ISSN 2413-516X

ПАЁМИ
ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
Бахши илмҳои филологӣ
2021. №6

ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
Серия филологических наук
2021. №6

BULLETIN
OF THE TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
Series of philology
2021. No.6

МАРКАЗИ
ТАБЪУ НАШР, БАРГАРДОН ВА ТАРҶУМА
ДУШАНБЕ – 2021

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
БАХШИ ИЛМҲОИ ФИЛОЛОГӢ

Муассиси маҷалла:
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Маҷалла соли 2012 таъсис дода шудааст.
Дар як сол 6 шумора нашр мегардад.

САРМУҲАРРИР:

Хушвахтзода Қобилҷон Хушвахт — *Доктори илмҳои иқтисодӣ, ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Сафармамадов Сафармамад Муборакшоевич — *Доктори илмҳои химия, профессор, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Исмонов Карорматулло — *Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, директори Маркази табъу нашр, баргардон ва тарҷумаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Имомзода Муҳаммадюсуф Сайдалӣ — *Доктори илмҳои филологӣ, профессор, академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Юсуфзода Носирҷон Салимӣ — *Доктори илмҳои филологӣ, профессор, академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Раҳматуллозода Сахидод — *Доктори илмҳои филологӣ, профессор, узви вобастаи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Назарзода Сайфиддин — *Доктори илмҳои филологӣ, профессор, сарходими илмии Институти забон ва адабиёти ба номи А.Рӯдакии АИ ҶТ, узви вобастаи АИ ҶТ*

Гулназарова Ҷило — *Доктори илмҳои филологӣ, профессори Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода*

Абдуллозода Масрур Аҳмад — *Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи журналистикаи ватанӣ ва байналмилалии Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон*

Сироҷиддини Эмомалӣ — *Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Кучарзода Аламхон — *Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, узви вобастаи АИ ҶТ*

Саидов Ҳалимҷон Азизович — *Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи умумидонишгоҳии забони англисии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Мамадназаров Абдусалом — *Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони англисии факултети забонҳои Осиё ва Аврупои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Муродов Мурод — *Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи матбуоти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Нағзибекова Мехриниссо Бозоровна — *Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забоншиносии умумӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Хоҷаев Давлатбек — *Доктори илмҳои филология, профессори кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Дӯстзода Ҳамрохон Ҷума — *Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забони адабии муосири тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.
Бахши илмҳои филологӣ
– 2021. – №6. ISSN 2413-516X
Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон №182/ЖР-97
ба қайд гирифта шудааст.
Маҷалла дар Маркази табъу нашр, баргардон ва тарҷумаи ДМТ барои нашр таҳия мегардад.
Нишонии Марказ:
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.
Сомонаи маҷалла: www.vestnik-tnu.com
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илмии тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии Федератсияи Русия аз 03.06.2016, №1924 ворид гардидааст.

Маҷалла мақолаҳои илмии соҳаҳои илмҳои филологиро барои чоп қабул менамояд: **10.01.00 – Адабиётшиносӣ; 10.02.00 – Забоншиносӣ.**

Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илмии Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст ва пайваста дар системаи индексатсионии мазкур дар бораи шумораҳои чопшуда маълумот ворид менамояд. Маҷалла сомонаи расмии худро дорад, ки дар он матни мукаммали маводи чопӣ ҷойгир карда шудааст (www.vestnik-tnu.com).

© ДМТ, 2021

ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК
Учредитель журнала:
Таджикский национальный университет
Журнал основан в 2012 г. Выходит 6 раз в год.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР ЖУРНАЛА:

Хушвахтзода Кобилджон Хушвахт — *Доктор экономических наук, ректор Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)*

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Сафармамадов Сафармамад Муборакшоевич — *Доктор химических наук, профессор, проректор по науке Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)*

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Исмонов Карорматулло — *Кандидат филологических наук, доцент, директор Издательского центра Таджикского национального университета*

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Имомзода Мухаммадюсуф Сайдали — *Доктор филологических наук, профессор, академик Академии наук Республики Таджикистан, профессор кафедры теории и новой персидско-таджикской литературы Таджикского национального университета*

Юсуфзода Носирджон Салими — *Доктор филологических наук, профессор, академик Академии наук Республики Таджикистан*

Рахматуллозода Сахидод — *Доктор филологических наук, профессор, член-корреспондент Академии наук Республики Таджикистан*

Назарзода Сайфиддин — *Доктор филологических наук, профессор, ведущий научный сотрудник Института языка и литературы им. А.Рудаки Академии наук Республики Таджикистан*

Гулназарова Джило — *Доктор филологических наук, профессор Таджикского государственного института языков им. Сотима Улугзаде*

Абдуллозода Масрур Ахмад — *Доктор филологических наук, профессор кафедры отечественной и международной журналистики Российско-Таджикского (славянского) университета*

Сироджиддини Эмомали — *Доктор филологических наук, профессор кафедры теории и новой персидско-таджикской литературы Таджикского национального университета*

Кучарзода Аламхон — *Доктор филологических наук, профессор кафедры теории и новой персидско-таджикской литературы Таджикского национального университета, член-корреспондентАкадемии наук Республики Таджикистан*

Саидов Халимджон Азизович — *Доктор филологических наук, профессор общеуниверситетской кафедрой английского языка Таджикского национального университета*

Мамадназаров Абдусалом — *Доктор филологических наук, профессор кафедры английского языка факультета языков Азии и Европы Таджикского национального университета*

Муродов Мурод — *Доктор филологических наук, профессор кафедры печати Таджикского национального университета*

Нагзибекова Мехриниссо Бозоровна — *Доктор филологических наук, профессор кафедры общего языкознания и сравнительной типологии Таджикского национального университета*

Ходжаев Давлатбек — *Доктор филологических наук, профессор кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета*

Дустзода Хамрохон Джума — *Кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой современного таджикского литературного языка Таджикского национального университета*

Вестник Таджикского национального университета.
Серия филологичесих наук.
– 2021. – №6. ISSN 2413-516X
Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан №182//ЖР-97
Журнал подготавливается к изданию в Издательском центре ТНУ.
Адрес Издательского центра:
734025, Республика Таджикистан,
г.Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Сайт журнала: www.vestnik-tnu.com
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41

Журнал включен в Перечень рецензируемых научных изданий, рекомендованных ВАК Минобрнауки Российской Федерации от 03.06.2016, №1924.

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки: **10.01.00 – Литературоведения; 10.02.00 – Языкознание.**

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ), регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных.

Журнал имеет официальный сайт (www.vestnik-tnu.com), в котором размещаются полнотекстовые версии опубликованных материалов.

© ТНУ, 2021

BULLETIN OF THE TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
SERIES OF PHILOLOGY
Founder of journal:
TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
The journal is established in 2012. Issued 6 times a year.

CHIEF EDITOR:

Khushvakhtzoda Kobiljon Khushvakht	*Doctor of Economic Sciences, Professor, Rector of the Tajik National University*

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Safarmamadov Safarmamad Muborakshoevich	*Doctor of Chemical Sciences, Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik National University*

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Ismonov Karomatullo	*Candidate of philology sciences, associate professor, director of the Publishing Center of the Tajik National University*

EDITORIAL BOARD:

Imomzoda Muhammadusuf Saidali	*Doctor of Philology, Professor, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University*
Yusufzoda Nosirjon Salimi	*Doctor of Philology, Professor, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan*
Khorkashev Sakhidod	*Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan*
Nazarzoda Saifiddin	*Doctor of Philology, professor, leading researcher of the Institute of Language and Literature named after A. Rudaki of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan*
Gulnazarova Jilo	*Doctor of Philology, Professor of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzoda*
Abdullozoda Masrur Akhmad	*Doctor of Philology, Professor of the Department of National and International Journalism of the Russian-Tajik (Slavonic) University*
Sirojiddini Imomali	*Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University*
Kucharzoda Alamkhon	*Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University, Corresponding Member of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan*
Saidov Khalimdzhon Azizovich	*Doctor of Philology, Professor of the Department of English Language of the Tajik National University*
Mamadnazarov Abdusalom	*Doctor of Philology, Professor of the English Department of the Faculty of Languages of Asia and Europe of the Tajik National University*
Murodov Murod	*Doctor of Philology, Professor of the Department of Printing of the Tajik National University*
Nagzibekova Mekhrinisso Bozorovna	*Doctor of Philology, Professor of the Department of General Linguistics and Comparative Typology of the Tajik National University*
Khodzhaev Davlatbek	*Doctor of Philology, Professor of the Department of Language History and Typology of the Tajik National University*
Dustzoda Khamrokhon Dzhuma	*Candidate of Philology, assistant professor, Head of the Department of Modern Tajik Literary Language of the Tajik National University*

Bulletin of the Tajik National University. Series of philology
– 2021. – №6. ISSN 2413-516X
The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan.
The journal is being prepared for publication in the Publishing Center of TNU.
Address of the Publishing Center:
17, Rudaki avenue, Dushanbe, 734025,
Republic of Tajikistan,
Web site: www.vestnik-tnu.com
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Tel.: (+992 37) 227-74-41

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific publications recommended by the Higher Attestation Commission of the Ministry of Education and Science of the Russian Federation from 03.06.2016, No. 1924.

The journal accepts scientific articles on the following branches of science: **10.01.00 - Literary studies; 10.02.00 - Linguistics.**

The journal is included in the database of the Russian Scientific Citation Index (RSCI), and regularly provides information to the RSCI in the form of metadata.

The journal has an official website (www.vestnik-tnu.com), which houses full-text versions of published materials.© TNU, 2021

УДК: 42:491.550

ИФОДАИ ҶОНИШИНҲОИ НОМУАЙЯНӢ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Абдулфайзов С., Муҳиддинзода С.Н.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Пажӯҳишҳои илмӣ нишон медиҳанд, ки ҷонишинҳои номуайянӣ ашё ва аломати онро ба таври умумӣ ва тахминӣ нишон медиҳанд. Ба ин гурӯҳ вожаҳои баъзе, ягон, фалон, кадом, чандин, якчанд, андак, чанде ва монанди инҳо дохил мешаванд. Ҷонишинҳои ягон ва кадом ба ашёҳои номуайян далолат мекунанд [11, с.1].

Тибқи имлои нави забони тоҷикӣ теъдоди ҷонишинҳои номуайянӣ: *ким-кӣ, ким-чӣ, ким-киҳо, ким-чиҳо, ким-кадом*, ки бо тире (-) навишта мешаванд, на он қадар зиёд аст [9, с.3].

Вале дар забони англисӣ ҷонишинҳои номуайянӣ аз дигар гурӯҳи ҷонишинҳо миқдоран зиёд буда, наздики 31 ададро ташкил медиҳанд. Аз ин шумора, 12 адад ҷонишинҳо мураккаб буда, тавассути чаҳор ҷонишинҳои ***some, any, no, every*** сохта мешаванд ва шаклашон ин гуна мебошад: *somebody, something, someone; anybody, anything, anyone; nobody, nothing, no one; everybody, everything, everyone.*

Дигар қисмати боқимондаи ҷонишинҳои номуайянӣ инҳоянд: ***one, all, each (each one), none, both, either, neither, other, another, many, much, (a) few, (a) little, enough.*** Баъд аз таҳлили ҳар яке аз ҷонишинҳо дар алоҳидагӣ муодилҳои тоҷикиашонро муайян месозем, зеро ин навъи ҷонишинҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ тибқи талаботи типологияи муқоисавӣ пажӯҳиш нашудаанд.

Аз ин лиҳоз, ҷонишинҳои **«some»** ва ***«any»*** ба сифати ҷонишинҳои ҳам исмӣ ва ҳам сифатӣ истифода мешаванд. Мутаносибан онҳо ба миқдор ё аломати номуайяни предмет далолат мекунанд. ***«Some»*** мавҷудияти чунин миқдору аломатро тасдиқ менамояд. Баръакс, ***«any»*** мавҷудияти миқдору аломати номуайянро инкор месозад ё худ ба он равшанӣ меандозад. Аз ҳамин сабаб ***«some»*** дар ҷумлаҳои тасдиқӣ, вале ***«any»*** дар ҷумлаҳои инкорӣ ва саволӣ истифода мешавад.

Мисол: Some were at the office the day before yesterday. – Баъзеҳо дирӯз дар корхона буданд.

Some of the money was stolen from his pocket. – Як қисми пулро аз ҷайби ӯ дуздидаанд.

Дар ин мисолҳо ***«some»*** чун ҷонишини исмӣ истифода гардидааст. Аз тарҷума бармеояд, ки ***«some»*** дар забони тоҷикӣ тавассути «баъзе (ҳо)», «андак» ё «як қисми» ифода карда мешудааст.

Дар ин мисолҳо «some» чун ҷонишини сифатӣ истифода шудааст:

Мисол: Have some coffee, please.– Марҳамат карда, каме қаҳва нӯшед.

There is some cold water in the fridge. –Дар яхдон андаке оби хунук ҳаст.

Аз ин мисолҳо чунин хулоса кардан мумкин аст, ки дар вазифаи комили худ ***«some»*** ба миқдори номуайяни предмет ишора намуда, дар забони тоҷикӣ тавассути ҷонишинҳои «андаке», «қадре», «якчанд», «каме» ва гоҳо «ягон» ифода мегардад.

Бояд гуфт, ки **«some»** баъзан дар ҷумлаҳои саволӣ низ ба кор меравад. Ин дар ҳолате рух медиҳад, ки гӯянда аз мусоҳиб ҷавоби мусбатро интизор аст.

Мисол: Would you like some milk in your tea? – Ба чоятон андаке шир андозам, чӣ мегӯед?

Тавре ишора рафт, ҷонишини ***«any»*** дар ҷумлаҳои инкорӣ ва саволӣ ҷонишини ***«some»*** - ро иваз менамояд:

1. I haven't any questions. –Ман пурсише надорам.

2. Have you got any questions? – Шумо ягон пурсише доред?

3. I don't like any of these dresses. – Ман ҳеҷ кадоме аз ин куртаҳоро дӯст намедорам.

Дар мисолҳои якум ва дуюм ***«any»*** чун ҷонишини сифатӣ, вале дар мисолҳои сеюму чорум чун ҷонишини исмӣ истифода шудааст.

Возеҳ мегардад, ки ***«any»*** ба забони тоҷикӣ бо ҷонишинҳои «кадом», «ягон», «ягон хел» ифода мешудааст. Он метавонад умуман тарҷума нашавад: Have you any salt? – Шумо намак доред?

Ҷонишини ***«any»*** метавонад дар ҷумлаҳои тасдиқӣ истифода шавад. Дар ин ҳолат он тавассути вожаи «дилхоҳ» тарҷума карда мешавад.

Мисол: *You may take any book you like. – Метавонед китоби дилхоҳатонро гиред.*

Вожаи ***«no»*** дар сарчашмаҳои забоншиносии англис гоҳо чун ҷонишини номуайянӣ ва гоҳе чун ҷонишини манфӣ (инкорӣ) маънидод карда мешавад [4, с.105]. Қатъи назар аз мансубияташ ба ин ё он навъи ҷонишин ба мо муайян сохтани вазифаи ***«no»*** ва воситаҳои ифодаи он дар забони тоҷикӣ муҳимтар аст [4, с.100].

Мисол: No man could be seen in the square. - Дар хиёбон ҳеҷ одаме наменамуд.

There are no books on the top shelf. – Дар рафи болоӣ китоб нест.

Аз мисолҳо равшан мегардад, ки ҷонишини ***«no»*** ба набудани предмет ё предметҳое ишора карда, чун ҷонишини сифатӣ истифода мегардад ва дар забони тоҷикӣ тавассути ҷонишинҳои манфии «ҳеҷ», «ҳеҷ як» ё «не» - ифода карда мешавад. Воҳиди «не» ҳатман ба феъл замима карда мешавад.

Ҷонишини ***«every»*** ба сифати ҷонишини сифатӣ истифода шуда, ба ягон предмети алоҳида ишора мекунад ва муодили ҷонишини «ҳар» ё «ҳар як» - и забони тоҷикӣ мебошад. «Ҳар» - ро дар забони тоҷикӣ ба қатори ҷонишини таъйинӣ дохил мекунанд, ҳол он ки муодили англисияш ҷонишини номуайянӣ маҳсуб мешавад [6, с226].

Мисол: Their children eat too much every evening. – Ҳар бегоҳ кӯдакони онҳо зиёд мехуранд.

Every house here is made of stone. – Дар ин ҷо ҳар як хона аз санг сохта шудааст.

Every Sunday I come here. – Ман ин ҷо ҳар рӯзи якшанбе меоям.

Ҷонишини ***«every»*** синоними худро дорад, ки он *«each»* мебошад. Ин вожа ба он ишора мекунад, ки аз гурӯҳи муайяни предметҳо ҳар кадоме дар алоҳидагӣ фаҳмида шавад. Аз ин рӯ, ***«each»*** дар забони тоҷикӣ «ҳар кадом» тарҷума мешавад. Вожаи *«every»* бошад, дар бисёр ҳолатҳо маънои онро дода метавонад.

Мисол: Every person must love his Motherland – Ҳар як шахс бояд Ватанашро дӯст дорад.

Each of us must love our Motherland – Ҳар кадоми мо бояд Ватанамонро дӯст дорем.

Ба ҳар яке аз ҷонишинҳои гуфташуда метавон вожаи ***«body»*** - ро ҳамроҳ карда, ҷонишини мураккаб сохт: *Somebody, anybody, nobody, everybody.*

Somebody маънои **«касе», «ким – кадом шахс», «ким - кӣ»** - ро ифода мекунад ва дар ҷумлаҳои тасдиқӣ истифода мешавад.дам

Мисол: I found somebody's handkerchief. – Ман руймолчаи ким-киро пайдо кардам.

Somebody was looking for you – Касе туро меҷуст.

Ҷонишини ***anybody*** ба забони тоҷикӣ «касе», «ягон кас», «ҳеҷ кас» ва “кас” тарҷума мегардад, вале дар ҷумлаҳои тасдиқӣ, ки гоҳе дар он «anybody» истифода шуда метавонад, тавассути ҷонишини «ҳар кас» ифода карда мешавад. Ин ҷонишин асосан дар ҷумлаҳои саволӣ ва инкорӣ ба кор меравад.

Мисол: Is anybody calling my name? **– Оё ягон кас номи маро гирифта истодааст?**

Anybody can become famous. –Ҳар як кас метавонад машҳур шавад.

Ҷонишини ***«nobody»*** дар забони тоҷикӣ «касе», «ҳеҷ кас» тарҷума мешавад ва дар ҷумлаҳои инкорӣ истифода мешавад.

Мисол: Nobody loves fish in our family. – Дар хонаводаи мо касе моҳиро дӯст намедорад.

Дар забони тоҷикӣ дар чунин ҷумлаҳо феъл ҳатман дар шакли инкорӣ гузошта мешавад. Феъли англисӣ бошад, дар шакли тасдиқӣ меояд, зеро дар ин забон инкори дукаратӣ манъ аст.

Мисол: ***Nobody looked.*** – **Ҳеҷ кас нигоҳ накард.**

Дар мисоли англисӣ танҳо ***«nobody»*** ба инкор далолат мекунад, хабар дар шакли тасдиқӣ меояд, вале дар забони тоҷикӣ ҳам ҷонишини «ҳеҷ кас» ва ҳам пешванди «на» ба инкор далолат мекунанд.

Ҷонишини ***«everybody»*** маъноҳои «ҳар кас (е)», «ҳар кӣ», «ҳар як шахс» - ро ифода мекунад.

Мисол: ***Everybody was there in time.*** **– Ҳар як кас дар вақташ он ҷо ҳозир буданд.**

Ҷонишинҳои **«some», «any», «no», «every»** метавонанд ба худ вожаи «thing» замима карда, ҷонишини мураккаб созанд ва чунин ҷонишин ба чиз ишора мекунад, на ба шахс. Ин ҷонишинҳо чунинанд: ***something, anything, nothing, everything.***

Ҷонишини ***«something»*** дар забони тоҷикӣ «ягон чиз», «чизе», «ким - чӣ», «як чиз» буда, он дар ҷумлаҳои тасдиқӣ истифода мешавад.

Мисол: There's something on the table. – Дар болои миз чизе (ким- чи) ҳаст. She said something strange about her neighbor. – Ӯ дар бораи ҳамсояи худ чизе аҷоибе гуфт.

Ҷонишини ***«anything»*** дар забони тоҷикӣ тавассути ҷонишинҳои «чизе», «ягон чиз» ифода карда мешавад ва дар ҷумлаҳои саволию инкорӣ ҷонишини ***«something»*** - ро иваз менамояд.

Мисол: Can you tell me anything about this town? – Пиромуни ин шаҳр ба ман чизе гуфта метавонӣ?

He didn't say anything. – Вай ҳеҷ чиз нагуфт.

Ҷонишини ***«nothing»*** ба забони тоҷикӣ «ягон чиз», «ҳеҷ чиз» тарҷума мешавад ва дар ҷумлаҳои инкорӣ ба кор меравад.

Мисол: There is nothing interesting on TV tonight. – Имшаб дар телевизон ҳеҷ чизи шавқовар нест.

We told them nothing. – Мо ба онҳо ягон чиз нагуфтем.

Ҷонишини ***«everything»*** низ муодилҳои тоҷикии худро дорад, ки онҳо «ҳама чиз», «ҳар чиз», «ҳар як чиз» мебошанд.

Мисол: He told us everything he knew. - Ӯ ба мо ҳар як чизеро, ки медонист, гуфта дод.

Everything is on the table now. – Ҳоло ҳама чиз дар болои миз аст.

Ҷонишини номуайянии ***«one»*** дар забони тоҷикӣ бо ду восита ифода карда мешавад. Тавассути вожаи «кас», ки таҳти он «ҳама» фаҳмида мешавад ва ба воситаи морфемаи «-аш» ё «- ашон», агар «one» бо предмет ё предметҳои қаблан зикршуда ояд.

Мисол: There are two pencils on the table. Take the long one. – Дар рӯйи миз ду қалам ҳаст. Дарозашро гир.

Вожаи ***«one»*** чун ҷонишини исмӣ метавонад дар забони тоҷикӣ тавассути ҷонишини «яке» ифода гардад.

Мисол: One of my brothers lives in Kulob. – Яке аз бародарони ман дар Кӯлоб зиндагӣ мекунад.

Ҷонишини ***«one»*** метавонад чун ҷонишини сифатӣ низ истифода шавад. Дар ин ҳолат он ба забони тоҷикӣ бо воситаҳои зерин ифода карда мешавад [5, с.27].

1. Тавассути ҷонишини «як»: One day I woke up late. – Як рӯз ман аз хоб дер бедор шудам.

2. Бо ҷонишини «ягона»: The one way to succeed is to work hard–Ягона роҳи муваффақ шудан –ин сахт кор кардан аст.

3. Пеш аз номи шахсе гузошта шавад, он бо ҷонишини «кадом як» ифода карда мешавад: One Tim Smith came to see you (Ibid) – Кадом як Тим Смит барои аёдати шумо омад.

«One» чун ҷонишини исмӣ метавонад дар шакли ҷамъ истифода шавад. Дар ин ҳолат ***«ones»*** ба забони тоҷикӣ тавассути таркиби «- ҳо + яш» ифода мешавад ё умуман тарҷума намегардад.

The last two months were very trying ones for me. – Ду моҳи охирин барои ман (аз моҳҳои) хеле пуртакопу буданд.

Ин ҷонишин имкон дорад, ки дар шакли падежи соҳибӣ истифода шавад: One must do one's dute – Кас бояд вазифаашро ба иҷро расонад.

Чунонки мебинем «- 's» ба забони тоҷикӣ тавассути морфемаи «-аш», ки соҳибиятро ифода мекунад, тарҷума карда шудааст.

Ҷонишини ***«all»*** ҳам чун исм ва ҳам чун сифат истифода мешавад. Он ба маҷмӯи зиёда аз ду кас ё чиз далолат менамояд ва ба забони тоҷикӣ тавассути ҷонишини «ҳама», ки онро ҷонишини таъйинӣ меноманд, ифода карда мешавад [6, с.227].

Мисол: He has sold all his books – Ӯ ҳамаи китобҳояшро фурӯхт. All were present – Ҳама ҳозир буданд.

Дар мисоли аввал ***«all»*** чун сифат ва дар ҷумлаи дуюм чун исм истифода шудааст.

Ҷонишини исмии ***«none»*** ба инкор далолат мекунад ва ба забони тоҷикӣ тавассути ҷонишинҳои «ягонто», «ҳеҷ», «ҳеҷ як» ё «ҳеҷ кадоме» тарҷума карда мешавад. Мисол: None of us dared to speak - Ҳеҷ кадоме аз мо ҷуръати гап задан накардем. He searched for work, but could find none - Вай кор кофт, вале ягонто пайдо карда натавонист.

Ҷонишини исмии ***«both»*** якҷоягии ду шахс ё чизро нишон медиҳад ва аз ин рӯ, феъл бо он дар шакли ҷамъ мувофиқат мекунад.

Муодили тоҷикии он ҷонишини «ҳар ду» мебошад [10, с.106].

Мисол: I like these shirts. I will take both of them. - Ба ман ин куртаҳо писанданд. Ман ҳардуяшро мегирам.

Ҷонишини ***«either»*** инчунин ба ду шахс ё чиз далолат мекунад ва маъноҳои «яке ё дигаре» ё худ «ҳар ду» дар алоҳидагиро зоҳир менамояд. Бар хилофи ***«both»*** на якҷоягӣ, балки ҷудоӣ ё алоҳидагии кас ё чизеро ифода мекунад ва тавассути ҷонишини «ҳар яке (аз)», «инчунин», «низ» ифода карда мешавад [5, с.104].

Мисол: There is a staircase at either end of the corridor - Дар охири ҳар як долон зинапояе ҳаст. You can park on either side of the street - Шумо метавонед ба ҳар яки лаби кӯча автомашинаатонро гузоред. Marry won't go and Peter won't go either – Мария намеравад, Петер низ намеравад.

Ҷонишини ***«either»*** бо пайвандаки ***«or»*** омада, пайвандаки таркибии ***«either… or»*** бунёд мекунад, ки он ба забони тоҷикӣ «ё…ё» тарҷума мешавад. **Мисол: You must learn either French or German - Ту бояд забони ё фаронсавӣ ё олмониро биомӯзӣ.**

Шакли инкории ҷонишини ***«either»*** вожаи *«neither»* мебошад. Муодили тоҷикии ***«neither»*** ҷонишини манфии «ҳеҷ яке (аз)», «ҳеҷ кадоме(аз)» маҳсуб мешавад.

Мисол: I chose neither of them - Ман ҳеҷ кадоми онҳоро интихоб накардаам.

Дида мешавад, ки ***«neither»*** метавонад ҳам чун ҷонишини исмӣ ва ҳам чун ҷонишини сифатӣ амал кунад. Ҷонишини ***«neither»*** ҳамроҳи пайвандаки ***«nor»*** омада, пайвандаки таркибӣ месозад, ки он дар забони тоҷикӣ тавассути «на на» ифода мешавад.

Мисол: She has neither book nor the notebook - Ӯ на китоб ва на дафтар дорад. I saw neither students nor teacher at school - Дар мактаб ман на донишҷӯро ва на омӯзгорро дидам.

Ҷонишини ***«another»*** ду вазифа дорад: ишора ба предмети дигар ва ишора ба предмети иловагӣ.

Маълум мешавад, ки ***«another»*** чун ҷонишини сифатӣ дар забони тоҷикӣ тавассути ҷонишини «дигар» тарҷума мешудааст. Ҷонишини «other» аз ҷонишини «another» тафовут дорад.

Ҷонишинҳои ***«many»*** ва ***«much»,*** инчунин ***«few»*** ва ***«little»*** ду гурӯҳи синонимию антонимиро ташкил мекунанд. ***«Many»*** ва ***«much»*** синоним мебошанд. ***«Few»*** ва ***«little»*** низ маънои якхела доранд. Ҷонишинҳои «many» ва «much» антонимҳои ***«few»*** ва ***«little»*** маҳсуб мешаванд. ***«Many»*** ба маънои «бисёр» ё «зиёд» ба ***«few»*** ба маънои «кам» муқобил меистад. Ин ҷуфти ба ҳам муқобил бо исмҳои шуморадор истифода мешаванд ё ба ҷойи онҳо ба кор мераванд. Баръакс, ***«much»*** дар маънои «бисёр» ва ***«little»*** дар маънои «кам» бо исмҳои шумориданашаванда меоянд ё онҳоро иваз менамоянд.

Мисолҳо:

He has many friends - Вай дӯстони зиёд дорад. Jane has few books at home - Ҷон дар хона китобҳои бисёр дорад. It drank much water - Вай оби зиёд нӯшид. It drank little water- Вай оби кам нӯшид.

Чунон ки маълум мешавад, ***«many»*** ва ***«much»*** дар ҳар ду ҳолат «бисёр» ё «зиёд» тарҷума карда мешавад. ***«Little»*** ва ***«few»*** бошад, муодили «кам», «андаке» аст.

Ҷонишинҳои ***«few»*** ва ***«little»*** бо артикли номуайянии ***«a»*** маънои дигареро касб мекунад.

Мисол:

I have very little time - Ман вақти хело кам дорам. I have a little time - Ман каме вақт дорам. I have few books - Ман китоби кам дорам. I have a few books - Ман каме китоб дорам [6, с.27].

Мебинем, ки бо гирифтани артикли ***«a»*** ин ду ҷонишин маънои манфии худро ба маънои мусбат иваз менамоянд, яъне на ба предмети кам, балки ба андаке предмет далолат менамоянд.

Ҳар чор ҷонишин шаклҳои дараҷа доранд, ки аксар ду шакли дараҷаи худро ба таври ғайримуқаррарӣ месозанд, вале ***«few»*** ин ду шаклро тавассути морфемаҳои ***«- er» ва «- est»*** бунёд мекунад.

Many -more - most– зиёд – зиёдтар – зиёдтарин. Much –more- most – зиёд – зиёдтар – зиёдтарин.

Little – less – least – кам – камтар – камтарин. Few-fewer – fewerest– кам – камтар – камтарин.

Пажӯҳишу ҷустуҷӯи ҷонишинҳои номуайянӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ нишон медиҳад, ки ин ҳиссаи нутқ хеле мураккаб буда, вожаҳоеро дар бар мегирад, ки ба ҷойи исм ё сифат истифода мешаванд. Баъзе ҷонишинҳо ба монанди исм шаклҳои шумораи танҳо ва ҷамъ доранд, ки ин ба ҳар ду забон хос аст. Чанде аз ҷонишинҳои номуайянии забони англисӣ дорои шаклҳои падежи умумӣ ва соҳибӣ мебошанд ва муодили тоҷикии онҳо шакли падежӣ надорад. Баъзе ҷонишинҳои забони англисӣ, хусусан ҷонишинҳои нисбӣ дар забони тоҷикӣ мавҷуд нест. Инчунин таснифоти ин навъи ҷонишинҳои ду забон низ комилан якхела набошанд ҳам, аксарияти ҷонишинҳои онҳо муодилҳои якдигарро доранд. Ҳадафи асосии пажӯҳиш дар мақолаи мазкур анҷом додани таҳлили ҳаматарафа ва пурраи муқоисавию типологии хусусиятҳои маъноӣ, сарфӣ ва наҳвии истифодабарии ҷонишинҳои номуайянӣ дар ҷумла дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мебошад, ки дар натиҷаи он хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи ҷонишинҳои номуайянӣ дар забонҳои тадқиқшаванда муайян мегарданд. Таҳлили маъноӣ, сохтори сарфӣ ва вазифаҳои наҳвии ҷонишинҳои номуайянӣ дар ҷумлаҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ имконият доданд, ки хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи ҷонишинҳои манфӣ дар забонҳои тадқиқшаванда муайян гардад. Мавзӯи ҷонишинҳои номуайянӣ пажӯҳиши бештарро талаб менамояд, ки дар ин ҳаҷми як мақола ҷой додани онҳо ногузир аст. Муайян кардани воситаҳои дигари грамматикӣ ва лексикии синонимикаи ҷонишинҳои номуайянӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ва аниқ кардани мақоми онҳо дар муқоиса бо маъноҳо ва вазифаҳои наҳвии ҷонишинҳои номуайянӣ пажӯҳиши дигареро тақозо доранд.

Муқарриз: ***Наврӯзшоев Б.Х.*** – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти ДМТ.

А Д А Б И Ё Т

1. Абдуразаков М.А. Очерки по сопоставительному изучению разно-системных языков / М.А. Абдуразаков. – Ташкент: Фан. 1973. – 167 с.
2. Абдураҳимов С. Ибораҳои ҷонишинӣ / С.Абдураҳимов. – Душанбе: Дониш, 1979. – 74 с.
3. Абрамов Б.А. Функционально-семантический подход при сопоставительно-типологическом изучении грамматических категорий глагола / Б.А. Абрамов // Сопоставительная лингвистика и обучение неродному языку. – М.: Наука, 1978. - С.113-121.
4. Аракин В.Д. Практический курс английского языка / В.Д. Аракин. - М.: Владос, 2003. - 515 с.
5. Бархударов, Л.С. Грамматика английского языка / Л.С. Бархударов, Д.А. Штелинг. - М.: Высшая школа, 1973. - 424 с.
6. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми I. - Душанбе: Ирфон, 1973. - 452 с.
7. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ / А. Мамадназаров. – Нашри такмилшудаи сеюм. – Душанбе: ЭР-граф. 2015. - 1015 с. [ФАТ, 2015].
8. Рӯзномаи “Ҷумҳурият”. - 18.10.11. - №147-148.
9. Усмонов К. Ҷонишинҳои номуайянӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ / К. Усмонов // Номаи Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи Бобоҷон Ғафуров. - 2016. - С.139-144.
10. Ganshina, M.A. English grammar / M.A. Ganshina, N.M.Vasilevskaya- M.: Higher school publishing house, 1964. – 544 p.
11. https://tg.wikipedia.org/wiki/ Ҷонишинҳои_номуайянӣ.
12. Качалова, К.Н. Практическая грамматика английского языка с упражнениями и ключами / К.Н. Качалова. – Москва, 1998.
13. Сиёев Б. История местоимений таджикского языка. Учебник / Б. Сиёев. - Душанбе: Дониш, 1972. – 237 с.
14. Расторгуева В.С. Основы иранского языкознания / В.С. Расторгуева. - Москва: Наука, 1979.- Ҷ.1. - 337 с; - 1981. - Ҷ.2. - 543 с; - 1982. - Ҷ.3. - 570 с.
15. Бронте, Ш. Ҷен Эйр / Ш.Бронте. – Душанбе: Истиқбол, 2010. – 412 с.
16. Shookuhi A. Where Does the Water Come From? / A. Shookuhi; translated by Karim Khodjiboev and Muhabbat Khojiboeva. - USA, 2015. – 87 p.
17. Усмонов К. Морфологияи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олӣ / К. Усмонов. – Хуҷанд: Нури маърифат, 2015. – 230 с.

ИФОДАИ ҶОНИШИНҲОИ НОМУАЙЯНӢ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Дар мақолаи мазкур оид ба ифодаи ҷонишинҳои номуайянӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ сухан рафта, ба андешаи муаллиф, ҷонишинҳои номуайянии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ тибқи талаботи типологияи муқоисавӣ то ҳанӯз пурра тадқиқ нашуда, дар забони тоҷикӣ на он қадар зиёданд, вале дар забони англисӣ ҷонишинҳои номуайянӣ аз дигар гурӯҳи ҷонишинҳо миқдоран зиёд буда, наздики 31 ададро ташкил медиҳанд. Дар асоси мисолҳои мушаххас, муаллиф чунин хулоса менамояд, ки чанде аз ҷонишинҳои номуайянии забони англисӣ дорои шаклҳои падежи умумӣ ва соҳибӣ мебошанд ва муодили тоҷикии онҳо шакли падежӣ надорад. Аз таҳлили хусусиятҳои семантикии ҷонишинҳо бармеояд, ки ҷонишинҳои номуайянӣ ашё ва аломати онро ба таври умумӣ ва тахминӣ нишон медиҳанд ва ягон ё кадом ашёҳои номуайянро далолат мекунанд. Бо дарназардошти тағйири имлои нави забони тоҷикӣ бошад, ҷонинишинҳои номуайянӣ бо “- тире” навишта мешаванд. Таҳлилу таҳқиқи ҷонишинҳои номуайянӣ дар

забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ нишон медиҳад, ки ин ҳиссаи нутқ хеле мураккаб буда, вожаҳоеро дар бар мегиранд, ки ба ҷойи исм ё сифат истифода мешаванд. Баъзе ҷонишинҳо ба монанди исм шаклҳои шумораи танҳо ва ҷамъ доранд, ки ин ба ҳар ду забон хос аст.

Калидвожаҳо: ҷонишинҳои номуайянӣ, ҷонишинҳои сифатӣ, ҷонишинҳои исмӣ, муодил, ҷонишинҳои мураккаб, вазифа.

ОБРАЗОВАНИЕ НЕОПРЕДЕЛЕННЫХ МЕСТОИМЕНИЙ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье речь идёт о выражении нопределенных местоимений в таджикском и английском языках, и, по мнению автора, неопределенные местоимения английского и таджикского языков с типологической точки зрения до сих пор полностью не изучены. Неопределенных местоимений в таджикском языке не очень много, но в английском языке их количество достигает более 31. Основываясь на конкретных примерах, автор делает вывод, что многие стороны неопределенные местоимения английского языка являются личными и имеют общий падеж, но их таджикский вариант не не имеют падежную форму. Однако семанкический анализ особенностей местоимений показывает, что неопределенные местоимения выражают предмет и их свойства в общем или приблизительном значении, или же указывают на какой-то неопределенный предмет. С учётом изменений в пунктуации тажикского языка неопределенные местоимения пишутся через “– тире”. По результам исследования разрядов местоимений в отдельности, выявляется их таджикские аналоги, потому что этот разряд местоимений английского и таджикского языков до сих пор не исследован со сравнительно-типологической стороны. Исследование и анализ неопределенных местоимений показывает, что эта часть речи является наиболее сложной, так как охватывает такие сложные слова, которые можно отнести и к существительным и к прилагательным. Некоторые местоимения, как и существительные, имеют единственное и множественное число, что свойственно обоим языкам. Также часть неопределенные местоимения имеют общий падеж и собственный падеж, а их аналогов в таджикском языке не существует.

Ключевые слова: неопределенные местоимения, качественные местоимения, существительные - местоимения, эквивалент, составные местоимения, функция.

EXPRESSION OF INDEFINITE PRONOUNS IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

This article is devoted with the expression of indefinite pronouns in Tajik and English languages, and, according to the author, the indefinite pronouns of the English and Tajik languages from a typological point of view have not yet been fully studied. There are a lot of indefinite pronouns in the Tajik language, but in English their number reaches more than 31. Based on specific examples, the author concludes that many sides of the indefinite pronouns of the English language are personal and have a common case, but their Tajik version does not have a case form. However, the semantic analysis of the features of pronouns shows that indefinite pronouns express an object and their properties in a general or approximate meaning, or indicate some indefinite subject. Taking into account the changes in punctuation of the Tajik language, indefinite pronouns are written with “- dash”. According to the results of the study of the categories of pronouns separately, their Tajik counterparts are revealed, because this category of pronouns in the English and Tajik languages has not yet been studied from the comparative typological side. The study and analysis of indefinite pronouns shows that this part of speech is the most difficult, since it covers such complex words that can be correlated to both nouns and adjectives. Some pronouns, like nouns, have singular and plural, which is characteristic of both languages. Also, some of the indefinite pronouns have a common case and a proper case, and their counterparts in the Tajik language do not exist. Some of the indefinite pronouns of the English language, especially the correlative pronouns, do not exist in the Tajik language, however, although the classification of these pronouns in the studied languages is not identical, they have analogs in both languages.

Key words: indefinite pronouns, substantive – pronoun, adjective-pronoun, equivalent, compound pronouns, to function.

Маълумот дар бораи муаллифон: ***Абдулфайзов Сайднуриддин*** – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филология, дотсенти кафедраи забони англисӣ ва типологияи муқоисавӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё.Рӯдакӣ, 17. E-mail: **SaidnuridinA@gmail.com.** Тел.: **(+992) 918-17-50-45**
Муҳиддинзода Садафмоҳ Нуриддин – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти Ph.D, факултети забони англисӣ ва типологияи муқоисавӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: **sadafmoh1993@mail.ru.** Тел.: **(+992) 918-42-72-03**

Сведение об авторах: ***Абдулфайзов Сайднуриддин*** – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент, кафедры английского языка и сравнительной типологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17. E-mail: **SaidnuridinA@gmail.com.**
Тел.: **(+992) 918-17-50-45**
Мухиддинзода Садафмох Нуриддин - Таджикский национальный университет, докторант Ph.D, кафедры английского языка и сравнительной типологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17. E-mail: **sadafmoh1993@mail.ru.** Тел.: **(+992) 918-42-72-03**

Information about the authors: ***Abdulfayzov Saydnuriddin*** - Tajik National University, Candidate of Philology, Associate Professor, Department of English and Comparative Typology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: **SaidnuridinA@gmail.com.** Tel.: **(+992) 918-17-50-45**
Muhiddinzoda Sadafmoh Nuriddin - Tajik National University, Ph.D. doctoral student, Department of English and Comparative Typology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.
E-mail: **sadafmoh1993@mail.ru.** Tel.: **(+992) 918-42-72-03**

УДК: 491.550

КОРБУРДИ КАЛИМАҲОИ СЕРМАЪНО ДАР ЛУҒОТИ ИФОДАКУНАНДАИ СОҲАИ ҲУНАРМАНДӢ ВА МАИШӢ ДАР ЛАҲҶАҲОИ ВОДИИ ҲИСОР

Абдуллоева Г.З.
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Маводи омӯзиши боби лексикология, пеш аз ҳама, калима аст. Калима, чунонки маълум аст, дар бахши морфология ва калимасозӣ низ омӯхта мешавад. Вале, агар дар бахши морфология ва калимасозӣ вожа ҳамчун воситаи муҳим барои муайян намудани сохтори грамматикӣ ва қолабҳои гуногуни калимасозӣ баррасӣ гардад, дар лексикология барои дарку фаҳми моҳияту муҳтавои худи калима, таркиби луғавии забон ва қонунҳои рушди он таҳқиқ карда мешавад.

Лексикаи лаҳҷаҳои маҳаллӣ чун шакли ба маҳалҳо мутааллиқи забони миллӣ мисли забони адабӣ қабатҳои гуногуни семантикии калимаҳоро дар бар мегирад, ки яке аз он қабатҳо аз ҳисоби вожаҳои сермаъно ба вуҷуд омадааст. Калимаҳои сермаъно чунин калимаҳое мебошанд, ки ду, се, чор ва ҳатто аз ин зиёд маъноҳоро дар бар мегиранд. Онҳо як маънои асосӣ ва чанд маънои иловагӣ доранд ва маъноҳои иловагии онҳо дар иртибот бо ҳамон маъноҳои аввала ба зуҳур меоянд. Маъноҳои иловагии калима одатан дар мавриди муошират миёни соҳибони лаҳҷа эҳсос мегардад.

Маънои иловагӣ дар калимаҳо зимни васеъ гардидани доираву дараҷаи маънои нахустини худи калимаҳо ба амал меояд. Ин ҳодиса дар лаҳҷаҳои маҳаллӣ, пеш аз ҳама, зери таъсири бардавоми забони адабӣ ба лаҳҷаҳо сар мезанад ва, ба қавли Р.Л.Неменова ва Ғ. Ҷӯраев «… бештар аз ҳама ба исмҳо ва феълҳо тааллуқ дорад» [10, с.249].

Сермаъноии калимаҳо яке аз омилҳои асосии рушду таҳаввули забони адабӣ ва лаҳҷаҳои маҳаллӣ ҳисоб меёбад. Дигаргуниҳо дар сохти иҷтимоии ҷомеа ба зуҳур омадани васоити нав дар истеҳсолот, рушд кардани қувваҳои истеҳсолкунанда ва амсоли инҳо, ки бевосита дар забон инъикос меёбанд ба зиёд шудани маъноҳои луғавии калимаҳо замина мегузорад. Забоншинос С.И. Ожегов сермаъноиро яке аз омилҳои ташаккулу таҳаввули маъниҳои иловагӣ дар калима маънӣ мекунад [11, с.69].

Дар таркиби луғати соҳаи ҳунармандӣ ва маишии лаҳҷаҳои водии Ҳисор калимаҳои сермаъно як қабати калонро ташкил медиҳанд. Дар тӯли солҳо мардуми таҳҷоии ин водӣ, аз зумраи ҳунармандону косибон, кишоварзон, боғбонон, донишмандону соҳибилмон бо калимаю истилоҳоти соҳавӣ ин лаҳҷаро ҳаматарафа сайқал дода, ба лексикаи он боз сарватҳои нав ба нав зам карданд.

Чи дар забони адабии тоҷик ва чи дар лаҳҷаҳои маҳаллӣ бештари калимаҳо хусусияти сермаъноӣ зоҳир мекунанд. Боз ҳаминро қайд кардан ба маврид аст, ки як қисм вожаҳои забони тоҷикӣ, агар дар забони адабӣ як маъниро ифода кунанд, дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор, махсусан дар гӯйиши мардуми Қаратоғ мафҳумҳои дигарро ифода мекунанд. Масалан, вожаи *меш* дар забони адабии ҳозираи тоҷик ба маънои «гӯсфанд» фаҳмида мешавад, аммо дар лаҳҷаҳои мазкур *меш* маънои «халтаи аз пӯсти тозаи буз ё гӯсфанд дӯхташуда»-ро низ дорад, ки барои хунук нигоҳ доштани об, дар мавзеъҳои аз чашма, дарё ва ҷӯй дур истифода бурда мешавад. Ба чармгарон ин мафҳум бештар ошност. Маънии сеюми ин калима «одамест, ки оби бисёр менӯшад».

Воҳиди луғавии *кулли* дар забони тоҷикӣ ба маънои «маҷмӯъ, дар маҷмӯъ (кулли одамон) кор фармуда мешавад. Дар гӯйиши мардуми ин мавзеъ бошад, *кулли* илова бар ин боз маънии ”силсилақуттиҳое, ки аз лой дар шакли чоркунҷаи баланд сохта мешаванд ва онҳоро барои нигоҳ доштани ғалла истифода мекунанд”ба кор меравад. Ба ин кор бештар сохтумончиён шуғл меварзиданд, зеро бояд куллиро чунин моҳирона созанд, ки мушҳо онро сӯрох карда надароянд.

Чунин калимаҳо доираи васеи интишор доранд. Чи тавре ки дар боло қайд намудем, як қисм калимаҳои меъёрии тоҷик дар ин лаҳҷа хусусияти сермаъноӣ зоҳир мекунанд, ки ба кадом маъно истифода шудани онҳо аз мазмуни суҳбат маълум мегардад. Барои мисол вожаи “*сарак”*-ро мегирем, ки дар як маврид маънои “сари инсон”-ро, ки тобиши хурдию навозиш дорад, фаҳмонад, дар мавриди дигар калимаи “ *сарак”* ифодакунандаи мафҳуми “сангу курмаке, ки ҳангоми шолиро сафед кардан бо биринҷ омехта мешаванд,” буда, маънои сеюми ин вожа “қисми болои мошинаи дарздӯзӣ” мебошад, ки маҳз бо ин маънояш мо калимаи “сарак”- ро ба соҳаи ҳунармандӣ дохил карда метавонем: *Саракам*

беҳад дард дорад ба доруву дармон халос нашудам (Ш); *Саракҳои* биринҷа чиндан лозим, пага тӯй кадом як кора кунем (Қ); *Сараки* мошина вайрон шудас(т), отет пага бурда мошиначиба нишон тиян (Б). Бояд ҳаминро иброз намоем, ки калимаи *сар* низ маъниҳои зиёдеро мефаҳмонад**:** *сар*- узви биологии инсон, ҳайвонот ва парандаҳо, *сар* - ибтидо, аввал (сари роҳ), *сар*-боло, шохи аз ҳама баланди дарахт, кӯҳ, теппа, санг (сари теппа, сари кӯҳ, сари санг ва ғайра). Аммо бидуни ин маъноҳо дар таркиби ибораҳои *сари* корхонаи оҳангарӣ, *сари* чархи кулолӣ, *сари* дӯкони бофандагӣ, *сари* калоба корбаст мешавад, ки ҳар яке мавридҳои истифодаи худро доранд: Усто Карим да(р) *сари* корхони оҳангарӣ устоҳоя(ро) ҷамъ кара чизея(ро) фаҳмонду рафт(Қ); Аз *сари* дӯкони бофандагӣ чиштана чишмаком хира шудас(Қ). Чува (чаро) каловая (ро) да (р) дасти вай гӯдак додӣ, *сари* каловая гум кара ҳамая ҷағел кара партофтас (т) (Қ).

Дар бораи сермаъно будани ин вожа устод М. Муҳаммадиев чунин ибрози ақида намудааст: «Калимаи **сар** дар забон яке аз калимаҳои сермаъно аст, ки ба ғайр аз маъноҳои синонимӣ ба вазифаи зиёде омада, вобаста ба калимаҳои алоқаманди худ тобишҳои гуногуни маъноиро ифода мекунад; *сар* бардоштан, *сар* баровардан**,** сар тофтан, *сари* худро гирифта рафтан, *сари* калова**,** *сари* стол, *сари* дастархон [8, с.179].

Бояд ҳамиро иброз намоем, ки маъниҳои иловагии баъдии вожаи **сар** зимни маънии аввалаи он ба вуҷуд омадаанд. Зеро, агар чуқуртар андешем, дарк карда метавонем, ки иртибот миёни маънии аввалаву маъниҳои баъдии он ҳанӯз канда нашудааст. Агар канда мешуд, он гоҳ мебоист мо на дар хусуси сермаъноӣ, балки оид ба ҳодисаи омонимшавии калимаи *сар* сухан мекардем.

Дар давоми таърихи дуру дарози ҷамъият забон ҳам дигар мешавад ва тағйиру такмил меёбад. “Одатан, бо мурури замон, аз як тараф, баъзе калимаҳо аз истеъмол берун мешаванд ва калимаҳои нав ба миён меоянд, аз тарафи дигар, баъзе калимаҳо оҳиста-оҳиста маъноҳои нав мегиранд ва маъноҳои пештараашонро аз даст медиҳанд. Ҳатто дар баъзе даврaҳои таърихӣ маънои баъзе калимаҳо тамоман дигар мешавад [17, с.141], ки баррасии маъноҳои гуногуни калимаҳо дар лаҳҷаҳои маҳаллӣ яке аз масъалаҳои ниҳоят муҳимми забоншиносии тоҷик ба шумор меравад.

Ҳама вожаҳое, ки доираи истеъмолашон васеъ буда, зуд-зуд мавриди истеъмол қарор мегиранд, дорои хусусияти сермаъноӣ мебошанд, зеро яке аз омилҳои зуҳуроти маъноҳои иловагӣ дар калимаҳо ана ҳамин серистеъмол будани онҳост. Масалан, вожаи *гул* умумитоҷикӣ аст, ки дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин маънидод шудааст: “ғунча ва ё муғҷаи вошудаи гиёҳҳо ва дарахтон, шукуфаи кушода, баргҳои рангини бо ҳам пайваста, ки баъзе дарахтон ва гиёҳҳо дар шохаҳои худ ҳосил мекунанд ва баъд аз муддате ба ҷойи он тухм ва ё мева ба вуҷуд меояд” [13, с.281].

Дар ин мавзеъ *гул* ғайр аз маънии маъмули худ боз ба маънии «номи як навъ беморӣ» ва «чизи аз ҳама беҳтар» истеъмол меёбад. Аммо бояд гуфт, ки дар ин лаҳҷа вожаи *гул* ба мафҳуми «номи касалӣ» нисбат ба дигар маъниҳояш доираи интишори васеътар дорад. Аз ин касалӣ дар вақтҳои пеш талафоти зиёд мешуд. Кӯдакон ин бемориро бо таби баланду вазнин мегузаронидаанд. Дар ин мавзеъ боварҳои зиёде дар мавриди баровардани гул вуҷуд дорад, ки якчандтои онҳоро ҳамчун намуна меорем:

Агар одами нопоку бетаҳорат шахси гулбаровардаро бинад, “гулаш дарун мезанад, яъне нагз намебарояд.

Агар ҳангоми гул баровардани шахс дар хонаи хоби ӯ пардаҳои сурх овезанд тезтар шифо меёбад

Агар ҳангоми баровардани гул шахси беморро дамхонӣ кунанд паяш дар бадани шахс намемонад.

Воҳиди луғавии *гул* дар асл маънии номи як навъи растаниро дар бар мегирад. Ба назари мо, чунин менамояд, ки номи гулҳо дар лаҳҷаи Қаратоғ назар ба забони адабии тоҷикӣ зиёдтаранд**:** *гули қарақош, гули пақ-пақак, гули ошиқи печон, гули тоҷи хурӯс, гули савсан, гули хайрӣ, гули шому саҳар, гули чинӣ, гули кawутак, гули лола, гули зардак, гули ҷавак ва ғайра.*

Нақше, ки дар матоъ тасвир намуда кашидадӯзӣ менамоянд, низ *гул* ном дорад, ки маҳз ҳамин маънои ин калима ба соҳаи дӯзандагӣ равона шудааст: *Гулои* курти чакани мана ба ришти нофармон дӯз, апаҷон (Д); Чакандӯз бутун курти мана расво кара партофтас(т), беҳад *гулоша* қӯқакара партофтас(т)(О).

Калимаи *гул* дар гӯйиши мардумони ин мавзеъ ба маънои маҷозӣ низ истифода мешавад. Дар ин маврид маънии он «чизи аз ҳама беҳтар, аз ҳама хубтар» аст: гули лиwос (либоси аз ҳама беҳтар), гули орд (орди сап-сафед), гули авқот (хӯроки аз ҳама бомазза).

Мусаллам аст, ки дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор амсоли ин калимаҳои зиёде вуҷуд доранд. Вожаи *давра* низ ҳамин гуна хусусият дорад. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» калимаи давра ба се маъно оварда шудааст, ки ин маъниҳо, дар ин лаҳҷаҳо ҳам истифода мешаванд. Аммо муҳим он аст, ки ин калима иловатан боз маъноҳои махсуси лаҳҷавиро ба худ касб кардааст. "*Давра*" гуфта дӯзандаҳо сӯзании калони кашидадӯзикардашударо меноманд: *Давраҳо*и дӯхтагиҳома имрӯз бозор мебурорам (Қ). Албатта, ба чунин ном гирифтани ин ашё маънои аввалаи ин калима нақши босазое бозидааст, яъне аз сабаби гирд будани нақшҳо дар сӯзанӣ инро чунин номгузорӣ кардаанд. Дар ин маврид умумият бо маънои аввалаи ин калима баръало эҳсос мешавад. Забоншиноси давраи шуравӣ С. Д. Катснелсон мегӯяд: " Маънои калима чун мафҳум дар шакли махсуси инъикоси воқеият - ҷамъбастӣ ва муҷаррад ҷой дорад. Дар пояи калима ва мафҳум ҳамеша хулоса, яъне инъикоси ҳамон умумияти доимӣ ва муътақид, ки дар гуногунӣ тағйирёбии беохири зуҳурот ниҳон аст, ҷой дорад" [6, с.9].

Бояд ҳаминро зикр намоем, ки инчунин калимаи "*давра*" ба маънои "дар ҷаноза муайян намудани синну соли шахси мурдагӣ" корбаст мешавад: Ҷоҳакаш ҷаннат шавад Мунаввара, беҳад ёш мурда монд, да(р) чилу панҷ *давра* карен (Ш).

Бояд гуфт, ки қариб номи ҳама узвҳои биологии инсон дар забон хусусияти сермаъноӣ доранд. Яке аз онҳо исми "лаб" аст. Вожаи "*лаб"*, ки дар лаҳҷа шакли "law**"** дорад, сермаъност**:** *lawи ow, lawи дедон, lawи тоқча, lawи дастархон, lawи рӯзго*р ва ғайра Агар ба калимаи law пасванди- ак ҳамроҳ кунем маънои "лаби маҳину борик- ро ба худ касб менамояд, аммо дар гӯйиши ин мардум калимаи "*lawак"* дорои маънои зангӣ (негр) низ мебошад: *Lawако*я(ро) имшав да телвизион нишон додан, дидетон шумоҳон (Ш). Маънои сеюми он дар қолаби феълии *lawак* дӯхта*н* (бо феъли дӯхтан) «бесифат дӯхтан, ноустувор дӯхтан» аст, ки ин ҳам заминаи лаҳҷавӣ дошта, маҳз ба соҳаи дӯзандагӣ марбут аст.

Бояд ҳаминро дарҷ намоем, ки дар бобати сермаъноии калимаҳо маънои аслӣ нақши муҳим мебозад, зеро дар пояи маънои аслии калима маъноҳои маҷозӣ пайдо мешаванд.

Чунонки дида мешавад, сермаъноии калимаҳо дар лаҳҷаҳои маҳаллӣ ҳодисаи доимӣ ва бардавом буда, вобаста ба рушду такомули луғати ҳар як лаҳҷа ба зуҳур меояд.

Лаҳҷаҳои водии Ҳисор дар тӯли асрҳо давра ба давра тараққӣ карда, таркиби луғавии худро аз ҳисоби калимаҳои сермаъно мукаммал месозанд. Аксарияти калимаҳои сермаънои лаҳҷаҳои мазкур аз асрҳои пешин ба мерос мондаанд. Ба ин маънӣ, дар ҷилди якуми китоби «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» оварда шудааст, ки "... асоси боигарии луғати шеваи ҷанубиро маҳсули давраи қадим шуморидан ба мақсад мувофиқ аст" [10, с.248].

Ин ақида дуруст аст ва лаҳҷаҳои водии Ҳисор, ки дар мавзеъҳои шеваи ҷанубӣ бо шеваи шимолии забони тоҷикӣ омезиш ёфта, паҳн гаштаанд, вожаҳои зиёдеро фаро мегиранд, ки аз қаъри асрҳо боқӣ мондаанд ва иддае аз онҳо хусусияти сермаъноӣ зоҳир менамоянд.

Оид ба сермаъноии вожаҳо профессор Ш. Исмоилов қайд мекунад, ки «Дигаргуниҳои сохти ҷамъиятӣ, пайдоиши воситаҳои нав дар истеҳсолот ва қувваҳои истеҳсолкунанда, ки хоҳ-нохоҳ дар забон инъикос меёбанд, ба сермаъноии калима оварда мерасонад» [4, с.88].

Сермаъноӣ бошад, дар навбати худ, боиси рушду такомули таркиби луғавии забони адабӣ ва лаҳҷаҳои маҳаллӣ мегардад. Ҳаминро ба ҳисоб гирифта, муҳаққиқ М. Муҳаммадиев мегӯяд, ки «Сермаъноии калима яке аз роҳҳои бойшавии таркиби луғавии забон ба шумор меравад» [8, с.11]. Калимаҳои сермаъно дар луғати соҳаи ҳунармандӣ ва маишии ин мавзеъ аз нигоҳи теъдоди маъниҳо аз якдигар фарқ карда меистанд. Ба ин маънӣ, калимаҳое вомехӯранд, ки ду ё се маънои иловагӣ доранд, вале дар мавриди дигар вожаҳоеро низ метавон пайдо кард, ки чор–панҷ ва ҳатто аз ин ҳам зиёд маъниҳоро дар бар мегиранд. Ба ин гурӯҳ ҳам калимаҳои умумитоҷикӣ ва ҳам калимаҳои марбут ба лаҳҷаи мазкурро нисбат додан мумкин аст:

Вожаҳои умумитоҷикӣ. Ин гурӯҳи калимаҳо, агар аз рӯйи маънии якуми худ моли забони умумихалқии тоҷик шинохта шаванд, маъноҳои баъдии онҳо хосси лаҳҷаҳои водии Ҳисор, аз он ҷумла Қаратоғ мебошад. Барои мисол боз ба вожаи "*меш"* муроҷиат

мекунем. Ин калима дар забони адабӣ маънии «гӯсфанд, гӯсфанди зоё»-ро ифода мекунад. Аммо ба ҷуз ин маънӣ вай дар лаҳҷаи мазкур боз маънии «халта, халтаи аз пӯсти тозакардашудаи буз ё гӯсфанд тайёр карда»-ро ифода мекунад, ки дар он об гирифта мешавад, ки маҳз ба соҳаи чармгарӣ мансуб аст.

Мисли инҳо дар лексикаи соҳаи маишӣ, махсусан соҳаи пазандагӣ низ калимаҳои зиёде дучор мегарданд, ки маъниҳои лаҳҷавии онҳо маҳз дар заминаи маънии адабиашон ба амал омадаанд. Масалан, вожаи “соф”, ки сифат буда, дар забони адабии тоҷик маънии «пок, зулол, покиза, ҷилодор, равшан»-ро нисбат ба ашёи шишагӣ ифода мекунад, аммо дар луғоти соҳаи пазандагии лаҳҷаҳои водии Ҳисор дар таркиби феъли “соф кардан” омада, маънои “полида, аз ифлосӣ тоза кардан”- ро ба худ касб намудааст: Ширра соф карда, баъд атали сафедака (ро) пазед, келин (Д); Рӯҳани зарда се бор қати ширсофкунак соф мекунӣ, баъд турушакош мерад (Ш): Рӯғани зағери нав қати ҳавлоя напаз, ки вай рӯған соф накара ҳолӣ. Илова бар ин, дар лаҳҷаҳои мазкур, калимаи “*соф*” боз дар ифодаи мафҳуми «поктинат, беғаш, хайрхоҳ» (нисбат ба инсон) низ ба кор меравад: Моҳираҷон одами софу бекина (Б) Маънои дигари он дар қолаби феълии *соф шудан* (бо ёвари шудан) «беайб, бегуноҳ будан, озод шудан» аст, ки ин ҳам заминаи лаҳҷавӣ дорад: Бачеки укем *соф* шуда, а қамаъхона буромад (Қ). Илова бар ин, бояд ҳаминро дарҷ намоем, ки бо ин маънӣ танҳо дар доираи интишори лаҳҷаи Қаратоғ ва лаҳҷаҳои ба он наздик истеъмол меёбад.

Мусаллам аст, ки вожаи ба ҳама маълуми *бар,* ки дар забони адабӣ хусусияти сермаъноӣ ва ҳам омонимӣ зоҳир менамояд, ба замми ҳамаи он дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор, хусусан ҷамоати қишлоқи Қаратоғ ба маъноҳои «бағал» ва «гурӯҳ, бисёр, зиёд» низ корбаст мегардад: Бачекат-а да (р) *барак*-ат гирифта, Худо гуфта да(р) йа ҷоҳак шин (А.). Йа *бар* одамоя фирew кара гаштас ин Хуршеди чова (Б.).

Вожаи ***бар*** ба маҳфуми “зиёд, одами бисёр, фаровон”дар баъзе мавридҳо дар лаҳҷаи мазкур дар шакли такрор (бар-бар) ҳам истеъмол меёбад: Вай тирончаки Фирӯзатон йа *бар–бар* одамойа ҳаҷим кара хow (Ж.). Аммо бештари вақт ин калимаро низ ҳунармандон ҳангоми дӯхтани курта ва дигар либосҳо корбаст менамоянд: *Бари* куртая(ро) ман танг гифта наметонам, шифонпомпарх тез медарад (Ш). Як бар ба шумо курта намебарод, оначон се метреша мегифтед. Ин куртая *бараки* дӯзем мешад, гул ба гул мебиёд (Қ).

Ин маъниҳо ҳар яке инъикоси бевосита ва ё бавоситаи нишонаҳои маънои аввалаи калимаи *бар* мебошанд, ки бо мурури замон дар ин лаҳҷаҳо пайдо мегарданд.

Калимаҳои сермаъно дар забон умуман хусусияти хеле муҳим доранд. Аммо, чунонки профессор Ҳ. Маҷидов мегӯяд, «Ҷиҳати аз ҳама муҳимми калимаҳои сермаъно он аст, ки паҳлуҳои гуногуни ҳодисаҳои воқеиро дар шакли як калима акс мекунанд. Ва ҳамаи он маъниҳо ба ҳам алоқамандӣ доранд» [7, с.46].

Ин ақида дуруст аст ва намунаи онро дар маводи лаҳҷаҳои водии Ҳисор ҳам метавонем бубинем. Барои мисол вожаи “*тароша”*- ро мегирем. Ин калима дар забони тоҷикӣ маънии «чизеро ифода мекунад, ки аз тарошидани чӯб пайдо мешавад». Ғайр аз ин маънӣ, вожаи мазкур дар ин лаҳҷаҳо боз ба маънии маҷозии «харобу лоғар» (нисбат ба инсон) ҳам кор фармуда мешавад, ки ҳар ду маъно бо ҳам хеле наздиканд: *Тароша шуда* рафтӣ, калон-калон хуру дига (р) таъна нашав, бачем (К.). Дар луғоти соҳаи пазандагӣ низ бо феъли ёридиҳандаи “кардан” омада, дар шакли “тароша кардан”, яъне мафҳуми “аз ҳад зиёд нигоҳ доштани нон дар дедон, ки дар натиҷа сахт мешад”- ро ба худ касб намудааст: Ноноя(ро) дар дедонкалон *тароша* кара ба кандӣ, отаҳакат дандон надоран, ки хоян(Ш).

Вожаи **дил** ҳам дар лаҳҷаи мазкур ба маъноҳои зиёд истифода мешавад. Дар китоби “Фарҳанги ибораҳои халқӣ” ба 105 маънӣ корбаст шудани ибораҳое, ки тавассути вожаи *дил* сохта шудаанд, дарҷ гардидааст, ки чанде аз онҳоро дида мебароем: *дил* ҳақ-ба расидан (бисёр гушна будан), *дил* ҷӯш задан (хоҳиш доштан), *дил*-а кофтан (дилро беҳузур кардан), *дил*-а пур кардан (ба касе ваъда додан), *дил*-а сиёҳ кардан (касеро ранҷонидан), *дил* ба задан (безор шудан), *дил* ба омадан (пешакӣ чизеро ҳис кардан), д*илг*ир шудан (зиқ шудан), *дил* сафед будан (бекина будан), дилчасп будан (хушмуомила будан) [15, с.155].

Ин ибораҳо дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор, айнан бо ҳамин мафҳумҳо дар истифодаанд. Бояд гуфт, ки дар байни он маъниҳое, ки як калима ифода мекунад, яке аз онҳо сарсилсила ҳисоб меёбад. Аммо ҷумлаи таркиби луғавии “куртема(ро) дил дӯзед”, факат ба дӯзандаҳо фаҳмост. Дар ин мавриd калимаи “дил” ба маънои “нусхаи пешаки куртаи занона” корбаст мегардад.

Ба ин монанд, дар ин гӯйиши мардуми ин мавзеъ боз калимаҳои зиёдеро пайдо кардан мумкин аст. Масалан, калимаи “*миён”* дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор чанд маъно дорад «*миёни* одам» (мобайни пушт) сарсилсила буда, *миёни* гап (байни гап), *миёни* роҳ (байни роҳ), *миёни* дашт (байни дашт) ва ғайра дар асоси он рӯйидаанд. Дӯзандаҳо ибораи “миёни курта”- ро низ истифода мебаранд, ки ин маънои “байни курта”-ро ифода менамояд.

Аз ин тафсилоти мухтасар бармеояд, ки дар лексикаи соҳаи ҳунармандӣ ва маишии водии Ҳисор ҳодисаи сермаъноӣ дар калимаҳои умумиҳалқӣ зиёдтар аст. Ин, албатта, якчанд сабабҳо дорад, ки онҳоро ба таври зерин арзёбӣ кардан мумкин аст:

1) унсурҳои умумиҳалқӣ қисми асосии луғати соҳаи ҳунармандӣ ва маишии лаҳҷаҳои мазкурро ташкил медиҳанд;

2) калимаҳои умумиҳалқии соҳаи ҳунармандӣ ва маишӣ дар лаҳҷаҳои мазкур нобаробар паҳн гаштаанд;

3) дар бисёр маврид ин ё он калимаи умумиҳалқӣ дар маҳалҳои алоҳидаи водии Ҳисор на ба маънои адабӣ, балки ба маънои лаҳҷавӣ истеъмол меёбад.

Унсурҳои лаҳҷавӣ. Калимаҳои лаҳҷавӣ вобаста ба намуди зоҳирӣ ва вазифаи предмете, ки онҳо ифода мекунанд, маъноҳои гуногун касб мекунанд. Вале миқдори маъниҳои онҳо дар лаҳҷа баробар шуда наметавонад. Баъзе аз онҳо ду маънӣ, қисми дигар аз ин ҳам зиёд маъниҳо пайдо мекунанд.

Аз ин рӯ, дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор ин навъи калимаҳоро мебояд ба гурӯҳҳои алоҳида ҷудо кард:

2.1. Калимаҳое, ки ду маънӣ–як маънии асосӣ ва як маънии иловагӣ доранд. Ин навъи воҳидҳои луғавӣ дар лаҳҷа зиёданд: *тофта* (сарват, боигарӣ), *тофта* (риштаи махсуси зардӯзӣ, ки аз бо ҳам тофтани ришта бо зар, яъне риштаи ҷилодор ҳосил мешавад).

Ёфтагию *тофтагем* эми ту шуду да(р) айни пиронсолагем ту мана току танҳо монда рафтӣ (О.). *Тофта* тайёр кунетон камзӯлча медӯзем (Қ.).

Калимаи “*хафа”* дар таркиби феълии “*хафа кардан”* низ сермаъност. Маънои якуми он “буғӣ, буғӣ кардан” (гулӯи касеро сахт фишурдан - нисбат ба инсон) ва маънои дуюмаш бо алаф, пахол ё ягон матоъ сахт пӯшонидани болои ягон навъи сабзавот ё меваҷот мебошад: Сево-йа kawутак-kawутак чинда да(р) мобайни пахоло(ҳо) монетон хафа шуда, заб–зарди ширинак мешаванд.

Вожаи “*болойӣ”* яке аз унсурҳои лаҳҷавист, ки дар лаҳҷаҳои ин мавзеъ ба ду маънӣ истеъмол меёбад ва маъниҳои он заминаи лаҳҷавӣ дошта, ба ҳамдигар қаробати наздик доранд: *болойӣ* (матои иловагие, ки дар қисми болоии шалвари занон дӯхта мешавад), болойӣ (ҳар чизи илова, ки ба болои чизи дигар зам мегардад): *Болойи* эзори хушдоманам-а а(з) читакои рангравак надӯзед бо(з) (Б.). Да (р) болои хона бо(з) шаш ҳазор *болойӣ* дод (О.).

Ба ин гурӯҳ боз калимаи “*баргак”-р*о ҳам нисбат додан мумкин аст, ки ду маъниро дар бар мегирад: баргак (алафест, ки баргҳои паҳн дорад), баргак (навъи гӯшвор, ки гирдогирди ҳалқа баргҳои овезон дорад).

Томарқи Латофат-ба алафи баргак пур paw йа қawза чинда биёр (Ш.). Баргакои owарагем Гулҷон-ба маҳқул мешудошад (Б.).

2.2. Калимаҳое, ки чанд маъниро дар бар мегиранд: *пуштак* **(**муқоваи китоб), *пуштак* (пушт ё болои токӣ), *пуштак(пушти куртачаи занона), пуштак* (пушти нон); *дам* (нафас, пуф, шамол), *дам* (дами оҳангарӣ, ки оташро пуф мекунанд), *дам* (дуо хонда ба об пуф мекунанд); *камонак* (абрӯвони камоншакл), *камонак* (бозичаи бачаҳо дар шакли камонғӯлак), *камонак* (асбоби камоншакл, ки бо он чанги пашмро тоза мекунанд), камонак (як навъи гӯшвор, ки заргарон тайёр менамоянд); *гул* (доғи рӯйи чашм), *гул* (навъи беморӣ, ки дар рӯй доначаҳо пайдо мешаванд), *гул* (доғчаҳои рӯйи нон); *ҳаво додан* (касеро бо бодбезак шамол додан), *ҳаво додан* (маҷозан касеро бо касе шӯр андохтан), **ҳаво додан (**маҷозан касеро аз роҳ задан): *Пуштаки* курти мана беҳад калон гифтед, янгаҷон: *Пуштаки* нон сӯхтагӣ–ку, йа созаш-а меоваред, намешуд? (О.). Домулло-ба ин ow *дам* андохтагӣ, хуред (Б.). Имшaw хушдоманам бачешон-а *ҳаво* дода пеши ман ройӣ карен (Қ.). Чишми чапаш гул дорад-мӣ? (Ш.).

2.3.Калимаҳое, ки чор-панҷ ва аз ин зиёд маъниҳоро ифода мекунанд. Вожаҳои сермаънои банди сеюм дар лаҳҷа хеле зиёданд ва дар муқоиса бо дигар ҳиссаҳои нутқ бештар ба исм дахл доранд: харак (ҳайвон, хари хурд), *харак* (навъи ҳашарот), *харак*

(чорпоя, ки дар болои он менишинанд), *харак* (чӯбчае, ки симҳои торро болои худ нигоҳ медорад); *печак* (алаф, зардпечак), *печак* (як навъи қанд), *печак (*роҳи печ дар печ), *печак* (латтаест, ки зимистон ба пой мепечонанд*), печак* **(**маҷозан хира, одами шилқин); *тор* (ресмон барои овехтани либос), *тор* (асбоби мусиқӣ, ки торҳои симӣ дорад), тор (нах, нахи пилла, нахи абрешим), *тор* (доми тортанак, ки аз торҳои нозук барои сайди пашша метанад), *тор* (шилшилаҳои овезони шифти хона, ки аз гарду чанг пайдо мешаванд), *тор* (қил, мӯйи сари инсон), *тор* (риштаҳои таркиби матоъ, тору пуд); *тор* **(**баландӣ, боло, тори кӯҳ), *тор* (тори сар), *тор* (тори дарахт), *тор* (тори бом, рӯйи бом), *тор* (тори тоқӣ, пушти тоқӣ).

Ин ҷо, чунонки дида мешавад, ду вожаи *"тор"* омадааст, ки аз рӯйи маънои нахустини худ (ресмон ва баландӣ) онҳо дар мақоми омонимӣ қарор гирифтаанд. Вале ҳар кадоми он бо роҳи худ инкишоф ёфта, дар заминаи маъноҳои аввала оҳиста-оҳиста боз маъноҳои иловагӣ пайдо карда, хусусияти сермаъноӣ касб намудаанд. Одатан калимаҳои сермаъно ҳам дар забони адабӣ ва ҳам дар лаҳҷа вобаста ба миқдори маъноҳои худ аз якдигар ҷудо шуда меистанд. Ин ҳодисаро дар мисоли вожаҳои *"тор"***,** ки дар лаҳҷаҳои ин водӣ якумӣ шаш маъно ва дуюмӣ панҷ маъноро дар бар мегирад, ба мушоҳида гирифтан мумкин аст. Лекин, агар боз ҳам жарфтар ба ин ду калимаи зоҳиран яку маъноан гуногун назар афканем, метавонем бубинем, ки *"тор"-и* якум дар лаҳҷаи мардуми ин мавзеъ зимни маҷоз боз маъниҳои дигарро ифода карда метавонад: *тор* (тори ҷон – ҳар касе ё чизе, ки барои инсон баробари ҷон азиз аст), *тор* (тори қалб–азизи дил, пайванди дилу ҷон, фарзанд), *тор* (тори хаёл–андешаи нозук ва рангину пурмаънии бардавом), *тор* (тори хоб–хоби ширин ва дуру дароз). Ба ақидаи забоншинос Ж. Гулназарова бо як қиёфаи овозии калима метавонад чанд маъно ифода шавад [3, с.23].

Таврe ки дида мешавад, маъноҳои маҷозии *"тор"*-и якум саросар ба инсон нигаронида шудаанд, ки аз ин ҷиҳат низ вай аз *"тор"***-**и дуюм фарқ карда меистад. Ҳамаи ин дар маҷмӯъ собит месозад, ки имкониятҳои зуҳури маъниҳои нав дар калимаҳо хеле зиёд буда, моҳиятан қонуну қоидаҳои мантиқиву предметӣ байни унсурҳои нутқ ва рӯйдодҳои олами воқеӣ дар забон зимни ҳамин раванди бардавом ифода меёбанд.

Бояд иброз намуд, ки сермаъноии калимаҳо ҳодисаи муқаррарии забон аст ва чи дар забони адабӣ ва чи дар лаҳҷаҳои маҳаллӣ мунтазам ва ногузир идома меёбад, ки ин, аз як тараф, боиси такмил ёфтани таркиби луғавии забон гардад, аз тарафи дигар, имкониятҳои услубии нутқи ворисони забонро боз ҳам вусъат мебахшад. Сермаъноӣ дар калимаҳо ва таркибу ибораҳо одатан зимни тағйирот ва табаддулоти хурду бузурге, ки дар сохтори иҷтимоию фарҳангии ҷомеа ба вуҷуд меояд, пайдо мешавад,

Чунонки гуфтем, сермаъноӣ ҳодисаи муқаррарии забон ва рӯйдоди бардавомест дар ҷомеа. Ба қавли М. Муҳаммадиев сермаъноӣ, дар навбати худ яке аз роҳҳои муҳимми бой гардидани тарикиби луғавии забон ба ҳисоб меравад [8, с.11].

Ин рӯйдод тасодуфӣ набуда, балки роҳҳои гуногун дорад, ки он роҳҳо умуман дар забон хеле зиёданд ва баъзе аз онҳоро дар асоси маводи лаҳҷаи Қаратоғ ба таври зерин номбар кардан мумкин аст:

1. Вобаста ба монандии шакли предмет ба вуҷуд омадани маъниҳои иловагии калима. Ин роҳи пайдоиши маъниҳои нав дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор хеле фаъол аст**:** *риш* (риши одам), *риш* (мӯяки овезону ришмонанди ҷуворимакка); *барга*к (навъи алафи баргпаҳн), *баргак* (навъи гӯшвори баргакдор), *баркагак* (нусхаи пешаки куртаи занона); *каҷак* (тӯғи мӯйи тобхӯрдаи бари рӯйи занҳо), *каҷа*к (қисми каҷкардашудаи тӯтаи печка), *каҷак* (нақши дар матоъ гулдӯзишуда); *гирдак*(нақши куртаи чакан), *гирдак* (сарпӯши оташдон), *гирдак* (тахтаи мудаввар барои паҳн кардани зувола); *гард* (чанг, ғубор), *гард* (орди андак); *даста* (дастаи бел), *даста* (дастаи каланд), *даста* (буттаҳое, ки барои танидани пила ба кирмак мегузоранд); *кос* (сақфи хона), кос (сақфи даҳон); *қир* (моддаи равғанмонанди сиёҳ), *қир* (ранги сиёҳ).

2. Дар асоси монандии вазифаи предмет пайдо гардидани маъноҳои дигари калима: *таф* (аз китф то оринҷи инсон), *таф* (қаноти паранда); *харак* (ҳайвони чорпоя), *харак* (чорпоя, ки дар болояш менишинанд); *часпак* (моддаи кимиёвии часпанда), *часпак* (часпаки дару тиреза, ошуқ); *бандӣ* (миёнбанд), *бандӣ* (химча барои бастани дарза); *пул* (кӯпрук), *пул* (чӯби ғафси байни сақфи хона).

3. Дар заминаи маҷоз пайдо шудани маъниҳои иловагии калима. Зимни маҷоз сар задани маъниҳои гуногуни калимаҳо дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор ҳодисаи муқаррарист.

Қариб дар ҳар як деҳа ба маъниҳои гуногуни маҷозӣ кор фармуда шудани ин ё он вожаро дучор омадан мумкин аст: *бугилак* (хармагас), *бугилак* (ҷанҷолӣ, одами ҷанҷолӣ); *йӯрға* (аспи йӯрға), *йӯрға* (зани сабукпо); *пойа* (такягоҳ), *пойа* (пушту паноҳ); *хаварчӣ* (касе, ки мардумро ба тӯю маъракa хабар мекунад), *хаварчӣ* (хабаркаш, шӯрандоз); *параха* (тароша), *парах*а (харобу лоғар ва мисли параха хушк); ҳаво додан (шамол додан), ҳаво додан (бардор додан, бардор-бардор кардан). Тавре ки мо воқиф ҳастем, воситаи асосии сермаъноии калима дар забон ин маҷоз аст. Боз ҳаминро ҳам қайд кардан ба маврид аст, ки на ҳама маҷозҳо боиси сермаъноӣ шуда метавонанд. Масалан, ибораи "*тухми пусткарагӣ"* ибораи исмӣ буда, мафҳуми «тухми аз пӯст покшуда»-ро дорад, ки аслан ба луғати маросими туйи арӯсӣ шомил мебошад, зеро ҳангоми арӯсинтихобкунӣ занҳои маҳаллӣ духтари зебою сафедпӯстро низ маҷозан "*тухми пӯст кардагӣ*" мегӯянд: Одинабиwи-йа духтараш *тухми пӯс карагӣ* -ворӣ хушрӯ (Ш.). Забони тоҷикӣ яке аз забонҳои сермаҷоз аст, яъне маънои маҷозӣ гирифтани ибораю калимаҳо дар забони мо хеле инкишоф ёфтааст. Маҷозҳои нав имрӯз ҳам пайдо шуда истодаанд. Умуман, агар гирем, имконияти сохтани маҷозҳои нав охир надорад. Вожаи "*пошикаста"* дар забони адабӣ маънии «пойи осебдида, устуғонаш шикаста»- ро мефаҳмонад. Илова бар ин, дар лаҳҷаи водии Ҳисор бошад, духтари бокираи ба балоғат расидаро низ маҷозан «пошикаста» мегӯянд: Ҳами **пошикаста-йа** тӯй кара, а(з) ҳавлӣ мебуроварам, ба (баъд) хотирам ҷамъ мешуд (Қ.).

Дар гӯйиши мардуми водии Ҳисор ҳар як маҷоз тобишҳои ҷилодору рангини маъноӣ дорад. Пеш аз оне ки ба таҳлили маънои маҷозии калимаҳои ифодакунандаи соҳаи маишӣ ва ҳунармандӣ дар ин мавзеъ гузарем, лозим донистем худи вожаи " маҷоз" -ро каме тафсир диҳем. Гузаштагони мо ҳанӯз дар гузашта дар осори пурғановати хеш маҷозро хеле зиёд истифода мебурданд. Аз диди баъзеи онҳо маҷоз чунин шарҳу эзоҳ ёфтааст: Маҷоз муқобили ҳақиқат нест, балки корбурди вожа дар маънои ғайри он чизест, ки барои он вазъ шудааст. Зеро на ҳама вожаҳо ҷуфти зидмаънои худро дошта метавонанд, вале ҳар яки онҳо имкони ба маънои маҷозӣ омаданро доранд. «…Ва ҳамчунин назар ба тазод, ки яке зид бувад, дигаре набувад, монанди ***«тоқ»,*** ки дар адад, ки зидди ҷуфт бувад ва дар бино, ки зиддаш набувад» [9, с.12].

Ба ақидаи Насириддини Тӯсӣ ҳар як калима вобаста аз вазъияте, ки мо онро мавриди истифода қарор медиҳем, ба маънои маҷозӣ омада метавонад. Масалан, агар мо ба таркиби луғавии "*моҳ* баромад" назар афканем, баръало эҳсос менамоем, ки маҳфуми "намоён шудани *моҳ*"- ро мефаҳмонад, аммо ибораи изофии "*моҳи* чордаҳсола"- ро тафсир намоем, бевосита иртибот дорад ба маҳфуми "духтари чордаҳсола". Пас аён гашт, ки дар ин маврид маҷозро истифода намудем.

Ба ҳамин тартиб, дар бештари фарҳангномаҳои форсӣ-тоҷикӣ дар шарҳу тафсири вожаи маҷоз, пеш аз ҳама, ба маънои истилоҳии он, яъне дар ғайри маънои ҳақиқии калима воқеъ шудани он ишора шудааст. Аз ҷумла, Шамс Қайси Розӣ «Маҷоз зидди ҳақиқат аст» гуфта, маънии истилоҳии онро чунин таъриф медиҳад: «Маҷоз он аст, ки аз ҳақиқат даргузаранд ва лафзро бар маънии дигаре итлоқ кунанд, ки дар асли вазъ на барои он ниҳода бошанд. Лекин бо ҳақиқати он лафз ваҷҳи алоқате дорад, ки бад – он муносибат муроди мутакаллим аз он итлоқ фаҳм тавон кард» [16, с.192].

Дар «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик»-и С. Айнӣ калимаи маҷоз чунин тафсир шудааст: «Маҷоз: 1. зидди ҳақиқат; 2. калимае, ки дар ғайри маънии ҳақиқии худ кор фармуда шавад, бинобар муносибате (масалан, маънии аслии «*мустаманд*» андуҳгин аст, ба муносибати он, ки ҳар «*мустаманд*» андуҳгин мешавад, «*ҳоҷатманд*»-ро ҳам «*мустаманд*» гуфтаанд)» [2, с.209].

Ба ақидаи забоншинос С. Саломиён "маҷоз воситаи лексикӣ - семантикиест, ки калимаҳо пас аз ифодаи маънои аслии худ ҷараёни муайянеро дар сатҳи семантикӣ (монандӣ ва алоқамандии калимаҳо аз ягон ҷиҳат) тай намуда, байни худ муносибати муайяни лексикию грамматикиро барқарор намуда, дорои тобишҳои нав мегарданд ва маъноҳои маҷозиеро ифода намуда, дар ҳолати кандашавии ин муносибатҳо ба асли худ бармегарданд ва он маъниҳоеро ифода мекунанд, ки дар сатҳи аввал қарор доштанд" [12, с.29].

Албатта, ҳангоми ба маънои маҷозӣ корбурд намудани вожаҳо онҳо ба маънои ғайриҳақиқии худ корбаст мешаванд, ки дар ин маврид онро бештар дар луғоти соҳаи ҳунармандӣ дидан мумкин аст. Масалан, ибораи "*сари хам***"** киноя аз «хиҷолатмандӣ ва ё хоксорӣ» мебошад, ки бештар дӯзандагон дар мавриди нодуруст дӯхтани либос ба забон

меоранд.: Курти дӯхтагем ба амет тамоман нафорид, қати ҳами беаҳмиятем *сарама да пеши амет хам карам* (О). Дар ин маврид ба маънои маҷозӣ омадани ибораи “сари хам” баръало намоён аст. Тавассути истифодаи маҷоз мардуми ин манотиқ метавонанд нутқи худро боз ҷаззобтар намуда, таркиби луғавии гӯйишҳои худро боз ҳам бою ғанӣ гардонанд. Аммо дар ҳама маврид барои пайдоиши маҷозҳо маъноҳои ҳақиқии калимаҳо нақши муҳим доранд. Аз ин дидгоҳ ба маҷоз метавон гуфт, ки онҳо маънои муқобилро ифода намекунанд, балки хусусияти муродифӣ бо маънои ҳақиқӣ доранд, ки онҳоро аз ин ҷиҳат ба ифодаҳои фразеологӣ наздик мекунанд [1, с.142].

Ба ин монанд, мисоли дигарро низ пайдо кардан мумкин аст. Масалан, агар шахс аз ҳад зиёд хурсанд бошад, хурсандиашро ба воситаи ҷумлаи «*сарам ба осмони ҳафтум расид*» метавонад изҳор кунад, ки ин таркиби луғавиро мардуми маҳаллӣ бештар ҳангоми қабули меҳмон дар маросимҳои хонаводагӣ ба забон меоранд: Моҳона суроғ кара омаден, да(р) ҳамин тӯйи Валиҷон *саромон ба осмон расид (Ш.)*. Ҳарчи Ҳайитбой духтарашона ба додараки ман додан, а(з) ин кори карагешон *саракам ба осмон расид (Қ.)*.

Дар давоми суҳбат бо мардуми таҳҷоӣ, ки дар нутқи онҳо ифодаҳои маҷозӣ бисёр истифода мешаванд, ҳаминро эҳсос намудем, ки маҷоз, дар ҳақиқат, маънои суханро таъсирноктар, образноктар ва барҷастатар ифода менамояд. Мардуми ин мавзеъ дар лаҳзаҳои хурсандӣ, дар мавриди меҳрубонӣ, дар вақти таърифу тавсифи ягон шахс аз маҷозҳо зиёд истифода мебаранд.

Ба ин тариқ, гуфта метавонем, ки дар луғоти соҳаи ҳунармандӣ ва маишӣ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор мисли дигар шеваю лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ воҳидҳои сермаъно хеле зиёд корбаст шуда, як қабати махсусро ташкил медиҳанд ва барои пуробуранг баромадани нутқи соҳибони лаҳҷа, таъмин гардидани сабки гуфтори онҳо дар муошрату муомилот бо дигарон мавқеи махсус доранд. Аз ин рӯ, тадқиқи онҳо барои нишон додани вазъи кунунии таркиби луғавии лаҳҷаҳои мазкур, муносибати он бо дигар лаҳҷаҳои дуру наздик аз аҳамият холӣ нест.

Ихтисораҳо: Б.-Батош, н. Турсунзода; Қ.-Қаратоғ, н. Турсунзода; Ш.-Шунук, н. Турсунзода; Д.-Даҳбед, н. Турсунзода; О.-Олтин Жилав, н. Турсунзода.

Муқарриз: ***Назарзода С.*** – доктори илмҳои филологӣ, профессор.

А Д А Б И Ё Т

1. Аброров С. Нигоҳи тоза ба маънои истилоҳи маҷоз / С. Аброров, С. Сабзаев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016. – №4/4(206). – С.141-144.
2. Айнӣ, С. Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик / С. Айнӣ // Куллиёт. Ҷ.12. - Душанбе: Ирфон, 1976. - 560 с.
3. Гулназарова Ж. Таносуби маъно ва ифода дар достони “Юсуф ва Зулайхо”- и Абдурраҳмони Ҷомӣ / Ж. Гулназарова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019. – №8. – С.23-26.
4. 4.Исмиолов Ш. Қабатҳои лексикӣ –семантикии шеваҳои Қаротегин / Ш. Исмоилов // Масъалаҳои забони тоҷикӣ (маҷмӯаи илмӣ). - Душанбе, 1978. - С.88-93.
5. Исмоилов Ш. Вожаҳои сермаъно – аз омилҳои хуби тасвири бадеӣ / Ш.Исмоилов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019. – №8. - С.13-22.
6. Кацнельсон С.Д. Содержание слова, значение и обозначение / С.Д Кацнельсон. - М.: Наука, 1965. - 110 с.
7. Маджидов Х. Современный таджикский язык. Лексикология / Х.Маджидов. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 243 с.
8. Муҳаммадиев М. Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик / М. Муҳаммадиев. - Душанбе, 1968. - 74 с.
9. Насируддини Тусӣ. Асос-ул-иқтибос. - Теҳрон, 1323. – 48с.
10. Неменова Р.Л.,Ҷӯраев Ғ. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. Ҷ.1 / Р.Л. Неменова, Ғ.Ҷӯраев. - Душанбе, 1980. – 328 с.
11. Ожегов С.И. Лексикология. Лексикография. Культура речи / С.И. Ожигов. - М., 1974. - 341с.
12. Саломов М. Ифодаи маҷоз дар ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ / М. Саломов. – Душанбе, 2001. - 138с.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. - М., 1969. - 951 с.
14. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2. - М., 1969. - 947 с
15. Фарҳанги ибораҳои халқӣ. – Душанбе, 1988. - 400 с
16. Шамс Қайси Розӣ. Ал- муъҷам. - Душанбе: Адиб, 1991. - 463 с.
17. Шукуров М. Забони мо ҳастии мост / М.Шукуров. - Душанбе, 1991. – 231 с.

КОРБУРДИ КАЛИМАҲОИ СЕРМАЪНО ДАР ЛУҒОТИ ИФОДАКУНАНДАИ СОҲАИ ҲУНАРМАНДӢ ВА МАИШӢ ДАР ЛАҲҶАҲОИ ВОДИИ ҲИСОР

Муаллиф дар мақола доир ба корбурди калимаҳои сермаъно дар таркиби луғоти соҳаи маишӣ ва ҳунармандӣ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор баҳс менамояд. Сермаъноии калимаҳо яке аз омилҳои асосии рушду таҳаввули забони адабӣ ва лаҳҷаҳои маҳаллӣ ҳисоб меёбад. Дигаргуниҳо дар сохти иҷтимоии ҷомеа ба зуҳур омадани васоити нав дар истеҳсолот, рушд кардани қувваҳои истеҳсолкунанда ва амсоли инҳо, ки бевосита

дар забон инъикос меёбанд ба зиёд шудани маъноҳои луғавии калимаҳо бурда мерасонанд. Инчунин, дар мақола дарҷ гардидааст, ки лаҳҷаҳои водии Ҳисор дар тӯли асрҳо давра ба давра тараққӣ карда, таркиби луғавии худро аз ҳисоби калимаҳои сермаъно мукаммал месозанд. Аксарияти калимаҳои сермаънои лаҳҷаҳои мазкур аз асрҳои пешин ба мерос мондаанд. Бештар дар дохили луғоти соҳаи ҳунармандӣ ва маишӣ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор сермаъношавии вожаҳои умумиҳалқӣ ба назар мерасад. Муаллиф овардааст, ки калимаҳои лаҳҷавӣ вобаста ба намуди зоҳирӣ ва вазифаи предмете, ки онҳо ифода мекунанд, маъноҳои гуногун касб карда метавонанд. Баъзе аз онҳо ду маънӣ, қисми дигар аз ин ҳам зиёд маъниҳо пайдо мекунанд. Сермаъноӣ дар луғоти ифодакунандаи соҳаи маишӣ ва ҳунармандӣ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор хеле зиёд ба чашм мерасад. Ҳангоми омӯзиши корбурди калимаҳои сермаъно дар луғоти соҳаи маишӣ ва ҳунармандии лаҳҷаҳои водии Ҳисор собит шуд, ки дар луғоти соҳаи ҳунармандӣ ва маишӣ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор мисли дигар шеваю лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ воҳидҳои сермаъно хеле зиёд корбаст шуда, як қабати махсуси луғоти лаҳҷаҳои мазкурро ташкил медиҳанд.

Калидвожаҳо: калима, калимаҳои сермаъно, лаҳҷа, шева, забони адабӣ, калимаҳои умумиҳалқӣ, калимаҳои лаҳҷавӣ, ҳунармандӣ, маишӣ.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МНОГОЗНАЧНЫХ СЛОВ В ЛЕКСИКЕ ПРОМЫСЛОВ И РЕМЁСЕЛ В ГОВОРАХ ГИССАРСКОЙ ДОЛИНЫ

Автор в статье ведёт дискуссию об использования многозначных слов в лексике промыслов и ремёсел в говорах Гиссарской долины. Многозначность слов является одним из факторов развития литературного языка и местных говоров. Изменения в социальной структуре общества, появление новых средств производства, развитие производитеьных сил и тому подобное, которые прямо отражаются в языке, приводят к увелечению лексических значений слов. А также в статье отмечается, что говоры Гиссарской долины периодически развивались и на протяжении веков пополняют свой лексический состав за счёт многозначных слов. Некоторые многозначные слова в данных говорах унаследованы ис давних времён. В основном, в состав лексики ремёсл и промеслов в говорах Гиссарской долины входят многозначные общетаджикские слова. Автор утверждает, что диалектизмы, в зависимости от формы и функции предмета, которые они обозначают, принимают разные значения. Однако количество значений в диалекте не может быть равным. Некоторы из них приобретают два значения, у других слов появляются еще больше значений. В результате анализа использования многозначных слов в лексике промыслов и ремёсел в говорах Гиссарской долины, было доказано, что в составе лексики промыслов и ремёсел в говорах Гиссарской долины, как и других диалектах и говорах многозначные слова очень широко используются и составляют основной пласт лексики данных говоров.

Кючевые слова: слово, многозначные слова, говор, диалект, современный язык, общетаджикские слова, диалектизмы, ремесло, промесел.

THE USE OF POLYSEMANTIC WORDS IN THE VOCABULARY OF TRADES AND CRAFTS IN THE DIALECTS OF THE HISSAR VALLEY

The author in the article discusses the use of polysemous words in the vocabulary of trades and crafts in the dialects of the Hissar valley. The ambiguity of words is one of the factors in the development of the literary language and local dialects. Changes in the social structure of society, the emergence of new means of production, the development of productive forces and the like, which are directly reflected in the language lead to an increase in the lexical meaning of words. And also the article cites that the dialects of the Gissar valley have periodically developed over the centuries and replenish their lexical layer at the expense of polysemous words. Some polysemantic words in these dialects are inherited from ancient times. Basically, in the vocabulary of crafts and trades in the dialects of the Hissar valley, there are polysemantic meanings of the Tajik words. The author quotes that dealectisms, depending on the form and function of the object, which they denote, take on different meanings. However, the number of meanings in a dialect cannot be equal. Some words acquire two meanings, while others acquire even more meaning. As a result of the analysis of the use of polysemous words in the vocabulary of trades and crafts in the dialects of the Gissar valley, it was proved that in the vocabulary of trades and crafts in the dialects of the Hissar valley, like other dialects and dialects, polysemous words are very widely used and constitute the main layer of the vocabulary of these dialects.

Key words: word, polysemous words, dialect, dialect, modern language, common Tajik words, dialectisms, craft, trade.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Абдуллоева Гулрухсор Зиёдуллоевна*** – Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С.Улуғзода, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ. **Суроға:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯч.Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: **(+992) 917-11-64-26**

Сведение об авторах: ***Абдуллоева Гулрухсор Зиёдуллоевна*** – Таджикский государственный институт языков им. Сотима Улугзаде, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. Тел.: **(+992) 917-11-64-26**

Information about the authors: ***Abdulloeva Gulrukhsor Ziyodulloevna*** - Tajik State Institute of Languages named after Sotima Ulugzade, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Tajik language. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Muhammadiev Str., 17/6. Tel.: **(+992) 917-11-64-26**

УДК: 801

КОРБУРДИ ИСТИЛОҲОТ ДАР ОСОРИ УБАЙДИ ЗОКОНӢ

Насруллоев М.
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Дар ташаккул ва инкишофи забони тоҷикӣ-форсӣ хидмати Убайди Зоконӣ ба монанди дигар адибони классик назаррас мебошад. Дар осори ӯ сарвати пурғановати луғавӣ, табъу завқ, панду ҳикмат, афкору ақида, танз, анъана ва касбу ҳунарҳои халқи тоҷику форс инъикос гардидааст.

Аз осори бозмондаи Убайди Зоконӣ маълум мешавад, ки ӯ касбу кор, пешаву ҳунарҳои гуногуни мардумашро хуб медонист. Дар осори ӯ як қатор лексикаи касбу ҳунар гирд омадаанд, ки далели дар гузашта ривоҷу равнақ доштани пешаву касбҳои зиёди халқи тоҷик мебошад. Вобаста ба истилоҳоти як соҳа дар асари бадеӣ аз тарафи олимони зиёд осори бешуморе таълиф шудааст, аммо ба назари мо истилоҳоти касбу ҳунар дар осори Убайди Зоконӣ бо махсусиятҳои худ фарқкунанда мебошад. Лексикаи махсуси ҳар як соҳаро дар осори Убайди Зоконӣ метавон арзёбӣ намуд, аммо он кӯшиши алоҳида аст. Масалан, истилоҳоти сиёсӣ, динӣ ва ғайра, ки дар осори адиб ба таври густурда чашмрасанд. Дар робита ба ҳамин мавзӯъ овардани андешаи М.Н.Қосимова бамаврид аст. Тавре ки ӯ мефармояд: «дар ташаккул ва инкишофи истилоҳоти соҳаҳои мухталиф нақши олимони асрҳои гуногун ва осори онҳо бағоят бузург аст. Хидмате, ки дар ташаккул ва рушду инкишофи истилоҳоти забони мо Ибни Сино, Ғаззолӣ, Ҷомӣ ва дигарон кардаанд, бо ягон чиз қиёс кардан мумкин нест» [4, с.159].

Ҳамлаи Чингизиён дар Осиёи Миёна дар асри XIII ба пешрафти санъати меъмории тоҷик таъсири манфӣ расонд. Дар асрҳои XIV-XV шаҳрҳо рӯ ба тараққӣ ниҳоданд, чандин иморатҳои нав қомат афрохтанд [15, с.136].

Мо дар ин мақола қарор додем, ки мавқеи баъзе аз истилоҳотро дар осори Убайди Зоконӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор диҳем. Маводи бадастомадаро ба қисматҳои истилоҳоти сиёсату давлатдорӣ, динӣ ва дигар соҳаҳои иҷтимоӣ тақсимбандӣ намудан ба мақсад мувофиқ мебошад.

А) Истилоҳоти сиёсату давлатдорӣ: султон, вазир, хоҷа, ноиб, надим, ҳоким, муҳтасиб, ғулом…

Бояд тазаккур дод, ки истилоҳоти соҳаи давлатдориро боз метавон дар навбати худ ба қисматҳо ҷудо намуд, аммо бо овардани баъзе аз мисолҳо мо иктифо мекунем. Яке аз истилоҳи дар гузашта маълум ва машҳури давлатдорӣ ин «султон» мебошад, ки дар фарҳангҳо ба маънои унвони подшоҳон дар баъзе кишварҳои Шарқ [13, ҷ.2, с.272], маънидод гардидааст. Истилоҳи мазкур дар осори Убайди Зоконӣ фаровон ва ба маънои аслӣ кор фармуда шудааст.

Ӯ сахт биранҷид, пеши султон омад, то шикоят кунад [1, с.24].

Гирди дари подшоҳон магардед ва атои эшон ба лиқои дарбонони эшон бахшед [1, с.110].

Истилоҳи ҳоким иқтибос аз забони арабӣ буда, маънои ҳукмкунанда, фармонраво [14, с.510]- ро ифода мекунад. Истилоҳи подшоҳ (шоҳ) бошад, ҳукмрони мутлақи як мамлакат ё кишвар, соҳиби тахту тоҷ, шоҳ [14, с.106], маънидод гардидааст. Истилоҳоте ба монанди султон, ҳоким ва шоҳ (подшоҳ) муродифи ҳамдигаранд.

Дар Мозандарон Ало ном ҳокиме буд, сахт золим [1, с.99].

Эй подшоҳ, ту низ монанди ман кун, то наларзӣ! [1, с.50].

Дар гузашта ашхоси муҳтарам ё сарваронро бо истилоҳоти сарвар, хоҷа низ ном мебурданд. Истилоҳи **хоҷа** ба маъноҳои бузург, соҳиб, соҳибкор, хӯҷаин [14, с.454] ифода мегардад.

Хоҷа, агар бовар намекунӣ, ту низ дар ойина нигоҳ кун» [1, с.9].

Гар з-омадани хоҷа даранге бошад,
Чун боз ояд, Зуҳра паланге бошад [1, с.43].

Яке аз муродифоти султон, шоҳ (подшоҳ) ин шаҳриёр мебошад, ки адиб барои обурангии асари хеш аз ин истилоҳ низ ба таври фаровон истифода намудааст.

Марде даъвои худоӣ кард. Шаҳрёри вақт ба ҳабсаш фармон дод. Марде бар ӯ бигузашту гуфт: - Оё Худо дар зиндон бошад? [1, с.18].

Ӯ шаҳрёре, ман хоксоре,

Ӯ подшоҳе, ман бенавое [1, с.161].

Шаҳриёр – 1) подшоҳи бузург; 2) номи яке аз писарони Хусрави Парвиз ва Ширин [13, ҷ.2, с.578].

Бояд тазаккур дод, ки истилоҳи «шаҳриёр» ба истилоҳсозии забони тоҷикӣ мувофиқ ва созгор мебошад. Аз ин рӯ, месазад пешниҳод намоем, ки истилоҳи мазкур бештар мавриди корбурд қарор дода шавад.

Истилоҳи дигари сиёсӣ ин вазир мебошад, ки дар осори адиб ба таври фаровон истифода гардидааст. Дар фарҳанг ба маъноҳои: а) узви ҳайати ҳукумат, ки сарварии вазоратеро ба уҳда дорад; б) мансабдори олимақом, ки баъд аз шоҳ (ё султону амир) мақоми баландро ишғол менамуд ва тамоми корҳои дохилӣ ва хориҷии мамлакатро идора мекард [14, с.256] мавриди корбурд қарор гирифтааст.

Зи пеши шоҳу вазирам даре кушода нашуд,

Магар зи ғайб даре Кирдгор бикшояд [1, с.164].

Вазири хоҷа Рашидаддинро дарди пой заҳмат медод [1, с.97].

Ноиб дар луғат ба маъноҳои: а) ҷонишин, муовин; б) вакил, ваколатдор [14, с.928] маънидод гардидааст. Истилоҳи мазкур низ ба умури идораи давлат ба шумор меравад. Дар забони адабии муосир низ мавриди корбурд қарор дорад.

Хоҷаи бадшакл ноиби бадшаклтар аз худ дошт. Рӯзе оинадоре оина ба дасти ноиб дод [1, с.94].

Истилоҳи дигар дар соҳаи сиёсат ин надим аст, ки ба маънои ҳамнишини шахсони бузург (аз қабили амирону шоҳон); ҳамсуҳбат, ҳамдам [14, с.884] ифода мешавад. Истилоҳи мазкур дар осори адиб беш аз даҳ маротиба истифода гардидааст.

Надиме дар мадҳи бодинҷон фасле пардохт [1, с.30].

Гаҳ-гаҳе ҳам бода ҳозир мешудӣ,

Гар надиме, ё нигоре омадӣ [1, с.166].

Убайди Зоконӣ дар рисолаи «Даҳ фасл» ба тариқи танз надимро «хушомадгӯ» ба қалам додааст.

Истилоҳи дигар асас мебошад, ки дар замони мо онро «полис» ва ё «милитсия» мегӯянд. Полисе, ки шаб минтақаи ба ӯ вогузоршударо посбонӣ мекунад. Дар осори классикон истилоҳи миршаб низ фаровон ба чашм мерасад.

Асасон шаб ба қазвинии маст расиданд [1, с.37].

Истилоҳи дигар ғулом аст, ки хушбахтона, дар замони мо ин гуна пеша- ғуломӣ аз байн рафт. Баъзе аз мардум бо сабаби тангии рӯзгор ба тариқи ғуломӣ умр ба сар мебурданд. Дар гузашта ғулом аз ҳуқуқи иҷтимоӣ ва сиёсии худ маҳрум буд. Дар луғатҳо низ ба маънои хизматгори мутеъ ва фармонбардор, навкар, чокар [14, с.387] омадааст.

Ғуломи ҳиндуи холаш шудам, надонистам,

К-асири хеш кунад зангии сиёҳ маро [1, с.117].

Хоҷа ба сафар рафт. Ғуломе ҳинду дар хона дошт [1, с.40].

Ҳамин тавр, дар осори Убайди Зоконӣ истилоҳоти сиёсату давлатдорӣ фаровон истифода шудааст. Бояд тазаккур дод, ки истилоҳоти давлатдорӣ дар осори адиб аз рӯйи калимасозӣ бештар дар шакли калимаҳои сода мавриди корбурд қарор гирифтаанд.

Б) Истилоҳоти дигар соҳаҳои иҷтимоӣ (фарҳангӣ-маишӣ): табиб, наҷҷор, фасод, ҳаммом, раммол, матбах, доя, қос, ҷулоҳ, деҳқон...

Дар осори Убайди Зоконӣ як қатор истилоҳоти касбу ҳунар истифода шудаанд, ки шаҳодат бар онанд, ки дар гузашта пешаву касбҳои зиёди халқи тоҷик ривоҷу равнақ доштаанд. Аз осори бозмондаи ӯ маълум мешавад, ки адиб касбу кор ва ҳунарҳои зиёди мардумашро хуб медонист. Ин қисмати мақоларо метавон ба ду даста ҷудо намуд: а) истилоҳоти ифодакунандаи касбу ҳунаре, ки дар гузашта истифода мегардиду дар замони мо низ истифода мешавад; б) истилоҳоти ифодакунандаи касбу ҳунаре, ки дар гузашта маъмул буду то замони мо бо мурури замон ва тараққиёти илму техника дида намешавад ва ё ҷойи онро дигар истилоҳ гирифтааст.

Ҳокими Нишопур Шамсиддини табибро гуфт: ман ҳазми таом наметавонам кард, тадбир чӣ бошад? Гуфт: ҳазмшуда бихӯр [1, с.42].

Ҳунари табибӣ дар ҳама давру замон яке аз ҳунарҳои боломартабаи ҷомеа мебошад. Аммо дар осори Убайди Зоконӣ бештар ба маънои манфӣ ба кор рафтааст. Дар рисолаи «Таърифот» табибони замонашро ҳамчун ҷаллод муаррифӣ мекунад.

Қазвиниро дандон дард мекард. Пеши ҷарроҳ рафт ва ӯ гуфт: ду оқча бидеҳ, то барканам [1, с.126].

Истилоҳи мазкур дар замони мо низ рӯ ба рушд аст ва яке аз истилоҳи соҳаи тиб мебошад.

Кале аз ҳаммом берун омад, кулоҳаш дуздида буданд. Бо ҳаммомӣ моҷаро мекард [1, с.27].

Деҳқоне дар Исфаҳон ба дари хонаи Хоҷа Баҳоуддини соҳибдевон рафт [1, с.120].

Шайтонро пурсиданд, ки: Кадом тоифаро дӯст дорӣ? Гуфт: ***Даллолон****ро* [1, с.56].

Даллолони замони хешро Убайди Зоконӣ, ки дар бозор шахси миёнрав байни фурӯшанда ва харидор, ки ҳамеша (бо дурӯғгӯйиву вожгӯйӣ ва тақаллубу тамаъ) барои фоидаи худ кор мекардааст, ба маънои манфӣ кор фармудааст.

Чора он донист, ки ба дари хонаи ***ғассол*** *рафт, гуфт: Метарсам, ки ногоҳ аҷал бирасад ва кас ғами ман нахӯрад* [1, с.55].

Истилоҳи **ғассол** арабист. Дар фарҳангҳо ба маънои **мурдашӯй** ба кор рафтааст.

Дар зер мо истилоҳоти касбу ҳунареро, ки дар гузашта маъмул буд ва то замони мо бо мурури замон ва тараққиёти илму техника маъмул нестанд ва ё ҷойи онро дигар истилоҳ гирифтааст, баррасӣ менамоем.

Тирандоз *барошуфт, ки: "Ба ман ришханд мекунӣ?"* [1, с.50].

Тирандоз шахсест, ки дар тирандозӣ моҳир аст. Бояд тазаккур дод, ки дар замони имрӯзаи мо бо рушди илму техника ҳунари тирандозӣ низ пеш рафта, бо дигар истилоҳ маънидод мегардад.

Масъуди раммол дар роҳ ба Маҷдуддини Ҳумоюншоҳ расид [1, с.31].

Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба маънои донандаи илми рамл, фолбинанда ба воситаи рамл, фолгир [14, с.146] маънидод шудааст. Ҳарчанд ки имрӯзҳо ин гуна амал дар ҷомеа кам-кам дида мешавад, вале гӯё дар гузашта аз тарафи баъзе шахсон толеи касонро муайян карда ва аз ояндаашон хабар медодаанд.

Ангушт дар дандон гирифту гуфт: оҳ, дареғ, ҳар каси дигаре ки будӣ, дарҳол зинда шоистӣ, аммо мискин ҷулоҳ чун мурд, мурд [1, с.35].

Қос қавми худро гуфт: – Эй мардум, Худойро шукр кунед! [1, с.15].

Дар фарҳангҳо истилоҳи қос ба маънои қиссагӯ ва достонсаро шарҳ дода шудааст. Дар замони гузашта, ҳунари махсуси достонсароӣ ва қиссахонӣ будааст, ки аз рӯйи он баъзе шахсон барои таъмини зиндагиашон қиссахонию достонсароӣ мекардаанд.

Сангтарош *аз баҳри дидори Худо*
Санг тарошидӣ сари шаб то сабо [1, с.231].

Дар замонҳои пешин ҳунармандон сангро тарошида аз он ҳар гуна асбобу олоти рӯзгор месохтанд. Убайди Зоконӣ дар маснавии «Меҳмонӣ кардани сангтарош Худовандро аз садоқат» сангтарошеро мисол меорад, ки муштоқи дидори худост ва аз санг ҳар гуна олоту асбоб сохтааст.

Дар замони мо бо тараққиёти илму техника ҳунари сангтарошӣ аз байн рафта, ҷойи онро таҷҳизоти техникӣ гирифтааст, ки ҳама корро бо сифати баланд ва бо суръати тез ба анҷом мерасонад.

В) Истилоҳоти динӣ: халифа, воиз, хатиб, қозӣ, ҳочӣ, сӯфӣ, нубувват, муаззин, шиа, кофир, саҳоба, обид, яҳдӣ, насронӣ, тавба …

Убайди Зоконӣ чун адиби равшанфикри замонаш ақидаҳои пешқадами даврро ифода менамуд ва ҳимоя мекард, ба фикрҳои куҳнаву ақибмондаи гузаштагон бо назари танқид менигарист. Ҷаҳолатпарастӣ, фармонравоии ҳокимон ва таъқиботи рӯҳониён Убайдро маҷбур сохтанд, ки ақидаҳои замонашро аз забони гузаштагон ва андешаҳои пешиниёнашро аз забони ҳамасрон зери танқид бигирад, мавқеи худро гоҳе норавшан нишон диҳад [10, с.145].

Дар гузашта дин як рукни давлатдорӣ маҳсуб мешуд, баъзе истилоҳоти динӣ низ ба сиёсат роҳ ёфтааст. Истилоҳи халифа ба маънои ҷонишин, касе, ки ҷонишини каси дигаре бошад [14, с.421] маънидод гардидааст.

Рӯзе вазири халифа ӯро ба даъват бурда буд [1, с.58].

Шахсе даъвои нубувват кард. Пеши халифааш бурданд [1, с.33].

Шахсе аз воизе пурсид, ки зани иблис чӣ ном дорад? Воиз ӯро пешаш хонд ва дар гӯшаш гуфт… [1, с.120].

Истилоҳи воиз дар осори Убайди Зоконӣ махсусан дар рисолаи «Дилкушо» фаровон истеъмол гардидааст. Ҳамаи он ба маънои манфӣ ба кор рафтааст. Аз ҷумла, дар рисолаи «Таърифот»: «Ал-воиз–он гӯяд ва накунад», дар ғазалиёт:

Дарди сар медиҳад ин воизу мепиндорад,
К-илтифот аст бад-он беҳуда афсона маро [1, с.119].

Хатиберо гуфтанд: Мусалмонӣ чист?

Гуфт: Ман марде хатибам, маро бо мусалмонӣ чӣ кор?! [1, с.44].

Зане чашмҳои бағоят хушу хуб дошт. Рӯзе аз шавҳар шикоят ба ***қозӣ*** *бурд* [1, с.37].

Сӯфи*еро гуфтанд: – Хирқаи хеш бифурӯш* [1, с.17].

Муаззине бонг мегуфту медавид. Пурсиданд, ки чаро медавӣ? [1, с.25].

Гуфт: - Зеро Худои таоло хоҳад, ки ман обиде бошам ва чунон наям ва шайтонам кофире хоҳад ва ончунон наям ва худ хоҳам, ки шоду соҳибрӯзӣ ва тавонгар бошам ва чунон низ нестам [1, с.19].

Шӣ *дар масҷид рафт. Номи* ***саҳоба****ҳо дар девор навишта* [1, с.22].

Дар маснавии “Мушу гурба”-и Убайди Зоконӣ низ ба ин гуна истилоҳ метавон дучор омад. Аз ҷумла:

«Муждагонӣ, ки гурба ***тоиб*** *шуд,*
Зоҳиду обиду мусалмоно*»* [1, с.238].

Дар байти мазкур дида мешавад, ки чаҳор истилоҳи динӣ мавриди корбурд қарор гирифтааст: тоиб-тавбакунанда, зоҳид – шахси парҳезкор, обид-ибодаткунанда ва мусалмон – шахсе, ки пайрави дини Ислом аст. Дар маснавӣ адиб менигорад, ки гӯё гурба баъд аз нобуд кардани муш ба масҷид (ба монанди тавбакунандаву, парҳезкор, ибодаткунанда ва мусалмони асил) меравад. Дар осори адиб бо истилоҳоти динӣ бисёр метавон вохӯрд. Мо бо овардани чанд мисол аз истилоҳоти ифодакунандаи динӣ иктифо менамоем. Убайди Зоконӣ истилоҳоти диниро бештар ба тариқи танзу ҳаҷв истифода кардааст. Ходимони динро бо амалҳои нодурусташон мавриди тозиёнаи танқид қарор додааст. Шоирони ҳамасри Убайди Зоконӣ ба монанди Ҳофизи Шерозӣ ва Камоли Хуҷандӣ низ бо ӯ ҳамфикранд. Истилоҳоти динии осори Убайди Зоконӣ аз лиҳози калимасозӣ бештар сода мебошанд.

Г) Истилоҳоти махсуси эҷоди адиб: боғхудо, хонахудо, нардбонфурӯш, худоӣ, пайғамбарӣ, дардузд..

Убайди Зоконӣ дар баррасии истилоҳот гӯё махсус рисолае офаридааст бо номи «Даҳ фасл». Истилоҳот ва тафсири онро адиб ба даҳ бахш гурӯҳбандӣ намудааст. Ба қавли муҳаққиқи эронӣ “Тарзи баёни Убайди Зоконӣ дар рисолаи «Даҳ фасл» ба тартиби луғату эзоҳи он бо забони киноя кӯтоҳу муъҷаз ифода ёфтааст. Убайди Зоконӣ дар рисолаи «Таърифот» ё ки «Даҳ фасл» худ аввал калимаро бо ҳарфи таърифи арабӣ (-ал-) нигошта ва баъд бо изҳори байни танз ва ҳазл бо сабки хосси худ вазъ мекард ва дар муқобили он менавишт. Маҳорати ӯ дар ин кор ҳайратовар аст ва гоҳе инсонро аз суръати интиқол ва ҳушу заковати ин нависандаи бузург ба тааҷҷуб во медорад” [3, с.166].

Тавре ки зикраш рафт, дар рисолаи «Даҳ фасл» адиб як қатор истилоҳоти касбу ҳунар ва вобаста ба онро ба даҳ фасл ҷудо менамояд ва худ шореҳи он мебошад. Масалан, дар фасли сеюми рисолаи мазкур – “Дар туркон ва асҳоби эшон” перомуни туркон ва бархӯрди эшон бо ҷомеа адиб чунин истилоҳотро раво медонад: “Ал-гург-сипоҳӣ” (98), “Ан-наҳҳоб-элчӣ” (98), “Ал-муҳтасиб-дӯзахӣ”. Сипоҳие, ки бояд барои амнияти кишвар фаъолият дошта бошад, онро гург (ҳайвони ваҳшие, ки раҳм надорад) хондааст. Хабаркаширо яке аз истилоҳоти хосси офаридаи адиб метавон арзёбӣ намуд. Зеро ҳар касе, ки элчӣ (хабаррасон) аст, онро ғоратгар ва вайронкори ҷомеа муаррифӣ мекунад.

Ҳисобдор (муҳосиб) он касест, ки адиб ӯро дӯзахӣ хондааст. Зеро дар ҳисоб ба хатоиҳои ҷиддӣ роҳ дода, ҳалли масъаларо бар фоидаи ҳокимони вақт (туркон) ҳал мекунад.

Албатта, вобаста ба мавзӯи матраҳгардида ба таври умум бо овардани чанде аз он мисолҳо мо иктифо менамоем. Овардани истилоҳоти касбу ҳунари махсуси эҷоди адиб аз дигар осораш ба мақсад мувофиқ мебошад.

Гуфт: чӣ гуна? Гуфт: ҳол он ки ман пеш деҳхудо, боғхудо ва хонахудо будам, наввоби ту деҳ, боғ ва хона аз ман ба зулм бистаданд, худо монд [1, с.120].

Вожаи “Худо” дар луғатномаҳо ба маънои “соҳиб” омадааст. Аз ин рӯ, деҳхудо - арбоби деҳ, оқсақоли деҳ; молик ва соҳиби деҳ [13, ҷ.2, с.365]; хонахудо - соҳиб ва хӯҷаини хона, худованди хона [13, ҷ.2, с.492]. Дар ин ҷо адиб мехоҳад бигӯяд, ки ман дар аввал соҳиби деҳ, соҳиби боғ ва соҳиби хона будам, ҷонишинони ту ба зӯрӣ аз ман деҳа, боғ ва хонаамро ситониданд, худо, яъне соҳиб танҳо монд.

Порсол яке ин ҷо даъвои пайғамбарӣ мекард, ӯро бикуштанд [1, с.22].

Ба андешаи мо дар мисоли овардашуда истилоҳи пайғамбарӣ истилоҳи махсуси эҷоди адиб аст.

Дари хонаи ман дуздидаанд ва Худованд ин дардуздро мешиносад [1, с.26].

Дар мисоли овардашуда истилоҳи дардузд (нафарест, ки дари хонаи Ҷуҳоро дуздидааст) истифода шудааст. Аслан дузд нафарест, ки пинҳонӣ чизеро тасарруф мекунад. Дар ин ҷо истилоҳи “дардузд”-ро метавон аз эҷоди махсуси Убайди Зоконӣ номид. Зеро ӯ рӯзашро бо дуздӣ мегузаронад.

Аъробӣ кӯзаро бардошт ва гуфт: – «Косаи аввал хӯрдӣ, даъвои хидматгорӣ кардӣ, дувум даъвои аморат кардӣ, сеюм даъвои хилофат кардӣ. Агар косаи дигаре хӯрӣ, ҳар ойина даъвои худоӣ кунӣ!» [1, с.21].

Дар мисоли мазкур се истилоҳи пешаварӣ дида мешавад. Ба назари мо истилоҳи чаҳорум - худоӣ махсуси эҷоди адиб мебошад. Дар ҳикояти мазкур арабе, ки бо Маҳдӣ-халифа ошноӣ надошт ва намедонист чӣ касест аз ин рӯ, ӯро чунин гуфт. Аз мисолҳои овардашуда метавон дарёфт, ки истилоҳоти махсуси эҷоди адиб аз рӯйи сохт бештар мураккаб мебошанд, ки аз ду реша иборатанд.

Ҳамин тавр, аз таҳлилу тадқиқи истилоҳоти пешаварӣ дар асари Убайди Зоконӣ чунин натиҷагирӣ метавон кард:

Асари Убайди Зоконӣ баёнгари ривоҷу равнақ доштани пешаву касбҳои гуногун дар давраи зулму истибдори темуриён мебошад. Истилоҳоти касбу ҳунари асари Убайди Зоконӣ исботи он аст, ки халқи тоҷик дар ин давра ба таври васеъ истифода мегардиданд. Ба назар менамояд, ки аксари касбу ҳунари замонашро Убайди Зоконӣ дар осораш ҷой додааст.

Убайди Зоконӣ дар асари хеш аз калимаҳои иқтибосии истилоҳоти касбу ҳунар, хусусан иқтибосоти арабӣ ва бештари он истилоҳоти ифодакунандаи диниро мавриди корбурд қарор додааст. Бештари он истилоҳҳо аз рӯйи калимасозӣ сода мебошанд. Аз ҷумла, қозӣ, хатиб, воиз, хатиб, амир, вазир, раммол, ҳаммом, табиб…

Истилоҳоти хосси диниро Убайди Зоконӣ бештар мавриди тозиёнаи танқид ба риштаи қалам кашидааст. Масалан, аз қозӣ пурсидани зани иблис, деҳхудо, боғхудо, хонахудо, худоӣ, дардузд ва ғайра.

Як гурӯҳ истилоҳоти пешаварӣ бо мурури замон ва бо пешрафти ҷомеа аз байн рафтаанд ва ҷойи онҳоро дигар истилоҳҳо иваз намудаанд: ғулом, хаттот, хоҷа, оинадор…

Муқарриз: ***Мавлонзода Ш.М.*** – номзади илмҳои филологӣ,
дотсенти ДМТ.

А Д А Б И Ё Т

1. Ахтарони адаб. Ҷилди 28. - Душанбе: Адиб, 2016. – 481 с.
2. Бобомуродов Ш. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ / Ш.Бобомуродов, З.Мухторов. – Душанбе, 2016. – 428 с.
3. Довудӣ Насруллоҳ. Дар шинохти Убайди Зоконӣ. - Машҳад: Пагоҳ, 1366.
4. Қосимова М.Н. Истилоҳоти қадимаи тоҷикӣ (маълумоти мухтасар) / М.Н. Қосимова. - Душанбе: Сино, 2007. – 172 с.
5. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н.Маъсумӣ. - Душанбе, 2011.
6. Мирзо Ҳасани Султон. Ташаккул ва такомули истилоҳоти илмии форсӣ-тоҷикӣ. – Душанбе, 2008.
7. Назарзода, С. Забон ва истилоҳот (Андешаҳо дар атрофи забони тоҷикӣ ва ташаккули истилоҳот) / С.Назарзода. - Душанбе: Дониш, 2003.
8. Назарзода, С. Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсии забони тоҷикӣ дар садаи ХХ / С.Назарзода. – Душанбе, 2004. -302.
9. Назарзода, С. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гаройиш ва дурнамо / С.Назарзода. - Душанбе: Бухоро, 2013. - 371 с.

10. Насруллоев, М. Баъзе иқтибосоти арабӣ дар тавзеҳ ва тафсири Убайди Зоконӣ / М.Насруллоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). - Душанбе: Сино, 2009. - №8 (56). - С.145-149.
11. Насруллоев М. Иқтибосоти арабӣ дар осори мансури Убайди Зоконӣ / М.Насруллоев. – Душанбе: Ирфон, 2012.- 182 с.
12. Убайди Зоконӣ. Куллиёт; бо эҳтимоми Парвизи Атобакӣ. – Теҳрон: Заввор, 1343 ш. - 568 с.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. - М.: С.Э., 1969. - 951 с.; - Ҷ.2. – 945 с.
14. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. - Душанбе: ҶММ «Ксерокс» бо ҳамкории интишороти «Сухангустар», Машҳад, 2008. - 950 с.
15. Ҳалимова С. Лексикаи соҳаи меъморӣ ва бинокорӣ дар осори Сайидо / С.Ҳалимова // Забон – рукни тоат. - Душанбе, 2002. - 184 с.

КОРБУРДИ ИСТИЛОҲОТ ДАР ОСОРИ УБАЙДИ ЗОКОНӢ

Дар осори Убайди Зоконӣ сарвати пурғановати луғавӣ, табъу завқ, панду ҳикмат, афкору ақида, танз, анъана ва касбу ҳунарҳои халқи тоҷику форс инъикос гардидааст. Аз осори бозмондаи ӯ маълум мешавад, ки ӯ касбу кор, пешаву ҳунарҳои гуногуни мардумашро хуб медонист. Муаллиф дар мақолаи хеш кӯшидааст, ки истилоҳоти касбу ҳунари осори Убайди Зокониро ба қисматҳои лексикаи сиёсату давлатдорӣ, динӣ, дигар соҳаҳои иҷтимоӣ ва истилоҳоти касбу ҳунари махсуси эҷоди адиб тақсимбандӣ намояд. Ба назари муаллифи мақола Убайди Зоконӣ аксари касбу ҳунари замонашро дар осораш ҷой додааст. Ӯ бар ин назар аст, ки истилоҳоти хосси диниро Убайди Зоконӣ бештар мавриди тозиёнаи танқид гирифтааст. Масалан, аз қозӣ пурсидани зани иблис. Як гурӯҳ истилоҳоти пешаварӣ бо мурури замон ва бо пешрафти ҷомеа аз байн рафтаанд ва ҷойи онҳоро дигар истилоҳҳо иваз намудаанд: ғулом, хаттот, хоҷа, оинадор…. Ҳамин тавр, осори Убайди Зоконӣ баёнгари ривоҷу равнақ доштани пешаву касбҳои гуногун дар давраи зулму истибдори темуриён мебошад. Забони осори Убайди Зокониро яке аз намунаи беҳтарини забони адабии тоҷик дар асрҳои XIII-XIV метавон арзёбӣ намуд.

Калидвожаҳо: забон, лексика, истилоҳот, касбу ҳунар, Убайди Зоконӣ, адиб, сиёсату давлатдорӣ, динӣ, маъно.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕРМИНОВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ УБАЙДА ЗОКОНИ

В творчестве Убайда Зокони отражены богатство лексики таджикско-персидского языка, восхищение и радость, нравоучение, мудрость, мысли, взгляды, насмешки и традиции таджикско-персидского народа. Из анализа его творчества можно сделать вывод, что автор был хорошо осведомлён о различных занятиях своего народа. Автор в своей статье делает попытку рассматривать профессиональную лексику, использованную в произведениях Убайда Зокони, классифицируя ее на группы политической и религиозной лексики и других социальных областей и терминов различных отраслей. По мнению автора, Убайд Зокони в своих произведениях рассказывает о большинстве ремесел своего времени. Убайд Зокони использовал термины, выражающие религиозные понятия, которые имели критический характер. Например: *Аз қозӣ пурсидани номи зани иблис (У князя (каазы) спросить имя жены дьявола).* Ряд профессиональных терминов по истечению времени и развитию общества вышли из употребления, и на их месте возникли другие термины, такие как *гулом* (**раб**), *хаттот* (**каллиграф**), *хоҷа* (**господин**) и другие. Таким образом, произведения Убайда Зокони являются отражением развития различных народных промыслов в эпоху правления темуридов.

Ключевые слова: язык, лексика, термины, промыслы, Убайда Зокони, литератор, политика и государственность, религиозные термины, семантика.

PROFESSIONAL LEXICA IN THE WORKS OF UBAID ZOKONI

In the work of Ubaid Zokoni are reflected the richness of the vocabulary of the language, admiration and joy, moralizing, wisdom, thoughts, views, ridicule, traditions and crafts of the Tajik-Persian people. According to his work, we can conclude that the author was well settled on the various trades of his people. The author in his article makes an attempt to consider the professional lexica used in the works of Ubayd Zokoni, classifying them into groups of political and religious terms of statehood and other social areas and terms of various crafts. According to the author, Ubayd Zokoni, in his works, talks about most of the crafts of his time. Ubayd Zokoni used terms expressing religious concepts that were critical. For example: *Az Kozi pursidani nomi zani iblis (Ask the prince (kozi) for the name of the devil's wife).* A number of professional terms fell out of use with the passage of time and the development of society, and other terms arose in their place, such as gh*ulom* (slave), *khattot* (calligrapher), *khoǰa* (lord), and others. Thus, the works of Ubayd Zokoni are expressively developed by various folk crafts during the Temurids reign.

Key words: language, lexica, terms, trade, Ubayda Zokoni, writer, politics and statehood, religious terms, semantics.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Насруллоев Муҳаммад*** – Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С.Улуғзода, номзади илмҳои филология, дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ. **Суроға:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Муҳаммадиев, 17/6. E-mail: **n.muhammad@mail.ru**. Тел.: **(+992) 93-405-52-55**

Сведение об авторе: ***Насруллоев Мухаммад*** – Таджикский государственный институт языков имени С. Улугзода, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул.Мухаммадиева 17/6. E-mail: **n.muhammad@mail.ru**. Тел.: **(+992) 93-405-52-55**

Information about the author: ***Nasrulloev Muhammad*** - Tajik State Institute of Languages named after S. Ulugzoda, candidate of philological sciences, associate professor of the Tajik language department. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Muhammadiev Str., 17/6. E-mail: **n.muhammad@mail.ru.** Tel.: **(+992) 93-405-52-55**

УДК: 42-11

КАЛИМАСОЗӢ ВА РОҲҲОИ СЕРМАҲСУЛИ ОН ДАР ТАШАККУЛИ КАЛИМАҲОИ МУРАККАБИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Ҷурақулов Б.Р., Муқимов О.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Истилоҳи калимасозӣ ду маънои асосӣ дорад, ки донистани фарқияти байни онҳо ҳатмӣ мебошад. Истилоҳи калимасозӣ дар **маънои якум** барои пай дар пай сохтани калимаҳои нав дар забон истифода бурда мешавад. Забон ҳамеша дар ҷараёни инкишофёбӣ ва қабулкунии калимаҳои нав мебошад, яъне баробари ҷамъият ҳамқадами замона аст. Ин ҷараён (протсес) дар забоншиносӣ «калимасозӣ» ном дарад.

Шакли ҳар як калимаи береша ва айни ҳол бисёри калимаҳои решагӣ боиси пайдоиши ин калимаҳои нав мегарданд.

Вазифаи ҷараёни калимасозӣ сараввал номгузорӣ кардан ва пайдо намудани калимаҳои ҳаммаъно ва баъдан табдил додани онҳо ба калимаи нав мебошад.

Истилоҳи калимасозӣ ба **маънои дуюм** бошад, барои аз нуқтаи назари илмӣ омӯхтани мафҳуми калимаҳои ҳаммаъно истифода бурда мешавад [12, с.20-29].

Дар ин мавриди вазифаи калимасозӣ аз номгузорӣ кардан иборат аст.

Маънои асосии ҷараёни калимасозӣ ин омӯхтани пайдоиши калимаҳои нав мебошад, ки аз ҷиҳати сохт, шакл, реша ва дигар хусусиятҳои маъноӣ дар забон ворид гардидаанд, инчунин онҳо дар инкишоф ва тағйир ёфтани ҳаёти ҷомеа аз ҷиҳати илмӣ ва сиёсӣ нақши калон доранд.

Ҷараёни калимасозӣ дар даҳсолаи охир як фанни алоҳидаи тадқиқотӣ эътироф карда шуд. Гарчанде, ки ҷараёни калимасозӣ як ҷузъи алоҳидаи тадқиқотии забон ба ҳисоб равад ҳам, лекин ӯ бо дигар ҷузъҳои забон ба монанди морфология, синтаксис ва лексикология алоқаи зич дорад.

Фаҳмиши калимасозӣ ҳамчун манбаи асосии на танҳо калимаҳои тайёр, балки қоидаи сохтори онҳо аз рӯйи намуна ва схемаҳои муайян дар муносибат ба фактҳои ғайризабонӣ имконият фароҳам овард, ки маълумотро оид ба моҳияти калимасозӣ вобаста ба принсипҳои муайян бисёр амиқ ва саҳеҳ гардонем. Илми калимасозӣ ду ҷанбаи омӯзиш дорад: диахронӣ ва синхронӣ.

Калимасозии диахронӣ – ин омӯзиши ҷараёни калимасозӣ, сохтори калимаҳои нав аз рӯйи қонуну қоида, тағйирёбии калимаҳои мавҷудбуда, ташкилёбии системаи калимасозии забон ва такмилёбии он мебошад.

Ҷараёни калимасозӣ дар забони англисӣ ин якҷояшавии ду решаи омонимӣ ба ҳисоб меравад. Масалан, headache - дарди сар, blackboard - тахтаи синф, makepeace - сулҳовар ва ғ. Чи тавре ки маълум аст, аз рӯйи қоидаи умумии забони англисӣ якҷояшавии калимаҳои дорои як намуд характери луғавӣ ва грамматикӣ имконпазир буда, дар ин мавриди муайян намудани мафҳуми онҳо хело мушкил аст. Масалан: “running water” «ҷумаки об» ва running water оби равон, dancing-girl “раққоса” ва “dancing girl” духтаре, ки рақс карда истодааст» ва ғ. [12, с.33-39].

Бинобар ин, дар ҳолати муайян намудани ҷойи зада мушаххас намудани ибора аз калимаҳои мураккаб имконпазир мегардад. Масалан, laughing boys - “кӯдакони хандонак” ибора, a laughing gas - “гази хушҳолкунанда” калимаи мураккаб.

Якҷояшавии ҷузъҳои калимаҳои мураккабе, ки як ҷузъи томро ифода мекунанд, дорои як парадигма мебошанд (ҷадвали тасрифи ягон калима). Ба таври дигар гӯем, суффиксҳои ивазкунандаи калимаҳо дар ҳолати сохтани шаклҳои гуногуни калимаҳо на ба ҷузъҳои алоҳида, балки ба комплекси пурраи калима илова карда мешаванд. Масалан, shipwreck “ғақшавии киштӣ” – shipwrecks; weekend “охири ҳафта” ва ғайра. Шакли том ва ҷудонашавандааш калимаи мураккабро аз ибора ҷудо мекунад, ки ҳар як ҷузъҳои он мустақилии худро нигоҳ медоранд. Нишонаи калимаи мураккаб нисбат ба ибора дар таѓйирдиҳандаҳои ҷузъҳояш мебошад. Калимаи мураккаб дар ҳолати нигоҳ доштани яклухтӣ ва ягонагии ҷузъҳояш ба зарф мутобиқат намекунад. Масалан, “grass-green” сабз мисли алаф, бо зарф мутобиқат намекунад.

Яклухтии калимаи мураккаб ҳамчун ягонагии луғавӣ инъикоси худро дар мустаҳкамии каму беш, алоқаи семантикии доимии ҷузъҳои он меёбад, ки барои меъёри семантики маҳдудкунии калимаҳои мураккаб ва ибораҳо бо шаффофии маъно асос меёбад [13, с.94].

Вобаста ба ин критерия (меъёр) калимаҳои railway «роҳи оҳан», slow-coach «одами кундзеҳн», know-all «ҳозирҷавоб» ва ғайра, калимаҳои мураккаб ба ҳисоб мераванд.

Вақтҳои охир дар забон боз як критерияи орфографӣ (имло) истифода мешавад, ки ин критерия калимаҳои мураккабе, ки якҷоя ё ин ки бо дефис навишта шудаанд ва ибораҳои мустақилро назорат менамояд. Қисми дуюми мушкилии ҳаммонандкунӣ ва муайян намудани меъёри калимаҳои мураккаб дар забони муосири англисӣ фарқкунонии калимаҳои мураккаб ва таркибиро зери суол қарор медиҳад.

Ба калимаҳои мураккаб инчунин калимаҳои таркибие, ки дар ҷараёни омехта кардани ду ҷузъи ягона пайдо шуданд, дохил мешаванд (ин ҷараён бо ягон амалиёти дериватсионӣ алоқамандӣ надорад). Ин калимаҳо инҳоянд mailbag «почтовая сумка», pillow-case «наволочка», gunpowder «черный порох», fishing-net «рыболовная сеть» ва ғайра. Инчунин, калимаҳои таркибие, ки дар ҳолати сохтор ба ягон ҷараёни дериватсионӣ вобастагӣ доранд, онҳо ба гуруҳи калимаҳои мураккаб дохил мешаванд (ба воситаи аффиксҳо ва конверсия). Ин калимаҳо чунин шакл доранд: blue-eyed «голубоглазый», three-decker «трехпалубное судно», three-incher «величиной в три дюйма», four-wheeler «извозничья карета» ва ғ.

Алоқаи байни ҷузъҳои калимаи мураккаби характери номӣ дошта гуногуншакланд. Ин алоқаҳо метавонанд агентивӣ (watchdog - саги посбонӣ), инструментативӣ (air-brake - тормози бо ҳаво), локативӣ (garden-party - «қабули меҳмонон дар боғ») ва ғайра бошанд. Барои барқарор намудани онҳо сарчашмаҳои мувофиқро мавриди таҳдид қарор додан лозим аст, инчунин хабари ҷумларо, ки ифодагари ду исм мебошад, бояд муайян кард. Типологияи махсуси калимаҳои мураккаб дар таснифоти онҳо аз рӯйи сохти мураккаб ва таркибӣ буданашон мебошад.

Калимаҳои мураккаб, дар умум ҳамчун калима – воҳидҳои бисёрҷабҳа мебошанд. Вобаста ба хусусиятҳои гуногуни калимаҳои мураккаб тансифоти гуногуни онҳо имкон дорад.

Сохти ҷузъҳои калимаҳои мураккабро ба назар гирифта, онҳоро аз рӯйи сохт ва таркибашон ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст:

а) калимаҳои мураккаби аз як решаи сода ташкилёфта (heartache «дарди дил», blackbird «дурроҷ» и др.);

б) калимаҳои мураккаби аз як решаи сода ва таркибӣ ташкилёфта maid-servant «хизматгор», mill-owner «фабрикант».

в) калимаи содае, ки як ҷузъаш ихтисоршуда мебошад (V-day Рӯзи Ғалаба «, A-bomb «бомбаи атомӣ);

г) калимаҳои мураккаби аз як решаи мураккаб ташкилёфта (postmaster-general «вазири алоқа» [14, с.91-94].

Тансифоти калимаҳои муракаб ба чунин шакланд:

Исм

1) мураккаб:

n + n – seashore, dressmaker - соҳили баҳр, либосдӯз;

1. a + n – bluebell, sleepyhead - зангӯлаи кабуд, хоболуд;
2. v + n – flywheel, callgirl - чархи раванда, духтари банд;
3. adv + n – outpatient - касалии беморхона;
4. prt + v – outcome, upkeep - баромад, хизмат расонидан;
5. prt + n – onlooker, upbringing - шунаванда,тарбия;
6. num + n – twostep, twelvemonth - ду қадам, дувоздаҳ;
7. v + v – dropkick, hearsay - мушт задан, шунавоӣ;
8. v + adv – standstill, speakeasy - росто истодан, мағоза;

2) таркибӣ:

9. (v + prt)+ prt– hold-up, lay-off - гӯш кунед, аз кор озод шудан;
10. (v + -er) + prt – looker-on, passerby - нигаҳбон, роҳгузар;
11. (v + -ing) + prt – summing-up, warming-up - шумораи умумӣ, гармии сахт;

12. (num + n) + -er – four-wheeler – чорчарха.

Сифат:

1) мураккаб:

13. n + a – pea-green, milk-white - нахӯди сабз, шири сафед;
14. n + part II – tongue-tied, frost-bitten - забонгирифта, яхшуда;
15. prt + part II – bygone - гузашта;
16. adv + part II – newly-born, freshly-lit;
17. adv + a – upright - ҳаққонӣ;
18. prt + part I – outstanding - машҳур;
19. a + a – red-hot, white-hot – ба ҳаяҷон, то анҷоми кор;
20. a + adv – nearby - ба наздикӣ;
21. n + (v + -ing) – peace-loving - ватандӯстӣ;
22. v + n – hangdog - гунаҳгор;
23. adv +(v + -ing) – far-seeing - дунбин.

2) таркибӣ:

24. (a + n) + -ed – simple-minded - аз ақл берун;
25. (n + n) + -ed – life-sized-муҷассама;
26. (num + n) + -ed –four-footed - чорпоя;
27. (v + prt) + o – knockabout - нақш бозидан;
28. (v + -en) + prt – worn-out - монда шудан;
29. (adv + n) + -ed – down-hearted - ғамгин шудан [14, с.21-22].

Бояд қайд намуд, ки таснифоти семантикии калимаҳои мураккаб, ки ифодагари маъно мебошанд, алоқаи таҳҷойии онҳоро бо дигар ҷузъҳое нишон медиҳанд, мавриди таваҷҷуҳ қарор доранд. Дар ҳолати таҳқиқи калимаҳои мураккаб алоқаи маъноии онҳо бо дигар ҷузъҳо, ки базаи семантикӣ ба ҳисоб мераванд, ба рӯйхати зерин ҷудо карда мешаванд:

- Cause (hay fever, disease germ) - таби баланд, микроби беморӣ;
- have (sand beach) - офтобхӯрӣ;
- use (handwriting, footstep, handmill) - дастнавис, як қадам, кори дастӣ;
- be (oaktree, fighter-bomber, king-emperor) - дарахти сафедор, банишонгир, император;
- in (garden-party, headache) - шабнишинӣ, сардард;
- for (birdcage, raincoat, battleship) - қафаси паранда, палто, киштии ҳарбӣ;
- from (country boy) - писари шаҳрӣ;
- about (tax law) - қонуни андоз [17, с.29-33].

Мафҳум ва меъёрҳои калимаи мураккаб

Калимаи мураккаб - ин калимае мебошад, ки дар ҷараёни калимасозии морфологӣ аз ду ва зиёда реша сохта шудааст. Масалан, *toothache* - дарди дандон, *snowman* - барфгард.

“Масъалаи хаммонанд кардани калимаҳои мураккаби забони англисӣ хело мушкил буда, ҳатто дар забоншиносӣ мушкилтарин масъала этироф шудааст. Мушкилии ин масъала бисёрҷиҳата ва сернақша мебошад» [15, с.24].

Дар навбати аввал, омӯзиши масъалаи калимаи мураккаб аз ҳар ҷиҳат ба назар мерасад. Масалан, аз ҷиҳати морфологӣ ва аз ҷиҳати калимасозӣ, ки боз моро ба дигар масъала рӯ ба рӯ месозад: агар воҳиди лексикии калимаи мураккабро аз ҷиҳати морфологӣ қабул намоем, он гоҳ ин калимаи мураккаб ба ҳисоб намеравад, аммо агар таҳлили калимасозиро ба роҳ монем, бар акси ҳол мешавад.

Дар мавриди дуюм, дар забонҳои аналитикӣ пайдо намудани нишонаҳои расмӣ, ки барои бемаҳдуд кардани решаи як калима аз калимаи дигар истифода мешаванд ғайриимкон аст ва инчунин истифодабарии ин нишонаҳо меъёри расмӣ надорад. Дар ҳолати истифода бурдани яке аз ин нишонаҳо барои таҳлил намудани материали конкретӣ моро ба мушкилӣ дучор месозад.

Дар мавриди сеюм, бисёр вақт дар ҳолати муқоиса намудани калимаҳои мураккаб бо воҳидҳои лексикӣ забоншиносон онҳоро ба хусусиятҳои гуногун ҷудо мекунанд, ки ин ҳолат барои муайян намудани калимаи мураккаб мушкилӣ эҷод менамояд

Дар мавриди чорум, шаклҳои зиёди ҷудо намудани калимаҳои мураккаб мавҷуд аст: калимаи мураккаб – калимаи сода; калимаи мураккабшакл; калимаи мураккаби таркибӣ; калимаи мураккабе, ки дар луғат ҳамчун воҳиди лексикӣ дарҷ ёфтааст.

Мақсади мушаххас намудани калимаи мураккаб бисёр вақт мукаммалтар омӯхтани масъалаи омӯхташаванда ба ҳисоб меравад. Дар баъзе мавридҳо ҳангоми таҳқиқот бурдан ба натиҷаи хуб ноил намегардем, аммо бояд инро гуфт, ки дар ҳолати тадқиқ намудан маълумотҳои зиёдеро доир ба калимаи мураккаб ба даст меорем [6, с.49-53].

Мухолифи калимаи мураккаб калимаи содаро мавриди омӯзиш қарор медиҳем. Тавре маълум аст, бисёри калимаҳо аз рӯйи сохти морфологиашон мураккаб буда, дар гузашта дучори сода шудан гардидаанд ва айни ҳол аз рӯйи сохти морфологӣ калимаҳои сода мебошанд *(woman => wif+man)*.

Ҳамин тариқ, ин масъала асосан этимологӣ мебошад**.**

Мухолифи пайвасткунандаи шаклҳои калимаи мураккабро мавриди омӯзиш қарор медиҳем. Шаклҳои пайвасткунанда – инҳо дар забони муосир ҳамчун шаклҳои номустақили забонӣ истифода мешаванд, аммо онҳо дар забонҳои грекӣ ва лотинӣ, ки аз ин забонҳо иқтибос шудаанд, ҳамчун шаклҳои мустақили забонӣ истифода мешуданд.

Масалан, *Astron «star» - astronomy, autos «self» - automatic; bios «life» - biology, electron «amber» - electronics;1 ge «earth» - geology, graph-ein «to write» – typography* [6, с.59-62].

Саволе ба миён меояд, ки оё онҳо ҳамчун аффиксҳо муоина карда шаванд ва ба калимаҳои таркибӣ тааллуқ дошта бошанд ё ин ки онҳо ба ҷузъҳои калимасозӣ наздиканд, зеро онҳо дар он забоне, ки аз он иқтибос шудаанд, арзиши калимаро доштанд. Луғатнависон нисбат ба онҳо ақидаҳои гуногун доштанд ва акнун қариб дар ҳама ҷо эътироф шудаанд ва ба худ воҳидҳои навъи махсуси забонро ифода мекунанд. Шаклҳои мухолифро одатан дар луғатҳои махсуси илмӣ ва терминологияи санъат мушоҳида кардан мумкин аст. Бисёре аз онҳо дар нутқи гуфтугӯӣ истифода бурда мешаванд. Масалан, калимаи забони грекӣ *bios*- ҳаёт, ҳамчун калимаи интернатсионалӣ маълум буда, вай ба гурӯҳи калимаҳои зиёд ворид гашта, шохаҳои гуногуни омӯзишро, ки ба организми зинда тааллуқ дорад, ифода менамояд: bio-astronautics био-космонавтика, biochemistry. биохимия, *bio-ecology* био-экология, biology биология, bionics бионика *biophysics* биофизика [6, с.64].

Калимаҳои зерин *bio-astronautics, bio-ecology* ва *bionics* калимаҳои нав ба ҳисоб мераванд аз ин рӯ, ба тадқиқот ниёз даранд. Био-космонавтика – қобилиятҳои физикии инсон ва дигар талаботҳоро дар фазои кайҳонӣ меомӯзад. *Bioecology* - Биоэкология ин мисоли хело ҷолиб аст, чунки қисми дуюми ин калима *logos»-»logy»* дар шохаҳои гуногуни илм истифода мешавад. Масалан, *geology* - геология, *lexicology* - лексикология, *phonology* - фонология.

Шакли *eco* низ хело ҷолиб аст, чунки ин ҳолати дублетӣ мебошад. Қисми якумаш дар соҳаи иқтисодиёт - *economics, economist, economise* ва қисми дуюмаш бошад дар муҳити зист истифода мешавад: *eco-climate, eco-activist, ecotype, eco-catastrophe, eco-development «development which balances economicand ecological factors».*

Мухолифоти байни калимаҳои мураккаб ва ибораҳо яке аз мушкилтарин масъалаи забони англисӣ ба ҳисоб меравад. Ин масъала дар маркази диққати забоншиносон қарор дорад. Барои муоинаи масъалаи маҳдудияти калимаҳои мураккаб ва ибораҳо ду равиши омӯзиш мавҷуд аст: глобалӣ ва инфиродӣ. Масъалаи глобалиро В.И. Шадрина чунин шарҳ додааст: «Мушкилии масъала бо хусусиятҳои сохти забони англисӣ шарҳ дода мешавад, ки имконият доштани вазифаи муайянкунандаи исмҳоро дар падежи умумӣ бидуни пешоянд, инчунин мураттабии парадигматикии сифатҳо дар назар дорад».

Барои боз ҳам хубтару беҳтар муайян намудани калимаҳои мураккаб якчанд меъёр фарқ мекунанд, ки аз тарафи як зумра забоншиносон муоина гардидаанд: Аралов, А.М. Гинзбург, З.А. Харитончик [6, с.19-26].

Меъёри якум ин меъёри фонетикӣ мебошад, яъне калимаҳои мураккабе, ки ҳарду ҷузъашон зери як зада қарор доранд, бо як асос буданашон онҳоро аз ибора фарқ мекунонанд.

Калимаҳои мураккабро ба се гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст:

1) як зададор дар ҷузъи якуми калима, ба монанди *«honeymoon», «doorway»*;

2) ду зададоре, ки задаи асосӣ дар ҷузъи якуми калима ва задаи дигар дар ҷузъи дуюми калима меояд, масалан: *´blood-`vessel, ´mad-`doctor - «apsychiatrist», ´washing-ma`chine.*

Ин ду намуди зада барои фарқ кунонидани калимаҳои мураккаб аз ибораҳо истифода мешавад. Масалан, калимаҳои зерин *«greenhouse*» - *«a glass house for cultivating delicate plants* - ***мухолифи ибораҳои*** *«green» house - «a house that is painted green»; «dancinggirl - «a dancer»* ва *«dancing» girl - «a girl who isdancing»; a´mad - `doctor – «psychiatrist» ва «mad»d octor - «a doctor who is mad».*

3) калимаҳои мураккабе, ки ҳарду ҷузъашон зери як зада қарор дошта бошанд, хело кам ба назар мерасанд: *«arm»-chair, «icy»-cold, «grass»-green.*

Омӯзиши морфологии ҷузъҳои калимасоз ифодагари як ҷузъи томи аз рӯйи шакл якхела мебошанд. Яъне, суффиксҳои калимасоз ба мафҳуми пурраи калима илова карда мешаванд, на ба ҷузъҳои алоҳидаи калима. Масалан: (шумораи ҷамъи исмҳо – shipwreck «ғарқшавии киштӣ» – *shipwrecks*) [5, с.36-44].

Сохтори мукаммал, якҷояшавӣ ва шакли ҷудонашавандаи калимаҳои мураккаб онҳоро аз ибораҳое, ки ҳар як ҷузъашон алоҳида навишта мешаванд ва маънои худро гум намекунанд, ҷудо менамоянд (*age-long*» куҳансол, бисьёр пир, қадимӣ « ва *ages ago* як вақтҳо, кадом як вақте). Дар забони англисӣ ба кор бурдани ин мушаххасот ба маврид нест, чунки бисёри ҳиссаҳои нутқи забони англисӣ аз ҳисоби аломатҳои морфологӣ ва шаклҳои морфологӣ танқисӣ доранд.

Хусусияти фарқкунандаи калимаҳои мураккаб аз ибора боз дар он мебошад, ки ҷузъҳои калимаи мураккаб ҷудонашаванда мебошанд. Дар ин ҷо як чанд тартиби табдилёбиро ба кор бурдан ба маврид аст. Мақсади асосии онҳо аз ин иборат аст: ибораи ***a stone wall*** метавонад ба ибораи *a wall of stone* табдил ёбад, аммо ибораи *a toothpick*- ро ба ибораи *a pick for teeth* табдил додан ғайриимкон аст. Калимаҳои мураккаб аз ибора бо ин ҳолат фарқ мекунанд.

Инчунин, формулаҳои сохтори калимаҳои мураккаб мавҷуданд, ки фарқияти калимаро аз ибора возеҳ нишон медиҳанд.

Масалан, калимаи *Starlit* ибора шуда наметавонад, чунки қисми дуюми ин калима сифати феълӣ мебошад ва сим наметавонад аз ҷиҳати синтаксисӣ сифати феълро тағйир диҳад.

Аз сабабе ки ҷузъи якуми калима маънои плюрализмро ифода мекунад, вай эквиваленти ибора шуда метавонад.

Параметрҳои синтаксисӣ (имконияти доштан/ имконият надоштани якҷояшавӣ бо калимаҳои муайяни ҳиссаҳои нутқ ва пайдарпайии мушаххаси ҷузъҳои он) на ҳама вақт барои ҳалли масъалаи бемаҳдуд сохтани калимаҳои мураккаб ва ибораҳо равона карда мешавад, чунки доираи мутобиқати ҷузъҳои ибора васеъ набуда, вале дар баъзе ҳолатҳо бо ҷузъҳои калимаи мураккаб алоқамандӣ пайдо мекунад (масалан: blue-stocking «синий чулок, педантка» и blue stocking «синий чулок», педант).

Мақсади лексикии калимаҳои таркибӣ ва алоқамандии семантикии ҷузъҳои он барои бесарҳад сохтани мафҳуми калимаҳо ва ибораҳо равона карда шудааст. Вобаста ба ин ақида калимаҳои, *slow-coach*» копуша, медлительный человек», *know-all* «всезнайка» ва ғайра, калимаҳои таркибӣ ба ҳисоб мераванд. Тарзи алоҳидагӣ ва мафҳуми муайяне, ки дар ҷараёни якҷояшавии ҷузъҳои онҳо ба даст оварда шудааст, хосси онҳо мебошад.

Аммо меъёрҳои семантикӣ нисбат ба синтаксисӣ мустаҳкамтар аст, барои ҳамин таҳияи принсипҳо ва дараҷаи ҷудокунӣ барои сохтани калимаи таркибӣ хело мушкил мебошад. Ҳатто ғайриимкон низ гуфтан ба маврид аст.

Албатта, ҷудо намудани калимаҳои таркибӣ аз ибораҳои фразеологие, ки бисёре аз онҳо бо компонентҳои худашон алоқаи семантикӣ ва мақсади ягонаи лексикӣ доранд, хело мушкил аст.

Дар вақтҳои охир боз критерияи (меъёр) морфологӣ низ истифода бурда мешавад, ки мақсади асосиаш омӯзиши тамоми гурӯҳи калимаҳои ҷудогона ё ин ки бо дефис нависташаванда мебошад. Алоқамандии калимаҳои таркибии мукаммал ва омехташуда, фарқ мекунанд. Комплексҳои қисми якуми калима (*well-,ill-* масалан, *ill-bred* «бадахлоқ», *ill-informed* «бедарак», *well-arranged* «хуб таҳия намуда», *well- chosen* «бо муваффақият

интихобшуда») дар 34% ҳолат ҷудо навишта мешаванд ва 66% – бо дефис навишта мешаванд [5, с.49-53].

Ҷудо намудани калимаҳое, ки бо дефис навишта мешаванд, мушкилтар аст, чунки онҳо ба гурӯҳи калимаҳое дохил мешаванд, ки характери фразеологии калимаро ифода менамоянд. Масалан, *mother-in-law, merrygo-round*. Ин ду шакли навишташуда шаклҳои махсус ба шумор мераванд, аммо байни навишти мукаммал ва навишти бо дефис мушкилӣ вуҷуд дорад. Аз як тараф, мушкилии ҷузъҳои аз рӯйи имло ҷудо навишта шуда, аз тарафи дигар, пайвастшавии номиналӣ ба монанди **(N+N).** Ин пайвастшавӣ аз рӯйи ақидаи забоншиносон гуногун мебошад, чунки як луғат аз луғати дигар фарқ мекунад.

Масалан, калимаи *war-path, war-time* ҳам бо дефис навишта мешавад ва ҳам омехта, *blood-poisonong, money order* - ҳам бо дефис навишта мешавад ва ҳам омехта, *underfoot, underhand* – омехта ва ҷудогона. Дар забони муосири англисӣ сохтори калимаҳои мураккаб аз ду решаи субстантивӣ иборат аст. Масалан: air piracy, chat show, coin change. Чунин таъсисҳо “block compounds” номида мешаванд [8, с.32].

Муқарриз: *Исмоилзода Э.* – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти ДМТ.

А Д А Б И Ё Т

1. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии / Н.Н. Амосова. - ЛГУ, 1963. - 28 с.
2. Амосова Н.Н. Этимологические основы словарного состава современного английского языка / Н.Н. Амосова. - М., 1956. - 91 с.
3. Андреев В.Л. история английского языка / В.Л Андреев. - Киев: Победа, 1985. - 289 с.
4. Антрушина, Г.Б. Лексикология английского языка: учебное пособие для студентов / Г.Б. Антрушина, О.В. Афанасьева, Н.Н. Морозова. - М.: Дрофа, 2001. – 288 с.
5. Аракин В.Д. История английского языка. Учебное пособие. – 2. изд. / В.Д. Аракин. - М.: Физматлит, 2001. – 272 с.
6. Аралов, А.М. О широкозначности как лексико-грамматической категории / А.М. Аралов // Функциональный и методический аспекты изучения иностранных языков. – М., 1993. - С.24-35 с.
7. Арбеков Т.Д. Очерки по истории английского языка / Т.Д. Арбеков. – М.: Высшая школа, 1955. - 432 с.
8. Арбекова, Т.И. Лексикология английского языка (практический курс): учебное пособие / Т.И. Арбекова. - М.: Высшая школа, 1977. - 240 с.
9. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка: учебное пособие / И.В. Арнольд. - М.: Высшая школа, 1986. - 286 с.
10. Бабич, Г.Н. Лексикология английского языка: учебное пособие / Г.Н. Бабич. – М.: Флинта: Наука, 2008. - 200 с.
11. Блох М.Я. Теоретические основы грамматики / М.Я. Блох. - Москва: Высшая школа, 2002. - 356 с.
12. Виноградов В.В. Словообразование в его отношении к грамматике и лексикологии / В.В. Виноградов // ВЯ, 1952. - №5 - 230 с.
13. Гросул, Л.Я. К вопросу о многозначности и широкозначности английских слов / Л.Я. Гросул // Лингвистические основы преподавания иностранных языков. - Кишинёв, 1989. - С.3-9.
14. Мешков, О.Д. Словообразование в современном английском языке: учебное пособие / О.Д. Мешков. - М.: Высшая школа, 1976. - 232 с.
15. Ленца, А.Л. Широкозначность глагола и контекст / А.Л. Ленца. - Кишинёв: Штиница, 1987. – 97 с.
16. Кубрякова Е.С. Что такое словообразование / Е.С. Кубрякова. - М.: Наука, 1965. - 300 с.
17. Каращук Л.М. Словообразование английского языка / Л.М. Каращук. - М., 1977. - 300 с.

КАЛИМАСОЗӢ ВА РОҲҲОИ СЕРМАҲСУЛИ ОН ДАР ТАШАККУЛИ КАЛИМАҲОИ МУРАККАБИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар мақола оварда шудааст, ки дар забонҳои мавриди қиёс навъи морфологии калимасозӣ пурсамар ва тавсифшаванда мебошад. Дар системаи луғавӣ ва семантикии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ теъдоди зиёди антонимҳо, омонимҳо ва синонимҳо вуҷуд доранд. Дар забонҳои муқоисашаванда гурӯҳи калони калимаҳои иқтибосӣ бо аффиксҳои гуногуни калимасоз мавҷуд мебошанд. Дар натиҷаи таҳлил монандии ҳарду забон аз рӯйи навъи калимасозӣ-конверсия ошкор гардид. Ҳамчунин муаллиф қайд менамояд, ки нишон дода шудааст, ки феълҳои таркибии конверсионии забони англисӣ ба забони тоҷикӣ бо феълҳои таркибии аз ҳиссаҳои нутқи номӣ ва феълҳои ёридиҳандаи навъи ***«кардан»*** ва ё ***«намудан»*** бо усули аналитикӣ сохташуда интиқол дода мешаванд. Илова бар ин, дар забони тоҷикӣ сифатҳо метавонанд бе артикл низ субстантиватсия шаванд: ***Касал сиҳат шуд.*** Дар забони англисӣ дар тафовут ба забони тоҷикӣ артикл воситаи асосии субстантиватсияи дигар ҳиссаҳои нутқ мебошад: ***The young were very unpractical.*** Ба ғайр аз ин дар ҳар ду забон дигар навъҳои калимасозӣ, ба мисли тақлиди овозӣ, тағйири зада ва сохтани ибора тавассути тақлид низ дида мешавад: ***У даромад-даромад- present-present.*** Барои муоинаи масъалаи маҳдудияти калимаҳои мураккаб ва ибораҳо ду равиши омӯзиш мавҷуд аст: глобалӣ ва инфиродӣ. Масъалаи глобалиро В.И.Шадрина чунин шарҳ додааст: «Мушкилии масъала бо хусусиятҳои сохти забони англисӣ шарҳ дода мешавад, ки имконияти доштани вазифаи муайянкунандаи исмҳоро дар падежи умумӣ бидуни пешоянд, инчунин мураттабии парадигматикии сифатҳо дар назар дорад». Системаи калимасозӣ ва шаклдигаркунии калимаҳо дар забонҳои муқоисашаванда нигоҳ дошта шудани унсурҳои флективиро дар қатори унсурҳои аналитикӣ нишон медиҳад. Арзиши назариявии кор аз гузоштан ва омӯзиши чунин

масъалаҳои назариявии омӯхтанашуда, ба мисли муқаррар кардани вобастагии интихобкунии мазмуни решаи таркибӣ аз шаклҳои сохтории онҳо, алоқаи тарафайни конверсия бо дигар намудҳои калимасозӣ иборат мебошад.

Калидвожаҳо: ҷараёни калимасозӣ, қоидаи умумии забони англисӣ, калимаи мураккаб, ҷузъҳои алоҳида, критерияи орфографӣ, калимаҳои таркибӣ, масъалаи глобали, морфологӣ, семантикӣ, инструментативӣ, таснифот.

СЛОВООБРАЗОВАНИЕ И ЕГО САМЫЕ ПРОДУКТИВНЫЕ СПОСОБЫ ФОРМИРОВАНИЯ СЛОЖНЫХ АНГЛИЙСКИХ СЛОВ

Практически во всех языках морфологический способ словообразования эффективен и желателен. В таджикском и английском языках существует множество синонимов. В сопоставляемых языках есть большая группа дополнительных слов с разными подтипами. Результаты анализа были схожи в исследуемых языках. Также показано, что английский перевод конвертируемых кодировок в таджикском языке будет передаваться составом существительных и вспомогательными словами «принятия» в аналитическом методе. Таджикский язык является важным инструментом для субтантивации частей речи: «молодые были очень непрактичными». Кроме того, в обоих языках есть и другие источники пополнения слов, такие как словарный запас, трансформация и лексика, использование Evolution-income-present-present. Есть два подхода к изучению ограничений сложных слов и фраз: глобальный и инфразвуковой. В. И. Шадрина объясняет глобальную проблему следующим образом: «Проблема объясняется структурными особенностями английского языка, из которых следует возможность функции определения существительных в общем падеже без предлогов, а также парадигматический порядок прилагательных». Система формулировки и формулировка слов в сопоставляемых языках показывает элементы активности в аналитической последовательности. Теоретическая ценность работы заключается во введении и изучении такой антропогенной проблемы, как установление зависимости корневого состава и структурных форм, взаимная взаимосвязь с другими видами абсорбции.

Ключевые слова: неотъемлемая часть английского слова, сложное слово, отдельные части, устные фразы, композиционные слова, глобальные, морфологические, сложные, инструментальные, качественные.

WORD BUILDING AND ITS MOST PRODUCTIVE WAYS OF FORMING COMPLEX ENGLISH WORDS

In virtually all languages, the morphological species are effective and desirable. There are many anti-Semites, amulets and synonyms in the Tajik and English languages. In the comparable languages there is a large group of extras words with different subtypes. The results of the analysis were similar to the language of each language by the wording word. It is also shown that the English translation of the convertible encodings in the Tajik language will be transmitted by the composition of the nouns and the supporting words of «making» in the analytical method. In addition, in Tajik, the qualities can be subjected to subjugation without delay. In English, the Tajik language is an essential tool for subtitulating other parts of the speech: «The young were very unpractical». In addition, in both languages, there are other remarkable varieties, such as vocabulary, transformation, and vocabulary using: Evolution-income-present-present. There are two approaches to studying the limitations of complex words and phrases: global and infrasound. VI Shadrina explains the global problem as follows: «The problem is explained by the structural features of the English language, which implies the possibility of the function of determining nouns in the general case without prepositions, as well as the paradigmatic order of adjectives». The wording system and the wording of the words in the comparable languages show the elements of the activity in the analytical sequence. Theoretical value of the work consists of the introduction and study of such anthropogenic problem such as setting the dependency of the root composition of their structural forms, the mutual interconnection with other types of removals.

Key words: An integral part of the English word, complex word, individual parts, oral phrases, composition words, global, morphological, sophisticated, instrumental, qualitative.

Маълумот дар бораи муаллифон: ***Ҷӯракулов Бозоралӣ Раҳмоналиевич*** - Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ, номзади илмҳои филологӣ мудири кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавӣ. **Суроға:** 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Кӯлоб, кӯч. С.Сафаров 16. Тел.: **(+992) 985-47-91-47**

Муқимов Одинашо - Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ, ассистенти кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавӣ. **Суроға:** 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Кӯлоб, кӯч. С.Сафаров 16. Тел.: **(+992) 985-38-80-35**

Сведение об авторах: ***Джуракулов Бозорали Рахмоналиевич*** – Кулябский государственный университет им. А.Рудаки, кандидат филологических наук, заведующий кафедрой языкознания и сопоставительной типологии. **Адрес:** 735360, Республика Таджикистан, г.Куляб, ул. С.Сафарова 16. Тел.: **(+992) 985-47-91-47**

Мукимов Одинашо - Кулябский государственный университет имени А.Рудаки, ассистент кафедри лингвистика и сопоставительный типологии. **Адрес:** 735360, Республика Таджикистан, г.Куляб, ул. С.Сафарова 16. Тел.: **(+992) 985-38-80-35**

Information about the authors: ***Dzhurakulov Bozorali Rakhmonalievich*** – Kulob State University named after A.Rudaki, candidate of philology science holder of the chair of linguistic and comparative typology. **Address:** 735360, Republic of Tajikistan, Kulob, S.Safarov Str., 16. Tel.: **(+992) 985-47-91-47**

Muqimov Odinasho - Kulob State University named after A.Rudaki, assistant of the chair of linguistics and comparative typology. **Address:** 735360, Republic of Tajikistan, Kulob, S.Safarov Str., 16. Tel.: **(+992) 985-38-80-35**

УДК: 4 (075)

ТАЪСИРИ ЗАБОНҲОИ ДУНЁ БА ТАРКИБИ ЛУҒАВИИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Ҳикматуллоева Н.А.
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

Мусаллам асм, ки вомгирӣ ба ғаномандии таркиби луғавии ҳар як забон таъсири назаррас мерасонад. Чунин таъсир аз ҷумла дар лексикаи забони англисӣ низ ҳамаҷониба ба зуҳур омадааст. Дар забонҳои дигар вомгирӣ дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ ба захираи луғавии онҳо таъсири назаррас расонидааст, ки ҳатто вожаҳои ёвар мисли ҷонишинҳо, пешояндҳо, ки аз забонҳои дигар гирифта шудаанд, калимаҳои аслии ёридиҳандаро иваз карданд. Азбаски вомгирӣ ҳамчун раванди мусбат ба ҳар як забон, махсусан ба таркиби луғавии забони англисӣ хос аст, ин мавзӯъ ҳамеша муҳим ва мубрам мебошад. Чунонки маълум аст, забони зинда як падидаи ҳамеша дар такомул буда, як воҳиди луғавии нав меояд, вале ҳар чизи нолозим ва зиёдатӣ аз байн меравад.

Гап дар сари он аст, ки забони англисӣ дар тӯли таърихи тӯлонии инкишофи худ миқдори зиёди вожаҳои хориҷиро пазируфтааст, ки бо ин ё он роҳ ба таркиби луғавии забони мазкур ворид гаштаанд. Чунин гурӯҳи калимаҳо ҳам калимаҳои ёвар ва ҳам морфемаҳои ҳосилшударо фаро мегиранд. Вуруди теъдоди басо зиёди вомвожаҳо ба забони англисӣ боиси он шудааст, ки гурӯҳе аз забоншиносон доир ба забони англисӣ ва ҳувияти худро аз даст додани ин забон баҳс намоянд.

Бояд тазаккур дод, ки ба қабати вожаҳои ҳиндуаврупоӣ – ба қабати куҳантарини он вожаҳое дохил мешаванд, ки мафҳумҳои муҳимтарин ва асосиро ифода мекунанд, ки, қабл аз ҳама, барои дарки олами иҳоташуда зарур мебошанд. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки чунин вожаҳо аз маъхази маъмули забонҳои ҳиндуаврупоӣ арзи вуҷуд намуда, дар аксар забонҳо муодилҳои худро доранд [3, с.46].

Ба чунин гурӯҳҳо, аз ҷумла, истилоҳоти хешу таборӣ мансубият доранд:

Father (гот. fadar, шв. fader, ҳолл. vader, олм. Vater, юн. pater, лот. pater).

Mother (шв. moder, ҳолл. moeder, олм. Mutter, юн. meter, лот. mater, рус. мать).

Brother (шв. broder, ҳолл. broeder, олм. Bruder, лот. frater, рус. брат).

Daughter (гот. dauhter, шв. dotter, ҳолл. dochter, олм. Tochter, рус. дочь).

Son (гот. sunus, шв. son, олм. Sohn, рус. сын).

Номи узвҳои бадан:

Arm (гот. arms, шв., ҳолл. arm, олм. Arm, лот. armus).

Heart (гот. hairto, шв. hjarta, ҳолл. hart, олм. Herz, олм. kardia, лот. cordis, рус. сердце).

Гузашта аз ин, калимаҳое низ мавҷуданд, ки дар забонҳои ҳиндуаврупоӣ ё германӣ вожаҳои шабеҳ надоранд. Чунончи, калимаи Daisy дар натиҷаи пайвастан ва табдил ёфтани ибораи куҳани англисии daeges eage (day’s eye) ба як калима ва вожаи lady натиҷаи тахфифи hlaefdige-и англисии қадимист, ки бо унсури пайвандкунандаи hlaef- (loaf) + - dig (knead) - "он, ки нон хамир мекунад" шакл гирифтааст.

Лозим ба таъкид аст, ки пайдоиши калимаҳоро на ҳамеша бо итминон муайян кардан мумкин аст. Масалан, асли вожаҳои dodge, flaunt, job, wrinkle муайян нест. Чунончи, пайдоиши калимаи dog комилан равшан нест. Мувозиҳои мавҷуда (шв. Dogge, ҳолл. Dog олм. Dogge, фр. Dogue, рус. дог) вомвожаҳои возеҳи забони англисӣ мебошанд, ки нисбатан дертар аз худи калимаи “саг” дар забони англисӣ ба вуҷуд омадаанд.

Тавре ки пайдост, забони англисӣ ба зергурӯҳи ғарбии забонҳои олмонӣ тааллуқ дошта, вожаҳое, ки фонди куҳани забони англисиро инъикос менамоянд, аксаран дар забонҳои дигари олмонӣ мувозии этимологӣ пайдо мекунанд. Масалан, англисӣ house, олмонӣ Haus, голландӣ huis, норвегӣ hus, шведӣ hus; англисӣ day, олмонӣ Tag, голландӣ dag, норвегӣ dag, шведӣ dag ва ғайра.

Бисёр мувозиҳои этимологӣ, алалхусус ба калимаҳои аслии англисӣ дар забонҳои зергурӯҳи олмонии ғарбӣ, аз ҷумла, дар забони олмонӣ англ. day, олм. Tag; англ. night, олм. Nacht; англ. way, олм. Weg; англ. book олм. Buch ва ғ. ба назар мерасанд.

Иқтибосҳои фаронсавӣ аз асри XI сар карда, дар забони англисӣ арзи вуҷуд намудаанд, ки онҳоро ба ду қабат ҷудо мекунанд - қабатҳои пеш аз асри XVII ва баъд аз

он пайдошуда. Мушоҳидаю далелҳо собит менамоянд, ки иқтибосҳои фаронсавӣ ба забони англисӣ аз лаҳҷаи нормандӣ ва забони адабии фаронсавӣ ворид гаштаанд [6, с.87].

Иқтибосҳои фаронсавии қабати якум хеле зиёд буда, бо истилои норманҳо иртибот доранд. Мувофиқи маълумотҳои мавҷуда баъди ба сари қудрат омадани Вилями истилогар дар соли 1066 лаҳҷаи нормании фаронсавӣ забони давлатӣ гардид. Мурофиаи судӣ, таҳияи ҳуҷҷатҳои тиҷоратӣ, таълим дар мактабҳо ба забони фаронсавӣ сурат мегирифт. Забони англисӣ ҳамчун забони муошрати шифоҳӣ барои аксарияти аҳолии кишвар боқӣ мемонд. Ҳамчунин дар давраи англисии миёна байни забонҳои англисӣ ва фаронсавӣ мубориза ба назар мерасид. Забони англисӣ дар ин мубориза зафар ёфта, вожаҳои фаронсавиро низ ба лексикаи худ қабул мекунад [1, с.24]. Ин вомвожаҳо соҳаҳои гуногуни маъноии калимаҳоро фаро мегиранд.

1. Вожаҳои ифодагари мафҳумҳои маъмурӣ: state, country, county, parliament, people, nation ва ғ.
2. Вожаҳое, ки муносибатҳои феодалиро инъикос мекунанд: vassal, feudal, servant, peasant, prince, duke, baron ва ғ. Ба ин гурӯҳ калимаҳоеро метавон ворид намуд, ки ифодагари сифатҳои мухталиф мебошанд: fine, glory, honour, courage, noble, etc.
3. Истилоҳҳои ҳарбӣ: battle, war, peace, assault, defeat, defence, retreat, siege, victory, conquest, navy, vessel, soldier, captain, sergeant ва ғ.
4. Вожаҳои марбут ба мурофиаи суд ва муносибатҳои ҳуқуқӣ: court, justice, judge, jury, attorney, solicitor, accuse, crime, slander ғ..
5. Вожаҳои бо дин алоқаманд: communion, sermon, clergy, cloister, relics, saint, etc. Ба ин гурӯҳ калимаҳоеро низ мансуб донистан мумкин аст, ки дар забони муосир ҳамчун мафҳуми динӣ эътироф намегарданд, вале маҳз аз доираи дин сарчашма гирифтаанд. Чунончи: vice, virtue, tempt, blame.
6. Вожаҳои марбут ба адабиёт ва санъат: literature, art, architecture, prose, paint, design, arch, vault, porch, aisle ва ғ.
7. Вожаҳои марбут ба мӯд, амволи боҳашамат, пухтупаз, варзиш ва шикор. Ин гурӯҳи калимаҳои забони англисӣ қариб пурра бо иқтибосҳои фаронсавӣ, ки дар давраи англисии миёна ба забон ворид шудаанд, ифода меёбанд. Тибқи иттилои сарчашмаҳо дилхушӣ ва айшу нӯш насиби ашрофони Фаронса буданд, ки дар ин давра дар Англия низ онҳо ба назар мерасиданд. Ба ин гурӯҳ чунин вожаҳо мансубият доранд: dress, gown, costume, paste, pastry, roast, toast, sport, comfort, pleasure, luxury, ornament, jewels ва ғ..
8. Вожаҳои мафҳумҳои рӯзмарраро ифодакунанда: table, chair, autumn, river, matter, cause, use, cry, cover, clear, large, etc.

Ҳамон навъе, ки қаблан ишора гардид, ба забони англисӣ иқтибосҳои сершумор аз забонҳои лотинӣ, фаронсавӣ ва скандинавӣ дохил шудаанд. Иқтибосҳои лотиниро ба се қабат ҷудо кардан мумкин аст, ки ин қабатҳо бо хусусияти семантикии вомвожаҳо ва замони вуруди онҳо аз ҳам тафовут доранд. Қабати аввал ОН калимаҳоеро фаро мегирад, ки ҳанӯз пеш аз муҳоҷирати қабилаҳои германӣ ба ҷазира, яъне қабл аз асри V ворид гаштаанд. Бояд гуфт, ки онҳо аввалин калимаҳои иқтибосӣ дар забони англисӣ мебошанд. Гузаштагони англосаксонҳо бо империяи Рим фаъолона савдо мекарданд ва аз румиён як силсила калимаҳои марбут ба мафҳумҳои тиҷоратро вом гирифтаанд. Дар ин давра аз забони лотинӣ калимаҳои wine (лот. vinum), pepper (лот. piper), peach (лот. persicum), butter (лот. butyrum), dish (лот. discum), pound (лот. ponde), inch (лот. uncia), ass (лот. asinus), mule (лот. mulus) ва ғ. дохил шудаанд, ки онҳо калимаҳои содаи рӯзмарра мебошанд ва бо роҳи муносибати бевоситаи ду халқ иқтибос гардидаанд [2, с.120].

Ба қабати луғавии аввали вомвожаҳои лотинӣ воҳидҳое низ дохил мешаванд, ки пас аз ба Британия кӯчонидани қабилаҳои германӣ ба забон ворид шудаанд. Мувофиқи маълумоти муаррихон то замони кӯчонидани онҳо румиён, аллакай ҷазираро тарк карда буданд. Вомгирӣ тавассути аҳолии маҳаллии келтҳо сурат гирифт. Чунончи, street (лот. strata via - роҳи сангфарш), camp (лот. campus), port (лот. portus) ва ғайра намунаи онҳо мебошанд. Вожаҳои Colonia (колония) ва castra (қалъа)-ро дар як қатор номҳои ҷуғрофӣ - топонимҳо мушоҳида кардан мумкин аст: Lincoln, Worcester, Manchester, Gloucester ва ғ.

Қабати дуюми иқтибосҳои лотинӣ бо густариши масеҳият пайвастагӣ дорад. Тибқи нишондоди олимон дар асрҳои VI - VII воизони румӣ англосаксонҳои бутпарастро ба эътиқоди дини нав талқин намуданд ва забони ибодати калисо лотинӣ буд. Аз ин рӯ, аксар

калимаҳои лотинии дорои мафҳумҳои динӣ ба забони англисии қадим ворид гаштаанд. Чунончи, altar, angel, priest, monk ва ғ. Аксари онҳо аз забони юнонӣ гирифта шудаанд, агарчи онҳо аз лотинӣ ҳамчун забони бевосита - манбаи қарз маҳсуб меёбанд.

Мувофиқи иттилои донишмандон дини насронӣ ба тамоми фарҳанги англосаксонҳо таъсири бузурге расонида, алифбои лотинӣ ҷорӣ гардид, ки бо якчанд ҳарфҳои алифбои руникӣ такмил дода шуд. Ҳамчунин мактабе таъсис дода шуд, ки бо калимаи лотинии schola ифода ёфтааст. Теъдоди зиёди вожаҳои иқтибосгардида аз вусъати ҷаҳонбинии англосаксонҳо - номҳои наботот ва ҳайвонот, ашёҳои гуногуни рӯзмарра далолат медиҳанд. Вожаҳои lion, plant, chalk, copper, marble, palm-tree, fork, сар андешаи болоиро тасдиқ менамоянд.

Чунонки маълум аст, қабилаҳои германӣ - англҳо, саксонҳо ва ютҳо, ки дар асри V ба ҷазираҳои Британия кӯчиданд, бо аҳолии аслии ин ҷазираҳо - қабилаҳои келтҳо вохӯрданд. Бо вуҷуди ин, аз сабаби сатҳи пасти рушди фарҳангӣ ва иқтисодии қабилаҳо таъсири забонҳои келтӣ ба забони англисии қадим ночиз буд. Ин таъсир воқеан ба гирифтани чанд калима аз забонҳои келтӣ, ки дар забони англисии муосир то имрӯз боқӣ мондаанд, боис гардид. Аксар калимаҳои келтӣ дар даврaҳои баъдӣ, аллакай, аз забонҳои геликӣ (Ирландия) ва шотландӣ гирифта шудаанд. Калимаҳои зеринро метавон ҳамчун мисоли вомҳои барвақти забонҳои келтии онҳо зикр кард: bard — бард, овозхон, шоир; bin — халта, сабад; brat — кӯдак, насл; down— теппа; dun — қаҳваранг. Аммо азбаски ин калимаҳо аз забонҳои келтӣ ба забони англисӣ ворид шуданд, онҳо табиатан ҳамчун иқтибосҳои келтӣ маҳсуб меёбанд: bannock — нони чаппотӣ; cross — салиб; pillion — болин барои нишаст. Баъзе номҳои ҷуғрофӣ - топонимҳо инчунин калимаҳои келтии қадим дар забони англисӣ ба назар мерасанд. Чунончи: Aberdeen, BenLomond, Dunbar, Kildare, Dunstable, Billigshurt.

Лозим ба таъкид аст, ки иқтибос аз забони русӣ, хусусан дар давраи пас аз инқилоби октябр пажӯҳиши махсусро талаб мекунад. Дар забони англисӣ мисли дигар забонҳои германӣ, ҳатто дар замонҳои қадим калимаҳое мавҷуд буданд, ки бо вожаҳои славянӣ решаҳои муштарак дошта, зоҳиран аз лаҳҷаҳои қабилаҳои славянӣ дар асри XII гирифта шудаанд. Масалан: асал, шир, бангдона, шудгор ва ғайра, англисии қадим: meodu, англ. нав mead; англ. куҳан henap, англ.нав hemp; анг. куҳан. meolk, англ. нав milk; англ. куҳан. ploz, англ. нав plough [11, с.223].

Теъдоди зиёди калимаҳои иқтибосии русӣ дар забони англисӣ дар асри XVI пас аз барқарор шудани робитаҳои мунтазами иқтисодӣ ва сиёсии байни Русия ва Англия пазируфта мешаванд.

Калимаҳои русии дар он замон ба забони англисӣ воридшуда намудҳои гуногуни номҳои ашёи савдо, номҳои ҳокимон, амвол, мансабдорон ва тобеон, муассисаҳо, номгӯи ашёҳои хонагӣ ва номҳои ҷуғрофиро ифода менамуданд [3, с.65]. Дар ин давра вожаҳои русӣ чун beluga, sterlet, rouble, pood, czar, ztarosta, moujik, kvass, shuba, vodka, samovar, troika, babushka, pirozhki ба забони англисӣ иқтибос мегарданд.

Дар таркиби луғавии забони англисӣ теъдоди зиёди калимаҳое мавҷуданд, ки аз забони олмонӣ гирифта шудаанд. Ҳамзамон воҳидҳои луғавии забони олмонӣ, ки ба лексикаи забони англисӣ ворид шудаанд чандон зиёд нестанд. Лозим ба таъкид аст, ки теъдоди зиёди вожаҳои олмонии марбут ба илм решаҳои лотинӣ ва юнонӣ доранд, ки онҳо дар асл унсурҳои байналмилалианд.

Мувофиқи иттилои пажӯҳишгарон нахустин иқтибосҳо аз забони олмонӣ ба асри XVI пайвастагӣ доранд. Дар ин давра калимаҳои марбут ба тиҷорат, корҳои низомӣ, номи баъзе растаниҳо, вожаҳои тавсифкунандаи одамон иқтибос гардидаанд. Масалан: halt, lance-knight, Kreutzer, Junker. Ҳамчунин аз рӯйи маълумотҳои мавҷуда дар асри XVII иқтибосҳои нави соҳаи тиҷорат ва корҳои ҳарбӣ ворид гаштанд. Масалан, groschen; drillinq; plunder; staff; field marshal ва ғайра [11, с.123].

Дар қарни XIX доираи вомгирӣ хеле васъат пайдо кард ва як қатор иқтибосҳо аз фанҳои гуманитарӣ, ҳаёти ҷамъиятӣ ва сиёсӣ ба таркиби луғавии забони англисӣ дохил шуданд. Аксари истилоҳот ба соҳаҳои химия, физика, филология ва санъат таалллуқ дошта, аксари ин вожаҳо калимаҳои байналмилалӣ мебошанд. Намунаи истилоҳҳои ба вожашиносӣ иртиботдошта инҳоянд: ibdogermanic (Indogermanisch), Middle English (Mittelenglisch), umlaut, ablaut, grade (Grad), breaking, folk etymology (Folksetymologie),

vowelshift (Lauterverschieburg), loanword (Lehnwort).

Бояд хотирнишон сохт, ки қисме аз лексикаи забони англисӣ робитаҳои устувори тиҷоратӣ, ҳарбӣ ва иқтисодии байни Англия ва Нидерландияро инъикос менамоянд, ки муддати тӯлонӣ ҳифз гардидаанд. Тамоми соҳаҳои тиҷорат дар Англия то асри XVI дар ҳавзаи баҳри Балтика маҳдуд буданд. Гузашта аз ин, дар байни бандаргоҳҳои Англия ва Лигаи Ганзей робитаи қавӣ вуҷуд дошт. Миқдори зиёди калимаҳои марбут ба тиҷорат дар он замон аз забони ҳолландӣ гирифта шуда буданд. Қисми зиёди иқтибосот аз забони ҳолландӣ ба лексикаи забони англисӣ ҳанӯз дар асрҳои XIV-XVII ворид гашта буданд. Аз байни онҳо маъмултаринашон инҳоянд: bulwark; ledger; keel; freight; hose; Skipper; rover; deck; spool; nap.

Пайдост, ки қарни XVII марҳилаи гул-гулшукуфии мактаби машҳури рассомии Фламандӣ маҳсуб меёбад ва ин дар луғатномаи забони англисӣ дар шакли як қатор иқтибосҳои марбут ба санъат инъикос ёфтааст, чунончи: easel; landscape; sketch, acacia, barometer, beryl, church, devil, hyena, lexicology.

Метавон гуфт, ки робитаҳои иқтисодӣ ва сиёсии байни Англия ва Италия аз асри XIV босуръат рушд меёбанд. Иқтисодиёти Англия бо мануфактураи Италия иртибот дошт, ки бе пашми англисӣ вуҷуд дошта наметавонист. Дар асри XVI равобити иқтисодӣ бо Италия боиси вуруди иқтибосҳои ҷадид гардиданд: carat, traffic, porcelain, contraband, bankrupt, soldo, battalion, squadron, citadel, pistol.

Ҳамчунин дар асри XVII шумораи иқтибосҳои марбут ба ҳаёти иқтисодӣ, тиҷорат, инчунин санъат ва мусиқӣ афзуданд.Чунончи: manifesto, intrigue, bulletin, risk, umbrella, balcony, corridor, pedal, solo, opera, vivacity, piano, largo, allegro, grotto, volcano, cascade.

Дар асри XVIII майлу рағбати пайвастаи фарҳанги мусиқии Италия боиси вуруди нави истилоҳоти мусиқӣ аз забони итолиёвӣ гардид, ки дар ин давра чунин вожаҳо иқтибос шуданд: soprano, falsetto, viola, cantata, mandolin, trombone, trio, fantasia, aria, tempo, obligate, crescendo, andante.

Чун иқтибосҳо аз забони итолиёвӣ вомвожаҳои испанӣ аз асри XVI ба забони англисӣ гузаштанд. Воқеаҳои таърихӣ, ки вуруди иқтибосҳоро тақозо мекарданд, бо кашфиётҳои бузурги ҷуғрофии охири асри XV - ибтидои асри XVI пайвастагӣ доранд [8, с.33]. Ривоҷи тиҷорат пас аз кашфи Амрико (1492) ва кушодани роҳи баҳрӣ ба Ҳиндустон (1498) ва ҳамкории минбаъдаи Англия бо Испания ба вом гирифтани як қатор калимаҳои испанӣ, инчунин калимаҳо аз забонҳои мардуме, ки аз мустамлика гузаштаанд, боис гардид. Дар ин маврид аз калимаҳои бештар маъмули иқтибосии қарни XVII чунин далелҳоро метавон тазаккур дод: cargo, guitar, castanet, toreador, matador, duenna, dona, embargo, parade, escapade.

Дар байни иқтибосҳои дар асри XVIII гирифташуда, номҳои рақсу бозиҳо, хӯрокҳои испанӣ, сару либос, истилоҳоти иҷтимоӣ ва сиёсиро қайд кардан мумкин аст. Масалан, quadrille, bolero, picador, marinade, caramel, flotilla, cigar ва ғайра.

Бояд гуфт, ки вожаҳои байналмилалӣ як гурӯҳи махсусро ташкил медиҳанд. Аксар вақт чунин мешавад, ки ҳангоми ифодаи мафҳуми нави муҳим калимаҳо на аз як забон, балки аз бисёр забонҳо гирифта мешаванд. Ҳамин тавр, фонди байналхалқии луғавӣ ташкил карда мешавад, ки ба он истилоҳоти байналхалқии соҳаҳои гуногуни фаъолияти инсон, аз ҷумла сиёсат, фалсафа, илм, техника, санъат, инчунин бисёр калимаҳои абстрактмаъно тааллуқ доранд. Ҳамчунин бояд хотирнишон сохт, ки вожаҳои байналмилалие, ки аз як сарчашма гирифта шудаанд, шабоҳати графикӣ ва овозӣ дошта, то андозае аз ҷиҳати маъно мувофиқ омада, аз ҳисоби захираи луғавии лотинӣ ва юнонӣ моликияти умумии як қатор забонҳоро ташкил медиҳанд (democracy, proletarian, philosophy, atom, modern, program, system). Қисми дигари онҳо аз забонҳои муосир гирифта шудаанд. Чунончи soviet, kolkhoz, sputnik – аз забони русӣ; revolution, bourgeois, telegraph – аз забони фаронсавӣ. Он ҳамзамон теъдоди зиёди истилоҳоти физика, химия, биология, физиология ва ғайраро фаро мегирад.

Дар фарҷом метавон ба чунин хулоса расид, ки забони англисӣ бо қабули вожаҳои дигар забонҳо вижагиҳои худро тағйир надодааст. Баръакс, он лексикаи худро бо беҳтарин унсурҳои забонӣ ғанӣ гардонид, ки онҳоро дар ҳамаи марҳилаҳо аз худ кардан имконпазир аст.

Захираи луғати қадимаи забони англисӣ дар тӯли асрҳо тағйир меёфт, мукаммал

мегардид ва ҳоло дар таркиби худ калимаҳои зиёдеро дорад, ки ин омил ҳам дар ташаккули воҳидҳои луғавӣ нақши муҳим дорад. Бо вуҷуди ин, забони англисӣ ба ҳеҷ вақт асолати худро гум накардааст. Ҳамин тавр, дар ҷараёни таҳқиқ маълум гардид, ки забонҳои хориҷӣ дар таназзули таркиби луғавии забони англисӣ назар ба рушди дигар забонҳои аврупоӣ таъсири бештар доштаанд.

Муқарриз: ***Юсупова М.А.*** – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти ДДХ ба номи Б.Ғафуров.

А Д А Б И Ё Т

1. Арбекова Т.И. Лексикология английского языка / Т.И. Арбекова. - М., 1977.
2. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка / И.В. Арнольд. - М., 1989.
3. Ахманова О.С. Очерки по общей и русской лексикологии / О.С. Ахманова. - М., 2004.
4. Войнова Е.А. Лексикология современного английского языка / Е.А. Войнова. - М., 1991.
5. Галова Л.Б. Неология в современной лингвистике / Л.Б. Галова. - Владикавказ, 2005.
6. Гинзбург, Хидекель. Лексикология английского языка / Хидекель Гинзбург. - М., 1981.
7. Дубенец Э.М. Современный английский язык. Лексикология / Э.М. Дубенец. - М. - СПб., 2004.
8. Заботкина В.И. Новая лексика современного английского языка / В.И. Заботкина. - М., 1989.
9. Ивлева Г.Г. Тенденции развития слова и словарного состава / Г.Г. Ивлева. - М., 1986.
10. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Швецова. - М., 1995.
11. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка / А.И. Смирницкий. - М., 1959.
12. Харитончик З.А. Лексика английского языка / З.А. Харитончик. - Минск: Вышейшая школа, 1992.
13. Howard Ph. New words for old / Ph.Howard. - L., 1980.
14. Modern English Lexicology. - Moscow external university of humanities, 1996.
15. Англо-русский лингвострановедческий словарь. - Американа.

ТАЪСИРИ ЗАБОНҲОИ ДУНЁ БА ТАРКИБИ ЛУҒАВИИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Мақола ба таҳқиқи яке аз масъалаҳои муҳимми забоншиносии муосир – таъсири забонҳои дунё ба таркиби луғавии забони англисӣ бахшида шудааст. Таъкид гардидааст, ки вомгирӣ дар даврaҳои гуногуни таърихӣ ба захираи луғавии забон таъсири назаррас расонидааст. Азбаски вомгирӣ ҳамчун раванд ба ҳар як забон, махсусан ба таркиби луғавии забони англисӣ хос аст, ин мавзӯъ ҳамеша муҳим ва актуалӣ мебошад. Чуноне ки маълум аст, забони зинда як падидаи доимо рушдкунанда мебошад. Тазаккур бояд дод, ки ба таркиби луғавии забони англисӣ вожаҳои иқтибосӣ аз забонҳои мухталифи дунё ворид гардида, боиси ғаномандии забони англисӣ гардидааст. Дар асри XIX доираи вомгирӣ хеле васеъ шуд. Як қатор иқтибосҳо аз фанҳои гуманитарӣ, ҳаёти ҷамъиятӣ ва сиёсат пайдо мешаванд. Бисёр истилоҳҳо (аз соҳаҳои химия ва физика, филология, санъат) гирифта шудаанд. Аксари ин вожаҳо калимаҳои байналмилалӣ мебошанд. Калимаҳои байналмилалӣ як гурӯҳи махсусро ташкил медиҳанд. Аксар вақт чунин мешавад, ки ҳангоми ифодаи мафҳуми нави муҳим калимаҳо на аз як забон, балки аз бисёр забонҳо гирифта мешаванд. Ҳамин тавр, фонди байналхалқии луғавӣ ташкил карда мешавад, ки ба он истилоҳоти байналхалқии соҳаҳои гуногуни фаъолияти инсон: сиёсат, фалсафа, илм, техника, санъат, инчунин бисёр калимаҳои абстрактӣ дохил мешаванд. Муаллиф ба хулосае омадааст, ки забонҳои хориҷӣ ба таназзули таркиби луғавии забони англисӣ таъсири калон расонидаанд, бо вуҷуди он забони англисӣ асолати худро гум накардааст.

Калидвожаҳо: иқтибос, таъсир, забони англисӣ, қарзгирӣ, забонҳои лотинӣ, фаронсавӣ, скандинавӣ, робита, захираи луғавӣ, ташаккул.

ВЛИЯНИЕ МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ НА ЛЕКСИЧЕСКИЙ СОСТАВ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Статья посвящена изучению одного из важнейших вопросов современной лингвистики - влияния мировых языков на лексическую структуру английского языка. Отмечается, что заимствования в разные исторические периоды оказали значительное влияние на лексические ресурсы языка. Поскольку заимствование как процесс специфично для каждого языка, особенно лексической структуры английского языка, эта тема всегда важна и актуальна. Как известно, живой язык - это постоянно развивающееся явление, что-то новое приходит, ненужное и лишнее исчезает. Следует отметить, что лексическая структура английского языка включает заимствования из разных языков мира, что обогатило английский язык. В 19 веке объем заимствований значительно расширился. Появляется ряд заимствований из гуманитарных наук, общественной жизни и политики. Многие термины (из области химии и физики, филологии, искусства) являются производными. Большинство этих слов являются международными. Международные слова образуют особую группу. Часто бывает, что при выражении нового важного понятия слово берется из многих языков, а не только из одного. Таким образом, будет создан международный лексический фонд, в который войдут международные термины в различных сферах человеческой деятельности: политика, философия, наука, технологии, искусство, а также множество абстрактных слов. Автор приходит к выводу, что иностранные языки оказали существенное влияние на упадок лексической структуры английского языка, хотя английский язык не утратил своей оригинальности.

Ключевые слова: заимствование, влияние, английский, латынь, французский, скандинавский, общение, лексический ресурс, развитие.

THE INFLUENCE OF WORLD LANGUAGES ON THE LEXICAL COMPOSITION OF THE ENGLISH LANGUAGE

The article is devoted to the study of one of the most important issues of modern linguistics - the influence of world languages on the lexical structure of the English language. It is noted that borrowings in different historical periods have had a significant impact on the lexical resources of the language. Since borrowing as a process is specific to each language, especially the lexical structure of the English language, this topic is always important and relevant. As we know, living language is a constantly evolving phenomenon, something new comes, unnecessary and superfluous disappears. It should be noted that the lexical structure of the English language includes borrowings from different languages of the world, which has enriched the English language. In the 19th century, the volume of borrowing expanded significantly. A number of borrowings from the humanities, public life and politics appear. Many terms (from the field of chemistry and physics, philology, art) are derived. Most of these words are international. International words form a special group. It often happens that when expressing a new important concept, a word is taken from many languages, and not just from one. Thus, an international lexical fund will be created, which will include international terms in various spheres of human activity: politics, philosophy, science, technology, art, as well as many abstract words. The author concludes that foreign languages have had a significant impact on the decline of the lexical structure of the English language, although the English language has not lost its originality.

Key words: borrowing, influence, English, Latin, French, Scandinavian, communication, lexical resource, development.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Ҳикматуллоева Наимахон Анварҳоҷаевна*** – Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, муаллими калони кафедраи назария ва амалияи забони англисӣ. **Суроға**: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд, гуз.Мавлонбеков 1. E- mail: **naimakhon@bk.ru**

Сведение об авторе: ***Хикматуллоева Наимахон Анварходжаевна*** - Худжандский государственный университет имени Б.Гафурова, старший преподаватель кафедры теории и практики английского языка. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, пр. Мавлянбекова 1. E- mail: **naimakhon@bk.ru**

Information about the author: ***Khikmatulloeva Naimakhon Anvarkhojaevna*** - Khujand State University named after academician B.Gafurov, Senior teacher of Department of Theory and Practice of English. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, pr. Mavlyanbekova 1. E-mail: **naimakhon@bk.ru**

УДК: 42+491. 71(076)

КОРБУРДИ КАЛИМАЮ ТАРКИБҲОИ ПАЙВАНДАКӢ ДАР ТАШАККУЛИ ҶУМЛАИ ПАЙРАВИ ПУРКУНАНДА ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Шарифова А.Ш.
Донишгоҳи миллӣ-таҳқиқотии пӯлод ва хӯлаи Москва дар ш. Душанбе (МИСиС)

Дар забони англисӣ ва тоҷикӣ як гурӯҳ калимаю таркибҳое ҳастанд, ки дар алоқаи наҳвии ҷумлаи пайрави пуркунанда ба сарҷумла саҳми қалон доранд. Чунончи: “**tell**”, “**say**”, “**everyone**”, “**everybody**”, “**everything**”, “**anything**”, “**anyone**”, **«гуфта»**, **«гӯён»**, **«ҳар кас кӣ», «ҳар он кас кӣ», «ҳар кӣ», «ҳар чӣ», «он кӣ», «он чӣ».** Инҳоро пайвандак наметавон гуфт, зеро дорои хусусиятҳои муайяни морфологӣ буда, дар ҷумлаи сода низ вазифаҳои гуногуни наҳвиро иҷро мекунанд.

Дар забоншиносии тоҷик нахуст аз ҳама Ш. Рустамов чун пайвандак хизмат кардани калимаҳои «**гуфта»** ва «**гуён»**- ро зикр кардааст. «Калимаҳои «гуфта» ва «гӯён» асосан феъли ҳол мебошанд, вале онҳо барои ба ҳам тобеъ намудани сарҷумла ва як катор ҷумлаҳои пайрав низ истифода мешаванд. Дар чунин вазифа аз ҳусусиятҳои феълӣ ва ҳолии онҳо қариб ҳеҷ чиз боқӣ наемонад, онҳо вазифаҳои пайвандакиро адо мекунанд. Аз ин рӯ, мо онҳоро **калимаҳои пайвандакӣ** ном бурдем» [10, с.98-93].

Умумият ва тафовути ин калимаҳоро аз пайвандаки **«ки»** нишон дода, аз ҷумла чунин тафовутҳои калимаҳои пайвандакии **«гуфта»** ва **«гӯён»-**ро аз **«ки»** таъкид кардан лозим аст:

а) доираи истеъмоли «гуфта» ва «гӯён» мисли **«ки»** васеъ нест, онҳо ба сарҷумла асосан нақлҳоро тобеъ менамоянд, ки он аз тарафи ин ё он шахс изҳор карда шудааст ва ё худи нутқкунанда аз фикр гузаронидааст.

б) ҷумла пайрави пуркунанда бо калимаҳои пайвандакии «гуфта» ва «гӯён» бар хилофи ҷумлаҳои пайрави пуркунанда бо пайвандаки «ки» пеш аз сарҷумла меоянд…

в) пайвандаки «ки» дар аввали ҷумлаи пайрави пуркунанда меояд, пайвандакҳои «гуфта» ва «гӯён» бошад, пас аз ҷумлаи пайрави пуркунанда меоянд…» [1, с.98-93].

Ҳамчунин барҳақ зикр намудан мебояд, ки пайвандаки «**ки**» хосси услуби адабӣ - китобӣ буда, «**гуфта**» ва «**гӯён**» ба забони гуфтугӯӣ хос мебошанд. Аз ин калимаҳои пайвандакӣ «гуфта» серистеъмол буда, доираи истеъмоли «гӯён» маҳдудтар аст [10, с.94-95, 98].

Бисёр муҳаққиқон дар забонҳои туркӣ [1, с.70], пашту [1, с.49] чун воситаи алоқаи наҳвии ҷузъҳои ҷумлаҳои мураккаби тобеъ хизмат кардани калимаҳои пайвандакиро зикр кардаанд.

А.З. Абдуллоев таркибҳои нэ ки, her ким, her нэк и, her кас ки-ро калимаҳои пайвандакӣ номида, таъкид кардааст, ки дар забони озарӣ онҳо чун воситаи алоқаи ҷумлаҳои пайрави пуркунанда, мубтадо ва хабар саҳми арзанда доранд [2, с.70].

Муҳаққиқи забони пашту З.М.Калинина қайд мекунад, ки дар забони ҳозираи пашту зарфҳои нисбӣ ва ҷонишинҳои нисбӣ вазифаи калимаҳои пайвандакиро иҷро мекунанд. Ӯ таъкид мекунад, ки «онҳо мисли пайвандакҳои таркибӣ аз зарфҳои макон [helma] «он ҷо», черта «куҷо», миқдору дараҷа [цомра] «чанд» ва ғайра/ баъзе ҷонишинҳои саволӣ [ць] «чӣ», [цок] «ки» ва ғайра/, ҷонишинҳои ишоратӣ [да] «ин», [hага] «он»/ бо пайвандаки синтаксии «ки» таркиб меёбанд» [1, с.49].

Муҳаққиқ дар хусуси ҷой ва вазифаи қалимаҳо дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобеъ чунин ақида дорад: «Ин калимаҳои пайвандакӣ **/ин ҷо, ҳар ҷо, ҳар куҷо, ҳар қадар, он чӣ, он ки** / монанди пайвандакҳои таркиби яклухт ба таркиби ҷумлаи пайрав дохил мешаванд. Аммо фарқашон аз пайвандакҳо он аст, ки на танҳо чун воситаи алоқаи ҷумлаи пайрав ба сарҷумла хизмат мекунанд, балки ба вазифаи аъзоҳои ҷумлаи пайрав /ҳоли макон, миқдору дараҷа, мубтадо/ низ меоянд» [10, с.19].

А. Шафоӣ онҳоро **калимаҳои ҳамнисбат** номида, чун воситаи алоқаи ҷумлаи пайрави пуркунанда хизмат карданашонро нишон додааст [11].

Дар забоншиносии тоҷик дар алоқаи наҳвии ҷумлаҳои пайрави мухталиф /мубтадо, муайянкунанда, пуркунанда …/ саҳм доштани ин таркибҳоро зикр кунад ҳам, истилоҳҳои мухталифро истифода мебарад.

С. Атобуллоев ба муҳаққиқони забони русӣ, туркӣ, пашту такя карда, онҳоро **«таркибҳои пайвандакӣ»** номида, яке аз воситаҳои муҳимми алоқаи грамматикии ҷумлаи пайрави мубтадо будани онҳоро нишон додааст [10, с.35-41].

Ш. Рустамов ақидаи А.Шафоӣ ва С.Атобуллоевро ба зери танқид гирифта, онҳоро **таркибҳои ҷонишинӣ** меномад [10, с.215-226]. Ҷумлаҳои бо чунин таркибҳо омадаро Ш.Рустамов ҷумлаҳои мураккаби тобеи бепайвандак меномад. Ӯ зикр мекунад, ки «яке аз қолибҳои машҳури ҷумлаи мураккаби тобеи бепайвандак бо ҷумлаи пайрави мубтадо он аст, ки ҷумлаи пайрав бо таркибҳои ҷонишинии **ҳар кӣ, ҳар чӣ, он кӣ, он чӣ, ҳар он кӣ, ҳар он чӣ,** ки мубтадои ҷумлаи пайрав шуда меоянд, ибтидо ёфта, пеш аз сарҷумла воқеъ мегардад:

Ҳар кӣ н-омӯхт аз гузашти рӯзгор
Низ н - омӯзад зи ҳеҷ омӯзгор [10, с.456].

Ҳар **чӣ омад**, хуш омад/зарб/» [3, с.112].

Ба ақидаи мо, чун сухан дар бораи алоқаи наҳвӣ меравад ва воҳидҳои номбаршуда ба ҳайси воситаи алоқаи грамматикии ҷузъҳои ҷумлаи мураккаби тобеъ нақши калон доранд, онҳоро таркибҳои пайвандакӣ номидан дурусттар аст.

Албатта, аломату хусусиятҳои морфологии қисмҳои он мавзӯи баҳси сарф аст.

Бад - ин тартиб таркибҳои пайвандакии **«гуфта», «гӯён», «ҳар кас», «ҳар он кас кӣ», «ҳар кӣ», «ҳар кас кӣ», «он кӣ», «он кас кӣ», «ҳар чӣ»** дар забони тоҷикӣ ва дар забони англисӣ пайвандакҳои "**tell**", "**said**", "**everybody**", "**everything**","**everyone**", "**anyone**", "**anything**" яке аз воситаҳои муҳимми алоқаи наҳвии ҷумлаи пайрави пуркунанда ба сарҷумла мебошад. Яке аз хусусиятҳои ҷумлаи пайрави пуркунанда бо чунин таркибҳои пайвандакӣ аз он иборат аст, ки ҷумлаҳои пайрав ҳангоми бо таркибҳои пайвандакӣ алоқа бастан дорои тобишҳои иловагии маъно мешаванд, ки он аз шаклҳои феълӣ ва худи таркиби пайвандакӣ бармеояд». Масалан, дар ҷумлаҳои зерини забони англисӣ ва тоҷикӣ таркибҳои пайвандакӣ чунин тарз ифода шудаанд: I'm sorry I'm late, she **said**, but I hope my niece has entertained you well. The doctors **told** me, he **said**, trying to change the subject, to have a rest here and to avoid anything that would make me feel nervous. He **told** me that he was afraid of dogs.

Албатта, дар ин хели ҷумлаҳои пайрави пуркунанда ҳам нақши ҳабари сарҷумла калон аст, зеро вай ҳамеша объектро тақозо мекунад: **Ҳар чӣ** Нуралӣ мегуфт, вай қабул мекард [7, с.358]. **Ҳар чӣ** осон ёфтӣ, осон аз даст диҳӣ /зарбулмасал/. **Он чӣ** бо тадбир тавон қардан, бо зӯру зар натвон кард /зарбулмасал**/**. **Ҳар чӣ** хоҳӣ дареғ надорам [3, с.187]. Ҳар чӣ дар бисот буд, баровардам [2, с.124].

Мавриди зикр аст, ки объекти сарҷумла аксаран дар забонҳои муқоисашаванда бо ҷонишин ё бандакҷонишинҳо ифода шавад ҳам, маънои умумӣ дошта ба шарҳу эзоҳ ниёз дорад. Он дар ҷумлаи пайрави пуркунанда тафсил ёфта маъноияш возеҳ мегардад: **Ҳар кас кӣ** ин илмро омӯхтан хост, ӯро ба шогирдӣ қабул намудам [4, с.27]; **Ҳар чӣ** дилаш мехост, ҳамонро мекард [1, с.6]; **Он чӣ** мол доштем, ҳамаро сарфа кардем [4, с.91]; **Everybody** expected her to marry Pete. I haven't heard **anyone** call me. He's a wonderful teacher and I've never seen him lose his temper or get angry about **anything**. I believe him to have no conscience **at all**. If you suppose that boy to be friendless, you deceive **yourself** [Dickens, с.236]. "I don't blame you for **anything**, Albert. "But all this time I've been doing **everything** in my power to interest you in art and literature" said Mrs Forrester.

Кунун **ҳар чӣ** гуфтам, гӯш дор
Суханҳои хуб андар оғӯш дор [17, с.151].

Бояд тазаккур дод, ки тафовути ҷумлаҳои пайрави пуркунандаи зикршуда аз ҷумлаи пайрави мубтадо он аст, ки аввалан, хабари ин ҷумлаҳои пайрав бо феъли гузаранда ифода шудааст. Сониян, ин ҷумлаҳои пайрав объекти сарҷумлаанд, на субъект /фоил/-и сарҷумла. С.Атобуллоев оид ба тафовути ҷумлаи пайрави мубтадо ва сарҷумла сухан ронда, ақидаи нодурустро пешниҳод мекунад. «…дар ҷумлаи пайрави мубтадо таркибҳои пайвандакҳои ҳар кас кӣ, ҳар кӣ, касе ки ба вазифаи мубтадои ҷумлаи пайрав меоянд ва дар айни замон ҳамчун воситаи алоқаи қисмҳои ҷумла хизмат мекунанд" [3]. Дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави пуркунанда дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ калимаҳои пайвандакии мазкур дар таркиби ҷумлаи пайрав на вазифаи мубтадои

ҷумлаи пайрав, балки вазифаи пуркунандаи онро адо мекунанд, ки мо онҳоро ҷо-ҷо шарҳ медиҳем.

… Ҷумлаи пайрав қариб ҳамеша дорои мубтадои хос мебошад. Мисолҳо: **Ҳар касе ки** ба назди Ҷомӣ меомадааст, … шоири бузург бо ӯ менишастааст» [10, с.112]. **Everybody** who was coming to Jomi's place … the great poet was sitting with them. I believe an Angels, **something** good in **everything**. **Nobody** phoned, did they? And **nothing** of vital importance had happened after that till the year turned. There is **nothing** to worry about. …she brought **nothing** with her but the feeling of adventure [8, с.82-83].

Ҳамон тавре, ки мебинем, ҳамин мисоли овардаи ӯ нодурустии фикрашро собит менамояд. Зеро дар ҷумлаи боло ҳар кас мубтадои ҷумлаи пайрави пуркунанда аст. Мисолҳои дигар низ далели ин амранд. **Ҳар чиз** аз ин ҷазира хезад, бад-ин шаҳр оранд ва аз ин ҷой ба шаҳрҳои ҷаҳон баранд [3, с.21].

Ҳар он кас кӣ зинда аст аз эрониён,
Биёрам, бибандат камар дар миён [10, с.53].

Everyone thinks that they have the answer. **Every** student has to hand in their paper today. He has not long in assuming that Brissenden knew **everything**.

On that train he thought **of nothing** but Lily. **Neither** of them answered; but their faces seemed to him as if contemptuous. **Neither** was wise enough to be sure of the working of the mind of the other. I like **neither** of them. **Neither** of us is/are married. **Neither** of the children wants/want to go to bed.

Бояд гуфт, ки таркибҳои номбаршуда ҳам ба вазифаи мубтадо, ҳам ба вазифаи пуркунандаи ҷумлаи пайрав омада метавонанд, ки ин комилан мутобиқи меъёри забони адабии тоҷик аст. Чунончи: ба вазифаи пуркунандаи ҷумлаи пайрав:

Ҳар чӣ ки Нуралӣ мегуфт, вай қабул мекард [8, с.368];
Дар ӯ **ҳар чӣ** обод бинӣ, бисӯз
Шаб овар ҳар ҷо ки бошӣ ба рӯз [16, с.43];
Он чӣ ман дидам, ту низ бубинӣ [12, с.11].

Ба вазифаи мубтадои ҷумлаи пайрави пуркунанда:

Он кӣ каззоб асту мегӯяд дурӯғ,
Нест ӯро дар вафодорӣ фурӯғ [16, с.18];
Ҳар кас омад, зуд бемораш мекунанд [13, с.261];
…**ҳар чӣ** андар миёни биёбон ва лаби дарё гузарад, онро шоха андак бошад [17, с.24].

Таркибҳои ҳар **кас**, **ҳар кӣ**, **ҳар чӣ** дар таркиби ҷумлаи пайрав омада бошанд ҳам, нисбат ба сарҷумла вазифаи пуркунандаро адо менамоянд.

Бад - ин тартиб калимаю таркибҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ: **"said", "tell", "everybody", "everything", "everyone", "anyone", "anything", «гуфта», «гӯён», «ҳар кас кӣ», «ҳар кӣ», «ҳар чӣ», «он кӣ», «он чӣ»** низ яке аз воситаҳои муҳимми алоқаи грамматикии ҷумлаҳои пайрави пуркунанда мебошанд. Инҳоро пайвандак наметавон гуфт, зеро дорои хусусиятҳои муайяни морфологӣ буда, дар ҷумлаҳои сода низ вазифаҳои гуногуни наҳвиро ичро мекунанд.

Яке аз хусусиятҳои ҷумлаҳои пайрави пуркунанда бо таркибҳои пайвандакӣ аз он иборат аст, ки чунин ҷумлаҳои пайрав дорои тобишҳои иловагии маъно мешаванд, ки он аз шакли феълӣ ва худи таркиби пайвандакӣ бармеояд.

Лозим ба ёдоварист, ки дар ин хели ҷумлаҳои пайрави пуркунанда ҳам нақши хабари сарҷумла калон аст. Ҳамчунин ин объекти сарҷумлаи чунин ҷумлаҳои мураккаби тобеъ аксаран бо ҷонишин ва бандакҷонишинҳо ифода шавад ҳам, маънои умумӣ дошта, ба шарҳу эзоҳ ниёз дорад. Он бо ҷумлаи пайрави пуркунанда тафсил ёфта возеҳ мегардад.

Тафовути ҷумлаҳои пайрави зикршуда аз ҷумлаи пайрави мубтадо дар он аст, ки аввалан, хабари сарҷумлаи ин ҷумлаҳо аксаран бо феълҳои гузаранда ифода мешавад. Сониян, ин ҷумлаҳои пайрав объекти сарҷумлаанд, на ин ки субъекти сарҷумла.

Таркибҳои пайвандакии **«ҳар кӣ», «ҳар кас кӣ», «ҳар чӣ», «он кӣ», «он чӣ»** … ҳам ба вазифаи пуркунандаи ҷумлаи пайрави пуркунанда омада метавонанд.

1) Ҷумлаи пайрави пуркунанда бо пайвандакҳои таркибии **"аз хусуси ин ки", "аз он ки", " бар ин ки", "бар он ки"** омада бошад, маъмулан пеш аз сарҷумла ҷойгир мешавад.

Аз хусуси ин ки ҳозир ҳам ақлу ҳуши онҳо аз ақлу ҳуши мо – падаронашон – расотар аст, ман ба шумо гап зада намешинам [7, с.150].

Аз он ки китобхонаи фабрика дар вақтҳои охир китобҳои нави бадеиро кам мегирад, комитети комсомолии фабрика мулоқоти нависандагонро бо хонандагон кам ташкил мекунад, ҳарф зад...[6, с.320].

2) Ҷумлаи пайрави пуркунандае, ки бо таркибҳои **ҳар кӣ, ҳар он кӣ, ҳар чӣ/кӣ/, ҳар он кас кӣ** омадаанд, пас аз сарҷумла ҷой мегиранд:

Ҳар чӣ дар бисот буд, баровардам [14, с.124].

Кунун **ҳар чӣ** гуфтам гӯш дор,
Суханҳои хуб андар оғӯш дор [14, с.151].

Ҳар чӣ медоданд, шукрона карда мегирифт [13, с.49].

Ҳар кас Фирдавсиро биёрад, даҳ ҳазор динораш медиҳам [1, с.446].

Ҳар кас кӣ омад, зуд бемораш мекарданд [11, с.261]. **Он чӣ** мол доштем, ҳамаро сарфа кардем [9, с.191].

3. Аксаран ҷумлаҳои пайрави пуркунандаи бепайвандак пеш аз сарҷумла меоянд. Дар чунин ҷумлаҳо пайвандакҳо воситаи муҳимми алоқаи наҳвӣ буда, бо ҷумлаи пайрав ифода мегарданд.

Бояд тазаккур дод, ки дар забони англисӣ пайвандакҳои тобеъкунанда метавонанд ҷумлаҳои пайрави мубтадо, хабар, пуркунанда, ҳол ва муайянкунандаро нишон диҳанд.

Аксари пайвандакҳои тобеъкунанда хелҳои гуногуни ҷумлаҳои пайравро нишон медиҳанд. Масалан, **that** метавонад дар корбурди ҷумлаи пайрави мубтадо, хабар, пуркунанда, ҳоли мақсад, натиҷа ва муайянкунанда ширкат варзад [8, с.236].

That Ruth had little faith in his power as a writer did not alter nor her in Martin's eyes (subject clause).

What I mean is **that** you're the first man I ever met who's willing to admit out to a woman that he thinks she's better than he is. (The predicate clause)

He looked to the south and knew that somewhere beyond those blue hills lay the Great Bear Lake (The object clause).

He walked into the Green Park **that** he might cross to Victoria Station and took the Underground into the City (The adverbial clause of purpose).

He bailed wildly at first, splashing himself and flinging the water so short a distance **that** it ran back into the pool (adverbial clause of result).

Пайвандаки if ҷумлаҳои пайрави пуркунанда ва ҷумлаҳои пайрави ҳолро мефаҳмонад [6, с.546].

He was anxious to see **if** she had relapsed since the previous evening (The object clause).

If the man ran, he would run after him; but the man did not run (adverbial clause of condition).

Пайвандаки **as** бошад, ҷумлаи пайрави замон, сабаб ва муқоисаро мефаҳмонад.

These were the thoughts of the man **as** he strove on ward (adverbial clause of time).

As Jacob has made me captain, I must call the roll (adverbial clause of cause) [6, с.126].

That day had decreased the distance between him and the ship by three miles; the next day by two – for he crawling now **as** Bill had crawled (adverbial clause of comparison).

Пайвандаки **While** метавонад ҳам бо ҷумлаҳои пайрави тобеъ ва ҳам бо ҷумлаҳои пайрави пайваст ифода шавад. Он метавонад ҳамчун пайвандаки пайвасткунандаи хилофӣ ифода шавад (дар ин ҳолат он ба таври зайл тарҷума мешавад: то он даме ки) ё ҳамчун пайвандаки тобеъкунандаи замон (дар ин ҳолат он ҳамчун дар вақте ки, ҳоло тарҷума мешавад).

Older man probably resented him **while** others of his own generation could feel so inadequate when comparing their talent to his (Coordinating conjunction) [6, с.435].

While skating along at full speed, they heard the cars from Amsterdam coming close behind them (subordinating conjunction).

Бояд гуфт, ки пайвандакҳои тобеъкунанда ва таркибҳои пайвандакӣ метавонанд дар ҷумлаҳои сода низ ширкат варзанд. Онҳо ҳолҳоро ба хабари ҷумла мепайванданд. Пайвандакҳои ҳамчун **As if, as though б**ештар дар ҷумлаҳои сода истеъмол мешаванд [5, с.238].

Пайвандакҳои тобеъкунанда ҳам дар ҷумлаҳои сода истифода мешаванд.

He scowled at first; then, **as if** recollecting something, he said…

He seemed faint and dizzy and put out his free hand while he reeled, **as though** seeking support against the air [5, с.267].

Пайвадакҳои тобеъкунандаи **Though** ва **as if** ҳам дар ҷумлаҳои сода истифода мешаванд.

Though alone, he was not lost.

Next, he sheered to the left, to escape the foot of the bed; but this sheer, **if** to generous, brought him against the corner or the table [17, с.49].

Пайвандакҳои тобеъкунандаи замон хеле кам дар ҷумлаҳои сода вомехӯранд. Дар он ҳол онҳо аксаран бо сифати феълӣ ифода меёбанд.

That she was one of those women – not to common in the Anglo-Saxon race – born to be loved and to love, who **when not loving are not living**, had certainly never even occurred to him.

Танҳо пайвандакҳои тобеъкунанда қисмҳои ҳаммонанди ҷумларо ба ҳам мепайванданд.

He was cheerful **though** tired.

Ҷумлаҳои мураккаби бо ҷумлаи пайрав оғошудаи забони англисӣ, ки пеш аз хабари ҷумлаи асосӣ бо чунин пайвандакҳо ё калимаю таркибҳои пайвандакӣ ифода мешаванд, инҳоянд: **that, whether, when, where, how**.

Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави пуркунандаи бавосита бо хусусияти хоссаи худ аз ҳам тафовут доранд. Аз ҷумла, аз рӯйи воситаҳои алоқа (истифода шудани пайвандаку калимаҳои ҳамнисбат), мансубияти ҷумлаи пайрав ва аъзои сарҷумла, монандию шабоҳат ба дигар хелҳои ҷумлаҳои пайрав, тобишҳои маъноӣ ва ҳоказоро доро мебошанд.

Масалан, дар забони тоҷикӣ аз пайвандакҳои сершумори тобеъкунанда дар алоқаи грамматикии ҷумлаҳои пайрави пуркунанда фақат пайвандаки **“ки”, “то”** сермаҳсул мебошад.

Тавре зикр намудем, ҷумлаи пайрави пуркунанда ба эзоҳи хабар ё пуркунандаи бо ҷонишинҳои ишоратӣ ифодаёфтаи сарҷумла меояд. Аз ин рӯ, онҳо ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд:

1. **Ҷумлаҳои пайрави пуркунандаи бевоситае, ки бар эзоҳи феъл-хабари сарҷумла омадаанд**.

2. Ҷумлаҳои пайрави пуркунандаи бевоситае, ки бар эзоҳи пуркунандаи бевоситаи сарҷумла омадаанд.

Хабари сарҷумлаи ин хели ҷумлаҳои пайрави пуркунанда бо феълҳои гузаранда ифода мешавад. Феълҳои гузаранда ҳамонест, ки “бевосита ба объект гузаштани таъсири амал, яъне ғайр аз муносибати субъектӣ маҳз ба объект нигаронида шудани амалро мефаҳмонад. Феълҳои гузаранда ҳатман пуркунандаи бевосита талаб мекунанд”. Масалан, **феълҳои донистан, омӯхтан, овардан, гуфтан, гирифтан, дидан, додан, даравидан, донистан, шунидан, шикастан, хӯрдан, хондан, пурсидан, бурдан, буридан, нӯшидан, такрор кардан, ҳис кардан, илтимос кардан, пешвоз гирифтан**.

1) Ҷумлаи пайрави пуркунанда бо пайвандакҳои таркибии **“аз хусуси ин ки”, “аз хусуси он ки”, “аз ин ки”, “аз он ки”, “бар ин ки”,”бар он ки”** омада бошад, маъмулан пеш аз сарҷумла ҷойгир мешавад.

Аз хусуси ин ки ҳозир ҳам ақлу ҳуши онҳо аз ақлу ҳуши мо – падаронашон – расотар аст, ман ба шумо гап зада намешинам [6, с.150].

About it that the mind of them are high from their fathers-, I didn’t say to you.

Аз он ки китобхонаи фабрика дар вақтҳои охир китобҳои нави бадеиро кам мегирад, комитети комсомолии фабрика дар вақтҳои охир мулоқоти нависандагонро бо хонандагон кам ташкил мекунад, ҳарф зад... [6, с.320]. They recommended **that through laboratory tests** should be conducted before the system is installed in the computing centre.

Ҷумлаи пайрави пуркунанда, ки бо таркибҳои пайвандакии **“ҳар кӣ”, “ҳар он кӣ”, “ҳар чӣ /кӣ/”, “ҳар он кас кӣ”, “ҳар кас кӣ” “everybody”, “everyone”, “anyone”, “everything”, “anything”, “everything”, “nothing”** омадаанд, пеш аз сарҷумла ҷой мегиранд.. **Ҳар чӣ** дар бисот буд, баровардам [14, с.124]. You walked into the waiting – room, into a great buzz of conversation, and there was **everybody**; you knew almost **everybody**. …he almost forgot the

nearly intolerable discomfort of his new clothes in the entirely intolerable discomfort of being set up as a target for **everybody's** gaze and **everybody's** laudations.

Кунун **ҳар чӣ** гуфтам гӯш дор,
Суханҳои хуб андар оғӯш дор [13, с.49].

Ҳар чӣ медоданд, шукрона карда мегирифт [13, с.49].

Ҳар кас Фирдавсиро биёрад, даҳ ҳазор дирамаш медиҳам [1, с.466].

Ҳар кас кӣ омад, зуд бемораш мекарданд [6, с.261]. **Он чӣ** мол доштем, ҳамаро сарфа кардем [6, с.191]. **Everyone** thinks that they have the answer. **Every** student has to hand in their paper today. He was not long in assuming that Brissenden knew **everything**.

Муқарриз: ***Абдулфайзов С.*** – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти ДМТ.

А Д А Б И Ё Т

1. Абдулазизов В. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави пуркунанда дар забони адабии тоҷик: автореф. номзадӣ: 10.02.20. / В.Абдулазизов. – Душанбе, 2016. – 24 с.
2. Арендс А.К. Наҳви мухтасари забони ҳозираи адабии форсӣ / А.К. Арендс. - М. - Л.: нашр. АФ СССР, 1941.
3. Атобуллоев С.Ҷумлаҳои пайрави мубтадо ва хабар дар забони адабии тоҷик / С.Атобуллоев. – Душанбе: Дониш, 1957. – 193 с.
4. Грамматикаи забони тоҷик. Синтаксис. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олӣ. – Душанбе: Нашрдавлтоҷик, 1968. - С.128-155.
5. 5.Качалова Н.А. Практическая грамматика английского языка / Н.А. Качалова, М.К. Израилович. – Москва, 1975. – 576 с.
6. Калинина З.М. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии пашту / З.М. Калинина. - С.11-15.
7. Каушанская В.Л. Грамматика английского языка / В.Л. Каушанская и др. - Москва: Айрис - пресс, 2014. - 381 с.
8. Ниёзмуҳаммедов Б. Очеркҳо оид ба масъалаҳои забоншиносии тоҷик / Б.Ниёзмуҳаммедов. - Сталинобод: Нашр. дав. адабиёти таълимӣ-педагогии Тоҷикистон, 1960. – С.20-68.
9. Ниёзмуҳаммедов Б. Забони тоҷикӣ. Қ.2. Синтаксис. Барои синфҳои VII-VIII / Б. Ниёзмухаммедов ва диг. - Душанбе: Ирфон, 1962. - С.105-123.
10. Рустамов Ш. Ҷумлаи пайрави пуркунанда дар забони ҳозираи тоҷик / Ш. Рустамов // Масъалаҳои забоншиносии тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1972. - С.82-101.
11. Шафоӣ А.Б. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони муосири форсӣ / А.Б. Шафоӣ // Ҷумлаи пайрави муайянкунанда: автореф. дис... канд. фил. наук. – Баку, 1953. - 18 с.
12. Қосимова М.Н. Маҷмӯаи машқҳо аз синтаксиси ҷумлаҳои мураккаби забони тоҷикӣ / М.Н. Қосимова. - Душанбе, 1981.

КОРБУРДИ КАЛИМАЮ ТАРКИБҲОИ ПАЙВАНДАКӢ ДАР ҶУМЛАҲОИ ПАЙРАВИ ПУРКУНАНДАИ ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Дар мақола оварда мешавад, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ калимаю таркибҳое ҳастанд, ки дар алоқаи наҳвии ҷумлаи пайрави пуркунанда ба сарҷумла саҳми калон доранд. Онҳоро пайвандак наметавон гуфт, зеро дорои хусусиятҳои муайяни морфологӣ буда, дар ҷумлаҳои сода низ вазифаҳои гуногуни наҳвиро иҷро мекунанд. Яке аз хусусиятҳои ҷумлаи пайрав дорои тобишҳои маъноӣ будан аст, ки он аз шакли феълӣ ва худи таркиби пайвандакӣ, ибоарт була, дар ин хели ҷумлаҳои пайрави пуркунанда саҳми онҳо калон аст. Муаллиф ҳамчунин объекти сарҷумларо ҷумлаҳои пайрав медонад. Ҷумлаи мураккаби тобеъ аксаран бо ҷонишин ва бандакҷонишинҳо ифода шавад ҳам, ба шарҳу эзоҳ ниёз дорад. Он бо ҷумлаи пайрави пуркунанда тафсил ёфта возеҳ мегардад. Ба андешаи муаллиф, маводи забони адабӣ нишон медиҳад, ки воситаи асосии тобеияти ҷумлаи пайрави пуркунанда ба сарҷумла пеш аз ҳама вазифаю маъно ва табиати феъл /хабар/-и сарҷумла мебошад. Ҳамчунин пайвандакҳои тобеъкунанда, мутобиқати шаклҳои феълӣ /хабари сарҷумла ва ҷумлаи пайрав/, оҳанги гуфтор, калимаҳои ҳамнисбат, калимаю таркибҳои пайвандакӣ, ҳиссачаҳою калимаҳои модалӣ дар алоқаи наҳвии ин ҷумлаи пайрав ба сарҷумла ҳар кадом саҳми калоне доранд. Албатта, нақши ин воситаҳо дар ташаккули ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави пуркунанда як хел нест. Дар навбати худ муаллиф қайд менамояд, ки дар забони англисӣ бошад, пайвандакҳои тобеъкунанда метавонанд ба вазифаи ҷумлаҳои пайрави мубтадо, хабар, пуркунанда, ҳол ва муайянкунанда ширкат варзанд. Аксари пайвандакҳои тобеъкунанда дар ташаккули навъҳои гуногуни ҷумлаҳои пайрав нақши муҳим доранд. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави пуркунанда бо хусусияти хоссаи худ аз ҳам тафовут доранд, аз ҷумла, аз рӯйи воситаҳои алоқа/истифода шудани пайвандаку калимаҳои ҳамнисбат/ мансубияти ҷумлаи пайрав ба аъзои сарҷумла, монандию шабоҳат ба дигар ҷумлаҳои пайрав, тобишҳои маъноӣ. Масалан, аз пайвандакҳои сершумори тобеъкунанда дар алоқаи грамматикии ҷумлаҳои пайрави пуркунанда "ки" ва "то" истифода мешаванд.

Калидвожаҳо: калимаҳои пайвандакӣ, пайвандакҳо, ибора, сарҷумла, пайвандакҳои тобеъкунанда, пайвандакҳои пайвасткунанда, ҷонишинҳо, бандакҷонишинҳо, сарҷумла, ҷумлаи пайрав, оҳанги гуфтор, алоқаи наҳвӣ.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СЛОВ И СЛОВОСОЧЕТАНИЙ С СОЮЗАМИ В СЛОЖНОПОДЧИНЁННЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЯХ С ПРИДАТОЧНЫМ ДОПОЛНИТЕЛЬНЫМ

В таджикском и английском языках существуют слова и словосочетания слов, которые играют важную роль в синтаксической связи главного предложения с придаточным дополнительным. Их нельзя назвать союзами, потому что они имеют морфологические особенности и в простых предложениях они играют синтаксическую роль. Одна из особенностей придаточного предложения, состоит в том что оно имеет разные смысловые оттенки и состоит из формы глагола с сочетаниями союзных слов. В этих предложениях с придаточным дополнительным роль этих слов велика, и они являются объектом главного предложения. Сложноподчинённое предложение в большинстве случаев выражается местоимением или местоименными энклитиками и требует толкования. Они с помощью придаточного дополнительного становятся распространёнными. Материалы литературного языка показывают, что основным средством подчинения придаточного дополнительного с главным предложением является глагол. А также здесь для связи главного предложения с придаточным дополнительным играют большую роль подчинительные союзы, интонация, сходные по значению слова, словосочетания с союзами, частицы с модальными словами. Конечно, роль этих средств для образования сложноподчинённого предложения с придаточным дополнительным неодинарна.

Ключевые слова: союзные слова, союзы, словосочетания, главные педложения, подчинительные союзы, сочинительные союзы, местоимение, энклитики, придаточное предложение, интонация, синтаксическая связь.

USING CONJUNCTION'S WORD IN OBJECT CLAUSE IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

In English and Tajik languages we have some conjunctions expressions that they have a great contribution in syntax contact of object clause to principal sentences. We cannot named them conjunctions because of they have certain morphology character in the simple sentence they fulfilled different syntax duties. One of the peculiar of object clause with conjunctions combinations consist of that such clause sentences have additional shades of meaning that they come from verbs form the conjunctions expression. In such clause sentence is also the role of predicate of principal sentence is very great. Also the object clause of such sentence of compound subordinate with pronouns and enclitics expressed it has common meaning and needs to commentary. It will commentary with object clause and will clear. The material of literary language will show that the principal means of subordinating object clause to principal part is first of all means and duties of verb/predicate/ of principal part. It is also subordinating conjunctions. Agreement of verb's form/predicate of principal sentence and object clause, particles, modal words have a great contribution in syntax contact. In English subordinate conjunctions can express in duties subject clause, predicate clause, object clause, adverbial modifiers and attribute. Mostly subordinate conjunctions will show different kinds of clause sentences. For example conjunction **that**) can to use in formation subject, predicate, object, adverbial modifiers and attribute clauses. Subordinate compound sentences with object clause emphases with especially peculiarity. So as means of contact /to use of conjunctions and conjunctions phrases/ possessing clause sentence to member of principal sentence, identity with kind of clause sentences, meaning shadow.

Key words: conjunctions words, conjunctions, expressions, principal sentence, subordinate conjunctions, coordinate conjunctions, pronouns, enclitics, clause sentence, intonation, syntax contact.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Шарифова Адолатхон Шарифовна*** – Филиали донишгоҳи миллӣ - таҳқиқотӣ технологии хӯла ва пӯлоди Москва (МИСиС) дар ш.Душанбе, дотсенти кафедраи забонҳо ва фанҳои гуманитарӣ. **Суроға:** 734042, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯч. Назаршоев 7. E-mail: **adolat.sharifova@mail.ru.** Тел.: **(+992) 918-30-57-17**

Сведение об авторе: ***Шарифова Адолатхон Шарифовна*** – НИТУ МИСиС в г. Душанбе, доцент кафедры языков и гуманитарных дисциплин. **Адрес:** 734042, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Назаршоев 7. E-mail: **adolat.sharifova@mail.ru.** Тел.: **(+992) 918-30-57-17**

Information about author: ***Sharifova Adolatkhon Sharifovna*** – National research Technology University "Moscow institute of Alloy and Steel" in Dushanbe, candidate of philological science, docent of languages and humanitarian subject's. 734042, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nazarshoev 7. E-mail: **adolat.sharifova@mail.ru.** Тел.: **(+992) 918-30-57-17**

УДК: 81. 373 (03)

УСУЛҲОИ ШАРҲИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР ФАРҲАНГҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНҲОИ ГУНОГУНСОХТ

Воҳидова Н.А.
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

Фарҳангҳои тафсирӣ аз давраҳои аввали пайдоиши забонҳо аз манбаъҳои қулай ва муътамади забономӯзӣ ба шумор мерафтанд, ки бесабаб нест. Бартарии фарҳанг аз сарчашмаҳои илмию амалии дигар, амсоли асарҳои монографӣ, рисола, мақола ва ҳатто дастурҳои таълимӣ дар муҷазӣ ва мушаххасии маълумот аст, ки он аз моҳият ва рисолати фарҳанг бармеояд. Фарҳангҳо дар ҳамаи соҳаҳои илму фан ба сифати китобҳои рӯйимизӣ хидмат менамоянд.

Дар таърихи фразеографияи ҳамаи забонҳои ҷаҳон фарҳангҳои фразеологӣ падидаи нав буда, он дар забонҳо дар сатҳи гуногуни методӣ ба назар мерасад, ки онро омӯхтан, дастовардҳои беҳтаринро муайян ва дастраси умум гардонидан, доир ба ҳамаи забонҳо фарҳангҳои фразеологии мукаммалу ҳамгун таълиф кардан ба манфиати омӯзандагони якчанд забон хоҳад буд. Аз ин нуқтаи назар, бо усули муқоисавӣ-типологӣ омӯхтани фразеографияи забонҳои гуногунсохт, амсоли тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ ба манфиати ҳам ин забонҳо ва ҳам соҳаи забоншиносии умумӣ мебошад. Ба пешбурди муваффақонаи ин кор, пеш аз ҳама, таҳқиқоти мукаммали олимони шинохта Ҳ. Маҷидов ва М. Фозилов оид ба фразеологияи забони тоҷикӣ [11; 13; 14], ҳамчунин фарҳангҳои фразеологии забонҳои русӣ ва англисии луғатнигорони маъруф А.И. Молотков ва А.В. Кунин [15; 10] бештар имкон фароҳам меорад.

Дар аксари фарҳангҳои фразеологӣ қисмати даромади китоб («сарсухан») бо банди «сохти фарҳанг» анҷом меёбад, ки асосан аз масъалаҳои зерин иборатанд: а) усули интихоб ва ҷойгузинии моддаҳои фразеологӣ; б) тарзҳои шарҳи моддаҳои фразеологӣ; в) тавзеҳот роҷеъ ба истифодаи фарҳанг.

Дар фразеографияи тоҷик нахустин фарҳанги фразеологии қадима «Чароғи ҳидоят»-и Сироҷуддин Алихони Орзу [12] мебошад, ки дар соли 1734 ба табъ расидааст. Одатан ба фарҳангҳои асримиёнагӣ сарсухани муфассал хос нест, дар онҳо хеле мухтасар дар бораи сабаб ва матлаби таълифи китоб сухан меравад, вале аз рӯйи таҳлили матни фарҳанг оид ба принсипҳои шарҳи моддаҳои луғавӣ маълумот пайдо кардан мумкин аст, чунончи: дар «Чароғи ҳидоят»:

Ҷобаҷогузории моддаҳои луғавӣ мувофиқи тартиби ҳарфҳои аввалу дувум аст, тартиби ҳуруфи дигари дохилии калимаҳо ба эътибор гирифта нашудааст.

Таркибу ибораҳои озоду устувор низ чун воҳидҳои луғавии алоҳида, мувофиқи тартиби ҳарфҳои аввалу дувум ҷойгир шудаанд.

Эъробгузорӣ (яъне бо ҳаракатҳои фатҳа, касра, замма хондани ҳарф – овозҳои ҳамсадои калимаҳо) пурра риоя карда шудааст.

Мансубияти баъзе калимаҳо ба забонҳо зикр ёфтааст.

Барои таъйид ва таъкиди маънои калимаву ибораҳо аз ашъори шуаро мисолҳо оварда шудаанд.

Дар фарҳанг намудҳои зерини шарҳ истифода шудаанд: а) шарҳ бо синонимҳо; б) шарҳи пурра (ба воситаи як-ду ибора ё як ҷумлаи мухтасар); в) шарҳи энсиклопедӣ (дар истилоҳот); г) шарҳи антонимӣ.

Маълумоти лексикӣ – грамматикӣ дар дохили худи мақолаҳои луғавӣ оварда шудаанд.

Баъзе маъноҳои воҳидҳои луғавии барои хонанда фаҳмо шарҳ дода нашуда, бо ибораи «маъруф аст» ишора гардидаанд.

Дар вақти тавзеҳи калимаҳои омографӣ (калимаҳои ҳамшакл дар алифбои арабӣ) шарҳи сохти фонетикии калимаҳои дохили мақолаи луғавӣ (яъне эъробгузорӣ) нигоҳ дошта шудааст, амсоли:

Баҳорӣ – мансуб ба баҳор; ва дар ҳиндӣ ба касри аввал (яъне Биҳор)* ду маънӣ дорад … Ва аҳли Эрон дар ин лафз ғалат карда ба фатҳи аввал (яъне баҳорӣ)* хонанд ва дар

ашъор оранд [12, с.46]. **Бам** – муқобили зер (ба касри зои тозӣ) ва зарби дасте, ки бар сари касе зананд ва сарчанг ҳамин аст [12, с.44].

Фарҳанги фразеологии муосири тоҷикӣ аз нуқтаи назари сохтор ва моддаҳо нисбат ба луғатҳои пешин хеле мукаммал аст. Пеш аз ҳама, «Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик»-и М. Фозилов [13] дар назар аст, ки он зери банди алоҳида (V. Сохти «Фарҳанг») маънидод гаштааст. Андешаҳои дар луғатнома зикршуда ва мушоҳидаҳои худро аз мутолиаи китоби мазкур ба таври зер шарҳ медиҳем:

Моддаҳои луғавӣ аз қисматҳои калима – меҳвар, рақам ва моддаи луғавӣ, шарҳи мазмун (мазмунҳо)-и воҳиди луғавӣ, зикри мисол (мисолҳо) ва сарчашмаи он иборат аст.

Моддаҳои луғавӣ дар зери калима – меҳвари воҳидҳои фразеологӣ оварда шудаанд, ки ба ин вазифа калимаҳои аввали мустақилмаънои моддаи луғавӣ хидмат кардаанд. Теъдоди воҳидҳои луғавӣ, ки зери калима – меҳвар оварда шудааст, аз як ё якчанд воҳиди луғавӣ иборат аст.

Агар моддаи луғавӣ дорои ду ё зиёда маънои мустақил (омоним) бошад, ҳар яки он маъно таҳти рақами алоҳида шарҳ дода шудааст; агар маъноҳо бо ҳам робита (полисемия) дошта бошанд, тавассути нуқтавергул, агар танҳо бо тобишҳои маъноӣ фарқ кунанд, бо вергул ҷудо карда шудаанд.

Дар ҳолати муродиф ё қарина доштани моддаи луғавӣ, ба шарҳи маънои он ҳавола карда мешавад: ***На ба он ёру на ба ин гамхор***. *Ниг.* На оташи сӯзон, на оби сард; ***Заҳр чошидан***. *Ниг*. Заҳр рехтан; ***Абраю астари касеро чаппа шудан***. *Ниг*. **Абраю астари касеро чаппа кардан (намудан)**.

Шарҳи моддаҳо дар «Фарҳанги зарбурмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ»-и М. Фозилов [14] дар банди «Таркиб ва сохти фарҳанг»-и муқаддимаи китоб ҷой дода шудааст, ки моҳияти онро мухтасар ба таври зер баён менамоем:

Дар як миқдор моддаҳои луғавӣ шарҳи мазмун таҳти ишораи «*Ниг*.» ба воҳидҳои ҳаммаъно ҳавола гардидаанд.

Дар мавридҳои дигар бар шарҳи воҳидҳои луғавӣ матнҳои иловагӣ ворид карда шудаанд.

Дар фарҳангнома бо номи «назир» ишорате ба кор рафтааст, ки он мавҷудият ё маъмул будани чунин воҳиди луғавиро дар шаклҳои дигар дар эҷодиёти адибон нишон медиҳад.

Дар гунаҳо (вариантҳо) агар маъноҳо фарқ дошта бошанд, онҳо аз рӯйи алифбо гузашта, бо ададҳо ҷудо карда шудаанд.

Гунаҳои луғавӣ (сохторӣ) дар қавсайн омадаанд, агар онҳо аз ҷиҳати маъно тафовут дошта бошанд, алоҳида оварда шудаанд, амсоли ***аввал андеша в-он гаҳе (баъд) гуфтор***.

Дар фразеографияи рус «Фарҳанги фразеологии забони русӣ» (нашри IV, зери таҳрири А.И. Молотков) [15] аз ҷониби мутахассисон ба сифати мукаммалтарин луғати фразеологӣ пазируфта шудааст, ки дар он усули ташреҳи моддаҳои фразеологӣ ба таври мушаххас дар қисмати «Аз фарҳанг чӣ навъ бояд истифода кард» дар чор банд ҷой дорад:

1. Низоми қайди номгӯи моддаҳои луғавӣ. Дар моддаи луғавӣ фразеологизм ба чунин тарз дода мешавад: **оставной козы барабанщик, у черта на куличках, к шапочному разбору, с азов.**

Дар қавсайни шикаста - ‹ › ҷузъҳои факултативии фразеологизм дода мешавад: **ни в зуб ‹ногой›, от ‹всей› души, до ‹последней› нитки, ‹хоть› топор вешай, ‹не› пришей кобыле хвост.**

Дар қавсайни мураббаъ - [ ] гунаҳои луғавии ҷузъҳои фразеологизм дода мешаванд: **по гроб жизни** [**дней**], **валить** [**сваливать**] **с больной головы на здоровую, стреляный** [**старый**] **воробей, до глубины души** [**сердца**], **валять** [**ломать, корчить**] **дурака** [**ваньку**].

Дар қавсайни давра – ( ) гунаҳои шаклии ҷузъҳои фразеологизм дода мешаванд: **открывать америку (америки), под сурдинку (сурдинкой), ума (уму) помраченье, положа (положив, положивши) руку на сердце.**

Дар мавриди дар фразеологизм дар як вақт мавҷуд будани гунаҳои луғавӣ ва шаклӣ, ё ҷузъи факултативии дорои гунаҳои луғавӣ фразеологизм дар намуди зер дода мешавад: **трепать юбки [хвосты (хвост)], садиться в лужу [в калошу (галошу)], ветер в голове ‹бродит [свистит, гуляет, ходит]›** *у кого.*

Муҳити луғавии фразеологизм дар унвонаи моддаи луғавӣ бо курсиви сиёҳтоб зикр мегардад, ки он одатан дар ҳамин шакл дар нутқ корбаст мешавад: ***денег*** **куры не клюют**, ***сидит*** **как на корове седло**, ***спать*** **без задних ног**, **как банный лист** ***пристал***, **ни зги** ***не видно*****.**

Дар баъзе мавридҳо алоқаҳои синтаксисии умумии фразеологизмҳо бо калимаҳои матн бо ёрии ишоратҳои тавзеҳӣ воқеъ шуда, бо курсиви сафед зикр мегарданд: **гайка слаба** *у кого*, **рыть яму** *кому, под кого*, **плясать под дудку** *чью*, **запускать руку** *во что, куда*, **под башмаком** *кого, чьим, у кого,* **делать упор** *на чем, на что*, **стоять на платформе** *чего, какой*, **набивать руку** *в чем, на чем*, **ноги не будет** *чьей, где*, **тыкать носом** *кого, во что*, **мерить на аршин** *какой, кого, что.*

2. Коркарди моддаҳои луғавӣ. Пас аз унвонаи моддаи луғавӣ пеш аз ташреҳи маъно (ё маъноҳо) аломате гузашта мешавад, ки ба хусусиятҳои услубӣ, таърихӣ – замонӣ ё ҳиссӣ – экспрессивии фразеологизм ишорат дорад[1].

Пас аз шарҳи мазмун бо ёрии аломати «ср. (сравни)» зикри шакл (ё шаклҳо)-и дигари истеъмолии фразеологизм меояд[2]. Масалан: **бросать [кидать, швырять, пускать] камнем [грязью]** *в кого* – касеро маҳкум, сиёҳ, айбдор кардан. муқ. – ср. забрасывать камнями *в кого*; **выбрасывать [выкидывать, вышвыривать] на улицу** *кого* – касеро аз кор сабукдӯш кардан, аз кор пеш кардан; **на полслова** – барои ду даҳон гап, ахбор, суҳбати хеле кӯтоҳ. муқ. – ср. выбрасывать за ворота кого.

Сипас, аз рӯйи тартиби хронологӣ иқтибосоти тасдиққунандаи мазмуни фразеологизм оварда мешаванд.

3.Ҷойгиркунии фразеологизмҳо дар фарҳанг. Бо мақсади осонтар кардани дарёфти фразеологизми дилхоҳ ҳар яке такроран аз рӯйи ҷузъи маънодор зикр ёфтааст, масалан, фразеологизми ***спустя рукава*** дар ду маврид омадааст: вобаста ба ҷузъи ***спустя*** дар ҳарфи ***с*** ва вобаста ба ҷузъи ***рукава*** дар ҳарфи ***р***; фразеологизми ***авгиевы конюшни*** ҳам дар ду ҷой зикр гардидааст: бо ҷузъи ***авгиевы*** дар ҳарфи ***а*** ва бо ҷузъи ***конюшни*** дар ҳарфи ***к***; фразеологизми ***седьмая*** [десятая] ***вода на киселе*** дар чор маврид омадааст.

Фразеологизмҳо аз рӯйи ҳарфи аввали ҳар як ҷузъ ба тартиби алифбо ҷойгиранд, новобаста ба он ки он ҷузъ дар куҷои фразеологизм ҷой дорад, масалан, фразеологизм бо ҷузъи *абордаж* дар ҳарфи ***а*** пеш аз фразеологизм бо ҷузъи ***абшуга***, аммо фразеологизм бо ҷузъи ***авансы*** – пеш аз фразеологизм бо ***авгиевы.***

4. Системаи ҳаволаҳо. Ҳарчанд ки фразеологизм дар фарҳанг аз рӯйи теъдоди ҷузъҳо такроран оварда мешавад, коркарди он як маротиба сурат мегирад – дар ҷое, ки созмони сохтории фразеологизм муайян карда мешавад. Дар мавридҳои дигар, ҳаволаи См. (*Ниг.*) дар ҷойи коркарди фразеологизм меояд. Масалан, дар ҳарфи ***П*** чунин ишорат оварда шудааст: **Панургово стадо.** См. стадо. Ин чунин маъно дорад, ки коркарди фразеологизмро дар ҷузъи ***стадо*** дар ҳарфи ***С*** бояд ҷуст.

Ҳамин тариқа, усули шарҳи моддаҳои луғавӣ дар фразеографияи рус ба туфайли таҷрибаи ғании фарҳангнигори номӣ А.И. Молотков бо назардошти маводи сарчашмаҳои дигар як навъ ҷамъбаст гардид [15], ки худи ӯ муҳаррираш аст.

Нисбати фразеографияи англисӣ бояд гуфт, ки олимони соҳаи фразеологияи умумӣ ва хусусӣ нашри 4-уми «Фарҳанги фразеологии англисӣ-русӣ»-и А.В. Кунинро комилтарин фарҳанги фразеологӣ [10] ба қалам додаанд. Далели эътироф ин аст, ки дар заминаи мавод ва принсипҳои ташреҳи ин фарҳанг даҳҳо луғатномаҳои хурду калон танзим шудаанд. Аз ин рӯ, шарҳи принсипҳои интихобу шарҳи маводи он имкон медиҳад, ки хонанда дар бораи асосҳои илмию методии фарҳанги фразеологии англисӣ тасаввуроти равшан пайдо намояд.

Муқаддимаи китоб аз даҳ банд иборат буда, дар ҳар яки он як масъалаи муҳимми интихоб, зикр, аломатҳо, тарҷума, ташреҳ, ишорот, усули шоҳидоварӣ ва баъзе маълумоти иловагӣ – эзоҳӣ маънидод карда шудаанд.

Дар аксар фарҳангҳои пешин яке аз ишоратҳои серистеъмол **sl** (slang – сленг) буд, ки он маънои жаргон, хусусан жаргони дуздонро дошт, ҳоло ин ишорат ба услуби ғайриадабӣ (лаҳҷа), профессионализм, вулгаризм ва м. инҳо далолат мекунад, яъне он маҳфуми хеле умумист. Аз ин рӯ, дар фарҳанги А.В. Кунин вобаста ба хелҳои услубӣ

[1] Ниг.ба банди «Ташреҳи таърихӣ – замонии фразеологизмҳо» [15, с.19].

[2] Ниг. ба банди «Фразеологизм ва шакли истеъмоли фразеологизм» [15, с.17].

истилоҳи хос (на sl), балки жаргон *(жарг.)*, диалектизм *(диал.)*, ифодаҳои дурушт *(груб),* таркибҳои авомона *(прост.)* ва монанди инҳо истифода гардидаанд. Масалан, be all of a muck *груб*., the kinchin lay *вор. жарг*. ва ғ.

Дар фарҳанг навъҳои гуногуни ишоратҳо ба кор рафтаанд:

1. Ишоратҳои услубӣ, ки хосияти баҳодиҳӣ доранд: abusive - *бран.*: бранное – таҳқирӣ, vulgar – *вульг.*: вульгарное – дурушт - вулгарӣ, coarse – *груб.*: грубое – дурушт, ironical – *ирон.*: ироничное – истеҳзоомез, affectionate – *ласк.*: ласкательное – навозишӣ, disapproving – *неодобр.*: неодобрительное – номақбул, contemptuous – *през.*: презрительное – таҳқиромез, jocular – *шутл.*: шутливое – ҳазломез, euphemism – *эвф.*: – эвфемистическое – эвфемистӣ – боадабона.

Ишоратҳои функсионалӣ-услубӣ - ифодаҳое, ки ба ин ё он шохаи функсионалии услубӣ мансубанд: *книжн.*: книжное – китобӣ, *разг.*: разговорное – шифоҳӣ, *воен.*: военное – ҳарбӣ, *ком.*: коммунистическое – коммунистӣ, *мед.*: медицинское – тиббӣ, *мор.*: морское – баҳрӣ, *охот.*: – охотничное – шикорӣ, *парл.*: парламентное – парламентӣ, *полит.*: политическое – сиёсӣ, *спорт.*: спортивное – варзишӣ, *театр.*: театральное – театрӣ, *юр.*: юридическое – ҳуқуқӣ.

2. Ишоратҳои грамматикӣ бо мақсади муайян намудани муносибати маъноҳои гуногуни фразеологизмҳо бо ҳиссаҳои нутқ: adj phr, adv phr, n phr, v phr мутаносибан ба фразеологизмҳои сифатӣ, зарфӣ, исмӣ ва феълӣ. Инчунин ишорати int phr (interjectional phrase) – фразеологизмҳои нидоӣ.

3. Ишоратҳои этимологӣ: a fly in the ointment *[этим. библ.]*, Pandora's box *[этим. миф.]* it ё that goes (ё went) without saying *[этим.фр.]*

4. Ишоратҳои муайянкунандаи мансубияти ҳудудии фразеологизмҳо: *австр., амер., ирл., шотл.* Ин ишоратҳо бештар дар таркиб ба кор мераванд: *австр*. *разг*. (гуфтугӯии австралӣ), *амер*. *жарг*. (жаргони америкоӣ), *преим*. *амер*. *разг*. (бештар гуфтугӯии америкоӣ) ва ғайра.

Дар асоси маводи назариявӣ ва амалии мавриди назар метавон чунин хулоса кард: усули шарҳи луғавӣ дар фразеографияи тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ ба принсипи ягона асос ёфтааст, яъне масъалаҳои шинохти ВФ, ҷойгиркунии онҳо дар луғатномаҳо, асосҳои ташреҳот, зикри мисолҳои шоҳид, роҳу усулҳои шарҳ, ишоратҳо ва ғайра ба ҳамаи забонҳои муқоисашаванда хоссанд. Чунончи, асосан чунин навъҳои ташреҳот дар фразеографияи забонҳои қиёсшаванда ба кор рафтаанд, ки онҳоро мушаххасан дар тасниф нишон додан ба мақсад мувофиқ аст. Навъҳои ташреҳи моддаҳои луғавиро бо назардошти чандомади онҳо дар фарҳангҳои фразеологӣ ба тартиби зер овардан мумкин аст:

1. **Шарҳи озод** тавассути ибораҳо ва ҷумлаҳои содаву мураккаб бо назардошти муҷазии баён, дақиқназарӣ ва мушаххасӣ. Масалан, дар фарҳанги тоҷикӣ: **сафири хоб** – овозе, ки аз гулӯи хуфта барояд (яъне хуррок-В.Н.) [12, с.146], **гап кофтан** – барои фаҳмидани чизе касеро ба гап андохтан, кунҷковӣ, тагпурсӣ кардан; дар луғати русӣ **служить верой и правдой** ва дар луғати англисӣ **to serve faithfully –** софдилона хизмат кардан; ташаббус нишон додан.

2. **Шарҳи омехта** аз рӯйи чандомад дар мавқеи дуюм қарор дорад. Ин мавридест, ки дар як вақт ду – се навъи усули шарҳ: ибораи озод + ҷумла + калима ва ё муродиф + ибораи озод + ҷумла ва м. инҳо ба кор бурда мешавад. Масалан, дар фарҳанги тоҷикӣ **бо теғу кафан омадан** – киноя аз омадан бо камоли аҷзу узрхоҳӣ. Ва ин дар асл узрхоҳист, ки пеши салотин мекарданд [12, с.32]; дар луғати русӣ: **между двух огней** – мавридест, ки хатар аз ду ҷониб таҳдид дорад, мушкилии сахт ≈ **байни обу оташ**; дар луғати англисӣ: **make a good thing of something** – аз коре фоида ҷустан ≈ манфиат ёфтан, баҳраманд шудан.

3. **Шарҳи муфассал** тавассути ҷумлаҳои мураккаб, сертаркиба, ду ё зиёда ҷумлаҳои содаи бо ҳам мантиқан марбут ифода мегардад. Чунончи, дар забони тоҷикӣ: **оина пеши нафас доштан** ва **бар нафас доштан** – киноя аз ҳолатест, ки «дар эҳзор ва қурбати мавт ойнаро дар пеши нафаси бемор гузоранд, то маълум кунад, ки майит аст ё сакта дорад. Аввал маъруф аст. Дувум аз Ашраф, байт... » [12, с.17].

Ин навъи ташреҳ дар забонҳои англисӣ ва русӣ низ серистеъмол аст, амсоли: weight of the world on one's shoulders or world on one's shoulders or world on one's back – a very

heavy load of worry or responsibility; very tired worried behavior, as if carrying the world; дар забони русӣ: злачное место – макони дилхушист, вале барои тасаввури пурра ҳосил кардани хонанда ин ибора бо унсурҳои иловагӣ тафсил дода шудааст: макони дилхушӣ, айшу нӯш, шаҳват ва бозиҳои дилхушкунанда.

4. **Шарҳ бо як калима** хеле каммаҳсул аст; бо як калима ифода кардани мазмуни моддаи луғавӣ низ ба назар мерасад, вале он чандон мувофиқи матлаб нест, зеро баёнгари танҳо маънои холиси воҳиди фразеологӣ буда, мазмуни эҳсосӣ ва тобишҳои маъноии таъбир нокушода мемонад, чунончи: **гули сари сабад** – беҳтарин, **думро хода кардан** – гурехтан, **собаку съел** – моҳир, **all over the place (everywhere)** – ҳамаҷоя ва ғ.

5. **Шарҳ бо зикри муродиф ё эквивалент** фаҳмост. Вале ин навъ низ аз нуқсон орӣ нест, зеро ду фразеологизмро, ки бо ҳам аз ҳар ҷиҳат – мавқеи истеъмолӣ, тобишҳои семантикӣ, ифодаи эҳсос бо ҳам мутобиқ бошанд, ёфтан маҳол аст.

Аммо умуман гирем, дар фарҳанги фразеологии тоҷикӣ муродиф дар мавқеъҳои мухталиф хеле васеъ корбаст шудааст, чунончи, бо ишорати «*Наг.*» ба муродифи фразеологӣ ҳавола карда мешавад, амсоли **коми касеро ширин кардан.** *Наг.* **Гулӯи касеро равған кардан.** Дар чунин маврид низ мутобиқати пурра вуҷуд надорад [13, с.236].

Фарҳангҳои фразеологии муқоисашаванда дар бобати воситаву аломатҳои шарҳ тафовутҳо доранд, чунончи, дар фарҳангҳои тоҷикӣ вожаҳои *киноя, маъруф, машҳур* ҳамчун воситаи зикри мазмун хосияти истилоҳӣ пайдо кардаанд. Масалан: **Чирки дунё** – *киноя* аз мол; **Аспи чӯбин** – *киноя* аз тобут; **Алиф ба хок кашидан** – *киноя* аз хиҷолат ва шармандагӣ; **Ҷоми ҷаҳоннамо** … - *маъруф* (яъне фаҳмо, ҳоҷат ба шарҳ нест); **Чашми бад дур** – *машҳур* (ҳамчунин фаҳмо, ҳоҷат ба шарҳ нест) [12, с.78].

Фразеографияи русӣ ва англисӣ чунин воситаҳо надоранд, вале дар онҳо афзалиятҳои дигар ба назар мерасанд, ки дар фразеографияи тоҷик ба назар гирифтан ба манфиати кор хоҳад буд.

Дар фарҳангҳои русӣ ва англисӣ хусусиятҳои истеъмолии моддаҳо, ки бо образнокӣ, ифодаи эҳсос ва аломатҳои услубӣ фарқ мекунанд, дорои ишоратҳои хос мебошанд. Онҳоро аз рӯйи мазмун ва вазифа ба чунин хелҳо ҷудо кардан мумкин аст:

1. Ишоратҳои мансуб ба соҳаи услубии муошират дар фарҳангҳои русӣ: *литературное* – адабӣ (бо ҷузъҳои *высокое* – услуби баланд, *книжное* – китобӣ, *поэтическое* – шоирона); *разговорное* – гуфтугӯӣ (бо ҷузъҳои *литературно-разговорное* – адабии гуфтугӯӣ, *разговорно - просторечное* - гуфтугӯии омиёна); *просторечное* – омиёна, *грубое* – дурушт; дар фарҳангҳои англисӣ: *literary* – адабӣ (бо ҷузъҳои bookish - китобӣ, poetic – шоирона, rude – дағалона).

2. Ишоратҳои мансуб ба соҳаи услубии вазъи муошират дар луғатномаҳои русӣ: *официальное* – расмӣ, *неофициальное* – ғайрирасмӣ, *фамилярное* - авомона, *эвфемизм* – боадабона; дар фарҳангномаҳои англисӣ: formal – расмӣ, unformal – ғайрирасмӣ, ewphemism – боадабона.

3. Ишоратҳои мансуб ба собиқаи корбурд дар фарҳангномаҳои русӣ: *архаистичное* – архаистӣ, *историческое* – таърихӣ, *неологичное* – навфразеологизмҳо; дар фарҳангномаҳои англисӣ: *archaic* – архаистӣ, *old fashion* – куҳна (қадима) *neologism* – навфразеологизмҳо.

4. Ишоратҳои мансуб ба забони табақаҳои иҷтимоӣ дар луғатномаҳои русӣ: *жаргон* – жаргон, *вульгарное* – дурушт, *табу* – табу; дар фарҳангномаҳои англисӣ: *jargon* – жаргон, *slang* – сленг, воҳиди хос, *vulgar* – дурушт, ***taboo*** – табу.

5. Ишоратҳои мансуб ба соҳаи фаъолияти одамон, аз он ҷумла, илм дар фарҳангномаҳои русию англисӣ бо истилоҳи **специальное – special** – махсус ба қайд гирифта шудаанд.

6. Ишоратҳои мансуб ба ҳудуди корбурд дар фарҳангномаҳои русӣ: *сибирское* – сибирӣ, *южное* – ҷанубӣ; дар фарҳангномаҳои англисӣ: *American* – америкоӣ, *Australian* – австралӣ, *Scottish* – шотландӣ.

Ҳамин тариқа, дар заминаи таҳқиқи қиёсӣ-типологӣ умумият ва тафовути усулҳои шарҳи моддаҳои луғавиро вобаста ба фарҳангҳои маъруфи фразеологии тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ аз рӯйи коркарди моддаҳои фразеологӣ, ҷойгиркунии фразеологизмҳо дар луғатнома, системаи ҳаволаҳо ва ишоратҳои фразеологӣ мухтасар чунин хулоса кардан мумкин аст:

• Бино ба таҳлилҳо, аломатҳо бештар дар луғатҳои фразеологии русӣ, камтар дар англисӣ, аҳёнан дар фарҳангҳои муосири тоҷикӣ ба кор рафтаанд.

• Дар фразеографияи англисӣ истилоҳи «лонаи фразеологӣ» маъмул аст, ки аз моддаи луғавӣ сар карда системаи ишорот, шарҳ, усули мисол – шоҳид ва маълумоти дигари иловагиро дар доираи ягона дар бар мегирад.

• Дар таҳқиқи фразеографияи англисӣ як масъалаи муҳим зикр ёфтааст, ки аз рӯйи он дар бораи сатҳи имрӯзаи системаи ташреҳот хулосаи илмӣ баровардан мумкин аст. Гап дар сари он аст, ки дар фарҳангномаҳои даврaҳои аввал шарҳ аз 1-2 ҷанбаъ иборат буд, он дар луғатномаҳои муосир аз ҳафт ҷанбаъ бо номи «параметры дефиниций» дар шакли формула оварда шудааст: ФЕ = ГП + ЛП + ДЗ + ИП + СП + ЭП + ФП (2,122). Пас аз ФЕ (фразеологические единицы) дар ҳар як воҳид ба таври ихтисор як навъи ҷанбаи шарҳ зикр ёфтааст. Аз назари мо, ҷанбаъҳоро аз рӯйи чандомадашон ба сифати шарҳи моддаи луғавӣ ба тартиби зайл (аз зиёд ба кам) гузаштан лозим аст. Формула ба тоҷикӣ чунин мешавад: ВФ = ҶМ + ҶГ + ҶШ + ҶЛ + ҶФ + ҶУ + ҶЭ[3]. Ба ҳамин минвол шарҳи як моддаи луғавӣ метавонад дар ҳафт ҷанбаи забонӣ сурат бигирад.

Дар фарҷом бояд гуфт, ки муқоисаи маводи назариявӣ ва амалии мақола ба он равона шудааст, ки мураттибон аз роҳу усулҳои шарҳи босамари моддаҳо дар фарҳангҳои фразеологии забонҳои қиёсшаванда огоҳ гашта, дар фаъолияти минбаъдаи худ ба кор баранд. Мукаммал ва бо ҳам наздик шудани принсипҳои фарҳангнигорӣ ба такомули фразеографияи забонҳо мусоид буда, истифодаи онҳоро дар таҳқиқ ва омӯзиши забонҳо осон мегардонад.

Муқарриз: ***Дӯстзода Ҳ.Ҷ.*** – номзади илмҳои филологӣ,
дотсенти ДМТ.

А Д А Б И Ё Т

1. Аҳмадов, М. Бунёдгузори фарҳангнигории муосири тоҷик. Монография / М. Аҳмадов. – Хуҷанд: Нури маърифат, 2020. – 232 с.
2. Аюпова, Р.А. Фразеологическое описание татарского, русского и английского языков: дисс. ... д-ра филол. наук / Р.А. Аюпова. – Казань, 2009. – 360 с.
3. Воҳидова, Н.А. Марҳалаи нав дар таҳқиқ ва омӯзиши ҳамгирои забонҳо / Н.А. Воҳидова // Роҳҳои такмили сифати таълими забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ дар партави Паёми Пешвои миллат. Маҷмӯаи мақолаҳо. (ш. Душанбе, 22 майи 2019). – Душанбе, 2019. – С. 96-99.
4. Воҳидова, Н.А. Фарҳанги фразеологӣ ҳамчун сарчашмаи таҳқиқ ва таълими фразеология / Н.А. Воҳидова // Маводи конференсияи илмӣ-амалӣ таҳти унвони « Хусусиятҳои татбиқи имлои нави забони тоҷикӣ дар синфҳои ибтидоӣ». – Хуҷанд, 2019. – С. 281-285.
5. Воҳидова, Н.А. Нақши «консепсияи Кунин» дар фразеографияи англис / Н.А. Воҳидова, А.А. Қурбонов // Масоили мубрами забоншиносии типологӣ, германӣ ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ. Паёми МДТ «ДДХ ба номи академик Б. Ғафуров». Факултети забонҳои хориҷӣ. – №10 (2020). – Хуҷанд, 2020. – С.63-68.
6. Гак, В.Г. Фразеологическая трансформировка и проблемы фразеографии (на материале русской идиоматики) / В.Г. Гак // Фразеологизм и его лексикографическая разработка (под ред. А.С. Аксиметова) – Минск, 1987. – С. 60-64
7. Дарвеш, Б. «Чароғи ҳидоят»- и Орзу ва забони тоҷикии форсӣ. Монография / Б. Дарвеш. –Душанбе: Дониш, 1992. – 105 с.
8. Долгопалов, Ю.А. Сопоставительный анализ соматической фразеологии (на материале русского, английского и немецкого языков: автореф. дис. ... канд. филол. наук / Ю.А. Долгопалов. – Казань, 1973.- 23 с.
9. Квеселевич, Д.И. Основные проблемы лексикографической разработки фразеологии в русско-английском фразеологическом словаре: автореф. дис. … филол. наук / Д.И. Квеселевич. - Житомир, 1973. – 25 с.
10. Кунин, А.В. Англо-русский фразеологический словарь. / А.В. Кунин. Изд. 4-е.– М.: Русс. язык, 1984. – 942 с.
11. Маҷидов, Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик. Дастури таълим / Ҳ. Маҷидов. – Душанбе, 1982. – 103 с.
12. Орзу, Сироҷуддин Алихон. Чароғи ҳидоят; таҳияи матни Амон Нуров / Сироҷуддин Алихони Орзу.– Душанбе: Ирфон, 1992. - 288с.
13. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. (Фарҳанги фразеологӣ). Тартибдиҳанда М. Фозилов. – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1963. – Ҷ.2. - 952 с. - 1964. - Ҷ.2. - 802 с.
14. Фозилов, М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. Ҷ.1 / М. Фозилов.– Душанбе: Ирфон. – 368 с.

[3] Шакли пурраи вожаҳои формулаи ташреҳот чунин аст: ВФ – воҳиди фразеологӣ, Ҷ – ҷанба, М – мазмунӣ, Г – грамматикӣ, Л – лексикӣ, У – услубӣ, Ф – фонетикӣ, Ш – шоҳид, Э – этимологӣ (экстралингвистӣ).

15. Фразеологический словарь русского языка. Изд. 4-е. / Под ред. А.И. Молоткова. – М.: Русс. язык. – 543 с.

УСУЛҲОИ ШАРҲИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР ФАРҲАНГҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНҲОИ ГУНОГУНСОХТ

Мақола ба таҳқиқи усулҳои шарҳ дар фарҳангҳои фразеологии се забони гуногунсохт – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Усули муқоисавӣ-типологии таҳқиқ имкон додааст, ки хусусиятҳои умумӣ ва тафовутҳои шарҳи луғавӣ мушаххасан дар тавзеҳи роҳу усулҳои интихоб ва ҷойгиркунии моддаҳои фразеологӣ, ҳамчунин воситаҳои маънидоди мазмун ва шарҳи мавқеи истеъмолӣ, мансубияти услубӣ, тобишҳои эҳсосӣ ва ғайра возеҳ гардад. Дар фарҳангҳои фразеологии тоҷикӣ ташреҳ аз рӯйи низоми зикри калима-меҳвар, рақамгузорӣ ба моддаҳои луғавӣ, шарҳи мазмун, овардани мисоли шоҳид, бо зикри манбаъ сурат гирифтааст. Дар фарҳангҳои русӣ усулҳои ташреҳ вобаста ба хусусиятҳои таърихӣ-замонӣ, шаклҳои истеъмолӣ, услуб ва системаи ҳаволаҳо маънидод шудаанд. Фарҳангҳои англисӣ аз рӯйи навъҳои ташреҳ дар шаш банд бо ишорати мансуб ба вазифаҳои истеъмолӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Таҳқиқ ба фарҳангҳои маъруфи фразеологии забонҳои номбурда асос ёфтааст. Маводи назариявӣ ва амалии мақола ба таълифи асарҳои илмии ҷамъбастӣ доир ба фразеография, таълими фарҳангшиносӣ, назария ва амалияи тарҷума, ташкили корҳои мустақилонаи донишҷӯён манзур мешавад.

Калидвожаҳо: фразеология, фразеография, фарҳанги фразеологӣ, забонҳои гуногунсохт, моддаҳои луғавӣ, усулҳои шарҳ, коркарди моддаҳои луғавӣ, истилоҳоти хосси шарҳ.

МЕТОДЫ КОММЕНТАРИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ СЛОВАРЯХ РАЗНОСИСТЕМНЫХ ЯЗЫКОВ

Статья посвящена изучению особенностям фразеологических словарей разносистемных – таджикского, русского и английского языков. Сравнительно – типологический метод исследования позволяет выявить общие и отличительные особенности словарей, направленные на определение способов словарных дефиниций относительно выбора вокабул, их смысловых, функциональных, коннотативных и стилистических комментариев. В таджикских фразеологических словарях комментарий осуществлен по порядку изложения стержневых слов фразеологизмов, семантических особенностей, приведения утвердитеьных аргументов с указанием источников. В русских фразеологических словарях методы дефиниций основаны на историко-временных, функциональных и стилистических особенностей, а также системы ссылок. Вопросы словарных комментариев в английской фразеографии рассмотрены по шести параметрам, связанным с функциональными особенностями фразеологизмов. Работа выполнена на материале известных фразеологических словарей. Теоретические и практические материалы статьи предназначены для научного обобщения частной и общей фразеографии, составления учебных пособий по теории и практике перевода, анализу художественного текста, организации самостоятельных работ студентов.

Ключевые слова: фразеология, фразеография, фразеологические словари, разносистемные языки, словарная статья, способы словарных дефиниций, терминологическая система вокабул.

METHODS OF COMMENTING PHASEOLOGICAL UNITS IN PHASEOLOGICAL DICTIONARIES OF DIFFERENTIAL LANGUAGES

The article is devoted to the study of the peculiarities of phraseological dictionaries of different languages – Tajik, Russian and English. A comparatively - typological method of research allows us to identify common and distinctive features of dictionaries, aimed at identifying ways of vocabulary definitions regarding the choice of vocables, their semantic, functional, connotative and stylistic features. In Tajik phraseological dictionaries the commentary is carried out in the order of presentation of the core words of phraseological units, semantic features, affirmative arguments, indicating the sources. In Russian phraseological dictionaries the definition methods based on historical-temporal, functional and stylistic features as well as a system of references. Questions of vocabulary commentary in English phraseography are considered on 6 parametres connected with functional features of phraseological units. The work was carried out on the basis of well-known phraseological dictionaries. The theoretical and practical materials of the article are intended for scientific generalization of private and general phraseography, the compilation of textbooks on the theory and practice of translation, the analysis of literary text, the organization of independent work of students.

Key words: phraseology, phraseography, phraseological dictionaries, multisystem languages, dictionary entry, methods of interpretation, vocabulary terminological system.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Воҳидова Нодира Абдусатторовна*** - Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, омӯзгори кафедраи умумидонишгоҳии забонҳои хориҷӣ. **Суроға**: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд, гуз.Мавлонбеков 1. E-mail: **vohidova2020@mail.ru.** Тел.: **(+992) 927-65-85-56**

Сведение об авторе: ***Вохидова Нодира Абдусатторовна*** - Худжандский государственный университет им. академика Б.Гафурова, преподаватель общеуниверситетской кафедры иностранных языков. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, пр. Мавлянбекова 1. E-mail: **vohidova2020@mail.ru.** Тел.: **(+992) 927-65-85-56**

Information about the author: ***Vohidova Nodira Abdusattorovna*** - Khujand State University named after Academician B.Gafurov, teacher of the all-University Department of Foreign Languages. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlyanbekov Ave. 1. E-mail: **vohidova2020@mail.ru.** Tel.: **(+992) 927-65-85-56**

УДК: 492.7.09:491.550

ҶАМЪБАНДИИ АРАБӢ ДАР ЗАБОНИ АДАБИИ ТОҶИКИИ ҚАРНҲОИ XVIII ВА XX

(дар мисоли усули ҷамъбандии солими арабӣ)

Мирмухамедов О.Т, Ашрапов Б.П.
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

Категорияи шумора яке аз вежагиҳои боризи грамматикии исм буда, исм бо ин хусусият аз дигар ҳиссаҳои нутқ фарқ мекунад. Аз ин ҷост, ки ин категорияи ҳиссаи нутқ дар забони адабии муосири тоҷикӣ ба монанди забонҳои дигари гурӯҳи эронӣ ҳамчун универсалия (муштаракот)-и муҳимми грамматикӣ маҳсуб гашта, солҳост, ки диққати муҳаққиқони соҳаи забоншиносии ҳам тоҷик ва ҳам форсро ба худ ҷалб намуда, дар ин росто як силсила пажӯҳишҳое аз ҷониби забоншиносону муҳаққиқони соҳа [8; 10; 14; 16; 11; 12; 17; 7; 12; 13; 15] анҷом дода шудаанд.

Мусалламан, баррасӣ ва омӯзиши масоили вежагиҳои сарфӣ ва маъноӣ ва ваҷҳи корбурди усули ҷамъбандии арабӣ дар забони тоҷикӣ нав нест. Рӯҷеъ ба масъалаи мазкур дар соҳаи забоншиносии тоҷик, хоссатан дар осори муътамаду бунёдии дастаҷамъона ва алоҳидаи марбута аз ҷониби забоншиносони тоҷику руси асри собиқ, пажӯҳишҳои муфассалу мухтасаре сурат гирифтаанд. Лек, ҳанӯз ҳам дар забоншиносии тоҷикӣ бархе паҳлуҳои ин падидаи сарфӣ, бавижа, вожагони иқтибосии арабӣ пурра омӯхта нашудаву дар робита ба дурустии комили корбурди ҷамъбандии арабӣ ва ё қубҳи пурраи он ҳарфи охир гуфта нашудааст.

Бояд иброизи ақида намуд, ки ҳангоми иқтибоси калима ё ибора аз як забон ба забони дигар, масалан исм дар шакли танҳо иқтибос карда мешавад, то дар забони иқтибоскунанда ба чаҳорчӯбаи грамматикӣ ворид шудаву ба қавоиди маъмули он забон ҷамъбандӣ гардад. Вале муносибати иқтибосгузинии забони тоҷикӣ аз арабӣ фаротар аз ин аст, ба ин маъно, ки калимаҳои иқтибосии арабӣ дар категорияи шумора низ таъсири худро дар забони тоҷикӣ гузоштаанд. Аз ҷумла “шакли солими ҷамъи арабӣ, ки ба забони тоҷикӣ дохил шудааст, ба воситаи суффиксҳои –“**от**” ва –“**ин**” ва шакли ҷамъи шикаста бо ёрии флексияи дохилӣ ба амал меояд.

Иқтибосоти арабии дар шакли ҷамъи шикаста бударо бо пасвандҳои ҷамъбандии тоҷикӣ ҷамъ бастан хосси имрӯз нест, балки дар гузашта низ роиҷ будааст. Чунончи, Маликушшуаро Баҳор мегӯяд: “*...намудортарин тасарруфоти эшон дар ҷамъҳои тозист, ки аз барои равшан будани иборат ва дарёфти порсизабонон он ҷамъҳоро ба порсӣ низ ҷамъ мебастанд, монанди аҳоибҳо, мулукон* ва...” [8, с.400].

Муҳаққиқи шинохтаи тоҷик Б.Сиёев аз таҳқиқи ҷамъбандии исмҳои “Таърихи Табарӣ”-и Балъамӣ сухан гуфта, ба кор рафтани ду навъи ҷамъбандӣ: а) усули ҷамъсозии анъанавӣ ва б) усули ҷамъсозии арабиро қайд намуда, сабаби истифодаи ҷамъбандии арабиро ба ҳуҷуми арабҳо алоқаманд медонад: “Сабаби дар сохти грамматикии забони асрҳои 1Х-Х мавҷуд будани шаклҳои гуногуни ҷамъбандии арабӣ ба ҳодисаҳои муҳимме, ки дар хоки Мовароуннаҳру Хуросон ва Балх (ки ин мавзеъҳоро дар сарчашмаҳо макони пайдоиши забони дарӣ, лафзи дарӣ меноманд) қабл аз асри Х рӯй дода буд, вобаста аст...” [12, с.37].

Чунончи, забоншинос Ш.Рустамов оид ба ин масъала мепиндорад, “дар забони тоҷикӣ чор ҳодисаи луғавии калимаҳои арабӣ мушоҳида мегардад:

1. Шакли танҳои калима маъмул буда, шакли ҷамъи он маъмул нест. Ин гуна калимаҳо асосан бо пасвандҳои тоҷикӣ ҷамъбандӣ мешаванд. Ин гурӯҳ қисми асосии калимаҳои ҳазмшудаи арабиро фаро мегиранд: вирд-аврод, бадан-абдон.

2. Ҳар ду шакли калима-ҳам танҳову ҳам ҷамъ, маъмул аст. Ин гурӯҳ маҳдудтар мебошад: валад-авлод, ваъз-авзоъ.

3. Шакли ҷамъи арабӣ маъмул буда, шакли танҳои он номаъмул аст. Ин қабил калимаҳо камтаранд:бир-аброр, явм-айём;

4. Ҳар ду шакл ҳам маъмул нест: буъд-абъод, замон-азмон [17, с.140].

Метавон чунин ҳадс зад, ки дар грамматикаи академии забони адабии муосири тоҷикӣ марбут ба пасванди –**ин** чунин маълумот оварда шудааст: “Суффикси арабии –**ин**

танҳо дар як ду калима (мусофирин, ҳозирин) вомехӯрад, ки хосси услуби поетикӣ ва архаистист. Ба шакли ҷамъи мардонаи солим омадани калимаҳои арабӣ дар забони тоҷикӣ ба таври маҳдуд дида мешавад, ки машҳуртарин намунаи онҳо калимаҳои *муаллим**ин*** (муаллимон), *муслим**ин*** (мусулмонон), *масъул**ин*** (масъулон), *муҳассил**ин*** (муҳассилон) шуда метавонанд” [4, с.101].

Такя ба меъёрҳои сарфии забони тоҷикӣ кас метавонад мувозатан тамоми калимоти аслии тоҷикиву иқтибосиро тавассути пасвандҳои тоҷикӣ ҷамъбандӣ намояд, ки:

Унсурҳои ҷамъсози *–ин*, *–от*, дутоӣ *–айн* ва *ҷамъи таксир* *(забони арабӣ)*	**Унсурҳои ҷамъсози *–он (-гон, -ён, -вон)* ва *–ҳо*** *(забони тоҷикӣ)*
*Мухолиф**ин***	*Мухолиф**он***
*Муаллим**ин***	*муаллим**он***
*Имтиёз**от***	*Имтиёз**ҳо***
*Ифтихор**от***	*Ифтихор**ҳо***
Макотиб	*Мактаб**ҳо***
Мадорис	*Мадраса**ҳо***
*Тарафа**йн***	*Тараф**ҳо***
*Наҳр**айн***	*Наҳр**ҳо***

ба ашколи дар болоҷадвал омада метавонанд ҷамъбандӣ шаванд [10, с.68].

Дар асоси усули эҳсоӣ ва қиёсӣ мо тасмим гирифтем, ки дар мақолаи хеш дараҷаи корбурд ва вежагиҳои сарфии усули ҷамъбандии арабии “Туҳфат-ул-хонӣ»-и Муҳаммадвафои Карминагӣ (а.XVIII)- ро дар муқоиса бо “Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро”, “Таърихи амирони манғитияи Бухоро. Исёни Муқаннаъ” ва “Ғуломон”-и С.Айнӣ (а.XX) ба риштаи таҳлил кашида бошем.

Дар забони даврони омӯзиш ба ҷуз роҳу воситаҳои ҷамъбандии тоҷикӣ, ҳамчунин, усули ҷамъбандии арабӣ низ мавқеи калидӣ дорад. Ҳамаи вожаҳое, ки дар осори қиёсшаванда бо тарзи ҷамъбандии арабӣ сурат гирифтаанд, асосан бо ду роҳ амалӣ мегарданд:

1. Ҷамъбандии дуруст ё “ҷамъбандии солим”;
2. Ҷамъбандии нодуруст ё “ҷамъбандии шикаста”.

Шоистаи зикр аст, ки унсури ҷамъсозии арабии –**ин** дар “Туҳфат-ул-хонӣ”- и Муҳаммадвафои Карминагӣ (а.XVIII) (то он ҷое, ки мо аз назар гузаронидем) ба чашм нарасид, вақте ба ҳолати имрӯзаи вачҳи корбурди ин воҳид назар кунем, маълум мегардад, ки доираи истеъмолаш маҳдуд аст. Лек, дар забони осори таърихии [1; 2; 3] устод С.Айнӣ бошад, пасванди номбурда бағоят маъмулу сермаҳсул буда, дар ҷамъбандии ҳам калимоти арабӣ ва ҳам тоҷикӣ мавриди истифода қарор гирифтааст: *оризин [3, с.120], ҳозирин [3, с.104, 183, 186, 191, 217, 217, 218, 225, 227, 230]:* ....хоҳиш дорем, ки умуми миллати **сокинини** пойтахт аз байни худҳо ашхосони соҳибмашварат... [3, с.185]; ...атфоли **маъсумини** ҳаштсола ва даҳсоларо «кофирбачча» [2, с.67]; бародарони **муслимини** худ [3, с.96; 2, с.62]; ...аз рӯйи дунё тамом барҳам нахӯрдани расми инсониятро ва дар байни **мазлумини** гирифтор ҳанӯз пойдор будани сифати шафкатро дида... [3, с.213; 2, с.58].

Аз мисолҳои дар боло овардашуда бармеояд, ки пасванди ҷамъбандии **-ин** дар забони асри XX роиҷ буда, тавассути он танҳо исмҳои ҷондор ҷамъбандӣ мешудаанд. Аммо дар забони адабии тоҷикии асри XVIII бошад доираи истифодаи он маҳдудтар гаштааст.

Ҷараёни таҳқиқот аз он дарак медиҳад, ки муаллифони осори муқоисашаванда [1; 2; 3; 6] пасванди –**ун**-ро боре ҳам истифода набурдаанд.

Ҷоиз ба таъкид аст, ки пасванди ҷамъбандии **–от** ҳам дар забони адабии муосири тоҷикӣ ва ҳам дар забони даврони омӯзиш яке аз унсурҳои ҷамъбандии фаъол ва маъмул ба ҳисоб меравад, ки муаллифони осори мавриди қиёс ин пасвандро дар мавридҳои алоҳида истифода намудаанд, ки онҳоро аз рӯйи маъно ба зергурӯҳҳои зерин ҷудо намудан мувофиқи матлаб аст, минҷумла:

а) ***Исмҳои маънӣ:*** *хаёлот [6, с.90, 177; 3, с.128]:* …биатамми ваҷҳе анҳои мақосиду **муродоти** худро таҳсил намоянд [6, с.28, 52]; Лекин баъд аз ду-се рӯз ҳамон соҳибони афкори сақима, ки дар **хаёлоти** худ гирифтор буданд... [3, с.255].

б) ***Исмҳои ифодакунандаи олами набототу ҳайвонот:*** *наботот [6, с.172/341, 180/358, 206/409, 221/440, 226/449, 226/450, 258/514], зироот [6, с.141/280], ғаллот [6, с.36/68, 128/254, 141/280, 146/289, 152/302, 171/340, 179/356], ҳосилот [1, с.338] (21-маротиба):* …тамомии **ғаллоту ҳосилоти** он вилоятро эҳроз намуда, ба муҳосараи он қалъа дасти ҷалодат ёзиданд (6, с.22/40), …касе ба маръо ва мақоми он маҷмаи **ҳайвонот** дастбурду тасаллут намояд [6, с.114/225], Ва ҳудуди арозии он навоҳиро иҳота намуда, хору хошок то **наботот** ва шаҷари арок ва ақору зиёъи он рӯзбаргаштагонро зоеъ ва поймоли сутурон сохтанд [6, с.122/241]; Дар Расӣ заминҳои бойҳоро ҳам бо асбоби деҳқонӣ ва **ҳайвоноти** кориашон гирифта... [1, с.200] (22-маротиба).

Аз миёни мисолҳои фавқ устод С.Айнӣ танҳо дар “Ғуломон” “**ҳайвонот** ва **ҳосилот**”- ро мавриди истифода қарор додаанд.

в) ***Исмҳои ифодагари ҳарбу пайкор ва олатҳои ҷангӣ:*** *муҳоработ [6, с.40/75, 103/203 233/464 258/513 262/521, 264/526 276/549; 2, с.47, 57], музоработ [6, с.40/75], олот [6, с.289/575], адавот [6, с.289/575], инқилобот [3, с.160, 166, 194]:* Ва аз ҷонибайн **муҳоработи** м, ҳиб ва **ҷангҳои** азим ба ҳусул пайваста ва доди мардонагӣ медоданд [6, с.23-41]; …сурати иҷтимои ибоду раияти он фирқаи бад-мазоқро ба **ҳамлаҳои** мутавотир мутафарриқ забун сохтанд ва ба **заработи** паёпай алами инод ва рояти фасоди эшонро поймолу нагун карданд [6, с.68/131]; …бетаҳошиву таваққуф ҷамъе аз ҳамлаи суюф ва фавҷе аз манааи **миоту улуф** *(аз шумораҳои миқдории арабии **сад** ва **ҳазор** ташаккул шудаанд, ки муодили тоҷикии онҳо **сада**ву **ҳазора**анд – О.М., Б.А.)* дар ҷодаи суръату шитоб дуртар аз водии орому хоб тайи масофат холӣ аз эъдоду ҳисоб намуда… [6, с.82/162, 99/196, 133/264, 150/298].

Аз миёни мисолҳои боло устод С.Айнӣ танҳо “**муҳоработ** ва **инқилобот**”-ро истифода бурдаанд.

г) ***Исмҳои ифодагари хӯрокаву нӯшока ва туҳфаю ҳадоё:*** *маъкулоту машрубот [6, с.7/11, 185/367, 206/409, 221/439, 243/484], муҳодот [6, с.50/95], муғтанамот [3, с.157], таоруфот [2, с.137], қандолот [6, с.226/449], ниъамоти вофир ва эҳсоноти мутакосир [6, с18/31; 3, с.184], сақирлот [6, с.118/234, 180/358, 226/450], билокот [6, с.28/52, 48/91, 49/94, 115/227, 240/477, 250/498, 270/537], билокот ва суринот [6, с.234/466]:* …баковулони матбахи давлат симоти ниъам ва бисоти карам боз карда, чандон **қандолот** рехтанд ва **маъкулоту машрубот** ҳозир карданд [6, с.226/449], …фарроши баҳор атласи сабза ва **сақирлоти** раёҳинро ба тариқи пойандоз густурда… [6, с.118/234], Ва ба муқтазои фурсат **тансуқоти** гиромӣ ва **билокоти** фарохӯри дастгоҳи он подшоҳи номӣ гузаронида, ба назари имъони ӯ фоизу муваққар омад [6, с.30/56, 38/72, 176/349, 177/351]; Дар аксари маворид миқдори **таоруфотро** биззот таъйин мекард... [2, с.137].

Ба ҳамин минвол, М.Карминагӣ як силсила вомвожаҳои туркӣ-чағатойии “**сиқирл, билок, сурин** ва **тансуқ**”-ро бо ёрии пасванди –**от** ҷамъбандӣ намудааст, ки дар осори қиёсии [1; 2; 3] устод С.Айнӣ ин падидаи сарфӣ тазоҳур нашуд. Аз ин рӯ, метавон ҳадс зад, ки ин ҳодисаи сарфӣ яке аз вежагиҳои боризи забони даврaҳои муқоисашаванда буда, мисолҳои боло дол бар ин гуфтаҳост.

ғ) ***Исмҳои ифодакунандаи вақту соат ва ягон лаҳза:*** Дар ин **оноту соот** Муҳаммадюсуфбеки кенагос, ки ба ғайрату ҳамийят мавсуф буда, бино бар қаробати қурбат ба мусоҳарати мазкур аҳаққу авло буд [6, с.147/292, 28/51].

Дар асоси таҳлили қиёсӣ аён гардид, ки мисолҳои фавқуззикрро танҳо муаллифи таърихномаи асри XVIII мавриди истифода қарор додааст. Лек, устод С.Айнӣ калимаҳои “**онот** ва **соот**”-ро боре ҳам дар осори [1; 2; 3] хеш ба кор набурдааст.

Ҳамчунин, дар забони тоҷикӣ на фақат калимаҳои иқтибосии арабӣ, балки калимаҳои асили тоҷикӣ низ гоҳе ба таври арабӣ ва он ҳам бо суффикси ҷамъбандии **“–от”** ҷамъбандӣ карда мешаванд, ба монанди:

Бо пасванди –<u>от</u>	**Бо пасванди –<u>ҳо</u>**
Супоришот	*супоришҳо*
Навиштаҷот	*навиштаҳо*

Сабзавот	*сабзаҳо*
Деҳот	*деҳаҳо*
Мевaҷот	*меваҳо*
Гузоришот	*гузоришҳо*
Фармоишот	*фармоишҳо*
Озмоишот	*озмоишҳо*
Намоишот	*намоишҳо*
Пешниҳодот	*пешниҳодҳо*

ва ғ., дар ҳоле ки “**-от**” дар забони арабӣ ҳамчун суффикси ҷамъбандии занонаи солим ба кор бурда мешавад” [14, с.31-32]. Ин бошад, аз таъсири грамматикии забони арабӣ ба забони тоҷикӣ дарак медиҳад.

Гуфтан ба маврид аст, ки дар забони форсии тоҷикӣ ҳаргиз калимаҳои асил ба сурати ҷамъи мардонаи солими мардонаи арабӣ ҷамъбандӣ карда намешаванд.

Чун анъана, дар забони таърихномаи асри XVIII якчанд калимаҳои тоҷикӣ бо пасванди **–от** дар шакли ҷамъ мавриди истифода қарор гирифтаанд. Лек, маҳз дар осори [1; 2; 3] таърихии устод С.Айнӣ вожагони тоҷикиасл хеле зиёд тавассути ин унсури ҷамъсози номбурда ҷамъбандӣ шудаанд, ки ваҷҳи корбурди онҳоро дар зерҷадвал дидан мумкин аст.

“Туҳфат-ул-хонӣ”	**“Таърихи амирони манғитияи Бухоро”**	**“Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро”**
боғот (6, с.19/33, 121/240, 123/244, 124/245, 124/246, 186/370, 289/576)	*мундариҷот (2,с.104, 134, 137, 149, 150)*	*навиштаҷот (3, с.55)*
ҳазораҷот (6, с.24/43, 29/53, 109/215, 149/296, 233/463, 248/493, 249/496, 253/503, 257/511	*рӯзномаҷот (2, с.127, 147)*	*мундариҷот (3, с.105, 153, 181, 240)*
“Ғуломон” (нест)	*мақолаҷот (2, с.127)*	
	корхонаҷот (2, с131)	
	дастаҷот (2, с.132)	
	рисолоҷот (2, с.147)	

Мисол: …дар атрофи он ба воситаи чашмаи обе, ки ҷорӣ аст, басотину **боғоти** мутанаввиа сабз шуда, сесад боғи бед тасарруфи нуввоби комёб тамаллук ёфт [6, с.189/375]; ...ҳар як ба қӯшунот ва **ҳазораҷоти** худ инсироф ва муовадат намуданд [6, с.93/183]; ...тамоми **рӯзномаҷоти** исломиро мехост барҳам занад [2, с.147]; Илова бар инҳо тоҷирон ва соҳибони **корхонаҷоти** Русия, ки аз Бухоро мисли пахта (панба), пашм ва пӯст ашёи хом харид мекарданд... [2, с.131]; Баъзе аз эшон ба **навиштаҷоти** муҳаррирон, яъне котибони фатво иктифо карда... [3, с.54].

Дар ин ҷо зикри ин нукта муҳим аст, ки дар забони адабии тоҷикии қарнҳои XVIII ва XX як қатор вомвожаҳои туркӣ, чиғатойӣ, юнонӣ ва русӣ тавассути пасванди **–от** ҷамъбандӣ гаштаанд, минҷумла: Хаймаву хиргоҳи суродиқу боргоҳро бар сутурони бодрафтор ва ҷамозаҳои кӯҳ-кӯҳон бору устувор карданд, тӯпҳои аждаходам ва **манҷаниқоти** (вожаи юнонӣ) [9, с.69] раъдшукӯҳро бар қуллаи гардунҳои сипеҳрмадор маҳмил қарор доданд [6, с.63/121] =...дар қубайли сипоҳи қул тӯпҳои қалъагиру арродаҳои раъдовоз ва дурандозҳои сафшикан ва **манҷаниқҳоро** бар гардунҳои фалакрафтор устувор карда, дар баробари он қалъа ясол оростанд [6, с.237/472, 259/515]; ...ирсоли марсули **телегрофоти** расмии табрикӣ байни маъмурони элчихона... [3, с.157; 2, с.122, 152]; ...мавкаби шоҳиро ба касрати ҷайш мамлӯ сохтанд ва тамоми мардуми **элоту** ҳазораҷот фавҷ-фавҷ омада, мулҳақи сояи хусрави ҳумоёнфол шуданд [6, с.24/43, 49/93, 137/272, 183/364, 184/365, 190/377, 202/402, 228/454, 240/478, 241/480, 241/479, 246/490, 247/491, 247/492, 248/493, 248/493, 256/510, 257/511, 258/514, 259/515, 264/525, 266/529, 278/553, 281/560, 291/580]; ...бо дастаҳои **қӯшуноти** тавобеи худ байрақи шуҷоат ва аъломи шавкат

афрозанд... [6, с.237/472]; ...ҳамагии вилоёти Моваруннаҳр аз шаҳри Бухоро ав тумоноти ӯ то қуро ва шуабу қасаботи ҳар ноҳият ва элу улус ва ҳазораҷоти он мамлакат ҳар фавҷе ва хайле, ҳар номдоре ва соҳибшавкате ё ҳар зихаёле, ки дар назари эътибор медарояд [6, с.29/53] = Аз тарафи дигар баъзе талабаҳо ба **тумонҳо** рафта… [3, с.202].

Бояд қайд намуд, ки дар асари «Туҳфат-ул-хонӣ» ба воситаи пасванди **–от** вожаҳои туркӣ низ ҷамъбандӣ шудаанд, ки дар мисолҳои боло оварда шудаанд. Аз ин нуқтаи назар, метавон чунин ибрози ақида кард, ки дар асари «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро» вожаҳои туркӣ боре ҳам дар шакли ҷамъ мавриди истифода қарор нагирифтаанд, аммо устод С.Айнӣ ҳамагӣ як маротиба вожаи «**тумон**»-ро бо ёрии пасванди –**ҳо** дар шакли ҷамъ ба кор бурдааст, ки ин вежагӣ дар асари таърихии асри XVIII наомадааст.

Хулоса, муқоисаи ҷамъбандии тоҷикию арабӣ нишон дод, ки тамоили ҷамъбандии тоҷикӣ бартарӣ дорад, ки "Туҳфат-ул-хонӣ»-и Муҳаммадвафои Карминагӣ (а.XVIII) ва "Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро", "Таърихи амирони манғитияи Бухоро. Исёни Муқаннаъ" ва "Ғуломон"-и С.Айнӣ (а. XX) аз нигоҳи сохти сарфӣ намунаи беҳтарини осори таърихӣ буда, барои ривоҷи ин навъи очеркҳои таърихӣ дар илми забоншиносии тоҷик нақши муҳим бозидаанд. Таҳлили имконоти усули ҷамъбандии арабӣ дар забони даврaҳои мавриди қиёс шаҳодат аз он медиҳад, ки доираву ваҷҳи корбурд ва хасоиси сарфии унсурҳои ҷамъсози арабӣ васеъ будаанд, яъне онҳо метавонистаанд на фақат исмҳои арабиасл, балки дигар вомвожаҳо, аз ҷумла туркӣ, чиғатойӣ, юнонӣ ва русиро ҷамъ созанд.

Муқарриз: ***Очилова М.*** – номзади илмҳои филологӣ,
дотсенти ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров.

А Д А Б И Ё Т

1. Айнӣ, С. Ғуломон. Роман. – Душанбе: Адабиёти бачагона, 2019, - 488 с.
2. Айнӣ, С. Таърихи амирони манғитияи Бухоро, Исёни Муқаннаъ. Ҷ.10. – Душанбе: Ирфон, 1966. - 243 с.
3. Айнӣ, С. Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро. Куллиёт. Ҷ.14. / Тартибдиҳанда К.С. Айнӣ. – Душанбе: Матбуот, 2005. – 270 с.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
5. Ёрмирзоева М.М. Исмҳои ҷомеи иқтибосии туркиву муғулӣ дар забони тоҷикӣ / М.М. Ёрмирзоева // Номаи донишгоҳ «Илмҳои ҷомеашиносӣ». - Хуҷанд, 2016. - №2(47). - С.214-218.
6. Карминагӣ, М. Туҳфаи хонӣ / М.Карминагӣ. - Дастнависи №1426 Институти забон ва адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.
7. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. -Душанбе, 2011. – 385 с.
8. Муҳаммадтақӣ Баҳор. Сабкшиносӣ ё таърихи татаввури насри форсӣ. - Теҳрон, 1381. – Ҷ.1. - 496 с
9. Муслимов Ҳ.А. Вижагиҳои луғавӣ ва маъноии осори Манучеҳрии Домғонӣ: дис… барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ аз рӯи ихтисоси: 10.02.22 / Ҳ.А. Муслимов. - Душанбе, 2019. - 162 с.
10. Парвиз Нотили Хонларӣ. Қавоид-ул-луғат-ил-форсия; таъриби Амин Абдулмаҷид Бадавӣ. – ал-Қоҳира, 2005. - 499 с.
11. Рустамов Ш. Исм / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1981. – 220 с.
12. Сиёев Б. Аз таърихи ҷамъбандии исмҳо дар забони тоҷикӣ / Б. Сиёев // Масъалаҳои забоншиносии тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1976. - 170 с.
13. Холиқов М.Г. Шакли ҷамъбандии иқтибосоти арабӣ дар «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» / М.Г. Холиқов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2016. – №3. - С.69-73.
14. Ҷалолов О.Ҷ. Категорияи ҷамъ ва баъзе масъалаҳои забони ҳозираи тоҷик / О.Ҷ. Ҷалолов. - Сталинобод: Академияи фанҳои РССТ, 1961. – 187 с.
15. Ҷобиров А. Корбурди пасвандҳои ҷамъбандӣ дар китоби «Бахше аз Тафсири куҳан» / А. Ҷобиров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2018. - №8/1. - С.90-94.
16. Шарифов Б. Хусусиятҳои морфологии «Бадоеъ-ул-вақоеъ»-и Восифӣ / Б. Шарифов. – Душанбе: Дониш, 1985. – 232 с.
17. Ш.Рустамов. Мақоми забон / Рустамов Ш. – Душанбе: Адиб, 1996. - 302 с.

ҶАМЪБАНДИИ АРАБӢ ДАР ЗАБОНИ АДАБИИ ТОҶИКИИ ҚАРНҲОИ XVIII ВА XX

(дар мисоли усули ҷамъбандии солими арабӣ)

Дараҷаи корбурд ва вежагиҳои сарфии ҷамъбандии арабӣ дар забони адабии тоҷикии қарнҳои XVIII ва XX дар мисоли усули ҷамъбандии солими арабӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Собит гардидааст, ки категорияи шумора яке аз вежагиҳои боризи грамматикии исм буда, исм бо ин хусусият аз дигар ҳиссаҳои нутқ фарқ мекунад. Муаллифони мақола дар асоси методҳои қиёсию эҳсоӣ усули ҷамъбандии арабии "Туҳфат-ул-хонӣ»-и Муҳаммадвафои Карминагӣ (а.XVIII)-ро дар муқоиса бо "Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро", "Таърихи амирони манғитияи Бухоро. Исёни Муқаннаъ" ва "Ғуломон"-и С.Айнӣ (а.XX) ба риштаи таҳлил кашидаанд. Дар ин ҷо зикри ин нукта муҳим аст, ки дар забони даврони омӯзиш ба ҷуз роҳу

воситаҳои ҷамъбандии тоҷикӣ, ҳамчунин, усули ҷамъбандии арабӣ низ мавқеи меҳварӣ дорад. Ҳамаи вожаҳое, ки дар осори қиёсшаванда бо тарзи ҷамъбандии арабӣ сурат гирифтаанд, чун анъана бо ду роҳ амалӣ мегарданд: а) ҷамъбандии дуруст ё "ҷамъбандии солим"; б) ҷамъбандии нодуруст ё "ҷамъбандии шикаста". Қайд карда шудааст, ки пасванди ҷамъбандии **-ин** дар забони асри XX роиҷ буда, аммо дар забони адабии тоҷикии асри XVIII бошад, вале корбурди он маҳдудтар гаштааст. Пасванди ҷамъбандии – **от** ҳам дар забони адабии муосири тоҷикӣ ва ҳам дар забони даврони омӯзиш яке аз унсурҳои ҷамъбандии фаъолу маъмул ба ҳисоб меравад, ки муаллифони осори мавриди қиёс ин пасвандро дар мавридҳои алоҳида истифода намудаанд, Хулоса карда шудааст, ки таҳлили имконоти усули ҷамъбандии арабӣ дар забони давраҳои мавриди қиёс шаҳодат аз он медиҳад, ки доираву вале корбурд ва хасоиси сарфии унсурҳои ҷамъсозии арабӣ васеъ будаанд, яъне онҳо метавонистаанд на фақат исмҳои арабиасл, балки вомвожаҳои туркӣ, чиғатойӣ, юнонӣ ва русиро ҷамъ созанд, бахусус вомвожаҳои туркӣ ва чиғатойӣ.

Калидвожаҳо: исм, забони адабии ҳозираи тоҷикӣ, пасванди ҷамъбандӣ, вежагиҳои сарфӣ, усули ҷамъбандии арабӣ, усули ҷамъсозии анъанавӣ, таҳлили қиёсӣ, забони давраҳои омӯзиш, «Туҳфат-ул-хонӣ»-и Муҳаммадвафои Карминагӣ,

АРАБСКАЯ ФОРМА ОБРАЗОВАНИЯ МНОЖЕСТВЕННОГО ЧИСЛА В ЛИТЕРАТУРНОМ ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ XVIII и XX

(на примере арабской формы множественного числа)

Подвергается анализу степень использования морфологических особенностей арабской формы образования множественного числа в литературном таджикском языке XVIII и XX вв. на примере «целого» способа образования множественного числа арабского языка. Доказано, что категория числа является одной из ярких грамматических особенностей имени существительного, тем самым отличая его от других частей речи. Авторы статьи, на основе сравнительного и статистического метода проанализировали способ образования множественного числа арабского языка в «Тухфат-ул-хони» Мухаммадвафо Карминаги (XVIIIв.) в сравнении с «Историей идейной революции в Бухаре», «Историей эмиров Мангитской династии», «Восстанием Муканны» и «Рабами» (XX) С. Айни. Стоит отметить, что в языке изучаемого периода помимо таджикского способа образования множественного числа, арабский способ образования множественного числа также занимает важное место. Все слова сравниваемых произведений, которые образовали множественное число по арабской модели, формировались двумя способами: а) при помощи применения целого (правильного) способа образования множественного числа; при помощи ломаного (разбитого) способа образования множественного числа. Отмечается, что присоединение окончания - ин для образования множественного числа было распространено в языке XX в., но в литературном таджикском языке XVIII в. степень его использования была более ограниченной. Арабский суффикс множественного числа –от, как в современном литературном таджикском языке, так и в таджикском языке изучаемого периода считается одним из активных и распространённых элементов образования множественности, который местами использовали авторы сравниваемых произведений. Анализ способов арабской модели образования множественного в языке изучаемых периодов свидетельствует, что круг применения и морфологические особенности элементов арабского языка, образующих множественное число были довольно обширными, следовательно, они использовались для образования множественного числа не только для слов арабского происхождения, но также для заимствований из тюркского, чагатайского, греческого и русского языков.

Ключевые слова: существительное, современный литературный таджикский язык, суффикс, образующий множественное число, способ образования множественного числа в арабском языке, традиционный способ образования множественного числа, язык изучаемого периода, «Тухфат-ул-хони» Мухаммадвафо Карминаги.

ARABIC PLURAL FORM IN THE LITERARY TAJIK LANGUAGE REFERRING TO THE XVIII-TH AND THE XX-TH CENTURIES

(on the example of the Arabic plural form)

The article dwells on an analysis beset with the degree of usage of morphological peculiarities of the Arabic plural form in the literary Tajik language referring to the XVIII-th and the XX-th centuries on the example of **"saheh"** way of formation of the plurality in Arabic language. It is proven that the numeral category is considered to be one of the brightest grammatical peculiarities of the noun, thereby distinguishing it from other parts of speech. Proceeding from a comparative and statistical method the authors of the article analyze the method of formation of plurality of Arabic language in "Tuhfat-ul-khoni" by Muhammadwafoi Karminagi (XVIIIc.) in comparison with "The History of Ideological Revolution in Bukhara", "The History of the Emirs of Manghit Dynasty", "Uprising Mukanna`s" and "Slaves" (XXc.) by S. Aini.It is worth mentioning that in the studied period language, in addition to the Tajik way of plurality formation, the Arabic one occupies an important place as well. All words of the comparative literary productions formed the plural noun according to the Arabic model were formed in two ways: a) usage of saheh (corrected) method of plurality formation; b) usage of taksir (broken) one. It is underscored that the addition of the ending **-in** to form the plural nouns was widespread in the language of the XX-th century, but in the literary Tajik language of the XVIII-th century its resorting was more limited, upon the whole.The Arabic plural suffix **-ot,** both in the modern literary Tajik language and in the Tajik language of the studied period is considered to be one of the active and widespread elements in reference to plurality formation, which was used by the authors of the comparative literary productions in certain cases.Adducing an analysis beset with the methods of the Arabic model in order to form plurality in the studied periods language they show that the range of usage and morphological peculiarities of the elements of the Arabic language plurality formation were quite extensive,

therefore, they were used to form the plural noun, not only for words of Arabic origin, but for borrowed ones from Turkic, Chaghatai, Greek and Russian languages either.

Key-words: noun, modern literary Tajik language, plural suffix, method of plural formation in Arabic, traditional method of plural formation, language of the studied period, "Tuhfat-ul-khoni" by Muhammadwafoi karminagi.

Маълумот дар бораи муаллифон: ***Мирмухамедов Осимҷон Тоҳирҷонович*** – Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи грамматикаи забони арабӣ. **Суроға**: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд, гузар.Мавлонбеков 1
Ашрапов Баҳодурҷон Пӯлодович - Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, унвонҷӯйи кафедраи грамматикаи забони арабӣ **Суроға**: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд, гузар.Мавлонбеков 1

Сведение об авторах: ***Мирмухамедов Осимджон Тохирджонович*** - Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова, кандидат филологических наук, доцент кафедры грамматики арабского языка. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, Мавлонбекова 1
Ашрапов Баходуржон Пулодович - Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова, кандидат кафедры грамматики арабского языка. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, Мавлонбекова 1

Information about the authors: ***Mirmukhamedov Osimjon Tohirjonovich*** - Khujand State University named after academician B.Gafurov, candidate of philological sciences, associate professor of the Arabic language grammar department. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekova 1
Ashrapov Bahodurjon Pulodovich - Khujand State University named after academician Bobodzhon Gafurov, candidate of the department of grammar of the Arabic language. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekova 1

УДК: 81,2 (Англ)

БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ ҲОДИСАИ ТАКРОР ДАР ЗАБОНҲОИ ДОРОИ СОХТОРИ ГРАММАТИКИИ ГУНОГУН

Абдукаримова Ф.Ш.
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

1. Такрор яке аз хосиятҳои хосси гуфтори эҳсосию бадеӣ буда, дар таркиби ҷумлаи ҳар як забони алоҳида гирифташуда аҳамияти калон дорад. Аз ин рӯ, ин падида, асосан объекти синтаксиси услубӣ мебошад [2, 10, 16, 1, 12, 3].

Такрор иттилооти назарраси иловагии эҳсосӣ, ифоданокӣ ва услубиро интиқол медиҳад ва илова бар ин, аксар вақт ҳамчун воситаи муҳимми муошират байни ҷумлаҳо хизмат мекунад. Баъзан ҷудо кардани иттилооти субъектӣ-мантиқӣ аз маълумоти иловагӣ душвор аст [3, с.221].

Такрор дар баробари падидаҳои градатсия, параллелизм, антитезӣ ва хиазма ба системаи шахсият ва вазифаҳои синтаксисӣ ҳамчун воситаи баланд бардоштани ифоданокии на танҳо сухани образӣ ва бадеӣ, балки нутқи ғайримаҷозӣ, яъне забони умумӣ тааллуқ дорад [10, с.130] .

Ҳодисаи такрор кам омӯхтаву таҳқиқ шудааст. Аз ин рӯ, табиати забонии ин падида бо падидаи такрорӣ омехта шуда, доираи фаъолияти онро танг мекунад. Қайд мешавад, ки «такрор ё такрори пурра ё қисман такрори реша, поя ё як калима бидуни тағйир додани таркиби овоз ё қисман тағйир додани он иборат аст. Аксар вақт такрор барои ифодаи шакли ҷамъ истифода мешавад, масалан, дар забони малайӣ orang - "шахс", orang-orang - "халқ", дар забони мурдаи шумерӣ, кӯр - "кишвар", кул - кур "кишварҳо" - ” [15, с.287]- ро ифода мекунад. Воқеан, редупликатсия яке аз навъҳои такрор буда, он ба морфология ва қисман калимасозӣ дахл дорад.

Дар осори бархе аз муҳаққиқон такрор дар сатҳи луғавӣ бо номи «такрори луғавӣ» баррасӣ шудааст [2]. Дар онҳо такрори луғавӣ ба сифати яке аз таркибҳои ҷудошуда тавсиф карда шуда, чунин омадааст: «дар адабиёти забоншиносӣ такрор дар ҷанбаҳои ҷиҳатҳои гуногун ва дар асоси маводҳои материалҳои мухталиф баррасӣ мешавад, ки ин ба бисёрфунксионалӣ будани он алоқаманд аст» [2, с.125].

Бисёрфунксионалии падидаи такрорӣ бо нишон додани доираи фаъолияти он тавсиф мешавад. Доираи фаъолияти такрорро муносибати он ба ҷиҳатҳои гуногуни забон муайян мекунад. Ҳамин тавр, Г.Н.Акимова қайд мекунад, ки «Ба падидаи такрор омадани шакли калима бо маънои мустаҳкамкунанда (*ором-ором, тӯлонӣ;* Нӯги пойҳои **дароз-дарози** бақувваташ аз таги кӯрпа як ваҷаб берун буданд (14, 148)) тааллуқ доранд.

Доир ба аҳамияти такрор дар нутқи бадеӣ Х.Р. Қурбатов чунин қайд мекунад: «такрор... ҳамчун яке аз шаклҳои синтаксисӣ ба монанди таркибҳои мусиқӣ ба нутқ оҳанги махсус мебахшад ва бо ҳамин дарки онро осон мекунад. Аз ин рӯ, метавон онро то андозае мусиқии нутқи шифоҳӣ номид» [10, с.130].

Таснифоти гуногуни такрор вуҷуд дорад. Масалан, Э.Ризель ба ҷиҳати расмӣ таваҷҷуҳ намуда, се намуди онро нишон медиҳад: а) такрори калима; б) такрори калима бо тағйири шакли он; в) такрори калимаҳои синонимӣ. Ин навъҳои такрорӣ, дар навбати худ ба якчанд зернамудҳо ҷудо мешаванд [3, с.130].

Ба ғайр аз ин, такрор ба нақшаи мазмуни забон низ хос аст, ки онро «такрори семантикӣ» меноманд. Такрори семантикӣ ҳамчун як навъ системаи нақшаи мундариҷаи забон мафҳумҳоеро, аз қабили такрори семантикӣ ва параллелизми семантикӣ дар бар мегирад [4, с.118-119]. Масъалаҳои марбут ба такрори семантикӣ объекти тадқиқоти мустақили монографӣ маҳсуб меёбанд.

2. Истилоҳи «такрор», чунонки дар боло баррасӣ шуд, бо истилоҳи «редупликатсия» ҳамрадиф аст. Аммо байни ин падидаҳо фарқияти назаррас вуҷуд дошта, доираи фаъолияти такрорӣ аз доираи амали редупликатсия васеътар аст. Редупликатсия танҳо яке аз навъҳои такрор маҳсуб меёбад.

Зери мафҳуми редупликатсия ҳодисае фаҳмида мешавад, ки аз дучандшавии ҳиҷо (редупликатсияи қисман) ё тамоми реша (редупликатсияи пурра) иборат аст.

Редупликатсияи пурра такрор аст, яъне дучанд шудани калимаҳо дар маҷмӯъ (ниг. русӣ. «базӯр - базӯр», «аҳён-аҳён»), ташаккули ин гуна шаклҳо бо таркиби калима омехта мешавад. Ҳангоми такроршавӣ садонокҳои реша метавонанд такрор шуда, ҳамчунин садоноки дигаре пайдо шавад. Масалан, дар такрори навъи иш-пис («ҳар намуди кор»), туз - пуз («намакҳо») Қисми дуюм дар такрори лаш-луш («ҳар гуна чизҳо»), қора-сура («ҳама навъҳои сиёҳ»).

Редупликатсия хосси забонҳои сохти грамматикиашон гуногун аст. Навъи махсуси такрор дар забонҳои туркӣ бо такрорҳои нопурра ифода мешавад, ки дар ин ҷо ҳамсадоҳои аввал бо лаби / п /, / б / ё / м / иваз карда мешаванд; чунин ҷуфтҳои такрорӣ маънои исмҳои ҷамъӣ доранд: масалан ба забони қазоқӣ, жылқы «асп», жылқы-мылқы - «аспҳо ва дигар чорво» (коллективӣ «асп»); туё «уштур», тӯё-мӯё «уштур ва дигар чорво» (коллективи «уштур»); ба забони ӯзбекӣ чой-пой «чой», туркӣ китоп-митап «китобҳо»; дар забони русӣ чунин калимаҳои «аҷиб» бо маънои «маҷмӯи номуайян» мавҷуданд: тары-бары, шуры-муры, фигли-мигли, гоголь-моголь, шурум-бурум ва ғайра [2, с.288-289].

Вазифаҳои такроршавӣ (такрор) гуногунанд: он метавонад маъноҳои грамматикиро ифода кунад ва аксар вақт ҳамчун воситаи тағйир додани маънои луғавӣ, ифодаи шиддат, каср, камшавӣ ва ғайра амал мекунад.

Редупликатсия (ва такрор) дар ташаккули калимаҳои идеофонӣ ва ономатопеявӣ васеъ истифода мешавад [11, с.408-409].

3. Муҳаққиқон бар ин назаранд, ки мафҳуми такрор дар ибтидо дар синтаксиси гуфтугӯӣ ҳамчун унсури моддии зиёдатӣ, беихтиёр, ки дар натиҷаи шубҳа дар интихоби дурусти калима ба миён омадааст, пайдо шудааст. Дар забони адабӣ пайдо шудани такрор (дар синтаксиси адабӣ) падидаи баъдӣ мебошад.

Марҳилаи аввалӣ ибтидоӣ ворид шудани таркибҳои такрорӣ ба забони адабӣ инъикоси персонажҳои асарҳои бадеӣ мебошад, ки онро мисолҳои зерин аз насри бадеии аз забони русӣ гирифта тасдиқ мекунанд: Вы простите, простите меня, Николай Иванович (Крылов); Хватить бездельничать – все операции, операции (Крылов) ва ғайра.

Дар адабиёти бадеӣ такрор дар нутқи диалогӣ фаровон истифода мешавад. Ба ин порчаҳои зерин аз асарҳои муаллифони рус мисол шуда метавонанд: 1. Мария Львовна.— Я это не вижу в вашем друге, не вижу, нет (М. Горький. Дачнинс). 2. Варвара Ивановна. Но она..... эта ваша жена вашего солдата, очен глупа (Погодин). 3. Бессменов Ну да! Вы... вы! Как же ... вы образовались, а я дурак!

Такрор дар услуби наср ва назми бадеии русӣ якхела аст:

1. О, О умолкай, поток седой вымоли ее прощенье. Пади, пади к ее ногам!…(Лермонтов).

1. Шуми, шуми с крутой вершины.
о чем ты воешь, ветер ночной?
О чем так сетуешь безумно? (Ф. Тютчев).

Дар баъзе контекстҳои душвор, ки гуфторҳо ду ва зиёда такрорро истифода бурда метавонанд, мисоли хосси ин «контекст» мебошад, ки аз газетаи «Комсомольская правда» 26 июли соли 1973 гирифта шудааст: Одни говорят, что Эфенди Капиев создал Сулеймана Стальского. А другие говорят, что Сулейман создал Эфенди Капиева. На самом деле они были оба талантливы. Талант Эфенди создал Эфенди, а талант Сулеймана создал Сулеймана [13].

Такрор яке аз навъҳои тавтология мебошад. Бо вуҷуди он, дар байни онҳо фарқияти назаррас вуҷуд дорад.

Тафовути ин падидаҳо дар он аст, ки «тавтология баёни зиёдатии маъноии гуфтаҳост, ки дар такрори маъноии том ё қисми он зуҳур мекунад. Тавтология метавонад равшану лексикӣ бошад, яъне дар такрори калимаҳои якхела ё якхела ифодаёфта, пинҳонӣ, дар монандии маъноии субъекти мантиқӣ ва предикати ҷумла ифода ёфтааст [11, с.501]. Масалан, дар гуфтори «Утоплый труп мертвого человека» (Чехов) мо бо тавтология сару кор дорем, аммо дар ин ҷо такрорро намебинем. Бар хилофи тавтология такрор ба истиснои ҳолатҳои алоҳида ҳамеша ифодаи равшан дорад.

Тавтология зоҳиран ба плеоназм шабоҳат дорад ва онро баъзан плеоназми қавӣ меноманд (С. Балли), аммо тавтология бар хилофи плеоназм ҳамеша ба нутқ тааллуқ дорад, ба система ва меъёрҳои забон дохил нашуда, он ихтиёрӣ мебошад, одатан аз саводи нокифояи мантиқӣ ва забоншиносӣ доштани гӯянда шаҳодат медиҳад. Плеоназм «барзиёдатии воситаҳои экспрессивиест, ки барои ифодаи маънои луғавӣ ё грамматикии баён истифода мешавад» [11, с.379].

4. Ҳама навъҳои функсионалии такрор барои ҳамаи забонҳои ҷаҳон, сарфи назар аз муносибати онҳо бо сохторҳои гуногуни грамматикӣ хос мебошанд. Бо вуҷуди ин, бояд қайд кард, ки таносуби такрор дар забонҳои гуногун як хел нест, ки аз ҷониби бисёр муҳаққиқон қайд карда шудааст. Масалан, Х.Вейл зикр кардааст: «Дар забонҳои гурӯҳҳо ва оилаҳо такрори воҳидҳои забонӣ ҷойи дигарро ишғол намуда, нақши дигарро мебозад ва хусусиятҳои ба худ хос дорад». Э.Диккенман дар бораи маънои истисноии такрор дар забони немисӣ сухан ронда, таъкид кардааст, ки «дар забони немисӣ такрори калима воситаи дӯстдоштаи калимасозӣ мебошад» [6, с.37-38].

Забони англисӣ аз такрори навъҳои гуногун бой аст, ки онҳо метавонанд пурра бошанд (асосан ономатопеикӣ): quack-quack «кря-кря» (дар бораи мурғҳо), jug-jug – "сароидани булбул" ё “садои мотор", plod-plod –овози пойи асп, tick-tick - "гардиши соат" ва ғайра; нопурра (бо тағйири садонок): wig-wag -"аломати парчамӣ", zig-zag –«зигзаг», flick-flock - «овози шарфаи пой» ё riff-raff –"бекорхӯҷаҳо", wish-wash –«сухани беҳуда», ин инчунин номи бозиро дар бар мегирад: ping-pong - «тенниси рӯйи миз» (аз ономатопея «қатраҳои борон бар шиша»); ҳолати ҷолибтар sing- song ба маънои сифати «якранг», ки дар он ҷо sing -«суруд хондан» ва song -«суруд» [2, с.288-289].

Муаллифони «Грамматикаи назариявии забони англисӣ» такрорро яке аз падидаҳои асосии густариши сохтори синтаксисии ҷумла шуморида, кайд мекунанд, ки «Намуди одитарини васеъшавӣ такрори баъзе унсурҳои занҷири синтагматикист. Он метавонад узви ҷумла ё ҷузъи таркибии он бошад: I w a I t e d and w a I t e d (A.J. Gronin). N I k e. n I k e old woman (A.E. Copard). The ekcited voices grew I o i d e r and I o I d e r (I. Murdoch)» [8, с.214].

И.В. Арнолд дуруст таъкид мекунад, ки «...такрорҳоро метавон аз нуқтаи назари ихтилофи байни ифодакунандаи анъанавӣ ва ситуативӣ ҳамчун як қаҷравии барқастона аз меъёри синтаксисии бетараф баррасӣ кард, ки барои ин як истифодаи калима кофӣ аст: Beat! Beat! Drums! – blow! blow! (W.Whilman)” [3, с.121].

5. Дар байни такрор такрори луғавӣ мавқеи муҳим ва марказиро ишғол мекунад. Такрори характери шифоҳидошта. Дар сохтори гуфтори «табиӣ» ки бештар муошират занҷирӣ мебошад, дар байни ҷумлаҳои мустақил дар макроконтекст - дискурс алоқаи бевоситаи семантикиро муқаррар мекунад. Аммо такрори луғавӣ дар шакли холиси худ дар матнҳои наср нисбатан кам ба назар мерасад, зеро чунин такрор монеаи тавтологии номатлуб ба вуҷуд меорад, аммо ҷойгиршавии дури воҳиди луғавии такрорӣ ва тағйири шакли он бо ҳар як такрор тавтологии номатлубро суст мекунад ё тамоман аз байн мебарад [7, с.407].

6. Забони ӯзбекӣ аз омилҳои такрор хеле бой аст. Ҳамаи намудҳои такрор, махсусан дар гуфтори шоирона ва осори фолклорӣ, аз қабили зарбулмасалҳо фаъолона истифода мешаванд. Масалан, дар порчаи зерин, ки аз асари Э.Воҳидов гирифта шудааст, такрори фонетикӣ истифода шудааст, ки дар он калимаҳо бо ҳамсадоҳои ибтидоии «қ» такрор шудаанд:

Қаро қошинг, қалам қошинг,
Қийиқ, қайрилма қошинг,қиз.
Қилиб қатлимга қасд қайраб,
Қилич қотил қарошинг, қиз.
Қафасда қалб қушин қайраб,
Қанот қоқмоққа қўймайсан,
Қараб қўйгин қиё,
Қалбимни қиздирсин қуёшинг, қиз.

Мо ин маълумоти илмиро қисман бо баррасии баъзе хусусиятҳои синтаксисии такрори лексикии забони узбекӣ ба анҷом мерасонем.

Такрори луғавӣ дар забони ӯзбекӣ чун дар дигар забонҳо бо падидаи параллелизм алоқаи зич дорад, зеро параллелизм дар заминаи фаъолияти такрори луғавӣ ба вуҷуд меояд. Такрори лексикӣ ба монанди ҳар гуна такрори умумӣ, як роҳи таъкиди ифоданок, ҷалб намудани диққат мебошад [8, с.126]. Масалан, феъли мураккаб «яхшилик қилмоқ» («некӣ кардан») дар ҷумлаи мураккаби бепайвандак ду маротиба такрор мешавад.

«Яхшилик қилгилким, яхшилик қилгил.

Яхшилик қилгали берилгай умр» (С.Ҳожибоев), шеъри ифоданок ва возеҳияти мантиқии контексти бадеии додашударо таъмин мекунад.

Нутқи ӯзбекии шоирӣ, аз ҷумла забони осори фолклори ӯзбек ба мисли зарбулмасал аз параллелизм бой аст. Масалан: *Эскини эски дема: эскини топгунча эсинг кетади; Яхши меҳмон ош устига, ёмон меҳмон бош устига (зарбулмасал).*

Такрор дар контексти зарбулмасалҳои ӯзбек мавқеи гуногуни аъзои ҷумларо ишғол мекунад. Дар зарбулмасалҳои зерин калимаҳои аслӣ ва такрорӣ мавқеи якхелаи аъзои ҷумларо дар бар мегиранд:

а) дар мавқеи субъект: *Тоғнинг кӯрки тош билан, одамнинг кӯрки бош билан; Илоннинг боласи - илон, чаённинг боласи - чаён; Арпа эккан арпа олади, буғдой эккан буғдой олади;*

б) дар вазифаи предикат: *Тӯяр ошни кӯз танийди, ошнани кӯнгил танийди; Яхши қанд едирар, ёмон панд едирар; Аҳмоқ ҳориганини билмас, кӯса қариганини билмас; Ивогарнинг ӯзи ёмон, ӯзидан ҳам сӯзи ёмон; Салом ҳам - фарз, алик ҳам - фарз;*

в) дар мавқеи муайянкунанда. *Ҳар бир ишнинг чамаси бор, ҳар бир дарднинг давоси бор; Яхши қиз - ёқадаги қундуз, яхши йигит - кӯкдаги юлдуз;*

г) дар мавқеи пуркунанда: *Эр юзини ер очар, ер юзини эр очар; Севги пулга сотилмас, кӯнгил пулга топилмас; Яхши отга – бир қамчи, ёмон отга – минг қамчи;*

д) дар мавқеи ҳол: *Яхши уйдан кулги, ёмон уйдан йиги эшитилар.*

Муодили аслӣ ва такрорӣ метавонад мавқеъҳои гуногуни синтаксисиро ишғол кунад ва дар вазифаи аъзои гуногуни ҷумла истифода шавад. Ин хусусияти такрориро ба таври зерин ифода кардан мумкин аст:

а) муодили аслӣ дар мавқеи предметро, дар вазифаи пурракунанда такрор кунед: *Сен ӯзингни мақтама, сени биров мақтасин; Ӯтники ӯтга кетар, сувники сувга кетар; Ит итга буюрар, ит - қуйруғига;*

б) муодили аслӣ дар вазифаи предикат, такрор дар вазифаи предикат ва дар мавқеи аъзои дигари ҷумла: *Билим кучда, куч билимдадир; Сулув сулув эмас, севилган - сулув;*

в) муодили аслӣ дар вазифаи предикат, такрор дар вазифаи таъриф: *Онанинг кӯнгли болада (дир), боланинг кӯнгли далада (дир).*

Дар гуфтори гуфтугӯӣ ва бадеии ӯзбекӣ ва дар забони осори фолклорӣ низ ба истилоҳ «такрори маъноӣ» васеъ паҳн шудааст, ки ин бар хилофи такрори шифоҳӣ (луғавӣ) мебошад. Дар сохти такрории маъноӣ коррелятсияи (такрор)-и лексемаи аслӣ дар зери таъсири услуб ба редуксия (эллипсис) дучор шуда, мавқеи сифрӣ дорад. Мисол: *Тулкининг тавбасидан қӯрқ, муғамбирнинг ваҳмасидан (Тулкининг тавбасидан қӯрқ, муғамбирнинг ваҳмасидан қӯрқ); Ақлли ӯзини айблар, ақлсиз – дӯстини (Ақлли ӯзини айблар, ақлсиз дӯстини айблар); Меҳнатдан дӯст ортар, гийбатдан душман (Меҳнатдан дӯст ортар, гийбатдан душман ортар); Олтин ӯтда билинар, одам—меҳнатда (Олтин ӯтда билинар, одам меҳнатда билинар)* ва ғайра.

Дар гуфтори поэтикии ӯзбек ва дар забони осори халқӣ такрори луғавӣ дар вазифаи параллелизми синтаксисӣ фаъолона истифода мешавад.

Параллелизми синтаксисӣ ҳамон як сохтори грамматикии ду ё зиёда ҷумлаҳои ҳамсоя мебошанд, ки бо ҳамдигар робитаи образӣ - маъноӣ доранд - одатан параллели лексикиро дар бар мегиранд ё бо усули зиддитезӣ пайваст мешаванд. Мисолҳо оид ба параллелизми лексикӣ-грамматикӣ:

Муқаддас, муътабар улуғ Ватаним,
Шарафлар, шонларга тӯлиғ Ватаним (Уйғун);

Яхши бола шон келтирар, ёмон бола қон келтирар (пословица);

Дилга берар завқу ором ширин сӯз

Беморни ҳам этар соғлом ширин сӯз (Пӯлат Мӯмин).

Дар ҷумлаи (мақол) «*Одил киши сӯзига бино қӯяр, нодон киши ӯзига бино қӯяр*» параллелизми аввал*(одил киши-нодон киши)* бо қабули антитеза ба ҳам пайвастааст. Параллелизми синтаксисӣ, парадигмаи антонимҳои лексикӣ ҳамчун воситаи зиддитезӣ амал мекунад *одил (киши*) ва *нодон (киши)*.

7. Метавон ба хулосае омад, ки такрор воситаи муҳимми гуфтори бадеию шоирона барои ифодаи боварӣ, боварии маъниҳои гуногуни эҳсосиву экспрессивӣ мебошад.

Навъҳои такрор ва иртиботи он мулоҳизаҳои махсуси монографиро талаб мекунанд. Илова бар ин, такрорро аз рӯйи маводи забонҳои гуногунсохт, ки объекти тадқиқоти ҷиддӣ дар доираи монографӣ мебошад, омӯхтан лозим аст.

Хусусияти маводе, ки мо оид ба такрори луғавии забонҳои ӯзбекӣ ва англисӣ ҷамъ овардаем, нишон медиҳад, ки омӯзиши ин падида аз рӯйи маводи забонҳои гуногунсохт яке аз вазифаҳои таъхирнопазир ва саривақтии синхроншиносии муосир ба шумор меравад. Мушоҳидаҳои мо дар бораи хусусияти забонии такрорӣ сирф сатҳӣ буда, аз ин рӯ, таҳқиқоти ҷиддии минбаъдаро тақозо мекунанд.

Муқарриз: ***Раҷабова М.М.*** – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти ДДХ ба номи Б.Ғафуров.

А Д А Б И Ё Т

1. Абдурахмонов Х. Ӯзбек халқ оғзаки ижоди асарларининг синтактик хусусиятлари бӯйича кузатишлар / Х.Абдурахмонов. –Тошкент: Фан, 1971.
2. Акимова Г.Н. Новое в синтаксисе современного русского языка / Г.Н. Акимова. –М.: Высшая школа, 1990.
3. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка / И.В. Арнольд. - Ленинград: Просвещение: Ленинградское отделение, 1973.
4. Аспекты общей и частной лингвистической теории текста. – М.: Наука, 1982.
5. Астафьева И.М. Виды синтаксических повторов, их природа и стилистическое использование: автореф. канд... дисс... / И.М. Астафьева. – М., 1964.
6. Васильевская Е.А. Словосложение в русском языке / Е.А. Васильевская. – М.: Учпедгиз, 1962.
7. Дудников А.В. Современный русский язык / А.В. Дудников. – М.: Высшая школа, 1990.
8. Иванова И.П. Теоретическая грамматика современного английского языка / И.П. Иванова, В.В. Бурлакова, Г.Г. Почепцов. – М.: Высшая школа, 1981.
9. Иванчикова Е.А. Лексический повтор как экспрессивный прием синтаксического распространения / Е.А. Иванчикова // Мысли о современном русском языке. – М.:Просвещение, 1969.
10. Курбатов Х.Р. Татарская лингвистическая стилистика и поэтика / Х.Р. Курбатов. – М.: Наука, 1978.
11. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990.
12. Мамажонов А. Услубий воситалар / А.Мамажонов, У. Маҳмудов. – Фарғона, 1996.
13. Пример заимствован из коллективной монографии «Синтаксис текста». - М.: Наука, 1979. - С.190.
14. Пӯлод Толис. Куллиет. - Душанбе: Ирфон, 1975. - Ҷ.1. - 454 с.
15. Реформатский А.А. Введение в языковедение / А.А. Реформатский. – М.: Просвещение, 1967.
16. Сафиуллина Ф.С. Синтаксис татарской разговорной речи / Ф.С. Сафиуллина. - Казань: КГУ1978.
17. Структурный синтаксис английского языка. - Л.: ЛГУ, 1972.
18. Шмелев Н.Д. Об асимметричном параллелизме в поэтической речи / Н.Д. Шмелев // Русский язык в школе, 1970. - № 5.

БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ ҲОДИСАИ ТАКРОР ДАР ЗАБОНҲОИ ДОРОИ СОХТОРИ ГРАММАТИКИИ ГУНОГУН

Дар мақола масъалаҳои умумии такрор дар забонҳои сохти грамматикиашон гуногун аз рӯйи маводи русӣ, англисӣ ва забонҳои алоҳидаи оилаи туркӣ, дар тобиши забони ӯзбекӣ баррасӣ шудааст. Такрор яке аз сарчашмаҳои муҳимми такмили таркиби луғавии забон буда, барои нависанда ва гӯянда имкониятҳои васеи баёни фикру мулоҳиза, ифодаи ҳиссиёт ва обурангдиҳиро фароҳам меоварад. Барои равшану фаҳмо гардидани нутқ ё гуфтор, шоир калима ва ё ибораҳоеро интихоб мекунад, ки бо он ақидаҳои асосӣ равшантар тасвир карда шаванд. Ин калима якчанд маротиба такрор карда мешавад, ки маънои ягона дорад. Такрор – яке аз хусусиятҳои суханронии эҳсосӣ ва ҳунарӣ дар сохтори ҳар як забони алоҳида муҳим аст. Инчунин қайд карда мешавад, ки падидаи мувозинат ва навъҳои асосии он дар асоси такрор ташаккул меёбад. Таъкид гардид, ки параллелизм як сохтори синтаксисӣ мебошад, ки дар он аъзоҳои ҷумла ё сегментҳо ба таври баробар ҷойгиранд. Дар гуфтори поэтикии ӯзбек ва дар забони осори халқӣ такрори луғавӣ дар вазифаи параллелизми синтаксисӣ фаъолона истифода мешавад. Ҳама навъҳои функсионалии такрор барои ҳамаи забонҳои ҷаҳон, сарфи назар аз муносибати онҳо бо сохторҳои гуногуни грамматикӣ хос мебошанд.

Калидвожаҳо: такрор, гуфтори эҳсосӣ, экспрессивӣ, эмотсионалӣ, синтаксисӣ, фонетикӣ, морфемикӣ, градатсия, параллелизм, зиддитезӣ, симои синтаксисӣ, нутқи образӣ ва бадеӣ, редупликатсия,

бисёрфункснягӣ, пайванди шаклҳои калима, дискурс, зиёдатӣ, плеоназм, тавтология, мавқеъ, такрори суръатнаёфта, эллипсис, забони осори фолклорӣ.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЯВЛЕНИЯ ПОВТОРА В ЯЗЫКАХ РАЗНОГО ГРАММАТИЧЕСКОГО СТРОЯ

В статье рассматриваются общие вопросы повтора в языках разного грамматического строя на материале русского, английского языков и отдельных языков тюркской семьи, в частности, узбекского языка. Повтор один из важнейших источников улучшения и трансляции широкого спектра возможностей для обратной связи, экспрессии, утилизации и спасения. Чтобы уточнить речь автор выбирает слово или фразы, которые описаны более четко. Слово повторяется несколько раз, это уникальный способ. Повтор - одно из своеобразных свойств эмоционально- художественной речи и имеет важное значение в строении предложения каждого отдельно взятого языка. Поэтому это явление преимущественно является объектом стилистического синтаксиса. Указывается также, что явление параллелизма и его основные разновидности формируются на основе повтора. Подчеркивается, что параллелизм – одинаковое синтаксическое построение, в котором в равной мере располагаются сходные члены предложения соседних предложений или отрезков речи. В качестве иллюстративного материала использованы данные художественных и фольклорных произведений русского, узбекского и английского языков. Наряду с отвлеченными значениями грамматического порядка повтор всегда вносит экспрессивные оттенки, акцентирует тот или иной смысл и функционирует как одна из продуктивных семантических фигур.

Ключевые слова: повтор, эмоциональная речь, экспрессивность, эмоциональность, синтаксический, фонетический, морфемный, градация, параллелизм, антитеза, синтаксическая фигура, образно-художественная речь, редупликация, полифункциональность, соположение словоформ, дискурс, избыточность, плеоназм, тавтология, нулевая позиция, немаркированная позиция, эллипсис, язык фольклорных произведений.

SOME FEATURES OF THE PHENOMENON OF REPEAT IN LANGUAGES OF DIFFERENT GRAMMATICAL SYSTEM

General questions of the repetition are considered in article in different grammatical languages building on material of the Russian, English and separate languages of the Turkic family, in Letin Uzbek language. Repetition is one of the characteristic of emotional artistic speech which is important in construction of the sentences of each language. So this phenomenon is considered as an object stylistic syntax. The article states that phenomena parallelism and its main varieties are formed on based the repetition. It is emphasized that parallelism – is an alike syntax building in which cognate members of the offer of the nearby offers are situated in equal world or length speech are used Russian, Uzbek and English literature as illustrative material. Repetition has the importance of the grammatical order repetition which contributes the expressive tone, accents one or another sense and functions as one of the productive syntax figures. Repetition is one of the characteristic of emotional artistic speech which is important in construction of the sentences each language. So this phenomenon is considered as an object stylistic syntax.

Key words: the repetition, emotional speech, expression, emotion, syntax, phonetic, morphology, gradation, parallelism, antithesis, syntax figure, figuratively-artistic speech, reduplicate, word forms, discuss, redundancy, tautology, zero position.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Абдукаримова Феруза Шуҳратовна*** – Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Ғафуров, номзади илмҳои филологӣ, саромӯзгори кафедраи назария ва амалияи забони англисӣ. **Суроға**: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд, гуз.Мавлонбеков 1. E-mail: rector@hgu.tj. Тел.: 6-52-73, 6-75-18, 6-47-39

Сведения об авторе: ***Абдукаримова Феруза Шухратовна*** – Худжандский государственный университет им. академика Б.Гафурова, кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры теории и практики английского языка. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, пр. Мавлянбекова 1. E-mail: rector@hgu.tj. Тел.: 6-52-73, 6-75-18, 6-47-39

Information about the author: ***Abdukarimova Feruza Shukhratovna*** - Khujand State University named after Academician B. Gafurova, Candidate of Philology, Senior Lecturer of the Department of Theory and Practice of the English Language. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlyanbekov Ave. 1. E-mail: **rector@hgu.tj.** Tel.: **6-52-73, 6-75-18, 6-47-39**

УДК: 491.550

МАВҚЕИ КОРБУРДИ ФЕЪЛ ДАР ҚИССАИ “ПИСАРИ ГАЗЕТА”-И ФАЗЛИДДИН МУҲАММАДИЕВ

Афғонова М.Х.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Феъл дар забон барои ифодаи матлаб муҳим аст. Феъл ҳамчун ҳиссаи нутқ асрҳои аср мавриди омӯзишу таҳқиқи шевашиносон, забоншиносон қарор гирифтааст. Аз аввалҳои садаи XX сар карда ин ҳиссаи нутқ таваҷҷуҳи олимонро бештар ба худ ҷалб менамуд. Соли 1926 олим ва маорифпарвари тоҷик Сайидризо Ализодаи Самарқандӣ бо номи “Сарфу наҳви забони тоҷикӣ” асаре навишт, ки дар он умдатарин хусусиятҳои маъноӣ ва сохтории феъл шарҳ ёфтааст. Мавсуф феълро аз ҷиҳати сохтор саҳеҳ шарҳ додааст. Баъдан Фитрат дар асараш “Қойидаҳои забони тоҷикӣ” зербоберо ба феъл бахшида, замонҳои феълро маънидод намудааст. Ин асарҳо аввалин асарҳои грамматикӣ маҳсуб меёбанд.

Шарқшиноси рус Розенфелд З.А. бо номи “Глагол” (1954) асаре навишт, ки феъл мукаммалтар дар ин асар шарҳу эзоҳ ёфтааст. Соли 1964 аз ҷониби шарқшиносони рус Расторгуева В.С. ва Керимова А.А. бо номи “Сохтори феъли забони тоҷикӣ” асари назариявӣ ва амалие рӯйи кор омад, ки дар он муҳимтарин хусусияти феъли забони тоҷикӣ дар асоси маводи асарҳои бадеӣ тавсиф гардидааст. Олими забоншиноси тоҷик Н. Маъсумӣ дар китоби “Очеркҳо оид ба инкишофи забони тоҷикӣ” ин боби сарфро дар асоси маводи повести “Марги судхӯр”-и С. Айнӣ баррасӣ намудааст. Боби “Феъл” дар “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” ба қалами Н. Маъсумӣ мансуб буда, дар тамоми макотиби олӣ ва миёна аз рӯйи он таълим дода мешавад. Мо тасмим гирифтем, хусусиятҳои сохторӣ ва маъноии феълро дар асоси маводи қиссаи “Писари газета”-и нависанда Ф. Муҳаммадиев ба риштаи таҳқиқ кашида бошем.

Фазлиддин Муҳаммадиев аз зумраи қаламкашонест, ки услуб ва сабки нигориши ба худ хоссе дорад. Забони равону шево, тасвири образноки ҳодисаву воқеаҳо, истифодаи бомавқеи унсурҳои луғавӣ завқи хонандаро бедор мекунад.

Нависанда дар корбурди воҳидҳои луғавӣ, сарфию наҳвӣ маҳорати нотакрореро ба худ касб карда буд.

Феъл қисмати муҳим ва воситаи асосии ифодаи фикр аст. Онро ҷони сухан меноманд, ки бесабаб нест. Дар ин мақола ҷиҳати сохторӣ ва маъноии феълҳои таркибии номӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Феълҳои таркибии номӣ барои ифодаи матлаб нақши муҳим доранд. Онҳо аз ҳиссаҳои номӣ ва феълҳои ёвар таркиб меёбанд. Ба вазифаи ҷузъи номӣ- исм, сифат, шумора, калимаҳои тақлидӣ истифода мегарданд. Ба вазифаи ҷузъи феълӣ феълҳои ёвари кардан, шудан, гаштан, доштан, додан, гардидан, гирифтан, задан, намудан, ёфтан ва дигар истифода мешаванд. Албатта, дар қолаби як мақола мукаммал шарҳ додани феъл ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, баъзе хусусиятҳои маъноӣ ва сохтории он баррасӣ мегардад.

Феъли ёвари гаштан – сермаъно буда, маъниҳои зеринро молик аст:**1.** чархидан, давр задан. 2. давр зада баромадан, ҷустуҷӯ кардан. 3. роҳ рафтан, ҳаракат кардан; гардиш кардан, сайру гашт кардан. 4. баргаштан, риҷъат кардан, қафо рафтан. 5. *маҷ.* хамидан, поин фуромадан, ба нишастан сар кардан. 6. тағйир ёфтан, аз ҳоле ба ҳоле даромадан; тағйир додан, дигар кардан. 7. шудан, гардидан. 8. *дар феълҳои таркибӣ омада*, *маънои* давоми амал*ро медиҳад:* **бозӣ карда гаштан, давида гаштан** *ва г...* [ФТЗТ. Ҷ. 1.2008: 337].

Дар ҷумлаи зерин феъли **гаштан** бо феълҳои таркибии номӣ **фикр кардан, сайр кардан** омада**,** маънои давомнокии амалро ифода мекунад: *Як ҳафта* ***фикр карда мегашт,*** *ки ба куҷо барад (6, с.193).*

Мегуфтанд, ки чанд пораи майдатари минаи фашистон ҳоло дар байни гушту устухони баданаш ***«сайр» карда гаштааст*** *(6, с.194).*

Дар ҷумлаи зерин феъли **гаштан** ба маъноҳои **роҳ паймудан, роҳ рафтан, гардиш кардан** омадааст: *Аз он ҷо пиёда деҳа ба деҳа, колхоз ба колхоз* ***гашта****, рӯз то рӯз ба пойтахт наздиктар меомадам (196). Чойхоначӣ аз паҳлу* ***гашта****, оҳувоҳ карданҳои ман*

безор шуду нимишабӣ ба наздам омад ва гуфт, ки аз паси ӯ биравам, ҷойи хоб ёфта медиҳад (6, с.196).

Феъли **гаштан** дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ низ истифода мешавад. Дар мисоли зерин воҳиди фразеологии **мурда-мурда аз лабҳои гӯр гашта омадан** ба маънои баъди ранҷу азоби зиёд боз зинда мондан омада, ба замони гузаштаи дур далолат мекунад: Вай дар фронт чандин бор яродор шуда, чунон ки дар урфият мегӯянд, **мурда-мурда аз лабҳои гӯр гашта омада буд.**

Дар ҷумлаи зерин феълҳои таркибии номии **гуфтугӯ кардан** ба маънои **гуфтугузор, гуфтушунид, муколама, мусоҳиба, суҳбат; сабр кардан -таҳаммул, тоқат кардан, бардошт кардан** истифода гардидаанд: *Аз афти кор, онҳо дар хусуси ман пешакӣ **гуфтугӯ карда** будаанд, ки бародарам зуд аз пайи кораш рафт ва Арабов маро дар рӯ ба рӯйи мизаш, ба дивани нимдошти миёнаҷои нишастгоҳаш ҷуқуракшуда нишонида фармуд, ки **сабр кунам** (6, с.194)*.

Феъли таркибии номии назар кардан ба маънои нигаристан, нигоҳ кардан истифода гардидааст: *Ин буд, ки ба афту андому кору бори ошнои акаам бо шубҳа **назар карда**, бепарво менишастам (6, с.194)*.

Дар забони асарҳои бадеӣ дар бобати нишон додани ифоданокии фикр феълҳо роли муҳим мебозанд, зеро ҳама гуна фикр маҳз ба воситаи феъл ҷомаи амал мепӯшад. Ҳарчанд дар ифодаи фикр нисбат ба калимаҳои феълӣ дигар ҳиссаҳои номии нутқ: исмҳо, сифатҳо, шумораҳо, зарфҳо бештар истифода мегарданд, лекин ҳамаи онҳо танҳо ба туфайли ҳиссаҳои феълӣ ба мақсад нигаронида мешаванд. Аз ҳамин сабаб ҳам феълҳо нисбат ба дигар ҳиссаҳои номӣ зиёдтар қувваи ифоданокӣ дошта, яке аз воситаҳои асосии таъминкунандаи алоқаи маъногии калимаҳои ҷудогона ҳам ба ҳисоб мераванд [Ҳусейнов Х. 1973: 100-101].

Хусусияти муассирии феълҳо аз маънои лексикӣ ва грамматикии бармеояд. Ф. Муҳаммадиев дар истеъмоли феълҳо тамоми хусусиятҳои услубии хешро пеш гузошта, ҳодисаву воқеаҳоро барҷаста тасвир намудааст. Вожаи **раҳо** ба маънои наҷотёфта, халосшуда; озод; **раҳо кардан** халос (озод) кардан, сар додан; **раҳо гардидан (шудан)** халос шудан, наҷот ёфтан [2008: 21] истифода мегардад. Дар мисоли зерин ба маънои сар додан истифода гардидааст. Феъли **рафтан** дар ФТЗТ дорои ҳашт маъно мебошад. Рафтан дар ҷумлаи зерин чун синоними калимаи баромадан, хориҷ шудан истифода гардидааст: - *Ана ҳамин писар, - гуфт Арабов ва дастамро **раҳо карда** берун **рафт** (4, с.194)*.

Феъли **мондан** ба маъниҳои 1. гузоштан, ниҳодан; ҷо кардан. 2. шинондан, насб кардан. 3**.** таъйин кардан. 4. боқӣ будан, бозмондан. 5. сарфи назар кардан, даст кашидан аз коре. 6. истодан, ист кардан, будан, иқомат кардан. 7. қатъ шудан; боз истодан. 8. во гузоштан, ҳавола кардан, ба ихтиёри касе гузоштан. 9. иҷозат додан, раъй додан, имкони иҷрои кореро додан. 10. *дар таркиби ибораҳои феълиҳолӣ омада маъноҳои* тасодуфан иҷро шудани амал, оғоз ва устувор гаштани амалеро ифода мекунад [ФТЗТ. Ҷ. 1. 2008: 867]: *Ман дар остонаи кабинет **мондам** (4, с.194)*.

Феъли таркибии номии **назар афкандан** хосси услуби китобӣ буда, ба маънои нигоҳ кардан омадааст: *Самад Ғанӣ дар пешгоҳи хонаи васеъ, дар сари мизи калони рӯяш пур аз ҷузъгир, асбобҳои хатнависӣ, даста-даста қоғаз ва туда-туда газетаҳои наву куҳна нишаста, гоҳ-гоҳе ба сӯйи ман **назаре меафканд,** вале ҳарфе намегуфт(4, с.194)*.

Дар ҷумлаи зерин феълҳои ***мехондам, фаҳмидан мехостам, чала навишта бошам, роҳ додаам, ёфта нависам, дарозтар шавад*** истифода гардида, ки феълҳои роҳ додан, дарозтар шудан таркибии номӣ буда, матлабро муассир ифода намудаанд: *Аризаро такрор ба такрор **мехондам**, **фаҳмидан мехостам**, ки кадом ҷумларо **чала навишта бошам**, ба чӣ гуна хатое **роҳ додаам** ва боз чӣ иборае бояд **ёфта нависам**, то ки ариза **дарозтар шавад** (4, с.193)*.

Бояд зикр намуд, ки феълҳои таркибии номӣ дар ифодаи маъно ва тобишҳои маъноӣ нақши муҳим мебозанд. Феълҳои ёридиҳанда ба феъл маъниҳои гуногунро ифода мекунанд. Феълҳои ёридиҳандаи **кардан** ва **шудан** дар таркибсозии феъл серистеъмоланд. “Бо ёрии феъли ёридиҳандаи кардан аз ҳиссаҳои номӣ бештар тарзи фоили феъл, аммо бо ёрии шудан тарзи мафъулӣ, феъли монда сохта мешаванд ” [1985: 233].

Дар ҷумлаи зерин феълҳои таркибии номии **илова кардан, ходим шудан, илтимос кардан, рад накардан** истифода шуда, ки ба вазифаи ҷузъи номӣ исмҳои маънии: **илова,**

рад, ходим, илтимос кор фармуда шудаанд: *Охир **илова кардам,** ки орзуи деринаи ман **ходими** матбуот **шудан** аст, бинобар ин, аз муҳаррир самимона **илтимос мекунам**, ки хоҳиши маро **рад накунад** (4, с.193)*.

Дар маводи гирдовардаи мо феълҳои таркибии номӣ серистеъмоланд. Дар ҷумлаи зерин феълҳои таркибии номии **мавқеъ доштан, хизмат кардан** истифода гардидааст. Вожаи **мавқеъ** ба маъниҳои ҷойи воқеъшавӣ, маҳалли вуқӯи чизе; ҷой, макон; **мавқеи ҷуғрофӣ; мавқеъ гирифтан** ҷой гирифтан, мавзеъ гирифтан; **дар мавқеи иҷро гузоштан** иҷро кардан, ба ҷо оварданд. 2**.** *мақ.* мақом, мартаба: **мавқеъ пайдо кардан**. 3**.** вақт, ҳангом, фурсат, маврид, лаҳза истифода мегардад [2008: 781]. Вожаи **мақом** чун ҷузъи номии феълӣ таркибии номӣ бо феъли ёвари кардан омада, маънии мақому мартабаро мефаҳмонад. Феълӣ таркибии номии **хизмат кардан** ба маънои кори сазовореро барои касе иҷро кардан омадааст: *Медонистам, ки газетаю журналҳо дар ҳаёти мо **мавқеи** муҳимме **доранд**, **хизмати** босазое **мекунанд** (4, с.194)*.

Ба вазифаи ҷузъи номӣ калимаҳои иқтибосии арабӣ зиёд корбаст мешаванд. Қудратмандии забони тоҷикист, ки лексикаи арабӣ дар калимасозиву таркибсозӣ серистеъмоланд. Дар ҷумлаҳои зерин калимаҳои арабии эҳтиром, тоқат, хатм, вафот, ҳисоб, ихтисор бо феълҳои ёридиҳандаи доштан, кардан омада феълӣ таркибии номӣ сохтаанд. Вожаи арабии эҳтиром ба маънии ҳурмат, иззату икром истифода мегардад ва дар ҷумлаи зерин ба маънии ҳурмат кардан омадааст: *Ба касби ходими матбуот ҳам **эҳтироми** калон **доштам**, лекин на бештар аз дигар пешаю ҳунарҳо (4, с.194)*.

Феълӣ таркибии номии **хатм кардан** ба маънои **ба итмом расонидан, ба охир расонидани таҳсилот** ва феълӣ таркибии номии тоқат кардан ба маънои сабру таҳаммул кардан кор фармуда шудааст: *Азбаски мактаби миёнаро нагз **хатм карда** будам ва пояи дониш аз физика ва математика ба қадри кифоя тобовар буд, ба душвориҳои таҳсил дандон ба дандон монда **тоқат мекардам** (**4,**194)*.

Феълӣ таркибии номии вафот кардан ба маънои аз олам гузаштан, мурдан, аз олам реҳлат кардан, бандагиро ба ҷо овардан истифода гардида, серистеъмол аст. Дар ҷумлаи мазкур таркиби феълии монда рафта буд ба маънои замони гузаштаи дур далолат мекунад: *Як моҳ қабл аз он падарам **вафот карда,** маро гуё дар биёбони бекас танҳо монда рафта буд (4, с.195)*.

Феълҳои таркибии номии **чен кардан** ва **ҳисоб кардан** дар мисоли зерин истифода шудаанд, ки вожаи чен хосси услуби гуфтугӯист ва ба маънои андоза, миқёс, (барои муайян кардани дарозӣ, масофа ва ҳаҷми чизе); **чен кардан** андоза кардан [2008:573] фаҳмида мешавад. Феълӣ таркибии номии **ҳисоб кардан** маънии шумориданро ифода кардааст: *Яъне вазифаи табелчӣ аз чӣ иборат буд, чӣ хел замин **чен мекардӣ,** рӯзи меҳнати колхозчиҳоя чӣ тавр **ҳисоб мекардӣ** ва ҳоказо(4, с.195)*.

Дар феълҳои таркибии номӣ ҷузъи маънибар ҳиссаҳои номии нутқ буда, ҷузъи ёвар вазифаи вандро иҷро мекунад. Дар баробари калимаҳои аслӣ дар сохтани феълҳои таркибии номӣ лексикаи арабӣ низ серистеъмол аст. Феълӣ таркибии номии ихтисор кардан ба маънои кӯтоҳ кардани чизе истифода шудааст: *Онро дар шуъбаи саноат ва нақлиёт хеле **ихтисор карда**, аз саҳифаи якуми газета ҷой доданд (4, с.194)*.

Феъл чун ҷузъи воҳидҳои фразеологӣ низ серистеъмол аст. Дар ҷумлаи зерин ибораи фразеологии гӯшбақимор нишастан ба маънои ҳушу гӯш будан ба шунидани хабаре, хабареро интизор будан омадааст. *Феълӣ таркибии номии даъват кардан ба маънои ҷег задан омадааст: Ҳамаи рӯз то бегоҳ **гӯшбақимор менишастам**, ки кай ба назди муҳаррир **даъват мекарда** бошанд(**4,**194)*.

Дар бархе маврид феълҳои таркибии номӣ дар пояи маънои феълҳои сода ва феълҳои пешвандӣ ташкил шуда, ҳамчун муродифи ин феълҳо ба кор рафтаанд. Дар бархе маврид феълҳои таркибии номӣ бо тафовут аз феълҳои сода бо доштани вижагиҳои услубӣ маънои дақиқтарро ифода мекунанд. Ин қолаб бо истифода аз ҷузъҳои номии гуногун ва феълҳои ёвари мутаносиб дар ташкили феълҳои нав аз манбаъҳои доимӣ ва асосӣ маҳсуб мешаванд [Шодиев Р. 2014:112].

Ф. Муҳаммадиев аз ин воситаи забон барои тасвири ҳодисаву воқеаҳо мавридсанҷона истифода намуда, ба сухан ҷон бахшидааст. Дар маводи гирдовардаи мо феълҳои таркибии номӣ зиёд истифода гардидаанд. Дар ин вазифа аз ҳиссаҳои нутқ асосан исмҳои маънӣ серистеъмоланд. Чунончи: **сарф, қабул, ҳикоят, таъсир, таъйин** ва

ғайраҳо:...аз зисту зиндагонии халки тоҷик дар давраи пеш аз *Революотсияи Октябр* ***ҳикоят мекард****;- Мо ба комсомол асосан бо мақсади тарбият* ***қабул мекунем;*** *Самад Ғанӣ он чизро хонда, зери лаб «ҳм» гуфту фармуд, ки маро ходими адабии шуъбаи хоҷагии қишлоқ* ***таъйин кунанд****; Чунон ки сонитар фаҳмидам, сетои ин мизҳо ба калонтарин шуъбаи редаксия - шуъбаи хоҷагии қишлоқ* ***тааллуқ дошта,*** *боқимонда аз они дигар шуъбаҳо ва як мизи майда коргоҳи Мустафо Шарқӣ буд, ки варақаи сайёри «Тоҷикистони Сурх»-ро барои бинокорони ГЭС-и Варзоб* ***тайёр мекард*** *(4, с.194).*

Феъли **кардан** ҳам ба маънии мустақил ва ҳам ёвар истифода мешавад. Ин феъл дар маводи гирдовардаи мо зиёд истифода гардидааст. Феъли таркибии номии **сиёҳ кардан** чанд маъноро ифода мекунад: **сиёҳ кардан** а) бо ранги сиёҳ ранг додан; ба сиёҳӣ олонидан; б) айбдор кардан, бадном кардан [2008: 249]. Дар ҷумлаи зер ба маънои барои **ислоҳ кардани навиштае, хат задан, ишора кардан** омадааст: *Ёрдамчиёни мудир—ходимони таҷрибаноки адабӣ Юлдош Зиёев, Мурод Боғиров гоҳо хабари ислоҳкардаи маро аз таҳрир* ***сиёҳ мекарданд****, баъзан мефармуданд, ки аз нав нависам (4, с.193);*

Вожаи **таъйин** арабӣ буда, маъниҳои 1. муайян кардан(-и ҳадди фосила). 2. касеро гумоштан ба коре; **таъйин кардан (намудан)** а) касеро ба коре гумоштан б) муқаррар намудан; **таъйин шудан** а) гумошта шудан (*ба иҷрои вазифае*); б) муқаррар карда шудан; **таъйин будан** ҳатмӣ (аниқ, ногузир) буданро [2008: 346] мефаҳмонад. *Бо ҷузъи ёвари кардан ҳамроҳ шуда, ба маънои касеро ба коре гумоштан истифода гардидааст: Гоҳо навбатчӣ* ***таъйинам мекарданд,*** *ки шабона саҳифаҳои газетаро хонда ба чоп* ***тайёр намоем (****4, с.194).*

Феъли таркибии номии сар кардан ба маънои оғози коре далолат мекунад: *Аввал ҷойи кабуди талх ҳам мекарду сипас аз паси мизи худ нишаста, ба навиштани сармақола ё мақолае аз соҳаи хоҷагии қишлоқ,* ***сар мекард****(4, с.194).*

Феъли таркибии номии хитоб кардан-муроҷиат кардан аст: *Як рафиқи шӯхтабиатам, ки дар базаи автомобилҳои таксӣ ронандаи қаторӣ буду газетаҳои ҳаррӯзаро муттасил мехонд, дар ҳар мулоқот ба ҷойи салом* ***хитоб мекард*** *(4, с.194).*

Дар ин қолаб дар мисолҳои зерин таркибҳои **гӯш кардан, фахр кардан** истифода гардидаанд:*...вале сурудҳои бароям тоза, мароқангез ва бисёр форами ҳиндиро соатҳои дароз бо фараҳ* ***гӯш мекардам*** *(4, с.195);* ***Фахр мекардам****, ки акнун ҳамкорони ман на фақат журналистони соҳибтаҷриба, балки ҷанговарони ҷасуранд (4, с.196).*

Феъли ёридиҳандаи **шудан** чун феъли ёвари **кардан** серистеъмол аст. Феъли шудан бо феъли ёвари гаштан дар як маъно бо як ҷузъи номӣ ба кор меравад. Яъне ин ду феъли ёвар муродиф шуда метавонанд: *... ӯ офитсери Флоти Ҳарбии Баҳрӣ будааст, барои диловариаш ба гирифтани ордени адмирал Нахимов ва дигар мукофотҳо* ***шарафманд шудааст// шарафманд гардидааст*** *(4, с.196); Дар назди Сталинград сахт* ***маҷрӯҳ мешавад // мегардад*** *(4, с.197); ...вале ҳамаи ду соати ман дар шуъбаи якум* ***сарф шуд// сарф гардид****; Нақл мекарданд, ки ӯ аз як чашми худ ҳанӯз дар овони кӯдакӣ* ***маҳрум шудааст// гардидааст****: бобояш дарди чашмро даво мекунам гӯён доруи тезеро ба он бастааст ва дидаи дардманд «об туда» рехтааст (4, с.196). Вақте ки ҷанг* ***сар мешавад****, акаи Содиқ худи ҳамон соат ба сӯи комиссариати ҳарбӣ метозад ва* ***талаб мекунад****, ки ӯро фавран ба фронт бифиристанд (4, с.196).*

Феъли ёвари доштан ба маъниҳои доро (молик, соҳиб) будан ба чизе, дар тасарруфи касе будани чизе фаҳмида машавад. Дар ФТЗТ нуҳ маънои он зикр ёфтааст ва дар маънои ҳаштум он чун феъли ёридиҳандаи таркибсоз [2008:81] шарҳ ёфтааст. Дар маводи гирдовардаи мо бо ин феъл чунин таркибҳо истифода гардидаанд: ***Эътимод доштам****, ки он чиз ҳатман дар газета дарҷ хоҳад шуд. Намедонистам, ки газета ба мақолаю репортаж аз музей* ***эҳтиёҷе надорад...*** (*4, с.*196).

Феъли ёвари **гардидан** низ дар таркибсозии феъл истифода мегардад. Он чун муродифи феъли шудан истифода мегардад: *Саҳарӣ, ҳанӯз соат ҳафт нашуда, ҳанӯз нури офтоб ба сари шаҳр* ***паҳн нагардида****, Сардор ба кор меомад(****4,****194); дар болои он саҳифа ҳар рӯз ба истилоҳи журналистон, шапка - шиори «Ба мамлакат 140 ҳазор тонна пахта медиҳем!»* ***такрор мегардид*** *(4, с.194). Хурсанд мешудем, ки ба ин васила ҳам сифати материалҳои шуъба* ***баландтар гардид,*** *ҳам кори мо осонтар шуд (4, с.200).*

Феъли ёвари **бурдан** каммаҳсул буда, дар мавод бо он феълҳои таркибии номии ***пай бурдан, мубориза*** бурдан истифода гардидааст: *Нигоҳҳои саволомези маро* ***пай бурда*** *мегуфт, ки кори саҳари бобаракат аст (4, с.194). Баъзан дарди ҷароҳатҳои пешинааш тоза*

мешуд ва ӯ бо ранги парида аз ҷой бархоста, аз тиреза ба кӯча ва анбуҳи дарахтон нигариста, дар ҳамон ҳолат бо дарди домангираш ***муборизаи мебурд*** *(4, с.195).*

Феълҳои **додан** ва **кашидан** ҳам ба маънои мустақил ва ҳам ёвар истифода мегарданд. Дар ҷумлаҳои зерин ба вазифаи феъли ёридиҳанда омадаанд: *Рафиқ Исоев гоҳо ҳангоми навиштани сармақолача* ***душворӣ кашида****, пешониашро бо ду ангушти калони дасти рост сахт-сахт* ***молиш медод*** *ва бо таассуф «эҳ-сабил!» гӯён аз дар баромада мерафт (4, с.194); Албатта, обу ҳавои Ҳисор ба худаш хос аст, гуфт Сардор, лекин баъзе роҳбарони бегам ҳамин шароитро баҳона карда, маъракаи пахтачиниро* ***кашол медиҳанд*** *(4, с.197).*

Феъли задан дар асл мустақил буда, чун феъли ёридиҳанда дар таркибсозии феъл низ истифода мегардад. Дар маводи мо бо он феълҳои таркибии номии қадам задан, гап задан мушоҳида гардиданд: *Чанд дақиқа дар долони дароз ё болохонаи барҳавои пеши китобхонаи редаксияҳо* ***қадам зада*** *меомад...(4, с.195) Ҳарчанд диктор ҳаӯз ба забони англисӣ* ***гап мезад****...(4, с.195); Лекин муддате хамёза кашида истоду ногоҳ ҳисси меҳмоннавозиаш* ***ҷӯш зад*** *(4, с.198).*

Феъли **дӯхтан** ба маънои ду порчаро ба ҳам пайваст кардан истифода мегардад. Дар мисоли зерин он ба маънои маҷозии дурудароз нигаристан истифода гардидааст: - *А?* - *Сардор ҳайрон шуда, ба рӯям* ***чашм дӯхт*** *(4, с.195).*

Феъли **ёфтан** чун феъли ёвар дар сохтани таркибҳои номӣ истифода мегардад. Дар мисоли зерин феъли таркибии номии обутоб ёфтан омадааст, ки маънои ба камол расиданро дорад: *Аз суҳбати рафиқони калонсол кайҳо дарёфта будам, ки Бобоҷон Ғафуров, Баҳром Сирус, Набиҷон Почоҷонов, Қосим Дайламӣ барин олимон, ходимони машҳури давлат, журналистони номдори республика маҳз дар коргоҳи ҳамин идора* ***обутоб ёфтаанд*** *(4, с.196).*

Феъли **гузоштан** ба маънои гузоштан, мондан истифода мегардад: *Рафиқ Исоев варақаи сафарро ба дастам супурда, таъкид кард, ки ба ҳар куҷое наравам, дар паси он варақа бо имзои шахси масъул ва мудири расмии давлатӣ* ***қайд гузорам*** *(4, с.197).*

Нависанда дар корбурди феълҳои таркибии номӣ бисёр нозукбин буда, муродифоти феълҳоро ба эътибор гирифта, матлабро рангин ифода намудааст. Дар мисоли зерин феълҳои кардан ва намуданро истифода намудааст, ки хусусияти муродифӣ доранд: *Либосҳоямро кашида ба гӯшае* ***тӯда кард****, ба ман* ***таъйин намуд****...(4, с.198).*

Нависанда дар як ҷумла чанд феъли таркибиро истифода намудааст*:... дар маҷлисҳои пӯшидаи партиявӣ то даме ки гапи худро, меъёри баланди талаботи худро нагузаронад, бо ҳарорати тамом, бо тобу тафс ва самимияти ҳақиқатан публитсистона ва коммунистона* ***баҳс мекунад ва ором намегирад*** *(4, с.201). Пас аз ду сол мактаби адлияро* ***хатм намуда,*** *муфаттиши прокуратура, сонитар дар яке аз раёнҳои водии Вахш прокрор* ***таъин шуд*** *(4, с.201).*

Хулоса, феъл қисми муҳим ва мушкилтарини қисмати сарф буда, истифода бомавриди он ба сатҳи забондонии нависанда ва гӯянда алоқаманд аст. Феълҳо бо тобишҳои маъноӣ ва грамматикии худ, матлабро муассиру саҳеҳ баён мекунанд. Дар қиссаи "Писари газета"-и Фазлиддин Муҳаммадиев феъл нақши муҳим дошта, ҳам ба маънои аслӣ ва ҳам маҷозӣ ба кор бурда шудааст. Дар корбурди феъл бештар феълҳои таркибии номӣ истифода гардидаанд. Дар сохтани феълҳои таркибии номӣ дар асар ба вазифаи ҷузъи номӣ асосан, исм ва сифат зиёд истифода гардидаанд.

Муқарриз: ***Низомова С.Ф.*** – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти ДМТ.

А Д А Б И Ё Т

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Фонетика ва морфология. Қ. 1. - Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
2. Григорев В.В. О некаторых событиях, происходивших в Бухаре, Хиве и Кокандском ханстве / В.В. Григорев // Ученые записки Казанского Университета, 1861.
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. – Ҷ. I. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 451 с.
4. Камолиддинов, Б. Услубшиносӣ: учебное пособие / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 115 с.
5. Маъсумӣ, Н. Очерк оид ба забони адабии ҳозираи тоҷик / Н.Маъсумӣ. – Душанбе, 2010. – 385 с.
6. Муҳаммадиев Ф. Варта. Қиссаҳо ва очеркҳо / Ф.Муҳаммадиев. - Душанбе: Адиб, 1987. – 376 с.
7. Наврузшоев, Б. Глагольные устойчивые сочетания исловочетания в таджикском языке и способы их передачи на английский язык / Б. Наврузшоев // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе, 2009. – №8. – С.49-50.

8. Расторгуева В.С. Система таджикского глагола / В.С. Расторгуева, А. А. Керимова. – Москва: Из. “Наука”, 1964. – 291 с.
9. Розендельд А.З. Очерки по грамматике таджикского языка. Вып. 1. / А.З. Розендельд // Издательство академии наук Таджикской ССР. – Сталинобод, 1953. – 47 с.
10. Розендельд А.З. Глагол / А.З. Розендельд. – Сталинобод, 1954. – 77 с.
11. Сайидризо Ализодаи Самарқандӣ. “Сарфу назви тоҷикӣ”; Фитрат “Қойидаҳои забони тоҷикӣ”; Бектош “Дар атрофи забони адабии тоҷик”.Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010. – 186 с.
12. Сиёев Б. Очерк доир ба таърихи феъли забони адабии тоҷик / Б.Сиёев. - Душанбе: Дониш, 1968. – 164 с.
13. Ҳусейнов Х. Забон ва услуби “Одина”-и устод Айнӣ / Х.Ҳусейнов. - Душанбе: Ирфон, 1973. – 254 с.

МАВҚЕИ КОРБУРДИ ФЕЪЛ ДАР ҚИССАИ “ПИСАРИ ГАЗЕТА”-И ФАЗЛИДДИН МУҲАММАДИЕВ

Дар мақолаи мазкур ҷиҳати сохторӣ ва маъноии феълҳои таркибии номӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Мақолаи мазкур ба яке аз мавзӯъҳои мубрам - корбурди феъл дар қиссаи “Писари газета” -и Фазлиддин Муҳаммадиев бахшида шудааст. Муҳаққиқ кӯшиш намудааст, ки хусусиятҳои маъноии феълҳои таркибии номиро дар асоси сарчашмаҳо асоснок намуда, ба риштаи таҳқиқ кашид. Феълҳои таркибии номӣ барои ифодаи матлаб нақши муҳим доранд. Онҳо аз ҳиссаҳои номӣ ва феълҳои ёвар таркиб меёбанд. Ба вазифаи ҷузъи номӣ- исм, сифат, шумора, калимаҳои тақлидӣ истифода мегарданд. Ба вазифаи ҷузъи феълӣ феълҳои ёвари кардан, шудан, гаштан, доштан, додан, гардидан, гирифтан, задан, намудан, ёфтан ва ғайраҳо истифода мешаванд. Албатта, дар колаби як мақола мукаммал шарҳ додани феъл ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, баъзе хусусиятҳои маънои ва сохтории он баррасӣ мегардад. Феълҳо бо тобишҳои маъноӣ ва грамматикии худ матлабро муассиру саҳеҳ баён мекунанд. Дар қиссаи “Писари газета”-и Фазлиддин Муҳаммадиев феъл нақши муҳим дошта, ҳам ба маънои аслӣ ва ҳам маҷозӣ ба кор бурда шудааст. Дар корбурди феъл бештар феълҳои таркибии номӣ истифода гардидаанд. Муаллифи мақола маводи зиёдеро гирд оварда, аз ҷиҳати сохт ва маъно феълҳоро таҳлилу баррасӣ намуда, дар мавридҳои зарурӣ ба кадом замон мансуб будани онҳоро таъкид намудааст. Феълҳои ёридиҳандаро дар алоҳидагӣ аз ҷиҳати дараҷаи истеъмол баррасӣ намудааст, ки ҷолиб мебошад.

Калидвожаҳо: феъл, таркиб, калима, ҷузъ, феъли ёвар, таркиби номӣ, таркибсозӣ, забон.

РОЛЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ГЛАГОЛОВ В РАССКАЗЕ “СЫН ГАЗЕТЫ” ФАЗЛИДДИНА МУХАММАДИЕВА

В данной статье рассматриваются структура и значение структурных именных глаголов. Статья посвящена важной теме использования глаголов в рассказе “Сын газеты” Фазлиддина Мухаммадиева. Автор старается определить особенности значения именных составных глаголов на основе исторических источников и изучает данную тему. Именные составные глаголы играют важную роль для обозначения мысли. Они состоят из именных составов и вспомогательных глаголов. В качестве именной части выступают имена существительные, прилагательные, числительные и фразеологизмы. В качестве составного глагола выступают глаголы “делать”, “стать”, “ходить”, “иметь”, “давать”, “взять”, “ударить”, “найти” и другие. В рамках одной статьи объяснить все особенности глагола невозможно. Поэтому в данной статье рассмотрены некоторые особенности значения и структуры глаголов. Автор статьи, собрав много материалов из разных источников, анализирует и рассматривает структуру и значение глаголов. Также упоминает о временах, в которых должны быть использованы данные глаголы. Вспомогательные глаголы рассмотрены в отдельности от степени использования.

Ключевые слова: глагол, состав, слово, часть, вспомогательный глагол, именной часть, язык.

THE ROLE OF USING VERBS IN THE STORY "THE SON OF THE NEWSPAPER" BY FAZLIDDIN MUKHAMMADIEV

This article discusses the structure and meanings of structural noun verbs. The article is devoted to the important topic of using verbs in the story "The Son of the Newspaper" by Fazliddin Mukhammadiev. The author tries to determine the features of the meaning of nominal compound verbs on the basis of historical sources and studies this topic. Nominal compound verbs play an important role in denoting thoughts. They consist of nominal structures and auxiliary verbs. The nominal part is a noun, adjective, numerals and phraseological units. The verbs “do”, “become”, “walk”, “have”, “give”, “take”, “hit”, “find” and others are used as a compound verb. It is impossible to explain all the features of the verb within the framework of one article. Therefore, this article discusses some of the features of the meaning and structure of verbs. The author of the article, having collected a lot of materials from different sources, analyzes and considers the structure and meaning of verbs. Also mentions the tenses in which these verbs should be used. Auxiliary verbs are considered separately in terms of significance and degree of use.

Key words: verb, composition, word, part, auxiliary verb, nominal part, language.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Афгонова Моҳира Холмуродовна*** - Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, ассистенти кафедраи фанҳои гуманитарӣ. **Суроға:** 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯч.Нахимов 64/14. Тел.: **(+992) 930-55-30-60**

Сведения об авторе: ***Афгонова Мохира Холмуродовна*** – Таджикский государственный финансово-экономический университет, ассистент кафедры гуманитарных дисциплин. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел.: **(+992) 930-55-30-60**

Information about the author: ***Afgonova Mohira Kholmurodovna*** - Tajik State Finance and Economics University, Assistant of the Humanities Department. **Address:** 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Str., Nakhimova 64/14. Тел.: **(+992) 930-55-30-60**

УДК: 491.550:008

НАҚШИ ДАСТУРИИ ЧАНД ПАСВАНД ДАР ФАРҲАНГИ «ҲАФТ ҚУЛЗУМ»

Додаров О.М.
Коллеҷи муҳандисӣ -техникии ноҳияи Нуробод, Тоҷикистон

Фарҳангнигориро метавон яке аз бахшҳои қадимтарин ва, ҳамзамон, мушкилтарини забоншиносӣ унвон кард, чун ин бахш на фақат мавриди истифодаи забоншиносону мутахассисон, балки мустафоди хоссу ом мегардад [9, с.11]. Дар таърихи тамаддуни башар тоҷикон дар улуми лисонию адабӣ ҷойгоҳи хос доранд. Агар ба таърихи фарҳангнигории забони дарии тоҷикӣ нигарем, мебинем, аксари ин фарҳангҳо дар мулки Ҳинд таълиф шудаанд, ки яке аз онҳо «*Ҳафт қулзум*» мебошад.

«*Ҳафт қулзум*» луғати тафсирӣ буда, дар асри XIX аз ҷониби донишманди улуми адабӣ Ғозиуддин Ҳайдар Подшоҳи Ғозӣ таълиф шудааст. Сохтор, номи бобу фаслҳо дар ин луғат тамоман аз фарҳангҳои пешин ва баъдинае, ки пас аз ин фарҳанг навишта шудаанд, фарқ дорад [7, с.47].

Луғати «*Ҳафт қулзум*» ба гурӯҳи фарҳангу луғатҳое дохил мешавад, ки дар баробари шарҳи луғавии вожаҳо дар муқаддима ё хотимаи он фарҳангу луғатҳо оид ба асосҳои дастури забони дарии тоҷикӣ шарҳу тавзеҳи муфиде оварда шудааст. Ин анъана ҳанӯз аз фарҳанги оим эвак (фарҳанги авастоӣ ба форсии миёна, яъне паҳлавӣ оғоз гардида, чанд аср ба таъсири низоми дастури забони арабӣ қатъ мегардад. Баъдтар, яъне шуруъ аз ибтидои асри XV хушбахтона, бо таълифи луғати «*Адот-ул-фузало*»-и Қозихон Бадр Муҳаммади Деҳлавӣ (соли 1419) ин анъана аз нав эҳё меёбад. Ин анъанаро муаллифи як даста фарҳангҳои дигаре, ки пас аз «*Адот-ул-фузало*» таълиф шудаанд, идома медиҳанд, чунончи «*Шарафномаи Аҳмади Мунярӣ*»-и Иброҳим Форукӣ (соли 1466), «*Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ*»-и Ҷалолиддин Ҳусайн Инҷӯи Шерозӣ (соли 1622), «*Бурҳони қотеъ*»-и Муҳаммадҳусайни Бурҳон (соли 1652), «*Фарҳанги Рашидӣ*»-и Абдуррашиди Татавӣ (1653-54), «*Ҳафт қулзум*»-и Ғозиуддин Ҳайдар Подшоҳи Ғозӣ (1815), «*Анҷуманорои Носирӣ*»-и Ризоқулихони Ҳидоят (соли 1851).

Луғати «*Ҳафт қулзум*», ҳарчанд ки анъанаи луғатҳои тафсирии пешинро идома дода бошад ҳам, дар шарҳи масъалаҳои дастури забони дарии тоҷикӣ аз роҳу усули анъанавие, ки мавҷуд буд, канор гирифта, усули хоси худро пеш гирифтааст. Масъалаҳои шарҳи дастури забони дари тоҷикӣ дар «*Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ*» дар 12 оин оварда шудааст, ки ҳар ойин як масъалаи муҳимеро дар бар гирифта, ҳамчун як мақолаи илмию таълимӣ ба назар мерасад. Дар луғати «*Бурҳони қотеъ*» бошад, муаллифи он ба ҷойи «ойин» истилоҳи «фоида»-ро ба кор бурдааст. Муаллифи луғат муҳимтарин масоили асосҳои дастури забони дари тоҷикиро дар 9 фоида матраҳ сохтааст. Дар «*Фарҳанги Рашидӣ*» ҳам истилоҳи «ойин» ва ҳам «фоида» корбаст шудааст. Муаллифи фарҳанги «*Анҷуманорои Носирӣ*» ба ҷойи истилоҳи «ойин»-у «фоида» вожаистилоҳи «ороиш»-ро ба кор бурдааст. Тавре ки таъкид гардид, муаллифи фарҳанги «*Ҳафт қулзум*» дар номгузории бобу фасл ва зерфаслҳо аз вожаю истилоҳоти соҳаи об истифода кардааст, чунончи баҳр, наҳр, ҷӯй, дарё, обгир, чашма ва ғ. Фарҳанг аз ҳафт қулзум иборат буда, қулзум ба маънии баҳр аст, аммо дар ин фарҳанг ба маънии ҷилд мебошад, яъне фарҳанг аз 7 ҷилд мураттаб шудааст. Масоили асосҳои дастури забони дари тоҷикиро муаллиф дар ҷилди охир, яъне ҷилди 7-ум, шарҳу тавзеҳ додааст. Ҷилди ҳафтум, яъне қулзуми ҳафтум аз 6 баҳр иборат буда, он ба 7 соҳил, 28 маъбар, 276 заврақ, 13 поёб, 7 обгир, 11 руд, 3 ҷиҳоз, 30 мавҷа ва 24 сафина тақсим мешавад. Муаллифи фарҳанг муҳтавои ҷилди ҳафтуми луғаташро чунин баён кардааст: «Қулзуми ҳафтум аз китоби «*Ҳафт қулзум*» ва он муштамил аст бар шаш баҳр ва он шаш баҳр муҳтавист бар ҳафт соҳил ва бисту ҳашт мавҷрав ва сездаҳ поёб ва ҳафт обгир ва ёздаҳ руд ва се ҷиҳоз ва се мавҷа ва бисту чаҳор сафина, ки киноя аст аз баёни ҳуруфи таҳаҷҷӣ ва ҳуруфи мураккабот ва изофат ва ғайра. Ва сарфи порсӣ ва аксоми назму наср ва саноеъи лафзӣ ва маънавӣ ва мураккабот, ки ғояти порсӣ бошад ва илми аруз ва қофия» [4, с.3].

Тавре ки аз ин тавзеҳи муаллифи фарҳанг бармеояд, китоби ё ҷилди 7-уми фарҳанги «*Ҳафт қулзум*» ба шарҳи масъалаҳои марбути асосҳои дастури забони дари тоҷикӣ ва улуми сегонаи адабӣ (бадеъ, арӯз, ва қофия) бахшида шудааст. Аз ин нуқтаи назар фарҳанги «*Ҳафт қулзум*» аз дигар фарҳангҳои тафсирии гузаштаю ҳамасрҳояш ва баъдӣ фарқ менамояд.

Дар шарҳи дастурии фарҳанги «*Ҳафт қулзум*» чунон ки худи муаллиф ҳам таъкид кардааст, «мураккабот, ки ғояти порсӣ бошад» калимасозӣ хеле бартарӣ дорад ва ин вижагиро дар фарҳангҳои тафсирии дигари ҳамтои фарҳанги «*Ҳафт қулзум*» ба мисли «*Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ*», «*Бурҳони қотеъ*», «*Фарҳанги Рашидӣ*», «*Анҷуманорои Носирӣ*» ва осори ба улуми сегонаи адабӣ бахшидашуда дида метавонем. Забоншинос Н. Ғиёсов ин бартариро дар «*Дастури ҷомеи забони форсӣ*»-и Абдурраҳим Ҳумоюнфаррух [15] ва «*Дастури забони форсӣ*»-и Муҳаммад Ҷаводи Шариат [13] мушоҳида карда, аз ҷумла чунин таъкид менамояд: «Таъкид кардан ҷоиз аст, ки мақсади муаллифони дастурҳои забони форсӣ аз эътимоди бештар ба калимаҳои мураккаб ва усули сохта шудани онҳо нишон додани бартарӣ, миқдори (?) фасоҳат ва майдони васеи забони мо мебошад, зеро ин яке аз ҷиҳатҳо ва далели суҳулату узубати забони форсӣ-тоҷикӣ аст» [3, с.45]. Дар воқеъ, ин яке аз асолатҳо ва вижагиҳои сохти сарфии забони дарии тоҷикӣ мебошад. Калимасозӣ бо роҳи пешвандию пасвандӣ ва роҳи мураккабшавӣ яке аз омилҳои бой гардидани таркиби луғавӣ ва бо ҷилоории маънӣ дар забони дари тоҷикӣ буда, имрӯз ҳам дар рушди забони адабии мо нақши муҳим дорад. Донишмандони гузаштаи мо ин асолати забонамонро хеле барвақт ҳис карда буданд ва дар осори илмию таълимиашон онро қайду таъкид ҳам кардаанд. Профессор Д. Хоҷаев дар иртибот ба ин қазия мегӯяд: «Дар «*Ал-муъҷам*» вазифаю маънои 35 пасванди калимасозу шаклсоз бо мисолҳои мушаххас шарҳ дода шудааст. Муаллиф ҳатто баъзе пасвандҳои сервазифаю муштараквазифаро низ нишон додааст. Масалан ӯ (Шамси Қайси Розӣ -Д.О.) чандин вазифаи пасванди «а»-ро бо мисолҳо шарҳ дода, дар иҷрои ҳар кадом вазифа ба вай ном ҳам ниҳодааст: «ҳо»-и тахсис (пасванди исмсози «-а»): дандона, чашма, забона, тана, пушта; «ҳо»-и сифат (пасванди сифатсози «-а»): омада, рафта, нишаста, хуфта, карда, гуфта (аз нигоҳи забоншиносии муосир ин калимаҳо сифати феълианд); «ҳо»-и фоил (пасванди сифати феълсози «-а»): донанда, гӯйанда, кунанда; «ҳо»-и лаёқату нисбат (пасванди сифати нисбисози «-а»): шоҳона, зиракона, мардона, занона» [16, 311].

Бояд гуфт, ки Шамси Қайси Розӣ, ҳамчунон ки муҳаққиқи таърихи афкори забоншиносии тоҷик Д. Хоҷаев таъкид менамояд: «Шамси Қайси Розӣ бо ҳамин қайдҳои дастуриаш дар «*Ал-муъҷам*» ба таври сазовор бунёдгузори дастури забони адабии тоҷик ба шумор рафта, дар таърихи забоншиносии тоҷик мақоми волою аразандае дорад» [5, с.155].

Ин анъанаи шарҳи дастурии забони дари тоҷикие, ки Шамси Қайси Розӣ асос гузошт, дар китобу рисолаҳои улуми адабӣ аз як тараф, аз тарафи дигар дар фарҳангҳо идома ёфт. Яке аз фарҳангҳое, ки муаллифи он ин анъанаро хеле устодона инкишоф додааст, фарҳанги «*Ҳафт қулзум*» мебошад.

Дар фарҳанги «*Ҳафт қулзум*» доир ба пасвандҳои калимасозу шаклсози зиёде шарҳу тавзеҳи мушаххасе оварда шудааст, ки аксари ин маълумотҳо дар муқаддимаи фарҳангҳои пешин низ дида мешаванд. Муаллифи фарҳанги «*Ҳафт қулзум*» вазифаҳои дастурии пасвандҳоро дар чандин фаслҳое, к ибо исми «поёб» зикр кардааст, овардааст. Масалан, поёби чаҳорум «Дар баёни калимоте, ки маънии худованд (соҳибият -Д.О.) кунад» ном дошта, муаллифи фарҳанг беҳеҷ шарҳ пасванди «-манд»-ро оварда, вожаҳои зеринро шоҳид нишон додааст: хирадманд, арҷманд, мустаманд, яъне соҳиби хирад, соҳиби арҷ, ки мартаба бошад ва соҳиби муст, ки ғаму гила бошад.

Муаллифи фарҳанг вожаи «шарманда»-ро низ ба ҳамин гурӯҳ дохил карда, чунин қазоват намудааст: «Шарманда» дар асл шарм+манда буд, як «мим» ба муҷиби қоидаи порсӣ ҳазф шуда ва «ҳо»-и ҳаваз дар охири ин зоид аст» [4, с.34].

Дигар пасванде, ки ба ин гурӯҳ дохил кардааст, -гор ва -гар мебошад: хидматгор ва хидматгар, ситамгор – ситамгар, гунаҳгор. Муаллиф пасванди «ур»-ро низ мансуб ба ҳамин гурӯҳ дониста, калимаҳои ганҷур, ранҷур, муздурро шоҳид овардааст. Пасванди «-вар» низ, аз назари муаллифи фарҳанг, ба ҳамин гурӯҳ дохил мешавад: тоҷвар, ҳунарвар, яъне дорои тоҷ ва ҳунар.

Дар «*Фарҳанги Рашидӣ*», ки таълифаш дар асри XVII аст, айнан ҳамин маълумот оварда шудааст, чунончи: калимоте, ки маънии худовандӣ диҳанд: -манд: мустаманд, арҷманд, оҳманд; -гор: хидматгор, ситамгор, гунаҳгор; -вар: тоҷвар, ҳунарвар; -ур: ганҷур, муздур.

Поёби панҷум «Дар баёни алфозе, ки мамаънии фоъил кунад» унвон дошта, ба як даста муаллифи фарҳанг пасвандҳои зеринро ворид кардааст: -гар, чун камонгар, заргар, оҳангар; -он, чунончи, хандон ва гирон; -ор чун харидор, фурухтор. Пасванди «-ор» мегӯяд муаллифи фарҳанг, ба маънои масдар низ омада метавонад, чун гуфтор ва рафтор. Ҳамчунин, – таъкид менамояд, муаллиф, ба маънии мафъул ин пасванд омада метавонад, чун куштор ба маънии забҳ ва кушташуда; -гор чун ситамгор; -шор, чун саршор ва обшор; -сор, чун шармсор [4, с.33].

Бояд як нуктаро таъкид кард, ки калимаи «шор» ба сифати ҷузъи вожасоз на дар осори илмию таълимии гузашта ва на муосир ба мушоҳида нарасид. –Нок. Бо ин пасванд танҳо як вожжа оварда шудааст: омӯзнок. Дигар пасванде, ки аз назари муаллифи фарҳанги «*Ҳафт қулзум*» исми фоил месозад, -анда аст, чун хуранда, зананда, кушанда, буранда ва ғ.

Бисёр ҷолиби таваҷҷӯҳ аст, ки муаллифи фарҳанги «*Ҳафт қулзум*» пасванди «чӣ»-ро ҳамчун пасванди исми фоилсоз оварда вожаҳои нақорачӣ, тупчӣ, боварчӣ ва танбурчиро шоҳид нишон дода, таъкид кардааст. «Бидон, ки ин лафз (чӣ -Д.О.) туркист» [4, с.33].

Дар «*Фарҳанги Рашидӣ*», «*Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ*», «*Бурҳони қотеъ*» ин пасванди исми фоъилсоз дида нашуд.

Поёби шашуми фарҳанги «*Ҳафт қулзум*» «Дар баёни алфозе, ки маънии анбуҳӣ ва бисёрӣ кунад» ном дорад. Муаллифи фарҳанг пасвандҳои зерини исми макону фаровониро овардааст: -лох: санглох, девлох ва рудлох. Барои тақвияти фикраш ин байти Шайх Саъдиро шоҳид нишон додааст:

Зи тоҷи малакзода, эй дар манох,
Шабе лаъле афтод дар санглох.

-Сор, чун ғамгусор, шохсор, кӯҳсор; -зор, чун гулзор, лолазор, корзор; -бор, чун дарёбор, рудбор, ҳиндубор; -стон, чун гулистон, бустон, шабистон ва дабистон; -дон, чун қаламдон, сурмадон ва наргистон; -ванд, чун ованд, ки дар асл обванд буд ва «бо»-ро ба «вов» бадал карданд, баъд аз он ба ҷиҳати иҷтимои вовайн (дар як ҷо омадани ду вов -Д.О.) як вовро ҳазф карданд; -када, чун майкада, ғамкада ва табкада.

Поёби ҳафтум «Дар баёни калимоте, ки маънии монанд кунанд», номида шуда, муаллифи фарҳанг оид ба якчанд пасванде, ки ба калима маънии монанду шабоҳат медиҳад, изҳори назар кардааст, чунончи: -дес: базмдес, ҳурдес; -ваш: маҳваш; -вон: палавон, яъне канораҳои зироат, ки монанди пал баланд шавад; -ван: устурван, пулван, форван; -ванд: худованд, пулодванд, пайванд; -ованд: хешованд, яъне монанди хеш; -осо, чун шеросо, мардосо; -вор: ғуломвор, хоҷавор; -сон: шерсон, бабрсон; -сор: хоксор, ғамгусор, сангсор [4, с. 33].

Пасвандҳои маънии лаёқатдиҳандаро муаллифи фарҳанг дар поёби ҳаштум шарҳ додааст, ки ин шарҳ дар ду фарҳанги ҳамгуни «*Ҳафт қулзум*» – «*Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ*» ва «*Фарҳанги Рашидӣ*» дида нашуд. Муаллифи фарҳанги «*Ҳафт қулзум*» чунин пасвандҳои маънии лаёқат диҳандаро зикр кардааст: -вор, чунончи: шоҳвор, гушвор ва ҷомавор; -она, чунончи: шоҳона, бузургона, ҳакимона, мардона [4, с.34].

Дар осори илмӣ ва таълимии баъзе донишмандони гузашта таркиби ин вожаҳои сохта ба ин тариқ ҷудо карда шудааст: шоҳ+он+а, бузург+он+а, ҳаким+он+а, мард+он+а. Ба назари мо, ба ҳамин тартиб ҷудо кардан саҳеҳ аст, зеро дар ин қолаби вожаҳои сохта ду пасванд аст, яке пасванди ҷамъи –он, дигаре пасванди лаёқату нисбат –гон, чун шойгон, ройгон, ки дар асл шоҳгон буд, яъне хуб ва ровгон ба маънии хор буд.

Баёни алфозе, ки маънии муҳофизат кунад, мазмуни поёби нуҳуми фарҳангро дар бар гирифтааст. Муаллифи фарҳанг ба ин гурӯҳ пасвандҳои зеринро мансуб донистааст: -бон, чун дарбон ва сорбон ба маънии нигоҳдорандаи дар ва нигоҳдорандаи сор, яъне шутур, филбон, чубон ва ғ. –Дор, чун чидадор ва роҳдор; -вон, чун паҳлавон ва бандавон ба маънии нигоҳдорандаи паҳла ва бандӣ [4, с.34].

Поёби даҳум «Дар баёни алфозе, ки барои иттисоф ояд» ном дошта, муаллифи фарҳанг ду пасванди ин гурӯҳро овардааст: яке –нок, чун ғамнок, дарднок, бимнок, саҳмнок ва хатарнок; дигаре -гин, чун андуҳгин, ғамгин ва саҳмгин [4, с.34].

Ниҳоят поёби ёздаҳуми фарҳанг ба шарҳи пасвандҳое бахшида шудааст, ки маънии нисбат мекунанд, чунончи: -ин, чун симин, заррин; -ок, чун фиҷок мансуб ба фиҷ, ки номи бут аст ва муғок мансуб ба муғ; -он чун Эрон, Турон, Кошон, ва пирон; -она, чун рӯзона, солона, моҳона, нурона ва ҳобона [4, с.34].

Бояд таъкид кард, ки муаллифи фарҳанги «*Ҳафт қулзум*» дар бораи як пасванд изҳори назар кардааст, ки дар дигар осори илмию таълимӣ ва фарҳангҳои пешин дида нашуд, чунончи: -вайҳ, чун Роҳвайҳ падари Исҳоқи муҳаддис мансуб ба роҳ, яъне дар роҳ таваллуд шуда буд, Мушквайҳ мансуб ба мушк, зеро ки хушхулқ буд, Умарвайҳ мансуб ба Умар, зеро ки ҷаддаш Умар ном дошт, бобвайҳ мансуб ба боб, яъне падар ва бобо ва зиёдатии алиф аст, Сибавайҳ – шогирди Халили наҳвии маъруф мансуб ба себ, зеро ки рухсораашчун себи сурх буд ва баъзе гӯянд, аксар ба себ бозӣ мекард.

Дар хотимаи ин поёб чанд пасванди маънии лавн (ранг) диҳандаро муаллиф овардааст, чун -дом, -фом, -ем, -гуна, -гун, -ҷирна, -ҷирда. Муаллиф таъкид менамояд, ки ин ду калима ба ғайр аз таркиб ба калимаи сиёҳ камтар омад, чунончи сияҳҷирда, ва сияҳҷирна, Ҳофиз гӯяд, байт:

Он сияҳҷирда, ки ширинии олам бо ӯст,
Чашми майгун, лаби хандон, дили хуррам бо ӯст [4, с.34].

Хулоса, муаллифи фарҳанги «*Ҳафт қулзум*» мисли муаллифони фарҳангҳои «*Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ*», «*Бурҳони қотеъ*», «*Фарҳанги Рашидӣ*» муҳимтарин пасвандҳои калимасозро шарҳ бастааст, ки аз нигоҳи асосҳои дастури забони адабии муосири тоҷикӣ низ арзишашонро гум накардаанд. Як ҷиҳати тафовутноки фарҳанги «*Ҳафт қулзум*» аз дигар фарҳангҳои ҳамгунаш ин аст, ки баъзе пасвандҳои овардаи муаллиф дар он фарҳангҳо ба назар нарасид.

Муқарриз: ***Солеҳов Н.Ҳ.*** – номзади илмҳои филологӣ, ДМТ.

А Д А Б И Ё Т

1. Аҳадов, Ҳ. Фарҳанги Рашидӣ – ҳамчун асари лексикографӣ / Ҳ.Аҳадов. – Душанбе: Дониш, 1981.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.1. – Душанбе: Дониш, 1981.-383 с.
3. Ғиёсов Н. Сӣ мақола / Н.Ғиёсов. – Хуҷанд, 2014. – 300 с.
4. Ғозиуддин Ҳайдар Подшоҳи Ғозӣ. Ҳафт қулзум.- Лакҳнав, 1822. Қулзуми ҳафтум. – с. 28-35.
5. Д. Хоҷаев. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X-XVI / Д. Хоҷаев. – Душанбе, 2013. – 344 с.
6. Додаров О. Масъалаҳои забоншиносӣ дар «Матлаъ-ул-улум ва маҷмаъ-ул-фунун»-и Воҷидалии Муҷмалӣ / О.Додаров. – Душанбе, 2019. – 152 с.
7. Додаров О. Шарҳи изофат дар луғати «Ҳафт қулзум» / О.Додаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ.(маҷаллаи илмӣ). – Душанбе, 2020. - №4. - С.47-51
8. Донишномаи мухтасари таърихи афкори забоншиносии тоҷик. – Душанбе, 2017. – 340 с.
9. Исмонов К. Андешаҳои забоншиносӣ дар нахустин фарҳангномаи арабӣ – «Китоб-ул-айн» / К.Исмонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ (маҷаллаи илмӣ). – Душанбе, 2020. - №3. - С.11-15
10. Мирзоёров Ф.Н. Грамматические комментарии в таджикских толковых словарях 16-19 вв.: автореф. дисс. канд. филол. наук / Ф.Н. Мирзоёров. – Душанбе, 2011. – 22 с.
11. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ.1. – Душанбе, 1987. – 480 с.
12. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ.2. – Душанбе, 1988. – 416 с.
13. Муҳаммад Ҷаводи Шариат. Дастури забони форсӣ. – Теҳрон, 1375 ҳ.
14. Хоҷа Ҳасани Нисорӣ. Чаҳор гулзор. – Душанбе, 1998. – 116 с.
15. Ҳумоюнфаррух А. Дастури ҷомеи забони форсӣ. – Теҳрон, 1339 ҳ.

НАҚШИ ДАСТУРИИ ЧАНД ПАСВАНД ДАР ФАРҲАНГИ «ҲАФТ ҚУЛЗУМ»

Дар мақола қайду тавзеҳи муаллифи «*Ҳафт қулзум*» бозгӯ ва баррасӣ шудааст. Таҳқиқи маводи фарҳанг нишон дод, ки муаллиф, аз як ҷониб, анъанаи шарҳи дастури забони дарии тоҷикиро идома дода бошад, аз ҷониби дигар, дар баррасии пасвандҳои калимасоз ва густариши он саҳми муҳим гузоштааст. Бояд гуфт, ки баъзе пасвандҳое, ки муаллифи фарҳанги «*Ҳафт қулзум*» овардааст, дар дигар осори илмӣ-таълимӣ ва фарҳангҳои пешин дида намешаванд. Дар маҷмуъ қайду тавзеҳи фарҳанги «*Ҳафт қулзум*» барои таълифи дастури ҷомеи забони тоҷикӣ маводи хубе медиҳад. Муаллиф таъкид кардааст, ки луғати «*Ҳафт қулзум*» ба гурӯҳи фарҳангу луғатҳое дохил мешавад, ки дар баробари шарҳи луғавии вожаҳо дар муқаддима ё хотимаи он фарҳангу луғатҳо оид ба асосҳои дастури забони дарии тоҷикӣ шарҳу тавзеҳи муфиде оварда шудааст. Як ҷиҳати тафовутноки фарҳанги «*Ҳафт қулзум*» аз дигар фарҳангҳои ҳамгунаш ин аст, ки баъзе пасвандҳои овардаи муаллиф дар дигар фарҳангҳо ба назар нарасид.

Калидвожаҳо: дастур, пасванд, маънӣ, пасванди шаклсоз, фарҳанг, донишманд, забоншиносӣ

ГРАММАТИЧЕСКАЯ РОЛЬ НЕСКОЛЬКИХ СУФФИКСОВ В СЛОВАРЕ "ХАФТ КУЛЗУМ"

В статье рассматриваются и обсуждаются авторские замечания в словаре «Хафт кулзум». Изучение словарного материала показало, что автор, с одной стороны, продолжает традиции грамматической интерпретации таджикского языка, с другой - внес важный вклад в изучение словообразования и его развитие. Следует отметить, что некоторые ссылки, цитируемые автором словаря «Хафт кулзум», не встречаются в других научно-учебных работах и более ранних словарях. В целом, примечания и пояснения к словарю «Хафт кулзум» дают хороший материал для составления общей грамматики таджикского языка. Автор подчеркивает, что словарь «Хафт кулзум» относится к группе словарей, которые, наряду с лексическим объяснением слов, во введении или заключении на грамматической основе таджикского языка дают полезные пояснения. Одним из отличий словаря «Хафт кулзум» от других подобных словарей является то, что некоторые из упомянутых автором суффиксов не встречаются в других словарях.

Ключевые слова: грамматика, суффикс, значение, формирующий суффикс, словарь, ученый, лингвист.

THE GRAMMATIC ROLE OF SEVERAL SUFFIXES IN THE DICTIONARY "HAFT KULZUM"

The article examines and discusses the author's comments in the dictionary "Haft kulzum". The study of vocabulary material showed that the author, on the one hand, continues the traditions of grammatical interpretation of the Tajik language, on the other, he made an important contribution to the study of word formation and its development. It should be noted that some of the references cited by the author of the dictionary "Haft kulzum" are not found in other scientific and educational works and earlier dictionaries. In general, notes and explanations to the dictionary "Haft kulzum" provide good material for compiling a general grammar of the Tajik language. The author emphasizes that the dictionary "Haft kulzum" belongs to the group of dictionaries, which, along with the lexical explanation of words in the introduction or conclusion on the grammatical basis of the Tajik language, provide useful explanations. One of the differences between the "Haft kulzum" dictionary from other similar dictionaries is that some of the suffixes mentioned by the author are not found in other dictionaries.

Key words: grammar, suffix, meaning, formative suffix, dictionary, scientist, linguist.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Додаров Оятулло Мирзошариф*** – Коллеҷи муҳандисӣ-техникии н. Нуробод, номзади илмҳои филологӣ, директор. **Суроға:** 737450, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ноҳияи Нуробод.
Тел.: **(+992) 918-67-944-41**

Сведение об авторе: ***Додаров Оятулло Мирзошариф*** – Инженерно-технический колледж района Нуробод, кандидат филологических наук, директор. **Адрес:** 737450, Республика Таджикистан, район Нурабад.
Тел.: **(+992) 918-67-944-41**

Information about the author: ***Dodarov Oyatullo Mirzosharif*** - Engineering College of the Nurobod District, Candidate of Philological Sciences, Director. **Address:** 737450, Republic of Tajikistan, Nurabad district.
Тел.: **(+992) 918-67-944-41**

УДК: 81.1

АСИММЕТРИЯИ БАЙНИЗАБОНӢ ДАР ТАРҶУМАИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақсудов У.О.
Маркази илмии Хуҷанди Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Фразеология аз калимаи юнонии ***phrasis*** - *ибора, ифода ва logos* - *таълимот* гирифта шуда, маҷмӯи таркиб, ибора, ҷумлаҳои рехтаю устувор, қонуниятҳои инкишоф ва дигар категорияҳои забониро меомӯзад. Ибораҳои рехта (минбаъд ИР)-ро дар забоншиносӣ воҳидҳои фразеологӣ (минбаъд ВФ) низ меноманд. Ба ВФ-и забон ду ва ё зиёда калимаҳои мустақилмаъно (масалан, гурги борондида - шахси доно; маккор; салмаи сақат - чизи зиёдатӣ; аз сад гулаш як гулаш ҳам нашукуфтааст - хеле ҷавон; чашмаш равшан шуд - таваллуд кард ва ғайра) дохил мешаванд.

Воҳиди фразеологӣ дар «Луғати терминҳои забоншиносӣ» ин гуна ташреҳ шудааст: «Ибораи аз ҷиҳати сохту таркиб устувор, аз лиҳози ифодаи маъно яклухт чун воҳиди тайёри нутқ истифода мешавад: дудила шудан (нашудан), мижа таҳ накардан; ба ҷогаҳ нигариста пой дароз кардан» [9, с.34].

ВФ аз лиҳози таркиб устувор буда, унсурҳои таркибии онҳоро беасос тағйир додан ғайримумкин аст. Масалан, агар ИР-и “рости гап” ба шаклҳои “ҳақиқати гап”, “сухани ҳақ” ва ғайра иваз шавад, хусусияти фразеологиашро гум мекунад. Аммо ВФ-е низ ҳастанд, ки таркибашон тағйир меёбад. Масалан, ба ивази “аз дилу ҷон” баъзан “бо дилу ҷон”, “бо ҷону дил”, “аз ҷону дил” низ мегӯянд, ки ҳамагӣ як маъноро ифода мекунанд. Аксари ВФ дорои тобишу ҷилои хосси миллӣ буда, аммо ҳангоми тарҷума мушкилӣ пеш меоранд.

М.Фозилов дар китоби “Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик” дар бобати ибораҳои рехта зарурати таҳияи фарҳанги ИР-ро муҳим мешуморад. Мавсуф қайд мекунад, ки дар мавриди ибораи рехта будан ё набудани зарбулмасал, мақол, ибораҳои истилоҳӣ, афоризмҳои таърихӣ ду фикри ба ҳам муқобил ҳастанд. Ба илова, ибораҳои вирди забонгашта (крылатые слова), зарбулмасалу мақол, қолабҳои афсонавӣ, афоризмҳои таърихӣ, латифа ва дигар анвои осори бадеӣ ба таркибҳо ҷудо шуда, нишонаҳои сохтории худро гум мекунанд ва аз ҷиҳати сохт ба воҳидҳои фразеологӣ монанд гардида, ба қатори фразеология ворид мешаванд [12, VI].

Ҳудуди ибораҳои фразеологӣ ва ибораҳои одӣ то ҳол ба таври бояду шояд муқаррар нашудааст. Дар забоншиносӣ таърифи комил ва фарогири моҳияти ибораҳои фразеологӣ то ҳол вуҷуд надорад. Бархе аз олимон ибораҳои фразеологиро чун ибораҳои «маҷозӣ» ё «айнан тарҷуманашаванда» ҳисобидаанд [12, VI]. Бинобар ин, дар ҳоли набуди фарҳангҳои фразеологӣ, таҳияи он амри саривақтӣ аст.

Ба ақидаи А.В.Кунин, ВФ - таркибҳои устувори лексемаҳо буда, дар раванди тарҷума интиқоли пурра ё ҷузъиро тақозо мекунанд [4, с.157]. Аз сӯйи дигар, хусусиятҳои маъмули ВФ-ро таҳкими луғавӣ, маънои том ва низоми алоҳидаи ибораҳо» меноманд [1, с.45]. Омили асосии устувории ВФ дар забон фасоҳату маҷозияти онҳо мебошад, ки ба яке аз талаботи инкишофи забон, яъне эзоҳталабӣ, мувофиқат мекунанд.

Бояд қайд намуд, ки дар омӯзиши ибораҳои рехта А. Мирзоев, Р. Амонов, М. Фозилов, Р.Абдуллозода, Д.Т. Тоҷиев, Н.М. Маъсумӣ, Ҳ. Маҷидов ва дигарон саҳми бузург гузоштаанд. Ҳамзамон, дар мавриди қиёс ва муқобалаи ибораҳои фразеологии тоҷикӣ ва англисӣ профессор П. Ҷамшедов, Ф.М. Турсунов, М.Н. Азимова ва як қатор шогирдони эшон таҳқиқоти арзишманд анҷом додаанд.

Дар мавриди муқоисаи воҳидҳои фразеологии англисӣ ва тоҷикӣ олимони ватанӣ, аз ҷумла Баракаева Г. (1968), Аҳмадҷонов А. (1970), Бобоев Э. (1976), Азимова М. (1999) ва дигарон таҳқиқоти назаррас ба мерос гузоштаанд. Дар канори ин, дар муқоисаи ибораҳои рехтаи русӣ ва тоҷикӣ Юсупова М. (1966), Икромова Ҳ.И. (1967; 1968), Ибрагимова М. (1971), Тахохов Б.А. (1974; 1988) ва монанди инҳо рисолаҳои илмӣ навиштаанд.

Интиқоли ИР ва ВФ аз муҳимтарин масоили назария ва амалияи тарҷума ба шумор меравад.

Ш.Балли, В.В. Виноградов, Б.А. Ларин, Н.М. Шанский таснифоти луғавиро ба ҳайси сарчашмаи кори хеш қарор дода, асосан аз рӯйи меъёрҳои устувории ВФ, тағйирнопазирии таркибҳо, тобиши маъноӣ ва маҷозият бо унвонҳои ИР (ё идиомаҳо), ВФ (аз ҷумла воҳидҳои маҷозӣ), таркибҳои фразеологӣ ва ифодаҳои фразеологӣ муайян мекунанд.

Дар ин хусус, А.В. Фёдоров таъкид кардааст, ки ВФ аз нуқтаи назари тарҷума, маънои ягона, дараҷаи равонӣ ва номуайянии далелу бурҳонҳо ва тобишҳои услубӣ басо муҳимманд [7, с.161].

Таҳқиқоти А.В. Фёдоров дар ҳалли масъалаи таснифоти ВФ манбаи арзанда хоҳад буд. Ӯ нақшаи В.В. Виноградовро таъкид намуда, лоиҳаи луғавие бар асоси ин нақша таҳия кардааст ва онро аз нуқтаи назари тарҷумашиносӣ такмил додааст. Ҳамзамон, мавсуф дар мавриди «дараҷаҳои мухталифи далелнокӣ, фасоҳати таркиби дохилӣ ва арзишҳои миллӣ» таъкид намудааст, ки тарҷумаи ВФ бояд ба мисли ифодаи идиомаҳо роҳандозӣ шаванд [7, с.161].

Я.И. Ретскер низ ин таснифотро дуруст ҳисобида, бовар дорад, ки ИР ва ВФ бояд бо усулҳои гуногун маънидод гарданд. Яъне, ба андешаи ӯ тарҷумаи ВФ ба таври маҷозӣ сурат гирифта, интиқоли ИР ба тариқи тағйири кулл анҷом ёбад.

Ағлаби олимон чунин меҳисобанд, ки имконияти расидан ба ифодаи мутлақи ВФ бештар аз робитаҳои байни воҳидҳои забони асл ва тарҷума вобаста аст: а) ВФ, ки дар забони тарҷума дорои мафҳуми дақиқ мебошанд; б) ВФ-ро метавон тавассути ин ё он муодил бо каме тағйирот маънидод кард; в) ВФ на муодил ва на шабеҳ дошта, набояд таҳтуллафзӣ тарҷума шаванд.

Хулоса, ВФ-ро бо роҳи тарҷумаи фразеологӣ ё ба тариқи (дар сурати набуди муодилҳои фразеологӣ ва шабеҳ) тарҷумаи ғайрифразеологӣ тарҷума мекунанд. Ба илова, усулҳои маъмули тарҷума вобаста ба баъзе вижагӣ ва навъҳои ВФ (маҷозӣ, сода ва равон, ВФ дар таркиби зарбулмасал ва мақолҳо), бо назардошти услуб, тобиши маъноӣ, воҳидҳои худи муаллиф ва амсоли ин корбурд мешаванд.

Ин омилҳои иловагӣ мушкилоти интиқоли ВФ-ро ҳал менамоянд.

Масъалаи тарҷумаи ВФ-и муодил бо интихоби ибораҳои муодили тайёр роҳандозӣ шуда, онҳоро ба гурӯҳи муодил ва аналогҳо ҷудо мекунанд.

Мусаллам аст, ки интиқоли ВФ бояд мазмунан муодилнок сурат гиранд, зеро онҳо бо арзишҳои миллӣ ва фарҳангӣ алоқаманданд.

Муодилнокии ВФ-ро ба ду навъ ҷудо мекунанд: пурра ва ҷузъӣ.

Бояд қайд намуд, ки ҷиҳати тарҷумаи ИР тоҷикӣ бештар усули калкаро истифода мебаранд. Ҳамчунин, дар баъзе ҳолатҳо сарчашмаи ИР оёту аҳодиси набавӣ, ибораҳои фразеологии лотинӣ ва юнонӣ ба шумор мераванд.

Ҳангоми набуди муодилҳои фразеологӣ, ибораҳои шабеҳ (аналог) истифода шуда, бо ин роҳ мазмуну мундариҷаи матн интиқол меёбад.

Дар хусуси тарҷумаи ибораҳои фразеологӣ (минбаъд ИФ) В.Н. Комиссаров қайд намудааст, ки ҳифзи мазмун ва вижагиҳои услубӣ ва эстетикӣ муҳим аст [4, с.128].

Аммо дар ҳолати набуди муодил, мутарҷим бештар тарҷумаи тавсифӣ ва калкаро истифода мекунад.

Муодилнокии мутлақ: ВФ-е, ки аз лиҳози маъно, таркиби луғавӣ, маҷоз, услуб ва сохтори грамматикӣ пурра мувофиқат мекунанд.

Муодилнокии ҷузъӣ бештар аз ҷиҳати маънои луғавӣ ва грамматикӣ фарқ намуда, аммо аз лиҳози маънои маҷозӣ ва услубӣ қисман мутобиқ аст.

Ба ҷуз муодилнокии мутлақ ва ҷузъӣ, дар назарияи тарҷума корбурди ИР-и шабеҳ ба мушоҳида расида, ҷиҳати муодилнокии тарҷума истифода мешаванд. ИР-и шабеҳ мазмун ва мафҳуми монандро ташаккул дода, аммо аз лиҳози ифодаи арзишҳои миллӣ-фарҳангӣ баъзан бо нусхаи асл пайванд намегиранд.

Аксари муҳаққиқон, аз ҷумла В.Н. Комиссаров, Л.Ф. Дмитриева, С.Е. Кунтсевич, Э.А. Мартинкевич, Н.Ф. Смирнова чор тарзи тарҷумаи ВФ-и маҷозиро пешниҳод намудаанд, ки дар мавриди тарҷумаҳои муодилноки мутлақ, ҷузъӣ ва шабеҳ, аллакай, дар боло қайд намудем.

Дигар навъи интиқоли ИР - тарҷумаи тавсифӣ ба ҳисоб рафта, ҳангоми номуодил будан, тарҷумон усули тавсифро истифода мекунад ва мундариҷаи аслро возеҳ ва

мухтасар баён менамояд. Ин навъи тарҷума маҳорат, таҷриба, истеъдод ва маърифати васеъ тақозо мекунад.

Л.Ф. Дмитриева, С.Е. Кунтсевич, Е.А. Мартинкевич, Н.Ф. Смирнова таъкид мекунанд, ки тавзеҳи маънои ВФ-е, ки на муодил ва на шабеҳ доранд, набояд таҳтуллафзӣ маънидод шаванд, балки ба тариқи тарҷумаи тавсифӣ анҷом ёбанд.

Тарҷумаи таҳтуллафзии ВФ - дигар усули ифода ба шумор рафта, дар ҳоли набуди муодилҳо, ВФ бо чунин роҳ маънидод мешаванд. Зеро, ин навъи тарҷума дар сурате зарур аст, ки агар ифодаи ВФ ба хонанда норавшан бошад.

Ҳамзамон, ҳангоми омӯзиши дигар усули тарҷума маълум гардид, ки иловаи калимаҳо, табодули ибораҳои содаи синтаксисӣ бо таркибҳои мураккаб, хосса муъҷазбаёнӣ ва ҷудо кардани ҷумлаҳоро декомпрессия меноманд [3, с.2007]. Таҳвилҳои грамматикӣ ва луғавӣ миқдори калима, ибора ва аъзои ҷумларо ҳангоми интиқоли сохтор ва мундариҷа зиёд ё кам мекунанд [4, с.125].

Муодилҳои муаллифиро метавон шартан вожаҳои фразеологӣ номид. Зеро, тарҷумон баъзан дар матни тарҷума ВФ-и мувофиқро дарнаёфта, иҷборан бо роҳи иборасозӣ маънидод мекунад ва дар ин росто воҳиди фразеологии нав эҷод мешавад. Агар ин ибораи тарҷумон қобили қабул бошад, пас тарҷумон дар интиқоли мундариҷа ва услуби ин воҳиди фразеологӣ муваффақ мегардад.

Воҳидҳои фразеологии инфиродӣ аз ВФ-и асл бо он фарқ мекунанд, ки онҳо аз нав маънидод намешаванд. Фразеологизмҳои муодил ва шабеҳ аз намудҳои зерин иборатанд: а) фразеологияи байналхалқӣ: ВФ-е, ки ба забонҳои зиёд аз сарчашмаҳои таърихӣ, асотирӣ, бадеӣ ворид гашта, иқтибос мешаванд ё дар натиҷаи рушди муносибатҳои байналхалқӣ роиҷ мегардад.

Тарҷумаи луғавӣ дар мавриде истифода мешавад, ки ибора ё мафҳум тавассути воҳидҳои фразеологӣ дар забони тарҷума бо калима ифода гардад. Яъне, аксари феълҳои англисиеро, ки ба шакли ибора истифода шудаанд, метавон бо муодили луғавии онҳо маънидод кард.

Хулоса, ҳангоми тарҷумаи луғавии ВФ, мазмун ва шакли онҳо ба воҳиди фразеологӣ бояд монанд бошад ё баъзе унсурҳои онро муҷассам намояд.

Тарҷумаи антонимӣ: ифодаи ВФ-и асл бо мазмун ва муҳтавои муқобил, инчунин ибораи ҳикоягиро бо инкорӣ маънидод намудан (ё баръакс).

ВФ "***нохунашро ҳам хӯрда мепартофт***" дар тарҷума бо усулҳои калка ва тавсифӣ анҷом ёфтааст. Масалан, вожаи "***нохунаш***" маҷозан бо калимаи "***bird***" (паранда) ифода шудааст.

Агар гург мешуд, дилаш он тараф истад, ***нохунашро ҳам хӯрда мепартофт*** [11, с.3].

If it was a wolf, ***he would have eaten the whole bird*** [11, с.5].

Дар ҷумлаи баъдӣ, падидаи асимметрияи ҷузъӣ ҳангоми тарҷумаи "***чанг хӯрдан***" - "***to breath dust***" (чангро нафас кашидан) рӯй додааст.

Чангу туфаланги шаҳрро ***хӯрда гашта будем-да?*** [11, с.5].

To think that all our lives ***we've been breathing*** in the city ***dust***! [11, с.3].

Дар мисоли дигар, ибораи "***Кӯҳ мулки падарат не***" бо роҳи калка ва тарҷумаи тавсифӣ анҷом ёфта, калимаи "***мулки падарат***" - "***your property***" (моликияти ту) ва "***кӯҳ***" дар шакли ҷамъ "***These mountains***" (ин кӯҳҳо) маънидод шудааст, ки онро асимметрияи грамматикӣ мегӯянд.

Кӯҳ ***мулки падарат*** не-ку! [11, с.6].

These mountains aren't ***your property*** [11, с.6].

Аммо дар ибораи "***аз сад ҷонамон яктоаш ҳам саломат намемонд***" усули таҳвил (бо ҷумлаи одӣ бидуни муодил ё усулҳои ҳамоҳангсозӣ) тағйир ёфта, ин ҳодисаро асимметрияи мутлақ меноманд.

Хайрият, Юсуф ин харсангро дида будааст, зеро ҳозир дар поён мешудем, ***аз сад ҷонамон яктоаш ҳам саломат намемонд!*** [11, с.9].

As they rolled down, I felt relieved that ***Yusuf had spotted our shelter and dragged me under it*** [11, с.9].

Мисоли зерин бо роҳи корбурди ибораи шабеҳ (аналог) тарҷума шудааст:

Хуб боб шудед? [11, с.11].

Serves you right [11, 11].

Интиқоли ибораи "***ақли ӯ намегирад***" бо роҳи тарҷумаи тавсифӣ анҷом ёфтааст. Ин ВФ-ро М. Фозилов чунин тавзеҳ додааст: "*чизеро надонистан, нафаҳмидан, сарфаҳм нарафтан, бовар накардан"* [12, с.46].

Ҳанӯз ***ақли ӯ намегирад***, - гуфт бародарам ва гиря карда сар дода илова намуд: - намефуроям! [10, с.12].

"My little brother ***doesn't know what's going on yet***!" Then, bursting into tears, "I am coming down!" [14, с.40].

Ибораи "***аз ақли худ бароварда***" дар фарҳанг чунин маънидод шудааст: "*чизеро мустақилона эҷод кардан, фикр карда баровардан"* [12, с.49]. Тарҷумон ибораи "***аз ақли худ бароварда***"- ро чун "***invented***" бо истифода аз усули таҳвили луғавӣ-грамматикӣ дуруст анҷом додааст:

Ҳанӯз ***ақли ӯ намегирад***, - гуфт бародарам ва гиря карда сар дода илова намуд: - намефуроям! [10, с.12].

"My little brother ***doesn't know what's going on yet***!" Then, bursting into tears, "I am coming down!" [14, с.40].

Ибораи "***аз ақли худ бароварда***" дар фарҳанг ба маънои "*чизеро мустақилона эҷод кардан, фикр карда баровардан"* [12, с.49] омадааст. Тарҷумон ибораи номбурдаро "***invented***" (кашф кард, сохт, бикушод) тарҷума намудааст:

Ана ҳамин майдакориро ба дувоздаҳгиреҳи қадимӣ ман ***аз ақли худ бароварда*** ҳамроҳ кардам [10, с.43].

Well, I ***invented*** these extra curlicues and combined them with the traditional twelve knots [14, с.77].

Ибораи "***бастани роҳ***" бо чунин маънӣ омадааст: "*ба иҷрои нияти касе имконият надодан, ба кори касе мамониат кардан*" [12, с.78].

Албатта, ин кор ***барои бастани роҳи ишқбозии*** Ҳабиба бо писари косагар будааст [10, с.68].

It was, of course, ***to stop*** Habiba and the potter's son ***seeing each other*** [14, с.110].

Аммо ибораи мазкур аз тарафи профессор Ҷон Перрӣ бо роҳи тарҷумаи тавсифӣ маънидод шудааст.

Ибораи рехтаи "***баъд аз сари***" ифодагари маънои "*баъд аз вафоти касе*" [12, с.85] буда, комилан бо мазмуни дигар "***even then***" (ҳатто баъд) ифода шудааст:

Аммо падарам ***баъд аз сари*** онҳо ҳам истиқомати дуҷоягиро тарк накардааст [10, с.9].

But even ***then my*** father did not give up his double residence [14, с.36].

ИР "***аз болои касе калонӣ кардан***" дар фарҳанг чунин омадааст: "*1.ба мансаб ва мартабаи каси наздики худ болидан, ба дастгириш ягон кас умед баста ҳавобаландӣ ва калонигарӣ кардан; 2. аз ҳисоби касе хароҷот ё кайфу сафо кардан*" [14, с.124]. Аммо дар матни тарҷума нодуруст маънидод шудааст. ***thinking herself better than her parents***" (*аз падару модараш худро боло меҳисобид*).

Ибораи "***ба хушрӯии худ гарқа***" - "***being wrapped up in her own beauty***" ба тариқи калка маънидод шуда, аз лиҳози мазмун ва муҳтаво пурра пайванд гирифтааст. Ҳамчунин, феъли "***гарқа шудан***" ба англисӣ "***being wrapped up***" (печидан) тарҷума шуда, аз лиҳози маънои луғавӣ асимметрия мебошад.

Ва дар ғайби онҳо аз онҳо шикоят мекарданд: дар ҳаққи Қутбия «бадмуомила, бадгап, калонгир ва ***аз болои*** падару модараш ***калонӣ мекунад***» - мегуфтанд. Дар ҳаққи Ҳабиба бошад, «сабук, сергап, созандаҳо барин ғазал мехонад, ***ба хушрӯии худ гарқа***» - мегуфтанд [10, с.60].

They would find fault with both behind their backs, decrying Qutbiya for being spiteful, gossipy, haughty, and ***thinking herself better than her parents***, and Habiba for being flighty and overly talkative, singing love songs like a professional crooner, and ***being wrapped up in her own beauty*** [14, с.101].

ВФ "***бурду бой шуд***" ифодагари маънои "*пули бурду бохтшуда дар аснои гаравбандӣ ва қимор*" [12, с.124] буда, қисман бо усули фразеологияи шабеҳ тарҷума шудааст.

Дар он ҷо ҳам монанди хартозӣ дар тагалҷангандозӣ ҳарифон бо якдигар гарав мебастанд ва тамошобинон бологарав мемонданд, ки дар натиҷа маблағи бисёре ***бурду бой шуд*** [10, с.89].

Here, just as in the donkey-racing, the competitors bet against each other's animals and the spectators bet against each other on the outcome; as a result, a great deal of money ***changed hands*** [14, с.138].

Ибораи рехтаи "***changed hands***" дар фарҳанг бо чунин маъно омадааст:

Change hands - if something changes hands, it gets a new owner.

The house has ***changed hands*** several times in the last few years [15].

Ҳамзамон, Ҷон Перрӣ тарҷумаи ибораи "***аз гапи касе баромадан***"-ро дуруст бо усули озод "***disobey***" анҷом додааст. Зеро, ибораи номбурда дар фарҳанг бо маънои "*мувофиқи гуфтаи касе кор накардан, ба гуфтаи касе амал накардан, хилофи гуфтаи касе рафтор кардан*" [12, с.170] омадааст.

Дар идомаи ҷумла, ибораи "*аз даст ҷудо шудӣ*"-ро бо ибораи феълии "***lose the use of*** (something)" маънидод намудааст.

Аз гапи ман баромада аз даст ҷудо шудӣ [10, с.96].

You've disobeyed me and lost the use of your arm [14, 148].

Дар поён маънои луғавии ибораи "***lose the use of*** (something)" бо мисолҳо шарҳу тавзеҳ ёфтааст [35]:

lose the use of (something) - 1. To be unable to use some body part [35].

I lost the use of my eyes when I was only five, so I don't really have a sense of what anything truly looks like.

She lost the use of her left leg after it got trapped underneath the wheel of the tractor.

2. To have something taken away from one; to be deprived of something [35].

She lost the use of the PlayStation for failing another test.

Repeat offenders will lose the use of their company laptops outside of the office.

3. ***lose the use of something*** - to be deprived of the use of something.

After the accident, I lost the use of my left arm for a few days. Andy lost the use of the car for a week [35].

Дар ҷумлаи баъдӣ, ибораи "***гардан додан***" истифода шудааст, ки тибқи иттилои фарҳанг маънои "*1. розӣ шудан; 2. итоат намудан; таслим гардидан; тан додан*" [12, с.210]-ро ифода мекунад ва мазмунан бо ибораи рехтаи англисӣ симметрия мебошад. Ҳамчунин, ибораҳои "***худатонро калон мегирифтед***" - "***think you're so high and mighty***" ва "***назаратон намегирифт***" - "***never owned anyone as your equal***" бо роҳи тарҷумаи тавсифӣ тарҷума шудааст.

Шумо, ки, - гуфт акаам ба ӯ, - ***худатонро калон мегирифтед***, ҳеч касро ***назаратон намегирифт*** ва аз рӯфта тоза кардани ҷойи хоби худатон ор мекардед, чӣ навъ шуд, ки ба ин кори паст ***гардан додед***? [10, с.105].

"You" my brother said, "who ***think you're so high and mighty***, who ***never owned anyone as your equal*** and were ashamed to make your own bed - what made you ***stoop to such a menial job***" [14, с.148].

Тибқи луғатномаи Кембриҷ феъли "***stoop to sth***" чунин эзоҳ шудааст:

stoop to sth - to lower your moral standards by doing something that is unpleasant, dishonest, or unfair [15]:

I don't believe she would ever stoop to bribery or blackmail.

[+ -ing verb] He was amazed that a reputable firm would stoop to selling the names of their clients to other companies [15].

Ибораи "***чизе ба дард хӯрдан***" маъноҳои гуногунро ифода мекунад, аз ҷумла "*1. ба касе даркор будани чизе; 2. ба дарде дармон шудани чизе; 3. мувофиқи матлаб будани чизе*" [12, с.286], аммо дар матни тарҷума бо ҷумлаи одии "***with the necessary letter***" маънидод шуда, боиси зуҳури асимметрияи байнизабонӣ гаштааст.

Ман аз ин камбудии ҳарифи худ фоида бурда фиребгариро ба кор бурдан гирифтам: калимаҳои баъзе байтҳоро, ки ҳарфи аввалиашон ***ба дарди ман мехӯрд*** [10, с.125].

I took advantage of his weakness and began to cheat: sometimes I substituted a spurious word or phrase for the beginning of a verse that did not begin with the right letter, and other times I changed the word order of the verse so it would start ***with the necessary letter*** [14, с.126).

Ибораи "***дил гарм шудан***" ба маънои "*1. касеро дӯст доштан, ба касе меҳр, муҳаббат пайдо кардан; 2. ба касе боварӣ, эътимод пайдо намудан*" [12, с.355] омада, дар ҷумлаи "з*удтар тӯй карда ду дилдодаро ба муродашон*" ба тариқи тарҷумаи озод анҷом ёфтааст.

ИФ-и мазкур бо "***to soften the rich man's heart***" (барои ***ором кардани*** қалби боймард) дар ҳоли муодилнокии чузъӣ қарор дорад. Яъне, феъли "***гарм кардан***" бо феъли "***to soften***" (*ором, нарм кардан, таскин додан, мулоим кардан*) аз лиҳози маънои луғавӣ қисман муодил мебошанд.

Хизмати бойро бошад, аз пештара ҳам хубтар, бисёртар мекардааст, ки ӯ ***дилаш гарм шуда***, *зудтар тӯй карда ду дилдодаро ба муродашон расонад* [10, с.125].

From the very start he had worked especially hard in order ***to soften the rich man's heart*** and *hasten the marriage* [14, с.63].

Ибораи рехтаи "***ба дил задан***" дар фарҳанг ба маънои "*аз чизе безор шудан, аз касе, чизе малул, нохуш шудан, аз чизе, касе дилгир, дилтанг гардидан*" [12, с.372] омада, бо "***I'm sick and tired of***" (аз чизе бемор ё хаста шудан) қисман муодил шудааст.

Ман насиҳати Мавлоноро гӯш накарда ба саҳро омадам, саҳро ***ба дилам зад*** [10, с.125].

I ignored Mavlono's advice and came to the country, and now ***I'm sick and tired of*** it [14, с.189].

Ибораи "***to be sick and tired of (something)***" дар фарҳанг ба таври зайл тавзеҳ ёфтааст:

to be sick and tired of (something) - to be or become exceedingly wearied by, bored of, or exasperated with something [17].

I'm so sick and tired of doing my boss's errands. If something doesn't change soon, I'm going to quit! [17].

I was all gung-ho about this graduate program when I first began, but I must admit that I've been sick and tired of these boring lectures lately [17].

Маънои луғавии ибораи "***чизе аз дили касе нарафтан***" дар фарҳанг "*чизеро аз ёди худ набаровардан, фаромӯш накардан*" [12, с.376] зикр шуда, аммо бо тарҷумаи муқобил "***be still with smb***" (ҳанӯз бо касе будан) маънидод шуда, қисман пайванд гирифтааст.

Асари зарбаи торсакии Сайид Акбар аз гӯшу рӯям кайҳо рафта бошад ҳам, таъсири он ***зарба ҳанӯз аз дилам нарафта буд*** [10, с.73].

Now, although the marks of Sayid-Akbar's slap had long vanished from my face, its inner effects ***were still with me*** [14, с.117].

Таҳвили тарҷума яке аз усулҳои маъмули интиқоли матни асл буда, тақрибан дар тамоми асарҳои тарҷумавӣ истифода мешавад. Масалан, тарҷумаи "***дили соҳибкорон аз инҳо сард шуда***" бо роҳи тағйири сохтор ва муҳтаво сурат гирифта, "***employers would be reluctant***" (кордиҳандагон маҷбур мешуданд ё аз майлашон мемонданд) маънидод шудааст, ки онро асимметрияи фразеологӣ мегӯянд.

Дар натиҷаи дарбадарӣ аз баланд кардани дараҷаи ҳунармандии худ боз мемонанд ва ба болои ин, ***дили соҳибкорон аз инҳо сард шуда***, ба корхонае роҳ намеёбанд [10, с.80].

This nomadic existence would hinder them from improving their skills, and in consequence ***employers would be reluctant*** to hire them [14, с.126).

Дар мисоли дигар, ибораи "***аз дили худ шеър бароварда гӯяд***", ки дар фарҳанг бо мазмуни "*1. суханеро аз худ ёфта гуфтан; 2. чизеро эҷод кардан*" [12, с.395] баён шудааст, бо роҳи таҳтуллафзӣ тарҷума шудааст.

- Шоир касеро мегӯянд, ки – гуфт падарам, - ***аз дили худ шеър бароварда гӯяд*** [10, с.70].

"A poet" explained my father, "Is someone who composes - that is, ***makes up and recites - poetry***" [14, с.126).

Ибораи рехтаи "д***ар дили худ кина гирифтан***"- ро М.Фозилов чунин шарҳ додааст: "*нисбат ба касе дар дил адоват, бугз, душманӣ пайдо шудан, нисбат ба касе дар дили худ адоват нигоҳ доштан"* [12, с.397]. Ин ибора дар матни тарҷума муодилнок маънидод шудааст, ки онро симметрияи мутлақ меноманд.

Албатта, ман аз ӯ ***кинаи сахте дар дили худ гирифтам*** [10, с.64].

Naturally I ***conceived a deep grudge against him*** [14, с.105].

Ибораи рехтаи "***to have a grudge (against one)***" (ба касе кина доштан) дар фарҳанг ба таври зерин эзоҳ шудааст:

to have a grudge (against one) - (redirected from have a grudge against) - to remain angry with one about some past slight or misdeed [17].

Although our disagreement happened months ago, Lily clearly still ***has a grudge*** *because she won't say a word to me* [17].

My sister-in-law ***had a grudge against me*** *for years after she found out that I said her wedding dress was ugly* [17].

Ибораи "***забони хуш доштан***" муодилнок тарҷума шудааст.

Ӯ соҳиби хатту савод буд ва ба мардум ***забони хуш*** ва муомилаи нек ***дошт*** [10, с.28].

He was literate, had a sense of humor, and ***got on well with*** people [14, с.60].

Ибораи "***get on with something***" дар фарҳанг ба таври зерин ташреҳ шудааст:

get on with something (phrasal verb, transitive) - to give your time to something and make progress with it [15].

The sooner we finish the speeches, the sooner ***we can get on with*** *the celebration* [15].

get on with the job/business/work of something: *Our priority now is* ***to get on with the job*** *of developing a comprehensive test ban treaty* [15].

get on with doing something: *The government must* ***get on with addressing*** *these long-standing issues* [15].

Ибораи "***калонгир будан***" маънои "*мутакаббир, магрур, ҳавобаланд будан*" [12, с.515]-ро ифода намуда, он бо усули тарҷумаи тавсифӣ чунин ифода намудааст: "***proud of being descended***".

Ба илова, интиқоли ибораи "***аз хоҷагони хатчагӣ буда***"-ро бо усули калка анҷом додааст.

Духтарҳояш хурдсол буданд, занаш ҷавон ва ***аз хоҷагони хатчагӣ буда***, хеле ***калонгир буд***, ғайр аз пухтупаз ба дигар кор даст намезад [10, м29].

His wife was young, and very ***proud of being descended*** from ***a long line of khojas*** [14, с.60].

Ибораи "***масъалаҳои нӯгирӯймолӣ***" аз воҳидҳои фразеологии муаллифи асар ба ҳисоб рафта, онро Ҷон Перрӣ бо роҳи ибораи шабеҳ (аналог) маънидод намудааст. Ибораи мазкур дар фарҳанг ба маънои "*масъалаҳоеро, ки баъзе касон барои голиб омадан дар мунозира ёд гирифта мемонанд, чистонҳо, муаммоҳо ва ҳисоби абҷад барин чизҳоро, ки маънои баъзе шеърҳоро, ки фаҳмидани он ба донистани ягон воқеа мавқуф аст*" [12, с.623] зикр шудааст.

Вожаи "***headscratchers***" дар луғат маънои заринро ифода мекунад:

head-scratcher:

1. A person who scratches his or her head, especially in puzzlement or thought; (hence) a perplexed or thoughtful person. Compare to scratch one's head.
2. *US informal*. A perplexing problem or question; something which causes bafflement or puzzlement.
3. An implement for scratching the head. Now chiefly historical [17].

ИР-и "***маҳри духтари нададонӣ вазнин аст***" маънои "*касе, ки духтари худро ба касе ба занӣ нададонӣ бошад, узри бисёр меовард, маҳри аз ҳад зиёд талаб мекунад*" [12, с.627]-ро ифода намуда, аммо аз сабаби набуди муодил, он бо усули калка тарҷума шудааст.

Мо ягон касро ранҷондан намехоҳем, бинобар ин, ба хостгорҳо «***равед, мо ба шумо духтар намедиҳем***» намегӯем, лекин чунонки «***маҳри духтари нададонӣ вазнин аст***» гуфтаанд, ба ӯ баҳои баланд мемонем [10, с.31].

We don't want to hurt anybody's feelings, so instead of ***refusing the*** matchmakers ***outright***, we discourage them by setting such a high price for her that they ***think we really don't want to marry her off at all*** [14, с.64].

"***Номи худро дигар мондан (гардондан)***" дар фарҳанги номбурда чунин маънидод шудааст: "*қасам, ваъдаи сахт: агар дар қавли худ собит набошам, ман - ман нестам*" [12, с.715]. Лекин тарҷумон онро таҳтуллафзӣ тарҷума намудааст.

Ҳамзамон, ба тариқи таҳвили тарҷума ибораи "***лақаби*** «*Хархӯрӣ*» ***ба ман ҳаром шавад***"-ро "***I'll change my name***" бо шеваи равон баён намудааст, ки онро асимметрияи услубӣ мегӯянд.

Агар хари ман аз ҳамин хари маслух монад, ***номамро мегардонам*** ва ***лақаби*** «*Хархӯрӣ*» ***ба ман ҳаром шавад*** [10, с.88].

If my ass is passed by this carrion, ***I'll change my name*** from "*Ass-killer*" [14, с.137].

ИР-и навбатии "Оламро обу азоб гирад, ***парво надорам***" бо усули калка "***It doesn't worry*** if the world ends in flood or fire" тавзеҳ шудааст. Мувофиқи иттилои фарҳанг ин ибора маънои "*ба азобу машаққат, гаму гусса, мусибати касон парвое надорад, манфиати шахсии худро авлотар медонад*" [12, с.768-769]- ро ифода мекунад.

“***Оламро обу азоб гирад, парво надорам***” - гуфт, Алихон дар ҷавоб [10, с.24].

“***It doesn’t worry if the world ends in flood or fire***” Ali-Khan replied [14, с.54].

Дар намунаи дигар, ИР-и “***пасу пеши худро дидан***” мувофиқи маълумоти М. Фозилов маънои “*1. гузашта, ҳозира ва ояндаро ба назар гирифта... имконияти худро ба ҳисоб гирифта... фикру андеша, мулоҳизакунон...*” [12, с.813]- ро фаро гирифта, аммо дар тарҷума нобаробар ифода шудааст.

Писарам, ту дилтангӣ накун ва ҳар касро дар миёна наандоз, ман ***пасу пеши худро дида*** асбоби тӯйро тайёр кунам, амри хайри шумоёнро пеш мегирам [10, с.31].

No need to be upset, my son, nor to involve other people in our affairs. I ***have everything in hand*** for your wedding, so you will both live happily ever after [14, с.64].

ИР баъдӣ маънои “*хуррам, дилшод, хушҳол шудан*”- ро ифода мекунад [12, с.831], аммо таҳтуллафзӣ маънидод шудааст.

Падар аз ҷояш хеста нишаста ба чойнӯшӣ ва нонхӯрӣ даромад ва ҳоло ҳам ***пешонааш кушода намешуд*** [10, с.31].

My father roused himself and squatted to eat, but even then ***his expression remained troubled*** [14, с.88].

“***Пешонаи худро туриш кардан***” дар фарҳанг ба маънои “*1. чеҳраи худро газабомез, қаҳромез намудан, қавоқи худро овезон кардан; 2. бо ифодаи чеҳраи худ норизогӣ баён намудан*” [12, с.832] омада, бо ибораи феълии “***look daggers at***” қисман мувофиқ омадааст.

Духтари хатиб аз ин кори ӯ зоҳиран дар хашм мешуд, ***пешонаи худро туриш***, абрӯвонашро чин ва чашмонашро хашмгиннамо мекард [10, с.60].

The khatib’s daughter was visibly embarrassed by Habiba’s behavior. She would scowl and ***look daggers at*** her [14, с.101].

ИР-и номбурда дар луғатнома ба таври зайл тафсир шудааст:

look daggers at (one) - to glare at someone very angrily, spitefully, or disdainfully [15].

I noticed the bride ***looking daggers at*** *the best man as he started making vulgar jokes during his speech* [15].

look daggers at someone - Fig. to give someone a dirty look [15].

Tom must have been mad at Ann from the way he was ***looking daggers at her****. Don't you dare look daggers at me! Don't even look cross-eyed at me!* [15].

look daggers at - glare angrily or venomously at [15].

The expression speak daggers is also found and is used by Shakespeare's Hamlet in the scene in which he reproaches his mother [15].

Дар мисоли баъдӣ, ҳангоми ифодаи “***ба рӯйи ман мезанӣ***” муодили англисии “***fling it in my face***” қисман ғалат тарҷума шудааст. Зеро, пешоянди “***up***” аз ибора ҳазф шуда, бояд “***fling it up in my face***” навишта шавад.

Шарҳи маънои луғавии ин ибора чунин аст:

fling (something) up in (one's) face - to exploit some information or evidence as a means of accosting or upbraiding one [15].

The boss ***flings*** *that awful presentation* ***up in my face*** *anytime I ask for more responsibilities* [15].

The president's political opponents were eager ***to fling*** *his signature healthcare bill* ***up in his face*** *during the re-election campaign* [15].

fling something up in someone's face - Fig. to bring a problem up and confront someone with it [15].

Don't ***fling it up in my face****! It's not my fault! I don't like anyone* ***to fling up*** *my past* ***in my face*** [15].

Дар канори ин, бояд қайд намуд, ки ибораҳои “***сабукпо будааст***” ва “***Ту бо қитти ҷонат ҳар… ки ӯ хӯрдааст***” муодилнок тарҷума шудаанд.

Ҳабиба-ку як духтари аҳмақи ***сабукпо будааст***. ***Ту бо қитти ҷонат ҳар… ки ӯ хӯрдааст***, шарм накарда начакконда оварда ***ба рӯйи ман мезанӣ***, - гӯён кашидаву кушода як торсакӣ ба рӯйи ман зад [10, с.64].

“That Habiba is a stupid, ***flighty baggage***” he said in a strangled voice, “and you - ***you shovel up the shit she hands out***, bring it all wide-eyed innocence, and ***fling it in my face***!” And he slapped me hard across the face [14, с.105].

Ибораи “***The hell with luck***” ба тоҷикӣ бо ибораи маъмули “***Гӯр ба сари бахт***” маънидод шудааст. Лекин ибораи “***I am not lucky anymore***” иштибоҳан “***Дигар бахтам баргаштааст***” тарҷума шуда, мебоист “*Ман дигар некбахт нестам*” ифода мешуд.

“No. I am not lucky. I am not lucky anymore.” “***The hell with luck***,” the boy said. “I’ll bring the luck with me” [13, с.164].

- Не. Ман одами бетолеъ. Дигар бахтам баргаштааст.

- ***Гӯр ба сари бахт***. - гуфт писарак. - Ман бахтро мебиёрам [13, с.165].

Дар тарҷумаи ҷумлаҳои “***It is better to be lucky***” ва “***when luck comes you are ready***” усули калка истифода шудааст.

Every day is a new day. ***It is better to be lucky***. But I would rather be exact. Then ***when luck comes you are ready*** [13, с.38].

Ҳар рӯз рӯзи нав аст. **Беҳтар, ки бахт ёрӣ кунад**, вале одам бояд дақиққор бошад. Вақте ки ***бахт ба рӯят механдад*** бояд омода бошӣ [13, с.39].

Дар ҷумлаи дигар, идиомаи “***Anyone can be a fisherman in May***” бо истифода аз ВФ “***ҳар буз ҳам хирман мекӯбад***” маънидод шуда, сабаби симметрияи мазмун гаштааст.

Ба андешаи мо, шакли “***ҳар буз ҳам хирман намекӯбад***” ва шакли манзуми он “***кори ҳар буз нест хирман кӯфтан***” миёни мардум мутадовил аст.

“The month when the great fish come,” the old man said. “***Anyone can be a fisherman in May***” [13, с.18].

- Моҳи омадани моҳии бузург, - гуфт пирамард. - Дар моҳи май ***ҳар буз ҳам хирман мекӯбад*** [13, с.19].

“***Anyone can be a fisherman in May***.” Яъне, ҳангоми ҳаво сард будан, моҳӣ доштан мушкилтар аст, аммо Сантяго ба ин азоб омода буд. Ин ибораи рехтаро дар мавриди нодир будани қобилияти инсонӣ истифода мебаранд. Пас, ҳадафи мӯйсафед ин буд, ки Сантяго ба моҳигирӣ ҷидду ҷаҳд намояд.

Масъалаи интиқоли ВФ-и нобаробар бештар тавассути калка ва тарҷумаи тавсифӣ сурат гирифтааст.

Аз мулоҳиза ва баррасиҳо бармеояд, ки мушкилоти тарҷумаи ВФ-ро забоншиносон ба таври мухталиф баррасӣ намуда, усулҳои гуногунро тавсия додаанд ва ихтилофи назар низ вуҷуд дорад.

Ҳангоми интиқоли ВФ тарҷумон бо ибораҳои содаву мураккаб рӯ ба рӯ шуда, дар натиҷа ин ё он усули тарҷумаро ҷиҳати муодилнокии он интихоб намудааст.

Аксари тарҷумаҳо бо усулҳои калка, озод ва тавсифӣ анҷом ёфта, гоҳ-гоҳ ифодаи шабеҳи синтаксисӣ ва тарҷумаи фразеологӣ мавриди истифода қарор гирифтааст. Ба назари мо, тарҷумаи ВФ дар сурати набуди муодилҳо бо роҳи тарҷумаи фразеологӣ ё тарҷумаи озод роҳандозӣ шавад.

Тарҷумаи ВФ аз шахс огоҳии комил аз арзишҳои миллӣ, фарҳангӣ, таърихӣ, урфу одат ва дину оини забонҳои муқоисашавандаро тақозо менамояд.

Ҳамзамон, дар раванди тарҷума, реалияҳо, арзишҳои фарҳангӣ ва ғояҳои аслро бо таҷрибаи баланди тарҷумонӣ бояд равон баён намуд. Аз ин рӯ, тарҷума ВФ танҳо аз истеъдод, ҷаҳонбинӣ, таҷриба ва маҳорати тарҷумон вобаста аст.

Муқарриз: Ҳомидова Н. – номзади илмҳои филологӣ,
дотсенти ДПДТТ ба номи М.Осимӣ.

А Д А Б И Ё Т

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка / И.В. Арнольд. - Л.: Просвещение, 1973. - 303 с.
2. Казакова, Т.А. Практические основы перевода / Т.А. Казакова. – СПб.: Лениздат: Союз, 2002. – 320 с.
3. Каминский, Ю.И. Комплементарное единство компрессии и декомпрессии в рамках закона языковой экономии / Ю.И. Каминский // Вестник Сумского гос. ун-та. Сер. «Филология». – 2007. – № 1, Т. 2. – С.109-112.
4. Комиссаров, В.Н. Современное переводоведение / В.Н. Комиссаров. – М.: ЭТС, 2001. - 278 с.
5. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка / А.В. Кунин. - М.: Высш. шк., 1986. 396 с.
6. Латышев Л.К. Перевод: теория, практика и методика преподавания / Л.К. Латышев, А.Л. Семенов. - М.: Академия, 2003. - 192 с.
7. Фёдоров, А.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы) / А.В. Фёдоров. - СПб., 2002. - 416 с.
8. Швейцер А.Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты / А.Д. Швейцер. - М.: Наука, 1988. - 215 с.

9. Ҳусейнов Ҳ. Луғати терминҳои забоншиносӣ / Ҳ. Ҳусейнов, К. Шукурова. – Душанбе: Маориф, 1983. – 256 с.

ФАРҲАНГУ МАНОБЕЪ

10. Айнӣ, С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм) / С. Айнӣ. Иборат аз як китоб. - Душанбе. Сарредаксияи илмии Энсиклопедияи миллии тоҷик, 2009. - 680 с.
11. Муҳаммадраҳим Карим. “Ширин” (қисса) / Карим Муҳаммадраҳим, Ҷ. Қуддус. - Душанбе: Адиб, 2006. - 176 с.
12. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони тоҷикӣ. Ҷ.1.2. / М. Фозилов. – Душанбе: Нашр. дав. Тоҷикистон, 1963. - 952 с.; - 1964. - 803 с.
13. Эрнст, Хемингуей. Мӯйсафед ва баҳр. Повест / Хемингуей, Эрнст; бо иқдоми сафорати Амрико дар Тоҷикистон; тарҷумаи Муҳаммадсалим Азизмуродов. – Душанбе: Бухоро, 2014. - 168 с.
14. The Sands of Oxus: Boyhood Reminiscences of Sadriddin Aini by Sadriddin Ayni. Translated from Tajik Persian with an introduction and notes by John R. Perry and Rachel Lehr. Costa Mesa, California: Mazda Publishers. - 1998. +ix-275 pp.

Сомонаҳои электронӣ:

15. https://dictionary.cambridge.org/ (санаи истифода: 05.07.2021).
16. https://www.macmillandictionary.com/ (санаи истифода: 06.07.2021).
17. https://idioms.thefreedictionary.com/ (санаи истифода: 06.07.2021).
18. https://www.lexico.com/ (санаи истифода: 06.07.2021).

АСИММЕТРИЯИ БАЙНИЗАБОНӢ ДАР ТАРҶУМАИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ аз муҳимтарин масоили назария ва амалияи тарҷума ба шумор меравад. Мусаллам аст, ки тарҷумаи ВФ бояд мушаххас ва аз лиҳози мазмун ва муҳтаво муодил бошанд, зеро онҳо бо арзишҳои миллӣ, фарҳангӣ, фолклори халқӣ, расму анъана ва дигар паҳлуҳои зиндагӣ алоқаи ногусаста доранд. Ҳадафи мақола ҳаллу фасли тарҷумаи ВФ дар забонҳои тоҷикӣ ва таъйини падидаҳои асимметрияи байнизабонӣ мебошад. Асари “Ёддоштҳо”-и С.Айнӣ бо тарҷумаи англисии он, тарҷумаи англисии қиссаи “Ширин”, повести “Мӯйсафед ва баҳр”-и Эрнст Хемингуей ва тарҷумаи англисии он мебошад. Масъалаи маънидоди ВФ асосан тавассути калка ва тарҷумаи тавсифӣ ҳал мегардад. Бинобар ин, мутарҷимон ифодаи ибораҳои рехтаро бештар бо роҳи калка ва тарҷумаи тавсифӣ ба хонанда пешниҳод намудаанд. Хулоса, муаллиф чунин меҳисобад, ки мушкилоти тарҷумаи ВФ-ро забоншиносон ба таври мухталиф баррасӣ намуда, усулҳои гуногуни тарҷумаро тавсия медиҳанд ва, албатта, ихтилофи назар вуҷуд дорад. Ҳангоми тарҷума тарҷумон бо ибораҳои содаву мураккаби фразеологӣ рӯ ба рӯ шуда, дар натиҷа ин ё он методи тарҷумаро интихоб мекунад. Аммо натиҷа ва сифати тарҷума аз истеъдод, ҷаҳонбинӣ ва таҷрибаи тарҷумон вобаста аст. Ҷиҳати тарҷумаи босифат, тарҷумон бояд қаблан аз арзишҳои миллӣ, фарҳангӣ, таърих, урфу одат ва расму оинҳои забонҳои асл ва тарҷума хуб огаҳ бошад ва хештанро як ҷузъи ҷудонопазири фарҳанги он халқҳо ҳисобад, тамоми мушкилиҳои тарҷумаро ба тарзи мувофиқ ҳаллу баррасӣ намояд.

Калидвожаҳо: тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ, ибораҳои рехта, асимметрияи байнизабонӣ, тарҷумаи “Ёддоштҳо”, таҳлили муқоисавӣ.

МЕЖЪЯЗЫЧНАЯ АСИММЕТРИЯ В ПЕРЕВОДЕ ТАДЖИКСКИХ И АНГЛИЙСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

Перевод фразеологических единиц - один из важнейших вопросов теории и практики перевода. Очевидно, что перевод ФЕ должен быть адекватным и эквивалентным по содержанию, так как они неразрывно связаны с национальными, культурными, фольклорными, традициями и другими аспектами жизни. **Цель статьи** - решить проблему перевода ФЕ и определить явление межъязыковой асимметрии. **Основные материалы** - «Воспоминания» С. Айни с английским переводом, английский перевод повести «Ширин», рассказ «Старик и море» Эрнста Хемингуэя и его английский перевод. **Результаты**. Проблема перевода ФЕ решается в основном калькой и описательным переводом. Следовательно, переводчики переводят фразеологическое сращение в основном этими методами. **Заключение**. Автор считает, что проблема перевода ФЕ по-разному решается лингвистами, которые рекомендуют разные методы перевода, и есть разногласия. Переводчик сталкивается с простыми и сложными фразеологизмами, в результате чего он выбирает тот или иной способ перевода. Но результат и качество перевода зависят от таланта, мировоззрения и опыта переводчика. Чтобы выполнить качественный перевод, прежде всего, переводчик должен ознакомиться с национальными, культурными, историческими, традициями и обычаями языков оригинала и перевода, и считая себя неотъемлемой частью культуры этих народов, должен решить все трудности перевода соответствующим образом.

Ключевые слова: фразеологизмы, перевод лишних словосочетаний, межъязыковая асимметрия, перевод «Воспоминания», сравнительный анализ.

INTERLINGUAL ASYMMETRY IN TRANSLATION OF TAJIK AND ENGLISH PHRASEOLOGICAL LOCUTIONS

Translation of phraseological locutions is one of the most important issues in the theory and practice of translation. Obviously, the translation of phraseological locutions should be adequate and equivalent in content, since they are inextricably linked with national, cultural, folklore, traditions and other aspects of life. ***The purpose of the article*** is to solve the problem of translation of phraseological locutions and to determine the phenomenon of

interlanguage asymmetry. ***The main materials*** are “Memories” by S. Aini with its English translation, English translation of the novel “Shirin”, the story of “The old Man and the Sea” by Ernst Hemingway and its English translation. ***Results***. The problem of phraseological locution translation is solved mainly by loan and descriptive translations. Consequently, translators translate phraseological locutions mainly using these methods. ***Conclusion***. The author believes that the problem of translation of phraseological locutions is discussed in different ways by linguists who recommend different methods of translation, but there are disagreements, too. The translator is faced with simple and complex phraseological locutions, as a result of which he chooses one or another method of translation. But the result and quality of the translation depend on the talent, mindset and experience of the translator. In order to perform a high-quality translation, first of all, the translator must familiarize himself with the national, cultural, historical, traditions and customs of the source and target languages, and considering himself an integral part of the culture of these languages, he must solve all the difficulties of translation accurately.

Key words: phraseological locutions, translation of fixed phrases, interlingual asymmetry, translation of "Memories", comparative analysis.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Мақсудов Умед Олимович*** - Маркази илмии Хуҷанди Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, унвонҷӯй. **Суроға:** 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, ш. Хуҷанд, маҳаллаи 20.
E-mail: **olimi.umed@mail.ru.** Тел.: **(+992) 928-85-55-50**

Сведение об авторе: ***Максудов Умед Олимович*** - Худжандский научный центр национальной НАНТ, соискатель. **Адрес:** 735700, Таджикистан, Согдийская область, г. Худжанд, 20-й квартал.
E-mail: **olimi.umed@mail.ru.** Тел.: **(+992) 928-85-55-50**

Information about the author: ***Maksudov Umed Olimovich*** - Khujand Scientific Center of the National Academy of Sciences of Tajikistan, doctoral candidate. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Sughd, Khujand, 20th district.
E-mail: **olimi.umed@mail.ru.** Тел.: **(+992) 928-85-55-50**

УДК: 491.550

ИДИОМАҲОИ МУБОЛИҒАВӢ ДАР ЗАБОНИ АДАБИИ МУОСИРИ ТОҶИКӢ

Забирзода Ш.М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Пӯшида нест, ки омӯзиши самараноки масъалаҳои гуногуни шохаи фразеологияи забони тоҷикӣ баъд аз нимаи асри гузашта оғоз шуда, давра ба давра тавсеа ёфта истодааст. Агар дар солҳои 70-80-уми асри гузашта танҳо ба масъалаҳои сохториву маъноӣ ва нишонаҳои асосии фразеологизмҳо таваҷҷуҳ мешуд, айни ҳол дигар масъалаҳои ба онҳо алоқаманд – мундариҷаи маъноӣ, мавҷудияти воситаҳои тасвири бадеӣ дар сохтори воҳидҳои фразеологӣ, услубиёти ин навъи воҳидҳои забон ва ғайра мавриди баррасӣ қарор доранд. Дар ин замина солҳои охир асару мақолаҳои зиёди илмӣ рӯйи кор омада истодаанд, ки паҳлуҳои норушани ин шохаи забоншиносии тоҷикро таҳқиқ карда истодаанд.

Албатта, дар рушд ва таҳқиқи масъалаҳои мубрами фразеологияи тоҷик нақши як қатор забоншиносон назаррас мебошад. Дар ин қатор аз хизматҳои шоёни забоншиноси варзида, профессор Ҳ. Маҷидов метавон ёдоварӣ намуд, ки ӯро дар ҳавзаи забоншиносии тоҷику форс ҳамчун бунёдгузори илми фразеология медонанд. Мавсуф тавонист бо таълифи китобу монография ва мақолаҳои бешумори худ фразеологияро ҳамчун илми мустақил муаррифӣ намояд, ҳадду ҳудуд, алоқаи он бо илмҳои дигар ва вазъи таърихиву имрӯзаи онро муқаррар созад. Маҳз ӯ воҳиди фразеологиро ҳамчун воҳиди мустақили забон нишон дода, хусусиятҳои асосиву фарқкунандаи онро аз дигар воҳидҳои забон ҷудо намудааст. Масъалаҳои таснифоти сохторӣ, маъноӣ, услубӣ, этимологӣ ва категорияҳои луғавии воҳидҳои фразеологии забони тоҷикӣ маҳз ба қалами ӯ тааллуқ дорад [7, 8, 9].

Забоншиноси дигар Хушенова С. бошад, ба таҳқиқи яке аз навъҳои воҳидҳои фразеологӣ – воҳидҳои фразеологии изофӣ машғул шуда, дар заминаи таҳқиқоти хеш асару мақолаҳои зиёдеро ба нашр расонидааст. Ӯ зикр менамояд, ки фразеологизмҳои изофӣ як қабати серистеъмоли ифодаҳои рехтаи забони тоҷикиро ташкил медиҳанд ва дар доираи қонунмандиҳои хос ба вуҷуд меоянд. Қолаби чунин ифодаҳои забонӣ дар асоси қолаби ифодаҳои озоди наҳвӣ шакл гирифта, он бо калимаҳои мансуби ҳиссаҳои гуногуни нутқ сурат мегирад [11].

Дар даврони соҳибистиқлолии кишвар, ки барои рушди илмҳои ватанӣ заминаҳои мусоидеро фароҳам овард, омӯзиши масъалаҳои фразеология суръат гирифта, як қатор таҳқиқотҳои судманд ба анҷом расиданд. Забоншиносон Муслимов М., Дӯстзода Ҳ., Зоғакова Г. ва дигарон сари мушкилоти алоҳидаи фразеология таҳқиқот бурда, китобҳои арзишмандеро таҳия намуданд [5, 6, 10]. Масалан, дар монографияи забоншинос Муслимов М. оид ба нақши вожаҳои арабӣ дар созмони воҳидҳои фразеологии забони тоҷикӣ баҳс меравад. Таъкид мегардад, ки ҳарчанд дар шаклгирии ифодаҳои рехта бештар калимаҳои аслии тоҷикӣ фаъоланд, вале дар як гурӯҳи онҳо унсурҳои луғавии арабӣ метавонанд ба вазифаи ҷузъҳои алоҳидаи фразеологӣ истифода шаванд [10].

Дар таҳқиқоти мутахассиси соҳа Дӯстов Ҳ. зери унвони «Воҳидҳои фразеологии ташбеҳӣ дар забони адабии муосири тоҷикӣ», ки ба омӯзиши яке аз навъҳои воҳидҳои фразеологӣ бахшида шудааст, ба масъалаҳои ташбеҳ ҳамчун санъати бадеӣ, нақши он дар созмони фразеологизмҳо, таснифоти сохториву маъноӣ, қолабҳо ва мансубияти ҳиссаинутқии ташбеҳоти фразеологӣ таваҷҷуҳ шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки ташбеҳ ҳамчун воситаи тасвири бадеӣ дар шаклгирии фразеологизмҳои ташбеҳӣ нақши калидӣ дорад. Чунин ифодаҳо дар заминаи муқоисаи хусусияти як ашё бо дигаре ба вуҷуд омада, маънои дар онҳо хобидаро метавон маънои фразеологии ташбеҳӣ номид [5].

Муҳаққиқи дигари воҳидҳои фразеологӣ Зоғакова Г. бошад, асосан, ба масъалаи воҳидҳои фразеологии идиоматикӣ дахл намудааст. Ӯ дар заминаи назарияҳои фаровони олимони соҳа ва маводи бадеӣ аз осори С. Айнӣ нишонаҳои асосӣ ва иловагии фарқкунандаи идиомаҳоро муқаррар намуда, зикр менамояд, ки ин навъи ифодаҳои рехта сохтори луғавию сарфии хос дошта, маънои фразеологӣ дар онҳо нисбат ба дигар гурӯҳҳои маъноии фразеологизмҳои забони тоҷикӣ рехтаву муъҷаз аст. Дар таҳқиқоти мазкур ҳамчунин ифодаи воситаҳои тасвири бадеӣ дар идиомаҳо, маъноҳои мафҳумӣ,

эҳсосотӣ, образнок, баҳодиҳӣ ва ифоданок дар мундариҷаи маъноии онҳо муайян карда шудааст [6].

Ҳамин тавр, дар хусуси гурӯҳҳои маъноии воҳидҳои фразеологии забони тоҷикӣ то имрӯз корҳои зиёде иҷро шудаанд. Метавон хулоса намуд, ки масъалаи таснифоти маъноии ифодаҳои рехта дар забон ба пуррагӣ ҳаллу фасл гардида, аксарияти олимони соҳа имрӯз таснифоти забоншинос Ҳ. Маҷидовро қабул доранд [9]. Дар асоси он воҳидҳои фразеологии забони тоҷикӣ ба гурӯҳҳои маъноии идиомаҳо, фраземаҳо ва ифодаҳои ғайриидиоматикӣ тақсим мешаванд, ки ҳар яке аз онҳо нишонаҳои хосси худро доранд. Чунончи, идиомаҳо ибора, таркиб ва ҷумлаҳои рехтаву устуворе мебошанд, ки дар онҳо маҷоз нишонаи асосии муайянкунандаи дигар аломатҳои онҳо мебошад. Ба таври дигар, дар ин навъи фразеологизмҳо унсурҳои таркибии онҳо пурра маънои маҷозиро касб намуда, сохтори ифода низ дар заминаи маҷозонидани тамоми калимаҳои дохилии он устувор аст. Ҳамин аст, ки идиомаҳоро воҳидҳои рехтаи ниҳоят маҷозӣ ва устувор медонанд, ки ҳатто иваз намудани яке аз калима ё унсури грамматикии онҳо метавонад шаклу маънои ифодаро аз миён барад. Ин ҳодисаро дар мисолҳои зер ба равшанӣ метавон мушоҳида намуд:

Роҳбароне, ки чанде пеш нозпарвар буданд, акнун дар зиндонҳои тангу тор ба ҷойи барракабобу гӯшти будана ғаму **хуни дил мехӯранду** равғани шикаму гардан об мекунанд (15, с.11). Чун онҳо фаҳмиданд, ки ман дар хонаи худ ҳатто як пули сиёҳро ҳам нигоҳ намедорам, **ба дилашон оби сард зада**, маро ба ҳоли худ гузошта, паси кори худ рафтанд (14, с.29). Аслан ҳадафи ин моҷароҳо нишон додани зӯрӣ ва **гирифтани алови чашми якдигар** буд (15, с.24).

Зери мафҳуми идиома ҳама намуди ифодаҳои рехтае фаҳмида мешаванд, ки ба талаботи зикршуда ҷавобгӯ буда, дар сохтори худ метавонанд воситаҳои тасвири бадеии алоҳидаро ғунҷонанд. Яъне, дар идиомаҳо санъатҳои бадеии гуногунро метавон мушоҳида кард. Масалан, имрӯз дар забоншиносии тоҷик идиомаҳои ташбеҳӣ, киноявӣ, тавсифӣ ва ғайраро ҷудо кардаанд, ки аз мавҷудияти воситаҳои тасвири бадеии зикршуда дар сохтори онҳо дарак медиҳад [5, 7, 9]. Ин санъатҳои бадеӣ дар созмони фразеологизмҳои идиоматикӣ саҳми назаррас дошта, гурӯҳҳои алоҳидаро ташкил медиҳанд, ки яке аз онҳо идиомаҳои муболиғавӣ мебошанд. Идиомаҳоеро, ки дар шаклгирӣ ва мундариҷаи маъноии онҳо санъати муболиға ба назар мерасад, идиомаҳои муболиғавӣ меноманд. «Бояд ёдовар шуд, ки ин гурӯҳи фразеологизмҳо дар заминаи мавҷудияти муболиға ҳамчун як навъи воситаҳои тасвирӣ бадеӣ дар сохтори воҳиди фразеологӣ чунин номгузорӣ шудаанд» [3, с.187]. Аз қабили, **бори дил сабук кардан** «сухан, ғами дар дил бударо гуфтан», **ба чашми касе (чизе) хок пошидан** «касе (чизе)- ро фиреб додан», **касеро ба арши аъло расондан** «аз ҳад зиёд таърифу тавсиф кардан» ва монанди инҳо:

Не, дуздида-дуздида гоҳе ба Шаҳзода чашм медавонд ва аз ҳаракату дасташро алвонҷ дода, ба суҳбати ёрон ҳусну неру бахшидани ӯ бо табассуми таҳсиномез, барқи нигоҳ, ҷунбишу ифодаи абрӯ ва мушакҳои андом **бори дил сабук мекард** [15, с.18]. Пайравони Ленини муаззам бандаи нафс шуда, ба роҳи каҷ рафта **ба чашми давлату халқу ҳизби ҷоноҷон хок мепошиданд** [15, с.24]. … на танҳо соҳибмансабони гуногунсоли зинаҳои поину боло, балки чанд чоплусаки базлагӯ, ки ҳамеша ба ҳар баҳона занг зада, бо ситоишҳои беҳисоб **ӯро ба арши аъло бардошта**, аз бими зери шубҳа мондану зараре дидан кару гунг ва гуми гум шуданд [15, с.12].

Муболиға ҳамчун воситаи тасвири бадеӣ дар сохтори воҳидҳои фразеологӣ навъи воситаест, ки дар асоси он ашё ва ҳодисаи мавриди таҳлил аз ҳолати муқаррариаш як андоза зиёд ё кам нишон дода мешавад. Ба қавли профессор Х. Шарифов: «Ба назари мо ҳамчун асос гирифтани он мувофиқтар менамояд, чунки иғроқ ҳадди ниҳоӣ буда, фақат дараҷаи муайяни сифати мавсуф мебошад ва дар мавқеи истилоҳ онро ба ҳамаи анвои бузургдошти авсофи ашё ба кор бурдан мумкин нест. Аз мавқеи ин истилоҳи умумӣ ва фаҳмиши он мумкин аст, онро ба дараҷаи муболиға муайян кард. Ҳусайн Воизи Кошифӣ муболиғаро аз таблиғ, иғроқ ва ғулув иборат медонад, ки ҳудуди қатъие дар байни онҳо гузоштан душвор аст. Азбаски ба воситаи муболиға ҳақиқате тасдиқ мегардад ва аз ин ҷиҳат, функсияи онҳо як аст, вазифаи ҳар яки онҳо моҳияти таъкидӣ аз ҷиҳати идроки ашё дошта, бо ин роҳ таъсири эмотсионалии он низ меафзояд» [12, с.108-109].

Мавҷудияти муболиғаро, умуман, дар воҳидҳои фразеологӣ танҳо бо роҳи дарки воқеияти аслӣ ва маҷозӣ дар сохтори онҳо фаҳмидан мумкин аст. Масалан, дар сохтори идиомаҳо муболиғаро вобаста ба моҳияти истилоҳиаш зуд мушоҳида намудан мумкин аст. Дар онҳо воқеият аз ҳолати муқаррарие, ки дар тафаккури мо инъикос меёбад, зиёд ё кам нишон дода мешавад. Чунин падидаи зиёдиву камиро дар мундариҷаи сохтории идиомаҳо маҳз муболиға таъмин карда метавонад. Агар дар идиомаҳои тавсифӣ чунин нишона ба тавассути сифатчинии махсус ва дар идиомаҳои ташбеҳӣ ба василаи муқоисаи хусусиятҳои муайяни ашёҳои гуногун сурат гирад, дар идиомаҳои муболиғавӣ онро ифодаи аз доираи дарки инсон як андоза берун ташкил мекунад. Воқеияте, ки аз доираи фаҳмиши инсон берун аст ва дар доираи камиву зиёдии аломат ё хусусият сурат мегирад. Чунончи, дар мисолҳои зайл ифодаи зиёдии ашё ва ҳодисаву воқеа дар сохтори идиомаҳо ба воситаи муболиға инъикос ёфтааст: **аз байни касе мӯ нагузаштан** ишора ба «дӯсту ҳамдами қарин будан», **бурути касеро табар намебурад** «ғурури зиёд доштан, пурғурур будан», **думи шутур ба замин расидан** «вақти зиёд гузаштан» ва ғайра:

Корҳо ҳама дар соҳаҳои хоҷагии республика бобарор, пешрав, назаррас, ситораи иқболаш чун котиби аввали ҳизби коммунист дурахшон, муносибаташ бо сарвари ҳизби коммунисти давлати Шӯрвӣ чунон наздики наздик буд, ки ба қавле **аз байнашон мӯ намегузашт** [15, с.7]. Эҳе, он вақт Қандаки ман **бурути маро табар намебураду** ту якбора аз сар то по ба зар меғӯтӣ [15, с.71]. То соҳиби хона шуданашон **думи шутур ба замин мерасад** [15, с.80].

Таҳлилҳои мо нишон доданд, ки идиомаҳои фразеологӣ бештар дар қолаби ибораҳои фразеологии феълӣ ташаккул меёбанд. Ин падидаи табиӣ мебошад, зеро дар захираи фразеологии забонамон шумораи бештари фразеологизмҳоро маҳз қабати ибораҳои фразеологӣ ташкил медиҳанд. Дар чунин навъи ибораҳо ҳама ҷузъҳои таркибии ифода, ки бо калимаҳои ҳиссаҳои алоҳидаи нутқ сурат мегиранд, аз маънои луғавии худ канда шуда, маънои маҷозӣ мегиранд ва ҷузъи асосии онҳо – феълҳои аз ҷиҳати сохтор гуногун ҳамчун ҷузъи асосии ифода меоянд. Ҳатто унсурҳои грамматикии дохили ибора, ки дар ибораҳои озоди наҳвӣ вазифаҳои муайян доранд, дар партави маҷозонидани калимаҳои дигар ба пуррагӣ аз вазифаҳои худ дур мешаванд. Ҳамин аст, ки аксарияти муҳаққиқони соҳа адами алоқаҳои зиндаи грамматикиро дар воҳидҳои фразеологӣ тасдиқ мекунанд. Дар маводи зерин унсурҳои грамматикӣ ҳамчун унсури ҳатмии дохили ибораҳои идиоматикии муболиғавӣ истифода шудаанду халос: **ҷон ба лаб расидан** «азоби зиёд кашидан», **дили касеро шикастан** «умеди касеро барбод додан, ноумед кардан», **вақти сархорӣ надоштан** «аз ҳад зиёд серкор будан»:

Ба дилам зад. **Ҷонам ба лаб расид**, безор шудам [15, с.73]. Аз паси зан рафтани бача **дилашро шикаст**, аз по афтондаш [15, с.95]. Аз серкорӣ **вақти сархорӣ надоштам** [15, с.95].

Дар ташаккули ибораҳои идиоматикии муболиғавӣ бештар феълҳои сода нақш доранд. Таҳлилҳо нишон доданд, ки феълҳои сода дар ифодаи мафҳум ва маънои ягонаи идиомаҳои муболиғавӣ ҳамчун унсури асосӣ ва ҷамъбасткунанда саҳми назаррас доранд. Дар ин вазифа феълҳои содаи ифодакунандаи амали ашё бештар зоҳир мешаванд. Чунончи, **ҳуш аз сари касе паридан** ба маънои «ҳайрон шудан», **хоки касеро бехтан** ишора ба «касеро сахт ҷазо додан», **умри касеро дуздидан** «касеро аз будаш ҷавон нишон додан», **ба сари касе санги маломат борид** «касе мавриди маломат қарор гирифт»:

Ӯ ба осмон нигариста, **ҳуш аз сараш парид** [15, с.43]. Фашистонро мо шармандаву мағлуб кардем, - мегуфт ба авбошон бо хашм ва меафзуд, - ба роҳи рост одамвор наравед, **хокатонро мебезем** [15, с.41]. Ман дар ин механдам, ки бойҳои пештара меҳнат ва дастранҷи хизматгорони худро дузданд, хӯҷаини ман **умри маро дуздида**, маро «бача» мегӯяд [14, с.105]. Амаки Муҳиддин хаставу хашмгин ба хона баргашта, бар хилофи одат ба овози баланду ларзон, чашмони намнок моҷаро бардошт, **ба сари ҳамсар** ва хурду бузурги хонавода **санги маломат борид**… [15, с.53].

Феълҳои таркибӣ низ дар вазифаи ҷузъи асосии идиомаҳои муболиғавӣ зиёд кор фармуда мешаванд. Таснифоти ҳиссаинутқии фразеологизмҳои муболиғавӣ нишон медиҳад, ки дар ин вазифа бештар феълҳои таркибии номӣ истифода мешаванд. Феълҳои таркибии номие, ки ҷузъи номии онҳоро асосан исму сифатҳои гуногун ташкил медиҳанд. Аз қабили, **ба тахтачӯби лаҳад рост кардан** «сахт ҷазо додан», **ба дили касе дандон задан** «касеро беқарор кардан, дар шубҳа андохтан», **ба касе дил бастан** «нисбати кассе муҳаббат

доштан», **чашми касеро дар хато андохтан** «фиреби назар, чашми касеро фиреб додан» ва ғайра:

Дар хона **ба тахтачӯби лаҳад рост мекунам** [15, с.54]. Гурги ҳазору як гумони бад **ба дилаш дандон мезад** [15, с.52]. Ман **ба Шумо дил бастам** [15, с.90]. Ҳамин намуди зоҳирии кулӯхмонанд аст, ки шабона чашми маро дар хато андохтааст ва ман дарёи Зарафшони яхбастаро замини шудгоршуда гумон карда, бар рӯйи вай беибо асп рондам [14, с.60].

Қисмати дигари сохтории идиомаҳои муболиғавиро ҷумлаҳои фразеологӣ ташкил медиҳанд. Дар ин гурӯҳи идиомаҳо, ки сохтори ҷумлаҳои озоди наҳвиро ба хотир меоранд, маънои ягонаи он аз ҷамъи ҷузъҳои таркибӣ сар мезанад ва дар ифодаи он муболиға ҳамчун воситаи тасвири воқеият нақши калон дорад. Ҷумлаҳои фразеологии муболиғавӣ низ хусусияти хабаррасонӣ дошта, ин нишонаҳои онҳо дар дохили ҷумлаҳои наҳвӣ дар алоқамандӣ бо мазмуни он сурат мегирад. Метавон гуфт, ки онҳо низ дар дохили ҷумлаи наҳвӣ ба худ категорияҳои муайяни хабарӣ ва модалияту дигар унсурҳоли хабарсозро мегиранд ва ҳамчун аъзои яклухти ҷумла таҳлил мешаванд. Ба қавли профессор Ҳ. Маҷидов: «Хосияти предикативии ҷумлаҳои фразеологӣ дар матн дар алоқамандии онҳо бо ҷумлаҳои дигар зоҳир мегардад. Онҳо дар матн монанди ҷумлаҳои одии синтаксисӣ фикру интонатсияи ба охиррасидаро ифода карда, ба категорияҳои хабар, модалият ва унсурҳои дигари ҷумлаи тамомшуда соҳиб мешаванд» [9, с.44]. Барои муқоиса: **аз даҳон бӯйи шир меояд** ишора ба «хурдсол, бетаҷриба будан», **корди касе болои равған** ба маънои «кори касе омад кардааст, зиндагии касе хуб аст», **пашша пар намезад** киноя аз «орому сокит будан», **мисли чӯҷаи парӣ зебо** «ниҳоят зебо» ва монанди инҳо:

- Ҳанӯз **аз даҳонат бӯйи шир меояд**, аммо ту худро сисола мегӯӣ [15, с.48]. Коракат нағз, **кордат болои равған** [15, с.99]. Дар ҳавлӣ **пашша пар намезанад**, хонаҳо дар чашмаш сарду таъзиқовар метобид [15, с.5]. Он солҳо низ духтарҳои мисли **чӯҷаи парӣ барин зебо** дар Душанбе кам набуданд [15, с.20].

Нишонаи дигари муҳимми фарқкунандаи идиомаҳои муболиғавӣ аз дигар навъҳои идиома дар ифодаи маъноҳои гуногуни эҳсосотӣ дар мундариҷаи маъноии онҳост. Маънои эҳсосотӣ ҳамчун як навъи маънои озоди луғавӣ дар умумияти маънои яклухти идиомаҳои муболиғавӣ нақши фаъол дорад. Он маъноест, ки эҳсосоти мухталифи гӯяндаро дар қолаби воҳиди фразеологии алоҳида ифода мекунад. Дар илми равоншиносии муосир ду навъи эҳсосоти инсон муқаррар карда шудааст, ки онҳоро метавон тавассути воҳидҳои муайяни забонӣ ифода кард. Агар дар гурӯҳе аз ифодаҳои рехтаи муболиғавии забон эҳсосоти мусбат сабаби ғанӣ гардидани мундариҷаи маъноии фразеологизм гардида бошад, дар гурӯҳи дигар ифодаи маънои эҳсосотии манфӣ маънои воҳиди фразеологиро як дараҷа дар сатҳи воқеияти даркнашаванда инъикос намудааст. Дар ин гуна идиомаҳо эҳсосоти мухталиф, аз қабили шодӣ, нафрат, райъ, изтироб ва дигар қабатҳои эҳсосотии инсон бо иловаи олоишҳои маъноии дигар ифодаи мушаххаси худро ёфтаанд. Аз қабили, **ба сари касе санги маломат шикастан** «касеро сарзанишу маломат кардан», **мисли гӯшту нохун ҷудо набудан** «хеле наздик, қарин будан», **касеро ба хоки сиёҳ яксон кардан** «касеро зиёд ғам, азоб додан», **бахти касе хандид** «кори касе омад кард»:

Ниёз мисли дигар мусаввирони, ба қавле хуни нофашон дар ин хок рехта, аз гиребонгирӣ, **ба сари ҳамдигар санги маломат шикастану** маҳалбозиҳои шармовар… хаёливу роҳгум дар Душанбе истод [15, с.69]. **Мисли гӯшту нохун** аз шумо **ҷудоӣ надорам**, мани сарсахта партофта куҷо меравед? [15, с.90]. – О бачаи бемеҳре, - Бунафша ба писари ғарибаш гила кард, - **очата ба хоки сиёҳ яксон кардӣ**… [15, с.88]. – Табрик! – дасти ӯро фишурд пиракӣ: - **Бахтат хандид** [15, с.80].

Дар гурӯҳи дигари идиомаҳои муболиғавӣ ифодаи маънои эҳсосотӣ дар ҳамбастагӣ бо маънои мафҳумӣ зоҳир мегардад. Маънои мафҳумӣ, ки яке аз навъҳои серистеъмоли маънои озоди луғавии калима мебошад, метавонад ба воситаи фразеологизмҳо низ ифода шавад. Он, ки дар таснифоти мундариҷаи маъноии воҳидҳои фразеологӣ дар ҷойи аввал меистад, баъзан бо дигар тобишҳои маъноӣ ҳам ифода мешавад. Идиомаҳои муболиғавӣ низ, ки ба монанди дигар гурӯҳҳои фразеологизмҳои тоҷикӣ, пеш аз ҳама, ба мафҳуми мушаххас далолат мекунанд, баъзан дар худ тобишҳои маъноии зиёдро меғунҷонанд. Ҳар қадар ки дар мундариҷаи маъноии воҳиди фразеологӣ маъноҳо бештар инъикос шаванд, ҳамон қадар маънои ягонаи он пуробуранг ва муъҷаз баён мегардад. Масалан, дар

идиомаҳои муболиғавии зайл ҳамин ҳодисаро мушоҳида мекунем: **аз сари касе тангаву тилло рехтан** «касеро аз ҳад зиёд таърифу тавсиф кардан», **луқмаи касеро зада гирифтан** «ҳаққи касеро соҳиб шудан», **абраву астари касеро такидан** «касеро ғайбат кардан, дар ҳаққи касе бадгӯӣ намудан», **касеро ба осмон бардоштан** «касеро ситоиши зиёд кардан»:

Медонӣ, бачаи хола, **аз сарам тангаву тилло резӣ** ҳам, ман аз ин хел зиндагӣ безорам [15, с.78]. Агар дер монем, метарсам, ки ягон судхӯри дигар ин **луқмаи** чарбу нарми ба даҳони ман наздикомадаро **зада гирад** [14, с.93]. Онҳо, яъне ҷамъияти занҳои айбҷӯву фошгӯй, болои хараки таги тути ҳавлӣ нишаста, **абраву астари касеро** бо ғайбат **метакиданд**… [14, с.94]. – Агар дар мардум тамиз мебуд ва санъатро мешинохтанд… ба созандагони дигар он муомила ва ба ман ин муомиларо намекарданд, яъне **дигаронро ба осмон бардошта**, **маро ба замин намезаданд**… [14, с.21].

Дар мисоли охир нависанда бо маҳорати баланди забондонӣ аз ду идиомаи муболиғавӣ истифода намудааст, ки ба ҳамдигар муносибати антонимӣ доранд: **касеро ба осмон бардоштан** ва **касеро ба замин задан** ба маънои «касеро беобрӯ кардан».

Хулоса, идиомаҳои муболиғавӣ як гурӯҳи серистеъмоли идиомаҳоро ташкил медиҳанд ва бо як қатор хусусиятҳо фарқ доранд. Ифодаи маънои яклухти равшан, мансубияти муайяни ҳиссаинуткӣ, мавҷудияти ҷузъи феълӣ, сохтори устувор, ифодаи тобишҳои маъноии гуногун дар мундариҷаи маъноӣ ва дигар нишонаҳо шаҳодати онанд, ки идиомаҳои муболиғавӣ, ки дар заминаи тавсифу муболиғаи аз доираи фаҳмиш берун сурат мегиранд, дар ифодаи мафҳумҳои муайян мақоми сазовор доранд. Ба василаи онҳо ашё ва ҳодисаву воқеаҳои ҳаёти рӯзмарра дар сурати образнок ва пуробуранг зоҳир мешаванд, ки ин яке аз хусусиятҳои асосии фразеологизмҳои забони тоҷикӣ мебошад.

Муқарриз: ***Ҳайдаров М.М.*** – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти ДМТ.

А Д А Б И Ё Т

1. Аничков И.Е. Идиоматика идиом и идиоматика идиоматизов // Проблемы фразеологии: Исследования и материалы. – М. – Л.: Наука, 1964. – С. 37-69.
2. Арнольд И.В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальност. – М., 2010. – 443 с.
3. Дӯстзода Ҳ. Воҳидҳои фразеологии муболиғавӣ бо вожаи «дил» (аз рӯйи маводи «Восеъ»-и С. Улуғзода) // Ҳ.Дӯстзода // Маводи конференсияи байналмилалии «Сотим Улуғзода ва адабу фарҳанги миллӣ» бахшида ба 110-солагии С. Улуғзода. – Душанбе, 28-29.09.2021. – С.187-191.
4. Воҳидҳои фразеологии муболиғавӣ ва гурӯҳҳои маъноии онҳо / Ҳ.Дӯстов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - № 4. – Душанбе, 2019. – С.17-20.
5. Дӯстов Ҳ. Воҳидҳои фразеологии ташбеҳӣ дар забони адабии муосири тоҷик / Ҳ.Дӯстов. – Душанбе, 2014. – 186 с.
6. Зоғакова Г. Идиомаҳо дар забони адабии муосири тоҷикӣ: автореф. дис… канд. филол. наук / Г.Зоғакова. – Душанбе, 2011.
7. Маджидов Х. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка / Х.Маджидов. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 406 с.
8. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик / Ҳ.Маҷидов. – Ҷ.1. Луғатшиносӣ. – Душанбе, 2007. – 242 с.
9. Маҷидов Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик / Ҳ.Маҷидов. – Душанбе, 1982. – 104 с.
10. Муслимов М. Воҳидҳои фразеологии забони адабии муосири тоҷикӣ бо унсурҳои луғавии арабӣ: автореф. дис. канд. филол. наук / М.Муслимов. – Душанбе, 2005.
11. Хушенова С.В. Изафетные фразеологические единицы таджикского языка / С.В. Хушенова. – Душанбе, 1971. – 190 с.
12. Шарифов Х. Каломи бадеъ / Х. Шарифов. - Душанбе: Маориф, 1991. – 160 с.
13. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. – М.: Высш. школа, 1985. – 160 с.

Сарчашмаҳо:

14. Айнӣ, С. Марги судхӯр / С.Айнӣ. – Душанбе, 2011. – 156 с.
15. Самад, А. Ёр дар бари ёр / А.Самад. – Душанбе: Адиб, 2019. – 192 с.

ИДИОМАҲОИ МУБОЛИҒАВӢ ДАР ЗАБОНИ АДАБИИ МУОСИРИ ТОҶИКӢ

Таснифоти маъноии воҳидҳои фразеологии забони тоҷикӣ таснифоти илмии анҷомёфта буда, дар заминаи он идиома, фразема ва ифодаҳои ғайриидиоматикии фразеологиро ҷудо намудаанд. Идиомаҳо қабати серистеъмоли захираи фразеологии забони тоҷикиро ташкил дода, дар созмони онҳо воситаҳои тасвири бадеии гуногун нақш доранд. Яке аз воситаҳое, ки дар сохтори идиомаҳо ба таври фаровон мушоҳида мешавад, муболиға мебошад. Идиомаҳои муболиғавӣ фразеологизмҳои устувори маҷозимаъноянд, ки дар асоси онҳо шайъ, ҳодиса ё ягон ҷиҳати назарраси онҳо дар қолаби тасвири аз ҳад зиёд ё кам зоҳир мешавад. Тасвири образноки ашё ва ҳодисаи алоҳида, ки дар қолаби ибораву ҷумлаи устувор бо тасвири даркнашаванда сурат мегирад, идиомаи муболиғавиро ташкил медиҳад. Мундариҷаи маъноии идиомаҳои муболиғавӣ низ ҷолиб буда, онро дар баробари маънои мафҳумӣ боз маъноҳои

эҳсосотӣ, образнок ва ғайра ташкил медиҳанд. Таҳлилҳо нишон доданд, ки қисмати бештари идиомаҳои муболиғавии забони тоҷикӣ дар қолаби ибораҳои фразеологии феълӣ ташаккул меёбанд. Ҷумлаҳои идиоматикии муболиғавӣ камтар дучор шуда, маънои онҳо низ яклухт ифода меёбад.

Калидвожаҳо: воҳидҳои фразеологӣ, ифодаҳои рехта, идиомаҳо, ибораҳои фразеологии феълӣ, идиомаҳои муболиғавӣ, маъноҳои эҳсосотӣ ва образнок.

переносные значения которых важнее, чем их буквальное значение.

ГИПЕРБОЛИЧЕСКИЕ ИДИОМЫ В СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Смысловая классификация фразеологических единиц таджикского языка является законченной научной классификацией, и на его основе были разделены идиома, фразема и неидоматические фразеологические единицы. Идиомы составляют широкоупотребляемый пласт фразеологического ресурса таджикского языка и в их построении велика роль различных средств художественного изображения. Одним стредств, который наблюдается очень широко в построении идиом, является гипербола. Гиперболические идиомы являются устойчивыми метафоричными фразеологизмами, на основе которых предмет, случай или значимая сторона представляется в максимальной или минимальной формах. Образное изображение предмета или отдельного случая, который происходит в форме словосочетаний и устойчивого предложения с невоспринимаемым изображением, составляет гиперболическую идиому. Смысловое содержание гиперболических идиом также являются привлекательными и наравне с понятийными значениями, также составляют эмоциональные и образные значения. Анализ показывает, что основная часть гиперболических идиом таджикского языка формируются в форме глагольных фразеологических единиц. Идиоматические гиперболические предложения встречаются очень редко, и их смысл также выражается обобщенно.

Ключевые слова: фразеологические единицы, фразеологические словосочетания, идиома, глагольные фразеологические единицы, гиперболические единицы, эмоциональные и образные значения.

HYPERBOLIC IDIOMS IN MODERN TAJIK LANGUAGE

The semantic classification of phraseological units of the Tajik language is a complete scientific classification, and on its basis the idiom, phraseme and non-idomatic phraseological units were divided. Idioms make up a widely used stratum of the phraseological resource of the Tajik language, and various means of artistic representation play a great role in their construction. One technique that is seen very widely in idiom construction is hyperbole. Hyperbolic idioms are stable metaphorical phraseological units, on the basis of which an object, case or significant party is presented in maximum or minimum forms. A figurative image of an object or an individual case, which occurs in the form of phrases and a stable sentence with an unperceivable image, constitutes a hyperbolic idiom. The semantic content of hyperbolic idioms is also attractive and, along with conceptual meanings, also makes up emotional and figurative meanings. The analysis shows that the main part of the hyperbolic idioms of the Tajik language is formed in the form of verbal phraseological units. Idiomatic hyperbolic sentences are very rare, and their meaning is also expressed in general terms.

Key words: phraseological units, phraseological phrases, idiom, verbal phraseological units, hyperbolic units, emotional and figurative meanings.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Забирзода Шаҳло Маҳмадамин*** - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвончӯйи кафедраи забони адабии муосири тоҷик. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё.Рӯдакӣ, 17. Тел.: **(+992) 93-922-08-02**

Сведение об авторе: ***Забирзода Шахло Махмадамин*** - Таджикский национальный университет, соискатель кафедры современного таджикского литературного языка. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел.: **(+992) 93-922-08-02**

Information about the author: ***Zabirzoda Shahlo Mahmadamin*** - Tajik National University, applicant for the Department of Modern Tajik Literary Language. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki, Ave., 17. Tel.: **(+992) 93-922-08-02**

УДК: 491. 550-3

СОХТОРИ МОРФОЛОГИИ ИСТИЛОҲОТИ АХЛОҚӢ ДАР ОСОРИ ҲУСАЙН ВОИЗИ КОШИФӢ

Маҳмудзода М.Қ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Забони тоҷикӣ яке аз шохаҳои бостонии забонҳои эронӣ ба ҳисоб рафта, дорои сохтори вижаи грамматикӣ ва таркиби луғавии ғаниву фарогири истилоҳоти соҳаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ мебошад. Одатан, истилоҳоти соҳаҳои мухталифи забон зербинои ҳар як забонро ташкил медиҳанд, зеро истилоҳ нишондиҳандаи сатҳи илмии дониш ва тафаккури намояндагони забон буда, яке аз рукнҳои асосии истиқлолияти илмии ҳар як забон мебошад. Истилоҳ, пеш аз ҳама, воҳиди луғавӣ, яъне калима ё ибораи хоссест, ки мафҳуми муайяни ягон соҳаи илм, техника, маданият ва ё истеҳсолотро ифода менамояд.

Истилоҳ калимаи хос ва ё калимаест ба вазифаи хос. Вай калима ё ибораест, ки дар ҳавзаи амалкарди як илми махсус маънии ба худ хоссе дошта, мафҳуми муайянеро ба шакли дақиқ ифода мекунад. Истилоҳ метавонад дар матн маънии истилоҳии худро аз даст диҳад ва ба сифати калимаи маъмулии забон истифода шавад.

“Фарқияти истилоҳ аз калима ё вожаро чунин метавон таъйин намуд:

1. Истилоҳ калима (ё ибора) ба вазифаи махсус аст;
2. Истилоҳ маънии ягона, вижа ва дақиқ дорад, вале калимаи маъмулӣ метавонад сермаъно бошад;
3. Истилоҳ бо мафҳум тобеияти ногусастанӣ дорад, вале на ҳар гуна калима ба мафҳум алоқаманд аст;
4. Истилоҳ ҳадди муайяни маънӣ дорад” [11, с.17].

Масъалаи истилоҳу истилоҳофаринӣ дар айни замон аз масъалаҳои муҳимми забоншиносии умумист. Алалхусус, истилоҳоти ахлоқии ҳар як забон яке аз бахшҳои асосии забоншиносии онро ташкил дода, чи аз назари забоншиносӣ ва чи аз дидгоҳи ахлоқӣ аҳамияти вижа дорад, зеро ахлоқ ҳамчун зерсутуни ҳастии ҷомеаи башарӣ дорои истилоҳоти фаровоне мебошад, ки қариб ҳама ниҳодҳои ҳаёти иҷтимоиро шомил аст.

Бо назардошти аҳамияти хоссаи ахлоқ омӯзиши сохтори морфологӣ ва маъноии истилоҳоти ахлоқии осори яке аз поягузорони илми ахлоқ дар забони форсӣ-тоҷикӣ Ҳусайн Воизи Кошифӣ дар шароити кунунӣ дар забоншиносии тоҷик аҳамияти хосса касб кардааст, зеро бо васеъ гардидани раванди ҷаҳонишавӣ ва ба хатари маънавӣ дучор гардидани ҷомеа такя ба мероси ниёгон ва осори ахлоқии он аз воҷиботи илмҳои филология ва ҷомеашиносӣ мебошад.

Осори Ҳусайн Воизи Кошифӣ, хусусан асарҳои “Ахлоқи Муҳсинӣ” ва “Футувватномаи Султонӣ” дар забоншиносӣ ва адабиётшиносии тоҷик мақоми махсус дошта, то ҳол истилоҳоти он мавриди таҳқиқи ҷомеи забоншиносӣ қарор нагирифта, ҷойгоҳи ин суханвар дар пайдоиш, инкишоф ва пешбурди истилоҳоти ахлоқии забони тоҷикӣ муайян нагардидааст. Бинобар ин, дар мақола тасмим гирифтем, ки оид ба сохтори морфологӣ ва маъноии истилоҳсозӣ дар осори Ҳусайн Воизи Кошифӣ, алалхусус, асарҳои “Ахлоқи Муҳсинӣ” ва “Футувватномаи Султонӣ”, таҳқиқи мухтасаре анҷом диҳем.

Яке аз воситаҳои асосии ғанӣ гардонидани таркиби луғавии ҳар як забон вожасозӣ дар пояи фонди луғавии худи забон ва истифода аз иқтибосот он мебошад. Дар забони форсии тоҷикӣ усулу шеваҳои асосии вожасозиву вожагузинӣ инҳо мебошанд:

1. усули сарфӣ: а) сохтани вожа бо пешванд: б) сохтани вожа бо пасванд;
2. усули наҳвию сарфӣ: а) сохтани вожаҳои мураккаб: б) сохтани вожаҳои омехта;
3. усули сарфию наҳвӣ: аз як ҳиссаи нутқ ба ҳиссаи дигари нутқ мубаддал шудани вожа;
4. усули луғавию наҳвӣ: ба вожаи мураккаб табдил шудани ибораи изофӣ. Ин шева дар вожасозии форсӣ каммаҳсул аст;
5. усули луғавию маъноӣ. Ин шева бо сермаъноии вожаҳо ва ба миён омадани омонимҳо вобастааст [11, с.48].

Ҳамагуна истилоҳоти илмӣ мисли калимаву вожаҳо бо ҳамин усулҳои маъмули вожасозӣ сохта мешаванд, ки истилоҳоти ахлоқии осори Ҳусайн Воизи Кошифӣ, алалхусус асарҳои “Ахлоқи Муҳсинӣ” ва “Футувватномаи Султонӣ” низ истисно нестанд.

Ба матлаби зерин таваҷҷуҳ намуда, мо усули сарфии истилоҳсозиву истилоҳнигории асарҳои “Ахлоқи Муҳсинӣ” ва “Футувватномаи Султонӣ” -ро аз лиҳози сохтмони дастурӣ мавриди таҳқиқ қарор хоҳем дод.

Усули сарфӣ. Ин гуна вожаҳо бо пешванд ё пасванд сохта мешаванд. Бо пешванд ва пасванд сохтани калима ва истилоҳот яке аз роҳҳои серистеъмоли калимасозӣ дар забони тоҷикӣ мебошад. Усули зерин дар корбасти истилоҳоти ахлоқӣ низ сермаҳсул мебошад:

а) Сохтани истилоҳ бо пешванд.

Дар забони тоҷикӣ пешвандҳо нисбат ба пасвандҳо миқдоран каманд, ки ин ҳолат дар вожасозии асарҳои Ҳусайн Воизи Кошифӣ низ ба мушоҳида мерасад. Мо он пешвандҳоеро, ки дар калимасозии забони тоҷикӣ сермаҳсуланд, дар зер бо тартиби алифбо ёдовар мешавем.

1. **Пешванди бе–**. Ин пешванди сифатсози сермаҳсул аст, ки ба набудани хосият далолат мекунад ва хусусан, дар сохтани истилоҳоти ахлоқӣ дар асарҳои мавриди таҳқиқ фаровон ба назар мерасад.

а) истилоҳоти ахлоқие, ки ба хислатҳои ҳамидаи инсонӣ далолат мекунанд: **беиллат** [5, с.130], **беғараз** [17, с.125], **бетамаъ** [17 с.125].

*Пас, бояд ки ҷамъе мардуми донову ҳушманд, нексиришту **бетамаъ** ва баландҳиммат мулозими вай бошанд* [17, с.127];

б) истилоҳоти ахлоқие, ки ба хислатҳои разилаи инсонӣ далолат мекунанд: **беадл** [5, с.210], **беақл** [5, с.151], **бедин** [5, с.239], **бедониш** [5, с.210], **беиродат** [5, с.62], **беномус** [5, с.151], **бемағз** [5, с.159], **беадаб**, [17, с.16], **бевафо** [17, с.17], **бетадбир** [17, с.68], **беҳаё** [17, с.93], **бешарм** [17, с.7].

*Қуввати **бедониш** чун подшоҳи **беадл** аст ва дониши беқувват чун подшоҳи одилу бе лашкар* [5, с.210].

2. **Пешванди бо–.** Ин пешванд бо исм омада, сифати аслие месозад, ки ба аломате ва ё хосияте доро будани предметро мефаҳмонад [2, с.190]. Истилоҳоти ахлоқие, ки бо ин пешванд сохта шудаанд асосан хислатҳои ҳамидаи инсониро ифода мекунанд: **бовиқор** [5, с.56], **бомурувват** [5, с.226], **бохабар** [5, с.42, 134], **боҷуръат** [5, с.242], **бомурувват** [17, с.51], **боҳуш** [17, с.117].

*Ҳар ки мизон ба даст гирад, **аввал** бояд ки бомурувват бошад* [5, с.226].

3. **Пешванди дар–.** Ин пешванд бештар бо феълҳо якҷоя шуда, вожаҳои нав месозад. Мо бо истифода аз ин пешванд дар китоби “Футувватномаи Султонӣ” танҳо як истилоҳи ахлоқиро мушоҳида намудем: **дарёбанда** [5, с.63].

*Ҳафтум, бояд ки мудрик бошад, яъне **дарёбанда** ва тезҳушу зирак, то ишорати тариқатро ба зудӣ дарёбад [5, с.63].*

4. **Пешванди но–.** Ин пешванд ба маънии инкор омада, дар асарҳои мавриди таҳқиқи мо сермаҳсул мебошад. Бо ин пешванд асосан истилоҳоти ахлоқии ифодакунандаи хислатҳои бади инсонӣ сохта шудаанд, ба монанди нодон [5, с.151], ноқобил [5, с.98], номақбул [5, с.190], нописандида [5, с.190], норост [5, с.152], ношоиста [5, с.194], нокас [17, с.84], нооқилон [17, с.92], номардӣ [17, с.125], носипос [17, с.125], нохалаф [17, с.112], ноҳақ [17, с.50].

Эътимод бар қавли нооқилон набояд намуд [17, с.92];

*Аввал, ақл, ки дар суҳбати беақл ҳеҷ хайр набувад, чи акобир гуфтаанд: «Душмани доно беҳ **аз дӯсти нодон»*** [5, с.151]**.**

5. **Пешванди ҳам–.** Дар забони тоҷикӣ дар исмсозӣ асосан, пешванди **ҳам–** истифода мешавад. Пешванди мазкур бо исмҳо омада, ҳамроҳӣ, шарокат ва алоқаи тарафайни шахсҳо ва предметҳоро мефаҳмонад [2, с.152]. Дар осори мавриди таҳқиқи мо калимаву истилоҳоте, ки бо роҳи корбасти пешванди **ҳам–** сохта шудаанд, аз қабили: ҳамсоягӣ [17, с.100], ҳамнишин [17, с.112], ҳамдам [17, с.112]. мебошанд.

*Дар хабар омада, ки **ҳамнишини нек** мисли аттор аст, агар чӣ аз атри худ чизе ба ту надиҳад, боре аз роиҳаи ӯ баҳраманд гардӣ* [17, с.112].

б) Сохтани истилоҳ бо пасванд.

Дар забони тоҷикӣ барои офаридани воҳидҳои нави луғавӣ нақши пасвандҳои калимасоз калон мебошад. Дар осори Ҳусайн Воизи Кошифӣ пасвандҳо нақши муҳимму назаррасе доранд. Пасвандҳое, ки мутафаккир дар сохтани истилоҳот аз онҳо истифода кардааст, имрӯз низ дар калимасозии забони тоҷикӣ сермаҳсуланд. Пасвандҳое, ки дар сохтани истилоҳоти ахлоқии китобҳои "Ахлоқи Муҳсинӣ" ва "Футувватномаи Султонӣ" истифода шудаанд дар зер бо тартиби алифбо номбар мекунем.

1. Пасванди –а. Бо ин пасванд аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ калима сохтан мумкин аст. Кошифӣ дар сохтани истилоҳоти ахлоқӣ бо пасванди зерин бештар исмҳои мураккабро истифода кардааст:

а) аз исмҳои мураккаби тобеъ, ки аз ду исм таркиб ёфтаанд: **ситамкора** [17, с.57],

б) аз исму замони гузаштаи феъл: **бадандеша** [17, с.85], **ситамёфта**, [17, с.93].

Ҷиҳати он ки дар илми фаросат гуфтаанд, ки ҳар ки кӯтоҳқомат бувад пурҳилла ва ситамгар бошад. Пас, ин мард бедодгар аст на ***ситамёфта*** [17, с.93].

2. Пасванди –анда. Ин пасванд аз исмҳои мураккаб таркиб ёфта, истилоҳоти ахлоқӣ сохтааст: **ғайбаткунанда** [5, с.28], **лофзананда** [17, с.121], **озордиҳанда** [17, с.51].

Яъне шунавандаи ғайбат аз ҷамъи ***ғайбаткунандагон*** *аст* [5, с.28].

3. Пасванди -борӣ. Ин пасванд маънии афзуниро дошта, танҳо дар як истилоҳи ахлоқии асарҳои мавриди таҳқиқ ба мушоҳида мерасад: **бурдборӣ** [5, с.32, 264].

Бигӯй: «То» аз табарро аст, «бо» аз ***бурдборӣ*** *ва «ро» аз риёзат* [5, с.264].

4. Пасванди –вар. Ин пасванд бо исмҳо омада, ба аломате ва хислате доро будани шахс ё ашёро мефаҳмонад. Истилоҳоти ахлоқие, ки бо пасванди зерин сохта шудаанд, танҳо дар китоби "Ахлоқи Муҳсинӣ" ба мушоҳида расид: **суханвар** [17, с.113], **ҳунарвар** [17, с.126], **номвар** [17, с.48].

Наздики акобири ***ҳунарвар****,*
Айбе набувад зи бухл бадтар [17, с.126].

5. Пасванди –вор. Пасванди зерин маънии ба чизе доро буданро ифода намуда, сохтани истилоҳ бо ин пасванд низ як маротиба такрор ёфтааст: **умедвор** [5, с.42, 50].

Аввал, тарсидан аз хашми Худои таоло. Дуюм, ***умедвор*** *будан ба раҳмати Худои таъоло* [5, с.50].

6. Пасванди –гар. Ин пасванд аз исм исми дигар месозад, ки он:

а) шахсро аз рӯйи касбу ҳунар ифода менамояд;

б) шахсро аз рӯйи мавқеи иҷтимоӣ ва мансубият ба ин ё он муассиса мефаҳмонад;

в) шахсро аз рӯйи хислату кирдораш нишон медиҳад;

г) шахсро вобаста ба амалиёт, машғулият ва ҳаракаташ нишон медиҳад [2, с.132, 133].

Дар асарҳои Кошифӣ бо пасванди зерин бештар истилоҳоти ахлоқии ифодакунандаи хислатҳои разилаи инсонӣ таркиб ёфтаанд: **ғайбатгар**, **бедодгар**, **ситамгар** [17, с.63].

Ва суҳбати мулук бояд, ки аз луси ***ғайбатгару*** *буҳтонгӯӣ пок бошад.* [17, с.63].

7. Пасванди –гарӣ. Пасванди зерин дар забони имрӯзаи тоҷикӣ серистеъмол аст. Он хосияти доимиву давомнокӣ ва такрори амалу ҳолатро ифода мекунад. Бо пешванди **–гарӣ** таркиб ёфтани истилоҳоти ахлоқиро танҳо дар китоби "Ахлоқи Муҳсинӣ" мушоҳида намудем: **диёнатгарӣ** [17, с.52], **навозишгарӣ** [17, с.42].

Эй шуда з-имону амонат барӣ,
Дини ту фориғ зи **диёнатгарӣ**,
Тарс надорӣ, ки фаноет ҳаст,
Шарм надорӣ, ки худоет ҳаст [17, с.52].

8. Пасванди –гӣ. Ин пасванд як варианти пасванди **–ӣ** мебошад, он дар сохтани истилоҳоти ахлоқӣ фаровон истифода шудааст. Ба воситаи пасванди **–гӣ** аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ истилоҳоти ахлоқӣ тариб ёфтаанд:

а) аз исм: **бандагӣ** [17, с.137].

б) аз сифат: **мардонагӣ** [5, с.133], **оростагӣ** [5, с.37, 67], **оҳистагӣ** [5, с.56], **покизагӣ** [5, с.49, 232], **фарзонагӣ** [5, с.133], **озодагӣ** [17, с.51], **сифлагӣ** [17, с.122], **фурӯмоягӣ** [17, с.94].

в) аз сифати феълӣ: **афрӯхтагӣ** [5, с.255], **дилбастагӣ** [5, с.44], **тарсандагӣ** [17, с.94].

Касеро, ки ҳамчу Мусо масти ҷоми муҳаббати Илоҳӣ бошад ва дар шавқи лиқои дӯст аз сар гузашта, ҷон дарбозад ва дар беҳушӣ ва бехешӣ маҳв шуда, садои азалӣ дар олами ҷабарут андозад ва ливои ишқ бар сари майдони ***мардонагӣ*** *ва* ***фарзонагӣ*** *ба хулқи наълайн, муҳаббати кавнайн барафрозад* [5, с.133].

9. Пасванди –ин. Бо ин пасванд дар забони арабӣ аз исм ва сифат шакли ҷамъи солими ҷинси мардона сохта мешавад, ки ин гуна исму сифатҳо дар забони адабиёти классикӣ серистеъмоланд. Дар осори Кошифӣ низ пасванди зерин дар сохтани истилоҳоти ахлоқӣ корбаст шудааст: **муҳсинин, солиҳин** [17, с.61].

*Дар ҳикояти **солиҳин** омадааст, ки хоҷае гуломе дошт порсо ва бисёр худотарс* [17, с.61].

10. Пасванди –иш. Ин пасванд сермаҳсул буда, вай бо асоси замони ҳозираи феъл омада, исмҳои абстракт месозад, ки амалу ҳолатро мефаҳмонад [2, с.148]: **дониш** [5, с.30, 70], **кӯшиш** [5, с.38], **ситоиш** [5, с.154].

Назар кардам ба чашми ақлу **дониш**,
Надидам беҳ зи хомӯшӣ хисоле.
Нагӯям лаб бибанду дида бардӯз,
Валекин ҳар мақомеро мақоле [17, с.127].

11. Пасванди –ият. Ин пасванд аломати масдари синоии арабист. **инсоният** [5, с.218], **маъсият** [5, с.147], **ҳуррият** [5, с.43], **аҳлият** [17, с.37].

*«Алиф» **инсоният** аст. Бояд, ки хушхӯй ва некуниҳод бошад* [5, с.218].

12. Пасванди –ӣ. Ин пасванд дар сохтани исмҳои абстракт пасванди сермаҳсултарин ба шумор меравад. Ба воситаи вай аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ исмҳои абстракт сохта мешавад. Дар сохтани истилоҳоти ахлоқӣ низ пасванди **–ӣ** сермаҳсул буда, бештар аз сифатҳо истилоҳот сохта шудааст:

а) истилоҳоти ифодакунандаи хислатҳои ҳамидаи инсонӣ: **шикебоӣ** [5, с.59], **дӯстӣ** [17, с.40], **меҳрубонӣ** [17, с.50], **мудбирӣ** [17, с.25], **нармӣ** [17, с.39], **некӣ** [17, с.85], **ростӣ** [17, с.95], **хубӣ** [17, с.151], **ҳушёрӣ** [17, с.150],

б) истилоҳоти ифодакунандаи хислатҳои разилаи инсонӣ: **бадӣ** [17, с.151], **густохӣ** [17, с.156], **дуздӣ, дуруштӣ** [17, с.95], **душманӣ** [17, с.141], **коҳилӣ** [17, с.21], **мастӣ** [17, с.92], **сахтӣ** [17, с.128], **хоинӣ, ҳасудӣ** [17, с.94].

*Яке аз чаҳор **ҳушёрӣ**, ки саранҷоми корҳо бидонанд. Дувум, **бедорӣ**, ки худро пеш аз вақт дар маҳолик наяндозад. Савум, **далерӣ** дар сохтани корҳои бузург. Чаҳорум, **ҷавонмардӣ*** [17, с.150].

13. Пасванди –манд. Ин пасванд аз исмҳо сифати аслие месозад, ки ба аломат ва хислате доро будани предметро мефаҳмонад: **хирадманд** [17, с.26], **ҳушманд** [17, с.87].

*Аввал, он ки бо дӯсту душман мадоро кун, дуюм, дар корҳо бе машварати **хирадмандон** шурӯъ манамой* [17, с.26].

14. Пасванди –мандӣ. Бо истифода аз ин пасванд танҳо дар китоби “Футувватномаи Султонӣ” истилоҳоти зерин ба мушоҳида расиданд: **ниёзмандӣ** [5, с.37, 73], **озмандӣ** [5, с.37], **ҳунармандӣ** [5, с.207].

*Ва ба воситаи он аст, ки ҳар кӣ дар **ҳунармандӣ** ва паҳлавонӣ бар сар омада, салотин ӯро бар сандалӣ нишонанд* [5, с.207].

15. Пасванди –нок. Ин пасванд бо исмҳо омада, сифати аслие месозад, ки ба аломати асосии калима соҳиб буданро ифода мекунад. Истилоҳи ахлоқие, ки бо истифода аз пасванди **–нок** таркиб ёфтааст, дар асарҳои мавриди таҳқиқи мо танҳо як маротиба такрор ёфтааст**: андешанок** [17, с.143].

*Ман аз бародари худ **андешанокам** ва пеш аз он ки аз ӯ қасде зоҳир гардад дар садади дафъи ӯ мебошам, бояд ки пайваста ту маро муҳофизат кунӣ* [17, с.143].

16. Пасванди –ор. Пасванди зерин бемаҳсул буда, он бо асоси замони гузаштаи феъл омада исм месозад, ки амалу ҳолат ва натиҷаи амалро ифода мекунад: **гуфтор, рафтор.**

Пой ба **рафтори** яқин сар шавад,
Санг ба **пиндори** яқин зар шавад [5, с.46].

17. Пасванди –он. Ин пасванд аломати ҷамъи форсӣ-тоҷикӣ буда, дар корбасти истилоҳоти асарҳои Кошифӣ фаровон истифода шудааст: **кофирон** [5, с.209], **мусалмонон** [5, с.220], **айёрон** [17, с.84], **баддилон** [17, с.82], **бадон** [17, с.81], **ғофилон** [17, с.112], **дуздон** [17, с.115], **лаимон** [17, с.122].

*Бар ин тақдир ӯро ба мусоҳибат ва мухолифати уламову фузало ва ҳукамову урафо майл бояд намуд ва аз **ҷоҳилону гофилон** ва **бадхоҳон** эҳтироз бояд фармуд* [17, с.112].

18. Пасванди -сор. Ин пасванд низ каммаҳсул буда, пасванди сифатсоз мебошад. Вай танҳо бо баъзе исмҳо омада, сифат месозад, ки предмет аз ягон ҷиҳат бо предмети дар реша номбаршуда монандӣ ва мувофиқат дорад [2, с.189]. Корбасти пасванди зикршуда дар асарҳои мавриди таҳқиқи мо танҳо дар ду истилоҳи ахлоқӣ ба мушоҳида мерасад: **хоксор** [5, с.24], **шармсор** [17, с.154].

... то борҳо наёзмуда бошад, бар вай эътимод накунад, то дар охири кор мунфаилу ***шармсор*** *нагардад* [17, с.154].

19. Пасванди –тар/тарин. Пасвандҳои мазкур дараҷаи сифатро ифода мекунанд: **диндортар** [17, с.70], **накутар** [17, с.45].

Таҷриба кардам зи ҳар андешае,
Нест **накутар** зи сахо пешае [17, с.45].

Дар баробари таҳқиқ ва баррасӣ намудани истилоҳоти ахлоқии осори Ҳусайн Воизи Кошифӣ чунин натиҷагирӣ карда метавонем, ки усули калимасозии пешвандӣ ва пасвандӣ яке аз унсурҳои асосӣ ва фаъоли истилоҳсозиву истилоҳнигорӣ ба шумор меравад. Ин таҳқиқ далолатгари он мебошад, ки дар забони тоҷикӣ усули калимасозии сарфӣ хеле роиҷ ва сермаҳсул аст.

Дар ҳақиқат, пешванду пасвандҳо дар забони тоҷикӣ воситаҳои асосии калимаву истилоҳсозӣ ба ҳисоб мераванд, вале дараҷаи истеъмол ва миқдори пасвандҳо нисбатан бартарӣ доранд. Дар натиҷаи таҳқиқи истилоҳоти ахлоқӣ низ муайян гардид, ки пасвандҳои калимасоз дар корбасти ин гуна истилоҳот нисбат ба пешвандҳои калимасоз бартарии зиёд доранд, чунки шумораи пешвандҳои калимасоз дар осори мавриди таҳқиқи мо 5 адад буда, шумораи пасвандҳо ба 19 адад мерасанд.

Дар маҷмӯъ, усули сарфии истилоҳсозиву истилоҳгузинии забони форсӣ-тоҷикӣ, махсусан дар китобҳои “Ахлоқи Муҳсинӣ” ва “Футувватномаи Султонӣ” ба таври васеъ мавриди истифода қарор гирифтааст, ки дар заминаи истилоҳнигорӣ аз имконоти васеъ доштани мутафаккир шаҳодат медиҳад.

Муқарриз: ***Саломов А.*** – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти ДМТ.

А Д А Б И Ё Т

1. Байзоев А. Истилоҳот ва калимасозӣ дар «Донишнома» - и Абуалӣ ибни Сино / А. Байзоев. – Душанбе: Андалеб Р, 2016. – 169 с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ. 1. – Душанбе, 1985. – 356 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ. 2. – Душанбе, 1986. – 372 с.
4. Джураев Т.К. Отраслевая техническая терминология современного таджикского языка (в сопоставлении с русским, персидским и дари): автореф... дисс... док... филол... наук / Т.К. Джураев. – Душанбе, 2010. – 50 с.
5. Кошифӣ, Ҳусайн Воиз. Футувватномаи султонӣ. Нашри мукаммалгардида. – Душанбе: Дониш, 2010. – 272 с.
6. Кошифӣ, Ҳусайн Воиз. Футувватномаи султонӣ. Ахлоқи Муҳсинӣ. Рисолаи “Ҳотамия”. – Душанбе: Адиб, 1991. – 320 с.
7. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷ.1. / Ҳ. Маҷидов. – Душанбе, 2007. – 242 с.
8. Мирзо Ҳасани Султон. Истилоҳоти илмии “Китоб ут-тафҳим” – и Абӯрайҳони Берунӣ / Султон, Мирзо Ҳасан. – Душанбе, 2003. – 170 с.
9. Назарзода С. Забон ва истилоҳот (Андешаҳо дар атрофи забони тоҷикӣ ва ташаккули истилоҳот) / С.Назарзода. – Душанбе: Дониш, 2003. – 141 с.
10. Нуров П. Истилоҳ ва истилоҳсозӣ дар забони илмии тоҷикӣ (бо замимаи Фарҳанги мухтасари истилоҳоти физика) / П. Нуров. – Душанбе, 2006. – 222 с.
11. Саидова Ф.Ҳ. “Китоб ус-сайдана фи-т-тиб”-и Абурайҳони Берунӣ – сарчашмаи ташаккули истилоҳоти тиббии тоҷикӣ: дис. ... номзади илми филология / Ф.Ҳ. Саидова. – Душанбе, 2013. – 207 с.
12. Сулаймонӣ С. Фарҳанги арабӣ-тоҷикӣ. Чопи дуюми ислоҳшуда ва иловашуда / С.Сулаймонӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2010. – 1564 с.
13. Попов З.Д. Стернин И. А. Общее языкознание / З.Д. Попов. – М., 2007. – 408 с.
14. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат. - Душанбе, Душанбе, 2020. – 432 с.
15. Шарипов Н. Семантика общественно-политических терминов в таджикском языке / Н. Шарипов // Актуальные проблемы иранской филологии. – Душанбе: Дониш, 1985. – С.164-178.
16. Юсупов А. Истилоҳоти тиббии “Ҳидоят ул-мутааллимин фи-т-тиб”-и Ахавайни Бухороӣ: дис. ... номзади илми филология / А. Юсупов. – Душанбе, 2004. – 217 с.
17. اخلاق محسنی، حسین واعظ کاشفی، مطبعه نولکشور، 1279 ه. ق.

СОХТОРИ МОРФОЛОГИИ ИСТИЛОҲОТИ АХЛОҚӢ ДАР ОСОРИ ҲУСАЙН ВОИЗИ КОШИФӢ

Масъалаи истилоҳу истилоҳшиносӣ дар айни замон аз масъалаҳои муҳимми забоншиносии умумист. Алалхусус, истилоҳоти ахлоқии ҳар як забон яке аз бахшҳои асосии забоншиносии онро ташкил дода, чи аз назари забоншиносӣ ва чи аз дидгоҳи ахлоқӣ аҳамияти вижа дорад, зеро ахлоқ ҳамчун зерсутуни ҳастии ҷомеаи башарӣ дорои истилоҳоти басо фаровоне мебошад, ки қариб ҳама ниҳодҳои ҳаёти иҷтимоиро шомил аст, чунки ахлоқ худ ҳастии ҳаёти инсон аст. Бо назардошти аҳамияти хоссаи ахлоқ омӯзиши истилоҳоти

ахлоқии ҳар як забон аз як ҷиҳат, бо пажӯҳиши забоншиносии истилоҳоти ахлоқии осори яке аз поягузорони ахлоқ дар забони форсӣ-тоҷикӣ Ҳусайн Воизи Кошифӣ дар шароити кунунӣ дар забоншиносии тоҷик аҳамияти хосса касб кардааст, зеро бо васеъ гардидани раванди ҷаҳонишавӣ ва ба хатари маънавӣ дучор гардидани ҷомеа такя ба мероси ниёгон ва асари ахлоқии он аз воҷиботи илмҳои филология ва ҷомеашиносӣ мебошад. Истилоҳсозӣ яке аз заминаҳои асосии рушду пешрафти ҳама соҳаҳои илму фарҳанг ба ҳисоб меравад. Истилоҳоти ҳар як забон, аз ҷумла истилоҳоти ахлоқии он дар заминаи қолабҳои мавҷудаи калимасозии ҳамин забон сохта мешавад. Дар мақола дар заминаи таснифоти усулу шеваҳои асосии вожасозии забони тоҷикӣ тадқиқоти ҷолиб анҷом дода шудааст. Ва қайд кардан ба мавриди аст, ки яке аз роҳҳои асосии сохтани истилоҳоти ахлоқӣ дар забони тоҷикӣ, ин усулҳои сарфӣ, ки сохтани истилоҳ бо пешванду пасванд мебошад ба ҳисоб меравад. Ҳар як усули роиҷи вожасозӣ боз аз ҷиҳати сохт ба якчанд гурӯҳҳо ҷудо мешаванд ва хусусиятҳои хосси худро доранд. Илова бар ин, дар мақола мисолҳои зиёд оид ба масъалаи зерин аз осори ахлоқии Ҳусайн Воизи Кошифӣ оварда шудааст.

Калидвожаҳо: истилоҳоти ахлоқӣ, усул, вожасозӣ, истилоҳнигорӣ, истилоҳти мураккаб, қолабҳо, исм, сифат, феъл, сифати феълӣ, пешванд, пасванд.

МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА НРАВСТВЕННЫХ ТЕРМИНОВ В ТВОРЧЕСТВЕ ХУСЕЙНА ВАИЗА КАШИФИ

Вопрос терминологии в настоящее время является одним из важнейших вопросов в общем языкознании. В частности, моральная терминология любого языка является одной из основных ветвей его лингвистики, как с лингвистической, так и с моральной точек зрения, потому что мораль как основа существования человеческого общества содержит множество терминов, охватывающих почти все институты социальной жизни, потому что мораль сама по себе есть существование человеческой жизни. Учитывая особую важность этики, описание этической терминологии каждого языка путем изучения лингвистики этической терминологии в трудах одного из основоположников этики на персидско-таджикском языке Хусейна Воизи Кашифи в нынешних условиях приобрело особое значение в таджикском языкознании. Потому что опора на наследие предков и его моральное влияние - одно из обязательств филологии и социальных наук. Терминообразование является одним из главных и основных путей развития всех областей науки и культуры. Терминология каждого языка, в том числе моральные термины, образуются на основе существующих, то есть традиционных форм словообразования этого же языка. В статье проводится интересное исследование на основе классификации основных методов и приемов лексикографии таджикского языка. Следует отметить, что одним из основных способов построения этических терминов в таджикском языке является морфологический метод, который представляет собой построение терминов с предлогами и суффиксами. Метод лексикографии далее делится на несколько групп по структуре и имеет свои особенности. Кроме того, в статье приводится множество примеров по каждому вопросу из морального наследия Хусейна Ваиза Кашифи.

Ключевые слова: этические термины, метод, словообразование, терминообразование, сложные термины, формы, существительное, прилагательное, префикс, суффикс.

MORPHOLOGICAL STRUCTURE OF MORAL TERMS IN THE WORK OF HUSSEIN VAIZ KASHIFI

The issue of terminology is currently one of the most important issues in general linguistics. In particular, the moral terminology of any language is one of the main branches of its linguistics, both from a linguistic and from a moral point of view, because morality, as the basis for the existence of human society, contains many terms covering almost all institutions of social life, because morality itself is itself is the existence of human life. Given the particular importance of ethics, the study of the ethical terminology of each language in a certain sense by studying the linguistics of ethical terminology in the works of one of the founders of ethics in the Persian-Tajik language, Hussein Voizi Kashifi, in the current conditions has acquired special significance in Tajik linguistics. Because relying on ancestral heritage and its moral influence is one of the obligations of the philology and social sciences. Term formation is one of the main and main ways of development of all areas of science and culture. The terminology of each language, including moral terms, is formed on the basis of existing, that is, traditional forms of derivational of the same language. The article provides an interesting study based on the classification of the main methods and techniques of the lexicography of the Tajik language. It should be noted that one of the main ways of constructing ethical terms in the Tajik language is the morphological method, which is the construction of terms with prepositions and suffixes, and the grammatical method, with the help of which complex and mixed terms are created. Each method of lexicography is further divided into several groups in structure and has its own characteristics. In addition, the article provides many examples on the following issue from the moral legacy of Hussein Waiz Kashifi.

Key words: ethical terms, method, word formation, term formation, complex terms, forms, noun, adjective, prefix, suffix.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Маҳмудзода Мунираи Қаноатшоҳ*** - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи мутолиоти Шарқ, факултаи муносибатҳои байналхалқӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё.Рӯдакӣ, 17. E-mail: **umar.mo@mail.ru.** Тел.: **(+992) 988-57-77-37**

Сведение об авторе: ***Махмудзода Мунираи Каноатшох*** – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры восточной исследований факультета международных отношений. **Адрес**: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр.Рудаки, 17. E-mail: **umar.mo@mail.ru.** Тел.: **(+992) 988-57-77-37**

Information about the author: ***Mahmudzoda Munirai Qanoatshoh*** – Tajik National University, assistance at the Department of East Research, Faculty of International Relations. **Address**: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. . E-mail: **umar.mo@mail.ru.** Тел.: **(+992) 988-57-77-37**

УДК: 491.550

ҶАНБАҲОИ ЭТНОЛИНГВИСТИИ ИСТИЛОҲОТИ ИФОДАКУНАНДАИ НОМИ БОЗИҲО ДАР ЛАҲҶАҲОИ ВОДИИ ҲИСОР

Абдуллоева Г.З.
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Таҳқиқи истилоҳоти соҳавӣ яке аз масъалаҳои мубрами забоншиносии тоҷик гардидааст. Пас аз Истиқлолият дар кишвари мо ба ин масъала ҷиддитар назар менамоянд. Гарчанде дар даврони шӯравӣ ба истилоҳ ва истилоҳсозӣ дар забоншиносии тоҷик диққати махсус дода шуда бошад ҳам, аммо он маводҳо фарогири ҳамаи ҷанбаҳои истилоҳшиносиву истилоҳсозӣ буда наметавонанд. Бо фаро расидани Истиқлолият ва забони давлатӣ эълон шудани забони тоҷикӣ масъалаи забон аҳамияти хосса пайдо кард ва ба ҳадде мубрам гардид, ки онро метавон яке аз падидаҳои муҳимми шуури миллӣ ва афкори ҷамъиятии ин солҳо номид [17, с.11].

Ҳатто мавзӯи истилоҳоти забони тоҷикӣ ба андозае мубрам аст, ки дар суханронии Пешвоии муаззами миллат Эмомалӣ Раҳмон дар Ҷашни 10 - солагии қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ин масъала чунин зикр гардидааст: “... Мо бояд ба таҳия, танзим ва ҳамгунсозии истилоҳот, ки яке аз масъалаҳои муҳим дар роҳи рушди забони давлатӣ ба шумор меравад, эътибори ҷиддӣ диҳем. Дар замони пешрафти бесобиқаи илму техника таҳияи истилоҳ ё истилоҳсозӣ ба сифати омили тавонбахши забон дар ҷомеаи мо аҳамияти мубрам пайдо кардааст” [9, с.3].

Истилоҳоти варзишӣ як соҳаи муҳимми истилоҳоти соҳавии забон ба шумор меравад. Гарчанде ба ин масъала бештар муҳаққиқони тоҷик Н. Гадоев (2012), С. Матробиён (2012), Р. Сангинова (2012), С. Ҳалимиён (2014), Ш. Исмоилов (2018), А. Шафоатов (2019), И.Сулаймонов (2019) даст зада бошанд ҳам, аммо дар бахши истилоҳоти варзишӣ қабати номвожаҳои марбут ба бозиҳо таҳқиқи ҷиддиро талаб менамоянд.

Варзиш, тарзи ба роҳ мондани ҳаёти солим дар мардуми куҳанбунёди тоҷик аз қадимулайём шуғли асосӣ ба шумор рафта, дар ҳеҷ давру замон қурби худро гум накардааст, ба ҳар як шахс аз овони кӯдакӣ омӯзонида мешавад. Мо ҳақ надорем фаромӯш кунем, ки тарғиби тарзи зиндагии солимро ҳанӯз аз оила ва боғчаҳои бачагона оғоз карда, дар мактаб ва дигар ҷойҳои ҷамъиятӣ идома додан зарур аст [19, с.5].

Машғулиятҳои гуногуни варзишӣ ва ҳар гуна бозиҳо дар ҳаёти гузаштагони мо мавқеи хосса дошт. Махсусан, дар базмҳо, рӯзҳои ид, тӯйҳо намудҳои гуногуни бозиҳои варзишӣ бисёртар намоиш дода мешуданд. Ин амали нек аз тарафи мардуми тоҷик то имрӯз идома ёфта истодааст, ҳам ҷашнҳои мавсимӣ ва ҳам ҷашнҳои хонаводагиро дар айни замон бидуни бозиҳои гуногун тасаввур кардан ғайриимкон аст.

Бозиҳо низ аз бою ғанӣ будани фарҳанги халқ гувоҳӣ медиҳанд. Он истилоҳоту вожаҳое, ки дар ифодаи номи бозиҳо то ба имрӯз дар забони мо ҳифз шудаанд, аз он шаҳодат медиҳанд. Забон инчунин падидаи фарҳанги миллӣ буда, ба воситаи он ҳар як шахс ҳувияти хешро мешиносад, ҷаҳонбиниашро васеъ менамояд ва ҳофизаи маънавиашро қавӣ мегардонад. Илова бар ин, забон яке аз унсурҳои таконбахши таъриху фарҳанг ба шумор рафта, дар он анъана ва суннатҳои халқ ифода меёбанд. Маҳз тавассути забон инсон арзишҳои маънавии халқи худро ҳифз менамояд ва ба ин арзишҳо арҷи бештар мегузорад [18, с.5].

Бояд ҳаминро иброз намоем, ки калимаи “бозӣ”, тавре ки дар забони адабӣ истифода мешавад, миёни намояндагони лаҳҷаҳои водии Ҳисор низ дар ҳамин шакл мавриди истифода қарор дорад, аммо дар баъзе лаҳҷаву шеваҳо ба тағйироти фонетикӣ дучор гаштааст. Масалан, миёни тоҷикони арабзабон дар шакли “*бӯзӣ*”дар истифода қарор доштааст: Ку, бачаҳои мо йак *бӯзӣ* када битийа канӣ [16, с.212].

Дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор, махсусан дар ноҳияҳои Турсунзода, Шаҳринав ва Ҳисор ин вожа дар аксари ҳолатҳо дар шакли “ *бозӣ - бозӣ*” низ истифода мешавад ва дорои маъноҳои гуногун буда метавонад: 1. Ба маънои аслии худ, бо чизе андармон шудан: Рав, луфтакчета гиру қати ҳамроҳакот *бозӣ- бозӣ* карда гард(Қ); Манижа ҳеҷ каса ғам нимета

шикамша сер, кун бозӣ - *бозӣ* кара мегара (Ш. О) 2. Ба маънои беҳуда гузаронидани вақт: Умрата ба *бозӣ* - *бозӣ* гузаронидӣ, чӣ кор кар(д)и худат медониву худои тепи сарат(Ш); Ба *бозӣ- бозӣ* нисфи умрут гузашт, аку калата кор фармову номаъқулира камтар бъку(Т); 3. Ба маънои бо касе ҳазл кардан, фиребкорӣ кардан: Ту тирмизак кати ман *бозӣ- бозӣ* накун, чояш биёд ба хок яксон мекунам(Н); Ба бозӣ - *бозӣ* мана талаву тарака кад, хъдм нафаҳмида мондм, ки чӣ гап шид (Ч).

Гарчанде ки дар мавзеъҳои алоҳидаи Тоҷикистон номи бозиҳо гуногун бошанд ҳам, маънии онҳо як аст. Гӯйиши ин мавзеъ дар истеъмоли номи бозиҳо аз дигар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ба куллӣ фарқ намекунад. Азбаски дар ин мавзеъ ҳам намояндагони шеваи шимолӣ ва ҳам намояндагони шеваи ҷанубӣ умр ба сар мебаранд, калимаю истилоҳоти ин бахш низ бо ҳам каме омезиш ёфтаанд. Ин хусусияти ин гурӯҳи калимаҳоро ба инобат гирифта, вожаҳои ифодакунандаи номи бозиҳоро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо менамоем:

1.**Номи бозиҳои духтарона**: *алғакбозӣ/ ҳуйталак/, ҳоя, авлончакбозӣ/ ҳойсуворӣ/ аргунчакбозӣ* (бодпарӣ, дар шохи дарахт ресмони сахтро мебанданду, дар он мешинанд ва шахси дигар ин ресмони басташударо сахт алвонҷ медиҳад), *паракпарак/ симпарак/ куртикбозӣ/ скалкабозӣ* (бо ремонча паридан), *сангчабозӣ/ санчилбозӣ/ панҷакбозӣ* (ҳангоми ин бозӣ, бояд аз замин сангчаҳои ҳаҷмаш майдаро бо кафи даст гиранд ва ҳангоми дар як панҷа даҳто сангча ҷойгир шудан, ғолиб дониста мешаванд), *қолбозӣ/ макмак* (ин бозиест, санги ҳамвори паҳнро тавассути як пой ба хатҳои кашида мебарӣ, бояд санги паҳн аз хатҳои кашида набарояд), *кадукаду* (якчанд духтар дастҳоро аз таги дастони духтари якум нишастагие, ки дастонашро дар дарахт ҳалқа кардааст гузаронида, қатор паси якдигар ба мисли каду менишинанд ва ба духтари дигар супориш медиҳанд, ки кадуи пухтагиро интихоб кунад ва он духтар ба сари духтарон бо ангуштонаш сахт- сахт мезанад ва садои сари кадом духтаре, ки баланд барояд онро аз байни духтарон бояд ҷудо намояд, ҳангоми натавонистан худаш ба ҷойи он духтар менишинад), *қамбарқамбар* (аз хок мақбарачае месозанду болояшро андова менамоянд, бо дастони худ то пайдо шудани мӯй мақбарачаро *қабарқабар мӯй барор, мӯйи сафедак барор, мӯйи сиёҳак барор, гӯён* молиш медиҳанд, ҳангоми пайдо кардани мӯй ғолиб дониста мешаванд), *давакдавак* (дар гирди чоркунҷае, ки дар замин кофта шудааст, медаванд), *ҷигар-ҷигар* (як навъ бозии духтаронае, ки аз 12 нафар зиёд ширкат меварзанд, ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд ва гурӯҳи якум овози ягон ҳайвонро бароварда ба хонаи гурӯҳи дуюм ба меҳмонӣ мераванд), *баҷошавакон* (чашми як нафарро бо рӯймолча мебанданд, дигарҳо пинҳон мешаванд, касеро, ки аввал пайдо намуд, дафъаи дуюм чашми ӯро мебанданд), *хоначабозӣ* (аз латтачаҳои гуногун хонача оро медиҳанд, кадом духтарчае, ки хоначаи зеботар оро дода тавонист, ғолиб дониста мешавад), *луфтакчабозӣ* (рӯйи лухтакро аз танга, тугмаи калон сохта, тавассути ришта оро медиҳад).

Дар ин бахш лозим донистем, истилоҳи “*паракпарак”* ва “*алғакбозӣ”*- ро каме тафсир диҳем. Бозии *паракпарак*, аслан дар ҷамоати қишлоқи Қаратоғ бо номи *паракпарак* дар деҳаи Чиртак бо номи *симпарак* маъмул буда, муодили он дар деҳаи Тӯдаи ноҳияи Ҳисор *куртикбозӣ* ва дар байни мардуми ҳакимчӣ *искалкабозӣ (скакалька)* ба ҳисоб меравад*: Ман пъри пър шалпар шдм, дига фараи куртикбозира надорм (Т); Ё,ё бачаҳаки очат мура, Манзураҷон намебиёи қати Ашурбивичон иқаҳак искалкабозӣ кунӣ* (Ҳ,Б). Воҳиди луғавии *паракпарак* аз такрори калимаи *парак* ба вуҷуд омадааст, ки яке аз маъноҳои калимаи *парак* дар забони тоҷикӣ *садо* ва *нидо* мебошад” [6, с.231]. Шояд ҳамин маънои “*садо”* доштани ин калима боиси чунин номгузорӣ гаштани ин бозӣ шуда бошад, зеро ҳангоми бо ресмонча паридан садои пойҳо хеле баланд мебароянд. Шояд феъли *паридан* дар ин ҳолат дар ташаккули ин истилоҳ мавқеи асосиро бозида бошад. Ин калима дар лаҳҷаи Панҷакент дар шакли *“ресмончабозӣ*” маъмул аст.

Истилоҳи *алғакбозӣ* боз дар байни мардуми ин мавзеъ дар шаклҳои *бодпарак, бодравӣ, ҳайбодбозӣ, алғакбозӣ, ҳуйталак, ҳоя, авлонҷчакбозӣ, ҳойсуворӣ, аргунчакбозӣ* дар истифода қарор дорад. Аслан, миёни мардуми Батош, Меҳробод ва Қаратоғ дар ифодаи ин навъи бозӣ калимаҳои *бодпарак, бодравӣ, ҳайбодбозӣ* маъмул аст ва дар ташаккули ин калимаҳо феъли номии *бод додан* мавқеи асосиро ишғол менамояд: Духтаратон хаёлӣ шуда рафтас, очаҷон бағайри *бодпарак* дастакаша да ягон кори хона намезанад(Б.).; Нигина, ғамҳои дилаша *бодравиқати* буроварсос, а(з) дина боза намаки Худоя начашидас(М.).; Очабивем гуфтан, ки чиқа ҳайбодбодбозӣ кунӣ, ҳамуқа гуноҳот

мерезад(Қ.). Дар деҳаҳои Шунуку Даҳбед ба ин маънӣ калимаҳои *авлонҷчакбозӣ ва аргунчакбозӣ* серистеъмоланд. Ба мардуми Чиртакдара ва деҳаҳои гирду атрофи он, ки гӯйиши намояндагонаш бештар ба шеваи ҷанубӣ майл менамояд, номи ин навъи бозиро бештар дар шаклҳои *ҳуйталак/ҳойталак, ҳоя, ҳойсуворӣ*, ки дар ташаккули онҳо мавқеи феъли *ҳой* (алвонҷ) *додан* басе калон аст, ба забон меоранд. Илова бар ин, бояд ҳаминро зикр намоем, ки шаклҳои дигари ин истилоҳ "*ҳайучак/ аргунчак*" хосси мардуми Бухоро мебошанд.

Тазаккур бояд дод, ки ин истилоҳ дар аксарияти деҳаҳои Варгандок, Искич, Нилуи ноҳияи Ҳисор дар шакли "*алғак"* низ маъмул аст: *Алғака,* ки кашан дига гӯдако ғам наметиян *алғабозӣ* кара мегаран(И.). Алғакро аз ресмони ғафси абрешимӣ омода менамоянд, ки дар гузашта онро *аврак* ва бодпеч меномиданд [6, с.18] ва тафсири ин истилоҳ дар луғат чунин омадааст: *аврак* ресмоне бошад, ки атфол дар айёми ид ва Наврӯз дар шохи дарахт ва монанди он овезанд ва бар он нишаста дар ҳаво оянду раванд" [6, с.125]. Шояд ҳамин истилоҳи *алғаке,* ки дар ин мавзеъ маъмул аст, шакли тағйирёфтаи *аврак* бошад.

Истилоҳи *бачошавакон д*ар лаҳҷаи Тагнов муодили *ҷогашавакун* дорад [3, с.68]. Бояд ҳаминро зикр намоем, ки ин калима дар баъзе мавзеъҳо дар шакли *руствшавакон*, *пинҳоншавакон* низ маъмул аст.

2.**Номи бозиҳои писарона**: *тӯббозӣ* (бозӣ бо тӯб), *буҷулбозӣ* (бозӣ бо буҷул, ё устухончаҳо, ки чор тарафи онҳо бо тарзҳои гуногун номгузорӣ шудаанд ва тарафи асосиаш асп, тарафи дигараш хар, тарафи сеюмаш чук ва тарафи чорумаш пук номгузорӣ шудааст ва агар ҳангоми партофтани буҷул тарафи аспаш ояд, ғолиби бозӣ мешавад), *дулдулбозӣ/ чомоқбозӣ/ чормағзбозӣ* (чуқурча кофта чормағзҳои майдаро, ки *гела* ном доранд, дар гирди он ҷамъ менамоянд ва бо чормағзи калоне, ки *сакка* ном дораду барои задан аст чормағзҳои хурдро мезананд, агар ба чуқурча чормағзҳо ҷуфт афтанд бозиро буридагӣ ҳисоб мешаванд), *подшобозӣ* (бозӣ бо қуттии гӯгирд,), *чиликқаҳрӣ /ликдангал/ иликқаҳрӣ* (бозӣ бо чӯбчаҳо). Бозиҳои *дулдулбозӣ* (чормағбозӣ), *тоқигурбойдӣ* (тоқиғелонак) *ва мушкеттӣ* (муштҷангак) хосси мардуми Чиртакдара мебошанд [10, с.11].

Аслан, истилоҳи тӯббозӣ дар забонҳои бадахшонӣ, аз ҷумла рӯшонӣ, шуғнонӣ, ишкошимӣ, бо номи *putīozi* маъмул аст. Дар ин хусус муҳаққиқи рус Пешерева Е.М. чунин овардааст: "Бозичае, ки бо он писарон ва духтарон бозӣ менамоянд, тӯб ба ҳисоб меравад, ки дар байни тоҷикони кӯҳӣ ва яғнобиҳо номи **tup/tuf** гирифтааст [7, с.60]. Ин мафҳум дар забони форсӣ ҳам маъмул аст, лекин дар аксари ҳолатҳо вожаи **guy** онро иваз месозад. С. Матробов тахмин мекунад, ки вожаи **tup//tud** "тӯб" ба забони тоҷикӣ аз забони туркӣ иқтибос шудааст [5, с.46].

Агар ба баромади истилоҳи *дулдулбозӣ* жарфтар, амиқтар назар афканем, пас собит месозем, ки пайдоиши номи ин бозӣ бо калимаи *дул* (чуқурчае, ки масоҳати он ба кафи даст баробар аст) алоқамандии зич дорад. Дар деҳаҳои Шунук, Даҳбед ва Имоми Аъзам ин бозӣ бо номи "*чомоқбозӣ*" (чормағз) маъмул аст, ки аслан барои пайдоиши ин истилоҳ худи "*чомоқ"* (чормағз), ки тавассути он ин бозиро оғоз менамоянд, нақши беандоза гузоштааст. Бархе аз забоншиносон истилоҳи "чомоқ"-ро ба луғати туркӣ шомил медонанд, ки ин андеша чандон дуруст нест, зеро вожаи *чормағз* ба забони туркӣ *yongoq* тарҷума мешавад. Дар луғати " Чароғи ҳидоят" оварда шудааст, ки *чумоқ*- зоҳиран лафзи туркист, зеро ки қоф дар форсии асл нест, ба маънии чӯбдасте ба шакли махсуси маъруф. Ва ин аксар ривоҷи аҳли Эрон аст. Ва аҳли Тӯрон аломати ташайюъ донанд, зеро ки пеши арбоби ташайюъ нигоҳ доштани чӯби бодом ба шакли мазкур маснун аст [8, с.79]. Илова бар ин, бояд ҳаминро зикр намоем, ки дар водии Рашт "*дулдулбозӣ"*-ро бо номи *генабозӣ* мешиносанд. *Гена* чормағзи пухта нарасидаест, ки зӯран аз пӯсташ ҷудо менамоянд [4, с.121]. Дар лаҳҷаи Қаратоғ бошад, ин навъи чормағзҳоро ғелла меноманд. Калимаи *дулдул* дар луғат айнан ба ҳамин шакл оварда шудааст, аммо ин калима ба луғати забони арабӣ шомил буда, маънои "*хачири савории Алӣ, ки домоди Муҳаммад буд"* ва илова бар ин, "*хачир ва маркаби тезравро"* ифода менамояд [11, с.398].

Таҳлилҳо собит намудаанд, ки калимаи *подшобозӣ* низ дар лаҳҷаву шеваҳо муодилҳои худро дорад. Масалан, дар водии Рашт дар шакли *поҳчобозӣ*, дар водии Зарафшон *подшобозию* бо *дуррабозӣ* ва дар баъзе мавзеъҳои дигар бо номи **г***угирдбозӣ*

маъмул аст. Дар луғати “Чароғи ҳидоят” истилоҳи *бозии миру вазир*- бозиест, ки аксар атфол ва ҷавонон бозӣ кунанд, омадааст [8, с.30].

Тавре маълум гашт, дар ин таркиби луғавӣ ба ҷойи калимаи *подшоҳ* муодили он *мир* оварда шудааст, ки ин аз ғановатмандии забони тоҷикӣ дарак медиҳад. Инчунин, ба ғайр аз калимаи *мир,* синонимҳои дигари ин калима аз қабили *ҳоким, ҳаким, шоҳ, сарвар, роҳбар* ва ғайраро вохӯрдан мумкин аст, ки ҳар яке аз онҳо мавқеъ ва мавридҳои истеъмоли худро соҳиб мебошанд. Калимаи *подшо* баромади форсӣ -тоҷикӣ дошта, аслан дар забони адабии тоҷик дар шакли “*подшоҳ*” маъмул аст ва ба гурӯҳи калимаҳои қадимаи форсӣ - тоҷикӣ дохил мешавад. *Подшоҳ* – номест форсии бостонӣ мураккаб аз *под* ва *шоҳ*; ва *под* ба маънии пос ва посбон ва нигоҳбон ва пойидан ва дорандагии тахту авранг бошад, чунонки гузашт ва *шоҳ* ба маънии асл ва худованд ва домод ва ҳар чиз, он ба сират ва сурат ва амсол ва акрои беҳтар ва бузургтар бошад [6, с.213]. *Подшоҳ* - (ба бои форсӣ маъруф); таҳқиқи дар луғоти қадима навишта омада ва ин ки дар Ҳиндустон ба бои тозӣ (яъне бодшоҳ) шуҳрат дорад, зоҳиран аз ҷиҳати истикроҳи ҳарфи аввал аз калимаи мазкур аст, ки ба забони ҳиндӣ қабеҳ аст [8, с.50].

Гарчанде ки дар айни замон доираи истеъмоли ин калима каме танг шуда, ба ҷойи он калимаҳои “*президент” ва “сарвар”* дар истифодаанд, аммо дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор ин вожа дар нутқи куҳансолон дар айни замон низ ба маънии аслии худ серистеъмол аст. Илова бар ин, ҳаминро қайд карданием, ки ин калимаро қариб ҳар як адиби тоҷик дар осори худ истифода намудааст ва менамояд. Масалан, устод Айнӣ низ дар повести “Одина” ҷойи ин калимаро муайян карда овардааст: - “Худо *подшоҳ* аст,” гуфта нишастан кори бевазанон аст, - гуфт Одина. Як хусусияти барҷастаи насри С. Айнӣ дар он аст, ки вай мақолу масалро дар айни тасвири авҷи воқеа кор мефармояд [14, с.66].

Истилоҳи *чиликқаҳрӣ* ифодакунандаи мафҳуми яке аз бозиҳои маъмул ва қадимаи тоҷикона аст. Ин бозӣ дар лаҳҷаву шеваҳои тоҷик бо номҳои гуногун номгузорӣ шудааст. Масалан, дар лаҳҷаи водии Рашт дар шакли *чиликдангал*, дар лаҳҷаи тоҷикони Самарқанд бо номи *чилакбозӣ* ё *чакалакбозӣ,* дар Панҷакент бо номи *чиликбозӣ,* дар Бадахшон бо номи *чӯкӯлӯк* маъмул аст. Аз рӯйи зикри муҳаққиқ В.Гордлевский маълум мешавад, ки дар байни халқи қирғиз ин бозӣ бо номи *«cikit ва cikelek*», дар байни туркҳо бо номи “*celik* - игра в чижика” [3, с.23]. маъмул аст. Истилоҳи *буҷулбозӣ* низ барои намояндагони дигар лаҳҷаву шеваҳо дар ҳамин шакл маъмул буда, дар забони адабии тоҷик ҳам айнан дар ҳамин шакл мавриди истифода қарор дорад. Ин калима аз ду ҷузъ *буҷул* ва *бозӣ* сохта шудааст. Вожаи *буҷул* дар луғати “Бурҳони қотеъ” чунин тафсири худро ёфтааст: устухони шитолинг ва он дар миёни бандгоҳи соқи пой мебошад, ва ба тозӣ каъб мегӯянд [6, с.55].

Боиси зикр аст, ки дар айни замон лаҳҷаҳои Водии Ҳисор ба мисли дигар лаҳҷаҳо аз исмҳои иқтибосии *нарда, шашка, шахмат*, *кубик*, *карта, денди, компютер*, *автомат*, *пистолет*, *мошин*, *хокей*, *футбол* ва *рагатка* бо илова кардани исми тоҷикии *бозӣ* дар қолаби мураккаби вожасозии навъи тобеъ истилоҳоти *нардабозӣ, шашкабозӣ, шахматбозӣ, кубикбозӣ, карта/ қартабозӣ, дендибозӣ, компютербозӣ, автоматбозӣ, пистолетбозӣ, мошинбозӣ, хокейбозӣ, футболбозӣ ва рагаткабозӣ* сохта шудаанд. Истилоҳоти *пабедабозӣ* ва *резинкабозӣ* низ бо ҳамин роҳ пайдо шудаанд.

Илова бар ин, бояд ҳаминро дарҷ созем, ки истилоҳи *ланкабозӣ* (бозӣ бо пӯстаки тагаш сурбдор) низ дар байни мардуми ин мавзеъ хеле васеъ истифода бурда мешавад. Ба андешаи мо решаи ин калима “*лама”, “ламка*”-и забони русӣ аст, ки ба тағйироти фонетикӣ гирифтор гашта, шакли “*ланка”*- ро гирифтааст. Калимаи *лама*, аслан аз забони испанӣ дар шакли “ilama”, ки маънои “ҳайвони аз оилаи ширхорҳои хурди шутурҳои амрикоӣ” – ро дар худ нигоҳ медорад ба забони русӣ иқтибос шудааст [12 с.112].

4. **Номи бозиҳои гурӯҳӣ**: *сарҷанг* (ду нафар сари худро ба якдигар мезанад), *муштҷан*г (қувваозмоии ду нафар бо мушт), *куштинг* (қувваозмоии ду нафар тавассути муҳориба), *дастхowонак* / *дастҷиқак* (қувваозмоии ду нафар бо як даст), *тухмҷангак* (дар рӯзи идҳои рамазону қурбон бачаҳо тухмҳоро бо ҳам мезананд, тухми касе шиканад, мағлуб аст), *гӯшмолак/гуштовонак* (то сурх шудан гӯшро мемоланд, касе тоқат кунад, ғолиб дониста мешавад), *кawкҷангак* (ду кабкро ҷанг меандозанд), *хурӯсҷангак* (ду хурӯсро ҷанг меандозанд), *чавгонбозӣ* (хокей), *бузкашак* (човандозҳо ба чоҳи кандагӣ бузро кашола карда меоранд), *ҷангаратуй* (бо харҳо бузро кашола карда то ҷоҳи кандашуда меоранд), *тановкашак* (ду гурӯҳ шуда ресмонро ба тарафи худ мекашанд, кадом гурӯҳе, ки бандро

кашида гирад, ғолиб дониста мешавад), *пайга* (пойгаҳ, давидан), *асптозӣ* (мусобиқаи аспронӣ). Асптоз маъруф аст, ки аспдавонанда бошад [6, с.87]. Бояд тазаккур дод, ки истилоҳи *човандоз* дар асл шакли *"чоҳандоз*"- ро дошта бо мурури замон ба тағйироти фонетикӣ гирифтор шудааст.

Ҳангоми таҳлили мавод собит намудем, ки дар ин бахш дар ифодаи номи бозиҳо калимаҳои мураккаб хеле зиёд ба чашм мерасанд, ки аксарияти онҳо бо калима " ҷанг" сохта шудаанд. Муҳаққиқ А.Шафоатов овардааст, ки дар ин маврид вожаи ҷанг маънои "ҳарб, муҳориба, қувваозмоӣ"-ро ифода мекунад ва зимни истилоҳсозӣ бо исмҳои гуногун алоқа баста, номи бозиҳои мухталифро низ ба вуҷуд меорад [15, с.27].

5. **Номи бозиҳои хушҳолкунанда**: *аспакбозӣ* (як навъи рақс бо аспаки чӯбин), *нағмабозӣ*(масхарабозӣ), *дорбозӣ* (ҳаракат дар болои банд) ва ғайра. Бояд ҳаминро дарҷ намоем, ки истилоҳи *дорбоз* низ ба луғати забони форсӣ - тоҷикӣ шомил буда, дар забони адабии тоҷик боз дар шаклҳои "*расанбоз" ва "ресмонбоз"* дар истифода қарор дорад, ки ин аз ғановатмандии забони нобу шевои мо дарак медиҳад.

Илова бар ин, бояд ҳаминро зикр намоем, ки ҳар як бозиро дар мавридҳои муайян ташкил менамоянд. Барои гузаронидани бозиҳо вақту соат, замону макон мавқеи муайянро мебозанд. Масалан, бозии *бузкашакро* дар ягон давра дар тобистон ташкил намекарданд, зеро дар ҳавои гарм аспҳо ташна монда хуб давида наметавонанд. Бозиҳои дорбозию аспакбозӣ, нағмабозӣ дар рӯзи тӯй гузаронида мешаванд [1, с.82]. Истилоҳи *дорбозӣ* аз давраҳои аввали рушди забонамон сарчашма мегирад, зеро дорбозӣ яке аз ҳунарҳои қадимӣ ва машҳури тоҷикон аст.

Гӯштингирӣ яке аз намудҳои қадимии варзиш буда, то ҳол идома дорад. Махсусан, ҳангоми истиқболи ҷашни Наврӯз гӯштингирӣ яке аз қисматҳои муҳимми ин ҷашнвора гардидааст. Гӯштингирӣ инчунин яке аз намудҳои варзиши ҷаҳонӣ мебошад.

Гарчанде истилоҳи гӯштин дар ин мавзеъ дар ҳамин шакл мавриди истифода қарор дошта бошад ҳам, аммо дар осори ниёгонамон, махсусан дар осори Сайидо дар шакли *куштӣ // гӯштӣ* омадааст [13, с.69]:

Касе, ки ба *гуштӣ* набард оварад,
Сари меҳтаре зери гард оварад (Сайидо).

Шӯхи *куштингир* бошад дар фанни худ устод,
Хонаи худ бурдам ӯрову ба зӯри худ фитод (Сайидо).

Илова бар гуфтаҳои боло, ҳангоми таҳқиқи мавод собит намудем, ки бо калимаи *бозӣ* як силсила истилоҳоти нав сохта шудаанд, ки онҳо хусусияти этнолингвистӣ ва сотсиолингвистӣ дошта, ба истилоҳоти соҳаи варзиш дохил намешаванд. Масалан, дар суҳбат бо мардуми куҳансоли ин мавзеъ як силсила истилоҳоти иҷтимоии хусусияти маҳаллӣ доштаро бо вожаи бозӣ аз қабили *ӯйношбозӣ* (ишқварзии зани шавҳардор бо марди бегона), *ойимбозӣ* (ишқварзии марди зандор бо зани дигар), *ҷувонбозӣ/ ҷувоншинонӣ* (ишқварзии мард бо мард) номбар намуданд. Маълум гашт, ки ин истилоҳҳо дар як давраи хосси таърихӣ, яъне давраи Аморати Бухоро фаъол буда, ҳоло ба вожаҳои таърихӣ - архаистӣ табдил ёфта, аз истифода баромадаанд. Инчунин, дар ин мавзеъ калимаҳои оббоз, *аспбоз, гургбоз, морбоз, сагбоз, хурӯсбоз, қиморбоз* маъмуланд ва дар гузашта низ дар ҳамин шакл корбаст мешудаанд.

Калимаи *бозингар*, асосан дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор, махсусан ҷамоати қишлоқи Қаратоғ ба маънои раққос, раққоса мавриди истифода қарор дорад, ки дар луғат низ ин маънои он қайд шудааст: *бозингар* - он ки дар ягон бозӣ маҳорат дорад, монанди дорбоз, раққос, шатранҷбоз [11, с.195].

Аммо бидуни маънои аслии худ ин вожа ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор боз ба маънои *"шахси ҳилагар*" низ мавриди истифода қарор дорад. Инчунин, муодили ин вожа дар баъзе лаҳҷаҳо, аз он ҷумла Тӯдаву Ноҷии водии Ҳисор вожаи "*арғушт*" ба ҳисоб меравад ва бештар дар шеваи ҷанубӣ маъмул аст. Аз сарчашмаҳои таърихӣ бармеояд, ки калимаи *арғушт* баромади тоҷикӣ дорад. Дар луғати " Бурҳони қотеъ" калимаи *арғуштак,* ки аз исми *арғушт* тавассути ҳамроҳ кардани пасванди - ак сохта шудааст, далели ин ақидаҳост: *арғуштак* - навъе аз бозӣ бошад, ки дӯшизагон ва духтарон кунанд; ва он чунон аст, ки бар сари ду по нишинанд ва кафҳои дастҳоро бар сари зонуҳо моланд ва чизҳо гӯянд ва ҳамчунон нишаста бар сари пойҳо барҷаҳанд ва

кафҳои дастҳоро бар ҳам зананд [6, с.80]. Аммо илова бар ин, бояд ҳаминро қайд намоем, ки ба намояндагони ин лаҳҷаҳо на ҳамаи калимаву истилоҳоте, ки дар забони адабии тоҷик ва дигар лаҳҷаву шеваҳои забони тоҷикӣ маъмуланд ошно мебошанд. Масалан, истилоҳоти "*сахтбоз* – касе, ки дар қиморбозӣ дасти тамом дошта" , "*хишти қимор*-хиште, ки бар он қаъбатайн буҷул андозанд", "суроҳибозӣ – навъе аз рақс аз олами шишабозӣ", *тосбоз*- касе, ки ба тос бозӣ кунад, аз олами шишабозӣ*"* [8, с.124, 92, 145, 149].

Номи бозиҳо вобаста ба пайдоиш ва доираи интишорашон чунин гурӯҳҳоро дар бар мегиранд:

а) номи бозиҳое, ки хусусияти умумитоҷикӣ доранд: *луфтакчабозӣ, хоначабозӣ, подшобозӣ, тухмҷангак, кавкҷангак, хурусҷангак, буҷулбозӣ;*

б) номи бозиҳои хосси лаҳҷаҳои мазкур: *дулдулбозӣ, чомоқбозӣ, ҷигар-ҷигар, паракпарак, гӯшмолак, аспакбозӣ, ҷувонбозӣ, ҷувоншинонӣ*;

в) номи бозиҳое, ки аз забони туркӣ-ӯзбекӣ иқтибос шудаанд: *тӯббозӣ, чиликқаҳрӣ, ӯйношбозӣ,ойимбозӣ;*

г) номи бозиҳое, ки аз забони русӣ иқтибос шудаанд: *футбол, валибол, мак-мак, пабеда, рагатка* ва ғайра.

Аз таҳлилу таҳқиқи мавод бармеояд, ки истилоҳоти ифодакунандаи номи бозиҳо дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор як қисми калони луғати ин мавзеъро ташкил намуда, бештар хусусиятҳои этнолингвистӣ доранд.

Муқарриз: ***Назарзода С.*** – доктори илмҳои филологӣ, профессор.

А Д А Б И Ё Т

1. Абдуллоева Г. Лексикаи лаҳҷаи Қаратоғ / Г. Абдуллоева. - Душанбе, 2017. – 190 с.
2. Гадоев Н. Лексикаи лаҳҷаи Тагнов / Н.Гадоев. – Душанбе, 2012. – 208 с.
3. Гордлевский В.А. Игры анатолийских турок / В.А. Гордлевский // Известия О-ва обследования изучение Азарбайджана 5. - Баку, 1927. - С.89-122.
4. Исмоилов Ш. Лексика лаҳҷаи водии Рашт / Ш. Исмоилов. – Душанбе, 2018. – 306 с.
5. Матробов С. Робитаҳои забонӣ (дар мисоли лексикаи бозиҳои сунатии вахониҳо аз назари қиёс / С. Матробов // Паёми Донишкадаи давлатии забонҳо. - Душанбе, 2011. - №1(4). - С.43-51.
6. Муҳаммадҳусайни Бурҳон. Бурҳони қотеъ. Ҷ.1. - Душанбе: Адиб, 1993. – 280 с.
7. Пещерева Е.М. Игрушки и детские игры у таджиков и узбеков / Е.М. Пещерева // Сб. музея антропологии и этнографии. - Том.17. - М.:-Л., 1957. - 65 с.
8. Сирочуддин Алихони Орзу. Чароғи ҳидоят. – Душанбе, 1992. - 238 с.
9. Суханронии Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ҷумҳурият, 7.10. 2019. - №189(23792).
10. Турсунов Ш. Таърихи деҳаи Чиртак ва Чиртакиён / Ш. Турсунов. – Душанбе, 2013 .– 208 с.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ. - М., 1969. - Ҷ.1. - 947 с.
12. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер. – М.: Прогрес, 1986. – Том 2. - 871 с.
13. Халимиён С. Лексикаи касбу ҳунар дар осори Сайидои Насафӣ / С. Ҳалимиён. – Душанбе, 2014. - 152 с.
14. Ҳусейнов Х. Забон ва услуби "Одина"-и устод Айнӣ / Х. Ҳусейнов. – Душанбе, 1973. - 253 с.
15. Шафоатов А.Н. Истиҳоти мураккаби соҳаи варзиш / А.Н. Шафоатов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019. – №5. – С.25-29.
16. Ҷӯраев Ғ. Лаҳҷаҳои арабҳои тоҷикзабон / Ғ. Ҷӯраев. - Душанбе, 1975. - 227 с.
17. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат ҳастии миллат. Кит.1. - Душанбе, 2016. – 516 с.
18. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат ҳастии миллат. Кит.2. - Душанбе, 2020. – 431 с.
19. Эмомалӣ Раҳмон. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷ.3. - Душанбе: Ирфон, 2002. – 512 с.

Ихтисораҳо: Қ.- Қаратоғ,н. Турсунзода; И.А- Имоми Аъзам,н. Турсунзода; Ш.-Шунук, н. Турсунзода; Д.-Даҳбед,н. Турсунзода; Ч. – Чиртак, н. Турсунзода; Ш. –Шарифобод, н. Шаҳринав; Н.– Навобод,н. Шаҳринав; Ҳ, Б. – Ҳакимчиҳо, Бузуқ, н. Шаҳринав; Т– Туда,н. Ҳисор; И– Искич, н. Ҳисор.

ҶАНБАҲОИ ЭТНОЛИНГВИСТИИ ИСТИЛОҲОТИ ИФОДАКУНАНДАИ НОМИ БОЗИҲО ДАР ЛАҲҶАҲОИ ВОДИИ ҲИСОР

Дар мақола оид ба истилоҳоти варзишӣ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор сухан меравад. Чунончи машғулиятҳои гуногуни варзишӣ ва ҳар гуна бозиҳо дар ҳаёти гузаштагони мо мавқеи хосса доштанд. Вобаста ба ин муаллиф қайд намудааст, ки бозиҳо низ аз бою ғанӣ будани фарҳанги халқ гувоҳӣ медиҳанд. Он истилоҳоту вожаҳое, ки дар ифодаи номи бозиҳо то ба имрӯз дар забони мо ҳифз шудаанд, аз он шаҳодат медиҳанд. Гарчанде ки дар мавзеъҳои алоҳидаи Тоҷикистон шакли талаффузи ин навъи истилоҳот гуногун бошад ҳам, маънии онҳо як аст. Дар мақола қайд шудааст, ки истилоҳоти ифодакунандаи номи бозиҳо дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор ба духтарона, писарона, гурӯҳӣ ва хушҳолкунанда гурӯҳбандӣ мешаванд. Баъзе аз ин гурӯҳи калимаҳо аз даврaҳои аввали рушди забонамон сарчашма мегиранд. Махсусан, муаллиф таъкид намудааст, ки бо калимаи *"бозӣ"* як силсила истилоҳоти нав сохта шудаанд, ки онҳо хусусияти этнолингвистӣ ва сотсиолингвистӣ доранд. Калимаҳои ифодакунандаи номи бозиҳо дар лаҳҷаҳои водии

Ҳисор ба калимаҳои хосси лаҳҷа, ба калимаҳои туркӣ-ӯзбекӣ ва забони русӣ- аврупоӣ чудо мешаванд. Ҳамин тавр, истилоҳоти ифодакунандаи номи бозиҳо дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор як қисми калони луғати ин мавзеъро ташкил намуда, бештар хусусиятҳои этнолингвистӣ доранд.

Калидвожаҳо: истилоҳ, калима, лаҳҷа, шева, водии Ҳисор, номи бозиҳо, забони адабӣ, калимаҳои лаҳҷавӣ, забоншиносии қавмӣ.

ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ТЕРМИНОВ, ОБОЗНАЧАЮЩИХ НАЗВАНИЯ ИГР В ГОВОРАХ ГИССАРСКОЙ ДОЛИНЫ

В этой статье рассматриваются спортивные термины в говорах Гиссарской долины**.** Так как различные спортивные мероприятия и игры в жизни наших предков играли важную роль**.** Также автор отмечает, что игры тоже свидетельствуют о богатстве народной культуры, слова и термины, свидетельствующие об этом, обозначают названия игр, до сих пор сохронившиеся в нашем языке и дошедшие до нас. Хотя в отдельных местностях Таджикистана формы произношения этого вида терминов разные, но значения у них одинаковые. В статье отмечается, что термины, обозначающие названия игр в говорах Гиссарской долины, группируются на девчачьи, мальчиковые групповые. Некоторые слова из этой группы происходят из ранних стадий развития нашего языка. Особенно автор показывает, что от слова “игра” был создан ряд новых терминов, что они имеют этнолингвистический и социолингвистический характер. Слова, обозначающие названия игр в говорах Гиссарской долины, разделяются на диалектизмы, тюрко-узбекские и русско - европейские. Таким образом, термины, обозначающие названия игр в говорах Гиссарской долины, составляют большую часть лексики данного региона и имеют больше этнолингвистических особенностей. Статья имеет научную обоснованность, в ходе ее написания проводилось изучение особенностей терминов.

Ключевые слова: термин, слово, говор, диалект, Гиссарская долина, название игр, литературный язык, диалектизмы, этнолингвистика.

ETHNOLINGUISTIC ASPECTS THE TERMS DESIGNATING THE NAME OF GAMES IN DIALECTS OF THE HISAR VALLEY

In this article sports terms in dialects of the Hisar valley are considered. As various sporting events and any games in life of our ancestors played an important role. Also the author notes that games demonstrate richness of national culture too, the words and terms confirming it designate called games still remained in our language and reached us. Though in certain areas of Tajikistan a form of pronunciation of this type of terms different, but values at them identical. In article it is noted that the terms designating the name of games in dialects of the Hisar valley it is grouped on girlish, boyish, group. Some words from this group come from early stages of development of our language. Especially the author shows that from the word "game" a number of new terms was created that they have ethnoliguistic and sociolinguistic character. The words designating the name of games in dialects of the Hisar valley are divided into dialectic words, into the Turkman - Uzbek and Russian - European. Thus the terms designating name of games in dialects of the Hisar valley makes the most part of lexicon of this region and has more ethnolinguistic features. Article has scientific validity, during the research which it was carried out studying of features of terms.

Key words: terminology, word, dialect, sub-dialect, Hisar valley, name of games, literary language, dialectic words, ethnic words.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Абдуллоева Гулрухсор Зиёдуллоевна*** – Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С.Улуғзода, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ. **Суроға:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯч.Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: **(+992) 917-11-64-26**

Сведение об авторах: ***Абдуллоева Гулрухсор Зиёдуллоевна*** – Таджикский государственный институт языков им. Сотима Улугзаде, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. Тел.: **(+992) 917-11-64-26**

Information about the authors: ***Abdulloeva Gulrukhsor Ziyodulloevna*** - Tajik State Institute of Languages named after Sotima Ulugzade, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Tajik language. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Muhammadiev Str., 17/6. Tel.: **(+992) 917-11-64-26**

УДК: 81’33:398.91:811.161.1

ЛИНГВОСТАТИСТИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОСЛОВИЦ РУССКОГО ЯЗЫКА С БАЗОВЫМ ПОНЯТИЕМ ЧЕЛОВЕК И С КЛЮЧЕВОЙ ЛЕКСЕМОЙ «ЧЕЛОВЕК»

Камбарова М.А.
Узбекский государственный университет мировых языков

Паремиология – это раздел лингвистики, область филологии, которая занимается изучением пословиц, поговорок, присловий, изречений и т.д. Паремия – это устойчивое высказывание, представляющее собой целое предложение с дидактическим уклоном и нравоучительным характером, обладающее семантически и структурно законченным содержанием. Понятие паремия определяется в многочисленных словарях по-разному. В.И. Даль в толковом словаре объясняет паремию как «нравоучительное слово» [9]. М. Фасмер указывает на то, что «паремия происходит от греч. παροιμία – притча, пословица» [21, с.206]. В Толковом словаре Д.Н. Ушакова паремия определяется как чтение, отрывок из Ветхого завета, дается этимология (от греч. paroimia– притча) и указываются сферы употребления (литературное и церковное) [20]. Итак, пословицы – разновидность паремии, которые являются и коммуникативными единицами языка и речи.

Ниже рассмотрим несколько определений пословицы, предлагаемых известными учеными-лингвистами. А.В. Кунин определяет пословицу следующим образом: «Под пословицами обычно понимают афористически сжатые изречения с назидательным смыслом в ритмически организованной форме» [17, с.339]. В.Л. Архангельский в работе, посвященной устойчивым фразам в современном русском языке, рассматривает пословицы и поговорки «как особый тип вторичных языковых знаков» и как элемент в составе «круга фразеологических единиц» [2, с.147]. Г.А. Пермяков дает следующее определение пословице: «Пословица – грамматически законченное (имеющее вид предложения) изречение с образной мотивировкой общего значения, т.е. требующее расширительного толкования» [18, с.150]. В.И. Даль, расширяя свое понимание пословицы, рассматривает её как продукт народного общения, результат народного и общественного быта, а не результат развития науки: «Что за пословицами и поговорками надо идти в народ, в этом никто спорить не станет, в образованном и просвещенном обществе пословицы нет. Готовых пословиц высшее общество не принимает, потому что это картины чуждого ему быта, да и не его язык; а своих не слагает, может быть, из вежливости и светского приличия: пословица колет не в бровь, а прямо в глаз» [7, с.10].

Таким образом, паремиология занимается изучением устойчивых выражений, таких как пословицы, поговорки, фразеологизмы и др. Пословицы являются народным достоянием, результатом общения людей, передающихся от поколения к поколению, от уст в уста. Пословицы в разных языках, как и в близкородственных, так и в неродственных характеризуются единой (или очень схожей) моделью образования (структуры) и содержания. Это касается краткости пословицы, меткости её содержания в оценке, в определении, в описании человека и в целом социальной структуры, социальных взаимоотношений между людьми, психологии и культуры личности и народа. Многие из этих понятий в пословицах являются общечеловеческими с проявлением национальной специфики как в культуре, так в повседневном и в долгосрочном поведении, реакции человека и социума на происходящее. Общечеловеческое и национально-культурное выпукло просматриваются в пословицах русского языка с понятием человек и с ключевой лексемой человек. Общечеловеческое и национально-культурное в пословицах русского языка, как и в пословицах других языков, взаимосвязаны и взаимообусловлены.

Вильгельм фон Гумбольдт считал язык «внешним проявлением ***духа народа***» [6, с.68]. Пословица, как и другие паремии, выражает дух народа, потому что «...это свод народной премудрости и суемудрия, это стоны и вздохи, плач и рыдание, радость и веселье, горе и утешение в лицах; это цвет народного ума, самобытной стати; это житейская, народная правда, своего рода судебник, никем не судимый» [8, с.110]. Приведем примеры пословиц русского языка, выражающие ***дух народа*****:** *«Где дым, там огонь, где народ, там жизнь», «Народ - что бор дремучий: весь до корня не вырубишь», «Солнце не померкнет - народ не сломится», «Тучи*

соберутся — будет дождь, народ соберётся - сила», «Человек без народа, что дерево без плода», «Будь не только сыном своего отца, будь и сыном своего народа», «В народе найдутся сильнее сильного, умнее умного».

Пословицы могут иметь разные тематики как положительные, так и негативные. В них обычно возвышаются добрые поступки людей, хорошие семейные и дружеские отношения, уважительное отношение к другим и т.д., а всё плохое опускается, не приветствуется. Рассмотрим пословицы русского языка на материале сборника «Пословицы, поговорки и крылатые выражения» И.В. Клюхиной, в которых показаны положительные отношения между людьми [16].

1. Брат
   - ✓ Брат брата не выдаст;
   - ✓ Брат брату головою в уплату;
   - ✓ Братская любовь пуще каменных стен;
   - ✓ Свой своему поневоле брат [16, с.5].
2. Дружба
   - ✓ Дружба крепка не лестью, а правдой и честью;
   - ✓ Дружбой дорожи, забывать не спеши;
   - ✓ Дружбу помни, а зло забывай;
   - ✓ Птица сильна крыльями, а человек дружбой [16, с. 25].
3. Люди
   - ✓ Мир не без добрых людей;
   - ✓ На людях и горе вполгоря;
   - ✓ Возле людей поотирайся да ума набирайся;
   - ✓ Каков есть, такого и в люди несть [16, с.39].
4. Народ
   - ✓ В какой народ попадешь, такую и шапку наденешь;
   - ✓ Если народ един, он непобедим;
   - ✓ Жить с народом в ладу – не попасть в беду;
   - ✓ Народу служить, не ворон ловить [16, с.45].

Таким образом, пословицы отражают жизнь, мировоззрение и дух народа. Они охватывают все стороны человеческой жизни, и поэтому их тематика разнообразна. Они занимают значительное место в жизни народа, так как именно пословицы передают социальные, религиозные, бытовые, философские, моральные и эстетические взгляды народа.

В системе изучения пословицы большое место занимают и лингвостатистические исследования пословицы, что позволяет выявить не только количественные, но, прежде всего, и качественные особенности пословиц, классифицированных по тематике, по структуре и т.д., что имеет большое лингвотеоретическое, лингводидактическое и лингвометодическое значения [10; 11; 12; 13; 29; 23].

Ниже мы обратимся к лингвостатистическому анализу и описанию пословиц русского языка с базовым понятием человек, выраженных словами разных именных частей речи и пословиц с ключевой лексемой человек, которые входят в состав номиноцентрических пословиц.

Основной задачей лингвостатистики является проведение статистического анализа языковых структур с использованием статистического метода. В данном исследовании был проведен лингвостатистический анализ номиноцентрических пословиц русского языка с целью определения в нем количества номиноцентрических пословиц, а также пословиц с понятием или относящихся к понятию «человек» и с ключевой лексемой «человек». Прежде чем начать непосредственный статистический анализ остановимся на определении понятия лингвостатистики в целом и на ее направлениях в частности.

М.В. Арапов в своей монографии «*Квантативная лингвистика»* излагает основы квантативного подхода к языку и пытается связать результаты, полученные от исследовательских работ над языком, осуществлённых с помощью качественных методов, с количественными математическими методами. Он также пытается установить связь между

информационной ценностью единиц языка и количественными характеристиками слов: частотой употребления, степенью многозначности и т.д. [1].

Б.Н. Головин в работе «Язык и статистика» пишет о важности статистической методики в исследовании языка: «Всё шире и успешнее применяется в связи с развитием математического (количественного) метода в языкознании. Опирается на идеи и обобщения теории вероятностей и математической статистики. В простейшем случае представляют собой подсчеты частоты употребления изучаемых явлений в тех или иных текстах (или живой речи); результаты подсчетов обычно сводятся в таблицы, выражаются графиками, процентами, десятичными дробями. В сложных случаях применяются статистические формулы, позволяющие оценивать полученные при подсчетах величины с точки зрения их закономерности или случайности, соответствия или несоответствия выдвинутой или проверяемой гипотезе, устойчивости или неустойчивости, возможности или невозможности использовать для оценки целого текста или совокупности текстов по немногим выборкам и т.д.» [5, с.279-280]. Далее он указал реальные основания применения статистики в изучении языка и речи: «Опыты языковедческой и литературоведческой наук, накопленные к настоящему времени знания о языке и его стилях позволяют утверждать, что одним из реальных оснований применения статистики в изучении языка и речи нужно признать объективную присущность языку количественных признаков, количественных характеристик. Вторым основанием является внутренняя зависимость, существующая между качественными и количественными характеристиками языковой структуры. Третье реальное основание применимости количественного изучения языка в речи нужно видеть в том, что частоты различных элементов языка в речевом потоке подчиняются, по-видимому, тем или иным статистическим законам» [5, с.190].

Р.М. Фрумкина дает понятие о лингвостатистике как о научной дисциплине и различает три основных направления:

1. Получение количественных данных о языке и речи, т.е. это подсчёты частотности элементов в языке литературных произведений;
2. Применение теории вероятности для построения разных языковых моделей и использование данных, полученных в результате подсчёта частот;
3. Исследования, в которых аппарат математической статистики применяется во всем его объёме для описания и обоснования поведения языковых элементов в языке и речи по результатам исследования выборок, с заранее установленной надежностью выводов [22].

Таким образом, можно сказать, что математическая и квантативная лингвистика – это совокупность методов и приемов, с помощью которых можно осуществлять количественный анализ свойств языка и речи. Б.Н. Головин о роли статистических методов писал следующее: «Можно думать, что преподаватели-филологи высших учебных заведений нуждаются сейчас не в математизации своего языка и своих научных представлений, а в доброй помощи математической науки. Такую помощь филолог почувствует тогда, когда научится применять некоторые, наиболее доступные инструменты математической статистики» [4, с.3].

Таким образом, применение математических методов в языкознании может дать «количественную информацию» об элементах языка, так как без статистики не может быть достигнуто достаточно полное и разностороннее знание языка. Для этого многие лингвисты обращаются к лингвгостатистике, как к отдельной дисциплине, которая разрабатывает способы применения статистических методов, базирующихся на статистико-вероятностных закономерностях, в языкознании прежде всего используется для изучения процессов речи, а точнее – текстов. А пословица представляет собой одновременно и текст, и знак, так как именно пословица, несмотря на свой малый объем, является семантически и стилистически законченной единицей языка, которая может также представляться в виде формулы. Это и связывает пословицу с математикой, что она может быть также представлена как пословичная формула с образом.

В сборнике пословиц русского языка И.В. Клюхиной общее количество пословиц составляет 3000, из них 630 являются номиноцентрическими. Если 3000 пословиц это 100%, то 630 номиноцентрических будет составлять 21% от этого общего количества. Эти результаты показаны в таблице 1.

Таблица 1. Лингвостатистические характеристики номиноцентрических пословиц русского языка на материале сборника «Пословицы, поговорки и крылатые выражения», 2016

I	1	2	3
1	Словарь	Общее количество пословиц в словаре (в абсолютных числах и процентах)	Количество номиноцентрических пословиц в словаре (в абсолютных числах и процентах)
2	Пословицы, поговорки и крылатые выражения И.В. Клюхина	3000 = 100%	630= 21%

Пословицы в словаре русского языка расположены не в алфавитном порядке, но разделены по тематикам. Номиноцентрических пословиц с базовым понятием «человек» 120. Это часть номиноцентрических пословиц (т.е. от 630). Это составляет 4% от общего количества пословиц в словаре и 19% от общего количества номиноцентрических пословиц (630=21%). Для количественного анализа всех номиноцентрических пословиц по тематикам, мы эти 630 пословиц будем считать за 100% всех номиноцентрических пословиц в словаре, а 120 пословиц с базовым понятием «человек» – 19% от этого количества. Таким образом, ведётся тройной статистический анализ: 1) от общего количества пословиц в словаре (3000=100%); 2) от количества номиноцентрических пословиц (630=21%) в словаре, и это число является 100% всех номиноцентрических пословиц в словаре; 3) от количества пословиц с базовым понятием человек (120=19%), и это же количество является 100% всех пословиц с базовым понятием» человек».

В таблице 2 представлены статистические характеристики пословиц с базовым понятием «человек» в русском языке.

Таблица 2. Лингвостатистические характеристики номиноцентрических пословиц русского языка с базовым понятием «человек»

	1	2
II	Пословицы, поговорки и крылатые выражения, И.В. Клюхина,2016.	Общее количество пословиц в словаре (в абсолютных числах и процентах) 3000 =100%
1	Номиноцентрические пословицы в словаре (от общего количества пословиц в словаре)	630=21% Это же составляет 100% всех номиноцентрических пословиц в словаре: 630=100%
2	Номиноцентрические пословицы с базовым понятием «человек» (от количества номиноцентрических пословиц в словаре)	120=19%
3	Итого	630=100%

На основе словаря «Пословицы, поговорки и крылатые выражения» был проведен анализ номиноцентрических пословиц с целью определения в нем количества номиноцентрических пословиц.

Общее количество пословиц составляет в нем 3000. Эти 3000 пословиц будут равны 100%.

Номиноцентрических пословиц 630. Это будет 21%. Из них номиноцентрических пословиц с понятием человек, выраженных словом «человек» – 21=0.7%.

Выраженных не лексемой человек, а местоимениями или словами отец, мать, баба, мужик, брат, друг и др. – 99=3.3% от общего количества пословиц в словаре.

Остальных номиноцентрических пословиц, не относящихся к понятию «человек», – 510=17% (от общего количества).

Таблица 3. Лингвостатистические характеристики номиноцентрических пословиц русского языка с базовым понятием человек, выраженных ключевой лексемой «человек» и с другими ключевыми лексемами

I	1	2
	Словарь «Пословицы, поговорки и крылатые выражения», И.В. Клюхина, 2013, около 3000 пословиц и поговорок	
1	Общее количество пословиц в словаре (в абсолютных числах и процентах)	3000=100%
2	Всего номиноцентрических пословиц в словаре (в абсолютных числах и процентах)	630=21%
3	Номиноцентрические пословицы с базовым понятием человек, выраженных лексемой «человек» в словаре	21=0.7%
4	Номиноцентрические пословицы с базовым понятием человек, выраженных не лексемой «человек», а местоимениями или словами отец, мать, баба, мужик, брат, друг и т.д. (в абсолютных числах и процентах)	99=3.3%
5	Номиноцентрические пословицы, не относящиеся к понятию человек (в абсолютных числах и процентах)	510=17 %
6	Итого	3000=100%

Таким образом, в таблицах №1, №2, №3 представлены пословицы с базовым понятием человек и с ключевой лексемой «человек», которые имеют и сходства, и различия. Сходства заключаются в том, что все эти пословицы относятся к номиноцентрическим пословицам, а, следовательно, и к антропоцентрическим, так как в их содержании семантико-стилистически выдвигается понятие человек, т.е. человек находится в мире языка, а язык находится в мире человека, что реализуется в речи (в нашем случае) в одном из её наполнителей – в пословицах.

Заключение

Паремиология– это раздел лингвистики, объектом изучения которого являются паремиологические единицы, а именно пословицы, поговорки, антипословицы, крылатые выражения, слоганы, веллеризмы, афоризмы и т.д. Пословицы являются частью паремии, т.е. паремиологической единицей, так же как фразеологизмы, поговорки, крылатые выражения и т.д. Пословицы посвящены разным тематическим группам, могут выражать как положительные, так и негативные человеческие качества. К положительным можно отнести трудолюбие, храбрость, мудрость, честность, порядочность, доброту, милосердие и т.д. К негативным – лень, трусость, глупость, жестокость и т.д.

В статье с помощью описательного и статистического методов был осуществлён анализ словаря пословиц и поговорок русского языка В.И. Клюхины "Пословицы, поговорки и крылатые выражения". В составе данного словаря пословиц и поговорок русского языка 3000 пословиц и поговорок, а также более 100 широко распространенных крылатых выражений. Они (пословицы, поговорки и крылатые выражения) разделены по тематике и расположены не в алфавитном порядке. Ключевых групп 151. В каждом разделе насчитывается от 3 до 30 пословиц и поговорок. С ключевым словом «человек» – 16 пословиц и поговорок.

Целью лингвостатистического анализа пословиц и поговорок было определение и описание качественно-количественных особенностей пословиц (в абсолютных числах и

процентах) в целом с понятием человек и в частности с ключевой лексемой «человек». В словаре общее количество пословиц составляет 3000. Эти 3000 пословиц будут равны 100%, а номиноцентрические пословицы, которых 630, будут равняться 21%. Из них номиноцентрических пословиц с понятием человек, выраженных словом «человек» – 21=0.7%; выраженных не лексемой «человек», а местоимениями или словами отец, мать, баба, мужик, брат, друг и др. – 99=3.3% от общего количества пословиц в словаре. Остальные номиноцентрические пословицы – это пословицы, не относящиеся к понятию «человек» – 510=17% (от общего количества пословиц в словаре).

Определение и анализ статистических характеристик пословиц с базовым понятием человек и с ключевой лексемой «человек», осуществленных в абсолютных числах и в процентах на материале словаря пословиц русского языка, выявил особенности, которые имеют прежде всего теоретико-качественное значение, так как дают общее представление об отношении человека к человеку и в целом к человечеству в пословицах, которых он сам и создает. Понятие «человек» в пословицах выражается по-разному (эксплицитно, имплицитно) с использованием слов разных частей речи, но, как правило, собирательно, т.е. значения, смысл, заложенные в пословицах имеют отношение ко всем людям в соответствующей жизненной ситуации независимо от их национальных, территориальных особенностей. Результаты осуществленного исследования показали, что в языке доминируют пословицы в целом с понятием «человек» над пословицами, в которых ключевой лексемой является слово «человек» (99=33% и 21=0.7%). Всего пословиц с базовым понятием «человек», выраженных лексемами, обозначающими человека, 120, что составляет 19% от количества всех номиноцентрических пословиц в словаре. В их содержании выдвигается в целом значение человек, человечество, народ [14; 15]. Итак, человек выражает понятие «человек» разными лексемами, словосочетаниями, что свидетельствует о доминировании в его сознании обобщенного, абстрагированного представления о человеке в целом и о конкретным человеке в частности.

Результаты лингвостатистического анализа имеют теоретическое и практическое значения, поэтому они могут быть использованы как в целом в лингвотеоретических и лингвоконтрастивных, так и в лингводидактических и лингвометодических целях.

Рецензент: ***Нагзибекова М.*** – доктор филологических наук, профессор ТНУ.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Арапов, М.В. Квантитативная лингвистика / М.В. Арапов; отв. ред. Ю.Н. Караулов; АН СССР, ВИНИТИ. – М.: Наука, 1988. – 183 с.
2. Архангельский В.Л. Устойчивые фразы в современном русском языке. Основы теории устойчивых фраз и проблемы общей фразеологии / В.Л. Архангельский. – Ростов-на Дону: Издательство РПИ, 1964. – 315 с.
3. Бакиров П.У. Пословицы – энциклопедия народной жизни / П.У. Бакиров. – Ташкент: Akademnashr, 2018. – 176 с.
4. Головин Б.Н. Введение в языкознание / Б.Н. Головин. - М.: Высш. шк., 1977. – 312 с.
5. Головин Б.Н. Язык и статистика / Б.Н. Головин. - М.: Просвещение, 1970. – 190 с.
6. Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человечества (1830–1835) / В. Гумбольдт // Избранные труды по языкознанию. - М., 1984. – 400 с.
7. Даль В.И. Пословицы русского народа / В.И. Даль. - М.: Изд-во Эксмо, Изд-во НИН, 2003. – 616 с.
8. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка / В.И. Даль. - Т.1-4. – М., 1863. – С.66.
9. Даль В.И. Толковый словарь великорусского языка [Электронный ресурс] / В.И. Даль. – Режим доступа: http://dic.academic.ru
10. Джусупов М. Фразеология русского языка: лингвистические и методические проблемы. Монография / М.Джусупов, А.З. Кудакаева, Ш.Мажитаева. – Ташкент: изд.-во «Фан», 2008. – 223 с.
11. Джусупов М. Лингводидактика и методика в полинаучной системе языкового образования «Русский язык за рубежом» / М.Джусупов. – Москва, 2009. - №2. – С.26-32.
12. Джусупов М. Социолингвистика, лингводидактика, методика (взаимосвязь и взаимообусловленность). Русский язык за рубежом / М.Джусупов. – М., 2012. - №1. – С. 22-28.
13. Джусупов М. Специальная лексика и пословицы (лингвоконтрастивные и методические аспекты) / М.Джусупов, К.Е. Алибекова, Ш.Мажитаева. – Ташкент: Meriyus, 2013. – 138 с.
14. Джусупов Н.М. Активные стилистически релевантные процессы как результат выдвижения языковых девиаций (на материале английского и русского языков) / Н.М. Джусупов // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия «Вопросы образования: языки и специальность». – 2016. – № 1. – С.19-27. (Импакт-фактор РИНЦ 2013: 0,142).

15. Джусупов Н.М. Теория выдвижения в лингвистических исследованиях: истоки, тенденции, вопросы интерпретации / Н.М. Джусупов // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Теория языка. Семиотика. Семантика. – Москва, 2016. – № 2. – С.41-50. (10.00.00; № 8).
16. Клюхина И.В. Пословицы, поговорки и крылатые выражения. Начальная школа. – 2-е изд., перераб / И.В. Клюхина. – М.: ВАКО, 2016. – 96 с. (3000 пословиц).
17. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка: Уч. пос. для ин-тов и фак. иностр. яз.– 3е изд., стереотип / А.В. Кунин. – Дубна: Феникс+, 2005. – 488 с.
18. Пермяков Г.А. От поговорки до сказки (заметки по общей теории клише) / Г.А. Пермяков. - М.: Наука, 1970. – 240 с.
19. Сапарова Н.Б. Лингводидактические основы обучения студентов–казахов номиноцентрическим пословицам русского языка: Дисс. (автореф. дисс.) … кандидат педагогических наук / Н.Б. Сапарова. – Ташкент, 2001.
20. Ушаков, Д. Толковый словарь современного русского языка / Д.Ушаков. – М.: Альта-принт, 2005. – 2016 с.
21. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / М. Фасмер. – СПб.: Терра-Азбука, 1996. – Т.3. – 864 с.
22. Фрумкина Р.М. Роль статистических методов в современных лингвистических исследованиях / Р.М. Фрумкина // Математическая лингвистика. – М., 1973.
23. Щукин А.Н. Лингводидактический энциклопедический словарь / А.Н. Щукин. – М.: Астрель-АСТ-Хранитель, 2007. – 276 с.

ХУСУСИЯТҲОИ ЛИНГВИСТИКӢ-ОМОРИИ ЗАРБУЛМАСАЛҲОИ ЗАБОНИ РУСӢ БО МАФҲУМ ВА ЛЕКСЕМАИ АСОСИИ ШАХС

Дар мақола хусусиятҳои лингвистикӣ-омории зарбулмасалҳои забони русӣ бо мафҳум ва лексемаи шахс дар маводи луғати И.В. Клюхина «Зарбулмасалҳо, гуфтаҳо ва ибораҳои таърифӣ» баррасӣ шудааст. Зарбулмасалҳо ҳамчун як аломати берунии забон, фарҳанг, таърих ва рӯҳи мардум ҳисобида мешаванд. Таҳлили оморӣ барои муайян кардани сифат ва миқдори зарбулмасалҳо бо гурӯҳҳои мавзӯӣ фарқ карда мешавад. Луғати таҳлилшуда тақрибан 3000 зарбулмасалу мақол ва зиёда аз 100 ибораи устуворро дар бар мегирад. Мавод бо тартиби алифбо ҷойгир карда шудааст ва қисматҳо бо зарбулмасалу мақолҳо ба гурӯҳҳои мавзӯӣ (дар асоси калимаҳои асосӣ) тасниф карда мешаванд. Маводи луғат фарҳанги халқи русро ифода мекунад, инчунин васоити визуалии бойи забон ва таърихи халқро нишон медиҳад. Натиҷаҳои таҳлили омории лингвистӣ нишон доданд, ки дар зарбулмасалҳо бо мафҳуми асосии шахс, ки дар он лексемаҳои қисмҳои гуногуни номии нутқ ифода ёфтаанд, нисбат ба зарбулмасалҳои шахсӣ лексемаи калидӣ 4,5 маротиба зиёдтаранд. Инҳо лексемаҳои ӯ, вай, ман, мо, шумо, онҳо, касе, мардум, мардум, хола, амак, падар, модар, зан, фарзандон, бобо ва ғайра мебошанд. Интиқоли мафҳуми шахс дар зарбулмасалҳо ва миқдори зиёди лексемаҳои қисматҳои гуногуни нутқ аз он шаҳодат медиҳанд, ки мафҳуми шахс вобаста ба мундариҷаи ҳар як зарбулмасал ва хусусиятҳои вазъияти нутқ ҳам мушаххас, ҳам абстрактӣ ва ҳам ҷамъӣ мебошад. Дар ҷараёни кор усулҳои зерини таҳқиқот: усули лингвистикӣ-оморӣ, усули тавсифӣ, усули маъноӣ-услубӣ ва ғайра истифода шуданд.

Калидвожаҳо: паремия, паремиология, зарбулмасал, шахс, забони русӣ, омори лингвистӣ, рақамҳои мутлақ, фоизҳо.

ЛИНГВОСТАТИСТИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОСЛОВИЦ РУССКОГО ЯЗЫКА С БАЗОВЫМ ПОНЯТИЕМ ЧЕЛОВЕК И С КЛЮЧЕВОЙ ЛЕКСЕМОЙ «ЧЕЛОВЕК»

В статье рассматриваются лингвостатистические характеристики пословиц русского языка с базовым понятием человек и с ключевой лексемой «человек» на материале словаря И. В. Клюхиной: «Пословицы, поговорки и крылатые выражения». Пословицы рассматриваются как внешнее проявление языка, культуры, истории и духа народа. Статистический анализ осуществлен для определения качества и количества пословиц, дифференцированных по тематическим группам. Анализируемый словарь насчитывает около 3000 пословиц и поговорок и более 100 крылатых выражений. Материал словаря расположен в алфавитном порядке, а разделы с пословицами и поговорками классифицированы по тематическим группам (на основе ключевых слов). Материал словаря выражает культуру русского народа, показывает богатство изобразительных средств языка, а также историю народа. Результаты лингвостатистического анализа показали, что пословицы с базовым понятием человек, в которых оно выражено лексемами разных именных частей речи, в 4,5 раза больше, чем пословиц с ключевой лексемой «человек». Это лексемы: он, она, я, мы, вы, те, кто-то, люди, народ, тётя, дядя, отец, мать, баба, дети, дед и др. Передача в пословицах понятия человек большим количеством лексем разных частей речи свидетельствует от том, что понятие «человек» является и конкретным, и абстрактным, и собирательным в зависимости от содержания каждой пословицы и особенностей речевой ситуации. В процессе работы были использованы следующие методы исследования: лингвостатистический, описательный, семантико-стилистический методы и др.

Ключевые слова: паремия, паремиология, пословица, человек, русский язык, лингвостатистика, абсолютные числа, проценты.

LINGUOSTATISTIC CHARACTERISTICS OF RUSSIAN PROVERBS WITH A BASIC NOTION AND KEY LEXEME MAN

The linguostatistic characteristics of Russian proverbs with a basic notion and the key lexeme man based on the material of I.V. Klyukhina's dictionary: «Proverbs, sayings and catchphrases» are analyzed in this article. Proverbs are considered as an external manifestation of the language, culture, history and spirit of the people. Statistical analysis was

carried out to determine the quality and quantity of proverbs, differentiated due to thematic groups. There are about 3000 proverbs and sayings, as well as more than 100 widespread catchwords in the analyzed proverbial dictionary. The material of the dictionary is arranged in alphabetical order, and sections with proverbs and sayings are divided into thematic groups (based on keywords). The material of the dictionary expresses the culture of the Russian people, show the richness of the figurative means of the language, as well as the history of the people. The results of linguostatistic analysis showed that proverbs with a basic notion man, in which this notion is expressed by lexemes of different nominal parts of speech, are 4.5 times more than proverbs with a key lexeme man. These are such lexemes as: he, she, me, we, you, those, someone, people, nation, aunt, uncle, father, mother, woman, children, grandfather, etc. The transmission of the notion man in proverbs with a large number of lexemes of different parts of speech indicates that the notion man is both concrete and abstract, and collective, depending on the content of each proverb and the characteristics of the speech situation in which it is used. In the process of the work, such research methods as the linguostatistic method, the descriptive method, the semantic-stylistic method and others were used.

Key words: paremia, paremiology, proverb, man, Russian, linguistic statistics, absolute numbers, percentages.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Қамбарова Марҷон Одил қизи*** – Донишгоҳи давлатии забонҳои ҷаҳони Узбекистон, докторанти Ph.D (аспирант). **Суроға:** 100173, Ӯзбекистон, Тошканд, ноҳияи Учтепа, кӯч. Кичик халка юли, 21а. E-mail: **marzhan-kambarova@mail.ru**. Тел: **(+998) 998-19-60-86**

Сведение об авторе: ***Камбарова Маржан Адил кизи*** - Узбекский государственный университет мировых языков, докторант Ph.D (аспирант). **Адрес:** 100173, Узбекистан, Ташкент, Учтепинский район, ул. Кичик халка юли, 21а. E-mail: **marzhan-kambarova@mail.ru**. Тел: **(+998) 998-19-60-86**

Information about the author: ***Kambarova Marzhan Adil Kizi*** **-** Uzbek State University of World Languages, Ph.D. doctoral student (postgraduate student). **Address:** 100173, Uzbekistan, Tashkent, Uchtepa district, st. Kichik khalka yuli, 21a. E-mail: **marzhan-kambarova@mail.ru.** Tel.: **(+998) 998-19-60-86**

УДК: 400.3

ЯЗЫКОВЫЕ И КОММУНИКАТИВНЫЕ СРЕДСТВА ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ И ТЕКСТ

Бобоев С.М.
Таджикский национальный университет

Язык, будучи важнейшим средством коммуникации, применяется наряду с другими средствами эмоционального воздействия и в определенных случаях мы не можем рассматривать и интерпретировать особенности языковых средств воздействия без учета других экстралингвистических средств, особенно психолингвистического и социлингвистического характера. Экстралингвистические аспекты более всестороннее проявляются при анализе и изучении особенностей речи, дискурса и текста. В настоящее время в текстолингвистике мы не можем рассматривать особенности текста как сложного языкового конструкта, который достаточно продуктивно применяется в процессе коммуникации. Поэтому средства эмоционального воздействия в тексте можно рассматривать с позиций лингвистики, социолингвистики и психолингвистики.

Вопросы воздействия языка на человека, его способ мышления и поведение непосредственно связаны со всеми средствами массовой информации и массовой коммуникации, где роль текста является весьма значимой и важной. Предоставляя человеку информацию о происходящих в мире событиях, тексты заполняют его досуг, оказывают влияние на строй его мышления, на восприятие и оценку окружающей среды, а также на тип культуры современной социальной жизни. Общеизвестно, что важными функциями текста являются информативная и воздействующая. Информативная функция, которую называют также и функцией сообщения, предусматривает употребление общей и нейтральной лексики, а другая так называемая функция воздействия определяет потребность текста в зависимости от стилистических возможностей в оценочных, экспрессивных и эмоциональных средствах выражения. Задача автора текстов как малого, так и большого форматов заключается в том, чтобы передать основную идею текста в максимально интересной и экспрессивной форме. В этих целях авторы всегда используют механизмы и средства целенаправленного воздействия, которое может быть обеспечено только при помощи эмоциональной насыщенности текста. Насыщенность и обогащенность текста различными языковыми средствами удается в том случае, когда автор владеет различными языковыми и стилистическими приемами и средствами, которые приводят читателя или адресата в состояние готовности для восприятия информации [3; 7; 10].

Следует особо отметить, что экспрессия текста осуществляется как при помощи готовых языковых средств, так и посредством переосмысления лексических, фразеологических и других языковых единиц. В современном языкознании наиболее известным средством украшения текста является троп и его разновидности как группа речевых оборотов. Как в таджикском, так и в английском и в других языках индоевропейской семьи продуктивно применяются дополнительные выразительные семантико-стилистические средства, такие как тропы и фигуры речи. Например, тропы являются такими речевыми оборотами, которые основываются на употреблении слов в относительно переносном значении и используются для выразительности речи. К тропам можно отнести такие речевые обороты, как метафора, метонимия, синекдоха, сравнения, эпитеты, гипербола, олицетворение, литота, перифраз. В статье мы попытаемся рассмотреть каждую разновидность вышеназванных оборотов в отдельности с учетом их применения в анализируемых текстах выбранных нами художественных произведений.

Общеизвестно, что метафора является наиболее продуктивным приемом окраски речи, особенно в художественном произведении. К метафоре можно отнести такие явления, где слово употребляется в переносном значении с учетом его сходства и аналогичности, а также слово при сравнении также может приобрести метафорическое значение. Таджикский исследователь М. Саломов по поводу метафоричности и метафорического значения слова в контексте художественного произведения отмечает следующее: «Как установлено во многих исследованиях, перенос значения от прямого значения в другое значение всегда происходит на

основе метафоры. То есть если слово в рамках своего основного значения еще проявляет склонность к выражению другого значения, это показывает склонность слова к появлению метафорического значения. Перенос значения одного слово на другое есть только свойство многозначного слова, основу и образование которого составляет метафора. При переносе значения также сохраняются основные особенности словарного значения слова, ибо слово на основе различных семантических отношений с другими словами принимает дополнительные оттенки и служит для выражения более воздействующего и привлекательного значения» [9, с.242].

В творчестве Садриддина Айни метафора встречается достаточно часто и для писателя является важным средством стилистической действенности и окраски художественного текста, где автор в большом количестве применяет метафоры различной конструкции и различной функциональности, например, в следующем тексте можно заметить, что в целях выразительного описания происходящего автор удачно применяет метафорические средства, которые усиливают стилистическую действенность всего текста:

«Боғи бедевор тамоман дар зери реғ монда, дар ҷои боғи ангур хомаи калони реғ пайдо шуда буд, боғи девордор, ки дар канори рӯд буд, реғ кӯчида омада аввал рӯдро тамоман гӯронида баландии худро ба девори сепохса расонида ва аз он ҷо шорида даромада сеяки вайро пахш кардааст. Ҷои тарс дар ин ҷо буд, ки бо вучуди ором гирифтани ҳаво ва суст шудани бод ҳанӯз реғ аз шимоли шарқӣ ба ҷануби ғарбӣ оҳиста-оҳиста ҳаракат мекард ва ба боғи девордор ҳанӯз **реғ монанди обе, ки аз роши ҷӯи пуроби саршор шорида фурояд, кам-кам мефуромад ва лангон-лангон бошад ҳам, оҳиста-оҳиста пеш мерафт ва навдаҳои пунбакбастаи токро дар оғӯши нарми худ мекашид**» [14, с.42].

Как видим, в первой части вышеприведенного текста автор показывает реальную ситуацию, а в последующей части текста в следующем предложении с учетом категории проспекции текста информирует о последствиях происходящего, и при этом в целях убеждения читателя он применяет специальные метафорические средства, такие как уподобление (**реғ монанди об – песок подобно воде),** перифраза **(лангон-лангон бошад ҳам, оҳиста-оҳиста пеш мерафт – хромая, двигался медленно вперед),** сравнение **(дар оғӯши нарми худ мекашид – притягивал в свои мягкие объятия)**. В переводном варианте на русском языке способы и стилистические средства почти совпадают и особенно соответствуют метафорические значения слов текста оригинала и текста переводного варианта:

«Неогороженный сад оказался весь засыпанный песком; в том месте, где был виноградник, появился большой песчаный холм. Сад, находившийся на берегу канала и огороженный забором, был засыпан лишь на треть: движущийся песок сначала целиком заполнил канал, потом подошел к стене и начал перекатываться через нее. Сейчас воздух был уже спокоен и ветер стих, но опасность еще не миновала. Песок **медленно двигался с северо-востока на юго-запад и, подобно воде, которая переливается через край полноводного арыка и растекается по земле, постепенно пересыпался через стену, не спеша захватывал в свои объятия виноградные лозы с распускающимися почками**» [13, с.86].

Как видим, автор весьма продуктивно применяет при таком описании многозначные слова и словосочетания, которые в лексической системе современного таджикского литературного языка занимают особое место. В настоящее время возникают также и вопросы анализа и интерпретации многозначных слов и словосочетаний, а также их роли в оформлении стилей текстов и формировании стилистической окраски текстов.

Следует отметить, что употребление многозначных слов не только в предложении, но и в текстах также представляет особую значимость. Таджикский лингвист М. Саломов дает следующую интерпретацию: «Конечно, в речи данные виды значения очень распространены, рассказчику или писателю создают условия, чтобы выразить свою мысль воздействующим и образным способом. В художественной речи, в частности, поэзии многозначные слова наряду с воздействующим выражением также приобретают стилистическую нагрузку. То есть, в языке поэтического произведения некоторые слова приобретают оттенки значения, которые не обозначают эти значения в разговорном языке» [9, с.392].

Таким образом, при составлении текстов автору необходимо знать различные семантические особенности и стилистические предназначения каждого слова и словосочетания

и только в таком случае можно обеспечить правильность оформления текстов и их выразительность при чтении. В большинстве случаев многозначные слова в роли метафор употребляются в составе фразеологизмов и придают всему тексту особую выразительность и специфическую стилистическую окраску как в следующем тексте:

« - Ту бо қитти ҷонат ҳар… ки ӯ хӯрдааст, **шарм накарда начакконда оварда ба рӯи ман мезанӣ**, – гӯён **кашидаву кушода** як торсакӣ ба рӯи ман зад. Ман аввал тааҷҷуб кардам, **баъд оташин шудам** ва баъд аз он хандаам гирифт: тааҷҷуб кардам барои ин ки ман ба бадали хизмати хатбардории худ ин гуна «музд» мегирам гуфта ҳеҷ наандешида будам; **оташин шудам** – чунки он ҷазо тамоман ноҳақона буд: хандаам омад – чунки ӯ дар сухани худ «….ҳар фалоне, ки ӯ хӯрдааст, ту шарм накарда, **начаконда** оварда **ба рӯи ман мезанӣ**» – гӯён худаш худашро ҳақорат карда буд. Албатта, ман аз ӯ **кинаи сахте дар дили худ гирифтам**. Лекин ман аз вай **ниқор гирифта** наметавонистам, чунки ман як бачаи хурдсол, ӯ як ҷавони пурқуввати калонсол буд. Ночор сабр кардам, то **фурсати интиқомгирӣ** расад. Ин фурсат ҳам ба зудӣ расид» [14, с.68].

Как видим, в приведенной части текста из творчества С. Айни на таджикском языке такие лексические и фразеологические единицы выступают в роли коммуникативных выражений, на которые возложены основы эмоционального воздействия всего текста, как, например, **«шарм накарда», «начакконда, оварда ба рӯи ман мезанӣ»,** « **кашидаву кушода**», «**баъд оташин шудам», «кинаи сахте дар дили худ гирифтам», «ниқор гирифта», «фурсати интиқомгирӣ»,** и при этом некоторые лексические и синтаксические единицы типа **«оташин шудам», «начаконда», «ба рӯи ман мезанї»** в данном тексте применяются повторно, что могут усилить экспрессивную окраску текста.

Или в другом примере также с применением троп, метафор и других стилистических средств писатель придает тексту своеобразную эмоциональную окраску:

«Асари зарбаи торсакии Сайид Акбар аз гӯшу рӯям кайҳо рафта бошад ҳам, **таъсири он зарба ҳанӯз аз дилам** нарафта буд. Дар пеши **чунин одам** хат машқкуниро **дилам намехост**. Лекин ман фикр кардам: «аввал он ки барои омӯхтани ягон ҳунар баъзе **ногувориҳоро бардоштан лозим** аст; дуюм он ки ҳарчанд ба **воситаи девона** ҳам бошад, ман **аз вай интиқоми худро барзиёд** гирифтаам. Боз барои чӣ **кинаи ӯро дар дил нигоҳ дорам**?» [14, с.37].

Следует отметить, что метафора в тексте художественной литературы представляется в различных и неповторимых формах, а также способы применения метафор можно делить на определенные разновидности: эпитет, метонимия, синекдоха, сравнение, гипербола, литота, олицетворение, перифраз, ирония.

Следует отметить, что понятия оценочности, эмоциональности и экспрессивности имеют тесную взаимозависимость с категорией интенсивности и в целом отражают усиленную степень проявления качественного признака явлений, процессов и предметов, и соответственно, интенсивность рассматривается как количественная характеристика экспрессивности текста. В этом плане особый интерес в исследовании экспрессивности текста представляют разновидности стилистически окрашенных средств, так как стилистически выраженное сообщение позволяет экономно передать значимый объём информации, поскольку стилевая окраска языковых средств предоставляет возможность передавать в речи дополнительно к основному сообщению и сведениям эмоциональную информацию без использования других языковых средств. С целью придания экспрессивности текста используются различные тропы и фигуры речи: метафора, метонимия, эпитеты, фразеологизмы, стилистические фигуры, такие как параллелизм, повтор, антитеза, градация и приёмы типа омонимия, паронимическая аттракция, множественность значений одного и того же слова, аллитерация, которые придают значительную интенсивность воздействия на адресата. Используя метафору и метонимию, автор текста достигает более интенсивной степени воздействия на реципиента.

Употребление автором различных речевых оборотов, стилистических приёмов, разнообразных фигур речи оказывается эффективным и действенным способом повышения эмоционального воздействия и интенсивности речи, которое позволяет сделать тексты различного формата более запоминающимися. Такие средства делают тексты не только эмоционально-окрашенным, но и несут определённую прагматическую и коммуникативную нагрузку. Таким образом, экспрессивность и эмоциональность текстов разного формата

передается в основном при помощи употребления экспрессивных форм, эмоционально-окрашенной лексики, тропов, приёмов и фигур речи, используемых для достижения автором стилистических целей. Следовательно, функция воздействия таких текстов проявляются в употреблении оценочных и экспрессивных средств выражения внутреннего мира того или иного автора. Иногда можно сравнивать письменные тексты с их речевыми аналогами, которые будут реализованы в публике, в среде реальной коммуникации, где письменный текст превращается в конструкт разговорной речи. При этом такие конструкции разговорной речи могут быть представлены с особой выразительностью и своей отличительной эмоциональной окрашенностью и лаконичностью [См.: 1; 5; 10; 12].

Именно поэтому в последние десятилетия возникла необходимость рассматривать новые аспекты изучения языка. Интерес к вопросам функционирования языка чрезвычайно велик. Для решения этой проблемы привлекаются данные социальной психологии. В современной лингвистике активно разрабатывается теория речевой коммуникации, связанная с изучением психосоциальных условий порождения и восприятия речевого высказывания». Е.Ф. Тарасов справедливо полагает, что теория речевой коммуникации должна ориентироваться не только на психологию личности, но и на социальную психологию, которая имеет понятийный аппарат для исследования общающихся взаимодействующих личностей.

Дальнейшая разработка речевой коммуникации делает закономерным появление стилистики речевой коммуникации (речевой деятельности), которая позволила бы комплексно изучать функционирование речи в различных сферах общественной жизни с учетом социального деления общества на социальные слои, классы, профессиональные и территориальные группы, социально-коммуникативные роли, статусы, пол, возраст коммуникантов с учетом профессиональных и территориальных диалектов, тематику, время и место речевых актов. Следовательно, появление психолингвистики, в задачу которой входило бы изучение психических факторов, вызывающих эмоциональное воздействие текста на адресата и наблюдателя, вполне закономерно. В психолингвистике будут рассматриваться и классифицироваться случаи возникновения содержательной эмотемы в глобальном социально-коммуникативном поле.

Методом исследования избрана оппозиция, содержание которой является "норма - ненорма" в отношениях между элементами оппозиции. Основание для выделения этих оппозиций - существование самих отношений. Маркированным членом оппозиции мы считаем аномальные отношения, которые принимают вид ложных отношений. Эмоциональность аномальных отношений в тексте и речи возникает за счет эффекта выявленной лжи, т.е. очевидной для адресата и наблюдателя ложности высказывания. Положительные или отрицательные эмоции, рассматриваемые в тексте и речи, зависят от того, выгодна, нравится или невыгодна, не нравится эта ложь адресату и читателю. Выделяем следующие отношения: субъект - деятельность, субъект - объект, деятельность - объект. Члены этих отношений не элементарны: нормальный человек - гений; нормальный человек - кретин; нормальный человек - различия по возрасту, полу. Мы рассматриваем, в основном, отношения нормального человека.

Следовательно, возможны такие отношения: деятельность - мотив, деятельность - действие, деятельность - операция, деятельность - условие; деятельность - цель, мотив - операция, мотив - условие, мотив - цель. действие - операция, мотив - действие, действие - условие.

Объект или объективный мир как философская категория. Практически невозможно перечислить отношения, возникающие между предметами объективного мира, поэтому оппозиции - "норма - ненорма" целесообразно рассматривать категории, отражающие наиболее общие и существенные свойства, стороны, отношения, явления действительности и познания. К основным категориям диалектического материализма относятся: материя, движение, время и пространство, качество и количество, противоречие, причинность, необходимость и случайность, содержание и форма, возможность и действительность. Наиболее вероятны отношения между категориями, которые можно рассматривать с позиции "норма - ненорма": материя - движение, материя - время и пространство, движение - время и пространство, движение - время, движение - пространство, качество - количество, причинность -

противоречие, необходимость - противоречие, необходимость - случайность, содержание - форма, возможность - действительность. Рассмотрим некоторые из этих отношений [См.: 2; 6; 11].

Наряду с этим отношения человека и природы должны обеспечивать его жизнедеятельность. Нормальные отношения, сложившиеся между человеком и природой, - результат тысячелетних приспособлений человека к природе. Описание иррациональных отношений между **ними** эмоционально воздействует на адресата и наблюдателя. Для эмоционального воздействия текста подобный иррационализм используется в сказках, мифологии, художественных произведениях. Общеизвестно, что время и пространство являются основными формами существования материи. Пространство трехмерно, а время имеет только одно измерение. Оно необратимо и движется от прошлого к будущему. Пространство выражает порядок расположения одновременно сосуществующих объектов, время - последовательность существования сменяющих друг друга явлений. Это означает, что различные объекты в пространстве расположены на горизонтальной оси, время же проявляется в рождении, развитии, старении, исчезновении одного и того же явления, объекта, события, субъекта. Следовательно, существующий ныне материальный мир расположен в точке пересечения горизонтальной оси пространства и вертикальной оси времени. Нарушение открытых закономерностей между временем, пространством и материей - основа эмоционального воздействия текстов научной фантастики (смысловых эмотем глобального социально-коммуникативного поля). Исходя из законов, установленных наукой, можно выделить следующие аномальности: 1) человек в одномерном пространстве; 2) человек в двумерном пространстве; 3) человек в четырехмерном пространстве; 4) человек в многомерном пространстве; 5) человек вневременном пространстве; 6) человек в пространстве, где отсутствует иная материя.

Наряду с этим можно выделить аномальные отношения применительно ко времени: 1) человек в многомерном времени, т.е. для разных объектов, находящихся на одной и той же горизонтальной оси пространства, время течет неодинаково; 2) человек и обратное время, т.е. время течет от будущего к прошлому; 3) человек и нарушение течения времени [См.: 4; 7; 8; 11].

Непонимание законов природы, страх перед смертью, желание жить вечно привели к возникновению религии, сказок с добрыми волшебниками, ведьмами и колдунами. Созданные человеком образы наделены сверхъестественными силами. Появление призраков умерших глубоко воздействует на человека. Нормы употребления языковых единиц, синтаксических конструкций здесь обычны для английского языка той эпохи. Эмоциональность достигается не формой языка, а содержанием - экстраординарностью описываемой ситуации. Источник эмоционального воздействия этой сказки в многократном нарушении норм: а) появление говорящих животных; б) участие в псевдомире другого. В тексте, описывающем данную ситуацию, нет ни одного стилистически отмеченного слова или конструкции.

Человек - "нечеловеческие" способности. Сюда можно отнести все многообразие псевдоситуаций, возникающих благодаря "нечеловеческим" способностям отдельных людей. К таким "нечеловеческим" качествам можно отнести: неимоверно огромный аппетит (человек съедает десять быков и двадцать баранов сразу), неутолимая жажда (человек выпивает целое озеро и все ему мало), способность быстро передвигаться (человек может обежать землю до захода солнца), способность все видеть независимо от расстояния, все слышать, предугадывать судьбе. Глобальная **эмотема** заключена в описании гипертрофированных способностей отдельных людей.

Аномальность отношений между действиями и целью. В науке полагают, что, в отличие от деятельности, действия не имеют самостоятельного мотива, а подчиняются мотиву той деятельности, содержание которой они образуют, т.е. действия входят в структуру какой-то деятельности. Обычно выделяют действия практические, идеомоторные, перцептивные, предметные, умственные. Отношение между действиями и целью можно считать нормальными, если осуществление конкретных действий приводит к достижению цели. Действие студента в учебном заведении направлены на приобретение знаний, торговые операции ставят целью получение прибыли, действия влюбленного направлены на достижение взаимности. Каждый

предмет выполняет определенные функции, служит какой-то цели. Вербализация в тексте нарушений нормализованных отношений между действием и целью приводит к появлению эмоциональности теста.

Рецензент: ***Мухторов З.М.*** – доктор филологических наук, профессор ТНУ.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Атамуллаева М.А. Язык и стиль научных текстов в таджикском литературном языке: автореф. канд. филол. наук / М.А. Атамуллаева. – Душанбе, 2009. - 22 с.
2. Барт Р. Лингвистика текста / Р.Барт // Новое в зарубежной лингвистике. - М.: Прогресс, 1978. - Вып. 8. - С.442-450.
3. Дейк Т. ван. Вопросы прагматики текста // Новое в зарубежной лингвистике. - М.: Прогресс, 1978. - Вып. 8. - С.259-336.
4. Зикриёев Ф.Қ. Масъалаҳои лингвистикаи матн / Ф.Қ. Зикриёев // Номаи меҳр. – Хуҷанд, 2003. – С.53-64.
5. Зикрияева М.В. Средства, способы и факторы текстообразования. (на материале таджикского и английского языков) / М.В. Зикрияева. – Худжанд, 2009. – 104 с.
6. Кубрякова Е.С. О тексте и критериях его определения / Е.С. Кубрякова // Текст. Структура и семантика. - М., 2001. - Т.1. - С.72-81.
7. Мухторов З.М. Структура и семантика текста / З.М. Мухторов. – Душанбе, 2013. - 242 с.
8. Набиджанова М.Р. Сложное синтаксическое целое в таджикском языке: дисс. канд. филол. наук / М.Р. Набиджанова. - Душанбе, 2004. - 123 с.
9. Саломов М.К. Вижагиҳои забонии ғазалиёти шоирони асрҳои XII-XIV (Таҳлили сохтори фонетикӣ, семантикӣ ва фразеологию луғавӣ): дисс. доктора филол. наук: 10.02.22. – Языки народов зарубежных стран Европы, Азии, Африки, аборигенов Америки и Австралии (таджикский язык) / М.К. Саломов. - Душанбе, 2018. – 355 с.
10. Солганик Г.Я. Синтаксическая стилистика / Г.Я. Солганик. - М.: Высшая школа, 1991. – 182 с.
11. Тураева З.Я. Лингвистика текста (Текст: структура и семантика) / З.Я. Тураева. - М., 1986. - 127 с.
12. Хартман П. Текст, тексты, классы текстов / П.Хартман // Проблемы теории текста: Рефер. сб. - М., 1978. – С.94-97.

Источники

13. Айни, С. Воспоминания / С.Айни; перевод А. Розенфельд. – М., 1960. - 1087 с.
14. Айнӣ, С. Ёддоштҳо Қисми 1, 2 / С.Айнӣ // Куллиёт. Ҷилди 6. – Душанбе: Нашрдавлтоҷик, 1962. – 414 с.

ВОСИТАҲОИ МУХОБИРОТ, ИФОДАНОКИИ СУХАН ВА ВИЖАГИҲОИ МАТН

Муаллиф дар мақола оиди таъсирбахшии сухан бо истифода аз имкониятҳои услубии он ибрози ақида намуда, махсус таъкид менамояд, ки вижагиҳои таъсирбахшии матн аз нигоҳи ифоданокӣ дар раванди муошират ва мухобирот ба таври бориз ва муассир сурат мегирад. Мавриди зикр аст, ки дараҷаи таҳқиқи матн ҳамчун воҳиди мураккаб ва мукаммали забон ва раванди мухобирот сурат мегирад. Дар ин замина таҳқиқи матн дар илми забоншиносӣ маъмулан аз нимаи дуюми садаи бистум оғоз гардида, то ба имрӯз идома дорад ва масъалаҳои таъсирбахшию ифоданокии услубии матн аз масъалаҳои мубрам ба шумор меравад. Дар баробари ин, масъалаҳои асосии пажӯҳиши матн, хусусиятҳои ифоданокӣ ва таъсирбахшии эмотсионалии он метавонад бо назардошти шарҳи мафҳуми матн мавриди баррасӣ қарор гирифта бошад. Ҳамчунин дар мақолаи мазкур самтҳои асосии таҳқиқу пажӯҳиши матн, вижагиҳои эмотсионалии он, воситаҳои услубиву мухобиротии таъсирбахшии матн баррасӣ гардида, муайян шудааст, ки вижагиҳои услубии матн дар забоншиносии муосир аз самтҳои муҳимми илмӣ ба шумор меравад. Мусаллам аст, ки масъалаҳои матн ва вижагиҳои услубии он, таъсирбахшии эмотсионалии матн дар забоншиносии тоҷик ҳанӯз мавриди таҳқиқи ҷудогона қарор нагирифтааст. Дар баробари ин, масъалаи мазкур дар асоси муқоисаи маводи тарҷумавии ду забон, яъне забонҳои тоҷикиву англисӣ мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифта, ба паҳлуҳои пурмуаммо ва баҳсноки матн ва услубиёти он равшанӣ хоҳад андохт. Дар раванди таҳқиқ дар мақолаи мазкур ҳамзамон вижагиҳои типологии забонҳои тоҷикиву англисӣ ва масъалаҳои мувофиқат ва ҳамгунсозии тарҷумаи воҳидҳои гуногуни забон дар чаҳорчӯбаи таҳқиқи матн низ ба назар гирифта мешавад. Маводи таҳқиқ дар мақола аз манбаъҳои боэътимоди амалӣ гирифта шуда, дар асоси он вижагиҳои забонҳои мавриди таҳқиқро дарёфтан ва мушаххас намудан мумкин аст.

Калидвожаҳо: вижагиҳои услуб, мухобирот, муассирии матн, ифоданокӣ, забон, матн, лингвистика, назария, ҷумла, синтаксис, банди синтаксисӣ, нутқ, таъсири эмотсионалӣ.

ЯЗЫКОВЫЕ И КОММУНИКАТИВНЫЕ СРЕДСТВА ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ И ТЕКСТ

В статье рассматриваются вопросы коммуникативного и эмоционального воздействия текста в процессе речи и текст как важная языковая и коммуникативная единица. Вопросы воздействия языка на человека, его способ мышления и поведение непосредственно связаны со всеми средствами массовой информации и массовой коммуникации, где роль текста является весьма значимой и важной. Предоставляя человеку информацию о происходящих в мире событиях, тексты заполняют его досуг, оказывают влияние на строй его мышления, на восприятие и оценку окружающей среды, а также на тип культуры современной социальной жизни. При этом задача автора текстов как малого, так и большого форматов заключается в

том, чтобы передать основную идею текста в максимально интересной и экспрессивной форме. В этих целях авторы всегда используют механизмы и средства целенаправленного воздействия, которое может быть обеспечено только при помощи эмоциональной насыщенности текста. Насыщенность и обогащенность текста различными языковыми средствами удается в том случае, когда автор владеет различными языковыми и стилистическими приемами и средствами, которые приводят читателя или адресата в состояние готовности для восприятия информации. Следует особо отметить, что экспрессия текста осуществляется как при помощи готовых языковых средств, так и посредством переосмысления лексических, фразеологических и других языковых единиц. В современном языкознании наиболее известным средством украшения текста является троп и его разновидности как группа речевых оборотов. Как в таджикском, так и в английском и в других языках индоевропейской семьи продуктивно применяются дополнительные выразительные семантико-стилистические средства, такие как тропы и фигуры речи. Таким образом, наиболее актуальным аспектом текстолингвистики считается анализ и исследование стилистических особенностей и эмоциональности текста в современном языкознании.

Ключевые слова: язык, текст, коммуникация, эмоциональная окраска, экспрессивность, лингвистика, теория, предложение, синтаксис, сферхфразовые единства, речь, эмоциональное воздействие.

LANGUAGE COMMUNICATIVE MEANS OF EMOTIONAL IMPACT AND TEXT

The article deals with the issues of the communicative and emotional impact of the text in the process of speech and the text is considered as an important linguistic and communicative unit. Questions of the impact of language on a person, his way of thinking and behavior are directly related to all media and mass communication, where the role of the text is very significant and important. Providing a person with information about the events taking place in the world, the texts fill his leisure time and influence the structure of his thinking, the perception and assessment of the environment, as well as the type of culture of modern social life. At the same time, the task of the author of texts of both small and large formats is to convey the main idea of the text in the most interesting and expressive form. For these purposes, the authors always use mechanisms and means of purposeful impact, which can be provided only with the help of the emotional richness of the text. Saturation and enrichment of the text with various linguistic means is possible in the case when the author owns various linguistic and stylistic techniques and means that bring the reader or addressee into a state of readiness for the perception of information. It should be especially noted that the expression of the text is carried out both with the help of ready-made linguistic means, and through the rethinking of lexical, phraseological and other linguistic units. In modern linguistics, the most famous means of decorating a text is trope and its varieties as a group of speech turns. Both in Tajik and in English and in other languages of the Indo-European family, additional expressive semantic-stylistic means, such as tropes and figures of speech, are productively used. Thus, time is considered the most relevant aspect of textolinguistics to analyze and study the stylistic features and emotionality of the text in modern linguistics.

Key words: language, text, communication, emotional colorit, expressiveness, linguistics, theory, sentence, syntax, phrasal unity, speech, emotional impact.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Бобоев Сангин Мирзоевич*** – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвончӯйи кафедраи таърихи забон ва типология. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиё.Рӯдакӣ, 17.
E-mail: **sangin_boboev@mail.ru.** Тел.: **(+992) 918-23-03-29**

Сведение об авторе: ***Бобоев Сангин Мирзоевич*** - Таджикский национальный университет, соискатель кафедры истории языка и типологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр.Рудаки, 17.
E-mail: **sangin_boboev@mail.ru.** Тел.: **(+992) 918-23-03-29**

Information about the author: ***Boboev Sangin Mirzoevich*** - Tajik National University, applicant for the Department of History of Language and Typology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.
E-mail: **sangin_boboev@mail.ru.** Tel.: **(+992) 918-23-03-29**

УДК: 4 И (Англ)

СТРУКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СЛОВОСОЧЕТАНИЙ С ФРАЗОВЫМИ ГЛАГОЛАМИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА И ИХ ТАДЖИКСКИЕ СООТВЕТСТВИЯ

Хайдарова Ф.У.
Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова

В синтаксической структуре как таджикского, так и английского языка очень важное место занимают глагольные словосочетания. Они характеризуются своей широкой употребительностью, разнообразием своих структур и являются многоступенчатыми и сложным по строению. В связи с этим проф. Л.С. Бархударов пишет, что «такое структурное разнообразие глагольных словосочетаний требует, прежде всего, их классификации по определенным типам, без чего невозможно приступить к грамматическому анализу этих словосочетаний. Стало быть, рассмотрение глагольных словосочетаний необходимо начать с определения ведущего признака, по которому следует классифицировать эти словосочетания» [2, с.77]. Этот ученый в основу классификации глагольных словосочетаний положил принцип деления глаголов на переходные и непереходные. Согласно этому принципу он разграничивает два типа глагольных словосочетаний:

1) словосочетания, ядром которых может быть как переходный, так и непереходный глагол;

2) словосочетания, ядром которых может быть только глагол определенного класса: а) только переходный, б) только непереходный.

В соответствии с этим адъюнкт глагольного словосочетания можно характеризовать как принадлежащий к одному из двух глагольных типов:

1) сочетающийся с ядром - глаголом любого грамматического подкласса, как переходным, так и непереходным. Такой адъюнкт называется расширением (extension) [2, с.81-109]. Например:

crying loudly - саҳт гирякардаистода, flying high in the sky - дар осмон баланд паридаистода, to sit there - дар он ҷо нишастан, to get out of bed very quietly - аз ҷойгаҳ хеле оромона хестан, to watch her closely - ӯро аз наздик назорат кардан;

2) сочетающийся только с глаголом определенного грамматического подкласса, т.е. характеризуемый ограниченной дистрибуцией. Такой адъюнкт называется комплементом. Например:

reading a book - китоб хондаистода, to wait for me - ба ман интизор шудан, to wait for me to sit down - ба нишастани ман интизор шудан;

Комплементы, в свою очередь, подразделяются на две группы:

1) объектный комплемент: *to see him - ӯро дидан;*

2) квалифицирующий комплемент: *to sit silent - хомӯш нишастан, to work in one's house till midnight - дар хонаи касе то нимишабӣ кор кардан* и т.д.

В источниках по таджикскому языку относительно глагольных словосочетаний мы не нашли информацию о принципах классификации глагольных словосочетаний по признаку переходности или непереходности глагола. А. Мирзоев, написавший главу о глагольных словосочетаниях таджикского языка в академической грамматике, разделяет этот тип словосочетаний на основе синтаксической связи между компонентами на следующие группы:

1) глагольные словосочетания с исконными предлогами;

2) глагольные словосочетания с изафетными составными именными предлогами;

3) глагольные словосочетания с неизафетными составными именными предлогами;

4) глагольные словосочетания с послелогом;

5) глагольные словосочетания с предлогом и послелогом;

6) глагольные словосочетания с приёмом примыкания [4, с.86].

Нам представляется, что учет только способов связи компонентов словосочетания мало что даёт для определения структурных типов словосочетания и семантических отношений между компонентами словосочетания, так как в словосочетании и ***"аз падар омӯхтан"***, и "***аз хона баромадан"*** употреблен один и тот же предлог, их адъюнкты выражены именем

существительным. Однако между компонентами этих двух словосочетаний обнаруживаются разные типы отношений: в первом словосочетании имеются объектные отношение, а во втором - адвербиальное отношение. Более того, многие предлоги и в том числе предлог "**аз**" могут служить для образования и субстантивного, и адъективного словосочетания: ***халосӣ аз марг, ашк аз дидагон, лабрез аз май, аз миёнсол поён, аз шумо беҳтар*** и т.д.

В английском языке функционирует особый разряд глаголов, которые состоят из двух слов, но они резко отличаются от таджикских глаголов типа **"кор кардан"**, которые также состоят из двух лексических единиц. Разница, прежде всего, заключается в том, что оба компонента таких образований в английском языке имеют свое лексическое значение, однако в таджикском языке глагольный компонент типа **"кардан"** лишен своего лексического значения и их называют глагольными модификаторами или вспомогательными глаголами [8, с.56]. А в английском языке единицы типа **"out", "up", "off", "in"** внешне похожи на наречия или предлоги, но служат для образования новых глаголов. В.М. Окунев находит 16 единиц такого типа, которые выполняют словообразовательную роль и вслед за своем научным руководителем Ю.А. Жлуктенко [6, с.11] называет их постпозитивными приставками.

А глаголы, образованные при помощи этих приставок, он считает производными аналитическими словами [7, с.13]. В качестве примера можно сравнить значения следующих глаголов:

to give - давать (додан), to give up - қать кардан, to get - гирифтан, to get up - аз хоб хестан, to stand - рост истодан, to stand up - аз ҷой бархестан, to look - нигоҳ кардан, to look for - ҷустуҷӯ кардан и т.д.

Глаголы такого типа С.Б. Берлизон называет фразеологическими единицами. Второй компонент таких глаголов он считает наречием и пишет: «Подавляющее большинство выражений основано на сочетании самых употребительных глаголов, например, **come, go, make, put, take,** обозначающих общие понятия деятельности или воздействия на предмет и отличающихся сложностью своей смысловой структуры со словами up, **down, in, out, off, away** и др. Эти слова могут выступать при глаголе либо как показатели направленности действия или его характеристики (например **come up, finish off, hurry up**), либо могут сливаться с ним в неразрывное лексико - семантическое целое (например, give up, make out)" [9, с.59].

В лингвистической литературе глаголы этого типа чаше всего называют фразовыми [5, с.79].

Наши наблюдения над материалами английского языка свидетельствуют о том, что второй компонент таких глаголов в одном случае от объектных глаголов образует необъектный глагол или, наоборот. Например, глагол **"to go"** является необъектным глаголом, но когда к нему приобщается компонент **"about"** глагол **"to go"** становится объектным. Ср.: *He goes to work by bus [13, с. 529] - Ӯ ба кор бо автобус меравад.* Здесь **"goes - меравад"** выступает как необъектный глагол.

Despite the threat of war, people <u>went about</u> their work as usual [13, с.531]. - Ба хатари ҷанг нигоҳ накарда, одамон чун ҳамешагӣ корашонро <u>идома доданд</u>.

В данном примере **"go about"** является объектным глаголов.

Может наблюдаться и обратная картина, т.е. прибавление послелога к объектному глаголу допускает его превращение в необъектный глагол. Например:

I got a letter from my sister [13, с. 516]. - Ман аз хоҳарам мактуб гирифтам.

Здесь **"got"** является объектным глаголом.

He got up slowly from the armchair [13, с. 519]. - Ӯ оҳиста аз нармкурсӣ хест.

В данном случае **"to get up"** является необъектным глаголом. Глаголы типа **"to get up"** мы также будем называть фразовыми, так как они внешне похожи на словосочетание, но обозначают одно понятие и образуются от существующих глаголов при помощи постпозитивных приставок или послелогов. Ниже рассмотрим структурные особенности глагольных словосочетаний, в качества ядра которых выступают глаголы данного разряда. Одновременно выявим их таджикские эквиваленты. Наше обращение к этим глаголам связано с тем, что зачастую трудно определить, чем является единицы типа **"up", "in", "out"** и им подобные, которые следуют за глаголом. Их чаще всего принимают за предлог, хотя таковыми они не являются. Ср.:

Come into the room [13, с.659]. - Ба даруни хона дароед (оед).

Здесь **"into"** является предлогом.

He had been very poor, but one day he came into a forture [14, с.118]. - Ӯ хеле камбағал буд, аммо рӯзе сарвате мерос гирифт.

В данном предложении **"into"** - не предлог, он словообразовательный элемент, называемый и послелогом, и постпозитивной приставкой, и наречием и т.д. Мы считаем их послелогами. Более того, встречаются случаи, когда две таких единицы следует друг за другом. Например:

He came in for a good deal of criticism [16, с. 119]. - Он получил добрую критику.

Ниже проанализируем несколько глаголов такого типа по сравнению с глаголами без послелога и покажем, какие модели глагольных словосочетаний образуются с фразовыми глаголами.

В частности, английский глагол **"to bear"** наряду с другими значениями обозначает понятия **"бурдан"** или **"доштан"**. В данном значении он является объектным глаголом переходного типа. Например:

The document bears his signature [13, с. 90]. - Ин ҳуҷҷат имзои ӯро дорад.

Глагол **"to bear",** сочетаясь с послелогом **"up" (bear up),** превращается в непереходный глагол и переводится на таджикский язык **"истодагарї кардан"**:

They bore up well against their troubles [12, с. 92]. - Онҳо бо душвории худ басо истодагарӣ карданд.

В первом примере глагол **"to bear"** входит в глагольное словосочетание следующей модели: **V. + N.** в английском и модель **N. + V.** в таджикском языке. А во втором примере данный глагол образует глагольное словосочетание следующей модели: в английском языке - V**. + postposition + Adv.** а в таджикском языке **Adv**. + V.

В следующем примере тот же самый глагол **"to bear"**, принимая послелог **"off"**, превращается в необъектный глагол:

You've no right to be here. Clear off immediately [13, с. 208]. - Шумо ҳақ надоред, ки дар ин ҷо бошед. Фавран равед.

В данном случае английский глагол образует глагольное словосочетание следующей модели: **- V. + postposition + Adv**. В этом словосочетании первую позицию занимает фразовый глагол, за которым следует наречие. Компоненты этого словосочетания связаны при помощи приёма примыкания. В таджикском языке глагол **"to bear off"** соответствует не глаголу **"бурдан"** или **"доштан"**, а переводится совсем другим глаголом **(рафтан)**, который также является необъектным. Эквивалентом английского глагольного словосочетания **"bear of immediately"** выступает таджикское глагольное словосочетание **"фавран рафтан"**, которое имеет следующую модель: **Adv. + V.** При этом вопреки английскому языку адъюнкт предшествует ядру. И здесь глагол является необъектным. Способ связи - примыкание.

В английском языке наблюдаются обратные случаи, когда присоединение послелога к необъектному глаголу становится причиной превращения этого глагола в разряд объектных. В частности, глагол **"to come"** является необъектным и его таджикский эквивалент **"омадан"** также относится к разряду необъектных глаголов. Например:

She came at 8 o'clock [13, с. 225]. - Ӯ соати 8 омад.

Данный глагол образует словосочетание модели **V. + Prep. + N.** в английском и его таджикский эквивалент модель **N. + V.** Способ связи в английском языке предложный, а в таджикском языке - примыкание. Адъюнкт в английском языке постпозитивен, а в таджикском языке препозитивен. Присоединение послелога **"across"** становится причиной превращения **"to come"** из необъектного в объектный глагол: *to come across - во хӯрдан бо касе, дучор шудан бо касе ё чизе.* Например:

When I was in London I came across an old friend [11, с. 149]. - Вақте ки ман дар Лондон будам, як дӯсти деринаамро дучор шудам.

В данном примере фразовый глагол **"to come across"** образует глагольное словосочетание **"to come across an old friend"**, в котором адъюнкт **"friend"** связывается с ядром **"to come across"** при помощи приёма примыкания. Ядро стоит в препозиции по отношению к своему адъюнкту. В таджикском переводе данного словосочетания от глагола **"омадан"** как перевода

глагола **"to come"** никаких следов не осталось. Глагол **"to come across"** соответствует глаголу **"дучор омадан"**. Данный глагол образует словосочетание **"дусти деринаро дучор омадан",** в котором адъюнкт предшествует ядру и связывается с ним при помощи приёма управления, т.е. посредством послелога **"-ро",** у которого нет словообразовательной функции, что характерно послелогом **"across".**

Таким же образом английские глаголы **"to sit"** и **"to stand"** и их таджикские соответствия **"нишастан"** и **"истодан"** являются явными глаголами необъектного характера и не могут образовать словосочетания модели **V. + N.** в английском и модели **N. + V.** в таджикском языке. Например**:**

*The evening light grew softer, and for a while the family **sat** and **stood** silently [15, с.125]. - Рӯшноии шом нармтар гардид ва оила андаке **нишаст** пас хомӯш **истод.***

В этом предложении глаголы **"to sit - нишастан"** и **"to stand - истодан"** образуют два глагольных словосочетания с адъюнктами, выраженными наречиями и между компонентами этих словосочетаний обнаруживается адвербиальное отношение. Но в следующем примере глагол **"to sit"** благодаря употреблению с ним послелога **"for" (to sit for)** становится объектным глаголом и образует глагольное словосочетание с адъюнктом, выраженным именем существительным и между его компонентами существует объектное отношение:

That summer she sat for the secondary school examination [10, с. 218]. - Он тобистон вай имтиҳони хатми мактаби миёнаро супорид.

Как видно, **"to sit for the examination"** является глагольным словосочетанием, адъюнкт которого выражен именем существительным. Компоненты этого словосочетания связаны между собой посредством приёма примыкания. Ядро занимает позицию перед адъюнктом.

В таджикском переводе данного словосочетания **(имтиҳон супоридан)** нет никакого следа от глагола **"нишастан",** хотя в английском языке его эквивалент **"to sit"** присутствует. И в таджикском языке глагол **"супоридан"** является объектным и в качестве адъюнкта принимает имя существительное **"имтиҳон".** Здесь, вопреки английскому языку, адъюнкт расположен на первом месте, а ядро на втором. Способом связи и здесь является примыкание. В следующем примере английский глагол **"to stand"** сочетаясь с послелогом **"for"** превращается в объектный глагол и образует глагольное словосочетание с именем существительным:

I stand for freedom of speech [11, с. 221]. - Ман озодии суханро дастгирӣ мекунам.

В словосочетании **"to stand for freedom of speech"** адъюнкт **"freedom of speech"** связан с ядром **"to stand for"** при помощи приёма примыкания и между ними существует объектное отношение, что нехарактерно необъектным глаголам. Здесь ядро занимает позицию перед адъюнктом.

В таджикском переводе этого словосочетания **"озодии суханро дастгирї кардан"** нет перевода глагола **"to stand - истодан"**, а послелог **"for"** полностью изменил значение данного глагола. Поэтому в таджикском языке он **(stand)** передано другим словом **"дастгирї кардан".** В таджикском словосочетании **"озодии суханро дастгирї кардан"** адъюнкт стоит перед ядром и между ними имеется объектное отношение. Словосочетание образовано при помощи приёма управления, т.е. посредством послелога **"-ро".**

Следует отметить, что словообразовательные послелоги английского языка могут не только превращать объектный глагол в необъектный, и наоборот, но при помощи отдельных послелогов из двухвалентного глагола образовывать трехвалентный глагол. В частности, глагол **"to hold"** в своем основном значении является двухвалентным глаголом и переводится на таджикский язык **"нигоҳ доштан, доштан (дар даст)"**, **"ишғол кардан (вазифаро)"**, **"эътиқод доштан"** и т.д. В этих значениях он может образовать только одно словосочетание с объектным отношением:

She was holding an umbrella [13, с. 593]. - Ӯ дар даст чатр дошт.

В этом примере в обоих языках глаголы **"to held"** и **"доштан"** образуют одно словосочетание **"to hold an umbrella - чатр доштан".** Но иногда говорят *"The oil company is holding out a very attractive offer to him (Daily workey) - Ширкати нафтрасон ба ӯ як пешниҳоди басо судманде тавсия карда истодааст.*

В английском примере фразовый глагол **"to hold out"** образует два глагольных словосочетания: *to hold out an offer - таклиф тавсия кардан*; *to hold out to him - ба ӯ тавсия кардан*.

То же самое обнаруживается в таджикском переводе данного предложения: *пешниҳод тавсия кардан, ба ӯ тавсия кардан*. В английском языке **"an offer"** является адъюнктом словосочетания **"to hold out an offer"** и он связан со своим ядром при помощи приёма примыкания.

А в словосочетании **"to hold out to him"** в качестве адъюнкта выступает предложная конструкция **"to him"**, который связан со своим ядром при помощи предложного управления. В обоих словосочетаниях ядро предшествует адъюнктам, которые находятся с ядром в объектном отношении.

В таджикском языке словосочетание **"пешниҳоде тавсия кардан"** состоит из имени существительного, выполняющего функцию адъюнкта, который вступает в связь со своим ядром при помощи приёма примыкания. В отличие от английского языка, здесь адъюнкт предшествует ядру. Во втором словосочетании **"ба ӯ тавсия кардан"** между компонентами обнаруживается предложная связь. Здесь, в отличие от английского языка, адъюнкт стоит в препозиции по отношению и своему ядру.

В английском языке первое словосочетание имеет модель **V. + N.**, а второе другую модель **V. + Prep. + Pron**. В таджикском языке в первом словосочетании находим модель **N. + V.**, а во втором модель **Prep. + Pron. + V.** Видно, что между сопоставляемыми языками обнаруживаются существенные различия в организации глагольных словосочетаний данной модели.

Рецензент: ***Исмоилзода Э.*** – кандидат филологических наук, доцент ТНУ.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Аракин, В.Д. Сравнительная типология английского и русского языков / В.Д. Аракин. - Л.: Просвещение, 1979. - 259 с.
2. Бархударов, Л.С. Структура простого предложения современного английского языка / Л.С. Бархударов. - М.: Высшая школа, 1966. - 200 с.
3. Бурлакова В.В. Основы структуры словосочетания в современном английском языке / В.В. Бурлакова. - Л., 1975. – 128 с.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.II. - Душанбе: Дониш, 1986. - 372 с.
5. Дубинец Э.М. К вопросу о фазовых глаголах в современном английском языке / Э.М. Дубинец // Ученые записки. МОПИ имени Н.Крупской. - М., 1972. – Том 249. - С.79.
6. Жлуктенко Ю.А. Постпозитивные глагольные приставки в современном английском языке: автореф. канд. дисс… / Ю.А. Жлуктенко. Киев, 1954. - С.11.
7. Окунев В.А. Образования типа carry out и их производные в различных функциональных стилях современного английского языка / В.А. Окунев // АКД. - Киев, 1979. - 21 с.
8. Усмонов К. К вопросу организации свободных словосочетаний // Грамматическая семантика (межвузовский сборник) / К. Усмонов. - Душанбе, 1989. - С.55-58.
9. Berlizon S.B. English verbal collocations / S.B. Berlizon. - M. - L.: Prosveshenye, 1964. - 416 p.
10. Cronin A. Beyond this Place / A. Cronin. – M., 1972. – 90 p.
11. Galsworthy J. A Modern Comedy. Book 2 / J.Galsworthy. - M.: Progress, 1976. – 280 p
12. Hardy Th. Far from the Madding Crowd / Th. Hardy. - Lnd. Pan Books LTD, 1967. – 398 p.
13. Hornby A. Oxford advanced learner’s dictionary / A. Hornby. – Oxford University Press, 1989. – 1580 p.
14. Jerome K.J. Three Men in a boat / K.J. Jerome. - M.: Foreign languages Publishing House, 1959. - 228 p.
15. Steinbeck J. The Grapes of Wrath / J.Steinbeck. - M.: Progress, 1978. – 530 p.
16. Thackeray W. The History of Henry Esmond, Esq. / W.Thackeray. - M. Foreign languages Publishing House, 1954. - 596 p.

ХУСУСИЯТҲОИ СОХТОРИИ ИБОРАҲОИ ФЕЪЛИИ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА МУОДИЛҲОИ ТОҶИКИИ ОН

Мақолаи мазкур ба омӯзиши феълҳои иборавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ равона карда шудааст. Дар забони англисӣ категорияи махсуси феълҳо мавҷуд аст, ки аз ду вожа иборатанд, аммо онҳо аз феълҳои тоҷикии “кор кардан”, ки он низ аз ду воҳиди луғавӣ иборатанд, ба таври ҷиддӣ фарқ мекунанд. Тафовут, пеш аз ҳама, дар он аст, ки ҳарду ҷузъи ин гуна шаклҳо дар забони англисӣ маънои луғавии худро доранд, аммо дар забони тоҷикӣ ҷузъи феълии навъи «кардан» аз маънои луғавии худ холӣ аст ва онҳо ивазкунандаи феъл ё феъли ёридиҳанда номида мешаванд. Дар мақола инчунин чанд навъи дигари феълҳо дар муқоиса бо феълҳои бепасванд таҳлил намуда, нишон медиҳем, ки бо феълҳои фразеологӣ кадом намунаҳои ибораҳои феълӣ сохта шудаанд. Аксарияти ибораҳо дар асоси омезиши феълҳои маъмултарин, масалан, «come, go, make, put, take», ки мафҳумҳои умумии фаъолият ё таъсир ба предметро ифода мекунанд ва ё аз ҷиҳати

мураккабии сохтори маъноии худ аз калимаҳои up, down, in, out, off, away ва ғ. асос ёфтаанд. Чунин калимаҳо дар феъл тавассути нишондиҳандаи самти амал ё хусусияти он омада метавонанд (масалан come up, finish off, hurry up). Дар забоншиносӣ чунин навъи феълҳоро феълҳои фразеологӣ меноманд.

Калидвожаҳо: ибораҳои феълӣ, муносибатҳои семантикӣ, ядро, адъюнкт, муносибати объектӣ, муносибатҳои маъноӣ, муносибати субъектӣ, муносибати ҳолӣ.

СТРУКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СЛОВОСОЧЕТАНИЙ С ФРАЗОВЫМИ ГЛАГОЛАМИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА И ИХ ТАДЖИКСКИЕ СООТВЕТСТВИЯ

Настоящая статья посвящена сопоставительному изучению словосочетаний с фразовыми глаголами английского языка и их таджикским соответствиям. В английском языке функционирует особый разряд глаголов, которые состоят из двух слов, но они резко отличаются от таджикских глаголов типа "кор кардан", которые также состоят из двух лексических единиц. Разница, прежде всего, заключается в том, что оба компонента таких образований в английском языке имеют свое лексическое значение, однако в таджикском языке глагольный компонент типа **"кардан"** лишен своего лексического значения и их называют глагольными модификаторами или вспомогательными глаголами. В статье проанализируем несколько глаголов такого типа, по сравнению с глаголами без послелога, и покажем, какие модели глагольных словосочетаний образуются с фразовыми глаголами. Подавляющее большинство выражений основано на сочетании самых употребительных глаголов, например, **come, go, make, put, take,** обозначающих общие понятия деятельности или воздействия на предмет и отличающихся сложностью своей смысловой структуры со словами up, **down, in, out, off, away** и др. Эти слова могут выступать при глаголе либо как показатели направленности действия или его характеристики (например, **come up, finish off, hurry up**), либо могут сливаться с ним в неразрывное лексико - семантическое целое (например, give up, make out)". В лингвистической литературе глаголы этого типа чаще всего называют фразовыми.

Ключевые слова: глагольные словосочетания, ядро, адъюнкт, объектное отношение, семантические отношения, субъектное отношение, адвербиальные отношения.

STRUCTURAL FEATURES OF PHRASAL VERBS OF THE ENGLISH LANGUAGE AND THEIR TAJIK EQUIVALENTS

The present article is devoted to the contrastive study of the phrasal verbs of the English and Tajik languages. In the English language, there is a special category of verbs that consist of two words, but they differ from Tajik verbs like "кор кардан", which also consist of two lexical units. The difference, first of all, lies in the fact that both components of such formations in the English language have their own lexical meaning, however in the Tajik language the verbal component of "кардан" is devoid of its lexical meaning and they are called verbal modifiers or auxiliary verbs. In the article, we will analyze several verbs of this type in comparison with verbs without a postposition and show which models of verb phrases are formed with phrasal verbs. The overwhelming majority of expressions are based on a combination of the most common verbs, for example, «come, go, make, put, take», denoting general concepts of activity or impact on an object and differing in the complexity of their semantic structure with the words «up, down, in, out, off, away» and others. These words can appear in the verb either as indicators of the direction of the action or its characteristics (for example, come up, finish off, hurry up), or they can merge with it into an inseparable lexico-semantic whole (for example, give up, make out)". In linguistic literature, verbs of this type are most often called phrasal verbs.

Key words: verbal word-combinations, kernel, adjunct, object relation, semantic relations, subject relation, adverbial relation.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Ҳайдарова Фируза Умаралиевна*** – Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, номзади илмҳои филологӣ, муаллими калони кафедраи назария ва амалияи забони англисӣ. E-mail: **ffiruza_89@mail.ru.** Тел.: **(+992) 92-736-37-56**

Сведение об авторе: ***Хайдарова Фируза Умаралиевна*** –Худжандский государственный университет им.академика Б.Гафурова, кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры теории и практики английского языка. E-mail: **ffiruza_89@mail.ru.** Тел.: **(+992) 92-736-37-56**

Information about the author: ***Haidarova Firuza Umaralievna*** - Khujand State University named after academician B.Gafurov, senior lecturer of the department of theory and practice of English language. E-mail: **ffiruza_89@mail.ru.** Тел.: **(+992) 92-736-37-56**

УДК: 42.3

СИНТАГМАТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПОСЕССИВНЫХ ГЛАГОЛОВ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Сангинова Ш.А.
Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова

В корпусе средств выражения категории посессивности значительное место принадлежит лексическим единицам, в первую очередь, глаголам [7, с.8], в семантическую структуру которых входит сема “обладание”.

Изучение глагольных лексем основывается на ономасиологическом и семасиологическом подходах, в основе которых лежит изучение связи языковых единиц с внеязыковой действительностью, а также их взаимодействие с другими единицами языка в системе языка и речи [12, с.13].

Общий объём выборки составил свыше 500 предложений, содержащих глаголы и существительные со значением обладания. Примеры были заимствованы из произведений английской и американской художественной литературы и словарей.

Основным лексическим средством выражения значения обладания является глагол *have* , занимающий доминирующую позицию в системе лексических средств выражения данного значения. Данный глагол выражает посессивные ситуации, характеризующиеся полным набором дифференциальных признаков.

Семный состав слова определялся в работе по словарным дефинициям. В качестве ядерных слов дефиниций, отражающих гиперсему «посессивность», выступают глаголы have, belong, possession, property. Номинативная ценность посессивных глаголов проявляется, как известно, в их способности обобщенно обозначать ситуацию, содержать информацию о процессуальном признаке в его отношении к субстанциям [1, с.7, 10]. В.Г. Гак, говоря о значении глагола, справедливо отмечает, что денотатом глагола является ситуация, включающая субстанции и их признаки, процессы и их характеристики [4, с.28].

Как известно, структура значения глагола представляет собой многокомпонентное образование и отличается негомогенностью сем [3, с.6, 7]. В данной статье структура глагола рассматривается вслед за рядом авторов [5, с.11, 13] не как простое объединение семантических признаков, а как сложная иерархическая структура, включающая как не субстанциональные, так и субстанциональные семы.

Субстанциональные семы представляют предметные сущности ситуации, они отражают роли и ролевые признаки актантов ситуации, обозначаемой глаголом. Семантический анализ посессивного глагола, являющегося центром посессивной ситуации, передаваемой целым предложением, предполагает, таким образом, выделение семантических признаков участников ситуации – посессора и объекта обладания.

Глаголы посессивности, кроме наличия у них константных сем обладанния и приобретения, характеризуются рядом дифференциальных сем, которые обычно не фиксируются в словарных дефинициях глаголов. Некоторые из этих сем являются также константными, другие же могут быть определены как потенциальные, ибо выявляются лишь в синтагматическом плане при употреблении глагола в предложении. К ним относятся: активность/инактивность субъекта, статичность/динамичность действия, его длительность/кратковременность, санкционированность/ несанкционированность, желательность/нежелательность, запланированность/незапланнированность, эпизодичность/многократность, абстрагированность/неабстрагированность, каузативность.

Кроме того, посессивные глаголы могут быть охарактеризованы и по признакам объекта. К ним относятся следующие: одушевлённость/неодушевлённость, лицо/не лицо, конкретность/абстрактность. Существенное значение имеет признак отчуждаемости/неотчуждаемости.

Проведенное исследование дает основание считать, что все выделенные синонимичные группы посессивных глаголов могут быть подразделены на два основных класса: а) 4 группы обладания, для которых характерен признак статичности действия, и б) 7 групп приобретения,

характеризующиеся динамичным характером процесса (табл. 1.2.1.). Архисема групп представлена глаголом have, belong или существительным possession.

Статичные предикаты составляют четыре группы:

1. Have, possess, own;
2. Keep, maintain, enjoy, retain, take;
3. Contain, cover, comprise, include, hold, measure;
4. Belong to, appertain, pertain.

I.Глагол *have, possess, own* (табл. 1).

Глагол *have,* который обычно относят к статичным глаголам, может в определенном контексте, приобретать динамичные признаки.

Высказавание I have to lectures today может обозначать: I'll deliver two lectures today" (динамичный процесс), а также: "I'll be present at two lectures today" (статичный процесс). В данном случае продуцируется как статичное, так и динамичное значение обладания. Сравним также: I have a friend – At least I had this book (=acquire, got). Предикат *have* связан с инактивным субъектом, обозначающим:

а) лицо - He has property [14, с.564].

б) предмет -The table has 3 legs (Beg.D.). This wood has a silky texture [14, с.368].

She has a friend. She has a dignity.

Абстрактный объект может обусловливать появление квалификативной семы: She has a pride. – She is proud.

Рассматриваемый глагол имеет следующие семантические признаки:

He has a mole in his left cheek [12, с.68] - константность.

She had a letter from her mother yesterday [12, с.89] транзиторность, желательность.

Кроме того, прослеживаются признаки запланированности/ незапланированности действия:

We will have a spelling contest next Friday – запланированность действия. We had an accident on the road [14, 1236] - запланированность действия.

Глагол *have* может имплицировать семантический признак каузативности – We Evelyn and Everett over for dinner [14, с.1237].

В плане временной связанности данный глагол может быть как абстрагированным (He has a talent), так как и неабстрагированным во времени (He has his breakfast in the morning): может выражать как однократность действия, так и многократность действия: Например:

1. She had a talk with him [16, с.34] – однократность действия.
2. He had heart attacks last year [16, с.74] – многократность действия.

Для глагола *have* присущи значения отчуждаемой и неотчуждаемой собственности. Сравним: I have a path in my house in my knee – I have a house. She had the care texture of softens – I have boat.

Отчуждаемая собственность может иметь временный и невременный (постоянный) характер: I have a part in a play, временная отчуждаемая собственность: He has property – невременная (постоянная) собственность. He has a sister - невременная отчуждаемая собственность.

Глагол *have* вместе объектом N может обозначать:

1. Действие: So, being that I had the work or cooking and watching out after the old devil, and inasmuch as I was rather or a mind that … [17, с.8]. You may have my meal if you wish [17, с.14].
2. Состояние: He has pain. She had a heart attack;
3. Качество, признак -He has a pride: But the drawer of this map was very old and deserved to have his dignity [17, с.34].

Согласно словарным дефинициям, глаголы "possess" и "own" передают следующие значения: possess - "to have or own" «обладать, владеть, овладевать»: own - "I have property" – «владеть, иметь, обладать».

Необходимо отметить, что *possess* и *own* отличаются от глагола *have* обязательной сочетаемостью с субъектом- лицом; объект же обычно не может быть выражен существительным, обозначающим внешность или родственные отношения. He own (possesses) a sister. He own (possesses) blue eyes.

Однако иногда все же возможны сочетания с объектом, обозначающим внешние черты человека: He owns the look or a prosecutor who has been cross – examining witness and at last got what he wants [18, с.52].

У глагола possess абстрактный объект может обусловливать появление квалификативной семы: He possesses courage – he is courageous. Рассматриваемые глаголы имеют такие

следующие признаки: константность/транзиторность, желательность/нежелательность обладания. The family possesses a great deal of money [14, с.623] - константность/транзиторность. She owns a house which is rented to tenants [14, с.346] - константность, желательность. He was possessed by envy (ibid.)-нежелательность, транзиторность.

Кроме того, прослеживаются признаки запланированности / незапланированности действия: He thoughts he was possessed by devils –незапланированное действие. The man refused to own the child [14, с.346] – запланированное действие.

Глаголы данной группы могут выражать однократность, многократность и длительность: He was possessed by jealousy at that moment [18, с.93] –длительность. He owned his child before the entire assembly [14, с.789] – однократность. I'll own this flat for 5 years (ibid.) –длительность. Данным глаголам присуще значение отчуждаемой и неотчуждаемой собственности: He doesn't possess the picture any longer. The dog possesses a keen sense of smell. Также: а) I own my faults – неотчуждаемая собственность б) I'll own this house for 5 years. - отчуждаемая собственность временного характера. This house is mine. I own it. - отчуждаемая собственность невременного характера.

2. Глаголы группы keep, maintain, enjoy, retain, take (табл. 1.) – характеризуется дифференциальным признаком длительности процесса – «не переставать уметь». В значение данных предикатов входит сема значения поссесивности: *"have","have in one's possession" keep-continue to maintain,* "*to keep up; to continue in possession of thing*" - «поддерживать, сохранять обладание над чем - либо»; enjoy – "have as advantage or benefit"- «владеть, обладать с удовольствием; retain- "keep possession of, continue to have" – «продолжать иметь»; take- "to have a feeling about oneself or something one has done" – «иметь чувство к чему - либо». Данные глаголы номинируют статичное свойство обладания. Сема «иметь» сочетается здесь с семой длительности, непрерывности действия. Субъект действия у глаголов keep, maintain, retain, take представляет собой агенс: He retained his job as factory foreman (ibid.) He keeps his car in a good condition [17, с.86] He maintains a large family on a small salary. (R.H.D.). She takes pride in her work [16, с.67].

У глагола enjoy субъект неагентивный: He has enjoyed good health all his life [14, с.432]. У всех глаголов данной группы субъект представляет собой лицо, а предикат retain ассоциируется также с субъектом, обозначающим предмет: Some plants are able to retain mo+isture for long periods.

Объект действия имеет конкретный и абстрактный характер, выражая признак неодушевленности субстанции: She keeps a secret. He maintains his statement [16, с.654]. He enjoys the benefit of his business. Глаголам данной группы свойственны также признаки константности / транзистности, санкционированности/несанкционированности, желательности.

Глаголы keep, maintain, retain могут включать имплицитный признак каузативности: The road crew maintains the highways. [17, 453] - константность, санкционириванность, желательность, каузативность. They kept him in jail [14, 65] – транзиторность, санкционированность, каузативность. She keeps the seats (ibid.) - транзиторность, желательность. He retained a prisoner in custody - санкционированность, желательность, каузативность.

Глагол retain в сочетании с объектом может выражать качество:The conception of one who … poor, sticky, and a slave perhaps, or even in prison or on the rack, should nevertheless retain unimpaired dignity of manhood and the freedom of his own soul (G.L.Dickenson).

Информация о запланированности действия заложена в самих значениях глаголов keep, maintain, retain: I keep this toy until you learn to behave (R.H.D.). USA maintains good relations with Canada [18, с.67]. She retains and old custom (ibid).

В значениях предикатов take и enjoy содержится информация о незапланированном характере действия: He seems to enjoy himself at everything he does (Oxf.D.). She takes pride in his success.

Для глагола *keep* в основном характерно выражение запланированного действия, однако встречаются случаи, когда keep имплицирует и незапланированность действия: She keeps this book for month already. (R.H.D.).

Глаголы данной группы не абстрагированы во времени, они могут выражать длительный или постоянный характер обладания: During his lifetime he enjoyed a distinguished reputation for the excellence of his sermons (16, с.32). She takes interest in her work [12, с.97].

Объекту данных глаголов свойственно значение отчуждаемой собственности с временной характеристикой: We don't own our house, we rent it from Mr. Gay . The neighbors borrowed my lawn mower [14, с.78].

Однако глагол borrow может также выражать значение невременного обладания отчуждаемой собственностью: He borrows my ideas and methods [18, c.56]. We borrowed the word “kindergarten” from German.

Выделенные группы глаголов включают лишь основные глагольные лексемы, обозначающие “обладание” в английском языке, т.е. данные группы имеют открытый характер. С данными группами посессивных глаголов тесно связаны глаголы, выражающие значение «давать», и включающие ситуацию «объектного обладания»: give, lend, present и т.п. Словарные дефиниции этих слов отражают посессивную ситуацию: give – cause to have, turn over the possession to someone; lend- to let another to have (a thing) temporarily and on condition that it is to be returned.

Группы посессивных глаголов:

Группы	Группы посессивных глаголов
I	have, possess, own- «обладать»
II	keep, maintain, enjoy, retain, take – «не перестовать иметь»
III	contain, cover, comprise, include, hold, measure – «иметь, включая в себя»
IV	belong to, appertain, pertain – «принадлежать, иметь отношение»
I	gain, win, earn, obtain, acquire, get, take, procure – «приобрести (т.е.начинать иметь) путем приложений усилий»
II	rob, steal, occupy, capture, take, get – «приобрести, не получив санкции на действие»
III	grasp, grip, clasp, catch, seize, take, get – «захватить, схватить и задержать упорно с использованием силы»
IV	buy, purchase, take – «покупать, приобретать добровольно»
V	inherit, receive, accept, get, take – «приобрести получить независимо от усилий»
VI	collect, gather, get – «приобретать постоянно и целенаправленно»
VII	borrow, rent – «приобрести сознательно на время»

Рецензент: ***Исмоилзода Э.*** – кандидат филологических наук, доцент ТНУ.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Апресян, Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю.Д. Апресян. - М.: Наука, 1974. - 367 с.
2. Бархударов, Л.С. Очерки по морфологии современного английского языка / Л.С. Бархударов. - М.: Высшая школа, 1975. - С.84-85.
3. Блох, М.Я. Теоритическая грамматика английского языка / М.Я.Блох. - М.: Высшая школа, 1983. - С.62-74.
4. Гак, В.Г. Теоритическая грамматика французского языка: Морфология / В.Г. Гак. - М.: Высшая школа, 1979. - С.4-96.
5. Гайсина, Р.М. Значение и синтагматика глагола (на материале глаголов отношения): пособие по спец.курсу / Р.М. Гайсина. - Башкирского гос.университета. - Уфа: БГУ, 1980. – 79 с.
6. Журинская, М.А. Именные посессивные конструкции и проблема неотторжимой принадлежности / М.А. Журинская // Категория бытия и обладания. - М.: Наука, 1977. - С.194-252.
7. Корсаков, А.А. Лексическое и грамматическое содержание и употребление глагола to have в современном англ. языке: автореф. дис... канд... филол.наук / А.А. Корсаков. - Одесса, 1979. – 25 с.
8. Кошевая, И.Г. Теоритическая грамматика английского языка / И.Г. Кошевая. - М.: Просвещение, 1982. – 335 с.
9. Мещанинов, И.И. Части речи и члены предложения / И.И. Мещанинов. - М.: Наука, 1978. – 239 с.
10. Чейф,У. Значение и структура языка / У.Чейф. - М.: Прогресс, 1975. – 118 с.
11. Quirk, R. A grammar of contemporary English / R.Quirk, Greenbaum, S., Leech, G.Svartik J. – London: Longman group Ltd., 1976. – 208 p.
12. Ganshina, M.A. English grammar / M.A. Ganshina, Vasilevskaya // N.M. M. - Higher school publishing house, 1974. – C.32-40.
13. Jespersen, O. Essentials of English grammar / O. Jespersen. – London: G.Allen and unwin Ltd, 1962. – 232 p.
14. Hornby, A.S. Oxford advanced learner’s dictionary / A.S.Hornby. - Oxford university press, 1989. – 1578 p.
15. Leech, G. Meaning and the English verb / G.Leech. – London: Longman, 1971. - P.6.
16. Leacock, S. Perfect lover’s guide / S.Leacock // Stephan Leacock. - M.: Foregn languages publishing house, 1963. – 344 p.
17. Prestley, J.B. Angel pavement / J.B. Prestley. - M.: Progress publishers, 1974. – 504 p.
18. Wilson, M. Live with lithning / M. Wilson. - Moscow, 1953. – 384 p.

ХУСУСИЯТҲОИ СИНТАГМАТИКИИ ФЕЪЛҲОИ СОҲИБӣ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӣ

Дар мақола сохтори феъл на ҳамчун омезиши одии аломатҳои маъноӣ, балки ҳамчун сохтори мураккаби иерархӣ, аз ҷумла семаҳои ғайримуқаррарӣ баррасӣ мешавад. Муаллифи мақола кайд мекунад, ки таҳқиқи лексемаҳои феълӣ дар асоси муносибатҳои ономасиологӣ ва семасиологӣ, ки ба омӯзиши воҳидҳои забонӣ ва воқеияти ғайризабонӣ асос ёфтаанд. Феълҳои соҳибӣ бо хусусиятҳои предмет хос буда метавонанд. Муайян мешавад, ки ба ин гурӯҳи феълҳо танҳо лексемаҳои феълие, ки ифодакунандаи маънои «дорӣ» дар забони англисӣ мебошанд, хусусияти хос доранд. Муаллифи мақола ба чунин хулоса меояд, ки чунин гурӯҳи феълҳо бо феълҳое, ки маънои «додан»-ро ифода мекунад, алокаи зич доранд. Гурӯҳҳои ҷудокардашудаи феълҳо танҳо аз лексемаҳои асосии феълӣ иборат мебошанд ки маънии “соҳибиро”дар забони англисӣ маънидод менамоянд, яъне ин гурӯҳи мазкур дорои характери кушода мебошанд. Бо ин гурӯҳи феълҳои соҳибӣ феълҳое зич алоқаманданд, ки маънии «доданро» ифода менамоянд,ки аз ҳолати «соҳибии объектӣ»: give, lend, present ва ғайра иборат мебошанд. Тафсири луғавии ин калимаҳо ҳолати посессивиро ифода менамоянд: give – cause to have, turn over the possession to someone; lend- to let another to have (a thing) temporarily and on condition that it is to be returned.

Калидвожаҳо: феъл, сохтори феъл, лексема, забони англисӣ, аломатҳои маъноӣ, семаҳои ғайримуқаррарӣ, воқеияти ғайризабонӣ, гурӯҳи феълҳо.

СИНТАГМАТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПОСЕССИВНЫХ ГЛАГОЛОВ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье рассматривается структура глагола не как простое объединение семантических признаков, а как сложная иерархическая структура, включающая как не субстанциональные, так и субстанциональные семы. Автор статьи отмечает, что изучение глагольных лексем основывается на ономасиологическом и семасиологическом подходах, в основе которых лежит изучение связи языковых единиц с внеязыковой действительностью. Особое внимание уделяется посессивным глаголам, которые могут быть охарактеризованы и по признакам объекта. Выявляется, что такие глаголы включают лишь основные глагольные лексемы, обозначающие “обладание” в английском языке, т.е. данные группы имеют открытый характер. Автор статьи приходит к выводу о том, что с данными группами посессивных глаголов тесно связаны глаголы, выражающие значение «давать», и включающие ситуацию «объектного обладания». Выделенные группы глаголов включают лишь основные глагольные лексемы, обозначающие “обладание” в английском языке, т.е. данные группы имеют открытый характер. С данными группами посессивных глаголов тесно связаны глаголы, выражающие значение «давать», и включающие ситуацию «объектного обладания»: give, lend, present и т.п. Словарные дефиниции этих слов отражают посессивную ситуацию: give – cause to have, turn over the possession to someone; lend- to let another to have (a thing) temporarily and on condition that it is to be returned.

Ключевые слова: глагол, структура глагола, лексема, английский язык, семантические знаки, необычная сема, нелингвистическая реальность, группа глаголов.

SYNTAGMATIC CHARACTERISTICS OF POSSESSIVE VERBS IN ENGLISH

This article examines the structure of the verb not as a simple combination of semantic features, but as a complex hierarchical structure, including both non-substantial and substantial semes. The author of the article notes that the study of verbal lexemes is based on onomasiological and semasiological approaches, which are based on the study of the connection between linguistic units and extra-linguistic reality. Particular attention is paid to possessive verbs, which can also be characterized by the attributes of the object. It turns out that such verbs include only the basic verbal lexemes that denote "possession" in English, i.e. these groups have an open character. The author of the article comes to the conclusion that these groups of possessive verbs are closely related to verbs that express the meaning of “give” and include the situation of “object possession”. The selected groups of verbs include only the basic verbal lexemes denoting "possession" in English, i.e. these groups are open-ended. These groups of possessive verbs are closely related to verbs expressing the meaning of “to give” and including the situation of “object possession”: give, lend, present, etc. Dictionary definitions of these words reflect a possessive situation: give - cause to have, turn over the possession to someone; lend- to let another to have (a thing) temporarily and on condition that it is to be returned.

Key words: verb, verb structure, lexeme, English, semantic signs, unusual seme, non-linguistic reality, group of verbs.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Сангинова Шаҳноза Абдурашидовна*** - Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров, дотсенти кафедраи забонҳои хориҷӣ. **Суроға:** 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд, гузар. Мавлянбеков 1. E-mail: **Shakhnoza.sanginova.82@mail.ru**

Сведение об авторе: ***Сангинова Шахноза Абдурашидовна*** - Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова, доцент общеуниверситетской кафедры иностранных языков. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, пр. Мавлянбекова 1. E-mail: **Shakhnoza.sanginova.82@mail.ru**

Information about the author: ***Sanginova Shakhnoza Abdurashidovna*** - Khujand State University named after academician B. Gafurov, Associate Professor of the General University Department of Foreign Languages. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlyanbekov pass., 1. E-mail: **Shakhnoza.sanginova.82@mail.ru**

УДК: 491.550

СЕМАНТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ САДРИДДИНА АЙНИ

Нозилшоев Дж.Б.
Филиал Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе

В отношении идиом очень показательно мнение таджикского ученого-лингвиста Х. Мажидова. По семантической выраженности идиомы (греч. idioma - “своеобразное выражение”, “особое предложение”) или идиоматические выражения составляют такие особые и своеобразные фразеологические единицы нашего языка, которые выразительно передают целостный смысл, неделимы по своей конструкции и стоят близко к словам” [2]. В целом, к группе идиом относятся фразеологические обороты, фразеологизмы и фразеологизмы-предложения, которые передают целостный смысл и содержание и в основном имеют в своем составе неотделимые друг от друга части. Они придают тексту особую сочность, яркость, выразительность, эффективность, своеобразные оттенки.

Следует подчеркнуть и то, что идиомы выражают аллегорический смысл, то есть составляющие их компоненты весьма своеобразны, и эта особенность отличает их от фразем и фразеологизмов неидиоматического характера. Аллегорический смысл составных частей фразем выражен слабо, и во фразеологизмах неидиоматического характера эта особенность отсутствует. Великий наставник Садриддин Айни, будучи совершенным знатоком родного языка, приложил все усилия к тому, чтобы максимально оправданно использовать исконные элементы таджикского языка, оберегая и сохраняя их. И по этой причине в своих художественных произведениях он использовал исконные элементы народного языка как оригинальные составляющие своего литературного языка, совершенствуя его во времени.

Как известно, роман Садриддина Айни “Рабы” был переведен на русский язык известным писателем С. Бородиным. Как всякий перевод, он отражает фразеологическое богатство, переданное Садриддином Айни, не идеально. Сохранить полностью фразеологический состав переводимого художественного произведения невозможно, да и не требуется.

Так, следует указать и на то, что великий учитель Садриддин Айни, часто используя идиомы в своих произведениях, дышал этой атмосферой, благодаря этому выразительно изображал мировоззрение, чаяния, нравственный и духовный мир героев своих произведений. Например, фразеологизмы в качестве идиом используются в тексте очень органично: “Ҳаммаи шумоён дузд, ҳаммаатон забонҳоятонро як кардаед, - гуфт Мулло Навруз аз ҷояш хеста” [1, с.82]. - “Все вы воры! Вы тут сговорились! - встал с места Мулла Науруз” [1, с.83].

В этом случае выражение “забон як кардан” выступает как фразеологическая единица и является ярко выраженной идиомой, ибо слово “забон” (язык) аллегорически передает значение ‘мнение, точка зрения, убеждение’, а компонент “як кардан” (объединить) имеет смысл ‘советовать, обобщать’. Или же в другом случае: фразеологическое выражение “кулчаҳои ширмол сғхтан” (сгорели молочные лепешки) было использовано весьма кстати и понимается как неудачное начало работы, неудачное продолжение дел и иллюстрирует недостижение человеком поставленной цели. Например: “қаландар аспи аз димоғаш хун чакида истодаашро даст гирифта омада, ин ҳолро дида, лаъличаи дар зери по пачақшуда афтодаашро гирифта бар хурҷинаш андохт ва сӯтаашро ба даст гирифта, ба аспаш савор шуда: - Дар ин миён кулчаҳои ширмоли ман сӯхт, - гӯён ин ҳам гурехт” [4]. - “…дервиш стоял, держа пойманную лошадь, у которой из рассеченной морды капала кровь. - Зря пропали мои молочные лепешки, - с досадой проговорил дервиш. Вскочив в седло, он ускакал от места…” [4].

Слово “кулча” (лепешка) вообще не имеет отношения к событию, о котором идет речь в тексте, оно означает ‘мечта, замысел, цель’, а слово “сӯхтан” (гореть) выражает недостижение цели, то есть полную неудачу. И поэтому фразеологизм-предложение “кулчаҳои ширмол сӯхтан” (сгорели молочные лепешки) является идиоматическим фразеологизмом.

Мастерство Садриддина Айни состоит в том, что он смог правильно подобрать и использовать истинно народные шедевры и, что также показательно, использованные им фразеологические выражения весьма редко встречаются в языке.

Более того, великий мастер слова Садриддин Айни во многих случаях смог избежать повторного использования тех или иных фразеологических выражений. Для каждого мгновения изображаемого явления или события он находит одно-единственное средство языка и неповторимую фразеологическую единицу.

Приведенные выше выражения “даст хушк мондан” (остаться с пустыми руками) и “ширинкома сӯхтан” (сгорели затраты, сделанные при составлении договора) являются идиоматическими фразеологизмами, которые использованы в значении негативной оценки происходящего (глагол) и означают ‘остаться ни с чем, ничего не достигнуть, потерять надежду, попасть в безвыходное положение’, и можно сказать, что они взаимно дополняют друг друга в определенной последовательности:

Кулчаҳои ширмол сӯхтан;

Дасти хушк мондан;

Ширинкома сӯхтан.

Языковед Ю. Рубинчик разделил фразеологические единицы по смысловым особенностям на три группы: немотивированные — идиомы; частично мотивированные — фраземы; мотивированные — фразеологические единицы неидиоматического характера [7, с.151].

Так, анализ и изучение показывает, что фразеологические единицы, которые встречаются в произведениях Садриддина Айни, с точки зрения содержания, практически полностью соответствует этим трем вышеназванным группам.

Идиомы являются одним из важнейших средств языка литературно-художественных произведений, они упорядочивают и уточняют смысл и содержание художественного описания. И поэтому использование их в произведениях Садриддина Айни занимает особое и достойное внимания положение. Писатель тщательно отбирал эти единицы и использовал их с учетом ситуации. Например: “Ҷим шин, саҳройи, - гуфта мударрис он муллабчаро дам кард ва мутавалли давом намуд: - Ҳатто думчаҳойи вақфҳо маҷид ва мадрасаҳои дигар ҳам об мегирад, ки дар он суръат як душвории калон барои ҳамаи авқоф рӯй медиҳад” [8]. - “Сиди тихо, степняк! - одернул его мударрис. Настоятель говорил: - С этих крестьян могут взять пример и другие. И получается беда для вакуфных земель” [8].

По замыслу писателя, значение фразеологической единицы “думи касе об гирад” (попала водичка на хвост человечка) таково: если дело принимает оборот в пользу какого-то человека, тогда этот человек, опираясь на полученную возможность, должен заниматься и другими делами, которые будут не в ущерб другим людям. Значение и смысл вышеназванной фразеологической единицы (“думи кас об гирифтан”) и фразеологизма-предложения “ҳаво гирифтан” (возвышаться) состоят во взаимодополняемости. Данная фразеологическая единица используется в тексте или в речи с целью выражения отрицательного отношения говорящего к кому-либо. То есть в вышеприведенном примере говорящий отрицательно относится к держателям вакуфов - месжиду и медресе и поэтому считает напрасным делом прикладывать усилия для их пользы. Садриддин Айни посредством использования таких фразеологических единиц заранее определяет отношение говорящего к таким людям, то есть более конкретно указывает на отдельные личности. И такой выразительный язык придает тексту цельность и эффективность.

Фразеологическое выражение, использованное в предложении, действительно придает ему законченность и выразительность, а описание события становится более естественным и эффективным.

Фразеологическое выражение “имрӯзро ёфта, фардоро наёфтан” является фразеологизмом идиоматического характера и используется в значении ‘человек, не приведя в порядок первого дела, и другое дело не может довести до конца’. А Айни использует его в тексте таким образом: “Подшоҳро доноҳои урус бекор накардаанд, гуфт ормон-полвон ва ба эзоҳ даромад: - Ба сабаби он чи ҷанги дурудароз мамлакат хароб шуда, мардум ба гуруснаги афтоданд. Аз ин гуруснаги пойбараҳнагона, ки имрӯзе ёбанд, фардоро намеёбанд, бештар зарар диданд. Ба ҳамин тариқа коргарони фабрика ва заводҳо, солдатҳо бо ҷонашон расида ва дигар пойбараҳнагон ба

муқобили подшоҳ хестанд” [2, 87]. - “Падишаха свергли не “умные” русские, - сказал Урман-палван. - Вследствие долгой войны страна разрушалась, люди начали голодать. Особенно пострадали оборванцы, которые день находят, что кушать, другой день нет. Вот эти оборванцы, а также рабочие фабрик и заводов, солдаты, которым надоело воевать, они восстали против царя” [6, с.47].

В другом случае писатель использует фразеологизм “устухон сахт шудан”, который означает ‘достижение зрелости, расставание с юностью, достижение какого-либо уровня или положения’. Например: “Маслиҳати амин дуруст аст, гуфт Нор-қаровулбеги, — агар ба ягон кас “ту одми ганда” гуфта ҷакидан гиред, ночор ба кӯчаи бади афтода меравад. Чунончи, ба миршаби туман Ваконзе Мирзо Усмон аз чор тараф “ту ҷадид” гуфта ҷакидан гирифтанд. Озир, ки ба ҷонаш расид, миршаберо партофта рафта ба ҷадидҳо ҳамроҳ шуд. Вагарна касе, ки устухонаш аз нону намаки ҷаноби олий сахт шудаст, магар ба ҷаноби олий теғ мекашад?” [3, с.97]. — “Амин верно говорит, — сказал Нормурад-караулбеги, — зря нельзя приставать к людям. Так и хороших людей можно сбить с толку. Начали, например, все упрекать начальника полиции в тумане Варданзе, Мирзу Усмана, в том, что он джадид. В конце концов это его задело и так надоело, что он бросил полицию и присоединился к джадидам. Вот до чего довели даже начальника полиции, у которого кости затвердели на эмирских хлебах” [3, с.97].

Фразеологическое выражение “устухон сахт шудан” (кости затвердели) имеет и значение ‘пользоваться в коллективе авторитетом’. На примере этого идиоматического выражения можно продемонстрировать целостность значения фразеологизмов, которые чаще всего используются в разговорной речи. “Идиомы, как и все фразеологические единицы, выражают целостное значение. Два или более слова в составе идиоматического выражения передают целостный и не распадающийся на части смысл”. Этот вывод вытекает из анализа фразеологических выражений, приведенных выше. Итак, “устухон аз нону намаки касе сахт шудан” выражает два полярных значения, то есть “устухон” и “сахт шудан” являются двумя полярными понятиями целостного фразеологизма, которые не могут существовать друг без друга. В случае отсутствия одного из них целостность их значения была бы утрачена. В идиоматическом выражении важна приоритетность целостности смысла и значения. Кстати, во фразеологическом выражении “бардоштани дил” эта особенность проявляется еще ярче. “Ман бист ҳашт сола шудам, - гуфт Сафар-Қулом, бо вужуди ин ки касе аз вай солашро напурсида буд, - лекин агар ба ҳолаш мондам, сафедии ришам аз сиёҳаш зиёдтар мешуд. Аммо барои бардоштани дили келинатон ҳар пагоҳ торҳои сафед шудаи ришамро канда мегирам” [4]. - “Мне двадцать восемь, - сказал Сафар-гулам, хотя никто не спрашивал его о возрасте. - Но если б я дал бороде расти, как она хочет, в ней было бы седых волос больше, чем черных. Чтоб не огорчать вашу невестку, я каждое утро выщипываю из бороды все седые волосы” [5]. Выражение “бардоштани дил” употребляется и в форме “дилбардори кардан”. Оно означает ‘радовать душу человека, не дать ему упасть духом или расстроиться, то есть порадовать, утешить’.

Следует отметить, что большинство фразеологических выражений передает душевное состояние человека. В произведении Садриддина Айни такие случаи использования фразеологических единиц широко распространены. Кстати, выражение “дили шикаста” означает ‘унывать, находиться в подавленном состоянии’. Например: “Ба завқ худатон хурдан гиред, - гуфт Шокир дар жавоб бо оҳанги дилгирона. - Шокир ака, - гуфт Гулмурод бо як оҳанги узрхоҳона, - “аз хурдон гуноҳ кардан, аз калонон бахшидан” гуфтаанд. Агар аз мо беодобие гузашта бошад, бубахшед. Дили моро, ки асл шикастаги аст, боз ҳам шикастатар накунед. Марҳамат карла ба оши камбағалонаи мо илтифот кунед” [2]. - “Шакир отмахнулся с расстроенным видом: - Ешьте сами. - Шакир-ака! - “Если младшие ошибаются, старшие их прощают”, как говорится. Уж вы не омрачайте наши сердца, они и так мрачны. Отведайте нашего бедняцкого угощения” [2].

В приведенном фрагменте писатель благодаря фразеологическому выражению построил совершенную фразу, которая наилучшим образом определяет душевное состояние и переживания человека. Выражение “дили шикаста” используется и в глагольной форме “дил шикастан” и всегда свидетельствует об упадке духа. Например: “Мо дар вақте ки ҳезумкашӣ мекардем, ҳафт нафар будем. Дар вақти дастгир шуданамон яке ах мо гурехта, шумораи моро

ба шаш фаро оварда диламонро шикаста рафта буд. Ҳар чи дар вақти мурданамон ту омада шумораи моро боз ба ҳафт расонида, моро хурсанд кардӣ. Боз мо ҳафт тан шудем" [6]. — "Когда мы собирали топливо, нас было семеро. Когда нас схватили, один убежал, уменьшив наше число и опечалив наши сердца. И вот, в минуту смерти, снова нас семеро" [6].

Нет секрета в том, что язык Садриддина Айни является наиболее отточенным и совершенным. Так, писатель глубоко изучил важнейшие особенности таджикских диалектов, народные пословицы, поговорки и фразеологические выражения. И это сразу бросается в глаза в приведенных примерах. А теперь обратимся к некоторым примерам, свидетельствующим о том, как Садриддин Айни посредством фразеологических единиц показал психологическое состояние героя и его отношение к другим персонажам. Так, писатель благодаря фразеологизму "бурутро табар буридан" определяет по словам другого персонажа изменение состояния человека за определенное время. "Замона ҳар касро нарм мекунад, — гуфт Гулмурод, — дар замони амир бурути инро табар намебурид. Пас аз инқилоб хеле нарм шуда мондааст. Имрӯз бояд комиссияи аз Бухоро омадаро шунида бошдад, ки дами дурӯзааш ҳам намондааст" [1, с.84]. — "Это наше время его размягчило. При эмире ему уста и топором нельзя было разрубить. Верно, узнал, что комиссия из Бухары приехала, вот и поджал хвост" [1, с.86].

В тексте писатель дает характеристику Урман-палвану, который до революции был очень высокомерным, а после революции притих, и другой персонаж, Кулмурад, характеризует его через фразеологическое выражение "бурутро табар набуридан", а остаток его прежнего высокомерия и чванства передает с помощью выражений "дами дурғзааш мондаст" и "нарм шуда мондаст".

В отдельных случаях герои произведения, чтобы разъяснить свои взгляды и определить свою позицию по отношению к собеседнику, используют только идиоматические фразеологические единицы. Например: "Агар раиси комиссия, - гуфт Шокир, - одами дуруст мебуд, бе пурсиш ва бе тафтиш ба сухани ормон-полвон даромада магар ҳамин қадар гап мезад? Об аз сар лой, - гуфт Ғоиб. Ту "сари об гуфта марказро мехоҳӣ, - гуфт Сафар-Қулом, - лекин инро бояд бидони, ки бадкирдори, ё ин нофаҳмии раиси комиссия ба ҳукуматҳо чи дахл дорад?" [9, с.47]. - "Если б председатель комиссии был нашим человеком, он не решал бы нашего дела с чужих слов, а сперва сам расспросил бы нас. - Река мутится в своих истоках! сказал Гаиб. - Под истоками ты подразумеваешь Бухару? - спросил Сафар-гулам. - А я думаю, недомыслие и грубость председателя еще не говорят об отношении властей. Власти еще не знают всех людей, через которых проводят свою работу" [9, с.48].

В приведенном тексте идиоматический фразеологизм "об аз сар лой" (река мутится в своих истоках) стоит в центре беседы персонажей. В этом случае наиболее ярко проявляется одна привлекательная особенность фразеологических единиц — краткость изложения, и суждение говорящего точно попадает в цель.

Относительно универсальных особенностей фразеологических единиц таджикский ученый-языковед Х. Мажидов говорит так: "По форме идиоматического выражения можно судить о высшей степени фразеологической абстракции и о процессе фразеологизации. Эта своеобразная фразеологическая абстракция в результате постепенно способствует становлению образности идиоматического выражения. Образность таджикских идиоматических выражений набирает темпы на аллегорической основе". Действительно, образность идиоматического выражения формируется посредством аллегории, и об этом мы можем судить по фразеологическим выражениям "корро пазондан" (339), "таги дил" (357), "дил шикастан" (395), "гулу равған кардан" (448), "мурғи дил мурдан" (506), "ба хаёлот ғарқ шудан" (579).

Таким образом, идиоматические выражения в составе фразеологических единиц с точки зрения содержания являются наиболее универсальными при создании художественного произведения, ярко характеризуют язык литературного персонажа, служат созданию образа и являются очень важным и выразительным средством повествования.

Рецензент: ***Дустзода Х.Дж.*** – кандидат филологических наук, доцент ТНУ.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Абдужабборов Т. Реализми устод С.Айнӣ / Т.Абдужабборов // Масъалаҳои филология ва робитаи адабий. – Самарқанд, 1979. - С.81-89.

2. Маҷидов Ҳ. Усулҳои сермаъношавии калимаҳо / Ҳ.Маҷидов // Маърифат. - 1998. - №1-2. - С.10-13.
3. Маҳмадаминов А. Адабиётшиносӣ ва худогоҳии миллӣ / А.Маҳмадаминов. - Душанбе, 1998. – 210 с.
4. Мирзоева М. Фразеологические единицы прозведений С. Айни и способы их перевода на русский язык: афтореф. дис. канд. филол. наук / М.Мирзоева. - Душанбе, 2002. – 22 с.
5. Муллоджанова З.А. Стиль Садриддина Айни и проблемы перевода его произведений на русский язык: автореф. дис. канд. фил. наук / З.А. Муллоджанова. – Душанбе, 1973. – 20 с.
6. Муҳаммадиев М. Лексикаи забони адабии тоҷик / М.Муҳаммадиев, Ҳ. Талбакова, Ю. Нурмуҳаммадов. - Душанбе, 1997. – 190 с.
7. Рубинчик Ю.А. Развитие языка и вопросы иноязычного влияния на языковую систему (арабизмы и европоизмы в персидском языке) / Ю.А. Рубинчик // Лексические заимствования в языках зарубежного Востока. - М: Наука, 1991. - С.150-162.
8. Сайфуллоев А. Романи устод Айнӣ “Дохунда” / А. Сайфуллоев. - Душанбе: Дониш, 1966. – 218 с.
9. Турсунова Ф. Инъикоси воқеаҳои иҷтимоӣ - таърихӣ дар фразеологизмҳои романи “Ғуломон” — и С.Айнӣ / Ф. Турсунова // Забоншиносии тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1976. - 200 с.
10. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В.Н. Телия. - М., 1996.
11. Фозилов, М. Словарь фразеологических единиц / М. Фозилов. – Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1963. – Т.1. – 952 с.
12. Хушенова С.В. Изафетные фразеологические единицы таджикского языка / С.В. Хушенова. – Душанбе, 1971. – 190 с.
13. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка / Н.М. Шанский. – М.: Высш. школа, 1985. – 160 с.

ТАСНИФИ МАЪНОИИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР АСАРҲОИ САДРИДДИН АЙНӢ

Осори адиби барҷаста Садриддин Айнӣ, ки вазъи забони адабии тоҷикро инъикос мекунад, аз ҷиҳати истифодаи воҳидҳои фразеологӣ дар забони муосири тоҷикӣ бойтарин сарчашмаи адабӣ маҳсуб меёбанд. Дар осори бадеии адиб воҳидҳои фразеологӣ мавқеи махсусро ишғол намуда, воситаи тасвирӣ буда, мазмуну мундариҷаи асарро мукаммал ифода намуда, сохти онҳоро бештар муайян мекунанд. Воҳидҳои фразеологӣ муҳимтарин унсури забон буда, ба шарофати он асолат ва ғанигардии забони зиндаи мардумӣ ба меъёри забони адабӣ табдил меёбанд. Бо итминони комил метавон хулоса кард, ки воҳидҳои фразеологӣ ҳамчун ганҷинаи забони зиндаи мардумӣ дар ғанӣ гардидани забони адабӣ мусоидат мекунанд. Ягон асаре нест, ки дар он аз гавҳари ин ганчинаи пурқимат истифода нашуда бошад. Бо назардошти хулосаҳои боло осори Садриддин Айнӣ далели раднопазир аст. Садриддин Айнӣ бо эҷодиёти худ исбот кард, ки ҳамеша бо халқ буда, ба мардум хизмат кардааст, ба манфиати онҳо кор кардааст, асарҳои шахсии худро меофарад. Аксари воҳидҳои фразеологии дар осори Садриддин Айнӣ мавҷуд буда, то ҳол дар рӯзгори мардум зарур буда, аз ҷониби адибони дигар истифода мешаванд ва ифоданокии худро гум накардаанд. Тавре ки таъкид гардид, воҳидҳои фразеологии дар мероси эҷодии Садриддин Айнӣ мавриди истифода қарордошта ва объекти таҳқиқоти мо ба се гурӯҳ тақсим мешаванд, ки бузургтарини онҳо воҳидҳои фразеологии идиомавӣ мебошанд. Дар осори Садриддин Айнӣ воҳидҳои фразеологии гурӯҳи якум - идиомаҳо (воҳидҳои фразеологии идиомаи) бартарӣ доранд.

Калидвожаҳо: Садриддин Айнӣ, асар, воҳидҳои фразеологӣ, таснифоти маъноӣ.

СЕМАНТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ САДРИДДИНА АЙНИ

Произведения выдающегося писателя Садриддина Айни, которые отражают состояние таджикского литературного языка, считаются богатейшим литературным источником в части употребления фразеологических единиц в современном таджикском языке. В художественных произведениях писателя фразеологические единицы занимают особое место, являясь изобразительными средствами, в совершенстве передающими смысл и содержание произведения и во многом определяющими их построение. Фразеологические единицы являются важнейшими элементами языка, благодаря которым оригинальность и богатство живого народного языка становится нормой литературного языка. С уверенностью можно сделать вывод о том, что фразеологические единицы как ядро живого народного языка способствуют обогащению литературного языка. Не существует ни одного произведения, в котором бы не использовались перлы этой ценнейшей сокровищницы. Учитывая приведенные выше выводы, произведения Садриддина Айни выступают несомненным доказательством этого. Своим творчеством Садриддин Айни доказал, что он всегда был с народом, служил ему, трудился на его благо, создавая свои произведения. Большинство фразеологических единиц, содержащихся в произведениях Садриддина Айни, и сегодня необходимы в повседневной жизни людей, используются другими писателями и не утратили своей выразительности. Как уже указывалось, фразеологические единицы, используемые в творческом наследии Садриддина Айни и являющиеся объектом нашего исследования, делятся на три группы, самую большую среди которых составляют идиоматические фразеологические единицы. В произведениях Садриддина Айни преобладают фразеологические единицы первой группы – идиомы (идиоматические фразеологические единицы).

Ключевые слова: Садриддин Айни, произведение, фразеологические единицы, семантическая классификация.

SEMANTIC CLASSIFICATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE WORKS OF SADRIDIN AINI

The works of the outstanding writer Sadriddin Aini, which reflect the state of the Tajik literary language, are considered the richest literary source in terms of the use of phraseological units in the modern Tajik language. In the writer's works of art, phraseological units occupy a special place, being pictorial means that perfectly convey the meaning and content of the work and largely determine their construction. Phraseological units are the most important elements of the language, thanks to which the originality and richness of the living folk language becomes the norm of the literary language. We can confidently conclude that phraseological units as the core of a living folk language contribute to the enrichment of the literary language. There is not a single work that does not use the pearls of this most valuable treasury. Considering the above conclusions, the works of Sadriddin Aini are undeniable proof of this. With his creativity, Sadriddin Aini proved that he was always with the people, served them, worked for their benefit, creating his own works. Most of the phraseological units contained in the works of Sadriddin Aini are still necessary in the daily life of people, are used by other writers and have not lost their expressiveness. As already indicated, the phraseological units used in the creative heritage of Sadriddin Aini and which are the object of our research are divided into three groups, the largest of which is idiomatic phraseological units. In the works of Sadriddin Aini, phraseological units of the first group prevail - idioms (idiomatic phraseological units).

Key words: Sadriddin Aini, work, phraseological units, semantic classification.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Нозилшоев Ҷумъахон Бегмаҳмадович*** - Филиали Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М.В. Ломоносов дар ш. Душанбе, ассистенти кафедраи “Лингвистика”. **Суроға:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Бохтар, 35/1. E-mail: **nozilshoev92@mail.ru.** Тел.: **(+992) 918-79-97-70**

Сведение об авторе: ***Нозилшоев Джумахон Бегмахмадович*** - Филиал Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе, Ассистент кафедры «Лингвистика» **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Бохтар, 35/1. E-mail: **nozilshoev92@mail.ru.** Tel.: **(+992) 918-79-97-70**

Information about the author: ***Nozilshoev Jumakhon Begmahmadovich*** - Branch of the Moscow State University named after M.V. Lomonosov in Dushanbe Assistant of the Department of Linguistics. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Bokhtar Str., 35/1. E-mail: **nozilshoev92@mail.ru.** Tel.: **(+992) 918-79-97-70**

УДК: 491.550-56:42

ЛЕКСИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЛЕКСЕМЫ «БОВАР - BELIEF - ВЕРА» В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Мухиддинова Т.Х.
Таджикский национальный университет

Язык – это ценнейший источник формирования, проявления менталитета народа, благодаря которому культура сохраняется, передается другим поколениям.

Через язык можно познать важнейшие свойства окружающей среды. В нем отображается не только реальный мир человека, условия жизни людей, но и общественное сознание народа, национальное самосознание, национальный образ жизни, обычаи, традиции, привычки, системы ценностей человека.

Язык – это сокровищница культуры в целом.

Определение языка как явления культуры и его описание с этой точки зрения требует внимания к особенностям национального менталитета и его отражению в языке, фразеологическом, речевом, этическом представлении, характере рассуждений носителя того или иного культурного явления.

Языковая картина мира является отражением общего национального мировоззрения, которое включает в себя конфигурацию ценностей, понятий, наиболее связанных с идеалами общества, или ментальных явлений внешнего мира, получивших наиболее положительную оценку членов общества.

Среди основных функций лингвистики многие из лингвистов выделяют так называемую национально-культурную функцию. Понятие верования является ключевым элементом лингвистической картины мира любой естественной языковой системы.

Следует особое внимание уделять определению термина «наивное языковое изображение». Ряд ученых пытаются найти совершенно правильное определение феномена.

Наивная языковая картина мира – это первичное, статичное восприятие и понимание мира, основанное на менталитете конкретного этноса, его традициях и культурных приоритетах. Национальная культура и повседневная жизнь британского народа отражены в английской наивной языковой картине мира, структурное представление находят в мифологии, пословицах и фольклоре.

Как отмечает Кубрякова Е.С., «…знание формируется как результат человеческого опыта, облеченного в языковые структуры, т.е. объективированного в языке» [4, с.23].

Р. Джекендофф отмечает: "Мы не можем считать само собой разумеющимся, что область единиц, к которым обращается язык, - это "реальный мир" - скорее, - продолжает он, - информация, которую говорящие могут передать друг другу, должна быть информацией о конструкции внешнего мира, когда эта конструкция является результатом взаимодействия между этим внешним миром и средствами, доступными для его внутреннего представления. "Другими словами, по мнению Джекендоффа", люди обладают тем, о чем они могут говорить только потому, что это [информация об этом] было ранее представлено ментально" [13, с.83].

В настоящее время лингвокогнитивные подходы исследования к языку являются актуальными для исследования лексики, особенно сопоставительные исследования разных языков, в частности анализа лексики **«поверья и традиций»**, так как проблемы этнолингвистики невозможно исследовать без взаимосвязи с этнолингвистическими исследованиями и изучением языковой картины мира.

Для исследования особенностей сопоставительного анализа лексики **«поверья и традиций»** в таджикском и английском языках наиболее ценной является выявление истории отдельных слов и целых лексико-семантических групп, используя сравнительно-историческую лексикографию языка. В этой связи нами была рассмотрена лексема ***«*бовар – belief – вера*»*** в «Англо-таджикском словаре» *«*А. Мамадназарова (2011) [7, с.92] понятия **belief – бовар – вера** переводится как существительное: 1) **ақида, эътиқод, имон,** 2) **итминон, эътимод** и в Таджикско-русском словаре под редакцией М. В. Рахими и Л. В. Успенской (1954) [10, с.12] лексема **бовар** имеет следующее значение: **бовар кардан, (намудан),** *верить, доверять;* **ба чашмонаш бовар намекард** – *он не верил своим глазам;* **бовар кунон(и)дан** – *заверять, убеждать, заставлять верить;* **бовар карда супурдан (касеро, чизеро ба касе)** – *доверять*

кого-л.; что-л.; кому-л.; **бовар намекардагӣ шудан (ба касе, чизе)** – *извериться, терять веру, доверие к кому-л.; чему-л.;* **бовар доштан (намудан)** – *верить.*

В Русско-таджикском словаре под редакцией А. П. Дехоти. и Н.Н Ершова (1949) [9, с.37] лексема **вера** имеет значения: – **(религия), дин, мазҳаб, имон.**

В кратком словаре синонимов современного литературного таджикского языка под редакцией Мардона Мухаммадиева (1975) [5, с.44] слово **боварӣ** имеет следующие синонимы: **эътимод, дилпурӣ, имон, қаноат.**

Лексема ***«*бовар – belief – вера»** описывается пояснительными толковыми словарями таджикского языка, Национального Корпуса Таджикского языка, где рассматривается значение и структура понятия **«бовар – belief – вера»** и синонимов этой лексемы на примерах из различных текстов и художественных произведений таджикских авторов [8, [Электронный ресурс].

В Национальном корпусе Таджикского языка мы нашли следующие примеры на лексемы, входящие в поле ***«бовар»*** в таджикском языке:

Лексема **«бовар – belief – вера»** имеет 5108 словоформ, 4993 предложения примерно в 1569 документах. Например:

1. Худ ба худ андешид: «Чаро «Авесто»-ро ҷудогона омӯзанд андар толорҳо?» Искандар бо ҷондорҳояш буд ва бо горди «Дӯстон», ки қадаме аз ӯ дур намерафтанд, зеро ҳанӯз ҳам **бовар** надошт, ки эрониён чунин дижу чунон хазинаро ройгон ба душман партофта, ҳазимат карда бошанд. [Куллиёт. Ҷ. 8. Достони писари худо (роман). К. 3-4 (Сорбон 2009.)]. – *(He thought to himself: «Why study the Avesta separately in the halls? » Alexander was with his animals and with the guard of his friends, who stayed by his side because he still did not* ***believe*** *that the Iranians had thrown such a treasure into the enemy for free). – (Он подумал про себя: «Зачем изучать Авесту отдельно в залах?» Александр был со своими животными и с гвардией друзей, которые не отходили от него ни на шаг, потому что он все еще не* ***верил****, что иранцы бесплатно бросили такое сокровище во врага). [Перевод информантов].*

2. Хуш омадӣ... **Бовар** бикун, як бори гарон, кӯҳи ташвишу ғам аз дилам афтод. Ба ҳамин рӯз ҳам мерасидаем?... [Гардиши девбод (китоби 1) (Самад А. 2017)]. – *(Welcome ...* ***believe*** *me, a heavy burden, a mountain of anxiety and sadness have fallen from my shoulder. Have we reached this day? ...) – (Добро пожаловать ...* ***Поверьте,*** *тяжелая ноша, гора тревог и печали упала с моего плеча. Дошли ли мы до этого дня? ...). [Перевод информантов].*

3. Вале устод наздик ба ҳақ ва офаридгор. Ӯ **бовар** надорад, ки чунин олам бе дасте, худ аз худ ба вуҷуд ояд. Охир нигар бузургон хурдонро зинда фурӯ баранд, чунон ки наҳанг моҳиёнро. [Куллиёт. Ҷ. 9. Достони писари худо (роман). К 5-6. (Сорбон 2009.)]. – *(But the Master is close to the truth and the Creator. He does not* ***believe*** *that such a world could arise by itself. Look at the way the revered swallow the little ones alive, like the whales of the fish.) – (Но мастер близок к истине и Создателю. Он не* ***верит,*** *что такой мир мог возникнуть сам по себе. Посмотрите, как высокочтимые заживо заглатывают маленьких, как киты, рыб) [Перевод информантов].*

4. – Не, ҳеҷ чиз лозим не, ягон чиз лозим бошад, худи Истад ёфта меорад.

– Дуруст, ман ба Истад **бовар** кардаам, ҳама чиз дар ихтиёраш, вай молшинос аст, чанд рӯз шуд ба ин вазифа... оянда боз...

– Ташаккур... [Куллиёт. Ҷ. 2. Повест (Чуги...) (Сорбон 2009)]. – *("No, nothing is needed. If anything is needed, Istad will find it. "*

– Yes, I ***trust*** *stad, he has everything at his disposal, he is a trader in this position for several days ... in the future ...*

– Thanks... – («Нет, ничего не нужно. Если что-нибудь понадобится, Истад найдет».

- Да, я ***доверяю*** *Истаду, у него все в его распоряжении, он товаровед, на этой должности он уже несколько дней ... в будущем ...*

- Спасибо ...) [Перевод информантов].

В пояснение следует сказать, что лексема **«бовар – belief – вера»** обнаружено в 5108 вхождений**.** В таджикском языке имеет значение **«*бовар – вера, поверье, доверие*»**. Данное слово используется для описания того, что когда человек будет убеждён в чем либо, вера проявится в делах любви и имеет следующие синонимы: *эътиқод, эътимод, боварӣ*

Лексема **боварӣ** имеет 1313 словоформ, 1304 предложений примерно в 785 документах.

1. ….. Ва бо пайванди нажоди бузург густох мабош, чи ба фарҷом **боварӣ** ба кирдори худат бувад. … [Адабиёти паҳлавӣ (Саймиддинов Д. 2003)]. – *(... And don't be fooled by the great connection to racing, no matter what the outcome of your beliefs). – (… И не дайте себя обмануть великой связью с гонками, независимо от того, каковы исходы ваших **убеждений**. …) [Перевод информантов].*

2. Гарпаг волии Лидия ва сипари боэътимоди марзҳои мо дар соҳили баҳри Миёназамин мешавад.

– Барои эътимоду **боварӣ** сипосгузорам, шоҳам, – бо қаноатмандӣ таъзим намуд Гарпаг. – Ба пиндорам барои идомаи ҷанг ва ҳифзи сарҳади паҳновар лашкари мо кофӣ нест. [Куруши Кабир (Абдураҳмон Б. 2012)]. – *(Harpag will be the ruler of Lydia and a reliable shield of our borders on the shores of the Mediterranean Sea.*

*"Thank you for your trust, sir," said Garpag, bowing in satisfaction. - I **believe** that our army does not have enough troops to continue the war and defend the huge border). – (Гарпаг будет правителем Лидии и надежным щитом наших границ на берегу Средиземного моря.*

*«Спасибо за **доверие**, государь», - сказал Гарпаг, удовлетворенно поклонившись. - Я считаю, что в нашей армии недостаточное войско, чтобы продолжать войну и защищать огромную границу). [Перевод информантов]*.

В пояснение следует сказать, что лексема **«боварӣ – belief – вера»** обнаружена в 1313 вхождениях**.** В таджикском языке имеет значение «***боварӣ*** *– убеждение, доверие*». Данное слово является существительным, также употребляется для описания того, чтобы быть убеждённым в чем - либо, и имеет следующие синонимы: *эътиқод, эътимод, қавл*

Лексема **эътимод** имеет 542 словоформы, 533 предложений, примерно в 225 документах.

1. Шоҳ, ки **эътимод** бар ӯ дошт, ба сар кашид ҷомро, қулт бурд моеъро. [Куллиёт. Ҷ. 7. Достони писари худо (роман). К. 1-2 (Сорбон 2009*)]. –* **(***The king, who **believed** him, began to drink from the cup). – (**Поверивший** ему царь начал пить из чаши). [Перевод информантов]*.

2. Аз ҷониби дигар ба дурустии овозаҳо он қадар **эътимод** надошт. [Завол (Зоҳир А. 2015)]. – *On the other hand, he didn't really **believe** the rumors were true]. – С другой стороны, он не очень **верил** в достоверность слухов. [Перевод информантов]*.

В пояснение следует сказать, что лексема ***«эътимод** – **вера»*** обнаружена 542 вхождениях**.** В таджикском языке имеет значение **«***эътимод или **эътиқод – вера***».** Данное слово является существительным, как глагол имеет значение **эътимод кардан**, также употребляется для описания того, верить кому-то или чему-то, и имеет следующие синонимы: *эътиқод, боварӣ, бовар, қавл и т.д.*

Лексема **эътиқод** имеет 3 словоформы, 3 предложения примерно в 3 документах.

1. Онҳо ба масъалаи ҳулули арвоҳ дар ҳайвоноту наботот ва дигар мазоҳири табиат **эътиқод** доштанд, мазоҳири табиатро чун дарахту ситораву ҳайвонот ва ғайра муқаддас медонистанд [Таърихи адабиёти араб (Абдусатторов А. 2008)]. **–** *(They **believed** that animals, plants and other natural objects had spirits, and considered nature sacred, e.g. trees, stars, animals, etc). – (Они **верили**, что у животных, растений и других природных объектов есть духи, и считали природу священной, например: деревья, звезды, животные и т. д.) [Перевод информантов]*.

2. Рост, рост, фиребгар ҳам гуфтанд, лекин ман гап назадам. Аммо бисёриҳо ба ман **эътиқод** ва **эътимод** доранд, аз ман илм меомӯзанд, дину диёнат меомӯзанд, аз ман маслихат мепурсанд. ... [Хатлон (Икромӣ Ҷ. 1986)]. **–** ***(****True, true, and they said I'm a liar, but I haven't said anything, but a lot of people believe in me, they learn my science, they learn my religion, they ask me for advice). ... – (Верно, верно и лжецом сказали, но я промолчал. Но многие люди **верят** в меня, учатся у меня науке, учатся у меня религии, просят у меня совета. ...) [Перевод информантов]*.

Проведённые примеры показывают, что лексема ***эътиқод** – вера*» обнаружена в 3 вхождениях. В таджикском языке имеет значение «***эътимод** или **эътиқод** – вера*». Данное слово является существительным, как глагол имеет значение **эътиқод кардан**, также

употребляется для описания того, кто верит кому-то или чему-то, и имеет следующие синонимы: *эътиқод, боварӣ, бовар, қавл и т.д.*

Лексема **қавл** 271 словоформа, 270 предложений примерно в 138 документах.

1. Сипаҳдор ӯро **қавл** медод, **бовар** мекунонд, ки ду-се моҳ ва дар бадтарин ҳол то як моҳ бурҷу бора ва дарвозаҳоро дифоъ ва шаҳрро муҳофизат карда метавонад. – [Мунтахабот / Иборат аз 2 ҷилд (Улуғзода С. 1982)]. – *(The soldier promised him that he would be able to defend the towers and gates and defend the city for two to three months, at worst for a month). – (Солдат* ***пообещал*** *ему, что сможет защищать башни и ворота и защищать город в течение двух-трех месяцев, а в худшем случае - до месяца). [Перевод информантов].*

2. Ҷеймсро ин чиз ба андеша оварда. Ба худ **қавл** дод, ки он духтараки мавзунқомати зеборухсорро, ки ҳини обгирӣ дида буд ба ҳамсарӣ мехонад. Ва муфт соҳиби ин мартаба мегардад. [*Завол (Зоҳир А. 2015)]. – (It made James think. He* ***promised*** *himself that he would marry the beautiful girl he saw while drinking. And he gets it for free). – (Это заставило Джеймса задуматься. Он* ***пообещал*** *себе, что женится на красивой девушке, которую видел, когда пил. И получает это бесплатно) [Перевод информантов].*

3. Як бор хилоф шуд. **Қавл** додӣ, ки дар панҷоҳсолагиам менӯшӣ, вафо накардӣ.

– Паймон шуда буд, ки дар рӯзи панҷоҳсолагиатон менӯшам. [Куллиёт. Ҷ. 4. Актёр (роман); Лоиқнома (Сорбон 2009)]. – *(It failed once. You* ***promised*** *to drink when I was fifty, but you didn't keep it.*

– "You promised me to drink on your fiftieth birthday). – (Однажды это не удалось. Вы обещали выпить, когда мне было пятьдесят, но не сдержали.

– Мне обещали выпить в день твоего пятидесятилетия). [Перевод информантов].

4. - Дар ҳақиқат ҳам, ман ӯро куштан мехостам, аммо ба хотири ту муваққатан аз хунаш даргузаштам. Лекин сар деҳ, ки ман ӯро тавбадода аз вай **қавл** гирам! - гуфт ӯ ба ман бо хитоби «ту-ту».

- Ман роҳ медиҳам, аммо аввал худат ба ман **қавл** деҳ, ки дигар ӯро намезанӣ, - гуфтам бо ҳамон қатъияти аввалӣ. [Ёддоштҳо (Айнӣ С.1953.)]. – *(- I really wanted to kill him, but for your sake I spared him temporarily. But let me make him repent and make a promise! he told me: «you-you». I'll let you, but first* ***promise*** *me you won't hit him again," I said with the same determination). – (- Я очень хотел его убить, но ради тебя временно пощадил его. Но позволь мне заставить его раскаяться и взять обещание! Он сказал мне: «ты-ты». «Я позволю тебе, но сначала* ***пообещай*** *мне, что не ударишь его снова», - сказал я с той же решимостью). [Перевод информантов].*

Из приведенных примеров можно сказать что лексема ***қавл – обещание*****»** обнаружено в 271 вхождении. В таджикском языке имеет значение **«*қавл, ваъда – слово, заверение, обещание*».** Данное слово является сушествительным, как глагол имеет значение **(бовар кунонидан),** также употребляется для описания того, что дать обещание кому-то и имеет следующие синонимы: *қавл, ваъда, боваркунонӣ, итминон т.д.*

Лексема **дилпурӣ -** 42 словоформы, 41 предложение примерно в 32 документах.

1. Охир, ғуломи шоҳам бо мадади худоён ва меҳрубонии шоҳи бузург дар се соли гузашта се навбат бар рақибон зафар ёфт, пас чаро бо **дилпурӣ** умедвор, набошад, ки ин навбат ҳам худоён ва шоҳи бузург ба вай меҳрубон ва мададгор хоҳанд буд? [Мунтахабот/Иборат аз 2 ҷилд (Улуғзода С. 1982)]. – (After all, the king's servant, with the help of the gods and the kindness of the great king, has triumphed three times over his rivals in the last three years, so why should he **trust** that this time both the gods and the great king will be kind and accommodating to him?) . – (*В конце концов, слуга царя с помощью богов и доброты великого царя трижды одерживал победу над своими соперниками за последние три года, так почему он должен быть* ***уверен****, что на этот раз и боги, и великий царь будет к нему добрым и услужливым?). [Перевод информантов].*

2. Инсон сараввал **дилпурӣ** ва бовариро аз даст медиҳад, баъд ба бистар меафтад. Бинобар он, дар роҳи сафар дидори одамони қавирӯҳе, ки баъзе аз дарду духтур сирф бехабар буданд, ӯро хушҳолӣ мебахшид. [Тору пуд (Фирӯз Б. 1985)]. – (*A man first loses* ***confidence*** *and trust, then falls into bed. On the way, he was happy to meet some of the most powerful*

people in the world, some of whom he did not even know about). – (*Человек сначала теряет* ***уверенность*** *и доверие, затем падает в постель. По пути он был счастлив встретить некоторых из самых влиятельных людей в мире, о некоторых из которых он даже не подозревал). [Перевод информантов].*

Анализ показывает, что лексема ***дилпурӣ*** *– уверенность*» обнаружена в 42 вхождениях. В таджикском языке имеет значение **боварии қатъӣ**, **эътимод** - «*уверенность; доверие; убеждённость в ком-л., чём-л.*».

Данное слово является сушествительным, как глагол имеет значение **дилпур будан аз касе, чизе** - *быть уверенным в ком-л., чём-л.; доверять кому-л., чему-л, надеяться, полагаться на кого-л., что-л.;* **дилпур кардан касеро** - а) *уверять, убеждать кого-л. в чём-л., б) снискать чьё-л. доверие, в) обнадёживать кого-л.,* также употребляется для описания того, что окрылять, воодушевлять кого-л. и имеет следующие синонимы: *слово, заверение, обещание и т.д.*

Лексема **имон** 1688 словоформ, 1583 предложения примерно в 273 документах.

1. – **Имони** кас мепарад! — гуфт Анбар нимҳазлу нимҷиддӣ.

– Ин хелашро бинӣ аз **имон** даст шустан гир!

– Наузанбиллоҳ! — гуфт боз шухӣ карда Анбар. — Лекин ҳақиқатан чизаки ғалатӣ будааст... [Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро (Икромӣ Ҷ. 1969)].

- *(****Faith*** *is destroyed! - Anbar said half-jokingly, half-seriously.*

«Wash your hands with ***faith*** *when you see this!»*

- Nauzanbillah! Anbar joked again. " But it was really wrong ...")

*– (****Вера*** *разрушена! - полушутя-полусерьезно сказал Анбар.*

«Мойте руки с ***верой****, когда увидите это!»*

- Наузанбиллах! Анбар снова пошутил. "Но это было действительно неправильно ...") [Перевод информантов].

2. Чун дар Авесто озодии комили **имон**, эътиқод ва ирода тазмин карда шудааст, мӯъмини зардуштӣ ихтиёри комил дошт, ки дар намози ҳаррӯзаи панҷгонаи худ ба фариштаи дилхоҳи худ муроҷиат намояд. [Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ (Раҳмонов Э. 2006)]. *–(Just as Avesta full freedom of* ***faith*** *is guaranteed, faith and will, the Zoroastrian believer had every right to address any angel in his five daily prayers). – (Так же, как Авеста гарантирует полную свободу* ***веры****, веры и воли, зороастрийский верующий имел полное право обратиться к любому ангелу в своих пяти ежедневных молитвах). [Перевод информантов].*

Анализируя лексему **имон,** в таджикском языке нами было обнаружено, что лексема **имон –** *вера, верование*» обнаружено в 1688 вхождениях. В таджикском языке имеет значение **эътиқод**, **ақида** «*вера, верование, вероисповедание; уверенность, убеждённость*». Данное слово является существительным, как глагол имеет значение **имон овардан ба чизе** - *обратиться в какую-л. веру;* **имон доштан ба чизе** - *а) рел. веровать во что-л., б) верить чему-л., признавать что-л., убеждаться, приобретать уверенность в чём-л.;* **имони комил доштан ба чизе** - *иметь полную уверенность в чём-л.* также употребляется для описания того, чтобы *быть уверенным в чём-л.* и имеет следующие синонимы: *вера, верование, вероисповедание, уверенность, убеждённость, вера.*

Лексема **қаноат** 982 словоформы, 960 предложений примерно в 320 документах.

1. Ман бо **қаноат** зиндагӣ мекардам ва барои ёрии моддӣ на хизмати ҷисмонӣ ва на хизмати маънавии касеро намекардам. [Ёддоштҳо (Айнӣ С. 1953)]. *– (I lived* ***satisfied*** *and served neither physically nor spiritually for material gain). – Я жил* ***удовлетворенно*** *и никому не служил ни физически, ни духовно ради материальной выгоды. [Перевод информантов].*

2. Бо вуҷуди ин Шарифҷон-махдум маъқул ёфт ва ҳеҷ танқид ҳам накард. Бо ҳамин зимнан ба шоир будани ман **қаноат** ҳосил намуд. [Ёддоштҳо (Айнӣ С. 1950)]. *– However, Sharifjon Mahdum liked it and he did not criticize it. At the same time, he was* ***satisfied*** *that he was a poet. –* (*Однако Шарифджон-махдуму это понравилось, и он не критиковал. В то же время он был* ***доволен*** *тем, что был поэтом*) *[Перевод информантов].*

Исследуя значения **қаноат** в таджикском языке, мы обнаружим, что лексема **қаноат** – *удовлетворение*» обнаружена в 982 вхождениях. В таджикском языке имеет значение **қаноат, қаноатмандӣ** «*удовлетворение, удовлетворённость, довольство*». Данное слово

является существительным, как глагол имеет значение **қаноат ҳосил кардан** - *довольствоваться, получать удовлетворение;* **қаноат кардан бо (ба) чизе** - *довольствоваться чем-л. незначительным, удовлетворяться чем-л. малым;* **қаноат кунондан** - *удовлетворить* также употребляется для описания того, что *удовлетворить (чьи-л.) потребности* и имеет следующие синонимы: *удовлетворение, удовлетворённость, довольство и т.д.*

Результаты анализа показывают, что классификация слов, выражающих понятие поверье в таджикском языке, по данным Таджикского национального корпуса, состоит из следующей классификации. Оказалось, что слово ***бовар – вера*** имеет следующие синонимы: *боварӣ, имон, қаноат, эътимод, қавл, дилпурӣ, эътиқод, и т.д.*

Таким образом, оказалось, что слово **«бовар»** имеет следующий синонимический ряд:

1.	**бовар** – believe, trust – *вера*	5108
2.	**имон** – faith, belief, religion – *верование, вероисповедание*	1688
3.	**боварӣ** – faith, belief, confidence – *доверие*	1313
4.	**қаноат** – satisfaction – *удовлетворение, довольство*	982
5.	**эътимод** – faith, confidence, trust – *уверенность, доверие*	542
6.	**қавл** – word, promise – *слово, заверение, обещание*	271
7.	**дилпурӣ** – confidence, trust – *уверенность; доверие*	42
8.	**эътиқод** – confidence, belief, credit – *вера, убеждение*	**3**

Таким образом, было выявлено, что данная лексема имеет следующие структуру и синонимов: ядром в таджикском языке является слово **бовар**; сионимами выступают слова: **имон** – *вера, верование;* **боварӣ** – *доверие;* **қаноат** – *удовлетворение,* **эътимод** – *уверенность;* **қавл** – *обещание,* **дилпурӣ** – *уверенность;* **эътиқод** – *убеждение.*

Следует подчеркнуть, что количество использования лексемы **бовар** в таджикском языке, в сравнении с английским языком, имеет некоторые расхождения. Так как в английском языке нами было обнаружено более 10248 вхождений, а в таджикском языке около 5108 лексических единиц.

Следовательно, проведение исследования показывает, что лексема **«бовар – *доверие*»** относится к многообразным основам лексем, выражающим доверие, имеет место среди концептов, отражающих номинативные единицы, и обозначает понятие **боварӣ – belief – вера** в таджикской языковой картине мира.

Рецензент: ***Джамшедов П.*** – доктор филологических наук, профессор.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Гухман М.М., Э. Сепир и «этнографическая лингвистика» / М.М. Гухман // Вопросы языкознания, 1954. - № 1; Swadesh M., Edward Sapir, «Language», 1939. - V. 15. - № 2.
2. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. - Москва: Гнозис, 2004. - 390 с.
3. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. - М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. - 314 с.
4. Кубрякова Е.С. Проблемы представления знаний в языке / Е.С. Кубрякова // Структура представления знаний в языке. - М.: ИНИОН РАН, 1993. – 245 с.
5. Мухаммадиев М. Краткий словарь синонимов таджикского языка / М.Мухаммадиев // Душанбе, 1975. - 256 с.
6. Маслова, В.А. Лингвокультурология: исследования. стипендия. 3-е изд. / В.А. Маслова. - Испр. Московская академия, 2007. - 208 с.
7. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ / А. Мамадназаров. – Душанбе: Эр-граф, 2011. - 1015 с.
8. Национальный корпус таджикского языка - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://tajik-corpus.org. (07.09.20).
9. Русско-таджикский словарь / Под редакцией А.П. Деҳотӣ и Н.Н. Ершова Государственное издательство Таджикской ССР. – Москва – Сталинабад, 1949. - 880 с.
10. Таджикско-Русский словарь / под редакцией М.В. Рахими и Л.В. Успенской. - М., 1954. - 789 с.
11. Шлет Г.Г. Введение в этническую психологию / Г.Г. Шлет. В.1. - М., 1927; Сепир Э., Язык, пер. с англ., М. - Л., 1934; Hymes D. H., Directions in (ethno)-linguistic theory, «American anthropologist», 1964, v. 66, № 3, pt. 2, p. 6 — 56).
12. «Great Soviet Encyclopedia». - Moscow, 1998. - 1978 p.
13. Jackendoff R. Languages of the Mind: Essays on Mental Representation. Cambridge (Mass.) / R. Jackendoff // The MIT Press, 1993. - 384 p.
14. James W. Underhill, Université Stendhal, Grenoble / W. James Publisher: Cambridge University Press; Online publication date: June 2012; Print publication year, 2012. - 198 p.

15. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English A.S. Hornby Eighth edition, 1795 с.

ТАҲЛИЛИ ЛУҒАВИИ ЛЕКСЕМАИ "БОВАР - BELIEF - ВЕРА" ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар мақола омӯзиши лингвокогнитивии лексика, бахусус таҳлили лексикаи «бовар» дар Пайкараи миллии забони тоҷикӣ оварда шудааст. Инчунин таҳлили когнитивӣ-консептуалӣ ва роҳҳои татбиқи мафҳуми «бовар» дар сатҳи воҳидҳои маъноӣ дар забони тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта шуда, дар натиҷаи таҳлил хусусиятҳои консептуалии мафҳуми лексикаи таҳқиқшаванда, яъне «бовар» муайян карда шудааст. Дар мақола як қатор синонимҳое, ки мафҳуми «бовар»- ро доранд, оварда шуда, мисолҳои гуногун аз китобҳои бадеӣ, ки дар Пайкараи миллии забони тоҷикӣ вуҷуд доранд, оварда шудаанд. Дар натиҷа маълум гардид, ки мафҳуми «бовар» дорои чунин периферияҳо мебошад: решаи калима дар забони тоҷикӣ калимаи «бовар» буда, синонимҳои калима: имон, эътиқод, қаноат, қаноатмандӣ, эътимод, қавл, дилпурӣ мебошанд. Ҳангоми баррасии ифодаи мафҳуми «бовар» маълум гардид, ки ин калима дорои периферияи зайл мебошад: асли калима дар забони тоҷикӣ вожаи эътиқод – имон, наздиктарин периферия калимаҳои боварӣ, имон, эътимод мебошанд. Периферия канори вожаҳои қавл, дилпурӣ ва қаноат мебошанд. Таҳлили маводҳо оид ба расму оин, фарҳанги моддию маънавии дорандагони забон имкон дод, ки семантикаи он муайян гардида, маъноҳои этникӣ ва фарҳангӣ муқаррар карда шуданд.

Калидвожаҳо: имон, этнолингвистика, луғат, забни тоҷикӣ, муқоиса, бовар, қаноат, эътиқод, қаноатмандӣ, анъана.

ЛЕКСИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЛЕКСЕМЫ «БОВАР - BELIEF - ВЕРА» В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье представлены лингвокогнитивные подходы исследования лексики, в частности анализа лексики «поверья» в Национальном корпусе таджикского языка. Также рассмотрен когнитивно-концептуальный анализ способов реализации концепта вера на уровне семантических единиц в таджикской картине мира. В результате проведенного анализа были выявлены концептуальные особенности исследуемого понятия. В статье рассматривается ряд синонимов, образующих понятие убеждения. Следовательно, было выявлено, что данный концепт имеет следующую периферию: ядром в таджикском языке является слово бовар; синонимами выступают слова: имон – *вера, верование;* боварӣ – *доверие;* қаноат – *удовлетворение,* эътимод – *уверенность;* қавл – *обещание,* дилпурӣ – *уверенность;* эътиқод – *убеждение.* Анализ показывает, что лексема «*бовар*» отражает различные ключевые мифические и религиозные аспекты и человеческие существа, которые находят свое отражение в номинативных единицах, которые вербализует понятие поверье в таджикской языковой картине мира. При рассмотрении средства репрезентации концепта «belief» выявлено, что данный концепт имеет следующие периферии: ядром в таджикском языке является слово belief - вера, ближней периферией выступают слова боварӣ, имон, эътимод. Дальней периферией являются слова қавл, дилпурӣ и крайней периферией являются слова қаноат, эътиқод. Анализ лингвистических материалов, нравов и обычаев, материальной и духовной культуры носителей языка позволили определить их семантику и установить этнические и культурные значения.

Ключевые слова: вера, этнолингвистика, лексика, таджикский язык, сравнение, уверенность, убеждение, поверье, традиция, доверие, удовлетворение.

LEXICAL ANALYSIS OF THE LEXEMA "BELIEF - БОВАР - ВЕРА" IN THE TAJIK LANGUAGE

This article presents linguo-cognitive approaches to the study of vocabulary, in particular the analysis of vocabulary, **«belief»** in the Tajik National Corps. Cognitive and conceptual analysis of ways of implementing the concept of faith at the level of semantic units in the Tajik world is also considered. As a result of the analysis, the conceptual features of the concept under study were identified. The article discusses a number of synonyms that form the concept of persuasion. Consequently, it was revealed that this concept has the following peripheries: the core in the Tajik language is the word belief; synonyms are the words: faith, trust; satisfaction, confidence; promise, conviction. Analyzes show that the lexeme "belief" reflects various key mythical and religious aspects and human beings, which are reflected in the nominative units that verbalize the concept of belief in the Tajik linguistic picture of the world. Considering the means of representing the concept of "belief", it was revealed that this concept has the following periphery: the core in the Tajik language is the word belief - faith, the nearest periphery are the words, religion and trust. The further periphery are the words promise, confidence and the extreme periphery are the words satisfaction, credit. Analysis of linguistic materials, morals and customs, material and spiritual culture of native speakers made it possible to define their semantics and to establish their ethnic and cultural meanings.

Key words: faith, ethnolinguistics, vocabulary, Tajik language, comparison, confidence, conviction, belief, tradition, trust, satisfaction.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Муҳиддинова Таҳмина Ҳамроқуловна*** - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи умумидонишгоҳии забони англисӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: **Muhiddinova_t@mail.ru.** Тел.: **(+992) 936-01-49-94**

Сведение об авторе: ***Мухиддинова Тахмина Хамрокуловна*** - Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент общеуниверситетской кафедры английского языка. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17. E-mail: **Muhiddinova_t@mail.ru.** Тел.: **(+992) 936-01-49-94**

Information about the author: ***Muhiddinova Takhmina Hamrokulovna*** – Tajik National University, candidate of Philology, Docent of the Department of English language. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: **Muhiddinova_t@mail.ru.** Тел.: **(+992) 936-01-49-94**

УДК: 891.550

МАЪНИГАРОӢ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ СОИБИ ТАБРЕЗӢ

Ӯрунова М.Р.
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

Дар идомати назарияи Арасту перомуни шеъру шоирӣ ҳам сухансанҷон, мисли Абӯнасри Форобӣ, Ибни Сино, Ибни Рушд, Насируддини Тӯсӣ (1) ва ҳам суханварони асримиёнагии форсу тоҷик, шабеҳи Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ, Ҳаким Низомӣ, Шайх Саъдӣ, Мавлоно Ҷомӣ ва дигарон андешаҳои мухталиф баён сохтаанд. Суханварони форсу тоҷик дар осори хеш на танҳо дар бораи чигунагии шеър, ҳамчунин дар хусуси тарзу шеваи гуфтор, сабки нигориш ва махсусиятҳои каломи хеш низ андешаҳои судманд ироа намудаанд. Ба андешаи адабиётшинос Н.Нуров “дар таърихи адаби форсӣ дидгоҳҳои шоирон роҷеъ ба чигунагии шеър ва асолати он дар осорашон ба таври барҷаста баён гардида, ин нақду назарҳо аз ҷойгоҳи вежае бархӯрдоранд” (8, с.43). Соиби Табрезӣ низ аз шумори он шоиронест, ки дар ғазалҳояш ба сабку салиқа ва хоссагиҳои гуфтораш муттасил ишораҳои ҷолиб баён доштааст. Суханвар “дар аксари маврид аз шеваи хосси баён, маъниофарӣ, ҳунари олӣ, завқи баланди хеш ҳарф задаву бо он ғурур ва ифтихори шоирона дорад” [9, с.71], бинобар ин, баррасиву таҳлили ғазалиёти шоир аз ҳайси баҳодиҳӣ ба ҳунари суханофариниаш метавонад бисёр паҳлуҳои ашъори Соиби Табрезиро рӯшанӣ бахшад.

Воқеан, бунёди ҳама гуна ҳақиқати бадеиро воқеият, муносибату муошират, ҳодисоти замониву самовӣ, амволу ашёи дунёи моддӣ, дар маҷмӯъ, ҳақиқати воқеӣ ташкил медиҳад. Ҷараёни бадалшавии ҳақиқати воқеӣ ба ҳақиқати бадеӣ аз диди эстетикӣ, завқу зарфият ва истеъдоду маҳорати сухангустарии адиб вобастагӣ дорад. Ҳақиқати воқеиро ҳама баробар дарк менамоянд, лекин на ҳама қудрати суханофаринӣ доранд. Танҳо нафароне, ки Офаридгор истеъдоду қудрати суханофариниро барояшон арзонӣ доштааст, метавонанд ба ин дунёи моддӣ нигоҳи ғайримуқаррарӣ андозанд ва ба қавли Муҳаммадтақии Баҳор «марворидҳои дарёи ақлро суфта бошанд». Беҳуда нагуфтаанд, ки «шоир он касест, ки ҳоли хор бубинаду аҳволи чаман гӯяд”. Шоир соҳиби тахайюлоти баланд аст ва дар нигоҳи муъҷизаофари вай тамоми ашёи табиату воқеияти замон ба тарзи ғайривоқеӣ ҷилва менамояд. Ҳар як санъаткор дар ҷараёни офариниши тимсолоти бадеӣ мехоҳад беҳтарину олитарин хислату хусусияти ҳамон образро маҷмаъ карда бошад. Аз ин рӯ, санъаткор барои рехтани тарҳи ҳар як образи муъҷаз аз торҳои нозуки хаёлу тафаккур истифода мекунад, то мазмуну маънии бикр ба даст оварда бошад. Чуноне ки Мирзо Абдулқодири Бедил дар суҳбат бо яке аз муосиронаш Муҳаммадафзали Сархуш, ки муаллифи тазкираи «Каломот-уш-шуаро» мебошад, гуфтааст: «Шоирӣ иборат аз маънии тозаёбист».

Табиист, ки ҳангоми баррасии ашъори суханварони классик ба касрат маъниҳоеро дучор меоем, ки перомуни як образ ба ҳам омада, дар коргоҳи эҷодии суханвар дафъатан ҷилваи тозае ба худ касб менамоянд ва боиси тасхири хотири мутолиагарон мегарданд. Чунончи, Соиб тавассути образҳои маъмули шеъри тоҷикӣ-форсӣ – тир ва камон ба тариқи тамсил чандин мазомини тоза офаридааст:

Ҳиммати пирон далели мост ҳар ҷо меравам,
Қуввати парвоз чун тир аз камон дорем мо [14, с.54].

Дар ин байт суханвар бо истифода аз санъати тамсил мазмуни зебоеро ба ҳам оварда, гуфтанист, ки маҳз ба туфайли роҳнамоии бузургсолон мо дар зиндагӣ комгору сарбаланд ҳастем, шабеҳи он ки тир ҳам ба туфайли камон баланду рост парвоз намуда, ба ҳадаф мерасад.

Мешавад зиндагӣ аз қомати хам по ба рикоб,
Тирро меҳвари парвоз камон мебошад [14, с.292].

Дар ин байт низ Соиби Табрезӣ образи тиру камонро дар меҳвари тасвир қарор дода, таъкид бар он дорад, ки мисли он ки камон бо каҷии хеш сабабгори парвози тир мегардад, зиндагии инсонҳо низ аз таҷрибиҳои ҳаётии пирон бастагӣ дорад.

Саҳл машмор ҳиммати пирони ботадбирро.
Аз камоли болу пар парвоз бошад тирро [14, с.102].

Ин байт низ тақвиятгари андешаҳои боло буда, шоир қайд месозад, ки дар зиндагӣ аз маслиҳату машварат бо пирон набояд канорачӯӣ кард, аз он ки пирон ҳаётдида ҳастанд ва тамсил мезанад ба парҳои ба тир насбшуда. Чунки ҳар қадар парҳо бузургу паҳно бошанд, тир ҳамон андоза бехато ба ҳадаф хоҳад расид.

Куҷо тадбири пирони куҳансол аз ҷавон хезад,
Наёяд аз дами теғ он чӣ аз пушти камон хезад [14, с.479].

Ба ҷуз оне ки дар боло зикраш рафт, ҳамчунин образҳои гавҳару ришта, ҳумову устухон, сарву қумрӣ, қатраву уммон, оинаву тӯтӣ ва ғайра борҳо ба коргоҳи эҷодии Соиб ворид шуда, ҳар бор бо ҷилову дурахши тозае ба назари хонанда муҷассам мегарданд. Соиби Табрезӣ суханварест, ки қудрату тавони волои суханофариниву мазмунсозӣ дорад. Аз наззораи ҳар як ашёву манзараҳои дунёи имкон ин қадар мазомини тоза пайрезӣ менамояд, ки ақли афроди одӣ дар тасаввур намудан оҷиз мегардад. Соиб тарзу услуби хос дар офариниши шеър дорад ва ҳамвора дарёфти маонии латифу ҷаззоб ва андешапарвар насибаш гардидааст. Чунончи, дар байти зерин метавон қудрати суханофаринии шоирро ба хубӣ мушоҳида кард:

Равшандилон ҳамеша ба сахтӣ ба сар баранд,
Дар санг зиндагӣ ба сар омад шарораро [14, с.176].

Ба ақидаи суханвар одамони равшанзамир дар зиндагӣ ҳамвора дар риёзат қарор доранд, мисли он ки зиндагии шарора низ аз соиши ду санг ибтидо мегирад.

Хок афканад чу луқмаи талх аз даҳон бурун,
Он синаро, ки махзани асрори ишқ нест [14, с.222].

Суханвар ишқро арҷ мегузорад ва қайд месозад, ки ҳар диле, ки дар он бори ишқ вуҷуд надорад, ҳатто дар хок осудагӣ намеёбад. Барои ифодаи маънии мазкур шоир бо истифода аз санъати ташхис (хок ташхисонида шудааст – М.Ӯ.) ва корбасти ифодаи “луқмаи талх аз даҳон бурун овардан” мазмуни зеҳнрасеро пайрезӣ намудааст.

Соиб борҳо ба тарзу услуби нави эҷодиёти худ, сабку салиқаи ашъораш ишора намуда, аз ҷумла дар яке аз байтҳояш фармудааст:

Мунсифон устод донандам, ки дар маъниву лафз,
Шеваи тоза, на расми бостон овардаам [14, с.587].

Ё ки:

Зи тарзи тоза, Соиб, доғ созам нуқтасанҷонро,
Аҷаб дорам к-аз Омул чун ту хушгуфтор бархезад [14, с.419].

Аз гуфтаҳои Соиб метавон чунин натиҷабардорӣ кард, ки ӯ дар танзими шеър, воқеан, роҳи хоссеро дарёфт намуда, соҳибсабк гардидааст. Ба андешаи худи суханвар ин тарзу шеваи тоза дар сухан иборат аст аз маънии печида ёфтан, ки ба соҳибсухан ба осонӣ даст нахоҳад дод:

Нест осон маънии печида Соиб ёфтан,
Раҳнамо аз печутоб аст ин раҳи печидаро [14, с.91].

Ё ки:

Домани фикри баланд осон намеояд ба даст,
Сарв мепечад ба худ то мисрае мавзун кунад [14, с.447].

Суханвар борҳо дар ғазалиёташ таъкид бар он месозад, ки пайрезӣ намудани маонии тозаву бикр ба осонӣ насиби кас намегардад ва ҳамин мазмунро низ дар ашъораш ҳар дафъа ба тарҳи нав гӯшзад менамояд. Чунончи, дар байти зерин ишора бар он менамояд, ки “маънии равшан”-ро наметавон аз ҳар “дили афсурда” бозҷуст, аз он ки ин “гавҳар”, яъне маънии тоза дар сурати “об гаштани дил”, яъне риёзати беандоза ба каф хоҳад омад:

Маҷӯ зи ҳар дили афсурда маънии равшан,
Ки дил чу об шавад, ин гуҳар шавад пайдо [14, с.150].

Соиб пайваста дар ғазалиёташ гӯшзад месозад, ки манзури ӯ аз эҷоди шеър, қабл аз ҳама, дарёфти маънии тозаву олист. Бинобар ин, шоир ба маротиб таъкид менамояд, ки

вай ҳамвора маъниро пос медораду дили мушкилписандаш гирди мисраъҳои барҷаставу маонии рангин мегардад. Чунончи:

Бо либоси қурби зоҳир бо хаёлаш фориғам,
Нукта аз ҳар кас, ки бошад, поси маънӣ аз ман аст.
Хилвати андешаам чун ғунча лабрези гул аст,
Хона девор аст, ҳар нақше ки берун аз ман аст.
Аҳли маънӣ мезананд аз ғайрати ман печутоб,
Мисраеро мекунад гар сарв мавзун, аз ман аст [14, с.246].

Ҷойи дигар мегӯяд:

Маънии рангин шароби лоларанги ман бас аст,
Нест, Соиб, дидаи ҳасрат ба ҷоми мул маро [14, с.178].

Суханвар таассуф аз он дорад, ки фарди борикбину нуктасанҷе дар замони ӯ пайдо намешавад, то ба умқи суханони шоир бирасад, чунки дар ниҳоди ҳар як лафзи пӯшидаи ӯ ҳазору як маънӣ нуҳуфтааст:

Хурдабине нест, Соиб, в-арна чун холи бутон,
Як ҷаҳон маънист дар ҳар нуқтаи музмар маро [14, с.55].

Ё худ, дар байти зерин суханвар гила аз он дорад, ки дар “бисоти рӯзгор”, яъне байни суханварону сухансанҷони замона “мӯшикофӣ” – маънисанҷӣ мушоҳида намегардад, бинобар ин, қадру манзалати шеъри шоир сазовор баҳогузорӣ намешавад, “чун мӯйи камар нозук будани андеша”-и суханвар ҳамоно ишора ба мазмунҳои баланди ашъораш далолат дорад. Чунончи:

Нест, Соиб, мӯшикофӣ дар бисоти рӯзгор
В-арна чун мӯи камар андешаи мо нозук аст [14, с.254].

Соиби Табрезӣ ба василаи санъати таҷоҳули ориф қоил бар қалами сеҳрофарини хеш буданашро таъкид месозад ва мегӯяд, ки ҳар сатри ашъори ӯ “ба худ аз дард чун тӯмор мепечад”, яъне бори маънӣ мекашад - маънии тозаву рангин. Чунончи:

Намедонам чӣ мерезад зи килки номапардозам,
Ки ҳар сатре ба худ аз дард чун тӯмор мепечад [14, с.344].

Соиб таъкид месозад, ки тавлиди мазомини бикр аз эҷодкор риёзати афзун талаб дорад ва барои гавҳари маъниро суфтан дорои ақли дарроку диди хосса будан лозим аст. Аз ин рӯ, ба қавли худи шоир, гирди як нуқта монанди паргор борҳо гардиш кардан лозим меояд:

Сухансанҷе сар омад дар фанни гуфтор,
Ки чун паргор гирди нуқтае сад бор мегардад [14, с.364].

Ба ин мазмун дар ҷойи дигар мегӯяд:

Чу зулф то ба ҳам орӣ ду мисраи мавзун,
Ҳазор ҳалқа туро печутоб мебояд [14, с.430].

Суханвар ҳамеша имтиёзи маъниро дар лафз бозгӯ ва таъкид менамояд. Ба андешаи шоир лафз сурат асту маънӣ сиришт:

Рӯи хуш лафзу бӯи хуш маъност,
Маънӣ аз лафз дилпазиртар аст [14, с.253].

Аз ин рӯ, шоир ҳамнавъони хешро таъна мезанад, ки эшон талоши сурат доранд, вале Соиб маънии бегона талаб дорад:

Ёрон талоши тозагии лафз мекунанд,
Соиб талоши маънии бегона мекунад [14, с.332].

Ё ки:

То метавон ба олами маънӣ сафар кунем,
Соиб, чаро ба олами сурат сафар кунем [14, с.581].

Ба андешаи шоир ҳар суханваре, ки дилбохтаи сурат, яъне лафзи зебост, наметавонад ба маънии баланд даст ёбад ва тамсил мезанад ба оина, ки ҳамвора аз бозор тиҳидаст бармегардад. Чунончи:

Раҳ ба маънӣ набарад ҳар ки ба сурат, Соиб,
Ҳамчу оина тиҳидаст зи бозор шавад (14, с.321).

Лекин суханвар бар он аст, ки маънии ғариб тавассути алфози латиф бояд бо ҳам ояд, дар сурати норасоии лафз маънии нозук пӯшида хоҳад монд:

Чунонки маънии нозук зи норасоии лафз,

Нуҳуфта монд дар ин тангно, чунон мондам [14, с.602].

Ин аст, ки шоир лафзу маъниро ба ҳам тавъам медонад ва ишора бар он дорад, ки дар алоҳидагӣ на лафз ва на маънӣ эътиборе надоранд:

Лафзу маъниро ба теғ аз ҳамдигар натвон бурид,
Кист Соиб, то кунад ҷонону ҷон аз ҳам ҷудо [14, с.79].

Соиб андеша дорад, ки нозукхаёлӣ оқибат сабабгори шуҳратёрӣ мегардад ва тавассути санъати мисолия фикрашро тақвият мебахшад:

Хаёли нозук охир мефурӯзад чеҳраи шуҳрат,
Моҳи нав мешавад тамом оҳиста-оҳиста [14, с.666].

Соиби Табрезӣ соҳибтарз дар олами эҷод буданро шабеҳи фарзанд доштан ва ҳуқуқи падарӣ касб кардан дар олами эҷод медонад, дар сурати сабку услуби хосса пайдо накардан, шеваи хос надоштан, ба андешаи суханвар, худро шоир пиндоштан хатост:

То соҳиби фарзанд нагардӣ, натавон ёфт,
Дар олами эҷод ҳуқуқи падариро [14, с.104].

Чуноне ки қайдаш рафт, Соиб шоире буд соҳибзавқу соҳибтарз ва комилан ин гуфтаҳояшро дар амал намоиш дода тавонист. Баррасиву таҳлили абёти болоӣ, ки намунаи баланди паҳлугардониҳои сухан ва шеърияти олиянд, даъвои шоирро далеланд. Ба ин мазмун худи суханвар гуфта:

Соиб, аз тарзи наве, к-андар миён андохтӣ,
Дудмони шеърро ҳар дам бақои тозае [14, с.651].

Аз ин боис, Соиб ба қатъият мегӯяд, ки пас аз ӯ суханваре дар жанри ғазал ҳамсанги ӯ шудан наметавонад, мисоли он ки рубоиро ба пояи Саҳобӣ касе мавзун натавонист кард:

Ғазалгӯӣ ба Соиб хатм шуд аз нуктапардозон,
Рубоӣ гар мусаллам шуд зи мавзунон Саҳобиро [14, с.164].

Дар ҳақиқат, Соиби Табрезӣ шоири бисёр тавоно ва мушкилписанд аст. Ӯ дар ғазалҳояш борҳо ишора ба маонии тозаву бикри ашъораш намуда, онро бо ибораҳои “маънии рангин”, “маънии баланд”, “маънии равшан”, “маънии печида”, “маънии дургард”, “маънии бегона”, “шеъри саркаш”, “ашъори рангин”, “гуҳари шоҳвор”, “ҳарфи сабз”, “фикри рангин” ва ғайра ёд менамояд ва шахсияти шоириву тахайюлоти бадеии хешро бо ифодаҳои “мӯйшикоф”, “дили мушкилписанд”, “гули ҳамешабаҳор”, “фидоии сухан” ва мисли инҳо баҳогузорӣ менамояд, ки далел бар сабку шеваи хосси ӯ дар ҷодаи шеър аст. Ин ҷо метавон боз даҳҳо санадҳо овард, ки перомуни ба даст овардан, таҳрезӣ кардан ва баён намудани маонии оливу баланд суруда шудаанд. Таҳлили байтҳои болоӣ, ки дар зикру таъкиди маҳфуми «маънии тоза» гуфта шудаанд, худ далели қудрати суханофаринӣ ва шеваи хосси баёни ин шоири шаҳиранд.

Афзудан ҷоиз аст, ки Соиби Табрезӣ, дар ҳақиқат, дилбохтаи сухани олист. Дар байни ғазалиёти ӯ метавон бо ғазалҳое барҳӯрд кард, ки саропо дар васфи сухани оливу бикр ва расолати шоирӣ мурассаъ гардидаанд. Таваҷҷуҳ менамоем ба ғазали зерин:

Чароғи хилвати ҷон рӯшноии сухан аст,
Баҳори зиндадилон ошноии сухан аст.
Агар сухан ба дил аз гӯш бештар нарасад,
Яқин шинос, ки аз норасоии сухан аст.
Макидани сари ангушти хома чун тифлон,
Гувоҳи бекасиву бенавоии сухан аст.
Зулоли Хизр гиреҳ дар сиёҳии зулмот,
Чу хуни мурда зи шарми равоии сухан аст.
Маро чу маънии бегона муғтанам донанд,
Ки ошноии ман ошноии сухан аст.
Чу ғунча сар ба гиребони худ фурӯ бурдан,
Гули сари сабади ошноии сухан аст.
Шикасти зулфи сухан мешавад дуруст аз ман,
Дили шикастаи ман мумиёии сухан аст.
Агар Сикандар аз оина сохт лавҳи мазор,
Чароғи турбати ман рӯшноии сухан аст.
Гузоштӣ сари худ чун қалам дар ин савдо,
Дигар кӣ ҳамчу ту, Соиб, фидоии сухан аст?! [14, с.219].

Дар ин ғазал ҳам суханвар ёд аз маънии бегона месозад ва сухани олиро равшангари хилвати ҷон ҳисобида, ошноӣ бо суханро баҳори зиндадилон арзёбӣ менамояд. Соиб сухане, ки танҳо ба гӯш мерасаду ба дил даст намеёбад, ноқис медонад. Худро аз посдорандагони сухани воло ҳисобидан, барои дарёфти маънии баланд чун ғунча сар дар гиребони худ фурӯ бурдан, шикасти сари зулфи суханро соз намудан, дили шикастаро мумиёии сухан гардонидан, чароғи турбати хешро аз рӯшноии сухан баршуморидан ва сар дар савдои сухан ниҳодану худро фидоии роҳи сухан донистани суханвар ҳама далел бар салиқаву ҳунари хосси сухантирозиву маъниофарии ин сарсупурдаи ҷодаи шеъру шоирист, ки аз ҳар сатри ин ғазали мавриди назар рӯнамо мегардад.

Ҳамин тавр, Соиби Табрезӣ аз ҷумлаи суханваронест, ки яке аз аввалинҳо шуда, роҳи нави эҷоди шеърро интихоб кард ва бо тарҳи тозае, ки дар ин ҷода андохт, муваффақ гардид. Маънибандиву мазмунофариҳои ӯ, воқеан, аз ҳунари волои сухангустарии шоир дарак медиҳанд ва худи шоир борҳо дар абёти ҷудогонаи ғазалҳояш ёд аз маонии тозаву бикр ва баланду олии баҳамовардааш сохтааст ва ифтихор аз он дорад, ки соҳиби чунин истеъдоди хосса ва фавқулода дар ҷодаи суханварӣ аст.

Муқарриз: ***Собиров Ҳ.Ю.*** – номзади илмҳои филологӣ, устоди ДМТ.

А Д А Б И Ё Т

1. Арасту. Поэтика (андар шеъру шоирӣ): тарҷума ва пешгуфтору тавзеҳи Истад Қосимзода. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 170 с.
2. Аристотел, Форобӣ, Ибни Сино, Ибни Рушд, Насируддини Тусӣ. Фанни шеър (доир ба санъати шеърӣ). - Душанбе: Ирфон, 1985. – 192 с.
3. Девони Соиби Табрезӣ / Бо эҳтимоми Ҷаҳонгири Мансур. Иборат аз ду ҷилд. - Теҳрон: Муассисаи интишороти Нигоҳ, 1384. - 1896 с.
4. Зеҳнӣ, Тӯрақул. Санъати сухан / Тӯрақул Зеҳнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1979. - 279 с.
5. Маонӣ, Аҳмад Гулчин. Фарҳанги ашъори Соиб / Аҳмад Гулчини Маонӣ. Иборат аз се ҷилд. - Теҳрон: Муассисаи мутолиот ва таҳқиқот, 1365. - 1652 с.
6. Муҳаммадзодаи Сиддиқ. Шарҳи ғазалҳои СоибиТабрезӣ / Сиддиқ, Муҳаммадзода. - Теҳрон, 1370. - 456 с.
7. Насриддинов А. Сеҳри мубин / А.Насриддинов. - Хуҷанд, 1996. - 196 с.
8. Нуров Н. Поэтикаи ғазалиёти Мирзо Абдулқодири Бедил / Н.Нуров. – Хуҷан: Ношир, 2020. – 443 с.
9. Нуруллоева М. Соиби Табрезӣ (пажӯҳише дар ҳунари шоирӣ) / М.Нуруллоева. - Хуҷанд: Нури маърифат, 2005. - 78 с.
10. Пригарина Н.И. Индийский стил и ее место в таджикско-персидской литературы / Н.И. Пригарина. - М., 1991. - 212 с.
11. Саъдиев С. Адабиёти тоҷик дар асри XVII / С.Саъдиев. - Душанбе: Дониш, 985. - 284 с.
12. Соиб ва сабки ҳиндӣ дар густураи таҳқиқоти адабӣ; бо кӯшиш ва эҳтимоми Муҳаммад Расули Дарёгашт. - Теҳрон,1371. – 456 с.
13. Соиби Табрезӣ. Куллиёт; бо муқаддима ва шарҳи ҳоли шоир аз Муҳаммад Аббосӣ. - Теҳрон: Исфанд, 1371. - 1834 с.
14. Соиб. Мунтахабот. – Душанбе: Ирфон, 1980. - 703 с.
15. Ҳотамӣ, Аҳмад. Пажӯҳише дар сабки ҳиндӣ ва давраи бозгашти адабӣ / Аҳмад Ҳотамӣ. - Теҳрон, 1342. - 234 с.
16. Шамисо, Сирус. Сабкшиносии шеър / Сируси Шамисо. - Теҳрон, 1346. – 420 с.

МАЪНИГАРОӢ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ СОИБИ ТАБРЕЗӢ

Дар мақола перомуни дидгоҳи Соиби Табрезӣ доир ба шеъру шоирӣ ва сабку салиқаи гуфтори ӯ маълумот фароҳам оварда шудааст. Муаллиф дар натиҷаи омӯзишу таҳқиқи ғазалиёти суханвар собит намудааст, ки Соиб аз шоирони маънигаро буда, пайваста дар роҳи дарёфт кардани маонии тозаву бикр кӯшиш ба харҷ додааст ва маъниҳои олиро ба василаи алфози хушоянд тарҳрезӣ намудааст. Муаллифи мақола таъкид бар он дорад, ки Соиби Табрезӣ соҳиби тахайюлоти хосси бадеӣ буда, тавонистааст зимни як тимсоли шеърӣ чандин мазмунҳои тозаро пайрезӣ намояд, чунки ҳадаф аз гуфтани шеър ба даст овардани маонии бикр аст. Аз баррасиву таҳлили ғазалиёти Соиби Табрезӣ аз ҷиҳати худбаҳодиҳӣ ба сабку салиқаи гуфтораш ва шеваҳои дарёфти мазомини олӣ аз ҷониби ӯ муаллиф ба чунин натиҷа расидааст, ки Соиби Табрезӣ, воқеан, аз ҷумлаи суханваронест, ки яке аз аввалинҳо шуда, роҳи нави эҷоди шеърро интихоб кард ва бо тарҳи тозае, ки дар ин ҷода андохт, муваффақ гардид. Маънибандиву мазмунофариҳои ӯ аз ҳунари волои сухангустарии шоир дарак медиҳанд ва ашъораш ифшогари соҳиби чунин истеъдоди хоссаву фавқулодаи ӯст.

Калидвожаҳо: Соиби Табрезӣ, ғазалиёт, ҳақиқати воқеӣ ва бадеӣ, сабки ҳиндӣ, лафзу маънӣ, маънии тоза, мазмунсозиву маъниофарӣ, ҳунари суханварӣ.

СМЫСЛОВОЕ ПРЕДПОЧТЕНИЕ В ГАЗЕЛЯХ СОИБА ТАБРЕЗИ

В статье автор приводит сведения относительно взглядов Соиба Табрези относительно поэзии и поэтики и стиля и манеры его изложения. Автор в результате изучения и исследования газелей поэта доказал, что Соиб приложил очень много усилий в дело поиска новых и оригинальных смысловых значений и привнес их в свою

поэзию в качестве изысканных слов. Автор статьи подчеркивает, что Соиб Табрези обладал особенным художественным воображением и смог посредством одного поэтического образца создать несколько новых смысловых значений, так как цеоью создания его газелей было достижение нового и оригинального смысла. Из рассмотрения и анализа газелей Соиба Табрези с точки зрения самооценки стиля и способности речи и приёмов распознавания высшего смысла и содержания с его стороны автор пришел к такому результату, что Соиб Табрези, в действительности является одним из тех поэтов, который одним из первых выбрал новый путь сочинения поэзии и достиг успехов в этом деле. Его смысловые предпочтения свидетельствуют о его высоком поэтическом мастерстве, а его поэзия является обличителем яго особенного и неполвторимого поэтического таланта.

Ключевые слова: Соиб Табрези, газели, рельная и художественная действительность, индийский стиль, речь и смысл, новый смысл, содержательность и значение, искусство њунари красноречия.

MEANINGFUL PREFERENCES IN SOIB TABREZI GAZELS

In the article, the author provides information on the views of Soib Tabrezi regarding poetry and poetics and the style and manner of its presentation. As a result of studying and researching the poet's gazelles, the author proved that Soib put a lot of effort into the search for new and original semantic meanings and introduced them into his poetry as refined words. The author of the article emphasizes that Soib Tabrezi had a special artistic imagination and was able to create several new semantic meanings through one poetic model, since the goal of creating his gazelles was to achieve a new and original meaning. From the consideration and analysis of the gazelles of Soib Tabrezi from the point of view of self-assessment of the style and ability of speech and the methods of recognizing the higher meaning and content on his part, the author came to such a result that Soib Tabrezi, in fact, is one of those poets who was one of the first to choose a new path. compositions of poetry and achieved success in this matter. His semantic preferences testify to his high poetic skill, and his poetry is the denouncer of a special and incomparable poetic talent.

Key words: Soib Tabrezi, gazelles, real and artistic reality, Indian style, speech and meaning, new meaning, content and meaning, the art of unari eloquence.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Ӯрунова Мавҷуда Рустамовна*** – Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров, номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи адабиёти классикии тоҷик. **Суроға:** 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хуҷанд, кӯч. Мавлонбеков, 1. E-mail: umavchuda@mail.ru**.** Тел.: **(+992) 92-736-02-51**

Сведение об авторе: ***Урунова Мавджуда Рустамовна*** - Худжандский государственный университет им. Б.Гафурова, кандидат филологических наук, доцент, заведующая кафедрой классической таджикской литературы. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, проезд Мавлонбекова, 1. E-mail: **umavchuda@mail.ru.** Тел.: **(+992) 92-736-02-51**

Information about the author: ***Urunova Mavjuda Rustamovna*** - Khujand State University named after B. Gafurova, Candidate of Philology, Associate Professor, Head of the Department of Classical Tajik Literature. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov pass., 1. E-mail: **umavchuda@mail.ru.** Tel.: **(+992) 92-736-02-51**

УДК: 892.7.09

РОМАНТИЗМ ДАР ШЕЪРИ МУОСИРИ АРАБ

Шодиев М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Нимаи дувуми асри XIX ва аввали асри XX замони таҳаввулоти бузург ва густурда дар адабиёти араб ва бавижа дар шеъри арабӣ буд. Аввалан, гурӯҳе аз адибон саъйю талош ба харҷ доданд, то шеъри асили классикии арабро, ки дар вазъи рукуд қарор дошт, эҳё намоянд. Дар баробари ин гурӯҳи дигаре аз адибон, ки таҳсилкардаи Аврупо буданд, тарафдори таҷдиду таҳаввули ин шеър аз роҳи пайравӣ аз шеъри нави ғарбӣ ва озод сохтани қасида аз қайду банди арӯзи классикӣ ва озод шудани шахсияти адиб аз пойбандӣ ба қолабҳои кӯҳан шуданд. Иддае аз онҳо таъсирпазир аз шеъри романтики англис ва иддае пайравони шеъри романтики Фаронса шуданд ва дар оғоз онҳо аксаран рақибони сарсахти шеъри классикии араб буданд, бинобар ин дар ибтидои асри XX даст ба таъсиси мактабҳои адабии пайрав аз шеъри нави ғарбӣ заданд. Аз ҷумла, адибони арабнажоди маҳҷар дар Амрико ҷамъияти адабии «ар-Робитату-л-қаламия» (Ҷуброн Халил Ҷуброн), дар Миср ҷамъиятҳои адабии «ад-Дивон» (Маҳмуд ал-Аққод) ва «Аполло» (Абу Шодӣ) таъсис доданд.Ин падидаро Абдулҳамид ал-Ҷийда чунин ба қалам додааст: “Ҳанӯз асри 19 ба поён нарасида буд, ки навъи наве аз шеър зуҳур кард. Ин шеър аз лиҳози шаклу мазмун ва услуб, бо шеъри гузашта фарқ дошт. Аз як сӯ услуби шеъри классикиро ҳифз карда буд ва аз сӯйи дигар, аз отфаҳо ва инфиолоти зуҳури шеъри романтикии нав баҳраманд гардид. Ин навъ шеър дар ҳақиқат пайрави адабиёти аврупоӣ ва иникоси ҷунбиши фикрии омма буд, ки ин тағйиру дигаргуниро дар майдони адабиёт ба вуҷуд меовард” [2, с.45]. Омӯзиши ин падида , ки натанҳо дар мамолики араб, балки дар дигар кишварҳои шарқӣ низ доман паҳн кардааст, муҳим аст.

Мубрамияти омӯзиши мавзӯи романтизм дар адабиёти араб дар он қарор дорад, ки аввалан ин ки аз ошноӣ бо равияҳои гуногуни адабӣ дар кишварҳои арабӣ мо метавонем омилҳо, заминаҳо ва роҳҳои таъсирпазирии шеъри арабро аз мактабҳои адабии ғарбӣ ва хоссатан мактаби романтикӣ, ки дар кишвари мо қариб, ки омӯхта нашудааст, муайян намоем ва аз ин таҷриба дар омӯзиши таъсирпазирии бавосита ва ё бевоситаи шеъри муосири тоҷик аз ҷараёнҳои адабии ғарбӣ истифода намоем. Мавзӯи таъсирпазирии адабиёти араб аз адабиёти Ғарб чӣ дар киршварҳои арабӣ ва чӣ дар Эрон мавриди пажӯҳишу ковишҳои зиёде қарор гирифтааст, вале дар кишвари мо то ҳанӯз таҳқиқоти ҷиддие анҷом напазируфтааст ваин мақоламаълумоти мухтасаре хоҳад буд дар мавзӯи романтизм дар шеъри муосири араб ва баррасии мавзӯоти асосии он дар ашъори баъзе аз шоирони пайрави ин мактаб. Сараввал дар мавриди мафҳуми романтизм чанд сухане гуфтан ҷоиз хоҳад буд. Дар адабиёт романтизм (аз франсавӣ romantisme), методи маъмули эҷоди бадеиест, ки мувофиқи он ҳаёти воқеӣ дар асар ба таъбири файласуфи немис В. Шеллинг (1755-1854), «на чунонки ҳаст, балки чунонки мебояд» тасвир мешавад [6, с.108]. Пайравони романтизм муътақиданд, ки ҳастӣ, чунон ки ҳаст, барои тасвири бадеӣ муносиб нест, онро ба муроди хеш аз нав бояд сохт. Идеали романтикӣ хилофи воқеият буда, зуҳури дилмондагию норозигӣ ва нафрату эътироз гаштааст. тавре ки ишора шуд романтизм чун истилоҳҳои адабӣ нимаи аввали асри X1X дар Аврупо пайдо шуд, вале тасвирҳои романтикӣ таваҷҷуҳи адибону мутафаккирони ҷаҳонро аз даврaҳои қадим ба худ ҷалб намудааст. Масалан, тасвирҳои романтикӣ дар осори адибони классикии форсу тоҷик ба воситаи ифодаи ғояҳои халқпарварона, шоҳи одилу афсонавӣ, асотир, ҳаёти шахсиятҳои барҷастаи таърихӣ ва ғайра фароҳам омадаанд. Баёни рамзиву тамсилӣ ва муболиғаомез чун усули истифодаи асарҳои романтикӣ дар адабиёти давраи нави тоҷик ҳам мавқеи муносиб дорад [6, с.108].

Дар мавриди мафҳуми романтизм орои муҳаққиқон яксон нест, масалан муҳаққиқи англис Морес Буро дар бораи романтизм чунин мегӯяд: “Калимаи романтизм он қадар густурдааст ва барои ағрози гуногун ба кор рафта, ки ифода кардани он ба як маънӣғайримумкин ба назар мерасад ва ҳар гуна талош барои ироаи таърифи тозае аз он низ ҳамин ҳукмро дорад”[19, с.21].

Муҳаққиқони Шарқ низ дар ин маврид ибрози назар кардаанд, масалан адабиётшиноси шинохтаи эронӣ А.Зарринкӯб дар бораи мактаби романтизм мегӯяд: “Адабиёти романтик баръакси классик, ки бештар бар ақл такя дорад, муттакӣ ба шуур, завқ, эҳсос ва тахайюл аст, асоси биниш ва идроки романтизм унсури шахсӣ ва фардӣ аст. Ақидаи романтизм бештар муштамал бар эътиқод ба нисбӣ будани зебоӣ ва ҳунар, бартарии эҳсосот ва авотифи қалбӣ бар соири қувваи зеҳнӣ, таъкид бар ваҳдат ва ҳамоҳангии шеър дар назди тамоми миллат, эътиқод ба робита байни шеър ва мусиқӣ, зарурати раҳои аз қайду суннатҳо дар адаб ва пардохтан ба авотифи фардӣ аст” [3. с.428-454]. Ба назари мунаққиди муосири мисрӣ Муҳаммад Мандур асоси ин мактаб “шӯриш ва қиём алайҳи усули хушки классик буда, ҷавҳар ва хамирмояи он, озодсозии адаб аз ҳукмронии меъёрҳои ҳунарии ғайри қобили инъитоф аст. Романтизм ҳамчун мактаби адабӣ, ҳаёти адабии ҷаҳонро хоҳ дар фалсафаи отифӣ ва усули инсонӣ ва хоҳ дар осори адабӣ ва иҷтимоӣ шинохтаву маъруф гардонидааст” [16, с.11]. Дар маҷмӯъ, мунаққидону муҳаққикон ба ин назаранд, мактаби романтизм ҳунаре аст, ки осори адабиро тақдими миллатҳо мекунад ва дар навъи худ бузургтарин лаззатеро эҷод карда, пешниҳоди хонанда месозад. Аз ҷумла, таваҷҷуҳ ба отифа ва хилоф, ҷойгузин сохтани қалб ба ҷои ақл, таваҷҷуҳ кардан ба шеъри ғиноӣ, хаёлпардозӣ, ҳузну андӯҳ, фирор аз воқеият, ғаму ғурбат ва фардгароӣ аз муҳимтарин мавзӯоти ҷараёни романтизм ба ҳисоб меравад [ниг.1, с.200].

Ба гунае, ки қаблан ишора шуд, ин мактаби адабӣ дар адабиёти араб дар аввалҳои асри ХХ дар натиҷаи пайвандҳои адабии Шарқу Ғарб арзи вуҷуд кардааст. Пайвастани шоирони муосири араб ба мактабҳои романтикӣ нуқтаи оғози таҷдид ва таҳаввул дар шеъри муосири араб ба шумор меравад. Дар ин ҷодда шоирони романтик аз гурӯҳони пештозе маҳсуб мешаванд, ки дар дигаргунии адабиёти арабӣ ва ҳамқадам сохтани он бо асри нав саҳми бориз доштанд. Гарчанде ки шумораи ҷамъиятҳои адабии пайрави романтизм дар ибтидо зиёд набуд ва бештар тағйир дар ҳавзаи маъонии шеърро мадди назар доштанд, замоне нагузашт, ки теъдоди онҳо афзуд ва доманаи ислоҳотхоҳии онҳо низ густариш ёфт ва дар як муддати кӯтоҳ муҳтаво ва сохтори шеъри муосири арабӣ дигаргун гашт. “Ин таъсиргузорӣ ба ҳадде густурда буд, ки дар фосилаи миёни ду ҷанги ҷаҳонӣ, барҷастатарин шоирони араб, ки осори ҷаҳонӣ падид овардаанд, аз пайравони мактаби романтик гаштанд. Дар ҷой-ҷойи ашъори ин гурӯҳ аз шоирон, намунаҳои барҷастае аз шеъри романтикӣ падид омадааст, ки баёнгари дар таъсири ин мактаби адабӣ дар шеъри муосири арабӣ аст. Пайванд миёни нобасомониҳои иҷтимоии ҷаҳони араб ва андӯҳ, ки яке аз дарунмояҳои аслии шеъри романтикӣ аст, аз авомили густариш ва мондагории ин таъсиргузории жарф ба шумор меравад” [ниг.22, с.4]. Ҳамин тавр шеъри муосири араб, ҳамчун дигар шохаҳои адабиёти арабӣ, дар даврони нав ва таҳти таъсири адабиёти Ғарб, ба худ як шакли аз гузашта фарқкунандаро гирифт. Ба ақидаи аксари муҳакиқони адабиёти муосири араб беҳтарин намунаи ин услуби нав дар шеър, ҳамон аст, ки дар осори Халил Мутрон (т.1849), ки шефтаи адабиёти Фаронса буд, дида мешавад. Дар ин бора муҳақиқи эронӣ Шафиъи Кадканӣ чунин изҳори назар кардааст: «Мутрон дар муқаддимаи кӯтоҳе, ки бар ҷилди аввали девони худ навишта ва низ дар хилоли ашъораш, мафоҳим ва мавқеиятҳои тозаеро вориди шеъри муосири арабӣ кард, ки дар давраи баъд ва дар миёни шоирони мутаҷаддид, ба гунаи усуле мусаллам ва тардиднопазир даромад. Шояд муҳимтарини ин мафоҳим ду нукта бошад, яке ваҳдати шакли шеърӣ ва дигарӣ тақаддуми маъно ё мазмун бар вожаҳо ва шакл» [17, с.78]. Ин нақши Мутронро дар пайванд додани шеъри арабӣ бо романтизм муҳаққиқони мухталифи осори ӯ чунин иброз доштаанд: «Мутрон нақши бисёр муҳиме дар кашондани адаби арабӣ ба самти мактаби романтикӣ дошт. Ӯ дар сояи тахаййули беназире, ки дошт аз табиат ва зиндагӣ таъсир пазируфт ва романтизми арабиро бар асоси маворидри зер бино кард:

-Роҳёбии мавзӯъҳои романтикии ғарбӣ ба шеъри арабӣ;

-Азнавсозии баёнии шеър, бо ба кор бурдани лафзҳо, таркибҳо ва санъатҳои баёнии нав;

-Таваҷҷуҳ ба ваҳдати қасида ва ягонагии аҷзоъ ва рабти абёти он бо якдигар» [18, с.34]. Аз ҳамин ҷост, ки ӯро муассиси мактаби романтикӣ дар шеъри араб меҳисобанд. Ҳамчунин, дар мавриди таъсири мактаби романтикӣ дар шеъри муосири арабӣ Шафиъии Кадканӣ меафзояд: «Аз ҳақ набояд гузашт, ки романтик дар шеъри араб, яке-ду насл аз барҷастатарин истеъдодҳои ин забонро ба худ шефта кард… ҷунбиши романтик дар шеъри ҷадиди араб пайравони бисёр дошт ба ҳадде, ки агар касе бихоҳад ба дурустӣ намояндагони ин ҷунбишро интихоб кунад, ба душворӣ метавонад аз инҳироф ба канор бимонад» [3, с.83].

Ба ҳар сурат, перомӯни он ки чӣ касе пешрав ё муассиси ҷараёни романтикӣ дар адабиёти муосири араб ба шумор меравад, миёни адибон ва мунтақидон ихтилофи назар вуҷуд дорад, гурӯҳе Ҷуброн Халил Ҷубронро пешвои ин мактаб муаррифӣ карданд, иддаи дигар бар он бовараанд, ки Халил Мутрон чун муддате аз умри худро дар Фаронса сипарӣ карда буд, сахт таҳти таъсири романтикҳои Фаронса қарор гирифт ва дере нагузашт, ки ин таъсир дар осори ӯ падид омад ва сари забони хоссу омм гашт. «Бо таъсирпазирӣ аз мактаби романтикии Фаронса барои аввалин бор ин гироишро дар шеъри хеш ба зуҳур расонд. Шоирони маҳҷар низ бо илҳом аз Мутрон ва таъсири шароити хосси муҳит, аз ҷумла: дурӣ аз ватан, рӯёрӯйӣ бо фақру нокомӣ, ноумедию узлат, ба ин мактаб рӯй оварданд ва андешаҳои сӯфиёнаи хешро бо эҳсосоти романтикӣ дар ҳам омехтанд»[5, с.34]. Ҳарчанд ки Мутрон аз шеъри нави ғарбӣ пайравӣ карда бошад ҳам, вале «ӯ намехост шеъри арабӣ ранги шарқӣ ва асолати худро аз даст бидиҳад ва дар пайи он буд, ки шеъри арабӣ дар тамоми арсаҳои дигаргунӣ ва пешрафт, оинаи ростини рӯзгори худ бошад» [8, с.198].

Пас, бо ин ҳама, ки перомуни романтизм дар шеъри муосири араб гуфта шуд, ин шеър чӣ вижагиҳое дорад? Дар мавриди вежагиҳои романтизм дар шеъри муосири арабӣ аз ҷониби муҳақиқон андешаҳои зиёд иброз гардидааст. Аз ҷумла, адиб ва муҳаққиқи араб Аҳмад Ҳайкал чунин баён доштааст: «Аз назари мазмун ва муҳтаво, шоирони романтик бо ҳоким кардани эҳсоси дарунӣ (яъне паноҳ бурдан ба табиат ва пайвастан ба виҷдони инсонӣ) бар шеъри хеш, аз ҳокимияти ақл дар офариниши асари ҳунарӣ костаанд ва шеъри худро аз отифаи омехта бо эҳсоси андӯҳ, талхӣ ва навъе дилтангӣ, ки гоҳе ба навмедӣ меанҷомад, бархӯрдор сохтанд» [9, с.170]. Таврe ки мебинем, онҳо дар офариниши асари бадеӣ тасаллути ақлро костаанд ва ба эҳсосоту тахайюл дар шеъри худ бартарӣ додаанд. Аз вижагиҳои дигари шеъри романтикӣ ин аст, ки дар он, зиддияти миёни шаклу муҳтаво тақрибан аз миён рафтааст ва дар шеъри лирикӣ, отифаҳо ва эҳсосоти шахсӣ фармонраво мебошанд. Ин ба он чи ки дар шеъри романтикии Аврупо мавҷуд аст, монандӣ дорад, яъне “дарунмояи аслии шеъри романтикӣ аз андӯҳ ва шавқи мубҳам, тамоюл ба маъсумияти даврони кӯдакӣ, орзуҳои дастнаёфтанӣ, ҳайрат ва розҳои ниҳон ва дигар чизҳои ношинохта аз ин навъ, хоҳ дар даруни шоир бошад ва хоҳ дар зуҳуроти печидаи табиат бошад, иборат мебошад” [ниг.22, с.11]. Таҳти таъсири андешаҳои романтикӣ қарор гирифтани шоирони арабро муҳаққикон дар ду шакл мебинан, яке таъсирпазирии бевосита аз шеъри романтикии Аврупо (тақлид) ва дигар таъсири мавқеъгирии шоир нисбат ба фарҳанг ва сиёсат давр буд. «Бе ҳеч тардид ташхиси ин ки чӣ қисматҳое натиҷаи тақлид ва таъсири адабӣ аст ва чӣ қисматҳое ҳосили вазъи умумии фарҳанг ва тамаддун, бисёр душвор аст, ҳар чи ҳаст, падидае қобили таваҷҷуҳ аст ва тардиде дар заминаи дарунӣ ва иҷтимои он нест, ин аст, ки ин шеваи ҷадиди шеърӣ ба суръате бисёр дар тамоми манотиқи ҷаҳони араб интишор ёфт [9,с.83]. Аз навгониҳои дигаре, ки шоирони романтик роҳандозӣ карданд, ин буд, ки “ба ягонагии мавзӯъ дар шеър бисёр аҳамият медоданд ва ҳамвора дигаронро ба риояти он даъват мекарданд” [15, с.23]. Ба андешаи онҳо ҳангоме ки муҳаббат, эҳсосот ва хаёл бар шеър ҳоким бошад, як фазои рӯҳии ягона саросари қасидаро фаро мегирад, «дар ин ҳол қасида аз як навъ ваҳдати узвии «органикӣ» бархӯрдор мегардад, ба гунае, ки шоир, бо фармонравоии отфаҳо ва эҳсосот ба сурудани ашъори лирикӣ пардохта, дардҳо, ранҷҳо, маҳрумиятҳо ва орзуҳои хешро ба тасвир мекашад, он гоҳ бо паноҳ бурдан ба табиат, миқдоре аз аламҳои дарунии хешро коста, ба оромиши хостааш даст меёбад. Дар ин ҳолат, шоир тавре бо

табиат омехта мешавад, ки гӯё, табиат чизе хориҷ аз таҷрибаи шеърии ӯ нест ва мазҳари табиат замзамае аз эҳсосоти дарунии шоир ба ҳисоб меояд» [1, с.200].

Шоирони романтик аз назари бадеият бо даст кашидан аз образҳои баёнии анъанавӣ ба истифода аз образҳои дигар, аз тасвирҳои маҷозӣ пардохтанд ва бо ворид кардани тағйирот дар услубҳои баёнӣ, забони шеъри худро ба забони маъмулӣ ва наздик ба мардум сохтанд. «Онҳо бо зарофати хос, бо истеъмоли таркибҳои осон ва калимаҳои сода ба баёни ҳолатҳои отифӣ ва эҳсосоти дарунии хеш пардохтанд. Албата ин содагароӣ дар баён, ба маънои он набуд, ки шоирон аз назари қомуси шеърӣ, ба навъе камбуд ва костӣ дучор шаванд, зеро бештари онҳо, шоирони забоншинос ва ошно ба асрору нозукиҳои забон буданд, ҳамчун Мутрон, Башора Хурӣ, Абӯ Шабака, Алӣ Маҳмуд Таҳо ва ғайра…» [1, с.200]. Дар баёни он ки чаро шоирони романтики араб ин услубро пеш гирифтанд, муҳаққиқи адабиётшинос Шафиъии Кадканӣ мегӯяд: «Онҳо бо равиш монеъ аз он мешуданд, ки калимот ва алфози маснуъ, шоирро фиреб диҳад ва ӯро аз мақсади худ боз дорад. Аз сӯйи дигар, онон бо бакоргирии ин шева, зудтар метавонистанд эҳсосот ва авотифи худро бо хонанда пайванд диҳанд. Бо ин ки ин шоирон гом дар масири сода кардани забони шеър бардоштанд, аммо мусиқии шеъри бисёре аз онон, хонандаро ба ёди шоирони асри аббосӣ меандозад. Аз ин рӯ, ҳирси эшон бар ҳифзи рӯҳи забон, ҳамон гуна аст, ки дар шеъри қадим будааст» [17,81]. Пажӯҳишгарони адабиёти романтикӣ ба хусусиятҳои баёнии зерини шеъри романтикҳои араб ишора кардаанд: «Дурӣ аз мушкилбаёнӣ ва калимасозӣ ва саъй дар истифода азалфози сода ва равон, такя бар мусиқӣ ва ҳамоҳангии калимаҳо ва ибораҳо ва истифода аз тасвиргароиҳое, ки такя бар хаёлу эҳсосот доранд» [20 ,с.133].

Дигар аз навгониҳои шоирони романтик ин ворид кардани тағйирот дар вазни шеър буд. Онҳо вазнҳоеро истифода карданд, ки аз вазнҳои шеъри суннатӣ фарқ доштанд. Гарчанде романтикҳо дар заминаи иртиботи лафз ва маъно, аҳамиятро дар мадди аввал ба маъно медоданд, боз ҳам «...овозҳо ва услубҳои баёнии тозаеро низ ба кор мебурданд, ки ҳам дақиқ буданд ва ҳам бо забони фасеҳҳамоҳангӣ доштанд. Ҳамин кор боис шуд, ки калимаҳою ибораҳо, дар ин мактаби адабӣ, арзиши худро ҳифз кунанд» [20, с.199].Дар баробари ин адибоне буданд, ки нисбати асолат ва сохтори забон беэътиноӣ мекарданд ва «ҷумлаи маъруфи Ҷуброн «*Лӣ луғатӣ ва лакум луғатукум»* («Барои ман забони ман ва барои шумо забони шумо»), ки аз сӯйи вай, барои мухолифинаш баён шудааст, намунае аз ин гироиш аст ва ҳамин мавзӯъ яке аз заминаҳои ихтилоф миёни онон ва пайравони ҷамъияти Девон дар Миср шуд» [12, с.73].

Бо вуҷуди дар интихоби мавзӯъ маҳдудияте надоштани адабиёт ва шеъри романтикӣ, адибони романтик, аксаран ба мавзӯъҳое рӯ меоварданд, ки дар онҳо бори отифӣ ва эҳсосии бештаре дида мешуд.. Муҳимтарин мавзӯъҳое, ки онҳо дар ашъорашон истифода кардаанд, ин «васфи табиат», «ишқ», «эҳсоси дарду ранҷ», «ёди марг», «озоди аз қайду бандҳо ва бозгашт ба даврони гузашта» ва ғайра буданд.

Васфи табиат барои шоирони романтик аз муҳимтари мавзӯоти эҷодӣ маҳсуб мешавад, чун агар ҷомеа ӯро (адибро) дарк намекард, пас вай ба табиати зебо фирор мекард ва дар он паноҳ мебурд.

Шоири романтик табиатро поку бе риё ва орӣ аз кинаву кудурат мебинад, худро дар домани табиат шоду хушнуд дарк мекунад, боварӣ дорад, ки табиат ӯро дӯст медорад ва ӯро ба сӯйи худ мехонад ва вай дар табиат ҳамсуҳбате хоҳад ёфт, ки дар ҷомеа пайдо кардан наметавонад. Бино бар ин, табиат ва падидаҳои зебои он, монанди куҳҳои баланд, осмони обӣ, дарёчаҳо, ҷангалҳо, гулҳо, шабу рӯз ва ғайра, аз мавзӯоти муҳим дар осори романтикҳо гардид.

Халил Мутрон, ки ҳамчун падари шеъри романтикии муосири арабӣ эътироф удааст, табиатро ба унвони ҳамдарди хеш ва барои посухгӯйи ба саволҳои худ интихоб кардааст ваҳолати инсониро бо олами ҳастӣ муқоиса менамояд:

الحسنُ كلُّ الحسنِ في البيعة
انظر إلى آياتها البديعة
ماذا تقول الزهرة الوديعة؟

Ҳама зебоиҳо дар табиат аст, ба нишонаҳои беназираш нигоҳ кун, шукуфаи зебо ва бовиқор чӣ мегӯяд?

Мутрон дар қасидаи «ал-Масоъ» («Шом») бо як санъати баланд ранҷ ва эҳсоси дарунии хешро бо табиат пайванд дода, мегӯд:

الهوجاءه فيجيبني برياحخواطري إلى البحر اضطراب شاك
لي و ليت ثاو على صخر اصم اء قلبا كهذه الصخرة الصم

Парешонҳолии хешро ба баҳр шикоят мекунам, пас баҳр бо бодҳои тӯфонии худ ба ман посух медиҳад, бар тахтасанги бузург нишастаам, эй кош диле чун кӯҳпора диле сахт медоштам. Шигифто аз ғуруб ва аз ашкҳое ки барои ошиқон ва ибратҳое, ки барои бинандагон бо худ дорад. [21:144].

Шоири дигари табиатгаро Башора Абдуллоҳ (Ахтал ал-Асғар низ ба табиат таваҷҷуҳи хос дошт ва пайваста бо он дар муноҷот буд ва дар хилватҳои худ, соатҳо бо он дарди дил мекунад. Вай бо дили шикаста бо торикӣ ва насим рози дил мекунад ва мегӯяд:

أين من مقلتي الكري يا ظلام
أنصف الليل و الخليون ناموا
مسحت راحة الكري أعين الناس
فنامت و نام فيها الغرام
و أنا تذكر الضياء عيوني
مثلما يذكر الغصون الحمام
الدجى اللطيفي نسي
عند النسيم لزاما حتملني، لى عهد
كلنا ناحل: فانت براك الله
لكن أنا برانى السقام

Эйторикӣ, хоби чашми ман куҷо рафт? Шаб ба нима расида ва осудагон дар хобанд. Хоб, чашми мардумонро фаро гирифта, онҳо ва ошиқон ба хоб рафтаанд. Ва чашми ман, монанди кабутаре, ки ба ёди шохаҳост, нурро ба хотир меоварад. Аз насими латифи торикӣ, маро бар худ бардор, ман бо насим аҳде воҷиб дорам. Мо ҳардуи лоғару заиф шудаем, туро Худованд наҳиф карда ва маро бемориҳо лоғар намудаанд [7, с.144].

Шоир Илёс Абу Шабака бошад, шефтаи табиати рустоӣ аст. Вай бо як шӯру шавқи хосса, манзараҳои гуногуну зебои сарзамини худ Лубнонро васф мекунад (“Ё билодӣ” (Эй сарзамини ман). Аз забони кишоварзон ва бо ибораҳои бисёр соддаву дилнишин, муҳаббат ба зиндагиро баён мекунад ва онро бо корҳои рӯзмарраи ҳаёт пайванд дода мегӯяд (“ал-Ҳассодун” (Даравгарон):

الى الحصاد
جني الجهاد
قلب البلاد يحيا بنا
هيا أحصدوا و أنشدوا
الحب قلب و يد
و العمر زرع و جنى
حقولنا، سهولنا، كلها طرب، كلها غنى
الشمس فيها ذهب، و السواقى منى

Бишитобедбадаравкардан. Самараи талошу кӯшиш.Қалби сарзамин, бо мо зиндааст, биёеду дарав кунед ва бисароед: Ишққалб асту даст, умри одамӣҳама кишту дарав. Мазраъаҳои мо … даштҳои мо, ҳама шодӣ, ҳама суруданд, хуршед дар он ба ранги тиллост ва рудҳои он орзуҳоянд [13, с.3]. Ин гуна васфҳо дар ашъори Абу Шабака ва дигар шоири романтик хеле зиёд ба назар мерасад. Дар ин миён шоири тунисӣ, Абулқосим аш-Шобӣ, ки аз пайравони ҷамъияти адабии Аполло буд, бо эҳсоси жарфу романтикӣ дар дили осмони пурситора ва зебогии шаб ғутавар шуда, сармаст аз ин зебогии масҳуркунанда, месарояд:

و في ليلة من ليالى الخروف
مثقلة بالاسى و الضجر
سكرت بها من ضياء النجوم
و غنيت للحزن حتى سكر

Даршабеазшабҳои пурситора, ки боре аз андӯҳу дард бо худ доштам, аз нури ситорагон дар он маст шудам ва барои андӯҳ, нағмае сар додам, ки ӯҳам маст шуд [4, с.91].

Қасидаи машҳури “Иродату-л-ҳаёт”-и ӯ низ баёнгари андешаҳои романтикиаш мебошад. Вай дар он эҳёи доимӣ дар табиатро бо қиёми миллатҳо бо ҳам мепайвандад ва ба шеъри романтикии арабӣ ранги хоси инсонию иҷтимоӣ мебахшад. Ӯ иродаи миллатҳоро ба донаҳои пинҳоншуда дар дили хок ташбеҳ мекунад, ки хоби зимистонӣҳаргиз онҳоро нобуд кардан наметавонад ва онҳо дубора боз хоҳанд рӯйид [ниг.4, с.92].

Дармаҷмӯъметавонгуфт, ки шоирони романтик саъю талош мекунанд то табиатро зинда ба қалам диҳанд, ба садои он гӯш фаро диҳанд ва асрори онро кашф намоянд. Дар ин масир онҳо гоҳе хушбин ва гоҳе бадбин ва гоҳе ҳайратзадаю шаккоканд. Ин аст табиати шоири пайрави мактаби романтикӣ.

Аз дигар мавзӯъҳои роиҷдар шеъри романтикӣ ин мавзӯи ишқ аст. Аз назари шоири романтик ишқ як сарчашмаи абадист, ки шоир аз тавассути он ҳақиқати ҳастиро дарк мекунад ва ҳиҷоби танро канор мегузорад. Ба андешаи онҳо агар ишқ набошад, «шохаҳои зиндагӣ бараҳна, бебарг, бесамар ва бидуни латофат ва шодӣ мемиранд» [ниг.12, с.179]. Аз дидгоҳи онҳо ҷоне, ки аз ишқ холӣ бошад, пажмурда мешавад ва мемирад:

و اي بهجه للنفس تبفى
إذا ذهبت أحبتها الكرام
ألا إن الحياة بلا حبيب
كمثل الكأس فارقها المدام

Барои инсон чӣ шодӣ боқӣ мемонад, замоне, ки дӯстонаш кӯч кунанд?
Зиндагӣ бе дӯст монанди ҷомест, ки дар он шаробе набошад. [7, с.138].

Ишқ аз дидгоҳи шоирони романтик, асли ҳастӣ мебошад. Шоир Абу Мозӣ, ошиқонро мурдагони беқабру бе кафан медонад:

عِبراه من الحب، كله
عندي منه الدموع و السهر
صر عى الغرام، إنهمو ويح
موتى، و ما كفنوا و ما قبر!
ما جحد الحب غير جاهله
أيجحد الشمس من له بصر؟

Оҳазишқ, ки ҳамааш ашк аст, баҳраи ман аз он бехобӣ ва ашкҳост.
Вой бар қурбониёни ишқ, ки мурдагони бекафану бегӯранд!
Оё ба ҷуз нодон касе ишқро инкор мекунад? Оё шахси бино хуршедро инкор мекунад? [11, с.351].

Дар адабиёти романтикӣ ишқ дорои мақоми хос буда, аз робитаҳои ҷисмонӣ фаротар рафтааст ва як навъ иттиҳоди арвоҳ ба шумор меравад…чунон ки Ҷуброн онро “маъбади рӯҳ” меномад, ки ҳамроҳи дарду ранҷ, қалби башарро пок мекунад. Бинобар ин, ишқ яке аз меҳварҳои аслии мактаби романтик аст, ки шоир ба он пайваста халои вуҷуди худро пур мекунад ва нуқсҳои даруниашро ба воситаи он бартараф менамояд. Аз ин рӯ, ба иллати нақши меҳварии ин мавзӯъ дар адабиёти романтик, онро “қалби адаб” медонанд ва зербинои аслии ин мактаб ном гирифтааст (ниг. 22, с.15).Мавзӯи ишқ дар назари онҳо боис шудааст, ки арзиши зан дар адабиёти романтик бисёр баланд шавад ва ҳамчун фариштаи осмонӣ талаққӣ гардад, ки ба муҷарради поксозии қалбҳо ба василаи ишқ аз осмон фурӯд омадааст. Илова бар ин, дар осори романтикҳо, дидгоҳи фалсафӣ дар бораи ишқ вуҷуд дорад. Дар назари бархе аз онҳо, ишқ асоси ин олам ва сабаби вуҷуди махлуқот аст ва давоми ҷаҳони ҳастӣ низ бад он вобаста аст. Ҳатто баъзе аз шоирони пайрави мактаби романтик дар ҷой-ҷойи ашъори худ ба мафҳуми ишқ мафҳуми қудсиисият додаанд.

- Мавзӯи дигаре, ки фарогири ашъори шоирони романтик аст, ин «эҳсоси танҳоӣ ва дарду ғам» мебошад. Замоне, ки ягон мушкилот, ҷабру ситам ва умуман расму русуми ғалат дар ҷомеа ба миён ояд, шоирони романтик ба табиат, ба худ ва ё олами хаёл паноҳ мебаранд. Дар чунин ҳолат ӯ дар худ дарду азоб мекашанд ва худро танҳо меҳисобад ва эҳсосиғурбат мекунад. «Озодӣ аз муҳит ва замони мавҷуд ва фирор ба сӯи фазоҳо ё

замонҳои дигар даъват ба сафарҳои таърихӣ, ҷуғрофӣ, сафари воқеӣ ва ё бар болҳои хаёл, яке аз дигар мушаххасоти осори романтизм аст» [19, с.181] .

Дар адабиёти муосири араб эҳсоси ғурбат ба шакли нолаву зорӣ ба ёди Ватан, бештар хоси шоирони маҳҷар буд, чун дурӣ аз Ватан ва муҳаббат ба он ва мушкилоти зиндагӣ дар ғурбат барои онҳо муҳимтарин омили эҷод ва илҳом гашта буд. Ҷуброн Халил, Насиб Ариза, Рашид Аюб Рашид Салим ал-Хурӣ, Илия Абу Мозӣ, Умар Абу Риша ва ғайра аз ҷумлаи шоироне буданд, ки ин эҳсосро таҷриба кардаанд ва нишонаҳои ин таҷриба дар ашъори онҳо ҳувайдост. Қасидаи "Эй ҳамсоя" (Ё ҷоратӣ)-и Абу Мозӣ забони ҳоли ин гурӯҳ аз шоирони романтикии араб аст. Дар ин қасида, шахсе дар бораи андӯҳе, ки дар чеҳраи шоир намоён аст, аз ҳамсояҳои ӯ суол мекунад:

ما هذا الفتى في الدار معتزلا؟
كما توحد نساكو رهبان يأتي المساء عليه و هو مكتب
رجع الليل عنه وهو حيران

Чаро ин инсон монанди зоҳидон ва раҳбонон гӯшаи танҳоӣ ва узлат баргузидааст?
Шабу субҳ бар ӯ мегузарад ва ӯ андӯҳноку ҳайрон аст.

Сипас,ҷавон ки ҳамон худи шоир аст, дурӣ аз ватанро сабаби ин ҳама андӯҳ мешуморад ва посух медиҳад:

فاليوم كل الذي في مهجتى الم
و كل ما حولهم بؤسو احزان و كان لي أمل إن كان لي وطن
فيه لنفسي لباناتو خلان فلا المغاني التي اشتاق رؤيتها
تلك المغاني، و لا السكان سكان

Ин рӯз ҳар чи дар даруни ман аст, ғаму андӯҳ аст,
Ва ҳарчи дар атрофи мардум мебинам дарду ранҷ аст.
Агар соҳиби сарзамине будам, ки ниёзҳоям дар он бароварда мешуд,
Ва дӯстоне дар он доштам, дар он сурат орзуҳо доштам.
Акнун ин манзилгоҳе, ки иштиёқи дидори онро дорам, он
манзилгоҳ нест ва сокинон ҳам, он сокинон нестанд. [11, с.687].

Ҷуброн дар баёни эҳсоси ғурбати хеш мегӯяд: "Ман дар ин дунё ғарибам ва дар ғурбат эҳсоси танҳоӣ ва ваҳшат мекунам, аммо ин ғурбат боис мешавад, ки ман ҳамеша ба Ватани афсонавӣ фикр кунам, ки онро намешиносам ва эҳсоси ғурбат, маро бо хаёлам ба сарзамини дурафтода мебарад, ки ҳаргиз онро надидаам. Аз хонавода ва дӯстонам дур ҳастам ва ҳаргоҳ яке аз онҳоро мебинам, дар зеҳни худ мегӯям: ин кисту чӣ гуна мешиносӣ ва чӣ чизе туро бо ӯ пайванд мекунад? Чӣ гуна баӯ наздик мешавӣ ва бо ӯ менишинӣ?" [12, с.209].

Ғаму дардҳои инсонӣ дар мактаби романтикӣ, масъалаи басо муҳим аст ва ба ҳамин сабаб, нолаву зорӣ дар ашъори пайравони ин мактаб зиёд ба назар мерасад. дарду ранҷиши як романтик, замоне шиддат меёбад, ки эҳсос кунад, Замоне, ки романтик эҳсос кунад, ки миёни он чи ки ӯ орзу кардааст ва он чи ки тавоноии анҷоми онро дорад, фосилаи зиёд вуҷуд дорад, ранҷу азоби ӯ шиддат мегирад. Ҳангоме ки аз Абу Шабака пурсон шуданд: "Чаро як адиб эҳсоси ранҷу азоб мекунад?" Ӯ посух дод: "Зеро ӯ саъй дорад, дунёе ғайр аз он чи ки дар он зиндагӣ мекунад, биофарад".

Омилҳои муҳимтарини ғаму андӯҳ барои шоирони романтик ин зулму ситам дар ҷомеа мебошад. Шоир ҷиҳати фароҳам гардонидани саодати инсонҳо тамоми саъю талоши хешро ба харҷ медиҳад ва ҳангоме ки аз ҷониби онҳо ҳеч таваҷҷуҳу хӯшбиние наёбад, ба сурати эътироз ба домони табиат паноҳ мебарад, то даме ҳам бошад, дар осоишу оромиш қарор гирд. Забони шеъри шоирони романтик бештар забони ситоиши ғаму дард аст чун барои расидан бақуллаи камол онро гуворо меёбанд. Шоири лубнонӣ Фавзӣ Маълуф, дар қасидаи "аш-Шоиру-л-мунтаҳир" ба хотири гитори шикастааш мегиряд. Барои ӯ гитор рамзи ҳаёти пур аз ранҷ ва ҷавонии сипаришудааст. Вай аз қабрҳо мехоҳад, ки ба меҳмони навашон хушомад гӯянд. [20, с.127]. Ин эҳсос дар ашъори Халил Мутрон низ хеле зиёд дида мешавад. Масалан дар шеъри «ал-Асад ал-бокӣ» мегӯяд: «*Маншеригирёнамвакӯҳиғамуандӯҳ, Манқабризахмӣҳастам, ки бар рӯйи қабрҳо роҳ меравад. Ман дарди сокит ҳастам, зеро наменолам,Ман орзуи тираву тор ҳастам, ки ҳанӯз чароғ хомӯш нашуда*»[21, с.17].

Масъалаи дигаре, ки дар ашъори шоирони романтик ва бавижа дар шеъри пайравони ҷамъиятҳои адабии Девон, Апполо ва маҳҷар дида мешавад, ин баёни масъалаи марг аст. Марг он қадар дар адабиёти романтикӣ шиддат ва вусъат дорад, ки як шохаи алоҳидаро ба худ ихтисос додааст. Шоири романтик барои он таманнои марг менамояд, ки мехоҳад тавассути ин роҳ ба олами идиалҳо ва ормонҳои худ бирасад.
«Дар ин сурат марг барои ӯ гуворо мешавад ва дар назараш ҳамчун фариштаи дӯстоштанӣ хоҳад буд. Аз нигоҳи ӯ марг навъе аз тавсеа дар рӯҳи шоир аст, ки дар қафаси танги тан асир шудааст» [10, с.130]. Дар шеъри зерин отифаҳо ва хаёлҳои тираву тор, ба тавре дилу ҷони Халил Мутрон фаро гирифтааст, ки гӯё гурӯҳе аз ҷинҳо ӯро иҳота карда бошанд:

أري روضة لكنها روضة الرّدي
ما في مسمعى غير وسواس و أضغى و
و أنظر من حولي مشاة و ركاب
على مزجيات من دخان و أفراس
كأنى في رؤيا يزف الأسى بها

Боғеро мебинам, аммо он боғи марг аст,
Ва гӯш медиҳем, аммо ҷуз васваса чизе намешунавам.
Ва пиёдаҳою савораҳоро дар атроф мебинам,
Ки гарду хоки онҳо ва аспҳояшон низ дарбар гирифтааст.
Гӯйи хобе дидам, ки дар он ғаму андӯҳ,
Гурӯҳе аз ҷинҳоро бар маркабҳои арусӣ савор кард буд? [21, с. 267].

- *Озодӣ аз қайду бандҳо***.** Дар адабиёти муосири араб, дар оғози асри нав, кӯшишҳое барои озодӣ аз қайду бандҳо аз ҷониби шоироне, чун Сомӣ Борудӣ, Аҳмад Шавқӣ, Ҳофиз Иброҳим, Маъруф Русофӣ ва дигарон таҷриба шуда буд, вале ин мавзӯъ аз ҷониби шоирони ҷавон ва обхӯрда аз чашмаи шеъри ғарбӣ ва хоссатан пайравони мактаби романтикӣ аз назари онҳо роҳи ҳалли худро ёфт. «Ҳарчанд романтикҳо низ бовар доштанд, ки озодӣ гоҳе дар баробари ситам зону мезанад ва аз пой дар меояд, аммо ба ақидаи онҳо дар чунин ҳолат, ниёз ба дамидани рӯҳи тоза дар колбади он аст, то дубора зинда гардад [ниг.12, с.199-205]. Дар маҷмӯъ, шоирони романтик бар он мекушиданд, ки «воқеияти мавҷудро аз байн бибаранд ва сурати амалии орзуҳои худро ба ҷойи он бинишонанд Аз ин, майли онҳо, ҳам дар арсаи шеъру адаб ва ҳам дар биниши иҷтимоӣ ва сиёсии онҳо худнамоӣ мекунад»[22,с,20]. Дар шеъри зерин Абулқосим аш-Шобӣ, орзу дорад, ки ҳезумшикан бошад, то боғашро аз шохаҳои хушк тоза намояд:

ليتني كنت حطاب أيها الشعب
بفأهوي على الجذوع بفأسى
ليتني كنت كالسيول إذا يأت
تحد القبور، رمسا برمس
ليتني كنت كالرياح فأطوي
كا ما بخنق الزهوربنحس
ليتني كنت كالشتاء، أغشى
كل ما أذبل الخريف بترسي

Эй мардум, кош ман як ҳезумшикан мебудам, то бо табарам бар решаи дарахтон мезадам,

Кош ман монанди сел мебудам, ки чун ҷорӣ шавад, қабрҳоро яке пас аз дигаре, бо хок яксон кунам.

Кош ман мисли бодҳо будам, то ҳар он чиро ки хазон пажмурда намудааст, бо сипарам мепӯшонидам [4,с.45].

Дар ин шеър ҳезумшикан рамзи инсонест, ки мехоҳад ҳама қайду бандҳои мавҷударо бартараф намояд, бо амали хеш ҷомеаро аз мушкилот бираҳонад, ҳастиро аз нобудшавӣ раҳо созад. Вале шоири романтик на дар ҳама ҳолат тавони дигаргун кардани вазъияти мавҷударо дорад ва беҳтарин василаи наҷотро аз ғаму андӯҳ ӯ дар паноҳ бурдан ба табиат ва ба гузашта мебинад. Яъне, шоир ногузир ба дунёи хаёли хеш паноҳ мебарад ва он ҷойро ҷойгоҳи амалӣ шудани орзуҳои барнаёмадаи хеш қарор медиҳад, «ки маҳдуд ба замон ва макон нест»:

رآني الله ذات يوم

في الأرض أبكى من الشقاء
فرق و الله ذو حنان
على ذوي الضر و العناء

Худовандяк рӯз маро дар замин дид, ки гиря мекардам, пас Худои меҳрубон бар ҳоли ранҷдидагон меҳр варзид ва гуфт: замини хокӣҷойи шеър нест, пас ту ба осмон баргард ва бар фазои осмон хонае бароям бино намуд ва подшоҳии маро дар фазо густурд. [11, с.125].

Чи гуна ки дида шуд, гурез аз воқеият аз андешаҳои вижаи романтикҳост ва ҷаҳону паноҳгоҳҳои отифӣ ва равоние, ки онҳо паноҳ мебаранд, ҷаҳони фардӣ мебошад. Ин ҷаҳон ва паноҳгоҳҳои отифӣ ва рӯҳӣ, ки романтикҳо дар он паноҳ мебаранд, тафовут дорад. Гоҳ замони гузашта ё оянда, гоҳ олами хаёл ва авотиф ва фосила гирифтан азҷаҳони хориҷ боиси дарунгароии ифротӣ дар байни бисёре аз онҳо шудааст.

Ҳамин тавр, романтизм ҷараёни адабӣ-фарҳангиест, ки аз Аврупо сарманшаъ мегирад ва дар нимаи дувуми асри 19 ва оғози асри бистум тавассути ҷавонони дар Аврупо таҳсилкардаи араб ва ошноии онҳо бо андешаҳо ва аҳдофи ин мактаби нави адабӣ, вориди фарҳангу адабиёти араб гардид. Ин раванд дар дигар кишварҳои шаркӣ низ ривоҷ гирифта буд. Аз муассисони ин мактаб дар ҷаҳони араб Халил Мутрон маҳсуб мешавад, ки бо эҷодиёти ғании ҳуд тавонист иддаи зиёди шоирони арабро ба пайравии ин мактаб ҷалб кунад ва андешаҳои романтикиро дар шеъри муосири араб ҷой диҳад.ва як таҳаввулоти назаррасеро дар ин самтбароҳ монад.Ҳамчунин Романтикҳо дар шаклу муҳтавои шеъри арабӣ низ тағйирот ворид карданд. Бо ворид кардани андешаҳои романтикӣ ва тағйирот дар шаклу муҳтавои шеъри арабӣ онҳо дар адабиёти муосири араб таҳаввулоти бузургеро бароҳ андохт, ки пояи шеъри классикии арабро мутазалзил сохт. Ин таҳаввулот асосан аз сода сохтани забон, истифодаи мавзӯъҳои тоза, санъатҳои баёнии нав, истифодаи озоди вазнҳои нави шеърӣ ва қофияи ягона дар шеър ва ғайра иборат буд. Мавзӯъҳои асосии ашъори шоирони романтики араб асосан ишқ, табиат, ҳузну андӯҳ, ноумедӣ аз зиндагӣ, ёди ватан, масъалаи марг ва ғайра буданд васабаби рӯй овардан ба чунин мавзӯъҳо аз авзои бади сиёсию иҷтимоии вақти кишварҳои арабӣ низ вобаста буд.

Муқарриз: ***Нуриддинова Ш.И.*** – номзади илмҳои филологӣ,
дотсенти ДМТ.

А Д А Б И Ё Т

1. Абдулатиф Шарора. Маъорик адабия қадима ва муосира. - Бейрут, Дору-л-илм лилмалойин, 1984. – 406 с. [бо забони арабӣ]
2. Абдулҳамид ал-Ҷийда. Ал-Итиҷоҳоту-л-ҷадида фи-ш-шиъри-л-арабӣ. – Бейрут, муассат ан-Навфал, 1980. – 136 с. [бо забони арабӣ]
3. Абдулҳусайн Зарринкӯб. Нақди адабӣ, ҷ.2, -Теҳрон, интишороти Амири кабир, 1369 ҳ. – 508 с. [бо забони форсӣ]
4. Абулқосим Аш-Шобӣ.Дивон аш-Шобӣ ва расоилиҳи. - Бейрут, Дору-л-китоб, 1994. – 310 с. [бо забони арабӣ]
5. Амин Диб Вадиъ. Аш-Шиъру-л-арабӣ фи-л-маҳҷар. – Дор ар-Рийҳонӣ, 1995. – 136 с. [бо забони арабӣ]
6. *Асозода* Х. *Адабиёти* тоҷик (давраи нав) / Х.*Асозода*, А. Кучаров. – Душанбе: Маориф, 2006. – 291с.
7. Ал-Ахталу-с-сағир (Башора ал-Хурӣ). Дивон ал-Ахталу-с-сағир. -Бейрут, Дор ал-китобу-л-арабӣ, 2006. – 358 с. [бо забони арабӣ]
8. Аҳмад Қабш. Торих аш-шиър ал-арабӣ ал-ҳадис. Муассат ан-Нурӣ, 1980. – 827 с. [бо забони арабӣ]
9. Аҳмад Ҳайкал. Татаввур ал-адаби-л-ҳадис фи Миср. -Ал-Қоҳира,Дор ал-маъориф, 1994. – 440 с. [бо забони арабӣ]
10. Ёсин ал-Айюбӣ. Мазоҳибу-л-адаб. Маъолим ва инъикосот,ҷ.2.
-Бейрут, Дору-л-илм лилмалойин, 1984. – 270 с. [бо забони арабӣ]
11. Илиё Абу Мозӣ. Дивон Аби Мозӣ. -Бейрут, Дору-л-ъуда, 1980, -857 с. [бо забони арабӣ]
12. Илиё Ал-Ҳовӣ. Халил Мутрон талиъату-ш-шуъарои-л-муҳадасин.ҷ.2, -Бейрут, Дор ал-китоб ал-арабӣ, 1981. – 252 с. [бо забони арабӣ]
13. Илёс Абу Шабака. Ал-Аъмол аш-шиърия ал-комила. - Бейрут, Дору-л-ъуда, 1999. – 567 с. [бо забони арабӣ]
14. Масъуд Ҷаъфарӣ. Сайри романтик дар Урупо.-Теҳрон, нашри Марказ, 1378. – 416 с. [бо забони арабӣ]
15. Мустафо Ҳаддора. Буҳус фи ал-адаб ал-арабӣ ал-ҳадис. Дор ан-наҳза ал-арабия, - Бейрут, 2003. – 318 с. [бо забони арабӣ]
16. Муҳаммад Мандур. Аш-шиъру-л-мисри баъда Шавқӣ. Ҷомеат ад-дувал ал-арабия, Маъҳад ад-дирасот ал-арабия ал-ъолия, 1955. – 104 с. [бо забони арабӣ]
17. Муҳаммадризо Шафиъии Кадканӣ. Шеъри муосири араб. -Теҳрон, Интишороти Сухан, 1380, - 356 с. [бо забони форсӣ]
18. Раззуқ Фараҷ. Илёс Абу Шабака. – Бейрут: Дораш-шуун ас-сақофия. – 288 с. [бо забони арабӣ]

19. Саидҳусайн Ризо. Мактабҳои адабӣ. - Теҳрон, Интишороти нигоҳ, 1376ҳ. – 498 с. [бо забони форсӣ]
20. Фойиз Тарҳинӣ. Ал-Адаб, анвоъ ва мазоҳиб. - Теҳрон, интишороти Сухан, 1380(1995). – 224 с. [бо забони арабӣ]
21. Халил Мутрон. Дивон Халил Мутрон. – Бейрут: Дор ал-ъуда. 1984. – 1640 с. [бо забони арабӣ]
22. Ҳусайнризо Ахтар, Алӣ Салимӣ. Таъсирпазирии шоирони муосири араб аз мактаби адабии румонтик. Донишгоҳи Розӣ, 1391. – 25 с. [бо забони форсӣ]

РОМАНТИЗМ ДАР ШЕЪРИ МУОСИРИ АРАБ

Дар мақола омилҳои таъсирпазирии адабиёти муосири араб, бавижа шеъри арабӣ аз андешаҳои романтикӣ, ки дар Ғарб ҳамчун ҷараёни фарҳангию адабӣ пайдо шуда буд,баррасӣ шуданд. Ҳамчунин, дар бораи аввалин пайравон ва муассисони ин мактаби адабӣ дар кишварҳои арабӣ (чун Мисру Лубнон), вижагиҳои ин мактаби адабии романтикии араб ва мавзуъҳои асосии он маълумот дода меравад. Муаллиф кӯшиш ба харҷ додааст, ки таъсирпазирии шоирони арабро аз ин мактаби адабӣ дар асоси баррасии мавзуии ашъори баъзе аз пайравони ин ҷараёни адабӣ, мисли Халил Мутрон, Абумозӣ, Абушабака, Абулқосим аш-Шобӣ ва дигарон муайян намояд. Муҳимтарин мавзуъҳое, ки онҳо дар ашъорашон истифода кардаанд, ин «васфи табиат», «ишқ», «эҳсоси дарду ранҷ», «ёди марг», «озоди аз қайду бандҳо ва бозгашт ба даврони гузашта» ва ғайра буданд. Гарчанде дар ибтидо ин ҷараёни адабӣ-фарҳангии ғарбӣ дар кишварҳои арабӣ ва умуман шарқӣ пайравони кам дошт, вале бо ошноии бештари адибони ин кишварҳо бо андешаҳои романтикии ғарбӣ, ҳаводоронаш хеле афзуданд ва он мавқеи худро дар адабу фарҳанги онҳо мустаҳкам намуд.

Калидвожаҳо. Романтизм, шеър, мактаби адабӣ, Мутрон, васфи табиат, маҳҷар, адабиёт, дарду ранҷ.

РОМАНТИЗМ В СОВРЕМЕННОЙ АРАБСКОЙ ПОЭЗИИ

В данной статье рассматривается влияние романтических идей Запада на современную арабскую литературу, особенно на арабскую поэзию. Эти романтические идеи возникли у представителей романтических школ еще в XVIII веке. В нем также представлена информация о первых исследователях и основоположниках этой литературной школы в арабском мире (например, в Египте и Ливане), обособенностях этой романтической школы арабской литературы, ее основных темах. Автор пытается определить влияние арабских поэтов данной литературной школы на основе тематического разбора стихов некоторых последователей этого литературного движения, таких как Халил Мутран, Абу Мази, Абу Шабака, Абул Касим аш-Шаби и других. Самыми важными темами, которые они использовали в своих стихах, были «восхваление природы», «любовь», «чувство боли», «память о смерти», «свобода от рабства и ностальгия по прошлому» и так далее. Несмотря на то, что вначале у этого западного культурно-литературного движения было мало последователей в арабских странах и на Востоке в целом, в результате более глубокого знакомства литераторов этих стран с романтическими идеями Запада, круг его поклонников значительно расширился и укрепились позиции в их литературе и культуре.

Ключевые слова: романтизм, поэзия, литературная школа, Мутрон, восхваление природы, магия, литература, боль и страдание.

ROMANTISM IN CONTEMPORARY ARAB POETRY

This article examines the influence of Western romantic ideas on contemporary Arabic literature, especially Arabic poetry. These romantic ideas arose among representatives of romantic schools as early as the 18th century. It also provides information about the first followers and founders of this literary school in the Arab world (for example, Egypt and Lebanon), about the features of this romantic school of Arabic literature, its main themes. The author tries to determine the influence of Arab poets from this literary school based on a thematic analysis of the poems of some followers of this literary movement, such as Khalil Mutran, Abu Mazi, Abu Shabak, Abul Qasim al-Shabi and others. The most important themes that they used in their poems were "praising nature", "love", "feeling of pain", "memory of death", "freedom from slavery and nostalgia for the past" and so on. Despite the fact that at first this Western cultural and literary movement had few followers in the Arab countries and in the East as a whole, with the deeper acquaintance of the writers of these countries with the romantic ideas of the West, the circle of its admirers has significantly expanded, and strengthened their positions in their literature and culture.

Keywords. Romanticism, poetry, literary school, Mutron, praise of nature, emigration, literature, pain and suffering.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Шодиев Мирзохуҷа*** - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи филологияи араб. **Суроға**: 735025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: **mir_shod1955@mail.ru.** Тел.: **(+992) 985-96-00-61**

Сведение об авторе: ***Шодиев Мирзохуджа*** – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры арабской филологии. **Адрес**: 735025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17. E-mail: **mir_shod1955@mail.ru.** Тел.: **(+992) 985-96-00-61**

Information about the author: ***Shodiev Mirzohuja*** - Tajik National University, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Arabic Philology. **Address**: 735025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: **mir_shod1955@mail.ru.** Тел.: **(+992) 985-96-00-61**

УДК: 882.1

СИМИН ВА МАСЪАЛАИ НАВОВАРӢ

Амирқулов Н.А.
Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Масъалаи анъана ва навоварӣ яке аз мавзӯъҳои калидии адабиёти муосири ҷаҳон маҳсуб мешавад ва ин бесабаб нест. Гап дар ин аст, ки адабиёт мисли дигар падидаву зуҳуроти иҷтимоӣ наметавонад ҳамеша дар чаҳорчӯби қолабҳои таъйиншуда пойдору собит бимонад. Бо гузашти замон ва дигаргуниҳое, ки дар ҷомеаи инсонӣ падид меоянд, адабиёт низ дучори тағйиру таҳаввул мешавад. Масъалаи мазкур барои адабиёти муосири Эрон низ бегона нест. Аз оғози қарни ХХ ба баъд дар қаламрави ин адабиёт бар мабнои суннату таҷаддуд дигаргунии шигарфе дар шеъру насли форсӣ ба амал омадааст. Барои равшан шудани масъала танҳо ба ёд овардани Нимо ва мактаби ӯ, ки бо номи “мактаби нимоӣ” ёд мешавад, кофист. Зуҳури мактаби Нимо натиҷаи набарди тӯлониест, ки ибтидои қарни ХХ миёни суннату таҷаддуд даргир ба зуҳур расидааст. Номдортарин чеҳраҳои суннату таҷаддуд Маликушшуаро Баҳор ва Тақӣ Рафъат буданд, ки афкору андешаи хешро перомуни масоили буғранҷу печидаи суннату навоварӣ тавассути маҷаллаҳои адабии хеш баён медоштанд. Дар ин мақола ҳадафи мо нигоҳе кӯтоҳе ба тозакориҳои яке аз чеҳраҳои дурахшони адаби муосир Симини Беҳбаҳонӣ аст. Симинро ба таври яқин наметавон пайрави мактаби Нимо донист. Ҳарчанд шеъри нимоӣ зиёд эҷод карда, вале ҳаргиз ба таври қотеъ аз суннат канор нарафтааст.

Аз суннат нагусастан ба ин маънӣ нест, ки Симин дар сояи низому қавоиди марбути арӯз ва суннат маҳдуд боқӣ мондааст. Ин шоири боқариҳа тозакориҳои зиёде дар марзи шеъру шоирӣ ва махсусан ғазал ворид сохта, ки ба гумони мо ҳеч шоири дигаре наметавонад ба ӯ паҳлу занад. Перомуни ашъори ӯ олимону пажӯҳишгарон мақолаҳои зиёде ба нашр расонида, паҳлуҳои гуногуни эҷодиёти ӯро мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор додаанд. Доир ба зиндагиномаи ӯ ҳанӯз аз нимаи дуюми асри гузашта мақолаю навиштаҳое дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ ба табъ расидаанд.

Симинро дар адабиёти форсӣ дар радифи бузургоне мисли Нодири Нодирпур, Фурӯғи Фаррухзод, Ҳушанги Соя, Парвини Эътисомӣ, Сиёваши Касроӣ, Аҳмади Шомлу ва дигарон мешуморанд, ки дар ҳаққонияти ин андеша тардиде нест, вале замоне, ки мавзӯи ғазал мавриди баҳсу мубоҳиса қарор мегирад, номи Симин дастури нахустини баҳс мегардад.

Симин умри бобаракате дидааст ва тамоми зиндагии вай сарфи эҷоду офаридани шеъри воло гардидааст. Шеъри ӯ оинаест, ки зиндагии воқеии мардуми Эронро дар худ мунъакис гардонидааст.

Пажӯҳишчиёну тадқиқгарон ҳар кадоме ба андозаи диди худ ва ба дараҷаи фаҳмиши хеш ба осори гаронбаҳои Симин арҷ гузоштаанд ва воқеан ҳам, ҳамагон ба эҷодиёти ин шоираи сеҳрнигор баҳои арзанда додаанд. Ин ҷо оиди баъзе нозукиҳои ғазали Симини Беҳбаҳонӣ чанд ақидае иброз мегардад.

Устод А.Зарринкӯб дар атрофи вижагиҳои шеъри Симин чунин ибрози назар намуда: «аммо ӯ дар бештари ашъораш, то ҳадди ба шеваи Парвини Эътисомӣ ба аҳволи маҳрумони ҷомеаву омолу оломи онҳо низ алоқаи хос нишон медиҳад. Мааҳаззо, дар шеваи ғазал дар солҳои охир аз маъониву ва авзони ҷорӣ дастфарсуд фосила мегирад ва тафаннунҳое, ки дар ин замина мекунад, гоҳ-гоҳ шеваи А.Бедил ва Сафои Исфаҳониро тадоъӣ менамояд» [10, с.154].

Қобили зикр аст, ки дигаргунӣ ва таҳаввулеро, ки донишманди фозил А.Зарринкӯб дар мутуни шеъри Симин дида, наметавон инкор кард, вале нуктае, ки дар натиҷаҳои мӯшикофонаи муҳаққиқ муқаррар шуда, «омехтаи шеъру адаби сабки ҳиндиву давраи бозгашт аст. Наметавон инкор кард, ки шоир аз таваҷҷуҳ ба дақоиқу намунаҳои шеъри классики Эрон фурӯгузор намекунад. Аммо он чӣ дар кори ӯ диққату тааммули бештареро бар меангезад, нигоҳ ба адабу шеъри навгароёнаи даҳаҳои охир аст» [8, с.36].

Бояд гуфт, ки шоире, ки сухани наву тоза намегӯяд ҳеҷ гоҳ дар назди аҳли адаб ва ҷомеа ҷойгоҳи арзишмандеро пайдо карда наметавонад ва дар зиндагӣ муваффақ ҳам намешавад, зеро маҳз мардум ва ҷомеа ба навиштаю осори эҷодкорон баҳои сазовору ҳаққонӣ медиҳанд. Худи Симин дар иртибот бо шеъру шоирӣ изҳор дошта, ки ҳадафи ӯ аз эҷод даст ба иззату обрӯ, ё худнамоӣ нест, балки бозтобу ифодаи дарди ҷомеа аст.

Дарунмояҳои ашъори ин шоираи сеҳрқаламро мавзӯъҳои ватанпарастӣ, ишқи поки инсонӣ, мавзӯъҳои иҷтимоӣ, некию накукорӣ, ҷавонмардӣ, саховатпешагӣ ва дигар арзишҳои волои инсонӣ ташкил медиҳанд, ки таҳқиқи ҳамаҷонибаи онҳо мавқеу фурсати алоҳидаро тақозо мекунад.

Мавзӯи меҳварӣ дар шеърҳои Симини Беҳбаҳонӣ меҳану меҳанпарастӣ мебошад, ки бо як шакли наву тоза ва бо ибораву тобишҳои дилнишин ба қалам дода шуда, дар назари хонанда бо тариқи дигар ҷилвагар мегардад. Дар шеъри “Дубора месозамат Ватан” шоира мардумро ба он даъват кардааст, ки агар зарурат бошад, кас хоку гили Ватанашро бо хишти ҷони худ ва ҳар як сутуни онро бо устухони худ бояд бисозад, ки ин тобиш ниҳоят нишонрасу дақиқназарона сурат гирифтааст:

Дубора месозамат Ватан! Агарчи бо хишти ҷони хеш,
Сутун ба сақфи ту мезанам, агарчи бо устухони хеш.
Дубора мебӯям аз ту гул, ба майли насли ҷавони ту,
Дубора мешӯям аз ту хун, ба сели ашки равони хеш... [1, с.98].

Перомуни вазни ин ғазал бояд изҳор дошт, ки шоира онро дар баҳри ҳазаҷ иншо кардааст, вале ба таври бисёр ҳам нозуку борикбинона қолабҳои маъмулиро шикаста, дар байни ҳар ду рукни аввалу ду рукни охири мисраъҳо

“мафоилун (тун) мафоилун мафоилун (тун) мафоилун”
v - v - (-) v - v - v - v - (-) v - v -

як ададӣ ҳиҷои дарозро илова кардааст. Яъне, агар мо ин байтро ба баҳри ҳазаҷи мусаммани махбун нисбат диҳем, дар он сурат тавре ишора рафт, бояд аз ҳар мисраъ дутогӣ ҳиҷои дароз аз байн мерафт. Масалан, агар ба байти:

“Дубора месозамат Ватан! Агарчӣ бо хишти ҷони хеш,
Сутун ба сақфи ту мезанам, агарчӣ бо устухони хеш”.

назар андозем, мебинем, агар он дар қолаби арӯз дуруст ҷой дода шавад, пас ин байт ба шакли зер бояд навишта мешуд:

“Дубора (ме) созамат Ватан! Агарчӣ бо (хиш)ти ҷони хеш,
Сутун ба сақ(фи) ту мезанам, агарчӣ бо (ус)тухони хеш”.

Қисмате аз навовариҳои кори шоир бастагӣ ба тағйиру таҳаввуле дорад, ки дар вазни ашъораш ба зуҳур расидааст. Ба қавли муҳаққиқ Комёр Обидӣ «ӯ гоҳ аз авзони камистифодашудаи шеъри форсӣ баҳра мегирад ва гоҳ аз пораҳои вазне, ки ӯро ба вазнҳои истифоданашудае мерасонад. Дар ҳар ду сурат ин ташаккули зеҳнии қудратманд ва тасаллут бар оҳангу овои шеър ва каломи мавзуни форсӣ аст, ки шоирро дар ҳангоми сурудан ёрӣ медиҳад. Бар як таъбир тасаллуте огоҳона дар матни лаҳзаҳо ва ҳисҳои шоиронаи нохудогоҳ қарор мегирад» [8, с.37].

Худи шоира зимни як мусоҳиба перомуни авзони ашъораш чунин назар дода: «ин пораҳои калом дар бархӯрди аввал, бевазн ба назар мерасанд. Аз он рӯ, ки вазни муаллиф мустаъмал надоранд ва мисли шеърҳои гузаштагон, ҳазор сол дар ҳофизаи миллии мо такрор нашудаанд. Аммо аз он ҷо, ки ман муътақидам, ки вазн бо таваҷҷуҳ ба маънии луғавии он, вақте эҷод мешавад, ки амали тавозун ба вуҷуд омада бошад. Бовар дорам, ки дар баробари ҳар пораи калом, ки дар бархӯрди аввал бевазн ба назар мерасад, агар порае ба ҳамон вазн қарор диҳем, такрори ин тавозун, меъёри мушаххас аз вазни тозае ба даст медиҳад» [7, с.9].

Бояд гуфт, ки қисмати дуюми навовариҳои Симин аз нигоҳи муҳаққиқон пураҳамияттаранд ва он бастагӣ дорад ба талоше, ки ӯ дар роҳи боз кардани фазоҳову марзҳои тозаи маънавӣ дар домани шеъру ғазал намудааст. Дар ин росто ӯ таъбирҳову баёни дигаргунаеро бо кумаки вожагону каломи шоирона вориди шеър намудааст. Ошноӣ бо шеъри Симин нишон медиҳад, ки чӣ гуна каломи ӯ сохту резиши хос, чиниши кашандаву ҷаззоб дорад. Ба қавли худи ӯ «ман камтар ба тасвир сарфаҳм аз ҷанбаи тасвирии он фикр кардам, балки ҳамеша дар ҷустуҷӯйи чизе барои айният бахшидан ва отифа будаам ва шояд ҳамеша ҳамин отифа муҷиби тадоъии тахайюл шудааст ва шояд ба

ҳамин иллат тасвирҳои ман камтар интизоӣ ҳастанд. Ва бештар риштаи отифии ман аст, ки онҳоро ба сӯям мекашад. Аз тарафи дигар, тасвир ё тахайюлро ҳамеша дар тақорун ё таззод ё ташобеҳ ба кор гирифтаанд» [9, с.18].

Ба сифати намуна аз шеъри дигари шоира, ки “Биравед, то бимонам” унвон дорад, пораеро нақл мекунем, ки бо лаҳни соддаю сабки оммафаҳм эҷод шуда ва дар дили хонанда ҳиссиёти баланди ватанпарварӣ ва муҳаббати поку беолоиши меҳандӯстиро бедор менамояд:

Биравед, то бимонам, биравед, то бимонам,
Ки ман аз Ватан ҷудоӣ, ба Худо, наметавонам.
Чу маҷоли тан шавад тай, чу бирезадам рагу пай,
Ту ҳамон ҳикояти “най” шунавӣ зи устухонам.

Шаби ғурбат арчи рангин зи булуру нуру озин,
Ба чӣ кор оядам ин, ки аз ӯ на шодмонам?
Зи гудозаҳои оташ шабу рӯз дар кашокаш,
Чу хаёли ман мушавваш шуда зеҳни осмонам.

Гули рӯшанӣ ниҳон беҳ, хафа дар чароғдон беҳ,
Ки ба гӯшҳо синон беҳ зи хурӯши газмагонам.
Ҳараме, ки соя мезад, ба сарам агар бирезад,
Дили ман куҷо гурезад, ки муқими остонам?

Ману кӯдакону пирон, ғами ҷангҷӯ далерон,
Ба ҳамин хамӯши вайрон, ки дар ӯст ошёнам.
Ману кунҷи ин парешон, ба диёри сифлакешон,
Наравам, ки меҳри эшон ба гадовашӣ ситонам.
Агар ин кабудайвон на кушода асту хандон,
Зи ман асту шаҳрвандон, ки ба вом соябонам.
Ба умеди рӯзи беҳтар пайи гом-гоми дигар,
Задаам ба сӯйи бовар, биравед, то бимонам.

Тавре аз мушоҳидаи шеъри болоӣ ба назар мерасад, муаллиф барои ифодаи афкори меҳанпарастонаи худ як лаҳну вазни равон ва оҳангине истифода намуда, ки сурудаҳои Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ (“Бишнав аз най чун ҳикоят мекунад, В-аз ҷудоиҳо шикоят мекунад”) ва Нодири Нодирпур (“Куҳан диёро, диёри ёро, дил аз ту кандам, вале надонам, Ки гар гурезам, куҷо гурезам, в-агар бимонам, куҷо бимонам?”)-ро ба ёд меорад. Лозим ба таъкид аст, ки агар устод Нодири Нодирпур дар шеъри худ ба тариқи пурсиш ба мухотаби худ муроҷиат ба амал оварда бошад, ки дар сурати фирор кардан аз Ватан ба куҷо раваду дар сурати мондан дар куҷо бимонад, Симин ба таври қотеъона тасмим гирифтааст, ки агар ҳатто эҳтимолияти кушта шудан ҳам мавҷуд аст, вале дар ҳама ҳолат ӯ аз Ватани худ ба ҳеҷ ҷой фирор нахоҳад кард.

Ин шеър дар баҳри рамали мусаммани ахраби махбун (фаилоту фоилотун фаилоту фоилотун) эҷод гардидааст, ки вазни он барои ифодаи афкори меҳанпарастона хеле ҷаззобу равон ва даъваткунандаю ҳаяҷоновар буда, ба гӯши шунаванда хеле хушоянд садо медиҳад ва дар хотири вай нақш мебандад.

Қайд намудани он нукта мусаллам аст, ки Симин дар ифодаи афкори худ ба хотири роҳ ёфтан ба дили хонанда вазнҳои гуногуни арӯзро интихоб кардааст. Аз мушоҳидаҳо бармеояд, ки шоира барои ифодаи мавзӯъҳои ҳузнангезу дорои андешаҳои ғамангезу ҳолати рӯҳафтодагӣ вазнҳоеро интихоб намудааст, ки ба ҳолати рӯҳии ӯ мутобиқат намуда, ба нишонрас гардидани гуфтаҳояш авзони дарозро кор бурдааст. Масалан, шеъри зеринро мегирем:

Марг дар мурдоби худ бас нобаҳангомам кашид,
Оҳ аз ин мурдоби ваҳшатзо, ки дар комам кашид.
Марги пеш аз марг, яъне зиндагӣ бе шӯру ишқ,
Инчунин маргишикорам карду дар домам кашид.

Дар ин ғазал, ки дар вазни баҳри рамали мусаммани маҳзуф иншо гардидааст ва он баробар ба ҳашт бор фоилотун фоилотун фоилотун фоилун (-v-- -v-- -v-- -v-) дар як байт аст, мавзӯи ишқу муҳаббати поки инсонӣ тараннум шуда, набудани ишқро ба марг баробар медонад ва ин маъниро бо ибораи зебои “марги пеш аз марг” ифода месозад.

Албатта, тозакориҳои Симини Беҳбаҳонӣ дар шеъри муосир чи дар сабку чи дар забону баён фаровонанд, ки дар як мақола наметавон аз ҳамаи онҳо ёдовар шуд, вале як нуктаи муҳимро набояд сарфи назар намуд. Муҳимтарин хусусияти тозакориҳои Симин дар он зоҳир мешавад, ки ӯ зеҳнияти суннатиро бо зеҳнияти навгароёна ба таври нохудогоҳ омезиш медиҳад ва дар натиҷа як омезаи ибдоъомез пеши назар меояд.

Симин ба масъалаи таносуби андешаву мазмуну мундариҷа ва оҳангу зарби мусиқӣ аҳамияти ниҳоят бузурге аз худ нишон додааст. Қобили зикр аст, ки шохистарин коре, ки дар қисмати таҷаддуду навоварӣ шоир анҷом дода, ба авзони тозаи ӯ иртибот мегирад. Бар асоси пажӯҳишҳое, ки дар атрофи шеъри ӯ анҷом шуда дар ашъори худ 63 вазни тозаву бесобиқа ва 25 вазни нодири камсобиқаро ба кор гирифтааст. Бинобар ин ашъори Симинро месазад бузургтарин ганҷинаи авзони нодири арӯзи форсу тоҷик арзёбӣ кард.

Муқарриз: ***Қосимов Ҷ.*** – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти ДМТ.

А Д А Б И Ё Т

1. Беҳбаҳонӣ, С. Дашти Аржан / С.Беҳбаҳонӣ. – Теҳрон: Интишороти “Завор”, 1370. - С.143.
2. Беҳбаҳонӣ, С. Ҷойи по / С.Беҳбаҳонӣ. - Теҳрон, 1956. - С.229.
3. Беҳбаҳонӣ, С. Чилчароғ / С.Беҳбаҳонӣ. - Теҳрон, 1957. - С.200.
4. Беҳбаҳонӣ, С. Маҷмӯаи ашъор / С.Беҳбаҳонӣ. - Теҳрон: Муассисаи интишороти «Нигоҳ», 2001. - С.1380.
5. Доктор Аҳмад Маҳбуб. Гаҳвораи сабзафзо (Зиндагӣ ва шеъри Симини Беҳбаҳонӣ). – Теҳрон: Нашриёти «Солис», 1989. - С.188.
6. Зарқонӣ, М.А. Чашмандози шеъри муосири Эрон / М.А. Зарқонӣ. – Теҳрон: Нашри «Солис», 1386. - С.739.
7. Маҷаллаи Эроншиносӣ. – Теҳрон, 1376. - №1.
8. Обидӣ, Комёр. Тараннуми ғазал / Комёр Обидӣ. – Теҳрон: Ношир «Китоби Нодир», 1379. - С.187.
9. Ҳунар ва адабиёти имрӯз. – Бобул: Китобсаройи «Бобул», 1368.
10. زرين كوب عبد الحسين.شعر بي دروغ شعر بي نقاب. تهران، جاويدان، ١٩٨٦، ص ٣٣٨
11. Шамс Кайси Рози. «Аль-Муджам фи мауири шеир-уль-аджам»; автора введения, комментария и ведущего У. Тоирова. - Душанбе: Адиб, 1991. – 464 с.
12. Журнал о культуре и искусстве "Бухара". - Тегеран, Мехр-Обони, 1382. - Выпуск 32.
13. Сафар У. Учимся патриотизму (сборник статей) / У.Сафар. - Душанбе: Эр-граф, 2012. – 184 с.
14. Фуладванд. С лиц современной поэзии. - Тегеран, 1387. - 374 с.
15. Журнал иранских исследований. - Тегеран, 1376. - № 1.

СИМИН ВА МАСЪАЛАИ НАВОВАРӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлилу баррасии масоили навгароӣ дар ашъори шоираи маъруфи адабиёти муосири Эрон Симини Беҳбаҳонӣ ихтисос дорад. Қобили қайд аст, ки масъалаи суннат ва навоварӣ яке аз мавзӯъҳои калидии адабиёти ҷаҳон ва аз ҷумла Эрон ба шумор меравад. Равшан аст, ки дар оғози қарни XX бар мабнои масоили мазкур дар адабиёти муосири Эрон тағйироти муҳимме ба амал омад. Махсусан, дигаргуниҳои маҳсус дар шеър сурат гирифт, ҷараёнҳои тоза ба зуҳур расиданд, ки дар натиҷаи он мактаби Нимо Юшиҷ шакл гирифт. Ҷонибдорони суннат бо сарварии Маликушшуаро Баҳор “муборизаи ошкоро”-ро ба муқобили навҷӯӣ ва шоирони навгаро, ки ба онҳо Тақӣ Рафъат роҳбарӣ мекард, оғоз намуданд. Симини Беҳбаҳонӣ ҳарчанд аз афкори таҷаддудхоҳонаи Нимо ҷонибдорӣ менамуд, вале ҳаргиз ба таври мустақим аз мактаби ӯ пайравӣ накардааст. Симин аслан бар мабнои суннат эҷод карда ва асоси ашъорашро жанри ғазал ташкил медиҳад. Шоира дар муқоиса бо муосиронаш аз шоирони классик пайравӣ накардааст. Дар имтидоди фаъолияти эҷодӣ Симин ҳамеша кӯшидааст, то дар сохтори ин жанри классикӣ ва махсусан вазни он тозагӣ ворид созад. Ҷанбаи дигари ғазалиёти шоира дар забони шоиронаи он зоҳир мешавад, ки аз дигар муосиронаш мутафовит аст.

Калидвожаҳо: суннат, навоварӣ, шоир, ғазал, таҳаввул, адабиёт, ҷараён, арӯз, вазн, жанр.

СИМИН И ПРОБЛЕМЫ НОВАТОРСТВА

Статья посвящена анализу проблемы новаторства в творчестве знаменитой поэтессы современной иранской литературы Симин Бехбахони. Следует отметить, что тема традиция и новаторства является одной из ключевых вопросов мировой и в том числе пресидской литературы. Известно что начало XX века на базе данной проблемы на современной иранской литературе произошли значительные изменения. Ощутимую трансформацию притерпела поэзия, появились новые течения, в результате которого сформировалась школы Нима Юшиджа. Стороники традиции в лице Маликошшуара Бахор вели “открытую борьбу” против новаторств и поэтам модернистам во главе Таки Рафат. Что касается Симин Бехбахони, то она подерживая новаторские идеи Нима и его стороников, никогда не явилась непосредственным последователем его школы. Симин в основном творила на традиционном стиле. Основу ее творчества составляет жанр газел. Поэтесса в отличие от многих современников не подражает поэтов классиков. На протяжение творческой деятельности всегда Симин постаралась ввести новшества в структуре этого классического жанра и особенно на метрике. Симин на почве классического аруза создала более 63 новых арузовых метрик. Другой новаторский аспект

газели поэтессы заключается в поэтической лексике, которая в корне отличается от других современников Симин.

Ключевые слова: традиция, новаторство, поэт, газел, трансформация, литература, течение, аруз, метрика, жанр.

SIMIN AND THE CHALLENGES OF INNOVATION

The article is devoted to the analysis of the problem of innovation in the work of the famous poetess of modern Iranian literature Simin Behbahoni.It should be noted that the topic of tradition and innovation is one of the key issues of world literature, including Presidic literature. It is known that at the beginning of the 20th century, on the basis of this problem, significant changes took place on modern Iranian literature. Poetry suffered a tangible transformation, new trends appeared, as a result of which the school of Nimo Yushij was formed. The supporters of the tradition, represented by Malikoshshuar Bahor, waged an "open struggle" against innovations and poets to modernists led by Taki Rafat. As for Simin Behbahoni, supporting the innovative ideas of Nimo and his supporters, she was never a direct follower of his school. Simin mainly worked on the traditional style. The basis of her work is the ghazal genre. The poetess, unlike many contemporaries, does not imitate classical poets. Throughout creative activity, Simin always tried to introduce innovations in the structure of this classical genre and especially on the metric. Simin on the basis of the classic aruse created more than 63 new aruse metrics.Another innovative aspect of the poetess's ghazal is poetic vocabulary, which is fundamentally different from other contemporaries of Simin.

Key words: tradition, innovation, poet, ghazal, transformation, literature, current, aruse, metric, genre.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Амиркулов Нуриддин Амиркулович*** - Донишгоҳи технологии Тоҷикистон, муаллими калон. **Суроға:** 734035, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Н.Қарабоев, 63/2.
Тел.: **(+992) 919-53-40-01**

Сведение об авторе: ***Амиркулов Нуриддин Амиркулович*** - Технологический университет Таджикистана, старший преподаватель. **Адрес:** 734035, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. Н.Карабаев 63/2.
Тел.: **(+992) 919-53-40-01**

Information about the author: ***Amirkulov Nuriddin Amirkulovich*** - Tajik technological University, Senior teacher. **Address:** 734035, Republic of Tajikistan Dushanbe, Str., N.Karabaev, 63/2. Tel.: **(+992) 919-53-40-01**

УДК: 892.7.09

ОМИЛҲОИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ НАҚДИ АДАБӢ ДАР АДАБИЁТИ АСРҲОИ XVI-XVII

Маҳмадшоев М.М.
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

Адабиёти бадеӣ ҳамчун шакли шуури ҷамъиятӣ инъикоси образноки ҳаёт мебошад. Аз ин рӯ, адибон дар ҳамаи давру замонҳо ба қавли нависандаи маъруфи англис Оноре де Балзак “котибони ҷамъият” ба шумор мерафтаанд, ки тамоми ҳодисаву воқеаҳо ва тағйироту таҳаввулоти дар ҷомеа ба амал меомадаро, инчунин олами ботинӣ, эҳсосу завқ ва маънавиёти инсонро тавассути каломи бадеӣ оливу арзишманд, таъсирбахшу ҳаяҷоновар инъикос намудаанд. Ба андешаи муҳаққиқони соҳа ин тасвири хушку холии ҳодисаҳои ҷамъиятиву таърихӣ, сиёсиву фарҳангӣ, ё саргузашти муқаррарии инсон, тақлиду нусхабардории холии зебоиҳои табиӣ набуда, тасвири образнокест, ки дорои марому мақсади ниҳоӣ, яъне ғояи муайянеро пайгирикунанда мебошад. Маҳз ҳамин образнокиву аҳамияти эстетикӣ доштани он “хусусияти асосиву принсипиалии адабиёти бадеӣ” ба шумор меравад [8, с.65].

Аз ин ҷост, муҳаққиқони соҳа образи адабиро “тасвири мушаххас, дар айни замон умумиятдодашудаи ҳаёти инсон, ки бо ёрии тахайюлот офаридашуда, дорои аҳамияти эсетикӣ мебошад” [8, с.63] таъриф кардаву адабиёти бадеиро ҳамчун навъи санъати тамоми паҳлуҳои ҳаёти ҷамъиятиро фарогиранда, ё худ, “фаъолияти идеологии инсон” маънидод намуда [8, с.4], бе бунёд будани ақоиди сохтаи “санъат барои санъат”, “санъати соф”- ро бо овардани далелу бурҳони қотеъ аз осори бузургтарин намояндагони адабиёт, исбот кардаанд.

Аз ҳамин ҷост, ки адабиёти бадеӣ нисбат ба дигар анвои санъат, монанди саноеи мусиқиву наққошӣ, рассомиву ҳайкалтарошӣ дар ташаккули афкори ҷамъиятӣ таъсири бештаре дорад. Бино ба хулосаи донишмандон ягон соҳаи фаъолияти инсон нест, ки адабиёти бадеиро фаро нагирифта бошад ва дар ин росто шоҳкориҳои адабии арзишманд таълиф нагардида бошад. Бо ибораи дигар, адиб ҳангоми тасвири манзараи табиат, ҳусни гулу нолаи булбул, амвоҷу тӯфони баҳру ҷӯшу хурӯши наҳр, акси садои кӯҳу торикии ҷангали анбуҳ, хуллас, аҷоиботи ниҳону ошкори офоқу анфус ҳам инсонро дар мадди назар дорад ва тавассути тасвири ҳодисаву воқеаҳои рӯзмарраи ҳаётӣ, саргузашти инсон, воқеаҳои таърихӣ, вазъи мавҷудаи сиёсиву фарҳангиву иҷтимоиву ахлоқии замон, орзуву омоли аҳли ҷомеаро ифода мекунад. Арзиши осори бадеиро, пеш аз ҳама, муносибати адиб ба масоили мутазаккира, то кадом дараҷа таъсир намудани андешаҳои суханвар ба мухотаб, созгории афкори дар асари бадеӣ баёншуда ба талаботи давру замон ва меъёрҳои фарҳангиву иҷтимову ахлоқии ҷомеа муайян менамояд.

Суханвар маҳз тавассути образнокии каломи бадеӣ ба эҳсос, зеҳну шуури инсонҳо таъсир расонида, мехоҳад бад-ин васила ғояеро, ки аъзоёни ҷомеа ба даркаш расидаанд, ё нарасидаанд, пазиро гаштаанд, ё қабул надоранд талқин намояд. Бегумон, адибе, ки дар ин ҷода муваффақ аст, имкони васеи пайвастан ба абадиятро молик мегардад. Ба ибороти дигар, адиб бо тасвири ҳаводиси табииву таърихӣ ва ҷамъиятӣ, тасвири саргузашти инсон, олами ботинии персонажи асараш, ҳатто тасвири манзараи мафтункунанда, ё маҳкумкунандаи табиии муҳит, муносибати хешро баён менамояд ва мехоҳад ба дигар аъзоёни ҷомеа таъсир расонида, эҳсоси ононро ба таҳрик оварад ва муносибати эшонро муайян намудаву мавқеи ишғолнамудаашонро тақвият бахшад, ё тағйир диҳад.

Мусаллам аст, ки ҳар як давраи таърихӣ вобаста ба вазъи сиёсиву иқтисодиву иҷтимоӣ, инкишоф ё инқирози соҳаҳои мухталифи ҳаёти ҷамъиятӣ, аз ҷумла, ҳаёти илмиву фарҳангиву ахлоқӣ вижагиҳои хосси хешро дорад ва муҳим ҳамон аст, ки мавҷудияти шароити мусоиди сиёсиву иқтисодӣ боиси инкишофи ҳаёти илмиву фарҳангӣ гашта метавонад. Яъне шароити таърихии мавҷуда индикатор- нишондиҳандаи вазъи тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятист, ки дар осори адабӣ низ акс меёбад. Ба ибораи дигар, шеъри шоир садои баланди ҳамовозии амиқ ва ё эътирози шадид нисбат ба вазъи ҳукмфармост, ки ин таъсири мутақобилаи адабиёти бадеӣ ва ҷомеаро таъмин менамояд.

Адабиёти асрҳои XVI-XVII, ки дар навбати худ ба ду давра тақсим мешавад бо чанд хусусияти хосси худ аз адабиёти дигар давраҳо тафовути ҷиддӣ дорад. Хусусияти асосии адабиёти ин давра ба ду қисм ҷудо шудани муҳити адабии дар давоми қарнҳо шаклгирифтаву ташаккулёфта, коста шудани равобити адабии Хуросону Мовароуннаҳр, рӯ ба сӯйи Ҳиндустон овардани адибони Хуросону Мовароуннаҳр мебошад.

Намояндагони адабиёти нимаи аввали асри XVI асосан бо сабкҳои хуросониву ирокӣ эҷод карда, анъанаҳои мактаби адабии Ҳиротро идома додаанд. Аз нимаи дуюми асри XVI пайдо шудану густариш ёфтани сабки ҳиндӣ, дар асри XVII бошад, дар эҷодиёти Мирзо Абдулқодири Бедил ба авҷи аълои рушд расидани ин сабк ва пайдо намудани пайравони зиёд, таъсири амиқ расонидан ба давраҳои минбаъдаи адабиёти тоҷик ва ба майдони ҳунар омадани мактаби ҷадиди адабӣ аз шумори вижагиҳои хосси ин давра маҳсуб мешавад.

Мувофиқи маълумоти сарчашмаҳои таърихиву адабӣ дар натиҷаи низоъҳои зиёди Сафавиёну Шайбониён, махсусан, авҷ гирифтани зиддиятҳои мазҳабӣ ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва илмиву адабии Хуросону Мовароуннаҳр куллан тағйир ёфт ва илму адаби ҳар ду мамлакат талафоти зиёди моддиву маънавӣ диданд. Тибқи маълумоти маъхазҳои хаттии таърихиву адабӣ авҷ гирифтани таассуби мазҳабӣ, аз рӯйи мавзӯъҳои мазҳабӣ муайян намудани эътибори шоирон аз тарафи ҳукуматдорони сафавия сабабгори ба таъқибу озору шиканҷа гирифтор гардида, ҳатто қатли шоирони тавонои давр гардида буд. Чунончи барои ба қасидаи “Дарёи аброр”- и Амир Хусрав ҷавоб гуфтани адиби тавоно Огаҳӣ, ки матлааш:

Арсаи шаҳри Ҳарӣ рашки сипеҳри ахзар аст,
Даргаҳашро шамсаи хуршед гулмехи зар аст [6, с.140]

буда, дар идома байти

Чархи каҷрав бин, ки аз таъсири ӯ шаҳре чунин,
Маскани ҷамъе парешонрӯзгори абтар аст,

омадааст, бо фармони ҳокими шаҳри Ҳирот забони шоирро буридаанд, ки дар ин бора Фахрии Ҳиротӣ, Хондамир, Соммирзо, Нисорӣ дар асарҳои хеш маълумот додаанд [6, с.140].

Мувофиқи маълумоти Соммирзо бо фармони ҳокими Ҳирот Амирхон забону дасти рости шоир Аҳмади Табасиро, ки ҳокиму атрофиёнашро ҳаҷв намуда буд, бурида буданд. Тибқи маълумоти сарчашмаҳо Мавлоно Замириро барои гуфтани қитъае дар сараш тахтакулоҳ пӯшонидаву рӯяшро сияҳ карда гирди шаҳр давр занонидаанд [6, с.141]. Инчунин мувофиқи ахбороти Амин Аҳмади Розӣ шоҳ Таҳмосп чашмони шоири номдору ангуштнамои замони худ Мавлоно Абулқосим Амирро гӯё барои ба мазҳаби тансух майл карданаш кӯр месозад, ки дар ин бора худи шоир гуфта:

Шоҳо, зи либоси нур урам кардӣ,
В-аз даргаҳи худ ба ҷабр дурам кардӣ,
Се сол, ки маддоҳи ту будам шабу рӯз,
Ин ҷоизаам буд, ки кӯрам кардӣ [6, с.141].

Тибқи маълумоти сарчашмаҳо дар ин давра бо гуноҳи ночизе, махсусан, аз рӯйи таассуби мазҳабӣ шумори зиёди аҳли завқ ба қатл расонида шудаанд. Мувофиқи маълумоти Восифӣ гумоштагони сафавия шоир Ҳофиз Зайниддинро бо ҷурми суннӣ буданаш дар байни издиҳом бо шамшер пора-пора кардаанд [11, с.82]. Бино ба маълумоти Нисорӣ шоири навҷавон Нуриддин Муҳаммадро муҷтаҳидини қизилбошия бо табар пора кардаанд [6, с.141]. Ҳамчунин, маъхазҳои адабиву таърихӣ кушта шудани шоирон Наҷмиддин Кавкабии Бухороӣ, Мавлоно Монӣ, Ятими Машҳадиро низ хабар медиҳанд [6, с.140].

Аз ин мисолҳо бармеояд, ки “вазъи адабии солҳом 30-уми Хуросони асри XVI воқеан муҳити пурфитнаи шоиркуш будааст” [6, с.142]. Маҳз ҳамин муҳити тоқатфарсо бисёр намояндагони аҳли фазлро водор намуд, ки иҷборан ҷилои ватан намуда, роҳи Ироқу Мовароуннаҳру Ҳиндро пеш гиранд.

Ҳамин тариқ, офарандагони каломи бадеъ ҳамчун пешқадамтарин намояндагони қишри ҷомеа зуҳуроти ҳама гуна падидаи ҳаёти ҷамъиятиро бо тезӣ пай пай бурдаву эҳсос мекунанд ва гоҳо таҳти таъсири эҳсосоти хеш осори бадеӣ меофаранду муносибати хешро муайян менамоянд, яъне вокунише нисбат ба зуҳуроти падидомада нишон медиҳанд, ки ин

ҳол ба эҳсоси мардум таъсир расонида, боиси пайдоиши вокуниши аъзоёни ҷомеа ба асари бадеӣ гардида метавонад.

Яъне, ҳамин вокуниши аъзоёни ҷомеа бар асари бадеӣ омили пайдоиши нақди адабӣ мегардад. Дар айни замон ба таъқибу фишору таҳдид, ҳатто қатл муҷозот шудани равшанфикрон аз тарафи зимомдоронро метавон вокуниш ба вокуниш номгузорӣ кард. Дар мисолҳои зикршуда баръало ба мушоҳида мерасад ва метавон гуфт, ки ин аксуламали ҳукуматдорони ҳамон давр худ навъе нақд аст, ки ҷанбаи иҷтимоӣ дораду ангезаи сиёсӣ ё ақидавӣ доштани он ба мушоҳида мерасад.

Ҳаёти ҷовидонӣ ёфтани номи адибу осори ӯ, ба қавли Фирдавсӣ **“аз боду борон газанд наёфтани кохи бинокардааш”** ва ё дар дили хонанда раҳ наёфтану зуд ба коми фаромӯшӣ фурӯ рафтани осори бадеӣ, пеш аз ҳама, ба ҳамин талабот вобастагии ногусастанӣ дорад, яъне адиб ҳамчун намояндаи пешқадами қишри ҷомеа ҳама гуна падидаи ҷамъиятиро зуд пай мебарад ва муносибати хешро баён мекунад ва вокуниши дигар аъзоёни ҷомеаро ба вуҷуд меорад, ки ин ҳол тибқи хулосаҳои донишмандони соҳа бидуни шуури интиқодӣ, ё худ андешаи интиқодӣ ғайриимкон аст, ки ҳамин вокуниши аъзоёни ҷомеа нисбат ба осори бадеӣ, хоҳ аз ҷониби донишманди соҳаву адибон (ҳирфавӣ-М.М.), хоҳ аъзоёни қатории ҷомеа (ҳаваскорӣ-М.М.) худ нақди адабист.

Нақди адабӣ аз ибтидои пайдоиш ҳамқадами адабиёти бадеист. Дар тӯли таърихи мавҷудият, таҳаввул ва инкишофи худ на танҳо сабабгори тараққиёти адабиёти бадеӣ гардидааст, инчунин, дар ташаккулу рушди афкори интиқодии ҷомеа таъсири бевосита расонидааст. Ба қавли донишманди тоҷик Х. Шарифзода “...аҳамияти ин илм (нақди адабӣ -М.М.) нисбат ба арӯзу қофия барои таърихи адабиёт бузургтар аст” [12, с.20], зеро адабиёти бадеӣ дар муайян намудани муносибати аҳли ҷомеа нисбат ба ин ё он зуҳуроти ҷамъиятӣ, аз ҷумла, вазъи сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва ахлоқиву фарҳангиву эстетикӣ нақши калидӣ мебозад. Чунки адибон ҳамчун қишри пешсафи ҷомеа пайдоиши ҳама гуна падидаро зуд пай мебаранд ва нисбат ба ҳама гуна падидаҳои мақбул ё номақбул, матлуб ё номатлуб вокуниш нишон медиҳанд ва маҳз ҳамин андешаи пешқадам зуд дар байни аъзоёни ҷомеа мунташир мегардад.

Маънои луғавии “нақд” дар луғатҳо сара кардани динору дирам, назар кардан ба динору дирамҳо, то сара аз носара шинохта шавад; беҳин чизе баргузидан; ошкор кардани айб каломро; назар кардан ба шеъру сухан ва тамйиз додани хуби он аз бадаш, ҷудо кардани сара аз носара [3, с.1530]; “муайян намудани арзишҳо, санҷидан, таъйин кардани қазоват ва судури ҳукм дар мавриди амр ё умурҳо” [4, с.18] маънидод шудаву фоъили он саракунандаи дирҳамҳо; тамйиздиҳандаи миёни пули сара ва носара, сарроф, инчунин ба маънои маҷозии хурдагир, нуктагир, нуктасанҷ, борикбин маънидод шудааст [3, с.1084].

Ба маънои истилоҳӣ нақди адабӣ навъе аз анвои улуми адабист, ки шинохту муайян намудани арзиши воқеии осори адабӣ буда, аҳамияти беандоза калон дорад, зеро “агар интиқод дар миён набошад, арзиши воқеии осори ҳунарӣ маълум намегардад” [5, с.52] ва дар он сурат ба қавли шоирони соҳибмақоме чун Хоҷа Ҳофиз, Шайх Камоли Хуҷандӣ, Абдурраҳмони Ҷомӣ, Нозими Ҳиротӣ, Абдулқодири Бедил ва Сайидои Насафӣ **“саррофони гавҳарношинос хармуҳраро бо дурр баробар”** мекарданду бозори **“сустназмон”** ривоҷ ёфтаву **“бар фарқи ҳарифони қолабигӯй”** хиште назада мемонд ва **“оне, аз ҷаҳл ҳирро аз бир”** фарқ намекард, худро **“шоир”** мехонду **“ба шамъи назм ҳасудон чун муми оташдида”** гудохта нагардидаву **”хирасарон”** даъвии **“рамзошноии маънӣ”** кардаву **“кӯроне чанд саррофӣ”** карда **“обрӯро ба хоки тира баробар ”** менамуданд ва **“дуздони маъонӣ”** дар **“суханчинӣ”** густохтар гардида, каломи беманфиати тақлидӣ, ҳиҷогӯӣ ва сухани камарзиш равнақ ёфта, адабиёт мавқеъ ва имконоти васеи **“инсонсози”-**и худро аз даст медод ва ба бозори колои беарзишу нолозим табдил меёфт ва адиб, ки Балзак **“омӯзгори одамон”** номида буд, ин салоҳиятро аз даст медод ва ба гуфтаи Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ **“бе шоир синаи миллат бе дил”** мемонду **“миллати бе шоир ба анбори гил”** табдил меёфт.

Дар адабиётшиносии тоҷик бобати ташаккулу таҳаввули нақди адабӣ, рисолаву мақолаҳои зиёд таълиф шудаанд. Ҷонон Бобокалонова дар “Назаре ба таърихи танқиди адабии тоҷик” ном асараш оид ба таърихи пайдоиш ва инкишофи нақди адабии тоҷик, аз ҷумла, падидаҳои нақди адабӣ ва адабиётшиносӣ дар ёдгориҳои хаттии қадим ва асрҳои миёна, марҳилаҳои инкишофи танқиди адабии муосири тоҷик, нақди адабӣ ва адабиёти атфол, имрӯзу фардои танқиди адабии тоҷик мулоҳизаронӣ намудааст [2].

Инчунин, Ҷумъақул Ҳамроев дар “Асрори нақди адабӣ” ном таълифоти хеш оид ба нақди адабӣ, анвои равишҳову жанрҳои он ва вижагиҳои жанрҳои нақди адабӣ маълумот додааст [10].

Агар ба таърихи нақди адабӣ назари иҷмолӣ андозем, ба зудӣ пай хоҳем бурд, ки он аз ибтидои пайдоишаш таъсири басо бузурге андар кашф, шинохту эътироф, муайян намудани арзиши воқеии каломи бадеӣ бар дӯш дошта, ба ин васила на танҳо омили рушди адабиёти бадеиву муаррифии шоистаи он саҳим аст, инчунин, яке аз васоити муассири ташаккули шуури интиқодии ҷомеа ба ҳисоб меравад.

Дар баробари нақди адабӣ таърихи адабиёту назарияи адабиёт барин илмҳо низ ба таҳқиқу пажӯҳиши паҳлуҳои мухталифи осори бадеӣ сару кор доранд, ки ҳар яке аз улум доираву ҳудуди мушаххасу мавзӯи муайяни таҳқиқу баррасии худро дошта бошанд ҳам, аввалан бидуни объекти таҳқиқ, сониян бидуни якдигар арзи вуҷуд доштанашон амрест мутлақо ғайриимкон. Аз ин рӯ, миёни донишмандони соҳа оид ба муносибати мутақобилаи ин илмҳои фунуни адабӣ ихтилофи назар ва андешаҳои мухталиф ҷой доранду гурӯҳе бар онанд, ки нақди адабиву таҳқиқи адабӣ як мафҳуманд ва қисмати дигар равобити байни ин илмҳоро тамоман инкор месозанд” [4, с.18].

Устоди гурӯҳи забон ва адабиёти форсии донишгоҳи Лакҳнав доктор Осифа Замонӣ дар асараш “Муҳаққиқин ва мунтақидини маъруфи забон ва адабиёти форсии Ҳинд дар асри бистум” [4] мафҳуми “нақд” ва бо зиндагӣ робитаи мустаҳкам доштани онро шарҳ дода, оид ба нақди адабӣ андешаҳои ҷолибе баён карда, навиштааст: “Нақд ба шакли асосӣ вокуниши фитрии инсон аст ва аз ҳеҷ талоши шуурӣ сарчашма намегирад” [4, с.18].

Вай дар шуури инсон пайдо шудани аксуламали интиқодиро ба об андохтани сангреза, ки боиси пайдоиши амвоҷи зудгузар мегардад, монанд карда, ба эҳсосу таъсир робита доштани нақдро таъкид намуда менависад: “Дар шуури инсон бо дидани чизе амвоҷе ба ҳамин гуна ба шӯр меояд ва бад-ин сурат дида мешавад, ки оғози нақд бо эҳсосу таъсир робитаи мустаҳкаме дорад. Бояд гуфт, ки ҳамроҳи эҳсос шуур ҳам ба фаъолият мепардозад ва баъд аз он амали ҷустуҷӯ ва бозёбии хубӣ ва зиштиҳо оғоз мегардад, аммо бояд гуфт, ки ин амал фақат вобаста ба зиндагии худи шахс нест, балки саҳми бахшҳои гуногуни муҳити иҷтимоии вай низ дар он қобили ёдоварӣ аст ва бад-ин сурат дида мешвад, ки нақд робитае мустаҳкам бо зиндагӣ дорад” [4, с.18]

Баъдан, Осифа Замонӣ мафҳуми “таҳқиқ”-ро низ шарҳ дода, таҳқиқи адабиро “санади иртиқои (болоравӣ-М.М.) зеҳни инсон” маънидод карда, бо далелу бурҳони муътамад андешаҳои як чиз будани нақди адабиву таҳқиқи адабӣ ва ҳам мавҷуд набудани равобити байни ин илмҳоро ботил ҳисобида, дар асоси хулосаҳои донишмандон Калимиддин Аҳмад, Абдулҳусайн Зарринкӯб ва Доктор Сикандар “на як чиз будани нақди адабиву таҳқиқи адабӣ ва на беробита будани нақди адабиву таҳқиқи адаби”- ро таъкид намуда, андешаҳояшро ҷамъбаст намуда менависад: “Аз ин нуктаҳо ба таври куллӣ чунин натиҷа ба даст меояд, ки таҳқиқу нақд бидуни якдигар ба шакли воқеӣ наметавонанд вуҷуд дошта бошад” [4, с.20].

Равобити ҷудонашаванда доштани таърихи санъат бо назарияи онро муҳаққиқу мунаққиди варзидаи рус рус Н.Г. Чернишевский мавриди таҳқиқ қарор дода, хулосаи ҷолиби таваҷҷуҳ бароварда, навиштааст: “Таърихи санъат ҳамун асоси назарияи санъат хидмат мекунад, сипас назарияи санъат барои пажӯҳиши нисбатан комилтару пурратари таърихи санъат ёрӣ мерасонад. Бидуни таърихи ашё назарияи ашё вуҷуд надорад, аммо бидуни назарияи ашё таърихи он ҳам ҳеҷ маъние надорад, зеро оид ба ашёву аҳамият ва ҳудуди он ҳам тасаввуроте вуҷуд дошта наметавонад” [8, с.265-266].

Соҳаи пажӯҳиши илми адибиётшиносии кунунро муҳаққиқини мутақаддами тоҷику форс “улуми адабӣ” номидаву анвои онро мушаххасан нишон дода буданд [12, с.56; 3, ҷ.2, с.1552]. Оид ба миқдори дақиқи анвои улуми адабӣ дар байни уламои соҳа ихтилофи назар вуҷуд дошта, агар гурӯҳе 12 навъи улуми адабиро номбар карда бошанд, гурӯҳи дигар ин миқдорро то 15 расонидаанд [12, с.56; 3, ҷ.2, с.1552]. Имрӯз таҳти мафҳуми “адиб” танҳо офарандагони каломи бадеъ фаҳмида мешавад, аммо тибқи маълумоти маъохизи илмиву адабӣ дар гузашта шахси дар тамоми улуми адабӣ, ё яке аз илмҳо тахассус пайдо кардаро ҳам “адиб” меномидаанд [12, с.21].

Дар таърихи адабиётшиносии классикии тоҷику форс олимоне, ки ба таҳқиқи яке аз навъҳои улуми адабӣ, аз ҷумла: арӯз, қофия, нақд-уш-шеър (илми тақриз-М.М.),

санъатҳои бадеӣ, иншо, илми бадеъ, илми баён машғул шудаву осори илмии арзишманд таълиф намудаанд, зиёд мебошанд.

Нақди адабии классикии тоҷик, ки онро нақд-уш-шеър, қарз-уш-шеър ҳам мегуфтанд, ҳамқадами адабиёти классикӣ буда, то замони таълифи аввалин асарҳои адабиётшиносӣ дар ашъори шоирон арзи вуҷуд дошт, ки онро нақди шоирона ҳам мегӯянд. Мувофиқи маълумоти сарчашмаҳои илмиву адабӣ ва хулосаҳои донишмандони соҳа аз устод Рӯдакӣ ва ҳамасрони ӯ сар карда, дар ҳамаи давру замонҳо шоирон аз балоғату нафосати шеъри худ бо ифтихор сухан кардаанд ва ё оид ба нуқсу уюби шеъри шоирони дигар мулоҳизаронӣ намудаанд.

Андешаҳои адабӣ, аз ҷумла, ноқидии шоирон дар осори бадеии хеш мавриди таҳқиқу баррасии донишмандони соҳа гардида, оид ба ин масъала мақолаву рисолаҳои зиёде таълиф шудаанд.

Адабиётшиносони тоҷик Ҳусейнзода Ш., Ҳодизода Р., Бақоев М., Шарифов Х., Сатторов А., Мақсудов Б., Шарифзода Б., Шарифов М., Насриддинов А., Ҳоким Қаландариён, Нуралӣ Нурзод дар таълифоти хеш оид ба нақди адабӣ дар ашъори шоирон андешаҳои ҷолиб баён намудаанд.

Дар ҳамаи даврaҳои адабӣ шоирон дар ашъори худ андешаҳои судманде оид ба муносибати суханвар ба шеъру шоирӣ, вазифаи шоир ва мақому мартабааш, таъсири ашъори ӯ дар ҷомеа, иртиботи лафзу маънӣ дар шеър, шеъри маснуъ ва матбуъ афкори адабии шоирони пешинро баён кардаанд, ки барои равшан намудани бисёр паҳлуҳои эҷодиёти адибон аҳамияти назаррас доранд.

Муаллифи китоби “Шамс Қайси Розӣ-ноқиди шеър” афкори адабии шуарои асрҳои X-XII-ро мавриди пажӯҳиши муфассал қарор додаву оид ба вижагиҳои хосси ин шеваи нақкодӣ дар мисоли андешаҳои адибон мулоҳизаронӣ намуда, афкори адабии суханварони даврaҳои мутазаккираро таҳлил намудааст [12, с.29-36].

Дар ин шеваи нақди адабӣ асосан шоирон ба шеъри якдигар баҳо додаанд, бузургиву мартабаи гузаштагонро эътироф намудаанд ва ҳисси ихлосу эҳтироми хешро баён намудаанд, гоҳо дар пояи ашъори бузургон қарор доштани шеъри худрову пайрави эшон буданашонро таъкид намудаву гоҳо худситоӣ карда, даъвии сахти суханварӣ намуда, худро аз тамоми шоирони гузаштаву ҳамасрони хеш афзалтар донистаанд. Ҳамчунин, ба ҳасудону нотавонбинону ба қавли Хоҷа Ҳофиз **“сустназмон”** ҷавоби муносиби дандоншикан додаанд ва ниҳоят, барои ҳимояи сабку равиши шеъри худ ва ҳифзи мартабаи шоириву обрӯйи хеш садо баланд кардаанд, ки муҳаққиқони соҳа ин навъи нақкодиро “нақкодии шуаро” номидаанд, ки бештар ҷанбаи завқӣ дорад [5, с.54].

Мувофиқи хулосаҳои Худоӣ Шарифов дар ин шеваи нақд “на ҳамаи ақидаҳои назарии шоирон хусусиятҳои умумии тараққиёти адабиёти даврро ифода мекунанд. Ақидаҳои адабӣ-эстетикии шоирон мисли ҳамаи даврaҳо бештар бо хусусиятҳои услубии эҷодиёти онҳо алоқаманд аст ва дар ҳамин асос то андозае хусусиятҳои субъективӣ доранд” [12, с..120]

Ин равиши нақди адабӣ дар адабиёти асрҳои XVI-XVII низ идома ёфтааст ва аксар суханварони шинохтаи даврaҳои адабии мазкур мисли Камолиддини Биноӣ, Абдуллоҳи Ҳотифӣ, Абдурраҳмони Мушфиқӣ, Бадриддин Ҳилолӣ, Зайниддин Маҳмуди Восифӣ, Нозими Ҳиротӣ, Шавкати Бухороӣ, Соиби Табрезӣ, Сайидои Насафӣ, Фитрати Зардӯзи Самарқандӣ, Мулҳами Бухороӣ, Мирзо Абдулқодири Бедил оид ба мақому мартабаи сухан, ҳунари шоирӣ, хусусиятҳои услубии ашъори хеш сухан рондаанд, ё дар ҷавоби ҳарифону муддаиён дар гуфтани шеър бартарӣ доштани худро таъкид намудаанд.

Дар даврaҳои гуногуни рушди улуми адабӣ ва таълиф шудани осори зиёди адабиётшиносӣ амсоли “Чаҳор мақола”- и Низомии Арӯзии Самарқандӣ, “Маҳосин-ул-калом”-и Марғинонӣ, “Тарҷумон-ул-балоға”-и Муҳаммад бинни Умари Родуёнӣ, “Ҳадоиқ-ус-сеҳр фи дақоиқ уш-шеър”-и Рашидаддини Ватвот, “Роят-ул-арӯзайн”, “Канз-ул-қофия”, “Ҳуҷистанома дар илми арӯз”-и Имом Ҳасани Қатто, “Ал-муъҷам”- и Шамси Қайси Розӣ, “Бадоеъ-ус-саноеъ”- и Атоулло Маҳмуди Ҳусайнӣ равияи наве дар нақд-уш-шеър падид омад, ки муҳаққиқони соҳа ин навъи нақди адабиро, ки асосан мувофиқату мутобиқат кардани осори бадеӣ ба қавоиду талаботи низоми назарияи маъмулу роиҷгардида, амсоли арӯзу қофияву саноеи бадеъ ва уюби ашъор аз ҷиҳати ҷой доштани сирқоти шеъриву таворуд ва шартҳои танзиму татаббуъ ва ҳам маъониву балоғату

қавоиди забону сабкро арзёбӣ мекунад, нақди ҳирфавӣ ё худ нақди фаннӣ номидаанд [5, с.342].

Равияи дигари инкишофи нақди адабӣ дар асрҳои XVI-XVII осори мансури адабиву ёддоштӣ амсоли “Наводир-ул-вақоеъ”-и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ, “Бобурнома”-и Мирзо Бобур, “Латоиф-ут-тавоиф”-и Фахриддин Алии Сафӣ ва асарҳои таърихӣ амсоли «Ҳабиб-ус-сияр»-и Хондамир мебошанд. Осори мутазаккира барои равшан намудани масоили зиёди таърихиву фарҳангӣ ва адабии асрҳои XVI-XVII аҳамияти назаррасро дорост. Зеро муаллифони осори зикршуда аввалан, худ дар фунуни улуми адабӣ дасти тамом доштаанд, сониян худашон иштирокчиёни бевоситаи маҳфилҳои илмиву адабӣ будаанду ҷараёни бисёр маҳфилҳои илмиву адабиро бо тамоми ҷузъиёташ қаламдод намуда, андешаву бардоштҳои ҷолиби хешро воқеъбинона баён кардаанд ва ашъори адибони муосири худро таҳлилу баррасӣ намудаанд. Мувофиқи маълумоти сарчашмаҳои илмиву адабӣ дар асрҳои XVI-XVII низ мисли дигар даврaҳо дар ҳавзаҳои бузурги адабӣ, аз ҷумла, дар доираҳои адабии Хуросон, Самарқанд, Бухоро ва Ҳирот маҳфилҳои илмиву адабӣ баргузор мегардиданд ва аҳли илму адаб дар ин маҳфилҳо маҳорату истеъдоди худро намоиш медодаанд, мушоираву сабқатҳову табъозмоиҳо баргузор намуда, оид ба ҳусну қубҳи осори якдигар изҳори назар мекардаанд, ки бидуни тардид аз мавҷудияту фаъолияти маҳфилҳо дар инкишофи адабиёт, аз ҷумла инкишофи нақди адабӣ аҳамияти беандоза калон доштаанд.

Ниҳоят, равияи охирин интишори нақди адабӣ дар асрҳои XVI-XVII баҳои тазкиранависон ба ҳусну қубҳи ашъори шоирон мебошад.

Ҳамин тариқ, дар ин даврaҳои адабӣ наққодии маҷолису маҳофили адабӣ, нақдҳои нависандагони осори ёддоштиву таърихӣ ва муаллифони тазкираҳои адабӣ дар ҳоли рушд қарор дошта, яке аз маъмултарин анвои нақди адабӣ, ки наққодии шуаро ва ё нақди завқӣ ҳам мегӯянду суханварон оид ба мақому мартабаи шоирони гузашта ва ё ҳамзамонони худ андешаронӣ намуда, бад-ин васила ашъори хешро дар пояи шеъри бузургон, гоҳо аз онон ҳам болотар гузоштаву худситоӣ мекунанд, бештар ривоҷ ёфтааст. Адибони маъруфи ин даврaҳои адабӣ амсоли Камолиддини Биноӣ, Осафӣ, Ҳотифӣ, Бадриддини Ҳилолӣ, Восифӣ, Шавкати Бухороӣ, Саққо, Сайидо, Соиби Табрезӣ, Низоми Ҳиротӣ, Бедил ба камоли ихлосмандиву эҳтироми хосса ва арҷгузории самимӣ аз шуарои мутақаддам амсоли устод Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Хоқонӣ, Низомӣ, Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ, Саъдӣ, Хоҷа Ҳофиз, Ҷомӣ, Ҳасани Деҳлавӣ ёд мекунанд ва ашъори онҳоро татаббуъ гуфтаву худро пайрави эшон меҳисобанд. Ҳамчунин аз вежагиҳои хосси ашъори худ, бозёфтҳову маъниофарӣ ва тарзи нодири баёну бесобиқа будани шеъри волои хеш бо ҳисси баланди ифтихор изҳори андеша намудаанд.

Муқарриз: Ҳамробоев Н. – доктори илмҳои филологӣ,
ДДХ ба номи Б.Ғафуров.

А Д А Б И Ё Т

1. Биноӣ, Камолиддин Ҳикоёт ва тамсилот; бо саъй, кӯшиш ва таҳияи умумии Абдулғанӣ Мирзоев. - Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. - 218 с.
2. Бобокалонова Ҷ. Назаре ба таърихи танқиди адабии тоҷик / Ҷ. Бобокалонова. - Душабе: Ирфон, 2003. - 360 с.
3. Деҳхудо, Алиакбар. Луғатномаи Деҳхудо. Ҷидди аввал. - Теҳрон: Муассисаи интишорот ва чопи донишгоҳи Теҳрон, чопи дуюм аз давраи ҷадид 1377. – 1597 с.
4. Замонӣ, Осифа. Муҳаққиқин ва мунаққидини забон ва адабиёти форсӣ дар ҳинд дар қарни бистум (Ҳамроҳ ба таърихи мухтасари нақд ва таҳқиқ дар адабиёти форсӣ). Маркази таҳқиқоти форсӣ. Ройзани фарҳангии Ҷумҳурии исломии Эрон. - Деҳлӣ: Навчопхона, 1993. – 393 с.
5. Зарринкӯб, Абдулҳусайн. Ошноӣ бо нақди адабӣ. Чопи ҳафтум / Абдулҳусайни Зарринкӯб. – Теҳрон: Интишороти “Сухан”, 1383.
6. Каримов Усмон. Адабиёти тоҷик дар асри XVI / Усмон Каримов**.** - Душанбе: Дониш, 1980. - 228 с.
7. Мирзоев, Абдулғанӣ. Биноӣ / Абдулғанӣ Мирзоев. - Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1957. – 490 с.
8. Тимофеев Л.И. Основы теории литературы.Учеб.пособия для студентов пед.ин-тов.Изд.4-е испр. / Л.И. Тимофеев. - Москва: Просвещение, 1971. – 464 с.
9. Фахриддин Алии Сафӣ. Латоиф-ут-тавоиф. - Душанбе: Адиб, 2011. – 336 с.
10. Ҳамроев, Ҷ. Асрори накди адабӣ / Ҷ. Ҳамроев. - Душанбе: Деваштич, 2005. - 128 с.
11. Ҳодизода Расул. Адабиёти тоҷик. Асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри бист / Расул Ҳодизода, Усмон

Каримов, Садрӣ Саъдиев. - Душанбе: Маориф, 1988. - 416 с.
12. Шарифов Х. Каломи бадеъ / Х.Шарифов. - Душанбе: Ирфон, 1991. - 160 с.
13. Чалисова Н.Ю. «Тазкират аш-шу'ара» Давлатшаха - источник и памятник литературы / Н.Ю. Чалисова // Памятники истории и литературы Востока. Период феодализма. Статьи и сообщения. - М., 1986. - С.221-236.
14. Hofinan H.F. Turkish Literature. A bio-bibliographical survey / H.F Hofinan. - Section III. - Part I. - Vol. 1-6. Utrecht, 1969.
15. Storey C.A. Persian Literature. A bio-bibliographical survey / C.A. Storey. Biographes. - Vol. II. - P. 2. - London, 1953.

ОМИЛҲОИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ НАқДИ АДАБӢ ДАР АДАБИЁТИ АСРҲОИ XVI-XVII

Муаллиф дар мақолаи мазкур дар бораи омилҳои асосии ташаккул ва рушди нақди адабӣ дар осори шоирони асрҳои XVI-XVII сухан гуфта, таъкид намудааст, ки адабиёти қарнҳои мазкур ба ду давра тақсим шуда, бо чанд хусусияти хосси худ аз адабиёти дигар давраҳо тафовути чиддӣ дорад. Хусусияти асосии адабиёти ин давра ба ду қисм чудо шудани муҳити адабии дар давоми қарнҳо шаклгирифтаву ташаккулёфта, коста шудани равобити адабии Хуросону Мовароуннаҳр, рӯ ба сӯйи Ҳиндустон овардани адибони Хуросону Мовароуннаҳр мебошад. Баъдан дар бораи намунаҳои эҷодиёти адибони ин садаҳо маълумоти мухтасар дода, менависад, ки намояндагони адабиёти нимаи аввали асри XVI асосан бо сабкҳои хуросониву ироқӣ эҷод карда, анъанаҳои мактаби адабии Ҳиротро идома додаанд. Аз нимаи дуюми асри XVI пайдо шудану густариш ёфтани сабки ҳиндӣ, дар асри XVII бошад, дар эҷодиёти Мирзо Абдулқодири Бедил ба авҷи аълои рушд расидани ин сабк ва пайдо намудани пайравони зиёд, таъсир расонидан ба давраҳои минбаъдаи рушди адабиёт аз шумори тозагиҳои хосси ин давра маҳсуб мешавад. Тибқи ахбороти овардаи муаллифи мақола нақди адабии шоирона дар адабиёти асрҳои XVI-XVII низ идома ёфтааст ва аксар суханварони шинохтаи давраҳои адабии мазкур мисли Камолиддини Биноӣ, Абдуллоҳи Ҳотифӣ, Абдурраҳмони Мушфиқӣ, Бадриддин Ҳилолӣ, Зайниддин Маҳмуди Восифӣ, Нозими Ҳиротӣ, Шавкати Бухороӣ, Соиби Табрезӣ, Сайидои Насафӣ, Фитрати Зардӯзи Самарқандӣ, Мулҳами Бухороӣ, Мирзо Абдулқодири Бедил оид ба мақому мартабаи сухан, ҳунари шоирӣ, хусусиятҳои услубии ашъори хеш сухан рондаанд, ё дар чавоби ҳарифону муддаиён дар гуфтани шеър бартарӣ доштани худро таъкид намудаанд. Муҳиммияти мақола дар он зоҳир мешавад, ки муаллиф тавонистааст бо овардани далелҳо нишон диҳад, ки равияи дигари инкишофи нақди адабӣ дар асрҳои XVI-XVII осори насрии адабиву ёддоштӣ, амсоли “Наводир-ул-вақоеъ”- и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ, “Бобурнома”- и Мирзо Бобур, “Латоиф-ут-тавоиф”- и Фахриддин Алии Сафӣ ва асарҳои таърихӣ монанди «Ҳабиб-ус-сияр»-и Хондамир мебошанд. Осори мутазаккира барои муайян намудани масоили зиёди таърихиву фарҳангӣ ва адабии асрҳои XVI-XVII аҳамияти назаррасро дорост.

Калидвожаҳо: адабиёти тоҷику форс, нақд, шоирон, асрҳои XVI-XVII, сарчашмаҳои адабиву таърихӣ, маҳфилҳои адабӣ, санъатҳои бадеӣ, ёддошт.

ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ЛИТЕРАТУРНОЙ КРИТИКИ В ЛИТЕРАТУРЕ XVI-XVII вв

В данной статье автор отмечает основные факторы становления и развития литературной критики в творчестве поэтов XVI-XVII веков, подчеркивая, что литература этих веков делится на два периода и существенно отличается от литературы других периодов. Главной особенностью литературы этого периода является разделение литературной среды, сформировавшейся на протяжении веков, ослабление литературных связей между Хорасаном и Мавераннахром, отъезд писателей Хорасана и Мавераннахра в Индию. Далее автор, описывая творчество писателей этих веков, отмечает, что представители литературы первой половины XVI века творили в основном в хорасанском и иракском стилях, продолжая традиции литературной школы Герата. Возникновение и развитие индийского стиля во второй половине XVI века и в XVII веке в творчестве Мирзо Абдулкадира Бедиля стало кульминацией развития этого стиля и обретением множества последователей, повлиявших на дальнейшее развитие литературы. По мнению автора статьи, поэтическая литературная критика в литературе XVI-XVII веков также продолжалась, и многие известные писатели и поэты этого периода, такие как Камолиддини Бинои, Абдуллох Хотифи, Абдурахмон Мушфик, Бадриддин Хилоли, Зайниддин Махмуд Восифи, Нозим Хироти, Шавкат Бухорои, Соиб Табрези, Сайидо Насафи, Фитрат Зардузи Самарканди, Мулхам Бухорои, Мирзо Абдулкодир Бедил определяют в своих произведениях статус языка, говорят об искусстве поэзии, стилистических особенностях своих произведений, или определяют свое превосходство в чтении стихов в ответ оппонентам. О важности статьи свидетельствует тот факт, что автору удалось показать, что еще одним направлением развития литературной критики в XVI-XVII веках были литературные и монументальные произведения прозы, такие как «Наводир-ул-вакоеъ» Зайниддина Махмуда Восифи, «Бобурнома» Мирзо Бобура, Латоиф-ут-тавоиф Фахриддина Али Сафи и такие исторические произведения, как «Хабиб-ус-сияр» Хондамира. Эта работа имеет большое значение для выявления многих исторических, культурных и литературных проблем XVI-XVII веков.

Ключевые слова: таджикская и персидская литература, критика, поэты, XVI-XVII века, литературные и исторические источники, литературные круги, художественное искусство, мемуары.

FACTORS OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF LITERARY CRITICISM IN THE LITERATURE OF THE XVI-XVII CENTURIES

The article is devoted to the analysis of the main factors of the formation and development of literary criticism in the work of poets of the 16th-17th centuries, emphasizing that the literature of these centuries is divided into two periods and differs significantly from the literature of other periods. The main feature of the literature of this period is the division of the literary environment, which has been formed over the centuries, the weakening of literary ties between Khorasan and Movarounnahr, the departure of the writers of Khorasan and Movarounnahr to India. Further has been described the work of the writers of these centuries by the author, has been noted that the representatives of the literature of the first half of the 16th century worked mainly in the Khorasan and Iraqi styles, continuing the traditions of the literary school of Herat. The emergence and development of the Indian style in the second half of the 16th century and in the 17th century in the work of Mirzo Abdulkadir Bedil became the culmination of the development of this style and the acquisition of many followers that influenced the further development of literature. According to the author, poetic literary criticism in the literature of the 16th-17th centuries also continued, and many famous writers and poets of this period, such as Kamoliddini Binoi, Abdulloh Hotifi, Abdurahmon Mushfik, Badriddin Hiloli, Zainiddin Mahmud Vosifi, Nozim Hiroti, Shavkatii, Soib Tabrezi, Sayido Nasafi, Fitrat Zarduzi Samarkandi, Mulham Bukhoroi, Mirzo Abdulkodir Bedil define the status of the language in their works, talk about the art of poetry, stylistic features of their works, or define their superiority in reading poetry in response to opponents. The importance of the article is evidenced by the fact that the author was able to show that another direction in the development of literary criticism in the 16th-17th centuries were literary and monumental works of prose, such as "Navodir-ul-wakoe". Zainiddin Mahmud Vosifi, "Boburnom" by Mirzo Bobur, Latoif-ut-tavoif by Fakhriddin Ali Safi and such historical works as "Habib-us-siyar" by Hondamir. This work is of great importance for identifying many historical, cultural and literary problems of the XVI-XVII centuries.

Key words: Tajik and Persian literature, criticism, poets, XVI-XVII centuries, literary and historical sources, literary circles, art, memoirs.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Маҳмадшоев Маҳмадшо Мирзошоевич*** - Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи адабиёти классикӣ. **Суроға:** 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хуҷанд, кӯч. Мавлонбеков, 1. E-mail: **komron74@mail.ru.** Тел.: **(+992) 938-74-80-00**

Сведение об авторе: ***Махмадшоев Махмадшо Мирзошоевич*** - Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикской классической литературы. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, пр. Мавлонбекова, 1. E-mail: **komron74@mail.ru.**
Тел.: **(+992) 938-74-80-00**

Information about the author: ***Mahmadshoev Mahmadsho Mirzoshoevich*** - Khujand State University named after academician B.Gafurov, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at Department of Tajik Classical Literature. **Address:** 735700, Tajikistan Republic, Khujand, Str. Mavlonbekov, 1. E-mail: **komron74@mail.ru.**
Тел.: **(+992) 938-74-80-00**

УДК: 8 Т2

ТАСВИРИ СИМОИ ЁР ВА МАЪШУҚ ДАР АШЪОРИ КАМОЛИ ХУҶАНДӢ

Аҳророва Г.У.
Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон

Донишмандону суханварони адабиёти форсӣ дар қарнҳои мухталиф бар он муваффақ шудаанд, ки ғановати маънавӣ, зоҳиру ботин ва хислату сифоти ёрро дар осори бадеии хеш ба тасвир ованд ва дар ин мавзӯъ силсилаи симоҳои ҷовидонае биофаранд.

Ҷараёни таҳаввули офариниши чеҳраи зан ва ёр дар адабиёти хаттӣ аз достону маснавиҳои Рӯдакӣ, «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, "Хамса"-и Низомӣ ва дигарон оғоз ёфта, ин анъана дар асрҳои минбаъда низ дар як силсила осори адабӣ идома ва инкишоф ёфтааст. Тасвири бадеии симои занон ва андешаву афкори адибон роҷеъ ба мақому мартабаи онон дар заминаи ақоиди некбинона ва хайрхоҳонаи гузаштагон ҳанӯз дар замонҳои дури таърих аз асотир, осори ривоятии куҳан ва достонҳои ҳамосавии қадим ибтидо ёфта, дар адабиёт ва фарҳанги қуруни мобаъд заминаи мусоиде барои офариниши ҷилваҳои хосси шахсият ва нақши занон гардидааст. Дар радифи қадимтарин ва муътамадтарин сарчашмаҳое, ки ба шинохти шахсияти зан ва тарвиҷи симои ӯ дар адабиёт мусоидат кардаанд, «Авасто» ва «Қуръон»-и карим мақоми махсус доранд.

Нигоҳи иҷмолӣ ба асарҳои машҳури ҳамосавии асрҳои X-XII «Вомиқу Узро»-и Унсурӣ, «Ҳадиқат-ул-ҳақиқа ва шариат-ут-тариқа»-и Санойӣ, «Хусравнома»-и Фаридуддини Аттор, «Вис ва Ромин»-и Фахриддини Гургонӣ ба хулосае оварда, ки офариниши симои зан бо ҳама гуногунрангӣ, ихтилоф ва муаммоангезиаш мавриди тадқиқи бадеӣ қарор гирифтааст. Дар ин осор ду ҷанбаи чигунагии сирати зан ба мушоҳида мерасад. Аз як ҷониб, хислати зан аз нигоҳи башардӯстона ба таъкид омада бошад, аз ҷониби дигар, нақши манфии вай дар раванди зиндагӣ ба равшанӣ бозгӯйӣ шудааст. Мо бар ин боварем, ки ин маънӣ аз чигунагии дунёи ботинии зан сар мезанад. Аз ақидаҳои ихтилофангези садаҳои миёна аст, ки барои зан дар баробари арҷгузорӣ марзҳое эҷод карда буд. Аммо кӯшишҳои суханварони пешин дар мавриди бозгӯйи чигунагии сиришти зан бо он ҳама бартариву сифоти зишташ хеле ҷолибанд ва ибтикороти эшон аз ҳақиқати айнии офаринишгарии онҳо дар мавриди зан дарак медиҳад. Онҳо ҳангоми тасвири манзараҳо, рӯзгор, зисту зиндагии қаҳрамонҳои асар таҳти таъсири ақоид ва одобу русуми асри хеш қарор нагирифта, дар ҷараёни воқеаҳои давр ва тақдири носозгор сабру таҳаммул, фидокориҳои беназир, диловарӣ ва шуҷоати занонро ба зуҳур овардаанд.

Шайх Камоли Хуҷандӣ аз машҳуртарин ғазалсароёни форсист, ки бо назокати сухан, қудрати тахайюл ва фасоҳати калом маъниву лафзро ҳусни нотакрор бахшидааст. Адабиётшинос Саъдулло Асадуллоев ба маврид зикр кардаанд, ки "Агар Шайх Саъдӣ мавзӯи ғазали худро ба танқиди аҳли риё бахшида, ба хуш гузаронидани айём даъват намояд, Хоҷа Камол ғазали худро фақат ба мавзӯи хуш гузаронидани умр бахшидааст" [1, с.72]. Камоли Хуҷандӣ дар таърихи адабиёти форсу тоҷик лутфи сухан ва каломи бадеъро ба зинаи нави тасвир бардоштааст. Ӯ дар офариниши симои зан, маъшуқа ва ёр мақоми махсус дошта, шоири ишқ ва муҳаббат аст. Аз ин рӯ, шеърҳояш бисёр самимӣ буда, оинаи эҳсосот ва дили шайдои ӯро тасвир намудаанд. Чи хеле ки профессор Абдулманони Насриддин менигорад, "санъати сухантирозии Шайх Камол аз чандин унсур ташаккул ёфта, ҳар яке дар бунёди ин пайкараи маънавӣ нақши хоссаи худро дорад. Садои ҳар як овоз дар симфонии шеър муҳим аст" [11, с.209]. Олими маъруф Аълохон Афсаҳзод ба хулосае меояд, ки "Камол устоди бемонанди шеъри тоҷикӣ буда, чун давомдиҳандаи сабки саҳли мумтанеъ суханҳои ширин, ибораҳои рехта, таъбирҳои халқӣ, алфози зебо, калимаҳои мутаносиб, ташбеҳу истиораҳои нодир, таҷнису муболиғаҳои дилфиреб, зарбулмасалу мақол ва таъбирҳои ширадори мардумиро чунон моҳирона ба кор мебарад, ки шеъри ӯро ниҳоят намакин ва хушоҳанг мегардонанд" [2, с.139].

Ба назар чунин мерасад, ки камтар шоире монанди Камол ишқро дарк намуда, баён кардааст. Ба андешаи профессор Бадриддин Мақсудов "шоир эҳсосоти мураккаби шахси ошиқро ифода намудааст" [9, с.97]. Ӯ ҳар лаҳза ва дар ҳама ҷо бо хаёли маъшуқаи саркаш ва нигори нозанине зинда буда, бо муҳаббати ӯ нафас гирифтааст. Ин навъ ҷонбозӣ ва

фидокорӣ дар роҳи ишқ, асири ҳусни фиребандаи маъшуқа шудан ба вай ихтиёрӣ набуда, балки фитрӣ, зотӣ будааст. Ба қавли Ҷонон Бобокалонова “ҳар куҷое, ки ишқ бошаду сухан дар бахши ишқ равад, он ҷо ҳатман симои зан пеши назар меояд” [4, с.126]. Чунонки худи шоир мегӯяд, бе ишқи гулрухе ғазал насароидааст:

Бе ишқи гулрухе насарояд ғазал Камол,
Булбул, ки маст нест, тараннум намекунад.

Камоли Хуҷандӣ дар таҷассуми нигориши симои ёр дар жанри ғазал ба беҳтарин анъанаҳои гузаштагони худ пайравӣ кардааст. Камол низ мисли дигар шоирон дарду алами ишқро сароида, тавассути он ба эҷоди образи қаҳрамони анъанавии ғазал – маъшуқа рӯ овардааст. Рӯйи маъшуқа дар тасвири Камол зебо, нозук, наку буда, рухаш афрӯхта, чун шамъи шабистон аст. Орази тобон, дилафрӯз, маҷлисоро ва дар бари рӯй холи мушкин дорад. Чашмони маҳбуба сиёҳ, шӯх, ҷоду, пурхумор, наргис аст, ки ошиқро мафтуну маҷнун мегардонад.

Ин чӣ сарви қад, ин чӣ рафтор аст,
Ин чӣ шириндаҳан, ин чӣ гуфтор аст?!

Симинбаданӣ, сарвқадӣ, пистадаҳонӣ,
Ҳар васф, ки ояд ба забонам, беҳ аз онӣ!
Ороми дилӣ, дафъи ғамӣ, марҳами дардӣ,
Ёри куҳанӣ, умри навӣ, муниси ҷонӣ!

Шоир ончунон ғарқи ҳодисоту олам аст, ки метавонад бо тафсилоту ҷузъиёте, ки тахайюли парвозиаш пеши назар меоварад, саҳифаҳои зиёдро пур кунад ва дар айни замон ин амалро бо шефтагии тамом анҷом бидиҳад. Танҳо шефтагии худи ҳунарманд аст, ки ба ҳунари ӯ ҷозибаи нотакрор мебахшад ва ин шефтагиро хонанда аз даруни матн ба хубӣ эҳсос мекунад. Камол чун аз хислати хосси маъшуқа сухан меронад, калимаву ибороти тоза ва тавсифоти ҷолиб ба кор мебарад. Ширинии лафз ва нозукии хаёли Камол аз ҳар мисраи осори ӯ аён мегардад. Вобаста ба ин, адабиётшинос Саидумрон Саидов чунин таъкид мекунад: “Ҷаҳоне, ки Хоҷа Камол аз хаёлоти “нозуку латифаш” офаридааст, ҷаҳони пурнақшу нигори ишқу зебоист, ки ҳар нақше дар гардиши худ чандин маъноҳои мармуз ниҳон дорад ва ба асрору хилқати офариниш ишорат мекунад. Ҳусну зебоӣ, ки ангезаи воқеӣ ва завқи шеър аст, аз тариқи тайи маротиби сулук ва водии ишқу маърифат шоирро ба кашфи олами маъниҳо ҳидоят мекунад” [13, с.89].

Дар ашъори шоир кам санъати лафзӣ ва маънавие вуҷуд дорад, ки ба кор гирифта нашуда бошад. Шоир дар тарҳрезии ақоиду афкори хеш ҳунари наҷиби сухангустарӣ намоиш дода, тасвироти хуби шоиронаро корбаст намудааст. Чунончи, ибораву тавсифоти «хушманиш, симинбадан, сарвқомат, ширинлаб, шириндаҳан, хушсухан, дилнишин, хуштабъ, порсо, луъбати хуби ман, хушхӯи ороста, паричеҳра, ширинлаб, сарвқад» бофтаи хаёли шоиронаи ин суханвар аст:

Ба рух қадри гулу гулзор бишкан,
Сухан гӯ, қандро бозор бишкан.
Шикасти ман дилат гар мекунад хуш,
Ба рӯзе хотирам сад бор бишкан.

Ширинлабӣ, шириндаҳанӣ, сарвқоматӣ,
Кӯтаҳ кунам ҳадис, ба хубӣ қиёматӣ.
Шӯхиву фитнагару сангдилу аҳдшикан,
Чашми бад дур аз чандин ҳунар оростаӣ.

Чунон ки мебинем, шоир дар васфи ёр ҳама гуна тавсифоту ташбеҳотро кор фармудааст. Камол, тавре ишора шуд, маъшуқаи худро аз тамоми қиёсҳо боло медонад. Дар назари ӯ маъшуқаро на танҳо бо моҳ, балки бо офтоб низ муқоиса кардан раво нест, зеро “офтоб аз ӯ ҳусн медуздад”, дар ҳоле ки дар қиёс бо офтоби рӯйи ёр аз зарра беш нест. Дар тасвири шоир рухи офтоби осмон бо ҳама оламафрӯзӣ дар назди партави ҳусни маъшуқ (офтоби ҳақиқӣ) қадри зарра аст:

Офтоб аз ту ҳусн медуздад,
Субҳ з-ин рӯ чароғро куштааст.

Бо рухи он маҳ ба даъво гар барояд офтоб,
Кай намояд зарра, ҳар ҷо рух намояд офтоб.

Шайх Камол дар ғазалиёташ, дар тасвири ёр маъмулан аз он тасвирҳое истифода бурдааст, ки дар ашъори шуарои дигар низ муқарраран ба кор рафтаанд. Чунончи, сарву маҳ, зулфу чашм, гулу булбул, ҷону дил, шамъу парвона ва монанди инҳо. Дар ин бобат профессор Матлубаи Мирзоюнус таъкид мекунад: “Тахайюли тавонои ӯ тасвирҳоро чунон бо латофати маънӣ ва зевари сухан ороста, ки хонандаро ба ҷуз ангушти ҳайрат газидану қоил мондан чораи дигаре нест” [11, с.99].

Камол дар татбиқи ҳунари бадеии анъанавии классикии адабиёти форсу тоҷик аз шоирони забардаст маҳсуб мешавад. Ӯ ҳар як мисраъ ва ҳар байти худро заргарона бо ҷавоҳири лафзӣ ва асоси маънавӣ ороста, арӯси суханро бо ҳусни тамом ҷилва додааст. Ба гуфти шоираи ширинкалом Фарзона “ғазалҳои Шайх Камол мисли хони малоҳат аст, мисли дастурхони бозест, ки дар рӯйи он қанд ниҳодаанду набот, шарбату гулоб, мавизу бодом ва анвои ширинихое, ки ҳар чӣ қадар хоҳед, чошнӣ мебардоред” [14, с.9].

Истиора ва ташбеҳ чун барои зинати калом ё табъ ба кор бурда шавад, чандон муҳим ба назар намерасад, лекин баъзе истиорот ва ташбеҳот ба мазмуни асар таъсири амиқ бахшида, арзиши онро меафзоянд. Дар шеъри Камол низ ин мазмун бештар падидор гаштааст. Камоли Хуҷандӣ шоирест, ки андешаҳои орифонаю ҳакимонаи хешро дар китоби худ ба манзури бедоргарии инсон барои растагорӣ дар ҳар ду ҷаҳону расидан ба бародарию баробарӣ баён кардааст. Он чӣ шеъри Камолро зебоии хос мебахшад, тарзи баёни ӯст, ки пур аз маҷозу истиора ва киноя аст. “Шайх Камоли Хуҷандӣ, ки бо лутфи беназири сухан дар шеъри форсӣ шуҳрат дорад, дар сар то сари девонаш барои маънисозӣ ва тасвирпардозӣ аз заминаҳои гуногуни суханварӣ истифода намудааст” [12, с.75].

Маҳорати Камол дар чеҳранигорӣ ва хислатофаринӣ бо истифода аз саноеи бадеӣ беназир аст. Ташбеҳи қомати зани зебо ба нахли симин, дандонҳо ба марворид, гесӯ ба каманди тобдода, бинӣ ба теғе аз сим, лабу дандон ба ёқуту дурр, рухи насрину бӯйи насрин - ин ҳама ибороту лафзи ширин ҳусну латофати шахсияти занро афзудаанд. Маҳбуба дар нигориши шоиронаи шоир моҳи тобон, лабонаш ҳадиси ҷон, даҳон гули хандон буда, аз санъати олимақоми Камол огаҳӣ медиҳанд:

Гуфтамаш: номи ту? Гуфто: аз маҳи тобон бипурс!
Гуфтамаш: номи лабат? Гуфт: ин ҳадис аз ҷон бипурс!
Гуфтамаш: боре нишоте з-он даҳон бо ман бигӯй,
Зери лаб хандон шуду гуфт: аз гули хандон бипурс.
Гуфтамаш: дилҳо кӣ дуздид он ҳама шаб бо чароғ?
Ҳолу хат бинмуду гуфт: инҳо аз ину он бипурс.

Ёр дар тасвири Камол, пеш аз ҳама, маҳбуба ва маъшуқаи зебоест, ки шоир ӯро гоҳе бут, санам, нигор, парӣ мегӯяд, баъзан моҳпора, маҳҷабин, моҳталъат, хуршедлиқо, ғунчадаҳон, тангдаҳон, ширидандон, парипайкар ва мӯрчамиён меномад. Дар мавриди дигар якбора чандин сифатро ба ӯ нисбат медиҳад:

Нигори сарвқади гулъузори пистадаҳон,
Бути шаккарлаби бодомчашми мушкинхол.

Аслан мафҳуми “ёр” дар ашъори шоир азизтарин инсон, ҳабибу пайванд, рафиқу мӯнис ва шарику дамсоз мебошад. Масалан, ба маънии ҷуфту ҳамсар ва зани меҳрубон шоир мегӯяд:

Маҳбуби ману ҷони ману ҳамнафаси ман,
Хеши ману пайванди ману ёри ман ин аст.

Ё дар байти зерин “ёр”-и аввал мурод аз офаридгор буда, “ёр”-и дувум ба маънии ошиқи Ҳақ, солики ориф омадааст:

Пур шуд дару боми ёр аз ёр,
Ағёр дар он миён нағунҷад.

Ҳамзамон, дар шеъри Камол “ёр” ба маънии маъшуқу маҳбуба ҳамчун фарди ҷафоҷӯву бераҳм тасвир ёфтааст. Чунончи:

Одамият маҷӯ зи ёр, Камол,
К-он ҷафоҷӯ париваш афтодааст.

Шайх Камол ҳамоно дар ҷустуҷӯи ёри воқеӣ аст, ки ҳамдилу ҳамнафас ва ҳамдарди ӯ бошад:

Гар ба ҷустан ёфт гаштӣ ёри мо,
Ғайри ҷӯёӣ набудӣ кори мо.

Ин маъшуқаи нозанин ва маҳбубаи чолоку бебок бо ҳусни ҷаҳонгири фиребо ва ҷамоли расо, бо итобу хитоб ва нозу ишва ҷони ошиқро ба оташкада табдил медиҳад, бо дигарон дар зери оҳанги чангу рубоб, рӯду уд, дафу чағона ва най бода паймуда, бо ширкати мутрибу муғаннӣ базм меорояд. Ин ёри боданӯш мазҳари ҳаёт, ҷононаи дилрабои кони малоҳату латофат аст, ки, қабл аз ҳама, бо ҷозиба, қувваи илҳомбахш ва ҳусни табиии худ ошиқро тобеъ мегардонад. Камол маҳви ҷамоли ёри гандумгуни хушхиром аст, ки худи ҳамин образ ҳам лирикаи ӯро ба лирикаи халқӣ наздик мегардонад. Аммо шоир ҳамин симоро ҳам бо таъбирҳои мардумӣ ва суханбозиҳои шоирона ба қалам медиҳад:

Ёри гандумгуни ман гӯ, рӯйи хирмансӯз пӯш,
В-арна хоҳад сӯхт хирман, ҳар киро ақл ҳасту ҳуш!
Рӯйи гандумгун намуду ҷони мо як ҷав фурӯхт,
Аз чӣ шуд ёр инчунин гандумнамойи ҷавфурӯш?!

Зикр кардан ба маврид аст, ки масъалаи ёри гандумчеҳрае, ки дар ғазали боло гандумнамои ҷавфурӯш аст, дигар инкишоф намепазирад. Дар ғазали мазкур шоир маъшуқаро дар тамоми ҷилванамойӣ тавсиф дода, ки аз ҳусни беназири ӯ на фақат ошиқ шефта аст, балки сӯфию зоҳид ва булбулону андалебон низ аз роҳ мебароянд:

Шоҳидон аз гӯшҳо карданд дурҳоро раҳо,
Бар ҳадиси нозукат як-як чу бинҳоданд гӯш!
Сӯфии пашминапӯше гар бубинад чашми маст,
Зоҳидӣ аз сар ниҳад, гирад сабӯйи май ба дӯш!
Баски рухсори ту дилҳо бурду бар оташ ниҳод,
Об ба дарёи чашми ошиқон омад ба ҷӯш!
Зулфи ӯ умр аст, он кас ёбад он умри дароз,
К-аз лабаш бар ваъдаи неш оби ҳайвон кард нӯш!
Булбулон бар шоххо карданд з-он боло ҳадис,
Аз дарахтони чаман бархост афғону хурӯш!
Қиссаҳо хондию нашнид аз ту ҳам ҳарфе, Камол,
Андалеб аз сад варақ баргуфт ҳоли гул хамӯш!

Ҳусну ҷамоли маъшуқа дар тасвири Камол, гоҳе ҳатто аз моҳу хуршед ҳам рахшон, аз фариштаву парӣ афзун, аз гулҳои чаманзор назарработар аст. Вай бо абрӯву гесӯи сиёҳи мушкин чун товуси хиромон сармаст шуда, бо нозу карашма, ғамзаи ҷоду, табассуми малеҳу намакин ва хандаи нӯшин, бо рӯйи чун маҳ ва қадду болои чун сарв ошиқро мафтуну маҷнун мегардонад:

Ёри мо рӯйи чу маҳ дораду болои чу сарв,
Кас надидаст чунин маҳ, ки ба боло бошад!

Ғазал, ки муҳтавои он асосан аз тавсифи муҳаббат, тараннуми ишқ, хосса аз лаҳзаҳои висолу ҳиҷрон, изтироби ошиқ, нозу карашмаи маъшуқа ва дарди фироқу лаззати дидор барин ҳолатҳо иборат аст, заминаи фарохе барои густариши ибораҳои маҷозӣ фароҳам меоварад. Маҷоз аст, ки сӯзу гудоз ва ангезаҳои дилнавози дилдодагонро бо беҳтарин ваҷҳ таҷассум менамояд. Дар ашъори худ шоир ба маҷоз, киноя, таъриф, муболиға, тазод, такрор, нидо, суолу ҷавоб, алалхусус ба ташбеҳу истиора аҳамияти махсус медиҳад ва ин навъи саноеи бадеиро дар иртибот бо чеҳраи зан васеъ истифода мебарад.

Як хусусияти барҷастаи санъатҳои сухани Камол, аз ҷумла ташбеҳоти ӯ он аст, ки дар зимни худ боз ягон санъати дигар доранд. Масалан, қади ёрро ба дарахт ва ошиқони сершумори ӯро, ки шумурдан ғайриимкон аст, ба баргҳои дарахт монанд кардани ӯ муболиға ҳам мебошад.

Ошиқи сарви қадатро натавон кард шумор,
Ба дарахтон адади барг кӣ донад, чанд аст?

Фикр ва санъатҳои бадеие, ки хосси эҷодиёти худи шоиранд, маҳсули ҷустуҷӯҳои эҷодиаш мебошанд. Тозакорӣ ва навовариҳои Камоли Хуҷандӣ ҳам дар ифодаи мазмун ва ҳам бо либоси бадеӣ ифода намудани онҳо қариб аз ҳар ғазал ва ҳатто байтҳои ҷудогона эҳсос карда мешавад. Бино ба андешаи адабиётшинос Худоӣ Шарифзода “эҷоди ғазал барои Камол шуғле ҳунарӣ аст, ки ба ҳар ҳол аз андеша ва фикри маънавӣ мерӯяд” [16, с.67].

Ҳамин тавр, Шайх Камол дар нигориши ёр, маҳбуба яке аз он қаламкашони нотакрорест, ки дар адабиёти форсизабони Шарқ, дар тасвири симои зан аз санъатҳои гуногуну рангоранги бадеӣ истифода бурда, тимсоли нотакрору ҷозиб офаридааст. Шоир дар осори гаронбаҳои хеш аз сифатҳои неки занон ёдовар шуда, эшонро чун мазҳари зебоиву муҳассанот ва шоистаи ситоиш муаррифӣ кардааст. Камол ҷиҳати афзалияти қудрати баён ва таъсири каломи худ, аз анвои зиёди саноеи бадеъ бо камоли устодӣ ва маҳорат истифода намудааст. Ба гуфти адабиётшинос Саидумрон Саидов “содаву равонии забон, ифодаҳои зебо, вожаву ибороти балеғ ва ширин, тасвирҳои хоссаи шоир ғазалро дилнишину гӯшнавоз кардааст” [13, с.94]. Ашъори Камол бо содагиву равонӣ, балоғату малоҳат ва мазмуни баланду санъати олӣ имрӯз ҳам вирди забонҳо буда, хонандаи худро мафтун мегардонад, ба дилҳо суру ба дидаҳо зиё мебахшад. Профессор Шарифҷон Ҳусейнзода Камоли Хуҷандиро ҳамчун шоири сарояндаи олами ботинии инсон, суханвари хирадманду бомаҳорат шинохта, зикр кардаанд: “Аз ин ҷост, ки ғазалҳои диловези ӯ асрҳо инҷониб барги сабзи ҳофизон ва сурудхонони халқи сарзамини мо гардидаанд” [15, с.200]. Аз ғазалҳои ӯ дар давоми асрҳо Ҳофиз, Ҷомӣ, Навоӣ, Ҳилолӣ, Мушфиқӣ, Сайидо, Бедил, Шоҳин барин суханварони бузург файз бурда, ин суннати шоистаро давом додаанд, ки тасдиқи дигари устоди беҳамтои мактаби хосси ғазалсароӣ будани Шайх Камоли Хуҷандӣ мебошад. Ба таври куллӣ, дар ашъори Шайх Камол қудрати тахайюл ва андеша, таъсири баён, ҳунарнамоӣ, мавзунӣ ва дигар хусусиятҳо ҷилвагарӣ менамоянд, ки хонандаро волаи қудрату истеъдод ва тавоноӣ мекунанд.

Муқарриз: ***Собиров Ҳ.Ю.*** – номзади илмҳои филологӣ, ДМТ.

А Д А Б И Ё Т

1. Асадуллоев С. Камоли Хуҷандӣ / С.Асадуллоев. - Хуҷанд, 1996. – 160 с.
2. Афсаҳзод А. Камоли Хуҷандӣ - устоди ғазал / А.Афсаҳзод. – Душанбе: Деваштич, 2005. – 220 с.
3. Афсаҳзод А. Дар сафи бузургон / А.Афсаҳзод. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 334 с.
4. Бобокалонова Ҷ. Зан ва замон / Ҷ. Бобокалонова. – Душанбе: Адиб, 2002. – 270 с.
5. Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкират-уш-шуаро; таҳияи Мухлиса Нуруллоева. – Хуҷанд: Ношир, 2015. – 544 с.
6. Девони Камоли Хуҷандӣ. – Хуҷанд: Хуросон, 2020. - 1328 с.
7. Ёдкарди Камоли Хуҷандӣ (Маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ). – Хуҷанд: Ношир, 2020. - 640 с.
8. Маводи конференсияи байналмилалии “Камоли Хуҷандӣ: ташаккули адабиётшиносӣ ва равобити адабӣ”. - Хуҷанд: Ношир, 2016. - 616 с.
9. Мақсудов Б. Рӯзгор ва осори Камоли Хуҷандӣ / Б.Мақсудов. - Душанбе: Сино, 1994. - 163 с.
10. Мирзоюнус М. Адабиёти миллӣ ва муколамаи фарҳангҳо / М.Мирзоюнус. – Хуҷанд: Ношир, 2015. – 514 с.
11. Насриддин А. Чиҳил мақола / А.Насриддин. – Хуҷанд, 2007. - 577 с.
12. Оинаи пажӯҳишгоҳ. Вежаномаи Камоли Хуҷандӣ. – 2020. - №3(3),
13. Саидов С. Калиди ганҷи маънӣ (Масъалаҳои адабиётшиносӣ ва нақди адабӣ) / С.Саидов. – Хуҷанд: Ношир, 2016. - 280 с.
14. Туҳфаи ҷон (Шарҳи 40 ғазали Камоли Хуҷандӣ). – Хуҷанд: Ношир, 2020. – 288 с.
15. Ҳусейнзода Ш. Ҳабдаҳ мақола / Ш.Ҳусейнзода. – Душанбе: Ҳумо, 2007. - 346 с.
16. Шарифов Х. Бунёди мардумии ирфони Камоли Хуҷандӣ / Х.Шарифов // Озурдагон ва умедворон. – Душанбе, 2001.

ТАСВИРИ СИМОИ ЁР ВА МАЪШУҚ ДАР АШЪОРИ КАМОЛИ ХУҶАНДӢ

Дар мақола таъкид гардидааст, ки Камоли Хуҷандӣ дар татбиқи ҳунари бадеии анъанавии классикии адабиёти форсу тоҷик аз шоирони забардаст маҳсуб мешавад. Ӯ ҳар як мисраъ ва ҳар байти худро заргарона бо ҷавоҳири лафзӣ ва асоси маънавӣ ороста, арӯси суханро бо ҳусни тамом ҷилва додааст. Шайх Камол дар ғазалиёташ, дар тасвири ёр маъмулан аз он тасвирҳое истифода бурдааст, ки дар ашъори шуарои дигар низ муқаррараn ба кор рафтаанд. Чунончи, сарву маҳ, зулфу чашм, гулу булбул, ҷону дил, шамъу парвона ва монанди инҳо. Ӯ дар офариниши симои маъшуқа ва ёр мақоми махсус дошт. Камол шоири ишқ ва муҳаббат аст. Вобаста ба ин, муаллиф андеша дорад, ки шеърҳояш бисёр самимӣ буда, оинаи эҳсосот ва дили шайдои ӯро тасвир намудаанд. Маҳорати Камол дар чеҳранигорӣ ва хислатофаринӣ бо истифода аз саноеи бадеӣ беназир аст. Ташбеҳи қомати зани зебо ба нахли симин, дандонҳо ба марворид, гесӯ ба каманди тобдода, бинӣ ба теғе аз сим, лабу дандон ба ёқуту дурр, рухи насрину бӯи насрин - ин ҳама ибороту лафзи ширин ҳусну латофати шахсияти занро афзудаанд. Камоли Хуҷандӣ дар таҷассуми нигориши симои ёр дар жанри ғазал ба беҳтарин анъанаҳои гузаштагони худ пайравӣ кардааст. Камол низ мисли дигар шоирон дарду алами ишқро сароида, тавассути он ба эҷоди образи қаҳрамони анъанавии ғазал – маъшуқа рӯ овардааст. Рӯйи маъшуқа дар тасвири Камол зебо, нозук, наку буда, рухаш афрӯхта, чун шамъи шабистон аст. Орази тобон, дилафрӯз, маҷлисоро ва дар бари рӯй холи мушкин дорад. Чашмони маҳбуба сиёҳ, шӯх, ҷоду, пурхумор, наргис аст, ки ошиқро мафтуну маҷнун мегардонад. Муаллиф ба хулосае меояд, ки Шайх Камол

дар нигориши ёр, маҳбуба яке аз он қаламкашони нотакрорест, ки дар адабиёти форсизабони Шарқ, дар тасвири симои зан аз санъатҳои гуногуну рангоранги бадеӣ истифода бурда, тимсоли нотакрору ҷозиб офаридааст.

Калидвожаҳо: ёр, маҳбуба, маъшуқ, санъати бадеӣ, ҳунари чеҳранигорӣ, ғазал, тасвир, лутфи сухан, калом, ашъор.

ОПИСАНИЕ ОБРАЗА ЖЕНЩИН И ЛЮБИМОЙ В ПОЭЗИИ КАМОЛА ХУДЖАНДИ

В статье подчеркивается, что Камоли Худжанди - один из знаменитых поэтов персидско-таджикской литературы. В своих газелях Шейх Камол, изображая образы женщин, использовал образы, которые обычно используются в поэзии других поэтов. Например, красивые глаза, пение соловья, душа, свеча, мотылек, луна и так далее. Поэт занимал особое место в создании образа влюбленной девушки. Камол - поэт любви и привязанности. В связи с этим, автор считает свои стихи очень искренними, они отражают зеркало его эмоций и сердца. Мастерство Камола Худжанди в создании персонажей с использованием художественного искусства уникально. Сходство красивой женской фигуры с пальмой, ее зубы с жемчугом, ее волосы с тетивой, ее губы с рубином, ее дух с прозой и ее запах - все эти сладкие выражения и слова добавляют красоту личности женщины. Камол Худжанди в лучших традициях своих предков воплотил образ любимой женщины в жанре газели. Камол, как и другие поэты, воспел боль любви, через которую обратился к созданию образа традиционного героя газели - возлюбленной. Лицо влюбленной в образе Камола красивое, нежное, доброе, в душе её зажжена свеча. Глаза возлюбленной черные, забавные, волшебные, полные, самовлюбленные, что делает любовника очаровательным и сумасшедшим. Автор приходит к выводу, что Шейх Камол по описанию возлюбленной - один из уникальных поэтов, который в персидской литературе Востока использовал различные художественные приёмы для изображения женщин и создал уникальный и привлекательный образ.

Ключевые слова: друг, возлюбленная, изобразительное искусство, мимика, газель, образ, красноречие, слово, стихотворение.

DESCRIPTION OF THE IMAGE OF WOMEN AND LOVED IN POETRY KAMOL KHUJANDI

The article emphasizes that Kamoli Khujandi is one of the famous poets of Persian-Tajik literature. In his gazelles, Sheikh Kamol, depicting the image of women, used images that are usually used in the poetry of other poets. For example, beautiful eyes, nightingale singing, soul, candle, moth, moon and so on. The poet occupied a special place in creating the image of a girl in love. Kamol is a poet of love and affection. In this regard, the author considers his poems to be very sincere, they reflect the mirror of his emotions and heart. Kamol Khujandi's skill in creating characters using art is unique. The resemblance of a beautiful female figure to a palm tree, her teeth with pearls, her hair with a bowstring, her lips with a ruby, her spirit with prose and her scent - all these sweet expressions and words add to the beauty of the woman's personality. Kamol Khujandi, in the best traditions of his ancestors, embodied the image of his beloved woman in the gazelle genre. Kamol, like other poets, sang the pain of love, through which he turned to the creation of the image of the traditional hero of the gazelle - the beloved. The face of the lover in the image of Kamol is beautiful, gentle, kind, a candle is lit in her soul. The eyes of the beloved are black, funny, magical, full, narcissistic, which makes the lover charming and crazy. The author comes to the conclusion that Sheikh Kamol, in describing his beloved, is one of the unique poets who, in the Persian literature of the East, used various artistic arts to depict women and created a unique and attractive image.

Key words: friend, beloved, fine art, facial expressions, gazelle, image, eloquence, word, poem.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Аҳорова Гулчеҳра Усмоновна*** - Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забонҳои тоҷикӣ ва русӣ. **Суроға:** 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд, хиё.И.Сомонӣ, 169. E-mail: **g_ahrorova@iet.tj.** Тел.: (**+992) 927-42-25-65**

Сведение об авторе: ***Ахорова Гулчехра Усмоновна*** - Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского и русского языков. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, пр. И.Сомони, 169. E-mail: **g_ahrorova@iet.tj.** Тел.: (**+992) 927-42-25-65**

Information about the author: ***Akhrorova Gulchekhra Usmonovna*** - Institute of Economics and Trade of the Tajik State University of Commerce, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Tajik and Russian languages. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, I.Somoni Ave., 169. E-mail: **g_ahrorova@iet.tj.** Тел.: (**+992) 927-42-25-65**

УДК: 891.550-1

ФАЪОЛИЯТИ МАОРИФПАРВАРИИ САДРИ ЗИЁ АЗ ДИДГОҲИ САДРИДДИН АЙНӢ

Абдулҳаев З.М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Сарчашмаҳои адабии нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои асри XX муҳимтарин рӯйдодҳои сиёсиву таърихӣ ва равандҳои эҷодии ин даврараро дар худ таҷассум кардаанд. Аз ҷумла, осори С.Айнӣ барои омӯзиш ва таҳқиқи чеҳраҳои тобноки аҳли илму адаб, равшанфикрону тараққихоҳон сарчашмаи муътамад ба шумор рафта, ба мо маълумоти пурқимат дода метавонад.

Асарҳои С. Айнӣ дар шинохти ҳаёти адабии замон нақши равшане доранд. Ҳаёти адабӣ дар ин давра ба тағйирот ва дигаргунии куллӣ дучор омад, ки авомили асосии он наҳзати маорифпарварӣ ё ба истилоҳи дигар ислоҳотхоҳӣ аст. Бино ба таъкиди адабиётшинос С. Амирқулов, «равияи нави адабиёти нимаи дувуми асри XIX падидаи мушобеҳи типологии адабиёти дигар халқҳои туркнажоди Осиёи Миёна намебошад, балки ҳамчун падидаи адабӣ ва зеҳнии хосси тоҷикон зуҳур кард» [9, с.109].

Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ бошад, ин «падидаи адабӣ ва зеҳнии хосси тоҷикон»-ро худшиносии тоҷикон номида, онро «аз шартҳои асосии ҳаёти огоҳонаи таърихӣ ва муборизаи роҳи сарнавиштсозӣ» [13, с.5] унвон кардааст.

Дар адабиётшиносии тоҷик нахустин касе, ки оид ба шахсият ва фаъолияти маорифпарварии Садри Зиё муфассалтар маълумот додааст, С.Айнӣ мебошад. Зеро С. Айнӣ худ аз зумраи маорифпарварон ва равшанфикрони раддаи аввали Бухоро ба ҳисоб рафта, дар масири шинохти арзишҳои инсонӣ, (монанди Садри Зиё ва дигар маорифпарварон), дарки моҳияти оламу одам, баррасии масоили муҳимму мубрами иҷтимоӣ, сиёсӣ, мафкуравӣ, адабӣ ва маданӣ гомҳои устувор бардоштааст. С. Айнӣ бо такя ба иттилоот ва манобеи дастрас, лаҳзаҳои муҳимтарини зиндагӣ ва фаъолияти маорифпарварии Садри Зиёро дар асарҳои худ инъикос намуда, даҳҳо маротиба номи ин шахсиятро зикр кардааст.

Аз миёни мансабдорони рӯҳонии амир якчанд нафар ба ҷунбиши маорифпарварӣ ҳамроҳ гардида буданд, ки машҳуртаринашон қозӣ Шарифҷон-махдуми Садри Зиё мебошад. Аз ин лиҳоз, дар қисми «Қайдҳо ва эзоҳот»-и нашри ҷудогонаи «Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам», ки бо қалами тартибдиҳандагони китоб Р. Ҳодизода ва К. Айнӣ мансуб аст, дар қатори дигар шахсиятҳо номи Шарифҷон-махдуми Садри Зиё низ шарҳ ёфтааст. Муаллифони қайду эзоҳот дар аҳди ду амири охири Бухоро – Абдулаҳад (1885-1910) ва Олимхон (1910-1920) вазифаҳои давлатӣ ва маъмурӣ иҷро кардани Садри Зиёро махсусан қайд намуда, дар айни ҳол «мухлис ва тарафдори бисёр маорифпарварон, шоир ва нависандагони пешқадами охири асри XIX ва аввали асри XX» [3, с.331] будани ӯ ва барои омӯхтани ҳаёти адабии он давр аҳаммияти бузург доштани хотираҳои вайро таъкид кардаанд.

Дар ин мақола, мо дар мавриди фаъолияти маорифпарварии Садри Зиё аз назари С. Айнӣ сухан ронда, паҳлуҳои гуногуни ҳаёт, фаъолияти маорифпарварӣ ва ақидаҳои пешқадами ин марди донишманд ва равшанфикри маъруфро мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор медиҳем. Пеш аз он ки фаъолияти маорифпарварии Садри Зиё мавриди баррасӣ қарор гирад, мафҳуми маориф, маорифпарварон ва омилҳои пайдоиши ҷараёни маорифпарварӣ бояд шарҳ ёбад, ҳамчунин шахсияти Садри Зиёро бар пояи он муайян намудан ва хулосабарорӣ кардан яке аз авлавиятҳои кор ба ҳисоб меравад, зеро шаҳомати ахлоқӣ, фаросати адабӣ ва хулқу атвори инсонӣ аз ҷузъҳои муҳимми ногусастании хусусиятҳои маънавии маорифпарварӣ ба ҳисоб рафта, жарфандешию пухтакорӣ ва хислатҳои олии гуманистиро ба вуҷуд меоранд.

Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» (ҷ. 2, 2008) маориф ба маънои ҷамъи маърифат омада, соҳаест, ки маҷмӯи корҳои оид ба таълиму тарбия ва муассисаҳои таълимию тарбиявиро дар бар мегирад. Зери мафҳуми маорифпарвар бошад, фаъолияти маърифатпарварӣ ва ё маърифатгустарӣ дар назар дошта мешавад.

Маорифпарварӣ ҷараёни адабию фарҳангӣ ва иҷтимоию сиёсиест, ки пайравони он дар ҷаҳлу нодонӣ мондани оммаро сабабгори асосии рӯзгори бади халқ ҳисоб мекарданд ва роҳи наҷотро танҳо дар баланд бардоштани сатҳи таълиму тарбия дида, бо роҳи тарғиби ғояҳои хайр, илму маърифат ҷорӣ кардани адолат ва бо ҳамин иллатҳои сохти муайяни ҷамъиятиро барҳам зада, сиёсати онро тағйир додан мехостанд [21, с.758]. Асоси ҷаҳонбинии ин таълимоти намояндагони маорифпарварӣ бар пояи ақидаҳои идеалист. Пайравони ҷараёни маорифпарварӣ шуурро омили ҳалкунандаи тараққиёти ҷамъият, бемаърифатии одамонро сабабгори иллатҳои иҷтимоӣ медонистанд.

Қафомонии иқтисодию маданӣ, қашшоқию бенавоии омма, ҷаҳолат, ҳукмронии зулм, маҳрумияти сиёсӣ, истибдоди феодалӣ, истисмори мустамликавӣ дар аморати Бухоро омилҳои асосии пайдоиши ҷараёни маорифпарварӣ гардиданд. Махсусан шиносоии қишри андешаманди ҷомеа, ба мисли Аҳмади Дониш бо маданияти рус заминаҳое буданд, ки маорифпарвариро ба майдон овард.

Барои ҳалли масъалаҳои ҳаётӣ дар байни қувваҳои прогрессивӣ – унсурҳои демократӣ, маорифпарварон, аз як сӯ ва қувваҳои иртиҷоии куҳнапарвари феодалию ҷоҳилони динӣ, аз сӯйи дигар, муборизаи оштинопазир ҷараён дошт. Дар ин муборизаи давраи аввали намояндагони равшанфикри маорифпарварии тоҷик пешвои маорифпарварон – Аҳмади Дониш, инчунин Возеҳ, Шоҳин, Савдо, Садри Зиё, Ҳайрат, Асирӣ ва дигарон фаъолона ширкат доштанд.

Охири садаи XIX ва ибтидои садаи XX дар Бухоро давраи муборизаҳои сахти ғоявию маслакӣ авҷ гирифта буд. Дар ин миён равшанфикрону донишмандони қаламрави Бухоро, ки худро дар рафъи бухрони амиқи фикрӣ масъул медонистанд, бар он кӯшиданд, ки бо фаъолияти густардаи фикрию фарҳангӣ ин мушкилоти саросариро ҳаллу фасл намоянд. Яке аз ин пешгомони ҷараёни ба истилоҳ маорифпарвар ва ҳувиятсоз Садри Зиё мебошад, ки бо фаъолияти илмию адабӣ ва амалиёти ҷамъиятии хеш дар пешрафти илму адаб хидмати шоёне кардааст.

Дар арсаи таърих шахсиятҳо ва чеҳраҳои таъсирноке арзи ҳастӣ намудаанд, ки бо донишу хирад ва заковати худ барои баланд бардоштани дониш, ҳувият ва рушди маданию маънавии ҷомеаи хеш худро дар маърази хатар гузошта, ҷонбозиҳо кардаанд.

Садри Зиё яке аз чунин шахсонест, ки роҳ ва равиши мардонагию равшангарӣ ва донишгустариро пеш гирифта, барои рушди ҷомеаи худ чи басо корҳоеро анҷом додааст. Устод Айнӣ дар асарҳои худ, дар ҳар мавриде ки аз Садри Зиё ном мебарад, ӯро боиси ифтихори хеш ва миллати тоҷик меҳисобад. Зеро таъсири афкору ақидаҳои пешқадами Садри Зиё ба сифати яке аз уламои тозафикру навназар ва тараққихоҳ нисбат ба С.Айнӣ ва дар ташаккули ҷаҳонбинии ӯ ниҳоят бузург аст. Аз ин ҷост, ки устод Айнӣ Садри Зиёро «аввалин тарбиятгари маънавии худ» [8, с.296] медонад.

Он солҳо, ки Аҳмади Дониш ҳанӯз дар қайди ҳаёт буд, марказе пайдо шуд, ки як идда пайравони ӯро ба ҳам пайваст. Ин марказ маҳфили адабии Садри Зиё буд. С. Айнӣ ошноии худро бо чеҳраҳои маорифпарвари рӯзгор ба маҳфили адабии хонаи Шарифҷон-махдум марбут донистааст. Устод Айнӣ аз соли таҳсили 1891-1892 (то охирҳои моҳи сентябр) ба хонаи Шарифҷон-махдуми Садри Зиё, ки таҳти таъсири Аҳмади Дониш чанд асари насрӣ таълиф карда, дар якҷоягӣ онро «Наводири Зиёия» номидааст, меояд ва аз ин ҷо бо аъзои маҳфили адабӣ ошно мегардад. Садри Зиё равшанфикрони озодандеш ва ҷасоратмандони Бухороро дар маҳфили худ гирд оварда, бо баррасии муҳимтарин масъалаҳои ҳаёти иҷтимоӣ ва фарҳангиву адабӣ, бо музокираву мубоҳисаҳо ҷасоратмандонро ба ҷаҳду ҷадал рӯҳбаландӣ мебахшид. Вай на танҳо нигоштаҳои парокандаи Аҳмад-махдумро ҷамъоварӣ кард, балки бо таблиғи омӯзаҳои ӯ фикри як идда ҷавононро ба ҷунбиш овард ва барои ин ки ба гуфти С.Айнӣ «як инқилоби фикрӣ» [2, с.55] ба вуҷуд биёяд, мусоидат намуд.

Садри Зиё воқеан маорифпарвар, равшанфикр ва тараққихоҳ буд. Сарчашмаҳои зиёде мавҷуданд, ки фаъолияти равшангарии ӯро дар худ таҷассум намуда, аз ӯ ҳамчун як симои барҷастаи сиёсию адабӣ ба некӣ ёдоварӣ кардаанд: «Шарифҷон-маҳдум бешубҳа, аз ҷумлаи маорифпарварон ва тараққихоҳони замони худ буд» [4, с.44]; «Зиё аз ҷумлаи уламои тараққипарвар ба шумор меравад» [1, с.240]; «Бо Шарифҷон-махдум, ки фозили машҳури замони мо буда, ҳавлии ӯ мактаби адабиёти ҳамин давра аст, алоқа бастан ва шинос шудан бад нест» [8, с.410]; «...маълум шуд, ки қозии мазкур яке аз раисони

тараққипарварон будааст» [12, с.45-46]; «Муҳаммад Шарифҷон-махдуми Садри Зиё яке аз намояндагони интеллигентсияи пешқадами замони худ буд» [3, с.331].

Аввалин иқдоми Садри Зиё ба сӯйи маорифпарварӣ ин созмондиҳии маҳфили адабӣ дар хонаи худ дониста мешавад. Солҳое, ки Шарифҷон-махдуми Садри Зиё дар мадраса таҳсили илм мекард, ӯ ҳавлии хешро ба маҳфилгоҳи адабӣ табдил дода, аз шарикдарсонаш гурӯҳеро дар атрофи худ ҷамъ карда буд. Яъне, Садри Зиё аз замони донишҷӯйӣ тарҳи дарозмуддати маҳфили адабии тафаккурсоз ва равшангарои хешро кашида, бо вуҷуди он ки ӯ дар ин вақт бояд аз пайи тақвияти илму дониш мешуд, ё орзуи дар ҷое қозӣ шуданро мекард, баръакс дар пайи эҷоди маҳфил ва шаклдиҳии он бо рӯҳияи равшанфикрона ва ғояҳои башардӯстонаи Аҳмади Дониш пардохт. Аз ин ҷо метавон пай бурд, ки ин «толибилми барушд» аз давраи донишҷӯйии хеш заминагузори аҳдофи бузурге буд, дарозмуддат. Фарзанди Садри Зиё – Муҳаммадҷони Шакурии Бухорӣ дар ин бора барҳақ гуфтааст: «Аз чанд ҷиҳат метавон гуфт, маҳфили адабии Садри Зиё ба мактаби адабии маорифпарварӣ табдил ёфта буд, ки шаклгирии завқу салиқаи зебошинохтии (эстетикии) ҷавононро ба самте, ки созгор ба марому маслаки нави замон, ба хостаҳои ҷараёни маорифпарварӣ бошад, равон месохт, барои қувват додани равандҳои адабии тоза ва умедбахш мусоидат мекард» [15, с.15-16].

Аз сабаби он ки Садри Зиё ба ҳайси як равшанфикр ва оянданигар дар хонаи худ маҳфили адабӣ созмон дод, муҳаққиқ Нозим Нурзода чунин созмондиҳии равшанфикриро вокуниши саривақтӣ ба воқеияти давр ва бархӯрд ба он медонад: «Аз ин ҷост, ки равшанфикр бо фарогирии доираи донишҳои амиқ ва диду биниши воқеӣ бо масоил ва мушкилоти башарӣ бархӯрд мекунад ва сари вақт вокуниш нишон медиҳад. Аз ҷониби дигар, равшанфикр воқеиятҳои давру замонро бо дарки амиқи масъулият бозгӯ месозад ва ҷиҳати ислоҳи камбуду навоқиси иҷтимоӣ, фикрӣ, ахлоқӣ, сиёсӣ, динӣ ва фарҳангӣ, ки пеши роҳи рушду тараққиро банд мекунанд, ҷиддӣ иқдом менамояд. Ба сухани дигар, равшанфикрон дар ҳар давру замоне дар раддаи пеши мубориза қарор дошта, бо ҷавҳари мушкилот дасту панҷа нарм мекарданд» [18, с.49].

Воқеан, давру замон равшанфикрон ва озодихоҳони миллии худро ба вуҷуд овардааст ва он равшанфикрону озодихоҳони миллӣ барои бурунрафт аз мушкилот ва пешрафти кишвари худ, гоҳе бо қувваи бозу, мисли Муқаннаъ, Темурмалик, Восеъ, гоҳе бо қувваи қалам ва илму маърифат, монанди Аҳмади Дониш, Садри Зиё ва дигарон талошҳо намудаанд.

Таҳкурсии маънавии ҷустуҷӯҳои фикрии аҳли маҳфили адабии Садри Зиёро омӯзаҳои Аҳмади Дониш устувор карда буд. Аҳмади Дониш, ки сардафтар ва пешвои равшангарони тоҷик буд, дар маҳфили Шарифҷон-махдуми Садри Зиё ҳамеша ғоибона ҳузур дошт ва инро С.Айнӣ баръало мушоҳида карда гуфтааст: «Як каси ғоибе, ки зикри ӯ дар маҷлисҳо диққати маро ба худ бисёр мекашид, ҳамин Аҳмади Дониш буд. Ҳар кадоми аҳли он маҷлисҳо ин зоти бузургро дар ғайбаш ҳам «шумо-шумо» гуфта, ном мебурданд ва дар ҳаққи ӯ бо эҳтиром гап мезаданд... қисми дигараш ӯро дар некӣ ба дараҷаи фариштa мебаровард» [8, с.283].

Маҳфили адабии Садри Зиё аз масъалаҳои иҷтимоии замон дур набуда, балки дар он доғтарини масъалаҳо ба баррасӣ гирифта мешуд. Чунонки С. Айнӣ мегӯяд: «Дар маҷлисҳое, ки дар хонаи Шарифҷон-махдум барпо мешуд, чунонки аз бадкирдориҳои роҳбарони ҳукумат ва калонони ҳамон замон шикоят мерафт...», [8, с.281] инчунин онҳо «ҳамеша як навъ ҳаракатҳои оппозитсионӣ нишон медоданд» [2, с.34].

Чунин шикоятҳо кардан аз бадкориҳои ҳукумат ва сохторҳои фасодпешаи зертобеи ӯ, ба назари С. Айнӣ, як навъ «ҳаракатҳои оппозитсионӣ» нишон додан аст. Аз сабаби он ки «С. Айнӣ ва ҳамкорони ӯ дастпарвари мактаби равшангарии Аҳмади Дониш мебошанд ва нуфузи омӯзаҳои ӯ нахуст ба воситаи маҳфили адабии Шарифҷон-махдуми Садри Зиё ва баъд бевосита аз осори Аҳмади Дониш гузашта, онҳоро бо роҳи маорифпарварӣ ва ислоҳталабӣ равон кардааст», [16, с.13-14], мавқеъгириҳои аҳли маҳфили Садри Зиёро бисёр дуруст таҳлил намудааст, то ин ки ба характери кори онон баҳо диҳад. Дар ояндаи наздик дида мешавад, ки ин ҳаракатҳои дар ҳоли ташаккулёбии хомӯшонаи оппозитсионӣ, ба «ҳаракати худшиносии миллӣ», «ҳаракати тараққиталабӣ», «ҳаракати муқовимат» ё худ «ҳаракати ислоҳотхоҳӣ» мубаддал мегарданд.

Дар зимн бояд қайд кард, ки «шикоятҳои дарборӣ» ва «ҳаракатҳои оппозитсионӣ»-и хонаи Садри Зиё барои ин ки С. Айнии ҷавон моҳияти воқеаҳои атрофро амиқан ва бо диди башардӯстӣ бубинаду бифаҳмад, барои ташаккули назариёти иҷтимоиву сиёсии ӯ бағоят аҳаммият дошт. Аз ин рӯ, Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ дар ин бобат дуруст қайд кардааст: «Садри Зиё дар маҳфили адабии худ, бо ин, ки маҳфили ӯ «мактаби адабиёти давра» шуд, барои ташаккули адабиёти маорифпарварии тоҷикон дар оғози садаи бист хидмат кардааст... Маҳфили адабии Садри Зиё нуфузи андешаи маорифпарвариро дар ҷомеа густариш дод, бо парвариши озодандешони ҷавони фаъол ва барои домангустарии маорифпарварӣ дар ду даҳаи аввали садаи бист ба сифати яке аз омилҳои пурзӯр имкон фароҳам овард» [15, с.16].

Дар баробари ин, бо шунидани хубиҳои баъзе аз шахсони муайяни маҳфили адабии Садри Зиё, дар дили С. Айнӣ нисбат ба онҳо меҳр пайдо мешавад: «инчунин хубиҳои баъзе касони намоён ҳам зикр меёфт, ки ман ғоибона ба он гуна одамҳо муҳаббат пайдо карда будам» [8, с.281].

Дар идома С. Айнӣ мегӯяд, ки одамони аҳли он маҷлисро дурусткирдор мешумурд ва аз суҳбатҳои онон биёр хушаш меомад: «ман аз рӯйи дарёфти худ аҳли маҷлисҳои Шарифҷон-махдумро одамони дурусткирдор медонистам» [8, с.283]. Натиҷагириҳои С.Айнӣ аз маҳфилҳои адабии Садри Зиё ба тариқи зайл аст: «Ана ҳаминҳо буданд гули сари сабади маҷлисҳои Шарифҷон-махдум, ки ман аз суҳбати онҳо бӯйи хушеро мешамидам» [8, с.281].

Ба гуфтаи Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ, суҳбатҳои хонаи Садри Зиё ба ҷанбаи иҷтимоии рӯйдодҳо маҳдуд нагардида, он заминаи густурдаи маънавӣ дошт: «Гуфтугузори аҳли суҳбатҳои маҳфили Садри Зиё танҳо бо ҷанбаи иҷтимоии рӯйдодҳои рӯз маҳдуд намегардид, балки заминаи густурдаи маънавӣ дошт. Аксари озодфикрони ин маҳфил аҳли фарҳанги маънавӣ буданд ва одитарин масъалаҳои ҳастии маънавии инсонро ба доираи андеша ва мизони хеш мекашиданд» [14, с.12].

Бо назар ба он ки ҳавлии Садри Зиё ба гуфтаи устод Айнӣ «ҳар ҳафта се шаби таътил – сешанбе, чоршанбе ва панҷшанбе одатан ранги анҷумани шоирон, шеършиносон, латифагӯён ва ширинкоронро мегирифт» [8, с.271] ва онҳо бо шеърхонию азназаргузаронии шеър, танқиди ашъори якдигар ва дар бораи навиштаҳои тозаи нависандагони замон изҳори ақида мекарданд, С. Айнӣ онҳоро «доираи зиндадилон» [2, с.33] ном мебарад.

Аз суханони С. Айнӣ маълум мегардад, ки аҳли маҷлисҳои Садри Зиё шахсони фозилу донишманд ва дар айни замон адибони пешқадам буданд, ки дар асарҳои худ нуқсону қабоҳатҳои замонро ҳаҷву танқид мекарданд. Ҳатто Садри Зиё дар бораи он гуна одамон асари ҷудогонаи ҳаҷвии «Тазкират-ул-ҳумақо»-и худро таълиф намудааст. Ин аст қадами аввалини Садри Зиё дар роҳи маорифпарварӣ, ки заминаи ғояҳои он башардӯстӣ ва инсонпарварӣ буд, ки дар хонаи худи ӯ ташаккул меёфт.

Устод Айнӣ аввалин нафарест, ки на танҳо ба шахсият, балки ба фаъолияти маорифпарварии Садри Зиё баҳои баланд дода, ӯро «тараққихоҳ», яъне нафаре, ки бо дидгоҳи амиқи илмию фалсафӣ, рушди иҷтимоиву сиёсӣ, маданию ахлоқӣ ва зерсохториро бо як биниши хосси «модерн» дар он фазои ҷаҳолатгустар медид, баён намудааст: «Шарифҷон-махдум бешубҳа, аз ҷумлаи маорифпарварон ва тараққихоҳони замони худ буд» [4, с.44]. Суоли матраҳ ин аст, ки чунин баҳодиҳӣ аз куҷо сарчашма мегирад ва бо кадом натиҷагирӣ анҷом меёбад. Барои посух ба ин, фаъолияти маорифпарварии Садри Зиёро бояд аз назар гузаронид ва дидгоҳи воқеъбинонаи С. Айниро дарёфт.

Дар боло то ҳадде оид ба фаъолияти маорифпарварии Садри Зиё посухи зарурӣ ба ин суоли матраҳшаванда дода шуд, дар идома бошад, мо онро тақвият мебахшем.

Барои тақвияти калом, суханони Муҳаммадсиддиқи Ҳайратро оид ба маҳфили адабии Садри Зиё ва шахсияти ӯ аз иқтибоси С.Айнӣ овардан бисёр баҷост: «Бо Шарифҷон-махдум, ки фозили машҳури замони мо буда, ҳавлии ӯ мактаби адабиёти ҳамин давра аст, алоқа бастан ва шинос шудан бад нест» [8, с.410].

Агар ба умқи ин сухани Ҳайрат назар андозем, пас мефаҳмем, ки ӯ ба шахсият ва фаъолияти маорифпарварии Садри Зиё на танҳо холисона баҳои сазовор додааст, балки воқеъбинона ва объективӣ ба ҳайси як сокини Бухоро хулосаи шахсии худро нисбат ба ӯ баён кардааст.

Ғайр аз ин, С. Айнӣ дар «Намунаи адабиёти тоҷик» низ такроран ва таъкидан Садри Зиёро маорифпарвар ва аз ҷумлаи уламои тараққихоҳ номидааст: «Зиё аз ҷумлаи уламои тараққипарвар ба шумор меравад» [8, с.240].

С. Айнӣ дар «Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам» оид ба Садри Зиё фикрҳои ҷолиби диққат овардааст. Муаллиф дар ин асар, оид ба Садри Зиё, маълумоти басо муҳим оварда, соданависии ӯро махсусан қайд кардааст, ки ин дар «Ёддоштҳо» ва дигар асарҳо дида намешавад: «Шарифҷон-махдум аз иншонависони машҳури замони худ буда, аз мухлисони Аҳмади Дониш ва Сомӣ буда, иншо, мактуб ва хотироти худро (нисбат ба он ду шахс – З. А.) боз ҳам содатар ва оммафаҳмтар карда менавишт» [2, с.59].

С. Айнӣ дар «Ёддоштҳо» гуфтааст, ки «Шарифҷон-махдум ошиқи асарҳои Аҳмад-махдум буд» [4, с.444]. Аз ин хотир, Садри Зиё «Наводир-ул-вақоеъ»-и Аҳмади Донишро нусхабардорӣ намудааст.

Замоне ки С. Айнӣ ва Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат (1878-1902) аз Садри Зиё супориш гирифтанд, ки нусхаи дастнависи Мунзимро бо «Наводиру-л-вақоеъ»-и Аҳмади Дониш муқобала ва тасҳеҳ кунанд, С.Айнӣ таъкид мекунад, ки пас аз хондани «Наводир-ул-вақоеъ» «ба ман ва баъзе шариконам инқилоби фикрӣ рӯй дод», [2, с.55] «назари мо ба амиру вазир, ба муллоҳо ва ба зиндагонии онрӯза қариб тамоман дигар шуд» [2, с.56].

Он «инқилоби фикрӣ», ки ба С.Айнӣ рӯй дод, танҳо дигаргуние дар ақидаҳои иҷтимоиву сиёсӣ набуда, дар андак муддат асоси маънавии шахсияти ӯро фаро гирифт.

Бояд гуфт, ки Садри Зиё аз нусханависии «Наводир-ул-вақоеъ»-и Аҳмади Дониш бо хатти Абдулвоҳиди Мунзим чанд ҳадафро дар пай дошт. Аввалан, ӯ мехост, ки бо нусханависӣ хатари нобудшавии ин китоб пешгирӣ шавад ва он интишор гардад, зеро дар он замон хондан ва интишори «Наводир-ул-вақоеъ» ҷурм ба ҳисоб мерафт. Сониян, аз сабаби он ки «Наводир-ул-вақоеъ» асоси ғоявии таълимоти маорифпарварӣ ва маҳфили адабии Садри Зиёро ташкил мекард, ин китобро дар маърази маҳфил гузоштан ва сари он мубоҳисаҳо оростан аҳаммияти зиёд дошт. Солисан, бо вуҷуди он ки Садри Зиё худ хаттот ва хушнавис буд, ӯ мехост бо зебонависии Абдулвоҳиди Мунзим ва тасҳеҳу муқобалаи С.Айнӣ ҳамроҳ бо Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат шогирдони худро аз марому мақсади ин китоби «прогрессивӣ» огоҳ гардонад ва дидгоҳу зеҳни онҳоро такони ҷиддӣ бахшад, то атрофу ҳаводиси рӯзро бо диди нав бубинанд.

Аз фаъолияти баъдии устод Айнӣ маълум мешавад, ки дарунмояи маънавии ақидаҳои пешқадами Аҳмади Дониш ва маҳфили адабии Садри Зиё дар афкори С. Айнӣ таъсири амиқ гузоштаанд.

Зимнан бояд гуфт, ки то он вақт С.Айнӣ чун аҳволи замонро мушоҳида мекард, худро бо ин байти Бедил тасаллӣ медод:

Зиндагӣ дар гардан афтодаст, Бедил, чора чист?

Шод – бояд зистан, ношод – бояд зистан [4, с.445].

Ҳангоме ки С. Айнӣ «Наводир-ул-вақоеъ»-ро хонд, дар бораи «аҳволи фалокатиштимоли»-и охири қарни Х1Х ба чунин натиҷа омад, ки: «Ин аҳволро ислоҳ кардан лозим аст, модоме ки ман ислоҳ карда наметавонам, аз вай нафрат кардан зарур аст» [4, с.446].

Соли 1903 мулло Абдулқодири Шакурӣ (1875-1943) дар Самарқанд мактаби усули нав кушод ва муваффақ шуд, ки талаба дар шаш моҳ хатту савод барорад ва сипас аз ҳисоб, ҷуғрофия, таърих ва ғайра маълумоти ибтидоӣ пайдо кунад. Бинобар ин, ҷавонбухориён аз ин илҳом гирифта, шоирони намоёни замон Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим, ки низ аз дастпарвардаҳои Садри Зиё буд, Садриддини Айнӣ, Аҳмадҷони Ҳамдӣ (1884-1946) ва Ҳомидхоҷаи Меҳрӣ (ки 9-и марти соли 1918 аз дасти ҷаллодони амир кушта шуд) соли 1908 дар Бухоро мактаби нав кушоданд. Садри Зиё ва ду се нафари дигар барои харҷи ин мактаб ва таблиғоти равшангарон ҳар моҳ маблағи муайян медоданд ва таъминоти моддии ҷамъияти «Тарбияи атфол»-ро ба дӯш гирифта буданд. Устод Айнӣ ба ин ишора намуда мегӯяд: «Ионаҳое, ки баъзан ҷавонон ва ҷавонфикрон мекарданд, аз тарафи аъзои ҷамъият ба хазинаи ҷамъият супурда мешуд. Аъзои ҷамъият сирри онро накушода, аз чанд нафар маорифпарварон ҳар моҳ маблағе ба тариқи иона мегирифтанд. Мирзо Муҳиддин Мансуров, қозӣ Шарифҷони Садр, қозӣ Саидҷон ва боз чанд нафаре, ки номашон дар хотирам намондааст, ҳар моҳ маблағи муайяне медоданд» [5, с.133].

Аз гуфтаҳои боло маълум мегардад, ки шогирдони Садри Зиё қадамҳои аввалини худро дар роҳи маърифатгустарӣ аз таъсиси мактаби усули нав оғоз бахшида, ин орзуи деринаи худ ва устоди хешро ҷомаи амал пӯшониданд. Вале набояд фаромӯш кард, ки ин ташаббус бевосита аз ҷониби Садри Зиё дастгирӣ меёфт ва ӯ дар раъси чунин иқдомот қарор дошт. Зеро замоне ки бо эҷоди фитна ин мактаби навтаъсиси тараққипарвари миллӣ баста шуд, амир Абдулаҳад на ба каси дигар, балки ба Садри Зиё нома фиристода, масъалаи мактабро пурсид ва худро моил ба тарафдории чунин макотиб нишон дод. Ин ҳолатро С. Айнӣ дар «Таърихи инқилоби Бухоро» бисёр возеҳ баён медорад: «Абдулаҳад мустабидди мунофиқ ва риёкоре буд. Дар сурате ки барои бастани мактаб то Тошканд муроҷиат мекард, дар назари ҷавонон худро ба мактаб бетараф ва ҳатто моил ба қалам доданӣ мешуд. Барои ҳамин пас аз бастани мактаб ба қозӣ Муҳаммадшариф, ки бо ҷавонон робита дошт, дастхате фиристода, масъалаи мактабро пурсид ва ба тарафдории худ аз мактаб ишорате кард» [5, с.84].

Чуноне ки баръало мушоҳида гардид, амир Абдулаҳад бо он риёкорӣ, худ тарафдори мактаби усули нав набуда, мехост бо ҳар роҳ монеи басташавии мактаби равшанфикрӣ гардад ва баъдан бо дасти рӯҳониёни мутаассиб онро баст.

Шарифҷон-махдуми Садри Зиё дар ҷунбиши ҷадидон бевосита ширкат надошт, лекин ҷадидон ҳамеша аз дастгирии ӯ бархӯрдор будаанд ва ӯ иртиботи худро бо онон қатъ намекард. Ҳамон тавре ки С.Айнӣ гуфтааст: «қозӣ Муҳаммадшариф бо ҷавонон робита дошт» [5, с.84].

Вале Ибни Қурбон дар китоби худ «Фавоҳиш ва раҳоиш» гуфтааст, ки пас аз ташкил гардидани Иттиҳоди Шӯравӣ Садри Зиё ҳеҷ гоҳ худро тарафдори маорифпарварӣ нишон намедод ва инро як бечуръатӣ меҳисобад: «Садри Зиё баъдан дар замони Шӯравӣ, ҳангоме ки ҷадидон ба азаматталабии туркгароӣ сахт гунаҳгор карда шуданд, пайваста исрор мекард, ки бар ӯ туҳмат бастанд, ки ҷадид буд» [10, с.29-30]. Албатта, Садри Зиё ҳам дар замони Бухорои амирӣ ва ҳам дар замони Шӯравӣ ошкоро худро саркарда ва тарафдори маорифпарварӣ нишон намедод ва ба забон ҳам намеовард. Чаро? Ба тавзеҳи худи Ибни Қурбон «пеш аз ҳама, барои моён саводи сиёсӣ лозим аст, зеро бе омӯзиши он худшиносии миллӣ даст намедиҳад» [10, с.48]. Ин «саводи сиёсӣ»-и гуфтаи Ибни Қурбонро ба инобат гирифта, мавқеъгирии Садри Зиёро метавон аз се ҷиҳат шарҳ дод. Аввалан, бо сабаби он ки Садри Зиё саводи фавқулодаи сиёсӣ дошт ва сароҳатан медонист, ки агар шахсияти ӯ ошкор мегашт, ҳам дар замони амирӣ ва ҳам Шӯравӣ на танҳо ҷони ӯ дар хатар буд, балки кулли нақша ва тарҳҳои сиёсии маорифпарварӣ фош мегардид, беш аз ин, ҷони аъзоёни он низ таҳти хатари ҷиддӣ қарор мегирифт. Дуюм, агар ӯ худро ошкор мекард, хавфи он буд, ки асарҳои такроран бо хуни ҷигар навиштаи ӯ мисли гузашта нобуд гардад. Сеюм, ӯ сиёсати боздоранда (политика сдерживания)-ро пеш гирифта буд, то ин ки «ҳам лаъл ба даст ояду ҳам ёр наранҷад» [10, с.22-23]. Аз ин хотир, баъдан С.Айнӣ аз Садри Зиё ибрат гирифта, дар замони Шӯравӣ бо роҳи миёнаи муътадили замон амал кард, то ин ки барои ояндаи миллати хеш дар шароити нав ва фазои созгор хидматҳои беназир анҷом бидиҳад.

Садри Зиё дар нахустин соли таъсиси мактаби тараққихоҳон фарзанди худ Зарифро ба ин мактаб дод ва бо ин амал эътибори мактаби усули навро баланд бардошт: «Ба ҳамин тариқ, дар 10 моҳи шавволи соли 1326 ҳ. (октябри соли 1908) дар дохили шаҳри Бухоро, дар гузари Саллоҳхона, дар ҳавлии Мирзо Абдулвоҳид, махсус барои бухориён ба забони форсӣ аввалин мактаби усули навро кушодем.

Шогирдоне, ки дар ин мактаб дар навбати аввал қайд шуданд, инҳо буданд: Абдурраҳмонбек писари Абдуллобек, Абдуғанӣ хизматгори вай, Афзал ва Акрам – писарони Аҳмадҷонмахдум, Абдурраҳим писари Ҳоҷӣ Абдусаттор, Зарифҷон – писари қозӣ Шарифҷон, Муҳаммадамин писари Саидҷонмахдум, Абдуқайюм писари Абдушшукур. То иди Қурбон, дар муддати ду моҳ шумораи шогирдон ба 12 расид» [5, с.33].

Дар осори Шарифҷон-махдуми Садри Зиё, ки «чеҳраи шукӯҳманди як равшанфикри барҷаста ва маорифпарвари фаъол» [15, с.3] дар адабиёти охири асри XIX ва ибтидои асри XX ба шумор меравад, «идеалҳои олии маорифпарварии тоҷикӣ аз баъзе ҷиҳатҳо хеле мукаммал ифода ёфтааст» [15, с.3]. Дар эҷодиёти ӯ нукоти муҳимми маорифпарварии

тоҷикӣ баррасӣ шуда, онҳо барои равшан шудани масъалаҳои асосии таърихи маънавии миллат судманд мебошанд.

Садри Зиё ба сифати тарафдори ислоҳот ва идомадиҳандаи афкори маорифпарварии Аҳмади Дониш дар роҳи татбиқсозии ормонҳои мактабу маориф ба таҷрибаи таърихии кишварҳои ҷаҳон бо чашми ибрат нигариста кӯшиш ба харҷ додааст, ки дар баробари масъалаҳои ислоҳи мактабу мадраса ва муборизаи зидди ноинсофиву беадолатиҳо паҳлуҳои гуногуни масъалаи пешрафти кишварро бо овардани мисолҳо аз тараққиёти кишварҳои Ғарб дар «Рӯзнома»-и худ хеле васеъ нишон диҳад. Мақсади асосии пешрафти кишвар аз шарофати фарҳангу маънавият ба ҳисоб мерафт. Ба таъкиди Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ Садри Зиё: «эътимод дошт, ки равшангарӣ ва ислоҳоти куллии фарҳангӣ кишварро ба эҳёи маънавӣ хоҳад овард... ва маорифпарварони тоҷик барои эҳёи маънавии миллат мубориза мекарданд» [14, с.26].

С. Айнӣ дар «Намунаи адабиёти тоҷик» дар бораи тазкираи шеърии Садри Зиё ишора менамояд: «дар назм асари намоёнаш «Тазкират-уш-шуаро»-и манзума аст, ки дар он шуарои муосирро ба тариқи интихоб дарҷ намуда» [1, с.240].

«Тазкори ашъор» гӯё ҳамон маҳфили адабии Садри Зиёро идома дод ва бархе маорифпарваронро як ҷо гирд оварда, ба аҳли ҷомеа муаррифӣ намуд ва бар хилофи бадгӯиҳои доираҳои расмӣ ҳастии воқеии равшангаронро ба ҷомеа шиносонид. «Тазкори ашъор»-и Садри Зиё ҳимоятномаи маорифпарварӣ, адабиёти ҷадида ва шеъри нав буд» [15, с.54].

Садри Зиё китобҳои худро бо рӯҳи ҳаракати маънавии ҷадид тадвин намуд ва навишт, зеро дар замони нав, яъне оғози қарни бист дар ин ришта тақозои таҷдиди назар дошт. Доштани ҳофизаи қавӣ дар тадвин, таҳия ва таълифи дубораи осори хеш «алайҳи таассубҳои фарҳангии он замон кӯшиши беназир, амали махуф ва ҷасорати воқеӣ ба шумор мерафт» [6, с.10].

Садри Зиё дар миёни мардуми Бухоро бо инсонияти баланд, шафқату меҳрубонӣ, инсофу масъулиятшиносӣ, саховату адолат обрӯ ва нуфузи баланд касб карда буд. Аммо ин хислатҳо ба амир ва доираҳои муфтхӯри ӯ мақбул набуд ва ӯ Садри Зиёро азл карда, ба Қаршӣ бадарға намуд: «Чун амир аз фармони нашркардааш нузул намуд, Зиёро низ маъзул карда, зоҳиран дар Қаршӣ қозӣ, ҳақиқатан аз Бухоро табъид намуд» [1, с.401-402].

Тақдири минбаъдаи Садри Зиё аз «Таърихи инқилоби Бухоро» ба мо маълум мегардад: «Бо сар шудани ҷанг қозикалон Бурҳониддин аз қушбегӣ Усмонбек ба ҳокими Қаршӣ хат фиристод, қозӣ Мирзо Шарифро ҳабс кунонида, ҷиянаш Абдувакилро куштанд» [5, с.218].

Оқибат, тақдир чунин шуд, ки «қозӣ Шарифҷон барин шахсе, ки дар Бухоро қозикалон шуда буд, дар ҳабсхона мехобиданд» [5, с.232] ва орзуву умеди ин равшанфикр ва ғамхори миллат барбод рафт.

Ҳамин тариқ, аз ин ҳама маълумоти пурқимате, ки С.Айнӣ оид ба Садри Зиё овардааст, симои барҷастаи ходими сиёсиву иҷтимоии як равшанфикри миллат, ки худ маорифпарвари фаъол ва ҷонибдори афкору ақидаҳои пешқадами маорифпарварӣ мебошад ва дар фаъолияти ӯ олитарин ормонҳои маорифпарварӣ инъикос ёфтаанд, намоён гардид.

Дар асарҳои С.Айнӣ таҷассуми бештар пайдо кардани шахсият ва фаъолияти маорифпарварии Садри Зиё, ин худ далел бар он аст, ки Садри Зиё аз ҷойгоҳи хосса ва эҳтироми баланд назди устод Айнӣ дар ҳама давру замон бархӯрдор буд. Нуфузи афкор ва андешаи Садри Зиё то ҳадде таъсиррасон буд, ки ягона шахсияте, ки беш аз сад маротиба номи ӯро дар осори худ зикр намудааст, С.Айнӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, С.Айнӣ дар рисолаҳои илмӣ ва асарҳои таърихии худ тамоми паҳлуҳои ҳаёт, шахсият ва алалхусус фаъолияти маорифпарварии Садри Зиёро зикр намуда, бо баҳои сазовор додан ба эҷодиёти ӯ ҳамчунин хизматҳои ӯро дар инкишофи муҳити адабӣ, бо далелҳои раднопазир зикр намудааст. С.Айнӣ ғояҳои пешқадами Садри Зиёро дар ҷодаи кишвардорӣ, бунёдкорӣ, маърифатпарварӣ, илмдӯстиву фарҳангдорӣ ва хештаншиносӣ мояи ибрат ба дигарон дониста, чун баҳри пургавҳар арзишмандии онро таъкид намудааст.

Осори С.Айнӣ сарчашмаи муҳим барои бозёфти ақидаҳои пешқадами маорифпарварӣ буда, зикр гардидани Садри Зиё, ҳамчун яке аз пешвоҳои

маорифпарварон, барои пажӯҳишгарон даст медиҳад, ки зиндагиномаи ин шахсиятро ба таври илмӣ-муқоисавӣ таҳқиқ намуда, ҳақиқат ва адолати таърихиро дар ҳама давру замон дар нисбат ва ҳаққи ӯ воқеъбинона инъикос намоянд.

Муқарриз: ***Кӯчарзода А.*** – доктори илмҳои филологӣ, профессори ДМТ.

А Д А Б И Ё Т

1. Айнӣ, С. Намунаи адабиёти тоҷик / С. Айнӣ. – М.: Чопхонаи Нашриёти Марказии халқи Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии Сусиёлистӣ, 1926. – 626 с.
2. Айнӣ, С. Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам / С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1958. – 128 с.
3. Айнӣ, С. Куллиёт. Ҷ.1. / С. Айнӣ; ба чоп тайёркунандагон: К. Айнӣ ва Р. Ҳодизода. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1958. – 327 с.+19 с.
4. Айнӣ, С. Куллиёт. Ҷ.7. / С. Айнӣ; ба чоп тайёркунандагон: К.Айнӣ ва Р.Ҳодизода. – Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1962. – 644 с.
5. Айнӣ, С. Таърихи инқилоби Бухоро / С. Айнӣ; баргардонанда аз ӯзбекӣ ба тоҷикӣ ва мураттиб: Р. Ҳошим. – Душанбе: Адиб, 1987. – 240 с.
6. Айнӣ, С. Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро / С. Айнӣ // Куллиёт. Ҷ.14; бо кӯшиш ва муқаддимаи Камолиддин Садриддинзода Айнӣ; таҳиякунандаи матн, мураттиби вожанома ва муҳаррири масъул: Муҳаммадҷон Умаров. – Душанбе: Матбуот, 2005. – 272 с.
7. Айнӣ, С. Куллиёт. Ҷ.15. / С. Айнӣ; ба кӯшиш ва муқаддимаи К.Айнӣ. – Душанбе: Матбуот, 2007. – 220 с.
8. Айнӣ, С. Ёддоштҳо (Чаҳор қисм). Иборат аз як китоб / С. Айнӣ. – Душанбе: Сарредаксияи илмии энсиклопедияи миллии тоҷик, 2009. – 680 с.
9. Амирқулов, С. Нигоҳе ба инкишофи таърихии адабиёти тоҷик дар Мовароуннаҳр (қарни XIX). (Мунтахаби мақолаҳо). – Душанбе: Ирфон, 2010. – 155 с.
10. Ибни Қурбон. Фавоҳиш ва раҳоиш. – Душанбе: ЭР-граф, 2003. – 195 с.
11. Маҳмадаминов, А. Адабиётшиносӣ ва худогоҳии миллӣ / А. Маҳмадаминов; тазкираи С.Айнӣ «Намунаи адабиёти тоҷик». – Душанбе: Сино, 2008. – 211 с.
12. Муҳаммадалӣ бинни Муҳаммадсайиди Балҷувонӣ. Таърихи нофеъ; ба эҳтимом, тасҳеҳ, ҳавошӣ ва пешгуфтори Аҳрор Мухторов. – Душанбе: Ирфон, 1994. – 173 с.
13. Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ. Истиқлол ва худшиносии иҷтимоиву маънавӣ / Бухороӣ, Муҳаммадҷони Шакурӣ. – Душанбе: Интишороти бунёди Оли Сомон. Ройзании фарҳангии Ҷумҳурии Исломии Эрон дар Тоҷикистон, 1999. – 160 с.
14. Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ. Садриддин Айнӣ – равшангари бузурги таърихи тоҷикон / Бухороӣ, Муҳаммадҷони Шакурӣ. – Хуҷанд: Нури маърифат, 2001. – 104 с.
15. Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ. Садри Бухоро. Чопи дувум / Бухороӣ, Муҳаммадҷони Шакурӣ; бо тасҳеҳ, такмил ва иловаҳо. – Душанбе: Деваштич, 2005. – 186 с.
16. Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ. Равшангари бузург / Бухороӣ, Муҳаммадҷони Шакурӣ. – Душанбе: Адиб, 2006. – 340 с.
17. Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / Бухороӣ, Муҳаммадҷони Шакурӣ. – Душанбе: Чопхонаи «Пайванд», 2006. – 456 с.
18. Нурзода Н. Симои равшанфикрони миллӣ дар «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ / Н.Нурзода // Илм ва ҷомеа. – 2018. – №3 (11). – С.48-63.
19. Сиддиқ, С. Садри Зиё ва тазкираҳои ӯ / С.Сиддиқ. – Душанбе: Ройзании фарҳангии сафорати Ҷумҳурии Исломии Эрон дар Тоҷикистон, 2010. – 200 с.
20. Табаров С. Зиндагиномаи Садриддин Айнӣ (1875 – 1899) / С. Табаров. – Душанбе: Матбуот, 2008. – 479 с.
21. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ. – Душанбе, 2008. – 950 с.
22. Хади-заде, Р. Источники к изучению таджикской литературы второй половины XIX века / Р.Хади-заде. – Сталинабад: Издательство Академии наук Таджикс-кой ССР, 1956. – 140 с.
23. Ходжаев, Ф. К истории революции в Бухаре / Ф.Ходжаев. – Ташкент: Узб. гос. изд-во, 1926. – 77+55 с.
24. Ҳодизода, Р. Адабиёти тоҷик дар нимаи дувуми асри XIX / Р.Ҳодизода. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 294 с.
25. Ҳотамов, Н. Инъикоси Револютсияи Халқии Советии Бухоро дар асарҳои Садриддин Айнӣ / Н.Ҳотамов. – Душанбе: Дониш, 1980. – 200 с.
26. «Тазкори ашъор»-и Садри Зиё; ба тасҳеҳи Саҳобиддини Сиддиқӣ; ба кӯшиши Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ. – Теҳрон: Суруш, 1380. – 428 с.
27. Шукуров, М. Хусусиятҳои ғоявию бадеии «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ / М.Шукуров. – Душанбе: Дониш, 1966. – 260 с.

ФАЪОЛИЯТИ МАОРИФПАРВАРИИ САДРИ ЗИЁ АЗ ДИДГОҲИ САДРИДДИН АЙНӢ

Масъалаи маорифпарварӣ дар аморати Бухоро, ки маркази тамаддуни тоҷикон дониста мешавад, аз ҷумлаи масоили муҳимму мубрами иҷтимоӣ, сиёсӣ, илмӣ ва фарҳангӣ маҳсуб гардида, пайваста дар асарҳои С.Айнӣ возеҳ инъикос ёфтааст. Дар ин мақола фаъолияти маорифпарварии Садри Зиё аз назари С.Айнӣ мавриди баррасӣ қарор ёфта, чеҳраи воқеии ин маорифпарвари фидокор ва тараққихоҳи жарфбин баён гардидааст. С.Айнӣ фаъолияти иҷтимоии Садри Зиёро дар асарҳои хеш бо овардани санадҳои муҳим оид ба корномаи ӯ дар замони зиндагӣ ва қарор ёфтан дар маркази ҳаводиси он вақт гузоришҳо додааст, ки назири онро аз ҳеҷ сарчашмаҳои таърихии дигар, ҳатто аз навиштаҳои худи Садри Зиё наметавон пайдо кард. Дар асарҳои С.Айнӣ таҷассуми бештар пайдо кардани шахсият ва фаъолияти маорифпарварии Садри Зиё, ин далели он аст, ки Садри Зиё аз ҷойгоҳи хосса ва эҳтироми баланд назди устод Айнӣ дар ҳама давру замон бархӯрдор буд. Нуфузи афкор ва андешаи Садри Зиё то ҳадде таъсиррасон буд, ки ягона шахсияте, ки бештар аз сад маротиба номи ӯро дар осори худ зикр намудааст, С.Айнӣ мебошад. С.Айнӣ дар рисолаҳои

илмӣ ва асарҳои таърихии худ тамоми паҳлуҳои ҳаёт, шахсият ва алалхусус фаъолияти маорифпарварии Садри Зиёро зикр намуда, бо баҳои сазовор додан ба эҷодиёти ӯ ҳамчунин хизматҳои ӯро дар инкишофи муҳити адабӣ, андешаҳояш дар соҳаи давлатдорӣ, маърифатпарварӣ, хештаншиносӣ, таъсис ва бунёди муассисаву корхонаҳо бо далелҳои раднопазир зикр намудааст. Осори С.Айнӣ сарчашмаи муҳим барои бозёфти ақидаҳои пешқадами маорифпарварӣ буда, зикр гардидани Садри Зиё, ҳамчун яке аз пешвоҳои маорифпарварон барои пажӯҳишгарон даст медиҳад, ки зиндагиномаи ин шахсиятро ба таври илмӣ-муқоисавӣ таҳқиқ намуда, ҳақиқат ва адолати таърихиро дар ҳама давру замон дар нисбат ва ҳаққи ӯ воқеъбинона инъикос намоянд.

Калидвожаҳо: С.Айнӣ, «Намунаи адабиёти тоҷик», «Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам», «Ёддоштҳо», «Таърихи инқилоби Бухоро», «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро», маорифпарварӣ, равшанфикрон, Садри Зиё, «Рӯзнома», Бухоро, ҷамъияти «Тарбияи атфол», мактаби усули нав, амир Абдулаҳад, амир Олимхон, «Таърихи нофеъ», «Фавоҳиш ва раҳоиш», «Мероси давлатдории Манғит».

ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ САДРИ ЗИЁ, С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ САДРИДДИНА АЙНИ

Проблема образования в Бухарском эмирате, который считается центром таджикской цивилизации, является одной из важнейших социальных, политических, научных и культурных проблем, что постоянно находит отражение в творчестве С.Айни. В статье рассматривается просветительская деятельность Садри Зиё с точки зрения С.Айни, и выражается истинное лицо этого самоотверженного и прогрессивного просветителя. Также С.Айни сообщает о социальной активности Садри Зиё в своих произведениях, цитируя важные документы о его достижениях в течение его жизни и находясь в центре событий того времени, которые нельзя найти ни в одном другом историческом источнике, даже в трудах самого Садри Зиё. Тот факт, что личность и образовательная деятельность Садри Зиё отражены в произведениях С.Айни – это доказательство того, что Садри Зиё во все времена занимал особое место и относился с высоким уважением к С.Айни. Влияние мыслей и идей Садри Зиё было настолько велико, что единственным человеком, который упомянул его имя в своих произведениях более сто раз был С.Айни. В своих исторических произведениях С.Айни отмечал все стороны жизни, личности, и в частности, просветительскую деятельность Садри Зиё, приводя неоспоримые факты. Работы С.Айни являются важным источником для открытия передовых идей образования, а упоминание Садри Зиё как одного из лидеров просветителей позволяет исследователям изучить биографию этого человека и отразить историческую правду и справедливость.

Ключевые слова: С.Айни, «Образец таджикской литературы», «Краткое изложение моей биографии», «Воспоминания», «История Бухарской революции», «История интеллектуальной революции в Бухаре», образование, интеллигенция, Садри Зиё, «Воспоминания», Бухара, общественное объединение «Воспитание детей», школа новых методов, амир Абдулахад, амир Алимхан, «История благоденствия», «Наследие мангытской власти».

EDUCATIONAL ACTIVITIES OF SADRI ZIYO FROM THE POINT OF VIEW OF SADRIDDIN AINI

The problem of education in the Bukhara Emirate, which is considered the center of Tajik civilization, is one of the most important social, political, scientific and cultural problems, which is constantly reflected in the work of S.Aini. The article discusses the personality and educational activities of Sadri Ziyo from the point of view of S. Aini, and expresses the true face of this selfless and progressive educator. S.Aini also reports on the social activity of Sadri Ziyo in his works, citing important documents about his achievements during his life and being in the center of the events of that time that cannot be found in any other historical source, even in the works of Sadri Ziyo himself. The fact that the personality and educational activities of Sadri Ziyo are reflected in the works of S.Aini is proof that Sadri Ziyo at all times held a special place and high respect for S.Aini. The influence of Sadri Ziyo's thoughts and ideas was so great that the only person who mentioned his name in his works more than a hundred times was S.Aini. In his historical works, S.Aini vividly noted all aspects of life, personality and, in particular, the educational activities of Sadri Ziyo with indisputable facts. The works of S.Aini are an important source for the discovery of advanced ideas of education, and the mention of Sadri Ziyo as one of the leaders of the enlighteners allows researchers to scientifically - comparatively study the biography of this person and at all times reflect historical truth and justice.

Key words: S.Aini, «Sample of Tajik literature», «A summary of my biography», «Memoirs», «History of the Bukhara revolution», «History of the intellectual revolution in Bukhara», education, intelligentsia, Sadri Ziyo, «Memory», Bukhara, public association «Education of children», School of New Methods, amir Abdulahad, amir Alimkhan, «History of Prosperity», «Legacy of the Mangyt Authority».

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Абдулҳаев Зоҳид Муҳаммадович*** - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти Ph.D-и кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: **zohidiabdulhay@gmail.com**. Тел.: **(+992) 000-20 20-94**

Сведение об авторе: ***Абдулхаев Зохид Мухаммадович*** - Таджикский национальный университет, докторант Ph.D кафедри теории и современной таджикской персидской литературы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр.Рудаки, 17. E-mail: **zohidiabdulhay@gmail.com.** Тел.: **(+992) 000-20 20-94**

Information about the author: ***Abdulkhaev Zokhid Mukhammadovich*** - Tajik National University, Doctor Ph.D, Department of Theory and Contemporary Tajik Persian Literature. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: **zohidiabdulhay@gmail.com.** Tel.: **(+992) 000-20 20-94**

УДК: 891.550+891.4

ТАСВИРИ МАМОЛИКИ АРАБ ДАР ШЕЪРИ МУҲАММАД ИҚБОЛ

Саидзода В.
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Адабиёти садаи бистуми урду дар байни адабиёт ва фарҳанги гуногунзабони Ҳинду Покистон мавқеи намоёне дорад. Он аз сарчашмаҳои адабиёти бою пурғановати тоҷикӣ-форсӣ ва аз адабиёти халқҳои гуногуни Ҳиндустони қадимаву муосир ғизо гирифтааст. Аз ин хотир, доираи мавзӯву фарогирии масъалаҳо дар адабиёти мазкур басо васеъ мебошад.

Адабиёти урду яке аз адабиётҳои ғании шабаҳқораи Ҳинд ба шумор меравад, ки он бо бисёр шоирону нависандагони барҷастаи худ, ки асрҳои зиёд шуҳрати ҷаҳонӣ пайдо кардаанд, ифтихор мекунад. Асарҳои фанонопазири шоирони бузурги Шарқ – Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Носири Хисрав, Умари Хаём, Мавлонои Балхӣ, Ҳофиз, Саъдӣ, Ҷомӣ ва дигарон барои бисёр наслҳои адибони шибҳқораи Ҳинд, ки бо забони урду асар меофариданд, ҳамчун сарчашмаи илҳоми фаъолият ба шумор мерафтанд.

Аллакай, баъзе таълифот бахшида ба ҷабҳаҳои мухталифи эҷодиёти Аллома Муҳаммад Иқбол аз чоп баромадаанд. Лозим ба ёдоварист, ки то имрӯз дар бобати омӯзиши забону адабиёти Ҳинду Покистон ва таҳқиқи осори адибони ин манотиқ олимони тоҷик корҳои зиёдеро ба анҷом расонидаанд. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки таърих, адабиёт ва фарҳанги ин мардум дар маркази афкори илмию адабии донишмандону мутафаккирони мо низ нақши босазое гузоштааст.

Аллома Мухаммад Икболи Лоҳурӣ аз поягузорони тафаккури ҷадиди исломӣ буда, дар бедории зеҳнии мусалмонон хидмати беназир анҷом додааст. Бисёре аз рӯшанфикрони мусалмон вақте ба Урупо рафтанд, маҷзуби ҷилваҳои фиребои дунёи пурнақшу нигори Ғарб шуданд ва аз як муҳаққиқ ба як муқаллид табдил шуданд. Магар Аллома Иқбол, ки дар Урупо таҳсил кард, аммо бо ҷаҳонбинӣ ва шинохти бунёдӣ ва асиле, ки аз ҷаҳон дошт, бо такя ба фитрати солим ва худогоҳии динии хеш ва муқоисаи Шарқи мусалмон бо Ғарби динситез ҳақоиқ ва дақоиқеро кашф кард, ки мояи баракат ва бедории мусалмонони худбохта хоҳад шуд.

Асарҳои шоирону нависандагоне, ки то ба ҳол ба хонандаи тоҷик номаълум буданд, аз тарафи олимон ва донишмандони тоҷик тарҷума ва мавриди таҳқиқот қарор дода шуда, сабку усулу забони осори онҳоро муайян кардаанд. Дар ин ҷабҳа мақолаву асарҳо ва рисолаҳои диссертатсионӣ ва докторӣ навишта шудаанд, ки дар қатори онҳо метавонем олимон А. Ғаффоров, Ш. Пӯлодова, М. Қаноатов, профессор Ҳ.Р. Раҷабов, М. Нурова, З. Раҳматуллоева, Ҷ. Холов[4], аз олимони хориҷ Абдулвоҳид С., Алиев Г.Ю., Аникеев Н.П., Глебов Н., Сухочев А., Пригарина Н.И., Сайид Г.Р., Ҳодизода Р., Эҳтишом Ҳ.С. ва дигаронро ном барем, ки ин боз ҳам донишу ҷаҳонбинии хонандаи тоҷикро роҷеъ ба эҷодиёти шоирону нависандагони Ҳинду Покистон меафзояд.

Аллома Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ (1877-1938) аз зумраи бузургтарин ва машҳуртарин суханварони форсизабон ва мутафаккирони исломии нимаи аввали қарни ХХ қораи Ҳинд буда, бо осори ғановатманду пурмазмун ва саршори ғояҳои олии инсондӯстии худ дар тамаддуни ҷаҳонӣ мақоми баландеро ишғол менамояд. Ӯ чи дар Ҳинду Покистон ва чи дар мамлакатҳои дигари ҷаҳон маҳз ба воситаи ашъори дорои мазмунҳои баланди иҷтимоию сиёсӣ ва фалсафии худ мақбулияту маҳбубият пайдо намудааст. Беҳуда Аллома Иқболро Бедили замон наномидаанд. Адабиётшиноси Эрон Маликушшуаро Баҳор гуфтааст:

Бедиле гар рафт Иқболе расид,
Бедилонро навбати ҳоле расид.

Адабиётшиноси Покистон Манзурулҳақ дуруст қайд мекунад, ки «шеъри дарӣ дар Ҳиндустон ба вуҷуди аллома Муҳаммад Иқбол музайян ва ороста шуд. Вай на танҳо яке аз бузургтарин шуарои форсигӯи Покистон маҳсуб мешавад, балки шеъри форсиро ба мунтаҳои камол расонидааст» [9, с.28].

Аллома Иқбол аксари осори манзуми худро ба забони форсӣ-тоҷикӣ эҷод кардааст ва тақрибан асари назаррасе ба забони арабӣ надорад, вале забони арабӣ дар умқи рӯҳи ӯ танинандоз буд, зеро забони арабӣ барои ӯ хеле азизу гиромӣ ва дар қалбу ақли ӯ насибае

[4] Холов Ҷ. Адабиёти урду дар садаи бистум (Нигориши мухтасар). – Душанбе, 2010.

аз муҳаббатро эҷод карда ва дар фазои зеҳнии ӯ таъсир гузошта буд. Шояд ҷараёни бедории бардавом дар кишварҳои арабӣ омили муҳим ва асосие дар низоми оми фикрии Аллома Иқбол бошад.

Шайх Абул Ҳасани Надавӣ сухани Алломаро, ки дар мавриди забони арабӣ ба ӯ гуфта буд, чунин овардааст: “Ман ба баъзе амирони мусулмон, ки бо ҳокимони Ҳиндустон дӯстӣ доштанд, дар мавриди нашри Ислом дар миёни ғайримусулмонон ва нашри фарҳанги исломӣ, ҳамзамон, бо эҳёи забону адабиёти арабӣ дар ин кишвар ишора кардам... [10, с. 7].

Аллома Иқбол ҳанӯз аз овони хурдсолӣ ба забону адабиёт ва фарҳанги арабӣ таваҷҷуҳи хосса дошт. Бешак, Аллома Иқбол аҷзои зиёде аз Қуръони каримро дар он айём ҳифз карда буд. Овардани иқтибосоти зиёде аз Қуръон дар ашъораш аз он далолат мекунад.

Агарчи Аллома Иқбол дар ҳаёти худ ба ҷуз ду давлати арабӣ – Мисру Фаластин, дигар ягон кишвари арабиеро надидааст, вале ӯ бо рӯҳу равон ва зеҳну афкораш пайваста дар ин кишварҳо аз Мағриб то ба Машриқаш сайр мекард ва дар ғаму шодии онҳо шарик буд. Дар ғамашон андуҳгин ва дар шодиашон хушнуд мешуд.

Албатта, қадамҳои нахустини адиб дар кишварҳои арабие, ки барояш бисёр азиз буданд, чӣ гуна расидаанд, Аллома дар номае, ки ба яке аз дӯстонаш навиштааст, равшанӣ андохтааст. Вақте ки адиб дар соли 1905 ба Британия барои донишомӯзӣ аз тариқи баҳр аз бандари Бомбей сафарашро оғоз мекунад, киштии онҳо дар бандари Бур Саъиди Миср таваққуф мекунад, Иқбол аз киштӣ фуромада, баъзе макотиб ва масоҷиди он шаҳрро зиёрат менамояд.

Аллома менависад, ки “соати 3-и субҳ мо дар Бур Саъид расидем. Маро доктори мисрие, ки номаш Сулаймон буд, аз хоб бедор кард. Ҳамроҳи ӯ бо як идда ҷавонони мисрӣ вохӯрдем, ки ҳамаашон аъзои ҷамъияти “Ҷавонони мусулмон” буданд. Ман аз ин вохӯрӣ бисёр хушнуд гаштам. Лутфибек ном вакили машҳури Қоҳира аз тариқи доктор Сулаймон салому паём фиристода, барои зиёрат кардани Қоҳира ба ман даъватнома ирсол намуд” [11, с.45].

Ҳамин тавр, Муҳаммад Иқбол ба зиёрати Миср меравад ва сипас, дар Кунгураи исломии Қудс, моҳи декабри 1931 ширкат меварзад. Сафари худро аз шаҳри Искандарияи Миср оғоз карда, аз он ҷо ба Қоҳира меравад ва бо як идда уламои бузурги Қоҳира мулоқот мекунад. Дар ҷамъияти “Ҷавонони мусулмон” суханронӣ намуда, баъдан, аз он ҷо ба ҷониби Фаластин барои ширкат варзидан дар Кунгураи исломии оламӣ дар Қудс, пиромуни қазияи Фаластин, раҳсипор мешавад. Аллома аз таассуроти бардоштааш, аз дидани Фаластин дар асараш чунин қайд кардааст: “Сафари Фаластин дар таърихи ҳаёти ман ҷовидона хоҳад монд” [11, с.46] ва дар рафти ин сафар бо намояндагони кишварҳои исломӣ мулоқотҳо барпо менамояд. Аллома Иқбол ҳамеша дар фикри олами исломӣ ва бахусус, олами арабӣ буд ва тамоми ҳаводисе, ки дар он мегузашт, пайгирӣ мекард. Дар ашъори ӯ ба ҳолатҳое дучор мешавем, ки ин гуфтаҳоро таъйид мекунад.

Тасвири Андалус:

Ҳангоме ки Аллома Иқбол дар соли 1932 ба Испания мерасад, дар яке аз меҳмонхонаҳои бузурги шаҳри Қуртуба ҷой гирифта, аз мудири меҳмонхона мепурсад, ки: “Наберагони арабҳо дар ин кишвар куҷоянд?” Мудир мегӯяд: “Ман худам аз ҷумлаи ҳамонҳоям”, сипас, як идда аз шахсиятҳои машҳури онҳоро даъват мекунад. Аллома ин ашъорро ба он муносибат эҷод мекунад:

Ин ҳама оҳувони шаҳлочашм,
Ҳамчу моҳи тамом зебоянд.
Аз барои шикори шери жаён,
Ҳама дам қодиру тавоноянд.
Хубрӯйӣ гирифтаанд зи Ҳиҷоз,
Аз насими Яман гуворояндг.
Гарчи рафтаст аҳли ин хитта,
Баҳри эҳё ҷасуру доноянд [11, с.49].

Аллома бо тавозӯъ ва хоксорӣ дар назди масҷиди ҷомеи бузурги Қуртуба истода, аз аҳли он - шахсоне, ки ин масҷидро бо сарварии сарлашкари умавӣ Абдурраҳмони Дохил бино кардаанд, ёдовар мешавад, яъне, адиб ба сӯйи он масҷид нигоҳе карда, мебинад, ки он дар болои сутунҳои зиёде бино карда шудааст, ки ин сутунҳои бешумори баланд хурмозореро дар биёбонҳои Арабистон ба ёд меорад. Аллома аз ин масҷид мепурсад:

Куҷост ғолибони майдонҳо,
Ҳамон диловарони Араб?
Куҷост аҳли маънию афкор?
Куҷост аҳли илму адаб?
Куҷост аҳли дину хулуқ?
Куҷо шуданд, аҷаб?
Куҷо шуда ҳама маҷду шараф?
Куҷо? Ё Раб???

Тасвири Миср:

Чуноне ки дар боло қайд намудем, сафари Аллома Иқбол ба Миср дар моҳи декабри соли 1931 сурат гирифта буд. Ӯ дар ҷамъияти "Ҷавонони мусулмон" суханронӣ мекунад. Дар шаҳри Қоҳира гаштугузор карда, осори таърихии қадимаи онро ба назари ибрат тамошо мекунад ва он ҳама саҳифаҳои таърихи гузашта дар ашъораш инъикос ёфтааст. Мебинем, ки гоҳе аз Абулҳавл ва гоҳе аз Аҳромҳои бузурги Миср сухан мегӯяд. Аллома соҳиби ақлу фаҳми комил буд. Ӯ ҳар он чӣ аз афкор ва ҳаракатҳои динӣ ва сиёсие, ки дар Миср вуҷуд дошт, ба хубӣ аз онҳо огоҳ буд.

Аллома дар рӯ ба рӯйи Абулҳавл, ҳамон муҷассамае, ки сари инсон ва бадани шер дорад ва рамзи қуввату ҳикмат аст, истода, зери унвони "Ба мардуми Миср" ин шеъри худро эҷод мекунад:

Эй, мардумони Миср бидонед ин сухан,
Ман ҳикмат аз нигоҳи Абулҳавл гирифтаам.
Ӯ ҳаст соҳиби ҳама асрори рафтагон,
Ман ин ҳама зи оҳи Абулҳавл гирифтаам.
Гуфто ба ман, ки ҳеҷ туро ҳаст ин хабар,
Тақдири ҳар милал ба ҳадди саъю кӯшиш аст,
Он қувваро на ақли ҳакиме биофарад,
Он қувва ҳар замона чу вулкон ба ҷӯшиш аст [6, с.113].

Аллома дар қасидаи дигаре аҳроми Мисрро чунин васф намудааст:

Тақлид накардаанд бо талли регҳо,
Аҳромҳои худ, созандагони он.
Ин санъати заранг, аз фитрати баланд,
Ин соҳибони фан сайёди илм дон [6, с.94].

Тасвири Сурия ва Шом:

Аллома Иқбол оламеро дар ашъораш тасвир мекунад, ки пур аз муҳаббат, инсондӯстӣ ва бародарӣ мебошад. Дар он тамоми монеаҳои нажодию рангӣ ва хунию забонӣ бартараф гаштааст. Ӯ ба олами поке даъват мекунад, ки дар он оромию сакинат ҳукмфарост, дар он ҳеҷ гуна ҷангу ҷидол ва хунрезиҳою кашмакашиҳо вуҷуд надорад. Аз ҳамин хотир, мебинем, ки ӯ вақте мебинад, ки Фаронса Сурияро ба хоку хун оғушта намуда, истеъмор мекунад ва тамоми сарватҳои онро талаву тороҷ мекунад, бисёр ғамгину дилозурда мегардад:

Ин Шом буд, ки дирӯз ҳадя кард,
Бар Ғарбиён Масиҳ ибни Батулро,
Имрӯз Ғарбиён ба мо ҳадя кардаанд,
Фисқу фасоду хамру занони ҷаҳулро.

Яъне, сарзамини Шом, ки Фаластин ҷузъе аз он аст ба Ғарб, ба монанди Исо писари Марям паямбаре ҳадяи гаронбаҳое тақдим кард, ки сабаби ҳидояти онҳо гашт, аммо имрӯз Ғарб ба Шарқ фасоду расвогӣ, фоҳишагию шаробхорӣ ва судхӯрию қиморбозӣ тақдим мекунад.

Аллома дар соли 1932, вақте ки аз Париж дидан мекард, ҳукумати Фаронса барои ӯ ба хотири зиёрати масҷиде, ки дар Париж нав бино шуда буд, даъвати расмӣ фиристод, вале шоир ин даъватро напазируфт, зеро ҳавопаймоҳои ҷангии ҳукумати Фаронса дар он айём шаҳри Димишқи Сурияро бомбаборон мекарданд. Аллома Иқбол ин даъвати онҳоро як навъ фиреб ва хокпошӣ ба чашми мусулмонон шумурд, ки ба воситаи он мехоҳад ҷиноятҳояшро аз назари оламиён бипӯшонад. Ӯ ин манзараро дар қасидае зери унвони "Масҷиди Париж" чунин баён кардааст:

Эй, дидагон фиреби кас нахӯред,
К–ӯ масҷиду ҳарамеро бино созад.
Макри Фаранг пӯшида чун розест,

Аз пушти он надонӣ чиҳо созад?
Як масҷиде, ки дар ин ҷо сохт,
Сад масҷиди Шом зери по созад [11, с.54].

Тасвири Фаластин:

Баъд аз зиёрати Миср Муҳаммад Иқбол дар соли 1931 ба Фаластин раҳсипор мешавад. Аз ҷумлаи касоне, ки ӯро дар истгоҳи роҳи оҳан пешвоз мегирад, шайх Амин Ҳусайнӣ муфтии Фаластин буд. Аллома дар он ҷо дар конфронси исломӣ дар бораи қазияи Фаластин иштирок ва суханронӣ мекунад. Баъди бозгашт ба Лоҳур баёнияе содир карда, дар он менависад: “Сафари Фаластин дар таърихи ҳаёти ман ҷовид хоҳад монд, зеро дар рафти он бо намояндагони давлатҳои исломӣ гирди ҳам омадем...” [12, с.95]. Аллома дар он конфронс суханронии самимӣ эрод намуд ва ҳамчунин таассуроти худро аз ин сафар бо ҳарорат ва сӯзиши қалб дар ашъораш баён медорад:

Абри шабона дар само,
Ранги бунафша вогузошт.
Кӯҳи Изам ба қадди худ,
Қабои чандранга дошт.
Насими хушгувори он,
Ҳама ғами замона бурд...
Римоли Макка чун ҳарир,
Ба зери пой дакка хӯрд [11, с.70].

Истеъморгарони ғарбӣ ва сеонистҳо ҳамеша барои ҷалои мусулмонони Фаластин аз диёрашон нақша кашида, тадбир меҷустанд, то ки дар заминҳои онҳо яҳудиёнро ҷойгир созанд. Аллома Иқбол ин сиёсати истеъморгаронро хуб дарк карда буд, ки мехостанд мусулмононро нобуд ва пароканда сохта, кишварашонро ғасб намоянд. Ӯ мегӯяд: “Модоме, ки истеъморгарони ғарбӣ даъво доранд, ки сарзамини Фаластин мулки аҷдодии яҳуд аст ва онҳо ҳақ доранд, ки дубора дар ин сарзамин сукунат кунанд, пас чаро иҷозат намедиҳанд, ки мусулмонон дар сарзамини Андалус (Испания ва Португалия), ки чандин аср дар он ҷо ҳукумат доштанд, дубора зиндагӣ кунанд?” [11, с. 72]. Аллома Иқбол дар манзумаи ***“Шом ва Фаластин”*** ба ин маъно мегӯяд:

Бингар ба дӯкони Фаранг,
Обгинаҳое аз Ҳалаб.
Андар Фаластин шуд яҳуд,
Испониё буд аз араб.
Мақсуди афрангӣ ниҳон,
Андар паси шаҳду рутаб [6, с.119].

Аллома Иқбол баён медорад, ки роҳи халосӣ аз яҳуд дар Фаластин тавассути кумак хостан аз Аврупо номумкин аст, балки роҳи ягона барои берун рондани ғосибону истеъморгарон, муборизаву муқовимат бо онҳост, зимоми кори Аврупо дар панҷаи яҳуд аст:

Олам андар даҳони оташи ҷанг,
Монда аз дасти фитнаҳои дуранг.
Ту илоҷе маҷӯ зи Ландану Женев,
Ки ба дасти яҳуд шуд зимоми Фаранг.
Аз барои наҷоти миллатҳо,
Қуввати бозу лозим асту хаданг [6, с. 121].

Тасвири Либия:

Либия кишвари арабиест дар қитъаи Африқо. Дар моҳи сентябри соли 1911 Италия ба пойтахти Либия ҳуҷум кард. Пешвоҳои миллат мардумро ба муборизаи мусаллаҳона зидди таҷовузгарони истеъморгар даъват карданд, вале имкониятҳои кофӣ барои гирифтани пеши ин таҷовузи итолиявӣ дар ихтиёр надоштанд. Алорағми ин ҳама тамоми мардумро ба муқовимат даъват карданд ва ин мубориза тақрибан бист сол давом кард. Ҳангоми ин мубориза ҷавондухтари чордаҳсолаи либиягӣ дар қатори ҷанговарон баромада, маҷрӯҳонро об медод ва тиморбинӣ мекард. Ногоҳ тире аз ҷониби душманон ба ӯ расид ва фавран шаҳид шуд. Қиссаи диловарии ин ҷавондухтари қаҳрамони либиягӣ 12-ми ноябри соли 1912 дар ҷаридаи **“Ҳилол”**, ки ба забони урду чоп мешуд, нашр гашт. Муҳаммад Иқбол аз хондани ин қисса бисёр мутаассир гашта, марсияе зери унвони “Фотима бинти Абдуллоҳ, ҷавондухтаре, ки ҳангоми об додани маҷрӯҳон дар ҷанги

Тароблус шаҳид гашт”, навишт [11, с.57]. Ин қасидаро Аллома бо забони урду навишта буд, ки дарҳол бо арабӣ тарҷума гашт:

Эй, Фотима бешак, ки ту фахри ду ҷаҳонӣ,
Бар миллати марҳума басо фахри гаронӣ.
Ҳар зарраи дар ҷисми ту он қадр, ки пок аст,
Гарчанд, ки дар зери замин гашта чу хок аст...
Ай, Фотима чашмони ман аз баҳри ту гирён,
Аммо ҳама аъзои ман аз кори ту ҳайрон....
Аз хомӯшии қабри ту, ай ҳури биёбон,
Ошӯб занад сар ба ҳама хонаи инсон.
Аз миллати навзинда паёме бирасонад,
Аз уммати поянда саломе бирасонад [11, с.58-59].

Ҳамин тавр, Аллома Иқбол мехоҳад, ки рӯҳи Фотима дар қабраш оромиш ёбад. Агарчи дар ёдбуди ӯ шоир ашк мерезад, вале аз он хурсанд аст, ки чунин шахсиятҳои бузурге, ба монанди Фотима хотирае аз уммати мусулмони пешинро барояш эҳё менамояд ва аз шаҳодати ӯ эҳсос мекунад, ки уммат дар баробари ин золимони истеъморгар дубора ба по мехезад ва ҳақталошӣ мекунад.

Тасвири Нимҷазираи Арабистон:

Аллома дар ҳаёти худ Арабистонро зиёрат накардааст. Ин кишвар ҳанӯз бо номи сарзамини Ҳиҷоз маъруф буда, ин қитъаи замин барои шоир бисёр арзишманд аст, зеро отифаю эҳсос, фикру шавқ ва муҳаббати шоирро ба худ ҷазб карда буд, ки ҳеҷ қитъаи дигаре ин хосиятро доро набуд. Ин ҳама ҷаззобият ба хотири он буд, ки дар ин сарзамин Маккаи мукаррама воқеъ аст. Ҷойи таваллуд ва биъсати бузургтарин инсон, Паёмбари Худо ﷺ мебошад. Ҳамчунин, дар ин сарзамин Мадинаи мунаввара воқеъ аст, ки дар он оромгоҳи шарифтарин ва маҳбубтарин инсон дар қалби шоир, Расули Худо ﷺ ҷойгир мебошад. Шоир дар васфи Ӯ мегӯяд:

Падарам фидою модар,
Ба қудуми ту Паёмбар,
Ки назода то ба имрӯз,
Ба ту модаре баробар.
Ту кушодӣ сафҳаи нав,
Ба саҳифаҳои таърих,
Чу тулӯи субҳи содиқ,
Зи лафифаҳои таърих.

Дар ҷойи дигар мефармояд:

Хоки Ясриб дӯсттар бошад маро,
Аз ҳама олам, чаро гӯйӣ аҷиб?
Чунки дар ин хоки поки дилрабо,
Ҷой дорад турбати поки Ҳабиб.

Муҳаббати Паёмбари Худо дар қалби Аллома ба андозае ҷой гирифта буд, ки ҳатто дар охирҳои ҳаёташ, вақте дар мачлисе номи Паёмбари Худо ва ё Мадинаи мунаввара садо медод, худро дошта наметавонист ва беихтиёр аз чашмонаш ашк мешорид [10, с.26].

Ҳамчунин нимҷазираи Арабистон, бахусус, ду Ҳарами шарифи он, яке Масҷид-ул-Ҳаром дар Макка ва дигаре Масҷиди Набавӣ дар Мадина, ки манбаи ташаккул ва густариши Ислом буданд, дар ашъори шоир ба таври фаровон таҷассум ёфтаанд.

Аллома Иқбол ҳар ҷое, ки мерафт нимҷазираи Арабистонро ва мардуми онро ёд мекард. Дар вақти ба Миср сафар кардан ва ҳамчунин, вақте ба Фаластин, Аврупо, Афғонистон ва Ҳиндустон меравад, ёде аз он сарзамини муқаддас мекунад, зеро ҳамаи ин марзу бум иртиботи мустаҳкаме ба ҳабиби Худо, Паёмбари Худо ﷺ доранд:

Дар дили муслим мақоми Мустафост,
Обрӯи мо зи номи Мустафост.
Дар шабистони Ҳиро хилват гузид,
Қавму оину ҳукумат офарид...
Дил зи ишқи ӯ тавоно мешавад,
Хок ҳамдӯши сурайё мешавад.

Дар девони ***“Боли Ҷабраил”*** дар қасидае зери унвони “Замини Фаластин” мебинем, ки шоир номи маконҳои зиёдеро аз сарзамини Ҳиҷоз зикр мекунад, зеро ӯ бо ин маконҳо иртиботи рӯҳӣ дошт:

Ин парда фурӯ рафт зи домони Изам,
Барқе бидурахшид ба шомони Изам.
Дар доманаи Козима бин реги равон,
Чун пораи шишае, ки дар фасли хазон.

“Изам” номи кӯҳест дар Маккаи мукаррама ва “Козима” номи водиест, ки дар он Мадинаи мунаввара воқеъ шудааст. Шоир баён медорад, ки қалбу ҷони ӯ шавқу рағбати зиёрати Мадинаи мунаввара доранд.

Дар ***“Девони Армуғони Ҳиҷоз”*** чунин омадааст:

Дар он дарё, ки ӯро соҳиле нест,
Далели ошиқон ғайр аз диле нест.
Ту фармудӣ роҳи Батҳо гирифтем,
Вагарна ҷуз ту моро манзиле нест.

Адиб пайваста дар ашъораш аз дидори Хоҷаи худ, Паёмбари Худо ва пойбӯсии турбати поки ӯ ёдовар мешавад.

Дар ҷойи дигар мефармояд:

Биё, ай ҳамнафас, бо ҳам бинолем,
Ману ту куштаи шаъни ҷамолем.
Ду ҳарфе бар муроди дил бигӯем,
Ба пои Хоҷа чашмонро бимолем.

Шоир Муҳаммад Иқбол нимҷазираи Арабистонро дар ҳаёташ бо ҷисму баданаш зиёрат накардааст, балки зиёрати ӯ бо шавқу отифа ва рӯҳаш буд. Зикри ин амокини муқаддас дар ҳеҷ ҷое аз забонаш ва аз нӯги қаламаш ҷудо набуд, ки ин худ бузургтарин далеле бар алоқамандӣ ва муҳаббати бепоёни шоир ба ин ҷойҳои муқаддас мекунад. Ӯ пеш аз он бемории шадиди ахираш, ки сабаби вафоташ гашта буд, орзуи адои фаризаи ҳаҷро дошт.

Хулоса, Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ аз зумраи шоирони раддаи аввали адабиёти оламгири форсӣ-тоҷикӣ мебошад, ки бо истеъдоди фитрӣ ва эъҷози сухани хеш шеъри Аҷамро нафаси тоза бахшида, забони форсии дариро дар сарзамини Ҳинду Покистон аз сари нав зинда гардонид ва ба мусалмонон ва умуман. ба мардуми ситамдидаи ҷаҳон паёми озодиро расонид ва ба василаи ин корномаи бузург номи хешро дар ҷаридаи олам ҷовидон сабт намуд. Мутафаккири Шарқ чи дар Ҳинду Покистон, чи дар мамолики араб ва чи дар мамлакатҳои дигари ҷаҳон маҳз ба воситаи ашъори дорои мазмунҳои баланди иҷтимоию сиёсӣ ва фалсафии худ мақбулияту маҳбубият пайдо намудааст.

Муқарриз: ***Шодиев М.*** – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти ДМТ.

А Д А Б И Ё Т

1. Аззом А. Шарҳи ҳол, фалсафа ва шеъри Муҳаммад Иқбол. – Қоҳира, 1960. – 160 с.
2. Бауззани А. Шоири Машриқ. – Қарочи, 1956.
3. Воҳид С.А. Иқбол: эҷодиёт ва ҷаҳонбинӣ. – Душанбе, 1958. – 98 с.
4. Гелонӣ. Н. Иқбол - шоири мубориз. - Бейрут, 1980.
5. Ғӯрӣ С.А. Куллиёти Муҳаммад Иқбол. - Димишқ, 2007.
6. Иқбол, М. Зарби Калим // Таҳияи С.А. Ғӯрӣ. - Димишқ, 2007.
7. Куллиёти Иқбол (форсӣ). – Лаҳор, 1990. - 475 с.
8. Мавдудӣ А.А. Иқболиёт. - Деҳлӣ, 1979.
9. Манзурулҳақ. Шеъри форсӣ дар аҳди ҳозир. – Қарочӣ, 1953.
10. Надавӣ А.Ҳ. Равоии Иқбол. - Димишқ, 1960. – 128 с.
11. Самир А.И. Иқбол ва араб. - Араб. Саъудӣ, 1993.
12. Халил-ар-Раҳмон А. Муҳаммад Иқбол ва мавқифи ӯ аз тамаддуни ғарбӣ. - Маккаи мукаррама, 1988. – 336 с.
13. Ҳамавӣ Ё. Муъҷам-ул-удабо. Иршод-ул-ариб ило маърифатил-адиб. - Бейрут, 1933. – 3560 с.
14. Ҳошимӣ С.А. Ҷавоҳир-ул-адаб. - Бейрут, 2005. – 983 с.
15. www.aljazeera.net.about M.Iqbal.

ТАСВИРИ МАМОЛИКИ АРАБ ДАР ШЕЪРИ МУҲАММАД ИҚБОЛ

Аллома Муҳаммад Иқбол яке аз намояндагони дурахшони назму насри муосири ҳиндустонӣ ва форсу тоҷик буда, дар осмони илму адаб монанди ситораи дурахшон ҷилвагар аст. Дар мақолаи мазкур робитаҳои маънавии Аллома Иқбол бо олами араб, таваҷҷуҳи беандозаи адиб ба забону адабиёти он, олами Ислом, тасвири мамолики араб, инъикоси масоили олами муосири он дар афкору ашъори адиб мавриди таҳлилу омӯзиш қарор гирифтааст. Муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмиву адабӣ қайд менамояд, ки Аллома Иқбол оламеро дар ашъораш тасвир мекунад, ки пур аз муҳаббат, инсондӯстӣ ва бародарӣ мебошад ва дар он тамоми монеаҳои нажодию рангӣ ва хунию забонӣ бартараф гаштааст. Инчунин, қайд карда мешавад, ки Ислом ба унвони дини ҷадид бо болу пари забон ва адаби форсӣ-тоҷикӣ вориди шибаҳқораи Ҳинд шуд ва тавонист илова бар тасаллути сиёсӣ, бар минтақа, фарҳанг ва тамаддуни мардуми бумиро низ таҳти

таъсир қарор диҳад. Доир ба таваҷҷуҳи хосса доштани адиб ба забону адабиёт ва фарҳанги арабӣ, аз худ кардани ачзои зиёде аз Қуръони карим, овардани иқтибосоти маъонии қуръонӣ ва мафҳуму истилоҳоти адабии арабӣ дар ашъору афкори адиб, сифати Паёмбари Худо муаллиф шарҳу тавзеҳ додааст. Ҳамчунин, доир ба ҳар як кишвари араб, ки дар ашъори адиб тасвир шудаанд, аз ҷониби муаллиф маълумот дода шудаанд, хусусан, нимҷазираи Арабистон, бахусус, ду Ҳарами шарифи он, яке Масҷид-ул-Ҳаром дар Макка ва дигаре Масҷиди Набавӣ дар Мадина, ки манбаи ташаккул ва густариши Ислом буданд, ки дар ашъори шоир ба таври фаровон таҷассум ёфтаанд, мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

Калидвожаҳо: Аллома Иқбол, мардуми араб, Ислом, осори назмӣ, Шарқ, Ғарб, мамолики араб, ҷаҳонбинӣ.

ОПИСАНИЕ АРАБСКИХ СТРАН В ПОЭЗИИ МУХАММАДА ИКБАЛА

Мухаммад Икбал является одним из самых ярких представителей индийской и персо-таджикской литературы XX века. В данной статье исследуются духовные связи эрудита Мухаммада Икбала с арабским миром, беспрецедентной приверженностью его языка и литературы к исламскому миру, описание арабских стран и отражение его современных проблем. Автор на основе изучения научной и художественной литературы отмечает, что Мухаммад Икбал в своем произведении описывает мир полной любви, человечности и братства, и в нем устранены все расовые и этнические барьеры. Ислам был введен в Индии в качестве новой религии с помощью персо-таджикского языка, литературы и культуры и смог повлиять помимо политического давления, на регион, культуру и цивилизацию коренных народов Индии. Дается анализ об уделении особой внимании поэта в своем произведении к языку, литературе и арабской культуре, осваивание священного Корана, приведение коранских смыслов и значений, терминологии арабских писаний, качество исламского Пророка, вклад поэта в развитие исламской мысли в большей мере, чем его политические и философские воззрения, определил ему достойное место в культурной жизни мусульман. Также комментируется описание каждой арабской страны, особенно мечеть аль-Харам в Мекке и другой мечети Набави в Мадине на Аравийском полуострове, которые был источником формирования и развития ислама, который был подробно описаны в произведениях эрудита Мухаммада Икбала.

Ключевые слова: Муҳаммад Икбал, арабский народ, Ислам, Восток, Запад, поэтические произведения, арабские страны, мировоззрение.

DESCRIPTION OF ARAB COUNTRIES IN POETRY MUHAMMADA IKBALA

Muhammad Iqbal is one of the most prominent representatives of Indian and Persian-Tajik literature of the twentieth century. This article explores the spiritual connections of the erudite Muhammad Iqbal with the Arab world, the unprecedented adherence to his language and literature, the Islamic world, a description of Arab countries and a reflection of his contemporary problem. The author, on the basis of studying scientific and fiction literature, notes that Muhammad Iqbal in his work describes a world of complete love, humanity and fraternity, and all racial and ethnic barriers are eliminated in it. Islam was introduced to India as a new religion with the help of Persian-Tajik language, literature and culture and was able to influence, in addition to political pressure, the region, culture and civilization of the indigenous peoples of India. An analysis is given about the particular attention of the poet in his work to language, literature and Arab culture, mastering the holy Quran, bringing Koranic meanings and meanings, terminology of Arabic writings, the quality of the Islamic Prophet, the poet's contribution to the development of Islamic thought to a greater extent than his political and philosophical views, identified him a worthy place in the cultural life of Muslims. Also commented on the description of each Arab country, especially the Al-Haram mosque in Mecca and another Nabawi mosque in Madinah on the Arabian Peninsula, which was the source of the formation and development of Islam, which was described in detail in the works of the erudite Muhammad Iqbal.

Key words: Muhammad Iqbal, Arabs, Islam, East, West, poetic works, Arab countries, worldview.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Саидзода Вайсиддин*** - Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С.Улуғзода, номзади илми филология, мудири кафедраи филологияи Осиёи Шарқӣ ва Ҷанубӣ. **Суроға:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч.Мухаммадиев 17/6. E-mail: **vays.saidzoda@mail.ru.** Тел.: **(+992) 93-999-60-65**

Сведение об авторе: ***Саидзода Вайсиддин*** - Таджикский государственный институт языков им. С.Улугзода, кандидат филологических наук, заведующей кафедры филологии Восточной и Южной Азии. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. E-mail: **vays.saidzoda@mail.ru.** Тел.: **(+992) 93-999-60-65**

Information about the author: ***Saidzoda Vaysiddin*** - Tajik State Institute of Languages named after S.Ulugzoda, Candidate of Philology, Head of the Department of Philology of East and South Asia. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Mukhammadieva 17/6. E-mail: **vays.saidzoda@mail.ru.** Tel.: **(+992) 93-999-60-65**

УДК: 882.12

ГУЗАШТАЕ, КИ ҲАМЕША БО МОСТ

Боронов У.Х.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Ёддоштнависӣ имрӯз дар адабиёти мо расм шудааст. Ҳар касе ба ҳар тарзе ки мехоҳад ёдвораҳояшро менависаду чоп мекунад. Аксари ин гуна асарҳо нақду баррасӣ ҳам намешаванд. Вале дар ин мақола сухан аз намуди дигари ин гуна осор меравад, ки офарандааш нависандаи касбӣ ва ҳунарманд аст. Оҳанги ёддоштгуна ва шахсиятҳову санадҳои воқеии таърихӣ дар ин гуна асарҳо ҳамчун усули бадеӣ ва василаи ба даст овардани ҳадафи ғоявию ҳунарӣ истифода гардидааст.

Дар адабиёти навини тоҷик дар радифи “Ёддоштҳо”-и устод Айнӣ ва “Субҳи ҷавонии мо”-и Сотим Улуғзода романи Ҳасан Ирфон “Дар кулбаи косибон” нахустин намунаи жанри тарҷумаи ҳоли бадеӣ буда, бо сохтори хосси мундариҷавию жанрӣ аз дигар осори ҳаммонандаш тафовут дорад. Дар ин замина романи Ҳасан Ирфон бо хусусиятҳои хосси ёддоштиву бадеӣ ва фарогирии пурвусъати воқеиятҳои сиёсиву иҷтимоӣ ва фарҳангии як давраи тӯлонии Осиёи Миёна дар таърихи адабиёти навини тоҷик ҷойгоҳи арзандаеро соҳиб аст.

Ин роман нахуст дар маҷаллаи “Садои Шарқ” чоп гардида, баъдан қисми якуми он зери таҳрири Сотим Улуғзода аз тариқи нашриёти “Ирфон” дар соли 1964 ба чоп мерасад. Баъди ду соли нашри роман Мирзо Турсунзода дар анҷумани панҷуми нависандагони Тоҷикистон асарро таҳлил карда, ба он чунин баҳо додааст: “Мо Ҳасан Ирфонро ҳамчун тарҷумони пуристеъдод мешиносем ва пайдо шудани чунин як китобро фақат табрик кардан лозим аст. Муаллиф воқеаҳои тасвиркардаашро нағз дар хотир дорад. Дар пеши назари мо образи марди сангдили бераҳме таҷассум меёбад, ки ҳатто хонаи худро ба зиндон табдил додааст. Зиндагии пурмашаққати косибон, истисмори бераҳмона, беҳуқуқии занон-ҳамаи инҳо бо камоли дақиққорӣ тасвир шудааст. Аммо бо вуҷуди ин, хонанда як қатор ноқаноатмандӣ ҳис мекунад. Ба фикри ман, сабабаш дар он аст, ки ҳамаи инро мо пештар, аз ҷумла, дар асарҳои С.Айнӣ хондаем. Дар ин ҷойи тааҷҷуб ҳам нест, чунки тарҷимаи ҳоли Ирфон ва Айнӣ ба ҳам монандӣ доранд” [6, с.77].

Баъди ин нақд Мирзо Турсунзода романро ба тариқи умумӣ, бе зикри далелҳои кофӣ зери танқид мегирад, ки хеле ҷиддӣ, вале собитнашуда мебошад. Аз ҷумла ӯ мегӯяд, ки “Такрор дар адабиёт хавфи ҷиддӣ аст. Ирфон мебоист асарашро ин қадар кашол намедод ва чанд бобро ба тасвири воқеаҳое, ки ба хонанда ягон чизи наве намедиҳад, намебахшид. Ин бошад романро суст ва дилгиркунанда кардааст. Алалхусус, он чизи нави муҳимме, ки нависанда ҳикоя мекунад, яъне дар Осиёи Миёна ҷамъ оварда шудани капитал, охири охирон ногузир ба завод омадани косибон, дониши сиёсӣ ҳосил кардани онҳо, ҳамраъйии пролетарӣ, иштирок дар корпартоиҳо ва ғайра номаълум шуда меравад. Агар чизҳои зиёдатӣ аз роман бароварда мешуданд, эҳтимол, образҳои муаллимони мактабҳои нав (Саидризо Ализода, Мирзоҳалим), ки онҳоро муаллиф нағз тасвир кардааст, боз ҳам пурратар мегардиданд” [6, с.77].

Ҳамзамон Сотим Улуғзода дар анҷумани зикршуда баромад карда, аз роман қотеъона ҳимоят мекунад ва аз ҷумла изҳор медорад, ки “Дар ин ҷо ман на он қадар ҳамчун муҳаррир, балки бештар ҳамчун як нафар хонанда бо як қисм фикрҳои танқидие, ки Мирзо Турсунзода дар бораи ин асар изҳор карданд, розӣ шуда наметавонам. Дар асар чизҳои худӣ ва оригиналӣ, ки то ин вақт дар адабиёти мо набуданд, бисёранд. Ҳаёти косибони Осиёи Миёна, муборизаи оммаи косибони камбағали истисморшаванда бо соҳибкорон ва ғайра бори аввал аст, ки дар асари Ирфон ба таври зиндагишиносона ва дақиқона тасвир карда мешавад. Фаъолияти аввалин муаллимони мактаби нав-мактаби дунявӣ (светская) дар Осиёи Миёна, ҳаёт ва фаъолияти чандин арбобҳои номии маориф дар китоби ӯ акс ёфтаанд. Асар аз муҳассаноти бадеӣ холӣ нест ва ба замми ин қимати санадӣ-ҳуҷҷатӣ ҳам дорад ва маълум аст, ки устод Горкий ба ин қабил асарҳо баҳои калон медод” [7, с.122].

Сотим Улуғзода аз аввалин касоне буд, ки ба романи “Дар кулбаи косибон” баҳои мусбат дода, нақш ва ҷойгоҳи онро дар таърихи адабиёти навини тоҷикӣ муайян ва

мушаххас намуд. Баъдтар ин роман аз ҷониби М. Шукуров (М. Шакурӣ), М. Раҷабов ва баъзе муҳаққиқони дигар низ нақд ва арзёбӣ гардида, баъзе хусусиятҳои ҳунарии он ба таври мухтасар нишон дода шудааст. Ба ин тартиб, ин роман ҳамчун яке аз аввалин асарҳо дар жанри тарҷумаи ҳоли бадеӣ эътироф гардидааст [12, с.133], ки бо хусусиятҳои хосси мундариҷавӣ ва сохтори бадеиву жанрӣ аз осори ҳамсонаш фарқ мекунад.

Романи “Дар кулбаи косибон”, пеш аз ҳама, асари тарҷумаҳолӣ буда, нависанда дар он суннатҳои ёддоштнависиро, ки дар адабиёти тоҷик таърихи қадима дошта, ба воситаи “Ёддоштҳо”-и устод Айнӣ ва “Субҳи ҷавонии мо”-и С. Улуғзода зинаи нави ташаккулро тай намудааст, идома ва такмил бахшидааст. Нависанда ин асарро роман гуфта бошад ҳам, аз нақли ёддоштҳо ва тасвири воқеаҳое, ки адиб шоҳиди бевоситаи онҳо будааст, иборат мебошад. Қаробати онро ба жанри роман, пеш аз ҳама, хусусияти бадеӣ ва истифодаи ҳунармандона аз сувари хаёл таъмин намудааст. Ба ин далел, ҳамчунон ки Сотим Улуғзода низ ишора кардааст, ин роман бо фарогирии воқеаҳо, замону макон, ҷуғрофиёи тасвир ва тарзи бадеии нигориш асари муҳим ва арзишманд ба шумор меравад [7, с.116].

Воқеаҳои роман зиндагии ҳамаи табақоти ҷомеа ва мардумро бо ҷузъиёташ фаро гирифтааст. Хонанда ҳамроҳ бо ровии роман, ки Ҳасан ном дошта, ранҷҳо ва сарсониҳои зиёдеро мутаҳаммил шудааст, ба сайри Самарқанд ва шаҳрҳои водии Фарғона меравад, ба умқи фоҷеаҳои зиндагии мардум ва заминаҳои таҳаввулоти сиёсиву иҷтимоии минтақаҳои гуногуни Осиёи Миёна дар фосилаи замонии нимаи дувуми садаи нуздаҳ ва ибтидои асри бист ошно мегардад. Ин роҳ ӯро гоҳ ба манзили бечорагон, гоҳ ба муҳити зиндагии сарватмандон, гоҳи дигар ба муҳити шеъру шоирӣ ва гоҳе ба дарсхонаҳои мадрасаву таълимгоҳҳои нав мебарад. Ин роман хонандаро бо фарогирии воқеаҳо аз муҳити хонаводагиву Самарқанд то ба гӯшаву канорҳои Афғонистону Эрон ва бузургтарин шаҳрҳои он замонии Осиёи Миёна, аз ҷумла Хуҷанду Хӯқанд, Марғелону Намангону Фарғона мебарад ва ӯро бо ҷараёни зиндагӣ ва амалу кирдори табақоти мухталифи ҷомеа ошно месозад. Ба ин далел, романи “Дар кулбаи косибон”-ро метавон қомуси ҳаёти Осиёи Миёна дар нимаи дувуми садаи нуздаҳ ва ибтидои асри бист номид.

Роман бо усули силсилабандии ҳикояҳо, ки ҳар кадоме ҳикояи комил аст, сохта шудааст. Ҳар боби асар аз чанд ҳикоя ба ҳам омада, моҳияти як ҳодисаи зиндагиро мекушояд, як шахсият ва як типи ҷомеъ ба вуҷуд меоварад. Ҳадафи нависанда аз чунин усули тасвир он будааст, ки воқеаҳо ва шахсиятҳои мавриди назарашро ҳар чӣ пурратар тасвир намояд. Аз ин ҷиҳат, вақте романро мутолиа мекунед, типҳои гуногуни шахсиятҳо ва тасвири барҷастаи воқеиятҳои зиндагӣ мисли лентаи кино аз пеши назар мегузаранд ва дар хотир нақш мебанданд. Аз маҷмӯи ҳикояҳо як тасвири пурвусъати ҳамосӣ шакл гирифтааст, ки баёнгари вазъи замон ва зиндагии пурмоҷарои мардуми он рӯзгор аст. Ба ин сабаб, ин асарро метавон “ҳамосаи ёддоштӣ” [11, с.218] унвон кард.

Зимнан бояд гуфт, ки ҳадафи Ҳасан Ирфон аз таълифи ин роман фақат баёни саргузашти худаш ҳам набудааст. Ҳадафи нависанда аз руҷӯъ ба сарнавишти худаш нишон додани вазъи зиндагӣ ва аҳволу афкори табақоти мухталифи ҷомеаи он рӯзгор ва таҳқиқу тасвири равандҳои асосии сиёсиву иҷтимоии он замон будааст. Аз рӯйи мавқеи шахсиятҳо дар роман ва талаботи назарии шинохти шахсият мо метавонем Ҳасанро, ки худи нависанда аст, қаҳрамони асосии “Дар кулбаи косибон” шиносем, вале тарзи тасвир ва вусъати воқеиятҳову сарнавишти инсонҳо далолат бар он мекунанд, ки қаҳрамони асосӣ дар ин роман халқ аст. Нависанда аз оғоз то анҷоми роман намояндагони табақоти гуногуни халқро ба тасвир гирифтааст, ки ҳамаи онҳо дар якҷоягӣ як образи ҷомеи умумиятёфтаи бадеии халқро ташкил медиҳанд. Дар тасвири нависанда халқ на фақат ситамдидаву бенавову беҳуқуқ, истеҳсолкунандаи неъматҳои моддӣ, адолатхоҳу ҷӯяндаи роҳи саодат ва озодӣ аст, балки бавуҷудорандаи дороиҳои маънавии ҷомеа низ мебошад. Нависанда дар роман симои ҷомеи ҳамин гуна шахсиятҳоро, ки образи таъмимии халқ ҳастанд, бо камоли ҳунар ва дақиқназарӣ ба тасвир кашидааст.

Ифодагари ҳаёти маънавии мардум дар роман, пеш аз ҳама, образи Ҳасан, мактабдор Ҳоҷишайх, Қориака, Абдурраҳмон, Файёзи Хуҷандӣ, Салоҳиддин Маҷидӣ ва монанди инҳо мебошанд, ки таҷассумгари маънавиёти инсонҳои покраву покдин ва росткору ростҷӯ ва фидокор ҳастанд.

Ҳасан аз овони ҷавониаш ҳушёру ҳолшиносу ормонгарост. Умеди раҳоӣ аз “зиндони зану фарзанд” ӯро ба саҳнаи гиру дори зиндагӣ мекашад. Ин образ ифодагари талош ва ҷонсупории як инсон барои саодати дорайн мебошад, ки нависанда бо камоли диққат тасвир кардааст. Масъалаи дигаре, ки нависанда ба миён гузошта, ба ин васила симои шахсиятҳои фарҳангиро муҷассам сохтааст, нақши равшанфикрон дар ҷомеаи он рӯзгор мебошад.

Дар роман нависанда дар баробари симои рӯҳониёни мутаасссиб, олимони беилму ҷоҳил, табибони нодон, мактабдорони бесаводу бемасъулият ва ғайра, нақши табақоти корсози ҷомеаро низ дар пешрафти ҷамъият бо камоли ҳунар нишон додааст. Аз ин ҷиҳат, дар ин асар мавзӯи зиёиён, равшанфикрон ва нақши онҳо дар ҷомеаи инсонӣ мавқеи калон дошта, бағоят вусъатнок ба тасвир омадааст. Нависанда дар баробари тасвири симои равшанфикрони беҳунару худкома ва муллоҳои ҷоҳилу ситезакор, як идда образҳои барҷастаи мунавварфикрони вақт, зиёиёни олимашраб, мутафаккиронеро, ки ҷонсупори халқу кишвар будаанд, тасвир кардааст, ки ифодагари диди амиқи ӯ дар шинохти рӯҳи инкор ва қувват гирифтани рӯҳи тасдиқу қабулдошти равишҳои созанда дар ҷомеаи он рӯзгор аст.

Зиёиёни пешрафта ва тараққихоҳ дар романи Ҳасан Ирфон зиёданд, чунончи, Ғуломризохони донандаи “мақомоти дувоздаҳгонаи мусиқии классикӣ”, Аббосамаки қуръондону китобхон, “пиразани оқилаи ҳунарманд”, Ҳоҷишайхи мактабдор, Саидризо (Саидризо Ализода), Мирзоҳалим, Исматулло Раҳматуллозода аз ин ҷумлаанд. Муаллифи роман барои дарки мазмуни замон ва равандҳои муҳимми иҷтимоии он ба офаридани чеҳраи инсонии ин гуна шахсиятҳо даст ёфтааст. Савияи фикрӣ, хислатҳои инсонӣ, тарзи тафаккур ва фаъолияти ҷамъиятии ин гурӯҳи зиёиён аз ҳам фарқ кунанд ҳам, дар шинохти воқеиятҳо ва интихоби ҳадафҳои ояндасоз онҳо ҳамсонанд. Ҳамаи онҳо дар шинохт ва арзёбии раванди ҳодисаҳои ҳаёти ҷомеа, камиву костии он ва авзои умумии замон дидгоҳҳои муштарак доранд.

Нависанда бо тасвири симои зиёиёни пешқадам, пеш аз ҳама, зуҳури шаклҳои гуногуни муборизаро барои беҳбуди авзои иҷтимоии ҷомеа таҷассум кардааст, ки намунаи он Мирзоғаффор дар фасли “Дар “шоми ғарибон”-и боби чаҳоруми роман мебошад. Нависанда навиштааст: “Дар маҷлиси шоми ғарибон, ки мардум хеле ба шӯр омада буданд, ногоҳ Мирзоғаффор ном шахсе ба зинаи якуми минбар баромада, рост истод ва бо овози ҳаяҷоннок нутқи шӯрангезе эрод намуда, мардумро бар аҳволи ҷонсӯзи муборизони инқилоб гирёнид ва ба ғундоштани иона барои зану бачагони онҳо ташвиқ намуд. Ин аввалин нутқи инқилобӣ буд, ки ман ба забони тоҷикӣ шунидам. Аз таъсири суханони ҳаққонии ҷигарсӯз мӯйи бадани кас сих мешуд” [1, с.73].

Ин ва дигар санадҳои воқеии дар роман тасвиршуда нишон медиҳанд, ки нависанда фаъолиятҳои сиёсӣ ва иҷтимоии шахсиятҳои мавриди тасвирашро аз мавқеъҳои гуногун ва рангоранг ба тасвир кашидааст. Дар байни чунин шаклҳои гуногуни муборизаи зиёиёни пешқадам баъзе иқдомҳои ниҳоӣ, масалан даъвати ошкоро ба ҳаракатҳои ҷасоратомез, ба ҳимояи ҳуқуқ ва шарафи инсон низ ба назар мерасад. Дар ин маврид шахсиятҳои роман ба воқеаи “инқилоби коргарони рус” ва зери таъсири он “дар Эрон ва Усмонӣ байрақи шӯриш бар зидди подшоҳони золим бардоштан”-и “мардуми ҷон ба лаб расида” [1, с.72-73] талмеҳ мезананд.

Ба ин тартиб, Ҳасан Ирфон бо тасвири шахсиятҳои таъмимӣ ва воқеиятҳои пурвусъати сиёсию иҷтимоии замон инқилоби қарибулвуқӯи Осиёи Миёнаро на фақат ҳадс мезанад, балки зуҳури онро ногузир медонад. Ин масъаларо дар роман ба миён гузоштани масъалаи худшиносии шахс тақвият бахшида, раванди асосии дигаргуниҳои бунёдиро дар зеҳнияти инсон муайян месозад, ки аз тозакориҳои нависанда дар шинохт ва тасвири воқеиятҳои сиёсиву иҷтимоии он рӯзгор мебошад.

“Дар кулбаи косибон”-ро муаллиф роман гуфта ва жанрашро низ мушаххас намудааст. Ин роман, чунонки ишора рафт, савумин асари бадеии тарҷумаҳолӣ дар адабиёти навини тоҷик аст, ки бо вуҷуди бо “Ёддоштҳо”-и устод Айнӣ ва повести “Субҳи ҷавонии мо”-и Сотим Улуғзода қаробатҳое доштан, вижагиҳои хосси ҳунарии худро низ дорад, ки бозгӯи маҳорати нависандагии соҳибаш аст [14, с.17].

Нависанда дар ин роман бо тасвири вазъи иҷтимоиву сиёсӣ ва зиндагии сокинони шаҳри Самарқанд ва маҳаллоти атрофи он, водии Фарғона, Эрону Озарбойҷон аввалин

бор пайвандҳои иҷтимоиву маънавии сокинони ин манотиқро ҳунармандона ва огоҳона ба тасвир гирифтааст, ки то ӯ дар насри тоҷикӣ мавриди тасвири бадеӣ қарор нагирифта буд. Аз назари таърихият, замону макон ва ҷуғрофиёи тасвир низ нигориши Ҳасан Ирфон пурвусъат, ҷолиб ва ҳунармандона буда, рӯйдодҳои замони мушаххаси таърихи халқҳову кишварҳои гуногун ва манотиқи мухталифро дар бар мегирад, ки барои хонанда маълумоти тозаи иҷтимоиву фарҳангии дақиқро ироа менамояд [15, с.415].

Романи “Дар кулбаи косибон” дар жанри тарҷумаи ҳоли бадеӣ таълиф шуда, нависанда дар он сарнавишти даврони бачагии худро дар алоқамандӣ бо воқеаҳои сиёсиву иҷтимоии нимаи дувуми садаи Х1Х ва ибтидои садаи ХХ ба тасвир гирифтааст. Ин роман на фақат аз ҷиҳати тасвири маҳдудаи замониву маконӣ, балки аз назари инъикоси воқеиву бадеии ҳаводиси иҷтимоӣ ва амалу кирдори шахсиятҳои сиёсиву иҷтимоӣ низ ҷолиб ва таъсиргузор аст. Дар маркази роман сарнавишти муаллиф ва воқеиятҳои замони зиндагии ӯ қарор дошта бошад ҳам, онро наметавон комилан “романи тарҷумаиҳолӣ” [2, с.72] шинохт, зеро он, ба ифодаи М. Шукуров (М. Шакурӣ) ҳамчун “жанри тарҷумаи ҳоли бадеӣ дар насри тоҷик аҳамияти калон пайдо” [13, с.159] карда бошад ҳам, дарк ва тасвири бадеии воқеиятҳои як давраи муайян ва сарнавишти чеҳраҳои таърихиву бадеӣ дар он имтиёз доранд, ки ифодагари арзиши ҳунарии роман мебошад.

Воқеаҳое, ки дар роман ба тасвир омадаанд, аз сарнавишти муаллиф ҷудо нестанд. Бинобар ин, А. Қамарзода дуруст мегӯяд, ки “муаллиф дар он воқеаҳои овони бачагии худро, ки дар байни солҳои 1900-1913 рӯй додаанд, тасвир менамояд. Дар асар ҳаёти шахсии Ҳасани ҷавон пайваста ба воқеаҳои муҳимми сиёсӣ-иҷтимоии дар атроф рӯй додаистода, бо тасвири характери одамони касбу кори гуногун ба ҳам омехта дода шудааст” [2, с.73]. Дар ин замина муаллиф фақат ба тасвири ҳаёти косибони шаҳри Самарқанд ва атрофи он маҳдуд нашуда, ҳамроҳи падараш ба Кавказ ва ҳамроҳи бобояш ба водии Фарғона сафар карданашро низ тасвир мекунад ва хонандаро бо ҳаёти тираву тори сокинони ин минтақаҳо ошно месозад, ки ба тарзи бадеӣ нигошта шуда, ҷанбаи қавии ҳунарӣ дорад.

Зимнан бояд гуфт, ки чунин асар дар ҷойи холӣ ба вуҷуд наомадааст. Мутолиаи огоҳона ва тарҷумаи осори баргузидаи адибони ҷаҳон, аз ҷумла асарҳои нависандаи рус Максим Горкий “Бачагӣ”, “Дар байни мардум” ва “Университетҳои ман” ҳанӯз дар солҳои сиюм заминаро барои эҷоди ин роман фароҳам оварда буд [10, с.221-227]. Дар солҳои баъди ҷанги ҷаҳонии дувум дар адабиёти тоҷик пайдо гардидани асарҳои тарҷумаиҳолии Садриддин Айнӣ “Ёддоштҳо” ва Сотим Улуғзода “Субҳи ҷавонии мо” ва ниҳоят тарҷумаи ду ҷилди аввали сегонаи нависандаи туркман Собит Муқанов “Мактаби ҳаёт” Ҳасан Ирфонро ба эҷоди романи “Дар кулбаи косибон” савқ дод. Дар ин боб суханони зерини нависанда ҳуҷҷати қотеъ аст: “Махсусан ман баъди тарҷумаи “Қиссаи бачагӣ” ва “Қиссаи ҷавонӣ” ном асарҳои Собит Муқанов ба навиштани “Дар кулбаи косибон” шуруъ намудам...” [2, с.73].

Романи Ҳасан Ирфон аз ҷиҳати сохтори жанрӣ бештар ба асари Собит Муқанов қаробат дошта бошад ҳам, ин ҳарф чунин маънӣ надорад, ки нависанда ин асарро дар пайравии сегонаи нависандаи туркман офарида бошад. Баръакс, романи Ҳасан Ирфон аз сездаҳ боб ва зербобҳо иборат аст, ки ҳар кадоме аз онҳо номи алоҳида дошта, ба сари худ ҳикояти алоҳидаро ташкил медиҳанд ва муҳтавою ғояи худро доранд. Чунин тарзи нигориш ба Ҳасан Ирфон имкон додааст, ки дар доираи як воқеаи бузург ҳодисаҳову воқеиятҳои гуногунро бо маҳорати хос тасвир намояд. Масалан, боби аввали роман аз нуҳ ҳикояи ҷудогона иборат буда, сирату сурат ва амалу кирдори хонаводаи Алиҷон-падари нависандаро ошкор мекунад. Аз тасвири амиқ ва воқеъбинонаи Ҳасан Ирфон, ба ифодаи Мирзо Турсунзода “образи марди сангиндили бераҳме” [6, с.77] пеши назари хонанда пайдо мешавад, ки бо истифода аз “ҳодиса-воқеаҳои ҳаётӣ хеле таъсирбахш тасвир” [9] шудаанд.

Ҳасан Ирфон дар фасли “Зиндони зану фарзанд”-и боби аввали роман бо тасвири лаҳзаҳои таъсиргузори муносибати ҷобиронаи падар ба ҳамсару фарзанд “давраи зиндоннишинии” худро, ки то ба мактаб рафтанаш идома ёфтааст, хеле таъсиргузор муҷассам сохтааст. Давраи зиндоннишинӣ барои Ҳасан “агар ба тахмин дар солҳои сеюм ё чоруми” ҳаёташ “тоқатфарсо шуда бошад”, барои “модари бечорааш” “басе пештар сар шуда буд” [1, с.5]. Нависанда рӯзҳои сиёҳи давраи бачагиашро ба тариқи зер ба тасвир

кашидааст: “Дарду аламҳои ин ҳаёти зиндонӣ нахустин бор, вақте ба дили ман нештарвор фурӯ рафта, таъсири талхи худро абадӣ дар лавҳи хотирам ҷойгир намуд, ки ман рӯзе дар набудани падарам бо ҳирси кӯдакӣ чанд бор пай дар пай ба сӯйи дарвозаи баста равона гашта будам ва модарам ҳар бор давон худро ба ман расонда, бо забони нарму ширини модарона маро оварда дар назди худ менишонид ва чун сараш ба чарху дукаш андармон мешуд (вай барои Устобобом ва шоҳибофони дигар найчаи муздӣ меандохт), ман аз ғафлати ӯ истифода намуда боз рӯ ба дарвоза медавидам. Оқибат ҳавсалаи он фалакзада ба сар омада, маро дар пушти дарвоза дошта гирифту тозон ба хона даровард, аз сари ғазаб маро сахт ба замин кӯфта нишонид ва гӯё дарҳол аз ин ҳаракати хашмгинонаи худ нисбат ба ҷигаргӯшаи азизаш пушаймон гашта, бо чашми ашкбор ва садои ларзон гуфт:

-Эй гавҳараки чашми модар, раҳме ба ҳоли модари зорат намекунӣ? Падарат омада, туро дар пушти дарвоза бинад, маро накушта намемонад, охир!...” [1, с.5].

Ба ин тартиб, нависанда дар боби аввал, ки аз нуҳ фасл иборат аст, дар доираи воқеаи хонаводагӣ ҳодисаҳои гуногунро ба тасвир гирифта, ба ин васила амалу кирдор ва хислати хонаводаи Алиҷон-падари Ҳасанро ба хонанда менамоёнад, ки арзиши фаровони ахлоқӣ дорад.

Доираи мавзӯъ ва мундариҷаи ин роман фақат бо тасвири зиндагӣ ва амалу кирдори шахсиятҳо маҳдуд нашуда, саҳнаҳои пуртаҳарруки таърихи Осиёи Марказӣ, аз ҷумла шаҳрҳои Самарқанд, Хуҷанд, Хӯқанд, Марғелон ва Намангонро низ дар бар гирифтааст. Аз ҷумла, нависанда дар роман зиндагии тоинқилобии аҳли касабаи Осиёи Миёна ва Хуросонро бо камоли диққат тасвир кардааст, ки собиқа надорад. Нависанда ҳаёти иҷтимоӣ, меҳнати тоқатфарсо, омилҳои ба муфлисӣ гирифтор шудани аҳли касб ва бо таъсири инқилоби солҳои 1905-1907 ва иттиҳоди коргарони гуногунмиллат, матбааи Самарқанд, корпартоии умумии онҳо (дар мисоли образи Иван-Абдурраҳмон), бо ҳам иттифоқ шудани намояндагони ҷудогонаи аҳли касабаро муфассал ба тасвир гирифтааст. Ба ифодаи дигар, дар роман талоши доимии аҳли касаба, аҳливу тифоқӣ, якдигарро дастгирӣ намудани онҳо, ки дар бунёди дӯконхонаи ҷамоатӣ зоҳир мешавад, воқеъбинона ба тасвир омадааст. Нависанда дар матни воқеияти рӯзгор омилҳо ва заминаҳои рушди ҷомеаи Осиёи Марказиро ҳам аз назари иқтисодӣ ва ҳам ақидативу мактабу маориф бо камоли дақиқназарӣ ва ҳолишиносӣ тасвир ва таъбир кардааст, ки аз назари фарогирии воқеаҳо, тасвир ва тафсири вазъи сиёсиву иҷтимоӣ ва сатҳи маънавии ҷомеа бесобиқа мебошад.

Чунонки ишора шуд, нависанда дар боби аввали роман хонандаро бо вазъи иҷтимоиву ахлоқии хонадони падариаш, ки барояш зиндони воқеӣ буд, шинос карда, дар замина ҷараёни зиндагӣ ва касбу кори падару модарашро низ тасвир мекунад. Хонандаи огоҳ аз тасвирҳои нависанда зуд дармеёбад, ки аз ибтидо падар ва модари Ҳасан аз аҳли касб-аз хонаводаи шоҳибоф будаанд. Номи роман низ ба он ишораи саҳеҳ дорад. Аз ин ҷиҳат, дар роман ҷойгоҳи хос доштани зиндагии тоинқилобии косибони Самарқанд ва водии Фарғона ҳодисаи тасодуфӣ нест. Муаллиф талош кардааст, ки воқеаҳои муҳимми ҳаётии сарнавишт ва амалу кирдори косибонро тасвир карда, ба ин васила пастиву баландии рӯзгори шахсиятҳои осорашро бо тамоми ҷузъиёташ равшан созад. Масалан, ба зиндон монанд кардани хонаи падар, ки санадаш дар боло иқтибос шуд, баёнгари рӯзгори тира, ахлоқу маънавиёт ва беҳуқуқии инсон дар он рӯзгор мебошад, ки бисёр дардовар ба тасвир омадааст. Муколамаи падар бо писар, ки дар зайл нақл мешавад, баёнгари вазъи номусоиди иҷтимоиву маънавии инсон дар он рӯзгор буда, нависанда бо тамоми ҷузъиёташ ба тасвир кашидааст.

“-Дадаҷон, чӣ сирре ё ҳикмате дар ин бошад, ки шумо модаронамро ин қадар фишор дода, ҳатто баъд аз чиҳилсолагӣ ҳам онҳоро ба ҳеҷ маърака-мавриди занона намегузоред?

-Писарам, дар ин кор хеле ҳикмати дақиқе ҳаст. Ту бача ҳастию намедонӣ: аввал ин ки ҳаргиз набояд бигзорӣ зери чашми зан хушк гардад. Агар ба рӯйи зан хандидӣ, ӯ филфавр дандонатро мешуморад ва дигар ҳарифаш намегардӣ. Зан, ки тарс аз чашмаш дур гардид, дигар вой ба ҳоли он мард. Зан аз хушхулқии мард маст мешавад. Зан, ки маст шуд, дигар нафси худро саришта карда наметавонад-лаҷоми номус аз дасташ мегурезад... Зане ҳам, ки қадаме каҷ гузошт, дигар ҳаргиз қадамаш рост нахоҳад шуд... Пас марди дурандеш бояд ҳамеша Азроил барин чангаки ҷонситонашро дар болои сари зан ларзонда

истад, то зан ҳар дақиқа маргро дар болои сар муҳайё ва аз мижгони чашмаш наздиктар бинад...” [1, с.43].

Ҳасан Ирфон дар роман ба масъалаи таъсири инқилоби русии соли 1905 ба ҳаракати милливу озодихоҳии мардуми Осиёи Миёна таваҷҷуҳи хос зоҳир карда, дар бобҳои “Рӯзе аз инқилоби соли 1905”, “Иван-Абдурраҳмон” ва ғайра ҷараёни таъсиргузории онро тасвир кардааст. Муаллиф ба воситаи образи “Иван, ки падари Ҳасан-Алиҷон ба вай либоси миллӣ пӯшонида ӯро Абдурраҳмон номида буд,” таъсиргузории ҳаракати озодихоҳии русро дар кори паҳн намудани ғояҳои инқилобӣ дар муҳити Осиёи Миёна таъкид менамояд.

Романи “Дар кулбаи косибон”-ро метавон қомуси ҳунари он рӯзгор номид, ки дар он нависанда на фақат дар бораи корхонаҳои ҳунарӣ маълумоти фаровон овардааст, балки симои косибони Ҳирот, Самарқанд ва дигар шаҳрҳои Осиёи Миёнаро ба хубӣ тасвир намудааст. Нависанда хислатҳои муҳимми аҳли касаба, аз ҷумла ҳалолкорӣ, ҳунармандӣ, меҳнатдӯстиву рафоқат ва ҳамдилӣ ба ҳамкоронро дар симои Устомадризои бофандаи гулдаст бо камоли ҳунар таҷассум намудааст.

Дар роман нависанда ба мавзӯи дигар, бунёди мактабҳои нав ва аввалин муаллимони он, бартарии барномаҳои таълимӣ, дарачаҳои маълумотгирӣ ва тарзи таълим дар макотиби он рӯзгор таваҷҷуҳ карда, бо камоли диққат симои нахустин муаллимону танзимдиҳандагони мактабҳои нави тоҷикӣ-Ҳоҷӣ Шайх, Саидризо Ализода, Мирзоҳалим, Абдуқодир Шакурӣ, Исматулло Раҳматуллозодаро, ки аз озодфикрону ҷоннисорони роҳи маърифати халқ буданд, офарида, дар ин замина маълумоти саҳеҳ меоварад ва аҳамияти корномаҳои ононро барои имрӯзу оянда таъкид менамояд.

Романи “Дар кулбаи косибон” маводи фаровони этнографӣ, топографӣ, таърихиву адабӣ, касбӣ, ҷуғрофӣ ва диниро низ фаро гирифтааст, ки бар арзиши сарчашмашиносии он таъкид дорад. Усули тасвири нависанда низ вобаста ба воқеаҳои тасвиршуда хусусияти хос дошта, аз ҷанбаҳои тарҷумаиҳолӣ, илмӣ, воқеанигорӣ, нақли саргузаштҳо, унсурҳои ҳангомаписандӣ ва гоҳо романтикӣ ба ҳам омадаанд. Нависанда дар роман аз қиссаҳо, тамсилоту ривоят, шеъри классикӣ ва зарбулмасалу мақол низ барои тақвияти усули тасвир ва ғояи асар ҳунармандона истифода кардааст, ки омили тақвияти ҷанбаи бадеии асар мебошанд.

Ба ин тартиб, романи “Дар кулбаи косибон”-и Ҳасан Ирфон дар роҳи тадқиқи бадеии воқеият ва шахсияти инсон баъди “Ёддоштҳо”-и Айнӣ ва “Субҳи ҷавонии мо” қадами наве дар таърихи насри навини тоҷик буда, бунёди маънавӣ ва сохтори бадеии насрро амиқтар сохт, ки метавонад ҳамчун таҷрибаи муваффақи ҳунарӣ мавриди таваҷҷуҳ бошад.

Муқарриз: ***ҲамроевА.З.*** – номзади илмҳои филологӣ,
дотсенти ДДОТ ба номи С.Айнӣ.

А Д А Б И Ё Т

1. Ирфон, Ҳасан. Дар кулбаи косибон / Ҳасан Ирфон. - Душанбе: Ирфон, 1964. - 415с.
2. Қамаров, А. “Дар кулбаи косибон”-романи тарҷимаиҳолӣ / А.Қамаров // Маҷмӯаи асарҳои илмии аъзоёни кафедраи забон ва адабиёти тоҷик. – Университети давлатии Самарқанд ба номи Алишер Навоӣ. Серияи нав. - 2013. - С.72-76.
3. Наҷафӣ, А. Масъалаи амонат дар тарҷума / А. Наҷафӣ. - Нашри дониш, соли 6, шумораи 4. – Хурдод ва тири 1365. – С. 3-13.
4. Николаев, П.А. История русского литаратуроведения / П.А. Николаев, А.С. Курилов, А.Л. Гришунин. – Москва: Висшая школа, 1980. – 349 с.
5. Нойдо, Ю. Нақши мутарҷим / Ю. Нойдо. - Нашри дониш, соли 6, шумораи 4. – Хурдод ва тири 1365. – С.15-29.
6. Турсунзода, М. Адабиёти тоҷик дар мубориза барои идеалҳои коммунизм / М.Турсунзода // Садои Шарқ, 1966. – №5. – С.49-81.
7. Улуғзода, С. Серталабӣ ва ғамхорӣ / С.Улуғзода // Садои Шарқ, 1966. – №5. – С.117-122.
8. Фёдоров, А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы) / А.В. Фёдоров. – Москва, 1983. – 264 с.
9. Ҳамидзода, Ҳ. Ҳасан Ирфон / Ҳ.Ҳамидзода // Маориф ва маданият, 1964. – 4-уми июл.
10. Ҳошим, Р. Горкий дар забони тоҷикӣ / Р.Ҳошим // Солҳо дар саҳифаҳо: Мақолаҳо ва ёддоштҳо. – Душанбе: Ирфон, 1988. - С.221-227.
11. Шукуров, М. Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ / М.Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 456 с.
12. Шукуров, М. Паҳлуҳои таҳқиқи бадеӣ. Баъзе масъалаҳои адабиёти ҳозираи тоҷик / М.Шукуров. - Душанбе: Ирфон, 1976. – 273 с.

13. Шукуров, М. Жанри таърихӣ ва худогоҳии халқ / М.Шукуров // Пайвади замонҳо ва халқҳо. - Душанбе: Ирфон, 1982. – С. 159-168.
14. Юнусов, К. Сотим Улуғзода ва повести тарҷумаиҳолии ӯ “Субҳи ҷавонии мо” / К.Юнусов. - Душанбе: Ирфон, 1968. – 126 с.
15. Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷилди 3. - Душанбе, 1981. – С.514-515.

ГУЗАШТАЕ, КИ ҲАМЕША БО МОСТ

Дар мақола яке аз асарҳои бадеии Ҳасан Ирфон романи “Дар кулбаи косибон” аз ҷиҳати сохтори мундариҷавӣ ва жанрӣ таҳқиқ ва арзёбӣ шуда, моҳияти ҷустуҷӯҳои бадеии нависанда муайян ва мушаххас гардидааст, ки баёнгари мавқеи ин асар дар насри навини тоҷик мебошад. Муаллиф дар мақола хусусиятҳои ёддоштӣ ва усули тасвири шахсиятҳо ва санадҳои воқеии таърихиро дар роман бо шинохти мушаххасоти ҳадафҳои ғоявию бадеии нависанда муайян намуда, дар радифи “Ёддоштҳо”-и устод Айнӣ ва “Субҳи ҷавонии мо”-и Сотим Улуғзода нахустин намунаи муваффақи жанри тарҷумаи ҳоли бадеӣ будани “Дар кулбаи косибон”-ро собит намудааст. Дар мақола муаллиф бо таҳқиқи муқоисавӣ муайян намудааст, ки романи “Дар кулбаи косибон” асари тарҷумаИҳолӣ буда, нависанда бо корбурди суннатҳои ёддоштнависии дар таърихи адабиёти тоҷик шоеъ дар эҷоди ин асар зинаи нави ташаккул ва таҳаввули ин жанрро таъмин кардааст. Нависанда ин асарро роман гуфта бошад ҳам, аз нақли ёддоштҳо ва тасвири воқеаҳое, ки адиб шоҳиди бевоситаи онҳо будааст, иборат мебошад. Муаллиф дар заминаи таҳлили мушаххас қаробати ин асарро ба жанри роман дар заминаи усули тасвир, хусусияти бадеӣ ва истифодаи ҳадафмандонаи сувари хаёл мушаххас сохтааст.

Калидвожаҳо: Ҳасан Ирфон, роман, ёддоштҳо, бадеӣ, асар, адиб, жанр, замина, муаллиф, тасвир.

ПРОШЛОЕ ВСЕГДА С НАМИ

В статье исследуется и оценивается одно из художественных произведений Хасана Ирфона в романе «В доме ремесленников» с точки зрения содержания и жанровой структуры, выявляется и уточняется сущность творческих поисков писателя, отражающая положение этого произведения в современной таджикской прозе. Автор в статье описывает особенности заметки и способ описания. В статье автор выявляет особенности мемуаров и приемов изображения личностей и реальных исторических документов в романе, признавая специфику идейно-художественных целей писателя. Доказана артистичность «В доме ремесленников». В статье автор путем сравнительного исследования констатирует, что роман «В хате ремесленников» является переводным произведением, и автор, используя традиции мемуаров в истории таджикской литературы, предусмотрел новый этап в становлении и эволюция этого жанра. Хотя автор называет это произведение романом, оно состоит из повествования и описания событий, свидетелем которых был писатель воочию. На основе конкретного анализа автор выясняет отношение этого произведения к жанру романа, с точки зрения способа изображения, художественного характера и целенаправленного использования воображения.

Ключевые слова: Хасан Ирфон, роман, мемуары, искусство, произведение, писатель, жанр, предыстория, автор, описание.

THE PAST IS ALWAYS WITH US

The article examines and evaluates one of the works of art of Hasan Irfon in the novel "In the House of Craftsmen" from the point of view of content and genre structure, reveals and clarifies the essence of the writer's creative searches, reflecting the position of this work in the modern world. Tajik prose. The author in the article describes the features of the note and the way of description. In the article, the author reveals the features of memoirs and methods of depicting personalities and real historical documents in the novel, recognizing the specificity of the ideological and artistic goals of the writer. The artistry of In the House of Craftsmen has been proven. In the article, the author, through a comparative study, states that the novel "In the House of Craftsmen" is a translated work, and the author, using the traditions of memoirs in the history of Tajik literature, foresaw a new stage in the formation and development. evolution of this genre. Although the author calls this work a novel, it consists of a narration and description of events that the writer witnessed with his own eyes. On the basis of a specific analysis, the author finds out the relationship of this work to the genre of the novel in terms of the method of depiction, artistic character and purposeful use of the imagination.

Key words: Hasan Irfon, novel, memoirs, art, work, writer, genre, prehistory, author, description.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Боронов Умедҷон Хуҷамуродович*** **-** Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ, муаллими калони кафедраи назарияи тарҷума ва услубшиносӣ **Суроға:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 121. Тел.: **(+992) 901-03-00-25**

Сведение об авторе: ***Боронов Умеджон Худжамуродович*** - Таджикский государственный педагогический университет им. С.Айни, старший преподаватель кафедры теория перевода и стилистики. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистн, г.Душанбе, пр.Рудаки 121. Тел.: **(+992) 901-03-00-25**

Information about the author: ***Boronov Umedjon Khujamurodovich*** - Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Senior Lecturer of the Department of Theory of Translation and Stylistics. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121. Tel.: **(+992) 901-03-00-25**

УДК: 891.550

СИМОИ МАНИЖА ДАР “ШОҲНОМА”-И АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ

Ашурова Н.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Баъзан адабиётшиносон жанри ҳамосасароиро мехоҳанд аз ошиқонАсароиҳо дар ҷудоӣ бингаранд, ки ба гумони мо чунин фаслсозии қатъии жанрҳо на он қадар дуруст мебошад. Албатта, ҳамоса ба шарҳи диловарӣ ва паҳлавонии мардон дахл дорад ва дар он вуҷуд ва амалҳои занон бегона аст. Аммо ба ҳар ҳол занон бахше аз зиндагонии паҳлавонон ва қаҳрамононанд. Бигзор онҳо дар намодҳои асосии ҳамоса ҷой надошта бошанд ҳам дар баъзе ҷойҳо онҳо кушояндаи гиреҳҳои асосии ҳамосаҳо мебошанд.

Чунончи мо метавонем бисёре аз достонҳои ҳамосии «Шоҳнома»- ро зери таҳлил қарор дода, магар метавонем ҷойгоҳи Рудоба, Таҳмина, Манижаро кам бубинем. Ин ҳар се зан шоҳзода мебошанд ва дар сарнавишти худ нақши асосӣ доранд. Онҳо бо паҳлавонон ишқварзӣ мекунанд ва ба сарнавишти худ бетафовут намебошанд. Дар ин росто достони «Бежан ва Манижа» дархӯри баъзе унсурҳое мебошад, ки ба назари мо аз ишқварзиҳои Рустам ва Таҳмина ва достони «Зол ва Рӯдоба» зеботар мебошад.

Достони “Бежан ва Манижа” аз ошиқонасароиҳое мебошад, ки гӯё Ҳакими фарзона нияти ба ҳам пайвастани ду дилдодаро надорад, зеро ӯ бо хоҳиши мардуми шаҳр ва фармони шоҳ Кайхусрав барои аз байн бурдани гурозоне, ки киштзорҳову чарогоҳҳои мардумро поймол карда аз байн мебурданд, пардохта буд. Аз байни паҳлавонон ду тан, яке Бежан ва дигаре Гургин омода мешаванд, ки бо гурозон биразманд. Дар роҳ Гургин мебинад, ки Бежан чолок аст ва хукону гурозонро ба танҳоӣ метавонад аз байн бибарад ва дар натиҷа номи ӯ бе асар монад, мехоҳад Бежанро аз пайкор бероҳа карда худ яктан бо гурозон биҷангад. Дар ҳамин маврид Манижа, духтари шоҳи Тӯрон Афросиёб бо чанд тан аз паричеҳрагон дар домани кӯҳсор ҷашнгоҳ ороста буд ва ба рақсу хӯшиҳо машғул буданд. Гургин бо ҳилаву афсун коре кард, ки Бежанро ба ҷашнгоҳ баранд ва чун Бежан бо Манижа дар рӯёрӯйи ҳамдигар афтоданд, барқи ишқ бар танашон таъсир карда ниҳодашонро оташ фаро гирифт. Бежан чунон гирифтори ишқи Манижа гашт, ки се рӯз дар хаймаи ӯ монд. Ин хабар ба Афросиёб расид ва шоҳ аз густохии Бежан ва Манижа дар ғазаб омада Бежанро ба чоҳ афканд.

Гургин ба назди Кайхусрав баргашта дандонҳои гурозонро ба шоҳ нишон дод, вале Кайхусрав аз пирӯзии Гургин чандон изҳори хушнудӣ накард ва аз вай хост ҳақиқати ҳолро барояш бозгӯ намояд. Гургин дар ҷавоб ба саволи шоҳ лол монд ва шоҳ донист, ки кадом сире дар ин ҷо ниҳон аст. Ва чуноне аз достон медонем, Гев падари Бежан чун мебинад, ки аз писараш хабаре нест, назди шоҳ Кайхусрав шитофта, хоҳиш мекунад, ки шоҳ дар Ҷоми ҷаҳоннамо бингарад. Ва ба дастури Кайхусрав, пас аз расидани Наврӯз ба Ҷоми Ҷам нигариста, пай мебаранд, ки Бежан дар чоҳи торике зиндонӣ аст. Бо дастури шоҳ Рустам либоси бозаргонӣ пӯшида бо корвони бозаргонон ба пеши чоҳи Бежан меояд ва духтари зебоеро мебинад, ки хору зор дар назди чоҳ нишастааст. Рустам санги вазнини сари чоҳро бардошта, бо ёрии Манижа Бежанро аз чоҳ берун дармеоварад.

Бузургии Ҳаким Фирдавсӣ дар он аст, ки мобайни достонҳои хислати ҳамосидошта, вобаста ба ҷангу кушторҳо, як саргузашти ошиқонаи инсониро устодона ҷой медиҳад. Яке аз вижагии ҳамосароии Ҳаким Фирдавсӣ дар он аст, ки ба ҳангоми тасвири қаҳрамониҳои намоди ҳамосавӣ, муносибати ҷавонмардонаи ӯро бо зан, эҳсосоти ботинии ҷавонмарди силаҳшӯрро намоён месозад. Ҳамон гуна ки Бежан метавонист аз дасти дастгиркунандагонаш раҳоӣ ёбад, вале чун фикр мекунад, мабодо ба Манижа осебе бирасад, худро ба дасти лашкариёни Афросиёб месупорад.

Ин нуктаро низ мебояд ёдовар шуд, ки аслан нигоҳи Ҳаким Фирдавсӣ ба зан ва ишқ дар саросари «Шоҳнома» мусбат аст, ба ҷуз дар мавриди бозтоби намоди Судоба.

Бад - ин тартиб метавон натиҷагирӣ кард, ки занони «Шоҳнома» дар нисбат бо занони асарҳои дигари адабиёти форс - тоҷик ва умуман Шарқ озоду фаъолтар мебошанд. Ҳамчунин ишқ дар «Шоҳнома» - и Ҳаким Фирдавсӣ афсонагуна ва чун асотири Юнони бостон осмониву хаёлӣ нест, балки заминӣ аст. Ҳаким Фирдавсӣ низ дар тавсифи ишқи хатту холу сӯзу гудози дилдодаҳо чун дар ошиқонасароиҳои дигар сатрҳои бешуморро пур намекунад. Паҳлавонон асосан дар мавриди иҷрои супорише тасодуфан чашм ба

дӯшизаи, ё шоҳдухтари тарафи муқобил вохӯрда ба ӯ дил мебандад. Бо ин ҳама аз шайдоиву дилдодагии худ масъулияти хешро дар назди меҳану шоҳ фаромуш накарда, дар пайи анҷоми кору пайкор мебошанд ва хостҳои меҳандориро аз хостҳои шахсӣ баландтар медонанд.

Чуноне гуфта шуд, дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ чанд тан аз занон бо нишон додани хислатҳои садоқатмандию вафодорӣ, шуҷоатмандию далерии худ дар роҳи ишқ ба ҳам монанд мебошанд. Ба монанди Рудоба, Таҳмина, Манижа, Фарангис, Ширин, ки тимсоли занони вафодору сарсупурдаи достон дар ин роҳ мебошанд.

Достони «Бежан ва Манижа» пас аз достони «Зол ва Рудоба» дуюмин достонест дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, ки мавзӯи ишқ дар он фарогир мебошад.

Достонҳои ошиқонаи таркиби “Шоҳнома” дар маҷмӯъ ду роҳи ифода доранд: а) ба сурат пароканда дар миёни бахшҳои дигари асар ҷой дода шудаанд ва б) ҳамчун достони мустақил дар таркиби “Шоҳнома” дида мешаванд [3, с.5]. Вижагии муҳимми ин достонҳо бо ҳамоса дар ҳам омехта шудани мавӯи ишқ мебошад, ки достони “Бежан ва Манижа” дар байни чунин достонҳо қарор дорад. Қасди ба ҳам расидани Бежан ва Манижа, нисбат ба дигар лаҳзаҳои ошиқонаи “Шоҳнома” шомили печидагиҳову гиреҳхӯрданҳо ва моҷароҳои қавмиву хонаводагӣ мебошад, ки тариқи ҳалли низоъҳо дар достон ба навъе намоёнгари ҳувияти миллии мардумони эронинажод мебошад. Дар баробари моҷароҳои ишқӣ дар ин достон ба масъалаҳое таваҷҷуҳ шудааст, ба мисли тақдири инсон, додхоҳӣ, инсонпарварӣ, ватанхоҳӣ, мардумшиносӣ, муносибати байни падару писар, моҷарои падару духтар, муносибати байни подшоҳоне, ки ба ҳам ихтилоф доранд ва расму ойини ҷории замон, ки ҳама бунёди иҷтимоӣ доранд.

Дар масъалаи ишқ ва гирифтории ду ҷавон Фирдавсӣ ниҳоят устодона сухан оростааст. Дар достони «Зол ва Рудоба» мақсад издивоҷ аст, аммо дар достони «Бежан ва Манижа» дилдодагон гирифтори шавқи висол буда, дигар неку бадро намешиносанд, ба айшу ишрат дода мешаванд. Вақте ки ин гуна хоҳишҳо қувват меёбанд, инсонро аз андозаи меъёрҳои ахлоқӣ ва ҳатто аз русуми инсонӣ ва хонаводагӣ берун мебаранд. Ин ҳам як сифати ахлоқи одамист, ки танҳо санҷишҳо ва тобовариҳо дар роҳи ишқи ҳақиқӣ пеши роҳи камандешагӣ ва булҳавасии давраи шӯру шавқи ҷавониро мегирад. Айёми ҷавонӣ замони ишқу меҳр ҷустан аст ва бо ин ду ҷавон ҳамин чиз рӯй додааст. Бежан дар дидаи Манижа аз мардуми дигар болотар аст ва касеро ҳамтои ӯ надидааст. Бежан ҳам чеҳраи духти Афросиёбро дидан мехоҳад. Алоқаи ин ду ҷавон дар ибтидо берун аз одобу русум сурат мегирад, ки боиси ғазаби падари Манижа – шоҳ Афросиёб ва муҷозот дидани ҳар ду дилдода мегардад.

Дар ҳар аҳде ва дар ҳар қавме порсоиву тамкинӣ аз бузургтарин сифатҳои зан дониста шудааст. Дар фарҳанги гузаштагони мо нигоҳ доштани иффату покдомании зан, бавижа то ба шавҳар расидан дӯшиза мондан, гувоҳи покиву одоби ӯ мебошад. Ҳаким Фирдавсӣ дар ин маврид пайваста ишора менамояд:

Бар ӯ пирмард офарин карду гуфт,
Ки “Ин духтарони маро нест ҷуфт.
Расида бад-ин сол, дӯшизаанд,
Ба дӯшизагӣ низ покизаанд” [10, с.108].

Дар «Шоҳнома»-и Ҳаким Фирдавсӣ дар фасли «Фиристодани Қайсар лашкар ва духтар назди Хусрави Парвиз» ин нукта оварда шудааст, ки Қайсари Рум, ки духтарашро ба Хусрави Парвиз ба занӣ медиҳад, ба ӯ супориш медиҳад, ки мабодо шоҳ дар роҳ бар ӯ даст ёбад:

Бад-ӯ гуфт: “То марзи эрониён
Нигаҳ дору макшой банд аз миён.
Бараҳна набояд, ки Хусрав туро
Бубинад, ки коре расад нав туро” [11, с.57].

Дар фарҳанги мардумони ориёитабор нигаҳдории иффати занони хонавода на танҳо ба уҳдаи худи занон, инчунин, ба зиммаи мардони хонадон – падар ва бародарон гузошта мешуд. Духтаре, ки монанди Манижа гунаҳкор ба беиффат мегашт, ба сахттарин ҷазо гирифтор мешуд.

Дар достони «Бежан ва Манижа» чунин тасвир шудааст, ки Манижа –духтари подшоҳи Тӯрон мисли дигар шоҳдухтарони нозпарварда дар аввал рӯзгори худро бо базму айшронӣ мегузаронад. Дар саҳро ҷашнгоҳи махсус дошта, бо як дидани Бежан ошиқаш мешавад. Ба воситаи доя дилдодагон роҳи дидору алоқа меҷӯянд. Кулоҳи

базмгоҳии падарашро, ки аз ӯ ҳама базмгоҳ равшан мешуд, пӯшида, либоси румии рахшанда дар бар карда ба хаймаи духтар меояд. Вақте Бежан ба хаймаи духтар медарояд, ин ҳол рӯй медиҳад:

Ба парда даромад чу сарви баланд,
Миёнаш ба зарринкамар карда банд.
Манижа биёмад, гирифташ ба бар,
Кушод аз миёнаш каёнӣ камар.
Бипурсидаш аз роҳу аз кору соз,
Ки бо ту кӣ омад ба ҷанги гуроз?
Бишустанд пояш ба мушку гулоб,
Гирифтанд аз он пас ба хӯрдан шитоб [9, с.362].

Чи тавре ки аз кирдори Манижа пайдост, ӯ дар ишқварзӣ пешраву фаъол аст. Манижа меҳмони бегонаи эронии худ – Бежанро бо рӯйи хуш, иштиёқи тамом ва қаноатмандӣ пешвоз гирифта, базми духтарона меорояд:

Нишастангаҳи руду май сохтанд,
Зи бегона хиргаҳ бипардохтанд...
Майи солхӯрда ба ҷоми булӯр
Бароварда бо Бежани Гев зӯр [9, с.363].

Дар ин тасвир озодии ирода доштани Манижа, ба урфу одат ва қаҳру ғазаби падар ва гуфтаи мардум эътибор надодани ӯ намудор шудааст. Нақши Манижа бо Бежан монандӣ дорад. Вай духтари подшоҳи бузурги Тӯронзамин Афросиёб аст, бо базму ишрат вақти худро мегузаронад. Аммо дар марҳилаи аввал аз рӯйи ҳавас, худхоҳӣ ва майли хурсандию шодкомӣ ба ишрат машғул шудани ӯ ва ба фиреб, дар ҳолати мадҳушӣ ба дарбор овардани Бежан далели кӯтоҳандешии Манижа мебошад.

Пас аз чанд рӯзро бо шодию нишот паси сар кардани дилдодагон аз ин ҳол Афросиёб огоҳ шуда, ҳар дуро ҷазо медиҳад. Ӯ аввал дастури куштан ва сипас бо таъсири сухан ва хоҳиши Пирони ботадбир ба чоҳ андохтани Бежанро амр мекунад ва сипас мегӯяд, ки Манижаро

Бараҳна кашонаш, бубар то ба чоҳ,
Ки дар чоҳ бин, он ки дидӣ ба гоҳ.
Баҳораш туӣ, ғамгусораш ту бош,
Дар ин тангзиндон завораш ту бош.
Бубар зуду ӯро ба Бежан супор,
Бимон, то бимиранд ҳар ду ба зор [9, с.384].

Афросиёб аз беобрӯ шудани худ ба Пирон шиква мекунад:

Ки Бежан надонӣ, ки бо мо чӣ кард,
Ба Эрону Тӯрон шудам рӯйзард.
Набинӣ, к-аз ин беҳунар духтарам,
Чӣ расвоӣ омад ба пиронсарам?
Ҳама номи пӯшидарӯёни ман
Зи парда бигустард бар анҷуман,
К-аз ин нанг то ҷовидон бар дарам
Бихандад ҳама кишвару лашкарам [9, с.381-382].

Падар хатои духтарро барои худ бенангӣ ва бешарафӣ мешуморад:

Маро чашм агар тира гаштӣ ба ҷанг,
Беҳ астӣ зи дидори ин рӯзи нанг [9, с.384].

Ба духтар ва дилдодааш муҷозоти шадид: якеро аз мақоми шоҳдухтарӣ маҳрум, бо тани бараҳна ва дасти тиҳӣ ба берун ва дигареро ба чоҳ меандозад ва духтар доштанро, агар шоҳ бошад ҳам, бадбахтӣ мешуморад:

Киро аз паси парда духтар бувад,
Агар тоҷ дорад, бадахтар бувад [9, с.366].

Ин қоидаи ҳар як хонадони шарқӣ мебошад ва Фирдавсӣ русуми эронӣ ва замони худашро дар онҳо тасвир кардааст.

Дар давраи аввал муносибати Бежану Манижа ноандешида ва аз ҳавои ҷавонӣ сар задааст. Агар чунин намебуд, ӯ як ҷавони бегонаро пинҳонӣ ба дарбори падараш намеовард. Аммо рафтори Манижа пас аз ба чоҳ афкандани Бежан ва ғорати дороии шоҳдухтар шоёни ибрат мебошад.

Муҳаққиқ Абдолов Н. дар мавриди ба ишқи ҳақиқӣ табдил ёфтани ишқи Бежану Манижа ва садоқату вафодории ин духтари соҳибирода дар роҳи ишқ чунин овардааст: «Дар давраи аввал муносибати Манижа бо Бежан аз рӯйи ҳавас, худхоҳӣ ва майли хурсандию ишрат аст. Баъдан муносибаташ ба Бежан ба самимият ва дӯстдорӣ табдил меёбад. Манижа ба ҳоли бенавоии худ ба хотири Бежан қаноат мекунад, бо луқмаи гадоӣ Бежанро бо ғизо таъмин мекунад. Манижа барои ёфтани роҳи халосии Бежан ба суроғи эрониён меравад, аз Рустам, ки ба шакли бозаргон омада буд, суроғи падари Бежанро мекунад. Ба ин восита хабари дар чоҳ будани Бежан ба Рустам расонида мешавад. Манижа ба хотири ишқи Бежан аз мақоме, ки чун духтари шоҳ дошт, даст мекашад ва душмании доимии Эрону Тӯронро ҳам гӯё намебинад [1, с.70-71].

Нақши Манижа аз он ҷиҳат ҷолиб аст, ки ӯ ба мавқеи иҷтимоии худ, ки духтари шоҳи як мамлакати муқтадир аст, нигоҳ накарда, пас аз ба ғорат додани молу дороияш ва ҳатто бе луқмаи нон ва сарпаноҳ монданаш дар роҳи ишқ устувор мемонад, дилшикаста намешавад, ошиқи худро дар ночорию дармондагӣ ва бадбахтию навмедӣ танҳо намегузорад, бо дарюзагӣ дӯстдорашро аз ҳалокати гуруснагӣ наҷот медиҳад. Инсон дар ҳоли сахтӣ ба садоқату некӣ озмуда мешавад. Манижа озмоиши бузургеро аз сар мегузаронад. Ёри ояндаи ӯ ба чоҳи дар банди занҷир афтода ва санги азиме бар сари он чоҳ ниҳода шудааст. Дар чунин ҳоли навмедӣ каси ноустувор метавонад аз баҳри ёрӣ ва вафодорӣ бигзарад. Аммо Манижа навмед намешавад, ба ёраш кумак мекунад ва роҳи халосиро барояш меҷӯяд. Инро донишманди тоҷик Худоӣ Шарифзода “рамзи дар бечорагӣ меҳру садоқатро нигоҳ доштан” номидааст [13, с.233].

Вай аз омадани паҳлавони эронӣ, ки Рустам будани ӯро намедонист, истифода карда, дар бораи аҳволи Бежан ба вай хабар медиҳад:

Манижа хабар ёфт аз корвон,
Якояк ба шаҳр андаромад давон.
Бараҳнасар он духти Афросиёб
Бари Рустам омад ду дида пур об.
Ҳаме б-остин хуни мижгон бируфт,
Бар ӯ офарин карду пурсиду гуфт...
“Наёмад зи Бежан ба Эрон хабар?
Ниёяш нахоҳад будан чорагар?..
Кашида ба занҷиру баста ба банд,
Ҳама ҷома пурхун, аз он мустаманд.
Наёбам зи дарвешии хеш хоб,
Зи нолидани ӯ ду чашмам пуроб...
Манижа манам – духти Афросиёб,
Бараҳна надида танам офтоб” [9, с.438-442].

Манижа аз шахси ношинос хоҳиш мекунад, ки падару бобои Бежан ва паҳлавони эронӣ ӯро аз чоҳи зиндон халос кунанд. Рустам кӣ будани худро нагуфта, дар байни ду нон мурғбирён ва ангуштарини худро гузошта, бо Манижа ба Бежан мефиристад. Бежан дар чоҳ аз ангуштарӣ омадани Рустамро фаҳмида, аз шодӣ хандаҳои баланд мекунад. Манижа дар ҳайрат меафтад, ки магар ӯ девона шудааст. Бежан ӯро савганд медиҳад, ки агар ба касе нагӯяд, сабаби хандаи худро изҳор менамояд.

Фирдавсӣ бо ёрии ҷавоби Манижа ба бадгумонии Бежан аҳволи бади ӯро ба сифати садоқат ва вафодории вай тасвир намудааст:

Манижа чу бишнид, нолид сахт,
Ки “Бар ман чӣ омад зи бадхоҳ бахт.
Дареғо, ки шуд рӯзгорони ман,
Дили хаставу чашми гирёни ман-
Бидодам ба Бежан дилу хонумон,
Кунун гашт бар ман чунин бадгумон.
Падар гашта безору хешон зи ман,
Бараҳна давон бар сари анҷуман.
Ҳамон ганҷу динору тоҷу гуҳар
Ба тороҷ додам ҳама сар ба сар.
Аз уммеди Бежан шудам ноумед,
Ҷаҳонам сиёҳу ду дида сапед.

Бипӯшад ҳаме роҳ бар ман чунин,
Ту огоҳтарӣ, эй ҷаҳонофарин” [9, с.446].

Манижа ҷавоби Бежанро оварда, аз иқрори шахси эронӣ Рустам будани ӯро мефаҳмад ва бо маслиҳати вай амал карда, аз кӯҳ ба сари чоҳ ҳезум ҷамъ карда, оташ меафрӯзад, то ки сари чоҳ равшан шавад ва Рустам Бежанро аз чоҳ барорад:

Манижа ба ҳезум шитобид сахт,
Чу мурғон баромад ба шоху дарахт.
Ба хуршед – бар чашму ҳезум ба бар,
Ки то кай барорад шаб аз кӯҳ сар.
Манижа бишуд, оташе барфурӯхт,
Ки чашми шаби қиргунро бисӯхт [9, с.451].

Ҳамин тавр, Манижа бо кумаки Рустами Дастон ва Кайхусрав ва бо иродаи қавии худ дилдодааш Бежанро аз чоҳ озод карда ба мақсад мерасад. Ҳатто бо дастури шоҳи Эрон – Кайхусрав ҷойи дороиҳои аз ӯ рабудашуда аз хазинаи шоҳ ҷуброн мешавад.

Симои Манижа диққати ховаршиносони аврупоиро низ ба худ ҷалб кардааст. Донишманди маъруфи немис Теодор Нелдеке ба образи Манижа баҳои баланд дода, дар қиёс бо Гурдия ва ҳатто Гурдофарид симои Манижаро ҷолибтар мешуморад. Ба ақидаи вай, «...як шахсияти бисёр зебо шахсияти Манижа –духтари Афросиёб аст. Вай ба хотири Бежан, ки бисёр зуд дилдодаи ӯ шуда ва аз ин лиҳоз, ӯро ба бадбахтӣ афкандааст, аз тамоми зебоиҳо чашмпӯшӣ карда ва барои Бежан хӯроки зарурии зиндагониро ба гадоӣ ҷамъ мекунад. Аммо аз Манижа низ то вақте ки ҳатман аз лиҳози афсонасароӣ лозим ва заруре аст, сухан ба миён меояд» [8, с.161-162].

Мақсади Ҳаким Фирдавсӣ низ дар ҳамин аст, ки инсонҳо дар ҷавонӣ ба ҳам мепайванданд. Онҳо ба умеди оянда ва саодати якдигар бояд зиндагӣ кунанд. Агар ҳамин тавр рафтор кунанд, оқибат ба некию саодат мерасанд, ҳамчунон ки бо Золу Рудоба - дилдодагон, қаҳрамонони марказии достони “Зол ва Рудоба”-и Фирдавсӣ ва Бежану Манижа рӯй дод. Ҳам Рудоба ва ҳам Манижа дар роҳи ишқ бо амалу нияти нек қадам ниҳода, аз санҷиши сарнавишт бо сарбаландӣ гузаштанд, новобаста аз мушкилиҳо ба дилдодагони худ содиқу вафодор монда, барои саодати хеш кӯшиш намуда, охируламр ба мақсад расиданд.

Аз ин тасовир бармеояд, ки, дар ҳақиқат, консепсия ва идеали марказии эстетикии Фирдавсиро на инсони одӣ, балки шахсияти пурзӯр ва қаҳрамонҳои он ташкил додааст [2, с.89].

Агар дар тафаккури бадеии устод Рӯдакӣ ва як қатор шоирони асри Х зебоии инсон, пеш аз ҳама, аз рӯйи ташаккули маънавию ахлоқии он муайян шавад, барои Фирдавсӣ дар баробари зебоии маънавӣ инсони мубориз, инсони фаъол, эҷодкору тавоно ва мағлубнашаванда дар мадди аввал меистад, зеро нобиғаи андешаи баланд зебоии инсонро, пеш аз ҳама, дар далерӣ, шуҷоат, қаҳрамонӣ ва матонати ҳайратангези он мебинад. Чунин консепсияи шоирро дар баробари мардони майдони разм: Рустам, Сиёвуш, Пирон, инчунин, занон низ ба монанди Гурдофарид, Фарангис, Манижа, Гурдия барин шахсиятҳои достон ба хубӣ собит мекунанд, ки ҳар кадоме дар баробари зоҳир намудани шуҷоату қаҳрамонӣ боз ба покии маънавӣ низ мумтозанд.

Инсони ҳам маънаван пок ва ҳам ҷисман қавиро аввалин маротиба Ҳакими Тӯс дар «Шоҳнома»-и худ тасвир намудааст. Тасвири инсони маънаван поку мукаммал ва ҷисман қавию мубориз дар адабиёти асри Х то эҷоди шоҳкории Фирдавсӣ ба маънии пурраш вуҷуд надошт. Маҳз ба василаи шахсиятҳои офаридаи Фирдавсӣ “инсони қавирӯҳ ва шуҷоеро мебинем, ки ба майдони васеи мубориза ва қаҳрамонӣ ворид шудааст. Бузургиву ҷасорати адабӣ ва дар хусуси инсону бузургдошти он сухани нав гуфтани шоир ҳам дар ҳамин маврид ба хубӣ зоҳир мегардад” [12, с.110].

Набояд фаромӯш кард, ки барои ба мақсад расидани инсони маънаван поку мукаммал ва ҷисман қавию мубориз эҳсосоти муҳаббат, садоқату вафодорӣ ва ҳатто ҷасорату шуҷоат доштан кофӣ нест. Ҷавонон ҳангоми ба мушкилии сахт афтодан роҳи раҳо ёфтан аз онро намедонанд, ғамхории дигарон сабаби халосиашон мешавад. Фирдавсӣ бо ин достон ба мо мегӯяд, ки камбудии ҷавонон коре бахшиданӣ аст, ҳамчунон ки мардумон аз подшоҳ то дигар афроди ҷамъият бояд ба онҳо ёрӣ расонанд [14, с.229].

Чунонки дар боло оварда шуд, дар достони “Бежан ва Манижа” ғояи мардумшиносӣ ва иззату эҳтироми шахсият дар рафтори подшоҳ Кайхусрав ва ҷаҳонпаҳлавон Рустам ба мушоҳида мерасад. Шоҳ Кайхусрав вақте ки бо оинаи гетинамой дар куҷо будан ва ба

мушкилӣ афтодани Бежанро мефаҳмад, зуд ба ёрӣ ва кумаки ӯ Рустамро даъват мекунад. Дар ин ҷо ҳам мақсади подшоҳ ҳимояти шахс ва дар мушкилиҳо дастгирӣ кардани ӯст. Барои иҷрои ин кор ҳам подшоҳ молу гуҳар ва чизҳои қиматбаҳои зиёде ба Рустам медиҳад, то ки сафари ӯро ба баҳонаи тиҷорат пӯшонида бошад. Дар ин лаҳзаҳо назари мардумпарварӣ ва гуманистии Фирдавсӣ зоҳир шудааст. Ҳатто подшоҳ ба Бежан хостаи зиёде медиҳад, ки ба Манижа "духти равонхаста" бибарад. Бо фармони Афросиёб молу дороии Манижа ба ғорат рафта буд. Барои ҷуброни ин гирифторӣ ва осуда сохтани Манижа Кайхусрав ин иқдомро ба ҷой меорад, то ҷаҳонро онҳо ба шодӣ гузаронанд. Ин ҳам яке аз иқдомоти бисёр шоистаи инсонпарварона мебошад, ки саодату некии ду ҷавонро таъмин мекунад:

Бибахшиду бахшоиш овард сахт,
Зи дарду ғами духти гумбуда бахт.
Бифармуд сад ҷома дебои рум,
Ҳама пайкараш гавҳару зар-ш бум.
Яке тоҷу даҳбадра динор низ,
Парастандаву фаршу ҳар гуна чиз.
Ба Бежан бифармуд, к-"Ин хоста
Бубар сӯи духти равонкоста.
Ба ранҷаш мафарсою сардаш магӯй,
Нигар, то чӣ овардӣ ӯро ба рӯй [9, с.475].

Пас, ғояи асосии достон ин аст, ки ҳама бояд барои некӣ дар ҳаққи гирифторони бегуноҳ ва наҷот аз бадбахтиҳо бикӯшанд. Аз подшоҳи кишвар то ҷаҳонпаҳлавоне ба монанди Рустам, аҳли лашкар ва дигарон барои некӣ ва саодати як ҳамватани ба нокомӣ дучоромадаи худ бикӯшанд. Аз ин ҷиҳат, достони "Бежан ва Манижа" арзиши олии инсонӣ ва гуманистӣ дорад.

Гузашта аз ин, шоири бузург ба василаи нигориши симои Манижа як қатор масъалаҳои муҳимми зиндагӣ, аз қабили муҳаббат, садоқату вафодорӣ ва ҷасорату ҷоннисории занро дар роҳи расидан ба мақсуд вориди достон намуда, ба ин васила гуногунмавзӯии асарро таъмин намудааст. Ва бо ин метавон хулоса намуд, ки занон дар "Шоҳнома" на танҳо дар ишқу муҳаббат содиқ ва ҷоннисоранд, балки ишқу ошиқиро бо ҷасорату мардонагӣ ба ҳам пайвастаанд.

Муқарриз: ***М.Нарзиқул*** – доктори илмҳои филологӣ, профессори ДМТ.

А Д А Б И Ё Т

1. Абдолов, Н. Достонҳои ишқӣ дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ / Н. Абдолов. – Душанбе: Сино, 2007. – 180 с.
2. Асроров, Ш. Достони «Сиёвуш» дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ: рисола барои дарёфти дараҷаи илмии ном. илмҳои фил. / Ш. Асроров.–Душанбе. – 1975.– 184 с.
3. Ашурова Н. Муқаддимаи зуҳури Рустам (Ҷустор дар сохтор ва хусусиятҳои ғоявию бадеии достони "Зол ва Рӯдоба"-и Ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ). Рисолаи илмию тадқиқотӣ / Н. Ашурова. – Душанбе: Сино, 2014. – 140 с.
4. Бертелс, Е.Э. Таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ / Е.Э. Бертелс. –Душанбе: Эр-граф, 2015. – 584 с.
5. Бобокалонова Ҷ. Нақши занон дар номаи шоҳон / Ҷ. Бобокалонова. – Душанбе: Адиб, 1998. – 163 с.
6. Инсофпур, Ғуломризо. Ҳуқуқ ва мақоми зан дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ.– Теҳрон, 1355 – 120 с.
7. Иттиҳодия, М. Зан аз назари Фирдавсӣ / М. Иттиҳодия // Адабиёт ва санъат. – №10 (1617). – 3-юми марти соли 2012. – С.3.
8. Нелдеке, Т. Ҳамосаи миллии Эрон / Т. Нелдеке; тарҷумаи Бузург Алавӣ, бо муқаддимаи устод Саид Нафисӣ. – Теҳрон: Нигоҳ, 1379. – 239 с.
9. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ: таҳияи К. Айнӣ, З. Аҳрорӣ. – Душанбе: Адиб, 2008. – Ҷ.4. – 480 с.
10. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ: таҳияи К. Айнӣ, З. Аҳрорӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. – Ҷ. 8. – 480 с.
11. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ: таҳияи К. Айнӣ, З. Аҳрорӣ. – Душанбе: Адиб, 2010. – Ҷ.10. – 410 с.
12. Хокироев, Р. Сайри таҳаввули симои Сиёвуш дар адабиёти форсу тоҷик / Р. Хокироев. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 146 с.
13. Шарифзода, Х. Достонҳои бузурги "Шоҳнома"-и Фирдавсӣ / Х. Шарифзода. - Душанбе: ЭР-граф, 2018. - 400 с.
14. Шарифзода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик (аз аҳди қадим то оғози асри XIII) / Х. Шарифзода, М. Нарзиқул. – Душанбе: ТоРус, 2017. – 416 с.
15. Шофақирова, Р. Симои зан-модар дар "Шоҳнома"-и Фирдавсӣ / Р. Шофақирова: рисола барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2004. – 160 с.

СИМОИ МАНИЖА ДАР “ШОҲНОМА”-И АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ

Достони «Бежан ва Манижа»- и Ҳаким Фирдавсӣ яке аз достонҳои зебои «Шоҳнома» - и безавол мебошад. Гумон меравад шоири бузург дар ин достон ба исбот расонидааст, ки наметавон мобайни достонҳои хислати ҳамосӣ дошта, вобаста ба ҷангу кушторҳо, як саргузашти ошиқонаи инсониро ҷой надод. Дарвоқеъ, Ҳакими фарзона ба ҳангоми тасвири қаҳрамониҳои намоди ҳамосавидошта, муносибати онҳоро, эҳсосоти ботинии силаҳшӯронро бо зан, яке аз хислатҳои ҷавонмардӣ донистааст. Бад-ин тартиб, Фирдавсии бузургвор дар байни ҳамоса ва ошиқонасароиҳо «Садди искандарӣ» нагузоштааст. Вижагиҳои дигари ин достон дар он аст, ки ошиқ ва маъшуқа намояндагони ду кишвари бо ҳам душмани дар ҳолати ҷанг қарордошта мебошанд. Ҳамон гуна ки бузургон гуфтаанд «ишқ марзҳоро намепазирад» ва ин ошиқиҳову ҷуфтҷӯиҳо дар «Шоҳнома» фаровон ба чашм мехӯранд. Ба монанди ишқварзиҳои Зол бо Рудоба, Рустам бо Таҳмина, Гуштосп бо Катоюн, Сиёвуш бо Фарангис ва дигарон. Мебояд ба ин нукта таваҷҷуҳ дошт, дар ҳалли муаммоҳои зиндагии паҳлавонон, ки дар ҷараёни ишқварзиҳо ба миён меоянд, чеҳраи марказии «Шоҳнома» Рустами Дастон нақши асосӣ мебозад. Дар достони «Бежан ва Манижа» низ Манижа бо кумаки Рустами Дастон Бежанро аз чоҳ озод карда ба мақсад мерасад. Бад - ин тартиб метавон натиҷагирӣ кард, ки занон дар «Шоҳнома» на танҳо дар ишқу муҳаббат содиқ ва ҷоннисоранд, балки ишқу ошиқиро бо ҷасорату мардонагӣ ба ҳам пайвастаанд.

Калидвожаҳо: гурозон, чоҳ, зиндон, бозаргон, паҳлавон, шоҳ, ҷоми ҷаҳоннамо, духт, паҳлавон, достон, муҳаббат, садоқат.

ОБРАЗ МАНИЖЫ В “ШАХНАМЕ” АБУЛЬКАСЫМА ФИРДОУСИ

Поэма «Бежан иа Манижа»- Абулькасыма Фирдоуси является одним из прекрасных поэм бессмертного произведения «Шахнаме». Думается, что великий поэт в данной поэме доказал, что невозможно не поместить среди поэм о войне и убийства, любовную поэму. В действительности Великий Фирдоуси при изображении героизма героев своего произведения их чувства и отношение к женщине считает одним из достойных героических качеств. Таким образом, великий Фирдоуси между эпическим и любовным произведениями не ставил преграду. Другая особенность данной поэмы в том, что возлюбленный и возлюбленная являются представителями двух противоборствующих стран, которые находятся в положении войны. Как отметили достопочтенные мужи «любовь не признаёт границ и такие любовные истории очень часто встречаются в «Шахнаме» на примере любви Зола и Рудобы, Рустама и Тахмины, Гуштоспа и Катоюн, Сиёвуша и Фарангис и других. Нужно обратить внимание на тот факт, что в решении жизненных перепетий героев-богатырей поэмы, которые возникают в процессе их любовных похождений, главный образ «Шахнаме» Рустам играет основнубю роль. В поэме «Бежан и Манижа» также Манижа с помощью Рустама освобождает Бежана из колодца и достигает своей цели. Можно придти к результату о том, что женщины в «Шахнаме» нне только верны в любви, но также связывают любовь с мужеством и героизмом.

Ключевые слова: плавный, колодец, тюрьма, торговец, богатырь, шах, вольшебный кубок, дочь, поэма, любовь, верность.

IMAGE OF MANIZH IN “SHAKHNAM” OF ABULKASYM FIRDOUSI

The poem "Bezhan ia Manizha" - Abulkasim Firdousi is one of the wonderful poems of the immortal work "Shahnameh". It seems that the great poet in this poem proved that it is impossible not to place a love poem among the poems about war and murder. In fact, the Great Ferdowsi, when portraying the heroism of the heroes of his work, considers their feelings and attitude towards a woman to be one of the worthy heroic qualities. Thus, the great Ferdowsi did not put a barrier between epic and love works. Another feature of this poem is that the beloved and beloved are representatives of two warring countries that are in a state of war. As the honorable men noted, “love knows no boundaries and such love stories are very often found in“ Shahnama ”on the example of the love of Zola and Rudoba, Rustam and Takhmina, Gushtospa and Katoyun, Siyovush and Farangis and others. It is necessary to pay attention to the fact that the main image of the "Shahnameh" Rustam plays the main role in solving the life repertoires of the heroes-heroes of the poem, which arise in the process of their love affairs. In the poem "Bezhan and Manizha" Manizha also frees Bezhan from the well with the help of Rustam and reaches his goal. One can come to the conclusion that women in "Shahnama" are not only faithful in love, but also associate love with courage and heroism.

Key words: smooth, well, prison, merchant, hero, shah, volshebny cup, daughter, poem, love, fidelity..

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Ашурова Нодира Ҷумаевна*** – Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи адабиёти тоҷик ва журналистика факултаи филология. **Суроға:** 735340, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Кӯлоб, кӯч. С.Сафарова 16. E-mail: **Shokhnoma@mail.ru**

Сведение об авторе: ***Ашурова Нодира Джумаевна*** - Кулябский государственный университет им. А. Рудаки, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикской литературы и журналистики филологического факультета. **Адрес:** 735340, Республика Таджикистан, г.Куляб, ул. С.Сафарова 16. E-mail: **Shokhnoma@mail.ru**

Information about the author: ***Ashurova Nodira Jumaevna*** - Kulyab State University named after A. Rudaki, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Tajik Literature of the Philological Faculty. **Address:** 735340, Republic of Tajikistan, Kulyab, Str.S. Safarov 16. E-mail: **Shokhnoma@mail.ru**

УДК: 398.1(575.3)

ТАҲҚИҚИ ЗАРБУЛМАСАЛ ВА МАҚОЛ ДАР АДАБИЁТИ ШИФОҲӢ ВА ХАТТӢ

Каримов Б.Ҷ.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Аз жанрҳои маъмултарину серистеъмоли адабиёти шифоҳӣ ва хаттӣ зарбулмасалу мақол ба ҳисоб мераванд. Онҳо тӯли қарнҳои мадид аз донишу таҷриба, бардошт, маърифат ва хиради халқ, сарчашма гирифта, падид омада, шаклу мазмуни хоссеро ба худ гирифта, ҳам мустақилан ва ҳам ғайримустақил вориди нутқи мардум, бавижа ғайри адабӣ шуда, зебу зиннат, бадеият, муъҷазӣ, муҳтавои каломи бадеиро тақвият ва ғановат бахшидаанд.

Ин аст, ки олимони суханшинос чун Р.Амонов, Б.Тилавов, А.Афсаҳзод, Р.Ҳодизода, В.Асрорӣ, М.Фозилов, Р.Раҳмонӣ, С.Қосимов ва дигарон таваҷҷуҳи худро ба зарбулмасалу мақол равона карда, натоиҷи матлуб ба даст овардаанд, ки дар ҷараёни таҳқиқи мавзӯи мавриди назарамон аз он дастовардҳо ба таври дилхоҳ ёд хоҳем кард.

Дар адабиётшиносии тоҷик зарбулмасал ва мақол ҳамчун жанрҳои алоҳида қаламдод шудаанд. Вале дар адабиётшиносии Ғарб ин дуро як жанри адабӣ шумурдаанд. Чи дар адабиёти шифоҳӣ ва чи дар адабиёти хаттӣ вожаи зарбулмасал нисбат ба мақол пеш меистад, аммо дар гуфтори мардумӣ калимаи зарбулмасал қариб ки истифода намешавад. Барои ифодаи мафҳуми зарбулмасал калимаҳои «масал», «матал» ва «мақол» ба кор меравад. Дар навишт зарбулмасал якҷоя бо мақол меояд, яъне зарбулмасал ва мақол. Зарбулмасалу мақол умумияти бештаре доранд, баъзан онҳоро аз ҳам фарқ кардан душвор аст. Муҳаққиқ Б.Тилавов чунин андеша дорад, ки то ҳол умумият ва фарқияти зарбулмасалу мақол таъйин нашудааст, барои мисол: «Фарқи мақол аз зарбулмасал ин аст, ки дар мақол муҳокимаю хулосаи пандомӯз дида намешавад ва мақол танҳо аз тасвири образноки ягон ҳодисаи ҳаёт иборат аст. Масалан, дар мақоли «Нон дар нондон, калидаш дар осмон» фақат сурати воқеа зикр шудааст, аммо хулоса аз он бароварда нашудааст» [21, с.51].

М.Фозилов инро зарбулмасал шуморидааст: шахсе хоҳони нон ва ё чизи дигар бошаду вале имконияти ба даст даровардани онро надошта бошад, инро зарбулмасал мегӯянд [23, с.401].

Баъзан, ба маънои зарбулмасал ва мақол афоризм меояд. Афоризм сухани кӯтоҳи ифоданок аст, ки мазмуни хулосакунанда дорад.

Зарбулмасал сухани кӯтоҳи мардумӣ буда, мазмуни андарз ва афоризмро дорад.

Дар мавриди маънои мақол дар китоб чунин оварда шудааст: сухани устувори кӯтоҳ, муъҷаз, образнок, ки дар тафовут бо зарбулмасал фикри тамомшуда надорад.

Ба андешаи А.Мирзоев ва Н.Маъсумӣ «зарбулмасал аз мақол аз он ҷиҳат фарқ мекунад, ки барои зарбулмасал ифодаи пурраи маъно, муҳокима ва хулоса характернок аст. Зарбулмасал аз ду қисмат иборат буда, қисми аввал баёни матлаб ва қисми дуюм хулосаи мақсад аст. Чунончи: «Ростию растӣ» ё «Дили нохоҳам узри бисёр». Дар мақол қисми дуюми зарбулмасал – хулоса ба назар намерасад: «Айнакам дар хона мондааст» ё «Аз таги дор гурехтагӣ» ва монанди инҳо» [1, с.11].

В.Асрорӣ тафовути зарбулмасал ва мақолро дар маъно мебинад: «Зарбулмасалҳо маънои маҷозӣ доранд, яъне мо онҳоро дар маънои бевоситаашон нафаҳмида, балки ба маънои ягон ҳодиса, амалиёт, хислат ва психологияи шахс, ки ба маънои бевоситаи зарбулмасал алоқа надорад, кор мефармоем ва мефаҳмем, чунончи: «Забони мурғонро мурғон медонанд», «Об аз сар лой»…

Аммо дар мақол ҳолати дигар аст. Мақол хусусияти мазкури зарбулмасалро надорад, яъне, ташбеҳ, истиора – образнокии фикр дар маҷоз дида намешавад. Предмет ё ҳодиса дар ҷой ва маънои худ фаҳмида мешавад:

Дар ҳама кор машварат бояд,
Кори бемашварат нак н-ояд» [1, с.33].

Р.Раҳмонӣ низ тарафдори ин андеша аст: «Зарбулмасал ба воситаи санъатҳои бадеӣ ба мисли истиора, киноя, тавсиф, ташбеҳ, ташхис, маҷоз ва амсоли ин баён мегардад. Масалан, «Шохи дарахти мевадор хам аст». Ин зарбулмасал бо маҷозу киноя нисбат ба

шахси бомаърифат, хоксор ва ҳалим гуфта шудааст. Мақол бидуни санъатҳои бадеӣ гуфта мешавад. Масалан, «Пушаймонӣ суд надорад»» [13, с.62].

М.Фозилов навиштааст, ки «зарбулмасал ва мақолҳоро берун аз нутқ ва хориҷ аз матн тасаввур кардан мушкил аст, зеро онҳоро ҳеҷ кас бе эҳтиёҷе ба хотири худ намеорад. Барои он ки фикре тасдиқ ё рад гардад, ё амали ношоистае маҳкум карда шавад, зарбулмасал ва мақолҳо оварда, фикри худро асоснок менамоянд» [22, с.9].

Барои муайян намудани ҳудуди зарбулмасал ва мақол ба гумони ин ҷониб таърихи баромади онро бояд ҷуст. Маълум аст, ки бештари зарбулмасалҳо ҳикояте доранд ва баромади ин ё он зарбулмасалро ифода менамоянд. Масалан, ҳикоятҳои «Бузина ва наҷҷор», «Зоғ ва кабк», «Рӯбоҳ ва табл» ва амсоли инҳо. Мазмуни ҳикоят дар як ҷумла хулоса карда шудааст. Шояд бештари зарбулмасалҳо чунин баромад доранд, ки ҳикоятҳо фаромӯш шуда, танҳо хулосаи он мондааст, ки имрӯз дар шакли зарбулмасал зиндааст.

Муҳаммад ибни Умар ар-Родуёнӣ дар «Тарҷумон-ул-балоға» дар фасли 66 «Фи тақриб аламсол бил оёт» навиштааст: Ва яке аз ҷумлаи балоғати мардум он аст, ки тақрибҳои афсонаҳои Аҷам ва оёти Қуръон бишиносад ба вақти хеш. Чунонки гӯянд: Ҳар чӣ кунӣ, худ [бинӣ] [Дар матн калима нохоно ва ё ғалат омадааст, вале мазмун «бинӣ»- ро талаб менамояд]. Ин афсона наздик аст ба қавли Худои азза ва ҷалла: Фаман яъмал мисқола зарратин хайран яраҳ ва ман яъмал мисқола зарратин шаррай яраҳ [9, с.121]. – [Касе, ки карда бошад ба қадри як зарра некӣ бубинад онро ва касе, ки карда бошад ба қадри як зарра бадӣ бубинад онро [7, [Зилзол, оёти 7;8]].

Ин зарбулмасал чӣ дар байни мардум ва чӣ дар адабиёти хаттӣ машҳур аст:

Ҳар кас кунад ба худ кунад,
Хоҳ нек кунад хоҳ бад кунад [3, с.87].
Ҳар чӣ кунӣ ба худ кунӣ,
Гар ҳама неку бад кунӣ.
Кас накунад ба ҷойи ту,
Он чӣ ба ҷойи худ кунӣ [12, с.390].

ё:

Ба кирдори нек – сазои нек,
Ба кирдори бад – сазои бад [12, с.391].

Тавре ки мебинем, Муҳаммад бинни Умар ар – Родуёнӣ калимаи «афсона»-ро ҳамчун истилоҳ ба кор бурдааст. Шояд ин бесабаб набошад. Дар манзумаи паҳлавии «Дарахти Асуриг» буз ба дарахти хурмо ин вожаро низ ба маънои «масал» истифода мебарад:

Гӯяндам ба афсона / Порсӣ мардум [он].
Ки коҳиву бадхирад / [Аз] бесуд дарахтон.

То ту бор оварӣ / Барои мардумон.
Гушнат [гушн – нор, норӣ] бар Хиланд / Ба оини говон [15, с.72].

Муҳаммад ар – Родуёнӣ дар «Тарҷумон – ул - балоға» 18 афсонаро, ки ба оёти Қуръон наздикӣ доранд, мисол овардааст. Бештари онҳо имрӯз ҳам дар байни мардум бо андаке тағйирот зиндаанд. Масалан:

1. Бадкор бадандеш бувад.
2. Умед ба навмедӣ андар аст.
3. Сагро бизананд, юз панд гирад.
4. Туро даст додам, оринҷ гирифтӣ.
5. Худкардаро дармон набувад.
6. Ҳар гӯсфандро бо пойи худ овезанд [9, с.122-123].

Родуёнӣ пеш аз ҳар масал «афсона» ё «афсонае гӯянд» меоварад. Ишораи муаллиф ба баромади масал аст, ки шояд маълуму машҳур будаанд ё вожаи «афсона» маънои зарбулмасалро ифода мекардааст.

Вожаи дигаре, ки низ метавонад ба маънои зарбулмасал ояд, «андарз» аст. Имрӯз андарз ба маънои панду ҳикмат фаҳмида мешавад. Муҳаққиқон андарзро як жанри адабиёти давраи Сосон донистаанд. Чунки дар аҳди Сосониён ин навъи баён хеле рушд кард ва андарзномаҳое ба монанди «Андарзномаи Бузургмеҳр», «Андарзномаи Анушервон», «Андарзи Озарбоди Меҳроспандон» ва амсоли онҳо, ки саросар махзани панду ҳикмати мардумӣ мебошанд, ба вуҷуд омаданд.

Бино ба андешаи Саймиддинов Д. танзими андарз дар шакли рисола маҳз дар замони Сосониён оғоз шудааст: «Чанде аз андарзҳо бунёди авестоӣ дошта ва онҳо дар осори дигари паҳлавӣ ҳамчун пораҳои ҷудогона аз матни Авесто баргардон шудаанд. Аз ин рӯ, он такрорҳо ва ҳамоҳангиҳое, ки дар андарзномаҳо мушоҳида мешаванд, ба ҳамон манобеъ иртибот доранд» [15, с.117]. Шояд зарбулмасалҳо низ дар шакли андарз баён ёфта, навъи идомаи андарз дар адабиёти дарӣ шакл гирифтаанд.

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» андарз ба маънои панд, насиҳат омадааст [22, с.73]. Ба андешаи Саймиддинов Д. андарз [handarz]ба маънои «дастур», «машвара», «ҳукм», «қонун» меояд, ки мутлақо дуруст аст, чунки насиҳат андарз шуда наметавонад. Андарз ҳукми сабакро дорад, меомӯзонад ва як навъ роҳнамои зиндагии инсон аст. Андарз шеваи махсуси нигориши одобу ахлоқ дар асоси фармудаи дину мазҳаб ва суннатҳои ниёгон аст.

Зарбулмасал аз ҷиҳати шакл, мазмун, шеваи нигориш ба андарз ҳамоҳангӣ дорад ва таъсире аз андарз бардоштааст, чун андарз аз таҷрибаи зиндагӣ ва рӯзгори мардум берун омадааст. Аз ин ҷиҳат, зарбулмасал, андарз, панд баъзан як маъноро ифода мекунанд.

Ба қавли Саймиддинов Д. панд идомаи авестоии panti, ба маънои «роҳу равиш» аст, ки баъдҳо дар замони пас аз Сосониён маъруф шуд ва имрӯз бо андарз дар як поя меистад.

Зарбулмасалу мақолҳо бо сабабҳои мухталифи замонию маконӣ дар авҷи сиёсию иҷтимоӣ ва фарҳангӣ мебошанд, ки бо тағйироти шаклию маъноӣ мувоҷеҳ шаванд. Аз он ҷумла тағйирёбии онҳо ба зарбулмасал ва мақолҳои хаттӣ амри табиист. Дар ин маврид андешаи муҳаққиқон қариб як хел аст. Зарбулмасалу мақолҳои халқӣ аз тарафи шоирону нависандагон ороиши бадеӣ ёфта, бо тарзи суфтаву ихчам, шево ва ҷаззоб садо медиҳанд ва гуфторро низ рангин месозанд ва таъсирнокӣ низ пурзӯр мегардад. «Ҷолиби диққат аст, ки устодони сухан дар баробари истеъмоли зарбулмасалу мақолҳои халқӣ худашон дар он қолаб афоризмҳои зиёде эҷод кардаанд, ки бо гузашти рӯзгор ба қатори зарбулмасал ва мақолҳои китобатӣ дохил шудаанд. Ин навъ зарбулмасалу мақолҳо ва мисраву шоҳбайтҳои ҳикматомези шоирон дар рӯйи қоғаз намонда, аз тарафи дигарон низ истифода мешуданд» [22, с.4].

Дар адабиёти классикии тоҷик, хусусан шеърро бе зарбулмасал тасаввур кардан душвор аст. Шоирон баъзан панд ё ҳикматеро ба кор мебаранд, ки метавон онро боқимондаи ягон зарбулмасал донист. Имрӯз байни зарбулмасали мардумӣ ва зарбулмасали китобӣ ҳудуд гузоштан маҳол аст. Гуфтан душвор аст, ки кадоме аз кадоме таъсир бардоштааст. Масалан, «Гулистон»-и Саъдӣ ё «Баҳористон»-и Ҷомӣ, ки бо наср иншо шудаанд. Одатан дар наср зарбулмасалҳо дар ҳамон ҳолате ки ҳаст, зикр мешаванд. Гуфтан муҳол аст, ки кадом зарбулмасал моли халқ аст ва кадоме моли муаллиф. Ё худ бигирем «Калила ва Димна», ки аз забони ҳиндӣ ба забони паҳлавӣ тарҷума шуд. Баъдан Ибни Муқаффаъ аз забони паҳлавӣ ба забони арабӣ тарҷума кард. Дар асри Х онро аз забони арабӣ ба забони дарӣ тарҷума карданд ва устод Рӯдакӣ ба назм даровард. Баъдҳо Абулмаолии Насрулло аз нав тарҷума кард ва ниҳоят Ҳусайн Воизи Кошифӣ онро аз сари нав баргардон намуд. «Калила ва Димна» хазинаи зарбулмасалҳост. Суоле ба миён меояд, ки оё ҳамаи зарбулмасалҳои «Калила ва Димна» баромади ҳиндӣ доранд ё на? Табиист, ки муайян кардан душвор аст, ки дар ҳар тарҷума ва таҳрир зарбулмасалҳо коҳиш ёфтаанд ва ё зарбулмасалҳои наве афзуда шудаанд ва ё таҳрири зебою гуворои зарбулмасалҳои куҳна дида шудааст. Чунки ҳар муҳаррир [муаллиф] вобаста ба замони таълифи асар онро тағйир медиҳад ва зарбулмасали ба замони худ маълуму машҳурро дохил менамояд. Баъзе тамсилҳоро метавон дар чандин китобҳои дигар вохӯрд, бо ҳамон қолаб ва ҳамон услуб бо баъзе тағйироте, ки ба номи макон иртибот доранд. Аз ин рӯ, ҷустани номи муаллиф корест заҳматталаб ва қариб ки ношуданӣ. Андешаи донишманди озарӣ Х.Кёроглӣ комилан дуруст аст, ки мегӯяд: «Муайян намудани он ки зарбулмасал ва мақол ба кӣ мансуб аст, ба халқ ва ё ба шоир ҳоҷат надорад. Муҳим он аст, ки бештари зарбулмасал ва мақолҳои машҳур пас аз таҳрири бадеӣ [шеърӣ] байни мардум ба монанди варианти фолклор… маъруф аст [11, с.30]. Барои мисол метавон … зарбулмасале, ки дар боло зикр намудем, «Умед дар навмедӣ андар аст»-ро бигирем. Ин зарбулмасал ҳам дар эҷодиёти Ф.Гургонӣ, ҳам дар эҷодиёти Низомӣ, ҳам дар эҷодиёти Саъдӣ, ҳам дар эҷодиёти Зебуннисо ва умуман бисёр шоирон ба шаклу рангҳои нав ба нав дучор меояд. Вале дар миёни мардум гуфтаи Низомӣ:

Дар навмедӣ басе умед аст,

Поёни шаби сиёҳ сафед аст [12, с.347].

ва Зебуннисо:

Навмед набояд шудан аз гардиши айём,
Ҳар шом, ки ояд зи пайи он саҳаре ҳаст [5, с.47].

ва варианти халқии он «Одам ба умед зинда аст» ё «Банда ба умед, шайтон ноумед» маъруф аст. Албатта, варианти дувуми халқӣ хусусияти динӣ дорад, вале аз ҷиҳати истифода корбурди бештар дорад.

Зарбулмасал ва мақолҳоро муҳаққиқон ба ду гурӯҳ ҷудо кардаанд: мансур ва манзум. Пас метавон бо боварӣ гуфт, ки зарбулмасалҳои манзум бо оғози шеъри навини дарӣ пайдо шуданд. Шеър то замони адабиёти дарӣ ҳам вуҷуд дошт, ки имрӯз онро шеъри ҳиҷоӣ меноманд. Вале пас аз ба қолаби арӯз даровардани зарбулмасалҳо таъсири онҳо бештар шуд. Ба қавли Б.Ғафуров бештари зарбулмасал ва мақолҳои халқӣ, ки аз тарафи классикон таҳрир дида, шакли чиндаро гирифтаанд, то замони мо ба ҳамон шакл расидаанд [18, с.4].

Дар ашъори Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Асадии Тӯсӣ, Саъдӣ, Мавлонои Балхӣ, Ҷомӣ ва дигарон бисёр байтҳое вомехӯранд, ки имрӯз чун зарбулмасал дар миёни мардум мавриди истифодаанд.

Омӯзиш ва ҷамъоварии зарбулмасал ва мақолҳо дар кишвари мо асосан дар замони шӯравӣ сурат гирифт. Ҳарчанд муҳаққиқон хабар додаанд, ки омӯзиши онҳо ҳанӯз дар замонҳои қадим шурӯъ шудааст.

К.В.Тревер менигорад, ки таърихшиноси итолиёвӣ [Рими қадим]-и асри 1 мелодӣ Курсий Руф ду зарбулмасали бохтарии аз забони мардум шунидаашро қайд кардааст: «Садои саги тарсу аз газиданаш сахттар аст» ва «чуқуртарин ҷойи дарё он ҷост, ки ҳамвор ҷорӣ бошад» [19, с.27].

Иржи Сечпек навиштааст, ки Абулфазл Шакурии Марвӣ дар авохири асри X зарбулмасалҳои форсиро ба забони арабӣ тарҷума кардааст, ки баъдҳо Низомии Ганҷавӣ ва дертар Соиби Табрезӣ аз он истифода кардаанд.

Унсурулмаолии Кайковус дар «Қобуснома» чанде аз зарбулмасалҳои арабиро мисол овардааст. Гумон меравад, ки ин зарбулмасалҳо дар байни мардум маъруф будаанд, ки муаллиф аз онҳо истифода кардааст.

Бештарин бар ин андеша муътақиданд, ки омӯзиши зарбулмасалҳо аз асри XVII шурӯъ шудааст. Муҳаммад Ҷабалрудӣ маҷмӯаи зарбулмасалҳоро бо номи «Маҷмаъ-ул-амсол» таълиф намуд ва ин маҷмӯа оғози ҷамъоварии зарбулмасал ва мақолҳо гардид. Баъдтар маҷмӯаҳое ба монанди «Ҷомеъ-ут-тамсил» ва «Матлаъ-ул-умум» ба миён омаданд.

Бештари муҳаққиқони аврупоӣ оид ба омӯзиши зарбулмасалҳо изҳори таассуф кардаанд, ки эрониён дар ин замина фаъолияти чандоне надоштаанд. Зарбулмасалҳои форсӣ дар Ҳиндустон мунташир шудаанд. Ҳатто туркҳо дар ҷамъоварии зарбулмасал нисбат ба эрониҳо фаъол буданд.

Омӯзиши зарбулмасал ва мақолҳои форсӣ аз даҳсолаи дуюми садаи XX оғоз гардидаст. Соли 1913 бо кӯшиши Горделевский В. китоби «Персидские пословицы» аз чоп баромад, ки дар он 500 зарбулмасал шарҳ ёфта буд. Дар ҷамъоварӣ ва шарҳи зарбулмасалҳо хизмати донишманди эронӣ Алиакбари Деҳхудо хело бузург аст. Деҳхудо дар чор ҷилд зарбулмасал ва мақолҳоро аз навиштаҳои адибони форсу тоҷик бо номи «Амсолу ҳикам» нашр намуд. Ин асар заминае барои асарҳои дигар аз қабили: «Зарбулмасалҳои форсӣ дар Афғонистон» [М.Муқтадирӣ], «Зарбулмасалҳои форсӣ ва англисӣ» [Сулаймон Хайём], «Фарҳанги авом» [Амирқул Аминӣ], «Фарҳанги амсоли форсӣ» [Ҷамшедпур] гардид.

Дар Тоҷикистон омӯзиши зарбулмасал ва мақолҳо аз ибтидои солҳои 30-юми асри гузашта оғоз гардид. Соли 1931 асари Ҳ.Каримзода «Зарбулмасал ва чистонҳои тоҷикӣ» аз чоп баромад ва роҳи омӯзиши зарбулмасал ва мақолҳоро кушод. Соли 1940 А.Мирзоев «Зарбулмасалҳои тоҷик» [дар контекст], В.Асрорӣ «Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ» [1956], Р.Абдуллозода «Зарбулмасал ва мақолҳо дар асарҳои Садриддин Айнӣ» [1958], Писарчик А., Тоҷиддинов С., Ҳомидҷонова М. «Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ» [1960], Б.Тилавов «Суханҳои дилафрӯз» [1973], Б.Тилавов «Зарбулмасалҳои машҳур» [1983], Б.Тилавов ва Ф.Муродов «Баёзи ҳикмати халқ» ба нашр расиданд. «Куллиёти фолклори

тоҷик», ки ҷилдҳои дуюму сеюм аз зарбулмасалу мақолҳо иборат аст, бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ, форсӣ ва англисӣ солҳои 1983 ва 1985 рӯйи чопро дид. Соли 1991 ҷилди дуюми «Баёзи фолклори тоҷик» низ, ки зарбулмасалу мақолҳоро дар бар гирифта буд, ба нашр расид. Тавре ки мебинем, дар ҷамъоварӣ ва нашри зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ дар кишвари мо корҳои хайр зиёд анҷом дода шудаанд. Бино ба ахбори Б.Тилавов дар шуъбаи фолклоршиносии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИҶТ беш аз 21000 зарбулмасал ва мақолҳо ҷамъоварӣ шуда, маҳфузанд. Оид ба бадеияту хусусиятҳои услубии зарбулмасалу мақолҳо Б.Тилавов соли 1967 «Поэтика таджикских народных пословиц и поговорок»-ро ба табъ расонид. Оид ба таъсири мутақобилаи зарбулмасалҳои халқӣ ва китобӣ асари Б.Тилавов «О роли литературы в развитии таджикских пословиц и поговорок» [1971] ва Қ.Ҳисомов «Взаимосвязь устных и писменных пословиц» [1978] бо зевари табъ ороста шудаанд.

Дар тарҷума ва нашри зарбулмасалҳои тоҷикӣ ба забони русӣ хидмати шоираи русзабони Тоҷикистон Марианна Фофанова шоистаи таҳсин аст. Ӯ соли 1977 маҷмӯаи «Жемчужены» [сборник изречений]-ро ба нашр расонд. Гребнева Н. соли 1968 тарҷумаи панду ҳикматҳои форсӣ-тоҷикиро бо номи «Ключ истини» дар шакли тарҷумаи озоди шеърӣ чоп намуд.

Калонтаров Я.И. зарбулмасалҳои тоҷикиро дар муқоиса бо зарбулмасалҳои узбекӣ [«Таджикские пословицы и поговорки в сравнении с узбекскими» [1969]] ва русӣ [«Таджикские пословицы и поговорок в аналогии с русскими» [1965]] ва ниҳоят соли 1989 зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикиро дар муқоиса бо зарбулмасалҳои узбекиву русӣ бо номи «Мудрость трёх народов» [«Панду ҳикмати се халқ»] бо муқаддимаи хубе оид ба омӯзиш ва ҷамъоварии зарбулмасалу мақолҳо ба нашр расонд.

Дар ҷамъоварӣ ва шарҳи зарбулмасал ва мақолҳои китобӣ хидмати Фозилов М. бузургтар аст. Ҳарчанд дар асарҳои Асрорӣ, Амонов, Тилавов, Капранов, Ҳисомов бо муқоисаи зарбулмасалу мақолҳои халқӣ ва китобӣ дучор меоем, вале Фозилов М. пайраҳаи наверо ба қавли имрӯз дар паремиологияи тоҷик боз намуд.

Соли 1961 «Панду ҳикматҳо» ном асари Фозилов М. аз чоп баромад ва дере нагузашта камёб гардид. Аз ин рӯ, соли 1963 бори дуюм бо баъзе иловаҳо аз нав нашр шуд. Ин маҷмӯа таҷрибаи аввалини ҷамъ намудани панду ҳикматҳои шоирону нависандагони адабиёти форсу тоҷик буд. Худи гирдоваранда дар ин бора навиштааст: «Шумораи зарбулмасалу панду ҳикмат, ки дар адабиёти халқӣ ва китобӣ маъмул ҳастанд, хеле бисёр аст, аммо афсӯс, ки ҳоло ҳам онҳо гирд оварда нашудаанд. Ҷамъ намудан, омӯхтан ва ниҳоят дастраси омма гардонидани онҳо вазифаи имрӯзаи мо мебошад. Зеро аксарияти он гуфтаҳои ибратбахш дар таълиму тарбияи насли ҷавон қадру қимати худро ҳанӯз гум накардаанд» [12, с.6].

Баъдан Фозилов М. соли 1967 «Ҳикояҳои зарбулмасал» ва соли 1973 «Зарбулмасалу мақолҳо дар тамсилу ҳикояҳо»-ро ба нашр расонд. Мураттиб дар сарсухани китоби аввал сайри таърихии зарбулмасал ва мақоми онро дар тамсилу ҳикоёт бо мисолҳои равшан баён намудааст. Дар китоби дуюм ҳикояҳои юнонӣ, ҳиндӣ ва тоҷикию форсиро бо ҳам андоза мекунад, умумият ва фарқияти онҳоро нишон медиҳад. Муқоисаи тамсилҳои қадимаи Юнон, «Панҷатанра», «Калила ва Димна»-и Абулмаолии Насрулло ва «Анвори Суҳайлӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ басо ҷолиб аст.

Соли 1976 Фозилов М. асари дигари худро бо забони русӣ – «Персидско-таджикские литературные пословицы и поговорки» [материалы и иследования]-ро ба табъ расонд. Аслан ин асар рисолаи доктории Фозилов М. аст, ки дар он муносибати зарбулмасал ва мақолҳои китобӣ бо зарбулмасалу мақол ва афоризмҳои халқӣ аст. Муаллиф намуд ва гурӯҳҳои зарбулмасалу мақолҳоро муайян менамояд ва аз рӯйи шакл ва мазмун бо зарбулмасалу мақолҳои халқӣ муқоиса мекунад.

«Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ», ки дар се ҷилд солҳои 1975-1978 аз чоп баромад, давом ва инкишофи мантиқии кори дар ин соҳа анҷомдодаи Алиакбари Деҳхудо, В. Асрорӣ, Б. Тилавов, Х.Кёроглӣ, Муҳаммади Муқтадирӣ ва дигарон мебошад. Фарҳанги мазкур асосан намунаи наср ва назми асрҳои 1Х-ХХ буда, дар асоси гуфтаҳои шоирони маъруф, китобҳои таърихию маҷмӯаҳои илмии беш аз ҳазорсола мураттаб шудааст.

Ин фарҳанг дорои муқаддимаи муфассали илмӣ аст. Муқаддимааш зоҳиран ба муқаддимаи «Зарбулмасалу мақолҳо дар тамсилу ҳикояҳо» монандӣ дорад. Дар муқаддимаи таърихи ҷамъоварӣ ва табъу нашри зарбулмасал ва мақол, панду ҳикмат дар Осиёи Марказӣ ва берун аз он, хизмати шуарои бузурги тоҷик, ҳусну қубҳи маҷмӯаҳои гуногуни зарбулмасалу панду ҳикмат, таркиб, сохт ва вазифаи фарҳанг баён шудааст.

Зикр кардан ба маврид аст, ки Фозилов М. солҳои 1963-1964 «Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони тоҷикӣ»- ро дар ду ҷилд ба табъ расонида буд, ки беш аз 8 ҳазор ибораву ифодаҳои рехтаро дар бар мегирифт. Дар фарҳанги мазкур зарбулмасал ва панду ҳикматҳо ҳамчун ибораи рехта тавсиф ёфта буданд. Дар фарҳанги зарбулмасал ибораҳои фразеологиро аз ҳисоби зарбулмасал ва мақол мебарорад. Ба баъзе мусаннифони пешин дар бораи зарбулмасал ва мақол баҳс менамояд.

Дар «Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ» зарбулмасал ва мақолҳо аз рӯйи тартиби алифбои имрӯзаи тоҷикӣ ҷойгир шудаанд. Дар «Панду ҳикматҳо» ҷойгиршавӣ вобаста ба мавзӯъ буд ва панду ҳикмати дилхоҳ ба осонӣ пайдо мегардид. Чунин усул дар «Баёзи фолклори тоҷик» ва «Баёзи ҳикмати халқ» риоя шудааст. Як хусусияти «Фарҳанг …» ҳамин аст, ки зарбулмасал ва мақолҳои ҳаммаъно ва наздикмаъно низ дар он оварда мешаванд. Номи муаллиф низ зикр гардидааст. Дар сурати номаълум мондани номи муаллиф номи китобе, ки зарбулмасалу мақол интихоб гардидааст, оварда шудааст.

Сӯфизода А. ба «Фарҳанги зарбулмасал ва мақол» баҳои сазовор дода, андешаи худро чунин баён намудааст: «Тарз ва услуби сабти манбаъҳои адабӣ, маҷмӯаҳо, осорҳои бадеӣ ва мураттибону муаллифони онҳо дар фарҳанг гуногун аст. Агар онҳо аз рӯйи як услуб ва принсип ифода меёфтанд, фазилати қобили диққат ҳастанд, ки аз сабаби бе матн буданашон ба фарҳанг дохил карда нашуда, як маҷмӯаи дигар, ки дар он тахминан 5-4 ҳазор зарбулмасал ва мақол гирд оварда шудаанд, пироста шуд» [22, с.16].

Соли 1978 «Гулчини зарбулмасал ва мақолҳо» интишор ёфт, ки дар он чаҳор ҳазор зарбулмасал ва мақол аз маҷмӯаву фарҳангҳои мухталиф гирд оварда шудааст. Ин «Гулчин» давоми «Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои форсию тоҷикӣ» мебошад. Дар охири «Гулчин» мақолае таҳти номи «Шарҳ ва баёни маъхазҳо» дода шудааст, ки таърихи беш аз садсолаи ҷамъоварӣ ва интишори зарбулмасалу мақолҳоро мухтасар тавсиф намуда, мақом ва хидмати мусаннифонро бо камоли эҳтиром ёд мекунад. Масалан, дар бораи «Маҷмаъ-ул-амсол»-и Ҷабалрудӣ сухан ронда, 21 маҷмӯа ва таснифоти гуногуни панду ҳикматҳоро мавзӯи баҳс ва таҳлил қарор медиҳад.

Дар солҳои охир як навъи дигари ҷамъоварии зарбулмасалу мақол ва панду ҳикматҳо амалӣ шуда истодааст. Дар ин бобат метавон аз маҷмӯаҳое, ки аз тарафи М.Тоҳирӣ ва С.Акрамов дар бораи дил, панду ҳикматҳо дар ашъори Абдурраҳмони Ҷомӣ аз Зоҳир Аҳрорӣ, «Андарзҳои «Шоҳнома» [мураттиб Шодӣ Асроров] ва «Гулчини шоҳбайт» [мураттибон А.Байзоев ва К.Мусофиров] ном бурд.

«Гулчини шоҳбайт» интихобе аз «Гулзори адаб», ки дар Эрон аз тарафи Ҳусайни Маккӣ ҷамъоварӣ шудааст, буда, байту порчаҳои беҳтаринро дар бар гирифтааст. Дар он ба баъзе абёт дучор меоем, ки имрӯз ба ҳукми зарбулмасал даромадаанд. Масалан, байти Ҳасанбеки Рафеъ:

Умр агар хуш гузарад, зиндагии Нуҳ кам аст,
В-ар ба сахтӣ гузарад, ним нафас бисёр аст [4, с.25].

муқоиса кунед бо:

Умр агар хуш гузарад, зиндагии Хизр кам аст.
В-ар ба нохуш гузарад, ним нафас бисёр аст [16, с.531].

Зоҳиран варианти дуюм, ки байни тоҷикон маъруф аст, вобаста ба мухаммаси Сайидо ба ғазали Рафеъ аст, ки дар ҳамин шакл омадааст.

Ин гуна китобҳо на танҳо хонандагонеро, ки аз шеър ҷуз тафреҳи хотир ва нашот [рушду камол]-и фикрӣ чизи дигаре намехоҳанд, ба кор меоянд, балки дар адабиёт фоидаи бисёр доранд. Ва, дар ҳақиқат, таърихи фикри нажоди эронист, зеро ки дар ҳар фасле инсон заминаҳои комили таҳқиқро ба даст дорад, ки ҳар мазмунеро нахуст чӣ гуна суруданд ва ба мурури замон чӣ тағйироту таҳаввулот ва такомулот дар он роҳ ёфтааст ва чӣ гуна шуаро гоҳе мазомини якдигарро бурда ва аз он чизе дар он афзудаанд ва дар ҳар замоне чӣ фикрҳои тоза дар шеъри форсӣ пайдо шудааст ва мубтакирони ин афкор кадом

як гӯяндагони забони мо будаанд. Аз назари интиқоди адабӣ ин гуна китобҳоро фарҳангномаи фикри Эрон ё шеъри форсӣ бояд донист.

Воқеан, ин суханони Саид Нафисиро метавон низ дар мавриди зарбулмасал такрор кард, ки чӣ гуна аз замоне ба замон, аз насле ба насл боз ҳам бештар мегардад. Хуб мешуд, ки ҷилди якуми фарҳанг адабиёти асрҳои IX-XV, ҷилди дуюм адабиёти асрҳои XVI-XIX ва ҷилди сеюм адабиёти советии тоҷик [адабиёти муосир]-ро дар бар мегирифт. Дар ин мавриди ҷараёни инкишоф ва такомули зарбулмасал ва мақол дар адабиёт ва мақоми адибони гузашта ва муосири тоҷик дар интихоб ва сайқали ин «санъати сухан» равшантар мегардид. Зеро дар тӯли асрҳои зиёд зарбулмасал ва мақолҳои халқӣ дар адабиёти китобӣ ва лафзӣ аз ҷиҳати шаклу мазмун ба тағйирот ва дигаргунӣ дучор шудаанд.

Фозилов М. ба хулосае омадааст, ки зарбулмасал ва мақолҳои дар истеъмол буда аз 400-500 зиёд нест. Ин миқдор барои халқе, ки ҳазор сол адабиёти оламшумул офаридааст, ниҳоят кам аст [22, с.15] ва илова мекунад: «Мо миқдори умумии зарбулмасал ва мақолҳои китобатиро зиёда аз даҳ ҳазор тахмин мекунем. Фарҳанг ҳамаи онҳоро фаро намегирад. Боз бисёр зарбулмасал ва мақолҳое ҳастанд, ки аз забоне ба забон нақл шудаанд.

Зарбулмасалу мақолҳо ёдгории таърихӣ мебошанд ё вобаста ба ягон таърих ё воқеаи таърихӣ эҷод шудаанд:

Қадами номубораки Маҳмуд,
Гар ба дарё расад, барорад дуд [3, с.88].

Маълум аст, ки ин зарбулмасал ба Маҳмуди Ғазнавӣ иртибот дорад, ки бо ҷаҳонкушоии худ чӣ қадар кишварҳоро хоку туроб сохта буд:

Ҳар ҷо ки расад, суми аспи қатағон,
На мурда кафан ёбад, на зинда Ватан [3, с.88].

низ замони пайдоиши худро дорад, ки ба фитнаи муғул мерасад.

Аз ин рӯ, барои фаҳмидан ва кушодани зарбулмасалҳо таърихи гузаштаро хуб донистан лозим меояд, чунки муҳит, шароит, сабабҳои ба вуҷуд омадани зарбулмасалҳо хеле ба канораҳои дури таърих мерасанд ва бе донистани онҳо маънои зарбулмасалу мақолҳо душвор мегардад.

Муқарриз: ***Шодиев М.*** – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти ДМТ.

А Д А Б И Ё Т

1. Асрорӣ, В. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / В. Асрорӣ. – Душанбе, Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1956. – 98 с.
2. Баёзи ҳикмати халқ [мураттибон Б. Тилавов ва Ф. Муродов]. – Душанбе, 1968. – 144 с.
3. Баёзи фолклори тоҷик Ҷ.2 (зарбулмасал ва чистонҳо) / Мураттибон Б. Тилавов, Қ. Ҳисомов, Ф. Муродов, Ф. Зеҳниева. – Душанбе: Ирфон, 1990. – 256 с.
4. Гулчини шоҳбайт. – Душанбе: Ориёно, 1995. – 100 с.
5. Девони Махфӣ. – Хуҷанд, 1998. – 297 с.
6. Из истории таджикской народной поэзии. – М.: Литиздат, 1950. – 496 с.
7. Қуръони Карим ба забони тоҷикӣ / Тарҷума ба забони тоҷикӣ ва тавзеҳот. – Д. – 634 с.: Табъи 1, 2007. – 864 с.
8. Маликушшуаро Баҳор. Сабкшиносӣ ё таърихи татаввури насри форсӣ / Баҳор, Маликушшуаро. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 570 с.
9. Муҳаммад ибни Умари Родуёнӣ. Тарҷумон-ул-балоға / Родуёнӣ, Муҳаммад ибни Умар. – Душанбе: Дониш, 1987. – 144 с.
10. Осори ҳамасрони Рӯдакӣ / Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ; дар таҳти таҳрири Абдулғанӣ Мирзоев. – Сталинобод: Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1958. – 408 с.
11. Персидские пословицы, поговорки и крылатые фразы. – М.: Иностранная литературы, 1973. – 278 с.
12. Панду ҳикматҳо (Фозилов М). – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоқикистон, 1961. – 347 с.
13. Равшан, Раҳмонӣ. Эҷодиёти гуфтории мардуми тоҷик / Раҳмонӣ, Равшан. – Душанбе, 2008. – 112 с.
14. Саргузашти Ҳотам. – Душанбе: Тоҷикқалам, 1992. – 272 с.
15. Саймуддинов Д. Адабиёти паҳлавӣ / Д.Саймуддинов. – Душанбе, 2003. – 234 с.
16. Сайидо. Мунтахабот. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1954. – 98 с.
17. Чейпек Иржи. Адабиёти фолклори Эрон / Иржи Чейпек. – Теҳрон: Интишороти Суруш, 1383 ҳ.ш. – 302 с.
18. Таджикские сказки [состав. Р.Амонов]. – М., 1961. – 224 с.
19. Тревер К.В. Памятники греко-бахтарийского искусства / К.В. Тревер. – М.Л., 1940. – 180 с.
20. Фарҳанги забони тоҷикӣ Ҷ. 1. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2010. – 951 с.
21. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ / Р.Ҳодизода ва М.Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 107 с.
22. Фозилов М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. Ҷ.1 / М.Фозилов. – Душанбе, 1975. – 868 с.

23. Фозилов М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. Ҷ.2 / М.Фозилов. – Душанбе, 1977. – 584 с.
24. Ҳаким Карим. Зарбулмасал ва чистонҳои тоҷикӣ / Карим, Ҳаким. – Ленинград, 1931. – 281 с.
25. Ҳикмати асрҳо. – Душанбе: Деваштич, 2005. – 82 с.
26. Ҳикмати бузургон дар хизмати муосирон. – Душанбе: Маориф, 2011. – 176 с.
27. Унсурмаолии Кайковус. Қобуснома / Кайковус, Унсурмаолӣ. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2007. – 200 с.
28. Энциклопедияи адабиёт ва санъат. Ҷ.1. – Душанбе, 1988. – 544 с.
29. Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷ.2. – Душанбе, 1980. – 635.

ТАҲҚИҚИ ЗАРБУЛМАСАЛ ВА МАҚОЛ ДАР АДАБИЁТИ ШИФОҲӢ ВА ХАТТӢ

Дар ин мақолаи мазкур роҷеъ ба таҳқиқи зарбулмасал ва мақол дар адабиёти шифоҳӣ ва хаттӣ сухан меравад. Маврид ба зикр аст, ки зарбулмасал ва мақол яке аз мавзӯъҳои калидии илми адабиётшиносӣ ҳисоб ёфта, бо мурури замон рушд ва такомул меёбад. Муаллиф дар мақолаи худ мавзӯи мазкурро бар пояи маводҳои бадастомадаи таҳқиқотиаш мавриди омӯзиш ва пажӯҳиш қарор додааст. Бояд гуфт, ки зарбулмасал аз лиҳози шакл, мазмун, шеваи нигориш ба андарз ҳамоҳангӣ дорад ва таъсире аз андарз бардоштааст, чун андарз аз таҷрибаи зиндагӣ ва рӯзгори мардум берун омадааст. Аз ин хотир, зарбулмасал, андарз, панд баъзан як маъноро ифода мекунанд, вале дар баъзе мавридҳои дигар маъноҳои мушаххаси худро доро мебошанд. Тазаккур бояд дод, ки дар адабиётшиносии тоҷик зарбулмасал ва мақол ҳамчун жанрҳои алоҳида ба кор рафтаанд. Дар адабиётшиносии Ғарб ин ду мафҳумро як жанри адабӣ ба қалам додаанд. Метавон ишора намуд, ки чи дар адабиёти шифоҳӣ ва чи дар адабиёти хаттӣ калимаи зарбулмасал нисбат ба мақол пеш меистад, вале дар гуфтори мардумӣ вожаи зарбулмасал қариб мавриди корбаст қарор намегирад.

Калидвожаҳо: зарбулмасал ва мақол, адабиёти шифоҳӣ ва хаттӣ, адабиётшиносӣ, шеваи нигориш, панду андарз, таҷрибаи зиндагӣ ва рӯзгори мардум, адбиётшиносии тоҷик, жанри адабӣ, гуфтори мардумӣ.

ИССЛЕДОВАНИЕ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК В УСТНОЙ И ПИСЬМЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

В данной статье рассматривается изучение пословиц и поговорок в устной и письменной литературе. Следует отметить, что пословицы и поговорки - одна из ключевых тем литературной критики, которая со временем развивается и совершенствуется. В своей статье автор рассматривает эту тему на основе своих исследовательских материалов. Следует отметить, что пословица непротиворечива по форме, содержанию, стилю написания и оказывает влияние на советы, поскольку они основаны на жизненном опыте и повседневной жизни людей. По этой причине пословицы увещевания иногда имеют одно и то же значение, но в некоторых случаях они имеют особое значение. Следует отметить, что в таджикской литературе пословицы и поговорки используются как отдельные жанры. Эти проблемы в западной литературной критике привели к возникновению двух концепций литературного жанра. Можно отметить, что как в устной, так и в письменной речи слово “пословица” используется по отношению к пословице, но в просторечии слово “пословица” почти никогда не используется.

Ключевые слова: пословицы и поговорки, устная и письменная литература, литературная критика, нравоучение и наставление, стиль изложения, жизненный опыт, таджикская литература, литературный жанр, фольклор.

ESEARCHING OF THE PROVERBS AND SAYINGS IN ORAL AND WRITTEN LITERATURE

This article deals with the study of proverbs and sayings in oral and written literature. It should be noted that proverbs and sayings are one of the key themes of literary criticism, which develops and improves over time. In his article, the author explores this topic based on his research materials. It should be noted that the proverb is consistent in form, content, style of writing and influences advice, since it is based on life experience and everyday life of people. For this reason, proverbs, exhortations and exhortations sometimes have the same meaning, but in some other cases they have a special meaning. It should be noted that in Tajik literature, proverbs and sayings are used as separate genres. These problems in Western literary criticism led to the emergence of these two concepts as a literary genre. It can be noted that both in oral and written literature the word proverb is used in relation to a proverb, but in common parlance the word proverb is almost never used.

Key words: proverbs and sayings, oral and written literature, literary criticism, moralizing and admonition, style of presentation, life experience, Tajik literature, literary genre, folklore.

Маълумот оид ба муаллиф: ***Каримов Баҳодур Ҷонибекович*** – Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, ассистенти кафедраи забон ва адабиёти тоҷики факултети таҳсилоти ибтидоӣ. E-mail: **bahodur0607@yandex.ru.** Тел.: **(+992) 987-88-88-53**

Сведение об авторе: ***Каримов Баходур Джонибекович*** – Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни, ассистент кафедры таджикского языка и литературы факультета начального образования. E-mail: **bahodur0607@yandex.ru.** Тел.: **(+992) 987-88-88-53**

Information about the author: ***Karimov Bahodur Jonibekovich*** – Tajik State Padagogical University named after S. Aini, Assistant of the Department of Tajik Language and Literature, Faculty of Primary Education. E-mail: **bahodur0607@yandex.ru.** Тел.: **(+992) 987-88-88-53**

УДК: 811.21 22

ЗАМАХШАРӢ ВА ОСОРИ Ӯ

Низомова С.И.
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи акад. Б. Ғафуров

Замахшарӣ аз олимони бузурги ислом, донишманди илми тафсир, суханвари мумтоз ва луғатнигори бузурги охири асри V/XI ва нимаи аввали асри VI/XII буда, дар ҳадису наҳв, калом ва балоғату адаб низ аз саромадони асрҳои мазкур ба шумор мерафт. Пиромуни рӯзгори донишманди мазкур дар сарчашмаҳо маълумоти кофӣ ба чашм намерасад, аммо никоти муҳимми ҳаёти ӯро метавон мутолиа кард. Исми пурраш Маҳмуд ибни Умар ибни Муҳаммад ибни Умари Хоразмии Замахшарӣ буда, 22 рақаби соли 467 / 13 марти соли 1075 дар деҳаи Замахшари Хоразм дар хонадоне аз хонаводаҳои мардуми одии форснажод қадам ба олами ҳастӣ ниҳод [36, с. 2688; 22, с. нуҳ]. Дар маъхазҳо куния ва лақаби ӯро Абӯлқосим ва Ҷоруллоҳ сабт кардаанд, ки воқеан бо ин номҳо машҳур гаштааст [2, с.279; 15, с. 196; 17, с.168-169]. Аз мутолиаи маълумоти сарчашмаҳо маълум гашт, ки ӯ нахуст назди падараш касби илм намуда, пас аз он барои такмили илм ба Урганҷ рафт [24, с.181]. Ӯ дар овони ҷавонӣ шуҳрати адабӣ пайдо карда буд, ки далели онро ҳангоми вуруд ба Бағдод ба истиқболаш баромадани Ҳаббатуллоҳ ибни Шаҷарии фақеҳ метавон гуфт [36, с.2688]. Ӯ барои илмомӯзиву донишандӯзӣ ба шаҳрҳои гуногун, ба монанди Исфаҳон, Рай, Нишопур, Димишқ, Марв, Бухоро, Бағдод, Макка ва ғ. сафар карда [24, с.183], муддате дар Макка байни Мақоми Иброҳим ва чоҳи Замзам сукунат ихтиёр карда буд, ки дар ниҳоят лақаби “Ҷоруллоҳ”-ро ба худ касб кард [17, с.196]. Замахшарӣ ҳанафимазҳаб будааст ва аз ин ҷиҳат, донишмандони ислом ӯро дар илми ҳадис ва тафсиру фиқҳ аз пешвоёни мазҳаби Ҳанафӣ зикр кардаанд [2, с.279].

Замахшарӣ адабиёт, наҳв ва илмҳои мухталифи арабиро аз устодони замонаш Абулҳасан Алӣ ибни Музаффари Нишопурӣ ва Абӯмузар Маҳмуд ибни Ҷарири Исфаҳонӣ омӯхта, илми ҳадисро аз донишмандоне, чун Абӯмансур Насри Ҳорисӣ, Абӯсаъди Шаққонӣ ва уламои дигар аз худ намуд [19, с.87; 35, с.119; 36, с.2688].

Донишмандон ва абармардони фунуни гуногуни ҷаҳони ислом ӯро бо авсофи гуногуну алқоби мухталиф, ба монанди Ҷоруллоҳ, Аломату-з-замони, Нассобату-л-араби, Восеъу-л-илми, Касиру-л-фазли, Ғояту-з-зако ном бурдаанд (ниг.: 22, даҳ).

Ӯ шаби арафаи соли 538/1144 дар шаҳри Гурганҷи Хоразм дар синни 71 солагӣ аз олам даргузашт [14, с.178; 22, с.9; 36, с.2689].

Чунонки ба назар расид, Замахшарӣ яке аз бузургтарин нависандагон ва олимони қарни худ аст, ки аз лиҳози камийяту кайфияти таълиф ва пуркорӣ дар замонаш ва пас аз худ низ кам назир дорад. Донишмандон нуфузи мактаби илмии ӯро дар густураи таърих бисёр фарох нишон дода, шахсиятҳоеро мисли Рашидуддини Ватвот, Алӣ ибни Исо, Абулмаҳосин Исмоил ибни Абдуллоҳи Тавилӣ ва ғ., ки аз нухбагони илму адаб ба шумор мераванд, ба мактаби адабии Замахшарӣ иртибот медиҳанд. Замахшарӣ осори зиёде дар мавзӯоти гуногун таълиф намудааст. Баъзе муҳаққиқон теъдоди китобу рисолаҳои ӯро 50, бархеи дигар 44 адад баршумурдаанд (ниг.: 18, с.537). Гуфтанист, ки тамоми осори Замахшарӣ ба забони арабӣ таълиф шудаанд. Бино ба танаввуи анвои осор асарҳои Замахшариро метавон ба се дастаи бузург ҷудо кард: Осори диниву ахлоқӣ ва илмиву адабӣ. Дар зайл кӯшиш мешавад, то муҳимтарини ин асарҳо ба таври мухтасар баррасӣ шаванд:

а) Осори диниву ахлоқӣ:

1. «ал-Кашшоф ъан ҳақоиқи-т-танзили ва ъуйуну-л-ъақовили фӣ вуҷуҳи-т-таъвил» - аз бузургтарин ва маъруфтарин таълифоти Замахшарӣ дар тафсири «Қуръони карим» ба ҳисоб меравад, ки муаллиф, тибқи нигориши Муҳаммад ибни Аҳмади Фосӣ онро ба Алӣ ибни Ҳамза ибни Ваҳҳос ном шогирди худ бахшида [34, с.167], нигоришашро дар ҷивори Каъба соли 528/1134 ба поён расонидааст. Тафсири «ал-Кашшоф ъан ҳақоиқи-т-танзил», ки бо номи «Кашшоф» бештар маъруфият дорад, бо тарзи хоссе ба қалам омадааст. Муафассир зимни маънидод кардани оёти илоҳӣ ба улуми адабӣ бештар аз муфассирони пешин рӯй меорад ва зимни баҳсороӣ ҳам ба тааққулу андешаҳои фалсафӣ

ва улуми балоғии «Қуръон» арзиши бештарро қоил аст. Асари мазкур аз муқаддимаи муаллиф ва тафсиру шарҳи 114 сураи «Қуръони карим» иборат буда, бештари хулосаҳои муаллиф дар пояи назарияи Нуъмон ибни Собит, маъруф ба Имом Абӯҳанифа – асосгузори мазҳаби ҳанафӣ сурат гирифтааст. Масалан, дар тафсири ояти 5-уми сураи «Моида» «ва таъому-л-лазина уту-л-китоба ҳиллун лакум» (ва таоми аҳли Китоб барои шумо ҳалол аст) ва ояти 121-уми сураи «Анъом» «ва ло таъкулу миммо ло йузкарисмуллоҳи ъалайҳи ва иннаҳу лафисқун» (Ва аз он чи, ки номи Худо бар вай ёд карда нашудааст, махӯред, ба дурустӣ, ки (хӯрдани) он гуноҳ аст) Замахшарӣ назарияи Абӯҳанифаро баргузидааст, зеро Абӯҳанифа бар ин бовар аст, ки ҳар гоҳ исми Худо ҳангоми забҳ қасдан тарк шавад, ҷонвари забҳшуда ҳаром хоҳад буд ва ҳаргоҳ саҳван тарк шуда бошад, он ҳалол аст ва Замахшарӣ зери ояти «ва таъому-л-лазина уту-л-китоба» гуфтааст: «забиҳаи аҳли Китоб ҳалол аст» [5, с.279.]. Аз хусусиятҳои тафсири номбурда ин пардабардории муаллиф аз балоғати «Қуръон», баёни вуҷӯҳи эъҷози он ва баёни латофату дақиқияти маънои он аз пешсафони муфассирон аст, ки касе ба пояи ӯ нарасидааст. Дигар, дар маҳорати вожашиносии арабӣ ва фасоҳату балоғати он пешвои луғавиён дар вожашиносиву балоғати қуръонӣ аст. Воқеан, тафсири «ал-Кашшоф» аз мақому манзалати бузурге бархӯрдор аст ва онро метавон аз мароҷеву манобеи муҳимми тафсирнигории классикӣ ба шумор овард. Ҳамчунин, китоби мазкур дар байни дигар осори Замахшарӣ мақоми аввалиндараҷа дорад ва асосан шуҳрати ӯ бо исми ҳамин китоб вобастааст. Чунончи, дар бисёре аз сарчашмаҳо номи Замахшариро маҳз ба туфайли «Кашшоф» зикр мекунанд: «Абулқосим Маҳмуд ибни Умар Ҷоруллоҳи Замахшарӣ аз аҳли ҳамин деҳ аст ва ӯ марде буд фозил ва олим. Тафсири «Кашшоф» аз мусаннафоти ӯст» [20, с.505].

Масъалаи тасҳеҳи китоби Замахшарӣ ҳанӯз аз асри Х111 дар мадди назари уламо будааст. Чунончи, Ҷунайд ибни Маҳмуди Шерозӣ – соҳиби тазкираи «Ҳазор мазор» гуфта, ки Мавлоно Ҳаким Нуруддин Абдулқодири Тӯсӣ, мулаққаб ба Устоду-л-башар «чанд сол тасҳеҳи кутуб мекард, мисли «Кашшоф», ки асли нусхаҳои Шероз аз асли нусхаи ӯст» [38, с.418]. Китоби мазкур дар Қоҳира (с. 1307 ва 1343 дар ду муҷаллад ва 1373 дар чаҳор муҷаллад), Бейрут (бидуни забти сол), Теҳрон (интишороти Офтоб, бидуни забти сол) ва амсоли ин ба нашр расидааст.

Шуҳрати «Кашшоф» ба ҳадде буда, ки шурӯъ аз замонҳои рӯйи кор омадани китоб ба он ҳошияҳои зиёде ҳам навишта шудааст, ки ба қалами Садруддин Муҳаммади Шерозӣ [39, с.797], Ҷамолуддини Ардабилӣ [26, с.312], Аҳмад ибни Муҳаммад ал-Хуҷандӣ ал-Маккӣ ал-Ҳанафӣ [29, с.153], Тоҷуддин Абӯнаср Абдулваҳҳоб [30, с.283], Камолуддин ибни Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Маҳмуди Бобур [30, с. 391], Сироҷуддин Абӯҳафс Умар ибни Абдурраҳмони Қазвинӣ [38, с.129] ва диг. тааллуқ дорад. Инчунин, аз Қозӣ Абдулкарим ибни Абдулҷаббори Ҳанафӣ [16, с.39], Абдулазиз ибни ал-Адим [31, с.499], Муҳиббуддин Абулвалид Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Шаҳна [32, с.161], Мирсаййид Алии Шариф [28, с.219] ҳамчун шореҳи китоби мазкур ёд кардаанд. Китоби мазкур борҳо аз ҷониби уламои мутафовит, аз ҷумла Юсуф ибни Мӯсо машҳур ба Ҷамолу-л-Малатӣ [32, с.134], Носируддин Аҳмади Моликӣ [32, с.417], Шайх Садруддин Муҳаммади Кортонӣ [38, с.102] ба шакли ихтисор ҳам даромадааст. Ногуфта намонад, ки муфассирони зиёде дар пайравӣ аз Замахшарӣ қадам бардоштаву кори ӯро аз ҳар ҷиҳат такмил низ намудаанд. Дар бархе сарчашмаҳо дида мешавад, ки муҳаққиқон бар ин никот ишораҳои сареҳ доранд. Масалан, Фасоӣ менигорад, ки Қозӣ Байзовӣ, ки аз уламои машҳури садаи Темур будааст, «шурӯъ ба навиштани тафсире, ки акнун ба «Тафсири Қозӣ Байзовӣ» машҳур аст, намуд ва ин тафсирро аз тафсири «Кашшоф»-и Аллома Замахшарӣ ахз фармуда, дар ҳар ҷо халале ёфт, ислоҳ намуд ва ҳар ҷо итнобе дид, эъҷоз намуд» [33, с.41]. Тафсири мазкур ба муаллифи он шуҳрати бемисл овард ва то андозае маъруфият пайдо намуд, ки бештарини қориён ва муфассирон аз ошноӣ бо мазомини он фахр мекарданд.

2. «Навобиғ-ул-калим» ё «ал-Калим-ун-навобиғ» рисолаи кӯчакест, ки муаллиф дар он вожаҳову иборот ва суханони баргузидаро, ки дар ваъз истифода мешуда, ба монанди «Ман йарғабу фи-л-одоби-с-суннийати», «ал-Абу аърафу ва ашрафу ва ал-умму аръаму», «Аййу молин уддийат закотуҳу даррат», «Лайса мина-ш-шарафи ва-л-карами

ъодату-ш-шурраҳи», «Фа тубо лиман йухтасару ин шаҷҷа фа кам асо» ва ғ.-ро ҷамъоварӣ кардааст (ниг.: 10, 2-40).

Китоб, бо вуҷуди кӯчак будан ва нисбат ба «Кашшоф» ё «Рабеъ-ул-аброр» иштиҳори камтар доштан ҳам, шуҳратманд гардида будааст, зеро ки ба ишораи Сафо шахсе бо номи Муҳаммади Шатранҷӣ дар замони худи муаллиф ба он шарҳе нигошта будааст [27, с.636]. Рисола дар соли 1871 бо тарҷумаи фаронсавии матн дар Порис бо ибтикор ва тарҷумаи Б. де Майнор низ интишор ёфтааст.

3. «Атвоқ-уз-заҳаб» низ аз рисолаҳои панду ахлоқӣ буда, аз муқаддима, сад мақола (гуфтор) ва хотима иборат аст. Дар муқаддима муаллиф ба ҳамду санои Худованд ва шукру сипоси Ӯ барои нигоштаҳояш пардохта, дар мақолоти китоб ҷавононро бо мавъизаву ҳикмат, насиҳатҳои ошкору равшан ва ибороти неку ба роҳи рост мехонад [4, с.2-35]. Чунонки муаллиф дар хотимаи китоб гуфта, исми аслии китоб «Насоиҳ-ус-сиғор» будааст, вале пас аз хотима онро «Атвоқ-уз-заҳаб», яъне ба маънии «Ҳалқаи заррин» ва ё «Гарданбанди заррин» номидааст [4, с.36]. «Атвоқ-уз-заҳаб» қабл аз «ал-Кашшоф» дар ҷивори Каъба таълиф шуда, Замахшарӣ дар «ал-Кашшоф» дар тафсири сураи «Бақара» аз он истифода кардааст (ниг.: 4, с.36).

Дар китоби «Осори Аҷам» ишора шуда, ки Виқори Шерозӣ онро ба пуррагӣ ба форсӣ тарҷума кардааст [39, с. 567]. Аммо шуҳрати китоби мазкур ҳанӯз дар замони худи муаллиф офоқро гирифта будааст, зеро Шарафуддини Шафарва, ки аз шуарои маъруфи форсизабони асри Замахшарист, китобе бо номи Атбоқ-уз-заҳаб», ки равиши китоби «Атвоқ-уз-заҳаб» аст, таълиф карда буд [21, с.321]. Ин шуҳрати китоб то рӯзгори мо низ барҷост, чун он яке аз аввалин китобҳои Замахшарӣ ба ҳисоб меравад, ки дар Аврупо тарҷума ва нашр шудааст. Чунончи, соли 1835 бо тарҷумаи олмонии Вон Ҳаммер, соли 1867 дар Вена, бо тарҷумаи фаронсавии Б. де Майнор дар Порис, соли 1277 бо тарҷумаи туркии Мирзо Юсуфи Эътисомулмулк бо номи «Қалоид-ул-адаб фӣ шарҳи «Атвоқ-уз-заҳаб» рӯйи чопро дидааст. Инчунин, соли 1319 дар Табрез, соли 1321 дар Қоҳира ба зевари табъ ороста шуда буд.

4. «Рабеъ-ул-аброр» низ аз шумори муҳимтарин таълифоти адиб ва забоншиносӣ мавриди назар ба ҳисоб меравад. Асари мазкур дар даврони камолоти илмии Замахшарӣ ба забони арабӣ таълиф шудааст, зеро аз муқаддимаи муаллиф маълум мешавад, ки ӯ ин асарро пас аз «ал-Кашшоф»-и хеш (соли итмомаш 528/1133) ба қалам овардааст. Он гуна, ки навишта: «Ин китобест, ки тасмим гирифтам, то бо он хотири нозирон бар «ал-Кашшофу ъан ҳақоиқ-ит-танзил» оромиш биёбад ва дилҳои хасташуда дар такопӯи дастёбӣ бар нуктаҳои пӯшидаи он, роҳату фароғат бипазирад» [12, с.19]. Зоҳиран «Рабеъ-ул-аброр» мисли «ал-Кашшоф» ва «Атвоқ-уз-заҳаб» дар Макка, дар замони сукунати ӯ байни Мақоми Иброҳим ва чоҳи Зам-зам ба тасниф расидааст.

Муаллиф дар таълифи «Рабеъ-ул-аброр» хулосаи баргузидаи дар тӯли ҳаёт омӯхтаҳои худро ҷамъоварӣ намуда ва онҳоро бо танзими хосса дар бобҳои алоҳида ҷой додааст. «Рабеъ-ул-аброр» аз муқаддима ва 98 боб иборат буда, Замахшарӣ кӯшидааст, то каломашро бо аҳодиси набавӣ, ахбору ақволи саҳобагону тобеин, гуфтору ривоёти порсоёну ҳакимони арабу форс, қиссаву ривоёти дилпазир аз рӯзгори паёмбарон, подшоҳон, амирон, халифагон, волиён, шоирон, муғанниён ва ашъори муносиб бо мавзӯъ таъсирбахшу дилчасп ва рӯҳнавоз гардонад. Асари номбурда тасвири возеҳу равшанро аз равиши зиндагонии арабҳои даврони ҷоҳилияту ислом пешкаш мекунад. Ба гуфтаи устод Фахриддин Насриддинов «Рабеъ-ул-аброр»-ро бояд «…донишномаи адабиву таърихӣ ва ахлоқиву ирфонӣ ба ҳисоб овард» [23, с.134]. Ҳамчунин, қайд кардан ба маврид аст, ки ин асар аз шумори осорест, ки ба ҷуз мавзӯоти панду ахлоқӣ ва мавъизаву насиҳат шомили таъриху адаб низ ҳаст. Азбаски бештар тамоюли ахлоқӣ дорад, ба ин даста осори Замахшарӣ шомил шуд, вагарна аз нигоҳи забону усули баён мешавад, ки ба дастаи осори илмиву адабӣ шомил намоем.

Китоби мазкур борҳо ба форсӣ тарҷума шудаву мунтахаб гардидааст. Дар «Феҳриствора» дар зайли китоби «Насим-ур-рабеъ» омадааст: «Мансуб ба Қивомуддин, гузидае аз «Рабеъ-ул-аброр»-и Замахшарӣ» [12, с.487].

Он дар соли 1976 дар Бағдод бо таҳқиқи Салим Наимӣ, соли 1369 дар Қум (чопи офсет) ва дар ҳамин ҷо соли 1410 ба нашр расидааст.

5. «ал-Фоиқу фӣ ғариб-ил-ҳадиси» - асари дигари Замахшарӣ буда, муаллиф онро соли 516/1122 таълиф намудааст [18, с.537; 36, с.2691]. «ал-Фоиқ» аз муқаддимаи муаллиф, матни асар ва хотима иборат буда, дар муқаддима муаллиф пас аз ҳамду санои Худованд ба мақому хусусиятҳои забони арабӣ ва сабаби таълифи асар пардохтааст [13, с.11-12]. Матни «ал-Фоиқу фӣ ғариб-ил-ҳадиси» бошад, иборат аз калимаҳои душворфаҳму номаълум буда, аз аҳодиси набавӣ истихроҷ ва аз ҷониби муаллиф шарҳу тафсир шуда, калимаҳо мутобиқи тартиби алифбоӣ дастабандӣ шудаанд ва зери ҳар ҳарф муаллиф калимаҳоро ба теъдоди ҳарфи алифбо ба бобҳо тақсим намудааст, ки бобҳо бар асоси ҳарфи «айн-ул-феъл» мураттаб шудааст [13, ҷ.1, с.13-451; ҷ.2, с.2-447; ҷ.3, с.3-425]. Масалан, зери ҳарфи «Ҳамза» бобҳои «Ҳамза маъа-л-боъ», «Ҳамза маъа-т-тоъ», «Ҳамза маъа-с-соъ» ва ғ. [13, ҷ.1, с.13-20]. Аз сабаби он ки китоб дар шарҳи калимаҳои ғариби аҳодиси набавӣ аст, метавон онро як фарҳанги ривоятӣ унвон кард, ки муаллиф бо судҷӯӣ аз осори гузаштагони худ ва истифода аз оёту ашъор ва ривоёт ин асарро таълиф намуд. Дар хотимаи китоб муаллиф дар бораи аҳамияту арзиши асар ва шукру сипоси Худованд дар итмоми он сухан рондааст (ниг.: 13, ҷ.3, с.426-427). Ҷузъи чаҳоруми асар бошад, феҳристи оёту аҳодис ва осори саҳобагону тобеин, ҷамоату қабилаҳо, амокин, ансофу абёт ва муҳтавиёти асари мазкур мебошад [13, ҷ.4, с.5-162], ки зоҳиран аз ҷониби мусаҳҳеҳон тартиб дода шудааст. Китоби мазкур дар Ҳайдаробод соли 1364, Қоҳира соли 1366 ва Лубнон соли 1391 нашр шудааст.

6. «Китоб-ул-мақомот» рисолаи хурди ахлоқӣ ва дар мавзӯоти ваъз буда, соли 512/1118 таълиф шудааст. «ал-Мақомот», ки бо номи «Насоеҳ-ул-кубро» низ шуҳрат дорад, аз «хутбат-ул-китоб», ки дар ҳамду санои Худованди оламиён ва сабаби таълифи китоб [6, с.2-3] ва 50 мақомот, ки дар он муаллиф нафси худро насиҳату панд дода, аз такя кардан ба расму одате, ки аввал ба фикри он ва зикраш бар он, ки ба ҷуз роҳи пушаймониву ҳасрат нест…. амсоли «Мақомату-л-марошиди», «Мақомат-ут-тақво», «Мақомат-ур-ризвон», «Мақомату-л-иръивоъ», «Мақомат-уз-зод», «Мақомат-уз-зуҳд», «Мақомат-ул-инобат», «Мақомат-ул-ҳазар», «Мақомат-ул-эътибор» ва ғ. [6, с.3-42], таълиф ёфтааст. Китоб, чунонки хосси китобҳои Замахшарист, бо забони арабии мураккаб нигошта шуда, муаллиф дар он тамоми қудрати забондонии худро нишон додааст. Ҳамчунин, рисолаи мазкур дар байни балоғиёни араб шуҳрати бемисл дорад ва онро низ метавон ба қатори осори илмиву адабии муаллиф шомил кард. Он соли 1312 дар Миср нашр шуда буд.

Чунонки дар боло қайд шуд, Замахшарӣ беш аз 50 осори илмиву адабӣ ва диниву ахлоқиро аз худ ба мерос гузошта, ки дар ин таҳқиқоти кӯчак наметавон ҳамаи онро муаррифӣ кард. Аз ин лиҳоз, исми чанд асари дигари донишманду забоншиноси мазкурро, ки ба гурӯҳи осори диниву ахлоқӣ дохил мешаванд, дар зер зикр менамоем. Ногуфта намонад, ки бештари онҳо то ҳол мавриди таҳқиқоти забоншиносону адабиётшиносони ватаниву хориҷӣ қарор нагирифтаанд ва бешак дар китобхонаву мадориси ҷаҳонӣ ва марокизи нусхаҳои хаттӣ нигаҳдорӣ мешаванд, аз ин рӯ баррасии ҷудогонаи ҳар яки он берун аз тавони омӯзиши як муҳаққиқ мебошад. Ба ин даста асарҳои «Нукат-ул-иъроби фӣ ғариб-ил-иъроби» (Фӣ ғариби иъроб-ил-Қуръон), «Асмо-ур-рувот», «Мухтасар-ул-мувофиқати байна аҳл-ил-байти ва-с-саҳобати», «Рисолат-ун-носиҳа», «ар-Роизу фи-л-фароизи», «ал-Минҳоҷу фи-л-усули», «Золат-ун-ношиди», «Равҳ-ул-масоили», «Таслийат-уз-зарири», «Рисолат-ул-асрори», «Шақоиқ-ун-Нуъмони фи ҳақоиқ-ин-Нуъмони» (Маноқиби Имом Абӯҳанифа), «Шофий-ул-ъиййи мин каломи-ш-Шофиъӣ» ва ғ. дохил мешаванд [14, с.178; 36, с.2691].

б) Осори илмиву адабӣ:

7. «Муқаддимат-ул-адаб» аз фарҳангҳои муҳимтарини дузабонаи арабӣ ба форсии асри XII мебошад. Аз сабаби он ки мавзӯи меҳварии рисола «Муқаддимат-ул-адаб» аст, дар ин бахш бо маълумоти мазкур ба он хотима бахшида, дар бораи сохту таркиби он дар бахши дигар муфассалтар истода мегузарем.

8. «Китоб-ул-ҷиболи ва-л-амкина ва-л-миёҳ» - асари ҷуғрофии Замахшарист, ки бо номи «Асмо-ул-адвийати ва-л-ҷибол» низ машҳур аст. Асари мазкур рисолае дар шинохти асомии кӯҳҳову чоҳҳои об ва рӯдхонаҳост, ки Замахшарӣ дар бораи таърихи он ва исми он кӯҳҳову чоҳҳо ва рӯдхонаҳо маълумоти мухтасар додааст [37]. Замахшарӣ дар ин асар аз Алӣ ибни Ҳамза ибни Ваҳҳос, ки аз дӯстони ӯ буд, дар мавриди беш аз 22

мавзеъ маълумот нақл кардааст. Аз «Ҷазират-ул-араб»-и Асмаъӣ бошад, дар бораи 64 мавзеъ, дар баъзе ҳолат пурра ва дар бархеи дигар аз масдари он, маълумот овардааст [40]. Аммо Броккелман асари мазкурро аз зумраи фарҳангҳои ҷуғрофиёӣ шуморида буд [1, с.231].

Бо ин ҳама, «Китоб-ул-ҷиболи ва-л-амкина ва-л-миёҳ» дар Шарқ иштиҳор бисёр дорад ва ҳар касе пас аз Замахшарӣ ба таълифи китобҳои ҷуғрофӣ даст задааст, аз он истифодаи вофир карда, махсусан дар ин ҷода машҳуртарин китоби ин соҳа – «Муъҷам-ул-булдон»-и Ёқути Ҳамавиро бояд ёд кунем, ки наздики 50 мартаба аз Замахшарӣ иқтибос меорад.

«Китоб-ул-ҷиболи ва-л-амкина ва-л-миёҳ» борҳо рӯйи чопро дида, бори аввал бо муқаддима ва тарҷумаи С. Де Грайв соли 1856 дар Лейдан ба нашр расида буд. Ин нашр дубора соли 1885 дар ҳамон ҷо ба силки табъ даромад ва низ дар соли 1357 дар Наҷаф ва дар Миср ҳам (бидуни сол) ва ахиран дар Наҷаф аз тарафи Саййид Муҳаммад Содиқ Оли Баҳрулулум дар ҳаҷми 160 саҳифа ба нашр расида буд.

9. «ал-Муфассал» аз машҳуртарин китоби наҳвии Замахшарӣ мебошад, ки арзишмандтарин манобеъ дар илми наҳв ба шумор меравад. «ал-Муфассал» аз муқаддима дар сабаби таълифи китоб, ки муаллиф пас аз ҳамду санои Худованд ва салавот бар Муҳаммад (с) ба сабаби таълифи китоб ва зарурати донистани илми наҳв ва ақсоми он пардохтааст [9, с.2-4]. Замахшарӣ дар асари илмии худ назароти ҷолибро бо овардани мисолҳо дар бораи наҳви забони арабӣ, ки меҳвари онро исму феъл ва ҳарф ташкил медиҳад, зикр карда, китобро ба чаҳор қисм тақсим намудааст: «ал-Қисм-ул-аввалу мин-ал-китоби фи-л-асмои» (саҳ.5-108), «ал-Қисм-ус-сонийу фил-афъоли» [9, с. 108-130], «ал-Қисм-ус-солису фи-л-ҳуруфи» [9, с.131-157] ва «ал-Қисм-ур-робиъу фи-л-муштараки» [9, с.159-197]. Бо сабаби аҳамияти фаровон доштани китоби мазкур дар илми наҳв ва далели машҳур будани ин асар дар он аст, ки аз ҷониби донишмандони луғавиву наҳвии зиёди асри миёна ба он шарҳҳо нигошта шудааст, ки маъруфтарини онҳо «Шарҳ-ул-муфассал»-и Муваффақуддин ибни Яъиш (553/1158-643/1245), Шарҳи Хоразмӣ (555/1160-617/1220) бо номи «ат-Тахмир», Шарҳи ибни Ҳоҷиб (570/1175-646/1248) бо номи «ал-Ийзоҳ» ва «Шарҳ-ул-муфассал»-и Кошӣ (охирҳои асри VII/XIII ва нимаи аввали асри VIII/XIV) ҳастанд.

«ал-Муфассал» дар олами илми адаб аз шуҳрати вофир бархурдор буда, наҳвиён шурӯъ аз замони худи муаллиф ба он шарҳҳои зиёде навиштаанд, ки шарҳи Абулбақои Акбарӣ (мавсум ба «Китоб-ул-эзоҳ»), Имом Фахри Розӣ, Абулаббоси Мақдисӣ, Абулаббос Аҳмад ибни Абӯбакри Ховаронӣ (шарҳи сегона), Садрулафозили Хоразмӣ [27, с.322-323] ва Қосим ибни Ҳусайн ибни Муҳаммади Хоразмӣ аз он ҷумлаанд (ниг.: 25, с.12). Он дар соли 1191 қ. дар Искандария чоп шудааст.

10. «ан-Намузаҷ» аслан рисолаи алоҳидаро мемонад, вале мухтасари китоби «Муфассал» аст, ки худи муаллиф тартиб додааст. Муаллиф дар он аз калима, ки аз исм, феъл ва ё ҳарф иборат аст, бо зикри қавоиди наҳвии он ва сабти мисолҳои марбут ба он ҳарф задааст. Китоб муқаддима ва ё пешгуфтор надорад ва аз се боб, «Боб-ул-исми», «Боб-ул-феъли» ва «Боб-ул-ҳарфи» иборат аст. Китоб бо «Ақсом-ул-калимати», ки аз исму феъл ва ҳарф иборат аст, оғоз гашта, пас аз он муаллиф «Боб-ул-исми»-ро, ки шомили мавзӯоти «Исм-ул-ҷинси», «ал-Ъалам», «ал-Муъарраб», «ал-Иъроб», «ал-Мамнуъу мин-ас-сарфи», «ал-Марфуъот», «ал-Фоъил», «ал-Мубтадаъу ва-л-хабару», «Исму кона», «Хабару инна», «ал-Мансубот», «ал-Маҷрурот», «ал-Мафъулу-л-мутлақ», «ал-Мафъулу биҳи», «Боб-ул-феъли», «ал-Мозӣ», «ал-Музориъ», «ал-Амр», «Боб-ул-ҳарфи» аз «Ҳуруф-ул-изофати» то «ҳуруф-ул-муаккада» ва «ҳо-ус-сакат», ки муҳимтарин қоидаҳои грамматикии забони арабиро, ки барои таркиби ҷумлаву ибороти саҳеҳ лозиманд, бо сабти мисолҳо зикр кардааст [11, с.14-33].

Ба ин китоб шарҳҳои зиёде навишта шудааст, ки Шайх Абдулғании Ардабилӣ машҳуртарини он мебошад [25, с.177]. Ҳамчунин, дар Аврупо низ ҳанӯз соли 1859 бо ибтикори П.Брош (Олмон) матни китоб ва соли 1879 ҳамроҳ бо тарҷумаи олмонӣ матбӯъ шуда буд.

11. «Асос-ул-балоғат» аз осори илмии дигари Маҳмуд ибни Умари Замахшарист. Муаллиф дар таълифи асари мазкур кӯшида, то бо таваҷҷуҳ ба ҷанбаҳои адабӣ, эъҷози балоғӣ ва луғавии Қуръонро нишон диҳад. Китоб аз муқаддима ва матни асар иборат буда, Замахшарӣ дар таълифи он аз равиши мутадовили алифбоии луғатномаҳои арабӣ

истифода ва бо таваҷҷуҳ ба ҳуруфи аслии калима мураттаб кардааст. Дар зери ҳар решаи сеҳарфа муштаққоти онро овардааст [ниг.: 3, с.18-20]. Фарқияти асари мазкур аз тартиби луғатномаҳои арабӣ дар он аст, ки муаллиф ба ҷойи ҳарфи «ҳо» «вов»- ро муқаддам овардааст, ки хосси луғатнигории форсӣ мебошад. Дар муқаддима муаллиф баъд аз ҳамду санои Худованд ва салавот бар Пайғамбар (с) ба сабаби таълифи китоб ва хусусиятҳои он пардохтааст [3, с.15-16]. Дар матни асар Замахшарӣ калимаҳои сеҳарфаро бо маънову корбурди онҳо дар ҷумлаҳои гуногун баён карда, ҳамеша аз оёти қуръонӣ барои ошноии хонанда бо зарофатҳои балоғии истифодаи калимаҳо ва румузи эъҷози Қуръон истифода кардааст. Баъдан ба нақли аҳодиси набавӣ ва ашъори сухансароёни бузурги араб пардохта, бо зикри шоҳидҳо маъноҳои маҷозиву истифодаи ҳар вожаро нишон додааст. Масалан, дар таърифи калимаи «Асафа» аввал ояти 84-уми сураи «Юсуф»-ро нақл мекунад: «Йо асафо ъало Юсуф», баъдан вожаи «Осафанӣ»-ро зикр карда, ба «ағзабанӣ ва аҳзананӣ» маънидод намудааст [3, с.27]. Гоҳо дар аввал маънии калимаро оварда, баъдан аз ояти Қуръон шоҳид меорад, ки ин равишро метавон зери вожаи «Ҳамала» ва «Ҳамула» мушоҳида кард [3, с.214]. Замахшарӣ бештар саъй намуда, то дар китобаш вожаҳоеро зикр намояд, ки дар корбурди адибону аҳли балоғат бештар будааст ва маънои ҳақиқиро аз маҷозӣ ва маънои сареҳро аз киноӣ ҷудо намудааст, ки аз хусусиятҳои муҳимми асари мазкур ба шумор меравад.

Китоб соли 1341 дар Миср (ду ҷилд) ва дар Бейрут (бидуни забти таърих) ба табъ расидааст.

12. «ал-Мустақсо» китобест дар амсоли араб, ки аз ҷониби Маҳмуд ибни Умари Замахшарӣ таълиф шудааст. Китоб аз муқаддима ва матни асар иборат буда, муаллиф дар муқаддима пас аз ҳамду санои Худованд ва салавот бар Пайғамбар (с), дар мавриди сабаби таълифи китоб ва муҳтавои он ҳарф задааст [6, с.1]. Матни китоб мувофиқи тартиби алифбои арабӣ дастабандӣ шуда, муаллиф пас аз зикри масалҳо роҳҳои истифодаи онро бо овардани ҳикоёту воқеоти ҷолиб аз рӯзгори арабҳо нишон додааст. Ҳамчунин, дар асари мазкур илова бар ҷамъоварии масалҳо ба масъалаҳои забонӣ низ таваҷҷуҳ шуда, баъзе назароти наҳвии муаллиф бо сабти достонҳои марбут ба он зикр шудаанд [6, с.1-452]. Он дар соли 1962 ва 1381ш. дар Ҳайдарободи Дакан интишор ёфтааст.

Осори дигари илмиву адабии Абулқосим Маҳмуд ибни Умари Замахшарӣ «Нузҳат-ул-мустаънас», «Рисолат-ул-масъама», «Муъҷам-ул-ҳудуд», «Китобу «Ақл-ул-кулли», «Самим-ул-ъарабиййати», «ал-Амолӣ фи-н-наҳви», «Ҷавоҳир-ул-луғати», «Китоб-ул-аҷноси», «Китоб-ул-асмои фи-л-луғати», «ал-Қистосу фи-л-ъарузи», «Ҳошиятун ъала-л-«Муфассали», «Руҳ-ул-масоили», «Савоир-ул-амсоли», «Аъҷаб-ул-ъуҷуби шарҳу ломият-ил-ъараби», «Дивон-ут-тамсили», «Дивону расоилин», «Дивону шиърин», «Шарҳу «Китобу Сибавайҳ» ва ғ. мебошанд [14, с.178; 36, с.2691].

Воқеан, Замахшарӣ дар илму адаби замонаш дасти тавоно дошта, ягонаи рӯзгор ва саромади донишмандону олимон ва адибони асраш ба шумор меравад ва тамоми умри худро сарфи омӯзиши илму таълифи осори пуразриш карда, ки осори зикршуда далели равшан аз мақому манзалати ҳақиқии ин донишманди камназир дар асри VI/XII аст. Ҳарчанд, то ҳол бештари осори ин муфассиру забоншинос ва суханвар пурра мавриди омӯзиш қарор нагирифтаанд, вале осори шинохташудаи ӯ амсоли «ал-Кашшоф», «ал-Муфассал», «Муқаддимат-ул-адаб», «Асос-ул-балоға», «ан-Намузаҷ», «Рабеъ-ул-аброр» аз манобеи муҳимми адибону забоншиносон ва муфассирон дар ҳар давру замон дониста мешавад.

Муқарриз: ***Қӯзиева Н.М.*** – номзади илмҳои филологӣ,
ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров.

А Д А Б И Ё Т

1. Броккелман. Таъриху-л-адаби-л-арабӣ Тарҷумаи Рамазон Абдуттаввоб. Ба кӯшиши Яъқуби Бакр. –Ҷ.5. – Қоҳира, 1975.
2. Деҳхудо, Алиакбар. Муқаддимаи Луғатнома. Ба қалами гурӯҳе аз нависандагон. – Теҳрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Теҳрон, 1377. -573 с.
3. Замахшарӣ, Маҳмуд ибни Умар. Асос-ул-балоғат (иборат аз се ҷилд). – Байрут: Дору-л-кутуби-л-ъилмийа, 2007. - 1392 с.
4. Замахшарӣ, Маҳмуд ибни Умар. Атвоқ-уз-заҳаб. – Қоҳира: Дору-л-фазилат, 2008. -212 с.

5. Замахшарӣ, Муҳаммад ибни Умар. ал-Кашшоф ъан ҳақоиқ-ит-танзили ва ъуйун-ул-ъақовили фӣ вуҷуҳ-ит-таъвил; ба кӯшиши Халил Маъмун Шиҳо. – Байрут: Дору-л-маърифат, 2009. - 1236 с.
6. Замахшарӣ, Маҳмуд ибни Умар. Мақомот. - Байрут: Дорулкутуб-ил-ъилмийа, 2009. -278 с.
7. Замахшарӣ, Маҳмуд ибни Умар. Муқаддимат-ул-адаб; ба кӯшиши Маҳдии Муҳаққиқ. – Теҳрон: Муассисаи мутолиоти исломии Донишгоҳи Теҳрон, 1386. -269 с.
8. Замахшарӣ, Маҳмуд ибни Умар. ал-Мустақсо фӣ амсоли-л-ъараб. – Байрут, бидуни соли нашр. -452 с.
9. Замахшарӣ, Маҳмуд ибни Умар. ал-Муфассал. – Уммон: Дору Аммор, 2003. -565 с.
10. Замахшарӣ, Маҳмуд ибни Умар. Навобиғ-ул-калим. – Қоҳира, 1935.
11. Замахшарӣ, Маҳмуд ибни Умар. ан-Намузаҷу фи-н-наҳв. Бидуни макони нашр, 1999. -40 с.
12. Замахшарӣ, Ҷоруллоҳ. Рабеъ-ул-аброр (иборат аз панҷ ҷилд). Ҷ.1. – Бейрут: Муассисату-л-аъламӣ ли-л-матбуот, 1412.
13. Замахшарӣ, Маҳмуд ибни Умар. ал-Фоиқу фӣ ғариби-л-ҳадис (иборат аз панҷ ҷилд). Бидуни макони нашр, 2010. -1709 с.
14. Зириклӣ, Хайриддин. ал-Аълом. Ҷ.7. – Байрут: Дору-л-илми ли-л-малоин, 2002. -352 с.
15. Ибни Имод, Шиҳобуддин Абулфаллоҳи Димишқӣ. Шазарот-уз-заҳаб. Ба кӯшиши Абдулқодир ал-Арноут. - Ҷ.6. – Байрут, бидуни соли нашр. - 600 с.
16. Ибни Фаҳд, Умар ибни Муҳаммад. Иттиҳоди-л-варо биахбори Умми-л-қуро. Ҷ.4. – Макка: Ҷомиъату Умм-ил-қуро, 1403.
17. Ибни Халликон. Вафаёт-ул-аъён. Ба таҳқиқи Эҳсон Аббос. Ҷ.5. –Байрут: Дору содир, 1978. -337 с.
18. Кишахола, Муҳаррам Ризоятӣ. Замахшарӣ / Донишномаи забон ва адаби форсӣ. Ҷ.3. – Теҳрон: Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ, 1388. –С.536-538.
19. Купрозода, Тош, Аҳмад ибни Мустафо. Мифтоҳу-с-саъода ва мисбоҳу-с-сиёда. Ҷ.2. – Байрут, 1985.
20. Қазвинӣ, Закариё. Осор-ул-билод ва ахбор-ул-ибод; тарҷума ва тавзеҳи Абдушукур Ғафуров. – Хуҷанд: Хуросон, 2018. - 684 с.
21. Мунзавӣ, Аҳмад. Феҳриствораи китобҳои форсӣ. - Ҷ.6. – Теҳрон: Маркази Доиратулмаорифи бузурги исломӣ, 1382.
22. Муҳаққиқ, Маҳдӣ. Замахшарӣ ва «Муқаддимат-ул-адаб» // Муқаддимат-ул-адаб. – Теҳрон: Муассисаи мутолиоти исломии Донишгоҳи Теҳрон, 1386. –С. Нуҳ-шонздаҳ.
23. Насриддинов Ф. “Рабеъ-ул-аброр”-и Замахшарӣ // Фаслномаи илмӣ-адабии Камоли Хуҷандӣ. – Хуҷанд: Ношир, 2015. - №3 (3) 2015. – С.133-135.
24. Наҷафӣ, Сайид Ризо. Замахшарӣ ва осораш // Ҳавзаи Исфаҳон. – Шумораи 12, 1382. –С.180-187.
25. Садрулафозил, Қосим ибни Ҳусайн. Бадоеҳу-л-милҳ (Навоҳои намакин). Тарҷумаи Тоҳири Хоразмӣ ва тасҳеҳ ва таҳқиқи Мустафо Авлиёӣ. – Теҳрон: Мероси мактуб, 1383.
26. Сафарӣ, Бобо. Ардабил дар гузаргоҳи таърих. Ҷ.3. – Теҳрон: Донишгоҳи озоди исломӣ, 1370.
27. Сафо, Забеҳуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон. Ҷ.2. – Теҳрон: Фирдавс, 1366.
28. Сафо, Забеҳуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон. Ҷ.3. – Теҳрон: Фирдавс, 1366.
29. Саховӣ, Муҳаммад ибни Абдурраҳмон. Туҳфату-л-латифа фӣ таърихи-л-мадинат-иш-шарифа. - Ҷ.1. – Байрут: Дору-л-кутуби-л-ъилмийа, 1414.
30. Суютӣ, Абдурраҳмон ибни Абибакр. Ҳусн-ул-муҳозара фӣ ахбори Мисра ва-л-Қоҳира. - Ҷ.1. – Байрут: Дор-ул-кутуби-л-ъилмийа, 1418.
31. Таббох, Муҳаммад Роғиб. Иълом-ун-нубалои битаърихи Ҳалаб-иш-шуҳабои. Ҷ.4. – Ҳалаб: Дор-ул-қалами-л-ъарабиййи, 1408.
32. Таббох, Муҳаммад Роғиб. Иълом-ун-нубалои битаърихи Ҳалаб-иш-шуҳабои. Ҷ.5. – Ҳалаб: Дор-ул-қалам-ил-ъарабиййи, 1408.
33. Фасоӣ, Ҳасан ибни Ҳасан. Форсномаи Носирӣ. Ҷ.1. – Теҳрон: Амири Кабир, 1382.
34. Фосӣ, Муҳаммад ибни Аҳмад. Шифо-ул-ғароми би ахбор-ил-балад-ил-ҳароми. Ҷ.1. –Макка, 1956. - 440 с.
35. Хонсорӣ, Мӯсавӣ; Муҳаммадбоқир, Мирзо. Равзот-ул-ҷаннот фӣ аҳвол-ил-уламои ва-с-содот; ба кӯшиши Асадуллоҳ Исмоилиён. – Қум, 1392.
36. Ҳамавӣ, Ёқути Румӣ. Муъҷам-ул-удабо; ба таҳқиқи Эҳсон Аббос (иборат аз шаш ҷилд). – Байрут, 1993. - 2942 с.
37. ал-Ҷорис, Шайх Аҳмад. Маҷаллат-ул-араб. –Ҷ.8. – Шумораи 2155, соли чаҳорум, 1970.
38. Шерозӣ, Ҷунайд ибни Маҳмуд. Тазкираи Ҳазор мазор. Тарҷумаи Абдулваҳҳоб Висоли Нуронӣ. – Теҳрон:, 1364.
39. Шерозӣ, Фурсат. Осори Аҷам. Ҷ.2. – Теҳрон, 1377.
40. http://hamadaljasser.com

ЗАМАХШАРӢ ВА ОСОРИ Ӯ

Дар мақолаи мазкур дар бораи ҳаёту рӯзгори Ҷоруллоҳ Замахшарӣ ва асарҳои илмиву адабӣ, диниву ахлоқии ӯ маълумот дода шудааст. Замахшарӣ яке аз олимони сермаҳсули асри XII ба шумор меравад. Ӯ аз олимони забардасти замонаш таълим гирифта, яке аз донишмандони суханшиноси машҳури замони худ шудааст. Асосан дар эҷодиёти Замахшарӣ забон, адабиёт ва луғати араб мавқеи муҳим ишғол мекунад. Вай забон ва адабиёти арабро хеле мукаммал аз худ карда буд. Бинобар он, дар байни олимон чун имоми забон ва адабиёт шуҳрат ёфтааст. Таълифот ва таснифоти аллома Замахшарӣ олимони арабро дар ҳайрат монондааст. Аллома Замахшарӣ дар Шарқ «Фахри Хоразм» ва «Устод-ул-араб ва-л-аҷам» ном гирифтааст. Ӯ барои ривоҷёбии илмҳои пешқадами замонааш саҳми бузурге гузоштааст. Аз ин рӯ, ҳаёт ва эҷодиёти алломаи машҳурро дар ҳама гӯшаю канори ҷаҳон меомӯзанд. Замахшарӣ тӯли умри тақрибан ҳафтодсолаи хеш аз худ осори зиёде барои мо мерос гузоштааст. Шумораи асарҳои ӯ дар сарчашмаҳо ба таври мухталиф

ёд шуда, ҳар яке адади муайянеро доир ба он ироа доштааст. Дар бораи ҳаёти шахсии ӯ ба ҳамин нукта бояд тазаккур дод, ки ӯ ҳаёту зиндагии хешро дар роҳи илм нисор карда буд.

Калидвожаҳо: Замахшарӣ, Кашшоф, Атвоқ-уз-заҳаб, китоб, илму адаб, муаллиф, муқаддима.

ЗАМАХШАРИ И ЕГО НАСЛЕДИЕ

В данной статье приведены сведения о жизни и творчестве Джоруллоха Замахшари и его научных и литературных, религиозных и дидактических произведениях. Замахшари является одним из плодотворных ученых XII века. Он получил знания и учился у именитых ученых своего времени и считался одним из ярких его представителей. . В основном, в творчестве Замахшарӣ язык, литература и арабский словарь занимают важное место. Он очень подробно изучал арабский язык и литературу. Поэтому, он среди ученых был известен как имам языка и литературы своего времени. Его произведения и классификация покорили арабских ученых. Замахшахри на Востоке называют «Гордостью Хорезма» и «Устод-ул-араб ва-л-аджам». Он внес огромный вклад в дело развития передовых наук своего времени. Поэтому, жизнь и творчество великого ученого изучают во всех уголках мира. Замахшарӣ за свою семидесятилетную жизнь оставил после себя огромное наследие, которое заслуживает особого внимания и изучения. Количество его трудов в источниках указывается по разному и каждый источник указывает на определенное количество. О его личной жизни можно сказать, что он всю свою жизнь посвятил науке.

Ключевые слова: Замахшари, Кашшоф, Атвок-уз-захаб, книга, наука и литература, автор предисловие.

ZAMAHSHARI AND ITS HERITAGE

This article provides information about the life and work of Jorulloh Zamakhshari and his scientific and literary, religious and didactic works. Zamakhshari is one of the most prolific scholars of the 12th century. He received knowledge and studied with eminent scientists of his time and was considered one of its brightest representatives. ... Basically, language, literature and Arabic dictionary occupy an important place in Zamakhshara's work. He studied Arabic language and literature in great detail. Therefore, among scholars he was known as the imam of the language and literature of his time. His works and classification conquered Arab scholars. Zamakhshakhri in the East is called the “Pride of Khorezm” and “Ustod-ul-arab va-l-ajam”. He made an enormous contribution to the development of the advanced sciences of his time. Therefore, the life and work of the great scientist is studied in all corners of the world. During his seventy-year life, Zamakhshari left behind a huge legacy that deserves special attention and study. The number of his works in the sources is indicated in different ways and each source indicates a certain amount. About his personal life, we can say that he devoted his entire life to science.

Key words: Zamakhshari, Kashshof, Atvok-uz-zhab, book, science and literature, author's foreword.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Низомова Саидахон Илёсовна*** – Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи акад. Б.Ғафуров, докторант Ph.D- и кафедраи грамматикаи забони арабии факултети забонҳои шарқ. **Суроға**: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд, гуз.Мавлонбеков 1. E-mail: **as99017272@mail.ru.** Тел.:**(+992) 92-865-72-72**

Сведение об авторе: ***Низомова Саидахон Ильясовна*** - Худжандский государственный университет им. академика Б.Гафурова, докторант Ph.D кафедры грамматика арабского языка факультета восточных языков. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, пр. Мавлянбекова 1. E-mail: **as99017272@mail.ru.** Тел.: **(+992) 92-865-72-72**

Information about the author: ***Nizomova Saidakhon Ilyosovna*** - Khujand State University after academician B. Gafurov, doctoral student of the third year of the department of grammar of the Arabic language. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, pr. Mavlyanbekova 1. E-mail: **as99017272@mail.ru.** Тел.: **(+992) 92-865-72-72**

УДК: 891.5:891.550

ФЕНОМЕН ИРОНИИ В ПРОЗЕ С. АЙНИ

Мурувватиён Дж. Дж.
Институт языка и литературы им. А.Рудаки НАНТ

В современном таджикском обществе бытует мнение о том, что таджикский язык следует изучать по произведениям Садриддина Айни. И эта точка зрения является обоснованной - язык великого художника слова прост, лишен излишней витиеватости и высокопарной восточной орнаментальности. Произведения Садриддина Айни привлекают читателя не только ровным изложением, доступным языком, ярким изображением, но и особым стилем – тонкой иронией, которая под его пером приобретает различные возможности от комизма до трагизма.

Ирония С. Айни в художественном тексте выполняет особую функцию – это не только словесное притворство: оно отражает философскую жизненную. позицию самого писателя. Здесь уместно сослаться на мнение С. Кьеркегора, который считает, что «ироник возникает в поворотные моменты истории, когда старая действительность сталкивается с новой действительностью» [15]. Исходя из этого можно утверждать, что ирония С. Айни своевременна, писатель: «(…) борется за новое, он стремится уничтожить, то, что представляется ему отжившим, но его цель состоит не столько в уничтожении старого, сколько в осуществлении нового, и тем самым, косвенно, в уничтожении старого» [15].

Будучи полифункциональным явлением, ирония, со времен Аристотеля привлекала к себе внимание не только филологов, но и философов, психологов, специалистов по эстетике и т.д., каждый из которых смог высказать свою определенную позицию по отношению столь гибкого явления, тем самым, приоткрыв какую-либо одну из завесы ее тайн. В этом плане важную роль сыграли работы М.М. Бахтина, в трудах которого в 1930 - х – начале 1940 - х гг. появляется термин «смеховое слово» **[**16].

Общее во всех позициях ученых было мнение о том, что ирония в каждом конкретном случае проявляется индивидуально, она имеет субъективный характер, и неизменна только ее функция - соединять несоединимое.

Многофункциональность иронии можно объяснить ее гибкостью, тональностью, скрытостью, зависимостью от контекста (для правильной интерпретации иронии необходимо знать культуру народа, его менталитет, языковые особенности), и самое главное, ирония, будучи проявлением самобытности творческого лица, не поддается унификации. То есть, у каждого писателя есть свой почерк и стиль иронизировать – у кого-то эстетическая, а у кого-то социальная, и проявления ее отличаются.

Феномен иронии в восточной культуре чаще связывается с насмешкой, критикой, скепсисом, отрицанием. Мы же в нашей статье, опираясь на сократовское определение иронии (Сократ считал иронию спутницей подлинного философского вопрошания), намерены осмыслить разнообразия проявлений иронии в «Воспоминаниях Садриддина Айни.

Актуальность данной работы обусловлена потребностью в осмыслении природы иронии как многомерного феномена, характеризующегося философию жизненной позиции С. Айни – основоположника новой таджикской литературы, воспитавшего целую плеяду успешных литераторов, известный всему миру первыми романами в таджикской литературе.

Исследование феномена иронии на примере художественного текста С.Айни «Воспоминания» связано с тем, что данное произведение в таджикском литературоведении «понимается как культурно-исторический компонент культуры, а исследование иронии близко социокультурным исследованиям» [4, с.20]. Особенно близко нашей позиции в данном исследовании единодушие ученых во мнении о том, что ирония представляет собой художественную форму авторской оценочной позиции [17, с.7].

Проблема иронии и ее анализ исторических типов исследована в работах многих известных ученых, среди них - В.Ф. Асмус, В.С. Нерсесянц, Ф.Х. Кессиди, Н.Л. Берковский, П.П. Гайденко, Т.Т. Гайдукова, А.Э. Соловьев, Р.М. Габитова, Б.Э. Быховский, В.О. Пигулевский, Л.А. Мирская. Значение иронии для философской рефлексии раскрывалось Е.А. Найманом, И.В. Черданцевой, О.М. Фархитдиновой.

Ирония как характеристика художественного метода представлена в работах М. М. Бахтина, В. В. Бычкова, Н.Б. Маньковской, А.В. Гулыги, Л.С. Сысоевой, Т.И. Сусловой, М.С. Харитонова, О.В. Солодовниковой.

Творчество Садриддина Айни - это мир внутренней напряженности, рассуждений, остроты мысли. Его произведения отличаются изображением динамичной жизни, повышенным интересом к кризисным состояниям не только целого общества, но и человека, в отдельности. Ирония Айни насыщена философскою мыслью, и родственна нам и сегодня – в XXI веке тем. Ирония устода призывает общество объединить разум и мораль с нравственным миром, совестью и мудростью. Данное явление (ирония – М.Дж.) служит для него мощнейшим оружием борьбы с человеческими пороками и общественной безнравственностью, где одним из лучших ироничных произведений являются «Воспоминания», написанные с глубоким чувством человеческой души и отвращением к лицемерию и ханжеству.

«Воспоминания» С. Айни переводились на различные языки мира издавались неоднократно под различными названиями («Бухара», «Деревня», «Школа» и др.), однако эти переводы были неполными. Полный перевод «Воспоминаний» на русском языке был опубликован в переводе А. Розенфельд в 1960 году, где отмечено: «Воспоминания» («Ёдодощтх,о») являются наиболее значительным произведением современной таджикской литературы, охватывающим период истории общественной и литературной жизни Бухары с конца 80-х годов Х1Х в. до первых лет ХХ в. (1904 г.)» [3]. В «Приложении» книги, в статье «Садриддин Айни и его «Воспоминания» А.Розенфельд пишет: «Историческим фоном для «Воспоминаний» послужила обстановка в самой Бухаре и окружающих ее селениях. (…) В «Воспоминаниях» писатель воскрешает образы давно ушедших людей, события тех лет, картины сельской и городской жизни на грани двух веков. Он рассказывает читателям уродливые порядки, существующие в Бухарском ханстве (…)» [3, с.939-940]. О том насколько важно было данное произведение для самого Айни описывает И.С.Брагинский: «В 1952 г. в один из приездов в Сталинабад мне пришлось по какому-то делу пойти в Таджикгосиздат. По длинному коридору я направился к кабинету директора. Приоткрыл дверь, чтобы войти, и увидел картину, которую никогда не забуду.

Ко мне спиною стоял Айни. Кроме него, в кабинете никого не было. Айни чуть притопывал ногами, прищелкивал пальцами поднятых над головой рук, как в танце, и чуть напевно повторял: «Навиштам! Навиштам!» («Я написал!»). Он не заметил ни того, как я приоткрыл дверь, ни того, как стремительно закрыл её. Когда спустя несколько секунд он вышел в коридор, возбужденный и радостный, я поздоровался и спросил о самочувствии. Он ответил мне приветствием и, просияв, сказал с волнением в голосе.

- Вот и удалось мне написать еще том «Воспоминаний», я положил его директору на стол. Удалось, удалось!

Я понял, в чем дело. Айни считал составление «Воспоминаний» своей важнейшей жизненной задачей. Он очень опасался, что болезнь помешает ему завершить этот труд. И вот ему удалось. Он был непосредствен в своей радости, даже в старые годы, выражая ее так по-детски, чисто и откровенно» [7].

Приступая к анализу «Воспоминаний», хотелось бы отметить, что главным объектом его иронии являются представители особого сословия «ходжа» (иногда в тексте произведения данный термин транскрибируется в форме «худжа»). Данное замечание позволяет утверждать, что ирония писателя тесно связана с его автобиографической аллюзией, так как сам писатель является выходцем из ходжей, о чем он утверждает в книге. Писатель иронизирует над нравами ходжей, их отношением к жизни, поступками, особенностью характера, высокомерием и т.д. Однако вначале первой книги «В деревне» Айни свое отношение к сословию ходжи описывает не в ироничном тоне – он приравнивает почетное сословие «ходжа» к национальности: «*Население деревни было пестрым. Здесь* ***жили таджики, арабы, ургенчцы и ходжи****. Последние, в свою очередь, делились на четыре рода: мираконцев, сайид-ато, гиждуванцев и сокгаринцев. Коренным, исконным населением деревни считались таджики и сокгаринские ходжи»* [3, с.11-12]. Данное уравнивание *(«таджики и ходжи»)* свидетельствует о том, что в самом С. Айни в момент написания «Воспоминаний» сознание, полученное в детстве от своих предков – ходжей, сидело еще крепко. Следует отметить, что, исторически, ходжи можно

различать только по генеалогическому принципу, а не по национальному. Эта маленькая деталь способна раскрыть многие стороны отношения устода к жизни. Наше мнение может подтвердить и сам писатель: «Мой отец и дед происходили из сокгаринских ходжей» [3, с.12]. По истории святых сословий, в том числе ходжей, издано немало работ среди ученых ЦА, в том числе работа С.Н. Абашина, по мнению, которого «ходжами с XVIII в. до начала XX в. называли всех потомков мусульманских святых и лишь иногда использовали этот термин как титул потомков первых халифов, за исключением сейидов» [1, с.135]. По утверждению исследователя, в дальнейшем, в Средней Азии эта группа как «особая идентичность «потомков святых» трансформировалась и встроилась в современную социальную и политическую практику» [1, с.543-544]. О том, что социальное положение всех ходжей и сейидов не было одинаковым до революции, отмечает Х. Кармышева: «одни из них были простыми тружениками и не обладали реальными привилегиями, хотя и считали себя людьми знатного происхождения и выдавали своих дочерей только за ходжа; другие относились к высшему духовенству, получали с наследственных вакуфов огромные доходы и владели крупными земельными наделами. Собственно, ходжа делились на группы, названия большинства которых происходили от имени или прозвища легендарного родоначальника» [14, с.150].

Ироничное описание С. Айни нравов ходжей в рассказе «Посещение свадьбы мираконских ходжей» полностью окутан сатирическим настроением писателя к тому, как мираконские *«ходжи с эмирской пышностью выехали из Самарканда и направились в деревню Дахбед на свадьбу*» [3, с.158], где они из-за своей глупой гордыни не дотронулись до еды и с «*той же эмирской пышностью вернулись в город»* [3, с.159]. Этот рассказ, как утверждает автор был выдумкой отца, который в детстве, он, по наивности не понял, но, спустя годы *«собственный опыт рассказал <...> что его вымысел близок к действительности и вполне соответствует поведению ходжей»* [3, с.159]. Однако не всегда ирония С. Айни отрицательна, она отличается его умением выражать ее без негативного отношения к описанному, словно, предоставляя читателю возможность самому дать оценку тому, что происходит в тексте, т.е. насмешливое, а иногда презрительно - насмешливое отношение к чванливости ходжей выражено автором, не прибегая к антифразису.

Высшая степень иронии – сарказм Айни в отношении поведения ходжей на этой свадьбе выражают изображения персонажей: «*Им пришлось нанимать лошадей и одного человека, чтобы он изображал слугу»,* «*Перед ходжами поставили разнообразные угощения и подарки. Однако ни один из гостей не протянул к ним руки», «даже не посмотрели на явства»* [3, с.158].

Мастерство С. Айни как ироника проявилось в его оригинальном шарже: «*В конце концов, после долгих упрашиваний, старший из гостей – ходжей, сидевший на почетном месте,* ***достал из кармана перочинный нож, взял с блюда зернышко риса и разрезал его пополам, половину он положил себе в рот, а вторую половину – на скатерть»*** [3, с.158].

«Перочинный нож» и ***«зернышко риса»*** в этом сюжете являются предметным шаржем, а ***«разрезал по пополам»*** - сюжетный шарж на бессмысленные поступки ходжи, раскрывающий их жизнеотношение. В данном случае ирония использована автором как форма критики культуры - в дореволюционный период быть ходжой было почетно и выгодно, так как определенные группы ходжей имели высокий материальный, социальный, экономический и моральный статус. Однако в данном ироничном описании можно увидеть не только критику или смех. Данными описанием писатель как бы передает нам информацию о некоторых особенностях представителей этого сословия, их философии, что очень важно учитывать при анализе прозы Айни.

Следует особо отметить, что ирония в творчестве С. Айни – это малоизученный материал.

К примеру, в рассказе «Парвардигорхуджа» С. Айни отдельными штрихами раскрывает одну из особенностей представителей этого сословия, где главным стилистическим приемом была также ирония.

В рассказе «Женитьба поэта» присутствует элегичная ирония [3, с.506], где писатель широко использовал иносказательные возможности иронии, а также ее сатирические свойства в сочетании с другими способами иносказания, что придало повествованию сатирическую заостренность, эмоциональную насыщенность. Для этого в рассказе использован контраст - некий поэт Мулло-Вафо, с которым Айни познакомился в келье Мулло-Рузи «*человек лет*

сорока пяти, веского роста, худощавый, с бледным испитым лицом: волосы его черной с проседью бороды торчали во все стороны» имел псевдоним Вахши-Дикий».

Ирония в творчестве С. Айни выполняет сложные функции, хотя на поэтику его произведений, на их структуру, образную систему определенную печать наложила необходимость считаться с цензурой, писатель все же тонко использовал специфические способы выражения своих мыслей. Намеренно разрывая последовательный ход событий, начиная его с того, что поэт Мулло-Вафо «*не мог сидеть спокойно, постоянно двигал плечами, руками, иногда грудью, талией, иногда – коленями <…> мало говорил и, перед тем как сказать хотя бы несколько слов, шевелил руками, часто мигал и дико смотрел на своего собеседника»* [3, с.506] писатель придает рассказу особую ироническую огранку, тем самым используя прием авантюры: «*За ним утвердилось прозвище «Неженатый» <…> среди мулл имелось много холостых людей, но почему-то такое прозвище дали именно ему»* [3, с.506]. Чтобы обострить интерес читателя, С. Айни вслед за короткими шести абзацами о стихах Мулло-Вафо, которые были *«печальны, слабы и сводились к неудачному повторению избитых траурных элегий»* [3, с.506] вводит следующий, в котором обнажает сущность приема внешнего заинтересовывания читателя: «*Расспросив Мулло-Рузи, я узнал историю его приятеля»* [3, с.507]. Далее, особой иронией повествуется история несчастной любви Мулло-Вафо, где в описании образа несчастного поэта, есть скрытая насмешка, замаскированная внешней серьезностью: «*<…> несколько лет, учился в медресе», «очень интересовался поэзией и литературой, поэтому вскоре подружился с Шохином», «начал сам писать стихи и свое имя Вафо сделал поэтическим псевдонимом*».

При этом в употреблении прилагательного в описании мнимой возлюбленной Мулло-Вафо, которая должна была быть «*стройная, белотелая, с тонкой талией, <…> со смугловатым лицом, с черными влажными томными глазами, опущенными длинными загнутыми ресницами, с черными изогнутыми бровями, с длинной белой нежной шеей*» [3, с.506] писатель то ли умышленно, то ли в стиле иронической насмешки создает противоречивое описание: «*белотелая, <…> со смугловатым лицом, <…> с длинной белой нежной шеей»*, как бы заранее создав «кривое зеркало», способствующее отражению противоположной коннотации, которая состоит в резкой перемене положительного на отрицательный, как например: *«Вечером ему, наконец, удалось увидеть невесту. <…> лицо было в оспинах и безжизненно, как у покойника; тусклые, словно сделанные из бутылочного стекла глаза и маленький вздернутый нос»* [3, с.515].

Также стилистический эффект иронии усиливается и за счет употребления в контексте антонимичного по значению сравнений в описании мнимой возлюбленной: «*с ротиком наподобие бутона, <…> длинными, до колен, черными, как вороново крыло, волосами»* [3, с.508].

Ирония в данном рассказе не ограничивается только областью стиля, ее функции многообразны и оказывают значимое влияние на идейно-художественную систему мемуаров. При анализе иронии Садриддина Айни становится очевидным, что не только слово, словосочетание и даже предложение передают все оттенки иронического смысла его языка, но и привлекаемые им культурные, ситуативные и психологические аспекты, которые позволяют максимально точно и последовательно расшифровать смысл авторской иронии. Правильному пониманию иронического смысла автору помогает знание реалий жизни, а именно истории и культуры бухарского народа. Говоря об отсутствии негативности в иронии Айни, мы имели ввиду, что комичность, которую изображал писатель часто придавало ситуации также и грустную иронию.

Слово «ходжа» в подаче Айни имеет несколько проявлений. К примеру, иногда это слово приобретает мотив конфликта. Оно проявляется в его воспоминаниях о благоустройстве и развитии селения Соктаре, где: *«Обширные массивы частновладельческой земли принадлежали двум семействам из рода мираконцев, которых называли козибача и мутевалли»* [3, с.12].

Еще одно проявление слова «ходжа» - мотив идентичности и сакральности, который отражается в рассказе: «*Ходжи, в особенности ходжи-мираконцы и гиждуванцы, добывали себе пропитание чтением и писанием целительных молитв. Со всех окрестностей люди*

приводили к ним больных и сумасшедших или приглашали их самих к тяжело больным. Ходжи читали над больными молитвы и таким путем старались добиться «исцеления» [3, с.12].

Слово *«исцеление»* в этом эпизоде автором заключено в кавычки с целью подчеркнуть сарказм по отношению к высокомерию «ходжа» и является проявлением иронии.

О привилегированном положении представителей этого святого сословия, которые всегда имели дополнительные источники доходов, освобождающие их от необходимости заботиться о своем материальном благополучии, сообщают следующие строки: «*Все духовные учреждения этой деревни находились в руках мутевалли, которые принадлежали к богатым землевладельцам из числа мираконских ходжей».*

Странно звучит, последовавшее далее определение: «*Гражданские учреждения были всецело в руках богатых таджиков»* [3, с.12]. Тем самым, писатель еще раз обращает внимание читателя на факт из его же собственной жизни - его принадлежности к высшему сословию – ходжи. Этим С. Айни прямо или косвенно признает приоритет особого сословия потомков «белой кости».

Так, «Воспоминания» ценны также тем, что содержат богатую информацию о наличии в современной Средней Азии особого сословия потомков Пророка (и других мусульманских деятелей, имеющих статус святых). Это находит свое подтверждение в дополнительной информации в тексте о специальных знаках внешнего отличия в именах сословия «ходжа» - «белой кости». Одним из способов выделения человека из потомков «ходжа» - «белой кости» являлось употребление специальных прозвищ, вместо имен употреблялось либо название степени родства, либо титул, либо прозвище. Основу титулов составляли термины: *ходжа, сейид*: «*Назар ба нақли падарам – **Сайид** Муход**хоља,** падари ӯ – **Сайид** Умар**хоља»*** [3, с.4]. Сложность этой формальности состоит в том, что человек мог носить сразу несколько или даже все из названных титулов-названий. Он мог быть «ходжой» и в то же время мог быть «сейидом», т.е. потомком Пророка, как раз то, что мы видим в именах предков самого Садриддина Айни « *Сайид Муходходжа, Сайид Умарходжа*».

По сути это очень важная информация для того, чтобы понять образ мышления автора «Воспоминаний», и мы не должны игнорировать то обстоятельство, что люди сословия «белой кости» имели сакральную природу в глазах простых людей и, несмотря на гонения после революции, согласившись жить по новым правилам, которые были установлены новой властью, потомки этих сословий смогли сохранить многие свои позиции в среде новой элиты.

И нельзя отрицать, что именно бывшие ходжи (хотя бывших ходжи не бывают – М.Дж.) активно принимали законы модернизации нового времени. Так произошло постепенное изменение жизненных стандартов представителей этих сословий и из мелких локальных общин, каждая из которых вела свой особый, замкнутый образ жизни, они стали единым социальным пространством с общими жизненными стандартами, т.е. та социальная ниша, которая в прошлом занимала сословие «белой кости» постепенно исчезала, но в этом вопросе важно понять (об этом свидетельствуют многие моменты из «Воспоминаний», к примеру тоже определение «таджики и ходжи»), что социально-психологические качества, сформировавшиеся у сословия «белой кости» на протяжении веков изменить полностью, а тем более «изъять» безвозвратно невозможно.

При изучении биографии писателя, его эстетических взглядов, мировидения важно учитывать не только его природные, но и генетические, биографические компоненты. И в этом важную роль сыграет онтологии детства, присутствующая в «Воспоминаниях», способная раскрыть процесс формирования ребенка - Садриддина во взрослую личность.

Онтологический аспект детского периода С. Айни в книге раскрывается через его потенциальные связи и отношения, выстраиваемых с окружающей действительностью, таким образом перед нами выявляется смыслообразующий компонент будущей взрослой личности писателя. В этом контексте детство автора книги рассматривается как специфическое бытие, служащее прообразом его будущего содержания. В этой связи детство в «Воспоминаниях» перестаёт быть абстрактным понятием и становится объективной реальностью. Такое исследование даст возможность исследовать социально-философские, мировоззренческие проблемы становления личности писателя. Детство и семья, происхождение и образование

являются важными деталями в образе С. Айни. Заметим, что воспитанием и образованием будущего писателя занимался его отец, который серьезно повлиял на мировоззрение сына.

Следующая функция иронии Айни направлена на проблемы эндогамии в семьях ходжи. Эта норма всегда была (она существует и сегодня – М.Дж.) одной из важных черт привилегированного положения сословия «ходжа» и «сайидов», по которой мужчина из святого сословия должен был брать себе одну жену, желательно из сословия «белой кости», если же девушка из ходжей или сейидов выходила замуж за простолюдина («халкия, фукаро»), то считалась, что брак будет несчастным, болезненным. В «Воспоминаниях» эта информация подтверждается из строк: *«Бобоям чун ин фикрашро ба аҳли дехаи Маҳаллаи Боло маълум мекунад, дарҳол арӯс меёбанд ва яке аз духтарони Ҳамроҳхонро, ки фарзанди сеюми ӯ буда, Зеварой ном доштааст, барои падарам муносиб дидаанд»* [3, с.5]. А кто такой Хамрохон мы уже знаем, что *«барои ӯ* (дедушка писателя – М.Дж.) *дар аввали кор меҳмонхонаи Ҳамроҳхон номеро, ки ҳавлиаш дар ҳамсоягии масҷид будааст, бошишгоҳ қарор додаанд»* [3, с.5]. При определении социального статуса того или иного представителя «белой кости» всегда «...учитывалось происхождение как от отцов, так и по материнской линии...» [18, с.159-160].

Не всегда объектом иронии писатели становится образ жизни и нравы представителей сословия ходжи, зачастую он показывает и положительные их стороны, к примеру, мы узнаем о том, что представители сословия «ходжи» и «сайидов» отличались более высоким уровнем грамотности и тягой к получению образования. В силу своего духовного статуса они всегда имели более высокий уровень образования, чем остальное население. Познание истины и просвещение простого народа рассматривались как обязанность и даже миссия этого сословия: «*Назар ба нақли падарам – Сайид Муродхоҷа, падари ӯ – Сайид Умархоҷа одами хату саводнок буда, аз ҳунарҳои дастӣ дуконбофӣ ва дурудгарро нагз медонистааст. Хусусан дар дурудгарӣ шӯҳрataш дуруст будааст*» [3, с.4]; *«Вақте ки падарам ин қисми саргузашти худро ҳикоя мекард, мегуфт:*

– Ман барои хондан ишқу ҳаваси бисёр доштам, бинобар ин намехостам, ки хонадор шуда аз хондан бозмонам» [3, с.5], и потому неудивительно, что «После установления в Центральной Азии советской власти ... именно «белая кость» стала основой государственного и партийного аппарата, основой местных научных кадров, составила костяк национальной творческой интеллигенции ...» [8, с.30].

Айни использует иронию как метод повествования. Художественное мастерство писателя заключается в том, что его ирония проявляется не только в изображении героев, а также в самой манере изложения текста. К примеру, Айни сообщает о социальной мобильности ходжи, т.е. представители сословия «белой кости» легко снимались с места и переезжали из одного города в другой или даже в сельскую местность. Эту сторону жизни потомков святых он иронично объясняет особенностями ишанской деятельности, к примеру: «*Аҳолии деҳа, <…> ба ӯ рӯ оварда аз номи ҷамоат аз вай талаб кардаанд, ки имоматии масҷид(е)ро,<…> қабул намояд, шояд ба* ***«шарофати ӯ»*** *дар деҳаи онҳо ҳам одамони саводнок пайдо шаванд, чунки имоми собиқашон худ бесавод буда <…> «Ба бобоям ин таклиф маъқул афтодааст»; «Бобоям ба ҳамин мулоҳизаҳо ин таклифро хуш қабул кардааст, барои ӯ дар аввали кор меҳмонхонаи Ҳамроҳхон номеро, ки ҳавлиаш дар ҳамсоягии масҷид будааст, бошишгоҳ қарор додаанд*» [3, с.5].

Иронично описана также и привилегированная свобода ходжей, которым дозволено было нарушать общепринятые нормы поведения потому запрещалось не только применять к ним многие формы наказаний, но и оскорблять их. Правитель не мог без веских причин и без согласия других ходжей казнить потомков Пророка: «Ходжи или сейиды...изъяты во всех случаях от смертной казни и от телесного наказания...» [8, с.126.], т.е. они не отвечали за свои слова и поступки и могли «делать и говорить вещи, за которые в любом случае наказание понесет простолюдин. При подобном отношении любые сумасбродства потомков святых «...принимаются за религиозное исступление, и на пьянство и разврат их ... смотрят с благоговением. Основываясь на таком авторитете, молодые ходжи шатаются по улицам, бьют собак, заглядывают под покрывала женщин, и никто не осмеливается их останавливать...»; что бы они ни делали, жители Средней Азии «...считают их непогрешимыми, как католики папу...» [9, с.191], как например в рассказе «Приговор «суда» и побивание камнями арбакеша» [3, с.728-

738], где обычный арбакеш выкинул с фаэтона пять заносчивых мулл, не захотевших заплатить по договору: «*Некоторые передавали слух в сокращенном виде: «Один арбакеш допустил «сабби наби» - осквернение пророка; говорят, что муллы собираются побить его камнями». Смысл выражения «сабби наби» бухарцам был ясен: основное значение слова «сабб» - ругать кого-либо или бесчинствовать, однако в Бухаре слово это в сочетании с «наби» употреблялось в значении «хулить или осквернять бога и пророка*».

На третий день разнесся слух, что верховный судья арестовал арбакеша, написал с согласия улемов донесение эмиру и теперь ожидает его указа. Лишь только будет получен эмирский указ, как арбакеша побьют камнями на Регистане, или на ослином базаре в Ходжа Нурабаде, или же за городом, на военном плацу» [3, с.730].

Ирония С. Ани имеет культурно-исторический смысл. Так, например, в рассказе «Благородное происхождение с обеих сторон» [3, с.609-615] писатель иронизирует над Абдулло-ходжой, уже окончившего курс учения в медресе и назначенного мударрисом, который настолько выделялся среди людей своим непомерным ростом, что в Бухаре трудно было найти подобно ему высокого человека.

Мастерство С. Айни заключается в том, что все персонажи данного рассказа не только комичны, но и трагичны, и это добавляет к ним реализм, как например, при описании чванства главного героя рассказа:

«Его длинная фигура с огромным свисающим животом напоминала тополь с привязанным к нему большим кувшином. Рыжеватая борода Абдулло-ходжи не казалась особенно большой, но выглядела так, будто с тех пор, как на его лице и подбородке появилась растительность, ее не касались ни ножницы, ни гребень, волосы спутались наподобие фитиля, разделились на прядки, вились и падали вниз, а на концах так закручивались, что напоминали спутанную пряжу» [3, с.609].

«Внешность Абдулло-ходжи тоже вызывала отвращение: глаза его постепенно слезились, слезы стекали по белому безжизненному лицу и, высохнув, застывали на нем. Из носа всегда текло прямо в рот. Однако он не обращал на это внимания. Лишь иногда мударрис, втянув, с шумом в нос воздух, секунду не давал течь слизи. Его сторонники говорили, что он постепенно раздумывает о высоких материях и забывает высморкаться» [3, с.610].

«Но он не отличался вежливостью и скромностью, как его отец и младший брат. По улицам он ходил, ни на кого не глядя (хотя встречный мог быть его старым знакомым), и ни с кем не здоровался» [3, с.610].

«В мечети медресе Абдулло-ходжа обычно стоял в первом ряду рядом со своим отцом, но лишь только начинался намаз, как он на вершок выходил вперед старика.

Некоторые остряки, притворившись непонимающими, спрашивали его в беседе после намаза под входной аркой медресе:

- Сударь, если я не ошибаюсь, во время намаза, вы как будто стояли на четверть впереди его священства, вашего уважаемого отца, хотя согласно шариату, вам следовало стоять рядом. Конечно, вы большой ученый и ничего не делаете, не согласовав своих поступков с шариатом. Однако для таких невежд, как мы, причины этого непонятны. Если вы объясните нам их, мы будем очень польщены вашей любезностью. Если же нам все это показалось и на самом деле вы не стояли впереди святейшего сосредоточия надежд, то, надеюсь, вы нас простите, ведь милосердный бог также прощает ошибки своих рабов…

Почтительная форма вопроса была приятна для благородных ушей Абдулло-ходжи, фигура его еще больше против обычного потянулась вверх, щеки надулись от самодовольного смеха. Однако вспомнив, что солидному человеку не пристало смеяться, он, с трудом сдержавшись, приступил к объяснению.

- Вы не ошиблись, я действительно во время намаза стоял впереди отца, - ответил Абдулло-ходжа. - Мой поступок соответствует шариату и обычаям, - продолжал он, - потому что мои познания несомненно выше познаний моего отца. И по происхождению я тоже выше него. Отец мой лишь со своей отцовской стороны является сайидом и благородным, я же считаюсь сайидом и со стороны отца, и со стороны матери. Моя мать происходит из рода саманидов, и никто не сомневается, что эта династия принадлежит к сайидам, поэтому я могу называть себя благородным с обеих сторон. Таким образом, я имею

перед отцом преимущество и по знаниям, и по происхождению. Известно, что каждому необходимо и даже обязательно оберегать свою честь. Соблюдение равенства ряда во время намаза – это установление религии, но когда оно приходит в противоречие с необходимостью, то человек умный и ученый, конечно, скорее будет подчиняться необходимость. Вот на каком основании я совершенно сознательно стал впереди отца…» [3, с.610-611].

Иронизируя над высокомерием Абдулло – ходжи, писатель одновременно показывает и хорошее, и плохое, ставит перед обществом труднейшие философские вопросы, и с первых страниц вызывает у читателя интерес своей особой стилистикой написания. Он тонко и чувственно высмеивает человеческое самолюбие, и делает так умело, что в одно время и смешно, и грустно за несчастного Абдулло – ходжи, которому постоянно задавали один и тот же вопрос, хотя отлично знали, что саманиды не имели никакого отношения к роду пророка – сайидам – и происходили от балхских таджиков, а не от арабов, но никогда не говорили ему этого. Они не хотели лишать себя удовольствия поразвлечься шутками на его счет в часы вечернего отдыха перед последним намазом, когда беседы мулл под входной аркой бывают особенно горячими.

В заключении можно сказать, что Садриддин Айни пользовался иронией как стилистическим приемом, отражающим его отношением к старому, новому, будущему. Ирония Айни предельно многообразна, как с точки зрения авторской эмоциональности, так и с точки зрения предмета изображения.

Таким образом, выдвинутая в начале статьи гипотеза подтвердилась: Ирония в тексте «Воспоминаний» имеет философский характер, причиной которой главным образом, становится социальный абсурд. Таким образом, писатель высказывает субъективное мнение, обладающие скрытым смыслом.

Автор статьи рассматривает иронию в прозе С. Айни не только как прием искусства, но и как принцип мышления, философии и бытия. Данное мнение, дает основание утверждать, что ирония в «Воспоминаниях» довольно четко выявляет мировоззренческую позицию автора произведения.

Рецензент: ***Хошимова Х.*** – кандидат филологических наук, ИЯЛ НАНТ.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Абашин С.Н. Суфизм в Средней Азии: точка зрения этнографа / С.Н. Абашин // Вестник Евразии. - Москва, 2001. – №4. - С.117-141.
2. Абашин С.Н. Геллнер, «потомки святых» и Средняя Азия: между исламом и национализмом / С.Н. Абашин // Ab Imperio, 2004. – №3. - С.543-544.
3. Айни, С. Воспоминания [Текст] / Пер. с тадж. А. Розенфельд; Изд. подгот. А. Розенфельд [и др.]; [Акад. наук СССР. Лит. памятники]. – М.-Л.: Изд-во Акад. наук СССР. [Ленингр. отд-ние], 1960. - 1087 с.
4. Балашов, С.Н. Когнитивная природа иронии: парадигма моделей в сопоставительном описании: на материале английских художественных произведений XX века и их русских переводов [Электронный ресурс]: дис... канд… филол… наук / С.Н. Балашов. – Екатеринбург: РГБ, 2007. – 165 с.
5. Бахтин, М.М. Вопросы литературы и эстетики [Текст]: Исследования разных лет / М.М. Бахтин. – М.: Худож. лит., 1975. - 502 с.
6. Борев, Ю.Б. Эстетика / Ю.Б. Борев. - 3-е изд. - М.: Политиздат, 1981. - 399 с.
7. Брагинский, И.С. Исследования по таджикской культуре [Текст]: (К проблеме межлитературных связей народов Сов. Востока) / И.С. Брагинский; АН Тадж. ССР. – М.: Наука, 1977. – 287 с.
8. Бушков В. Микульский Д. Этнокультурные особенности таджикского народа и их влияние на современную общественно-политическую жизнь / В.Бушков // Центральная Азия. - 1996. - №6. - С.30.
9. Валиханов, Ч.Ч. О состоянии Алтышара, или Шести восточных городов китайской провинции Нан-лу (Малой Бухарин), в 1858-1859 годах / Ч.Ч. Валиханов Избранные произведения. - М., 1987. – С.191.
10. Вольтер. Эстетика [Текст]: статьи, письма, предисл. и рассуждения / сост., вступ. ст. и коммент. В. Я. Бахмутского; пер. Л. Золониной и Н. Наумова; стихотворный пер. Э. Линецкой. – М.: Искусство, 1974. - 390 с.
11. Гончарова, Н.Н. Когнитивные основания интерпретации иносказания на уровне дискурса (на материале англоязычных художественных текстов): автореф. дис. … канд. филол. наук / Н.Н. Гончарова. - М., 2001. - 24 с.
12. Дынник, В. Ирония / В.Дынник // Литературная энциклопедия: В 11 т. Т. 4. – М.: Изд-во Ком. акад., 1930. - С.571-580.
13. Желтухина, М.Р. Комическое в политическом дискурсе: На материале немецкого и русского языков: дис. ... канд. филол. наук / М.Р. Желтухина. - Волгоград, 2000. - 250 с.
14. Кармышева, Б.Х. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана [Текст]: По этногр. данным / Б.Х. Кармышева. - М.: Наука, 1976. - 322 с.

15. Кьеркегор, С. О понятии иронии [Текст] / С. Кьеркегор; пер. с дат. А. Коськовой, С. Коськова // Логос. - 1993. - № 4. - С.179.
16. Осовский, О. Е. Ф. Рабле Карнавал и карнавальная культура в работах М.М. Бахтина 1930-1950-х гг. / О.Е. Осовский // Диалог. Карнавал. Хронотоп. – 2002. – №1.
17. Петрова, О.Г. Языковое и экстралингвистическое в иронии как компоненте идиостиля писателя (на материале произведений У.М. Теккерея и Ч. Диккенса): автореф. дис. … канд. филол… наук / О.Г. Петрова. – Саратов, 2010. – 18 с.
18. Сухарева, О.А. Потомки Ходжа Ахрара / О.А. Сухарева // Духовенство и политическая жизнь на Ближнем и Среднем Востоке в период феодализма. - М., 1985 – С.159-160.
19. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. – 2-е изд. – М.: Сов. энцикл., 1983. – 1600 с.
20. Стогний И.С. Некоторые приемы воплощения иронии в музыке / И.С. Стогний // Семантика музыкального языка: Материалы науч. конф., 2005 г. Вып. 3. – М., 2006. – С.158-164.
21. Третьякова Е. Ирония в структуре художественного текста / Е. Третьякова // Relga [Электронный ресурс]. - 2000. - № 19 (73).
22. Фархитдинова О.М. Ирония: проблема определения и роль в философском познании: автореф. дис. … канд. филос… наук / О.М. Фархитдинова. – Екатеринбург, 2004. – 28 с.
23. Эстетика: Словарь / Под общ. ред. Беляева А.А. и др. - М.: Политиздат, 1989. – 447 с.

ХОРИҚАИ КИНОЯ ДАР НАСРИ С. АЙНӢ

Дар мақола аввалин бор фикру андешаҳо оиди киноя дар насри С. Айнӣ, аниқтар – аз рӯи маводи «Ёддоштҳо» баён карда шудаанд. Киноя аз ҷониби муаллифи мақола ҳамчун омиле баррасӣ мегардад, ки фалсафаи мавқеи ҳаётии Садриддин Айниро ифшо менамояд. Аз рӯи ақидаи муаллифи мақола, киноя С. Айнӣ дар матни бадеӣ лаҳазоти тақдирсози таърихро инъикос менамояд, ки дар воқеияти кӯҳна бо воқеияти нав рӯ ба рӯ мегардад. Агар дар фарҳанги Шарқ хориҷи киноя бо тамасхур, танқид, нобоварӣ, инкор алоқаманд гардад, онгоҳ дар мақолаи мазкур муаллиф дар таҳлили худ ба таърифи сократи киноя такя менамояд, ки ӯ Сократ онро ҳамсафари аслии фалсафии пурсидан меҳисобид. Мақсади мақолаи мазкур – азхудкунии гуногуншаклии зоҳиршавии киноя дар «Ёддоштҳо» -и Садриддин Айнӣ мебошад. Мубрамияти кори мазкур дар зарурияти азхудкунии табиати киноя ҳамчун хориҷаи бисёрчена мебошад, ки фалсафаи мавқеи ҳаётии Садриддин Айниро тавсиф менамояд. Аз рӯи ақидаи муаллиф,объекти асосие, ки нависанда онҳоро мазаммат менамояд – намояндаи табақаи хоҷа, феълу хӯи онҳо, махсусияти муносибати онҳо нисбати ҳаёт, муҳит мебошад. Натиҷаи таҳлили қиссаҳои «Ёддоштҳо» нишон дод, ки Садриддин Айнӣ аз киноя ҳамчун усули услубшиносӣ истифода мебурд, ки муносибати ӯро нисбат ба пештара, нав ва оянда инъикос менамояд, дар насри нависанда он ҳам аз ҷиҳати эҳсосоти муаллифӣ ва ҳам аз нуқтаи назари предмети тасвир гуногуншакл мебошад. Ҳамин тариқ, муаллифи мақола, чунин фарзияро пешниҳод месозад, ки киноя дар матни «Ёддоштҳо» дорои вижагиҳои иҷтимоӣ буда, сабаби он ҳарзаи иҷтимоӣ мебошад. Чунин ақида водор месозад чунин хулосабарорӣ намоем, ки киноя дар «Ёддоштҳо» хеле аниқ возеҳ мавқеи ҷаҳонбинии муаллифи асарро ошкор месозад.

Калидвожаҳо: киноя, наср, адабиётшиносӣ, «Ёддоштҳо», масоили эндогамия, майл ба бадастории маълумот, озодии афзалиятдошта, ҷанбаи онтологии даврони кӯдакӣ.

ФЕНОМЕН ИРОНИИ В ПРОЗЕ С. АЙНИ

В статье впервые излагаются мысли об иронии в прозе С. Айни, конкретно – на материале его «Воспоминаний». Ирония автор статьи рассматривается как фактор, раскрывающий философию жизненной позиции Садриддина Айни. По мнению автора статьи, ирония С. Айни в художественном тексте отражает поворотные моменты истории, когда старая действительность сталкивается с новой действительностью. Если в восточной культуре феномен иронии связывается с насмешкой, критикой, скепсисом, отрицанием, то в данной статье, автор в своем анализе опирается на сократовское определение иронии который считал ее спутницей подлинного философского вопрошания. Цель работы - осмыслить разнообразия проявлений иронии в «Воспоминаниях Садриддина Айни. Актуальность данной работы видится в необходимости осмысления природы иронии как многомерного феномена, характеризующегося философию жизненной позиции С. Айни. По мнению исследователя, основным объектом, над которым иронизирует писатель - это представители сословия ходжа, их нравы, особенности их отношения к жизни, окружающим. Результат анализа рассказов «Воспоминаний» показал, что Садриддин Айни пользовался иронией как стилистическим приемом, отражающим его отношением к старому, новому, будущему, в прозе писателя она предельно многообразна, как с точки зрения авторской эмоциональности, так и с точки зрения предмета изображения. Таким образом, автор статьи, данной работой, выдвигает гипотезу о том, что ирония в тексте «Воспоминаний» имеет социальный характер, причиной которой главным образом, становится социальный абсурд. Данное мнение, дает основание утверждать, что ирония в «Воспоминаниях» довольно четко выявляет мировоззренческую позицию автора произведения.

Ключевые слова: ирония, проза, литературоведение, «Воспоминания», проблемы эндогамии, тягой к получению образования, привилегированная свобода, онтологический аспект детства.

THE PHENOMENON OF IRONY IN THE PROSE OF S. AINI

The article for the first time expounds the thoughts about irony in the prose of S. Aini, specifically - on the material of his “Memoirs”. Irony is considered by the author of the article as a factor revealing the philosophy of Sadriddin Aini's position in life. According to the author of the article, the irony of S. Aini in the literary text reflects the turning points of history, when the old reality collides with the new reality. If in Eastern culture the phenomenon of irony is associated with

mockery, criticism, skepticism, denial, then in this article, the author in his analysis relies on the Socratic definition of irony, who considered it a companion of genuine philosophical questioning. The purpose of the work is to comprehend the variety of manifestations of irony in the “Memoirs of Sadriddin Aini. The relevance of this work is seen in the need to comprehend the nature of irony as a multidimensional phenomenon, characterized by the philosophy of the life position of S. Aini. According to the researcher, the main object over which the writer sneers is the representatives of the Khoja estate, their mores, especially their attitude to life and others. The result of the analysis of the stories "Memoirs" showed that Sadriddin Aini used irony as a stylistic device, reflecting his attitude to the old, new, future, in the writer's prose it is extremely diverse, both from the point of view of the author's emotionality and from the point of view of the subject of the image. Thus, the author of the article, with this work, puts forward a hypothesis that the irony in the text of "Memoirs" has a social character, the cause of which is mainly the social absurdity. This opinion gives grounds to assert that the irony in “Memoirs” quite clearly reveals the ideological position of the author of the work.

Key words: irony, prose, literary criticism, “Memories”, problems of endogamy, craving for education, privileged freedom, ontological aspect of childhood.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Мурувватиён Ҷамила Ҷамол*** – Институти забон ва адабиёти ба номи А.Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, ходими илмии шуъбаи адабиёти муосир. **Суроға:** 734025, ҶумҳурииТоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 21. E-mail: **Alika-xan@mail.ru.** Тел.: **(+992)93-760-22-33**

Сведение об авторе: ***Мурувватиён Джамила Джамол*** - Институт языка и литературы им. А. Рудаки Национальной академии наук Таджикистана, кандидат филологических наук, научный сотрудник отдела современной литературы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 21. E-mail: **Alika-xan@mail.ru.** Тел.: **(+992)93-760-22-33**

Information about the author: ***Muruvvatiyon Jamila Jamol*** **-** Institute of Language and Literature. A. Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Candidate of Philological Sciences, Researcher, Department of Contemporary Literature. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 21. E-mail: **Alika-xan@mail.ru.** Tel.: **(+992) 93-760-22-33**

УДК: 801.34

ЖЕНСКИЙ МИР ГЛАЗАМИ ПИСАТЕЛЕЙ - МУЖЧИН: ТЕМАТИКА, ПРОБЛЕМЫ ТИПОЛОГИИ

Субхонкулова С.А.
Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни

В таджикской литературе XX1 века, как и в любой другой национальной литературе, заметным явлением становится проза, посвященная женскому миру. На прилавках книжных магазинов появилось немало книг авторов – женщин, привлекающих читателя не только ярким смысловым оформлением, но и громкими названиями. Произведения не только читаются легко из-за простоты стиля изложения, но и горячо обсуждаются в сети Интернета, что свидетельствует о еще одной новой тенденции – сетевой литературе. Однако собственно научных работ о современной женской прозе в таджикском литературоведении практически нет, если только не говорить об исследованиях, посвященных анализу творчества той или иной писательницы.

При анализе женской темы в литературе важно обратить внимание на подход к данной теме со стороны авторов – мужчин и авторов – женщин. Вырисовывается интересная деталь – в таджикской литературе XX века женская тема затрагивается в основном в творчестве авторов - мужчин. Данная проблема изображена ими по-особому, но на наш взгляд, наиболее показательным для решения данной проблемы является, все же, женское творчество.

Современная женская проза в таджикской литературе, как и в русской, заявила о себе в конце 1980-х - начале 90-х гг. Как отмечает Воробьева Н.В., «это далекое от терминологической точности понятие стало едва ли не самым частотным в русской литературе и критике рубежа 1980-1990-х годов, а в 2000-е годы вошло в учебники по современной литературе: от вузовских (…) до школьных» [2], однако до сих пор исследователи не определили статус женской прозы в современном литературном процессе.

В мировой литературе тема, связанная с женской проблемой, на протяжении веков вызывает горячие дискуссии. Своим особым подходом к социальной теме, она плавно из общественной сферы выдвинулась в область литературоведческих, философских, социологических, исторических, культурологических, экономических и даже юридических исследований. Как показывает анализ теоретического материала, в мировом литературоведении ученые женскую прозу в основном рассматривают в аспекте гендерного подхода, однако в таджикском литературоведении данное определение еще не прозвучало, на что имеются свои субъективные и объективные причины. Хотя следует заметить, что в последние годы все чаще в трудах таджикских ученых наблюдается попытка изучить образ женщины, ее положение в современном обществе, в социуме, особенности характера и миропонимания.

Данной теме наряду с литературоведами особое внимание уделяют философы, социологи, психологи и лингвисты. В современной филологии важное место занимают монография А.В. Кирилиной «Гендер: лингвистические аспекты» [4], монографии М. Михайловой «Внутренний мир женщины и его изображение в русской женской прозе Серебряного века» [14], «Лица и маски русской женской культуры Серебряного века» (1998), «Писательницы Серебряного века в литературном контексте эпохи», 2001, а также кандидатские диссертации Е.Е. Пастуховой [6], Н.В. Воробьевой [2], Е.В. Лазаревой [5], Н.И. Горбуновой [3] и др.

В таджикской литературе, по мнению известного таджикского критика - литературоведа Абдухолика Набави: «начало профессиональной женской прозы связано с именем Муаззамы Ахмадовой» [15], однако данная проблема таджикскими литературоведами изучена пока еще недостаточно. Как справедливо отмечает Н.А. Шоева: «Исследование годами темы образа женщины в таджикской литературе довлеет к идеологическому подчинению, комментирует и разъясняет благородство женщины и ее человечность в соответствии с идеологией советского времени» [7].

Одним из первых и наиболее полных исследований является диссертация М. К. Гаффаровой «Духовный облик женщины советского Востока», исследование, осуществленное на основе книги А. Бабеля «Женщина и социализм», в котором духовный образ советской

женщины Востока исследован и раскрыт с учетом социализированных мыслей и откровенно классового отношения» [9].

Создание художественного образа женщины в литературе народов Востока уходит своими корнями вглубь веков. Так, например, в 1986 году И.С. Брагинский в предисловии к изданию «Энциклопедии персидско-таджикской прозы» на русском языке, подготовленной в 1986 году Ю.Салимовым и А.З.Дун, куда вошли «Кабуснаме», «Синдбаднаме» и «Семь приключенческих произведений народной литературы)», отметил особенность художественного изображения женского образа в произведения персидско-таджикской прозы.

Особо следует отметить заслугу Айни в создании образа женщины в таджикской литературе: в 1927 году в центре внимания общественности стал женский вопрос о раскрепощении женщины в Средней Азии. В своих романах «Дохунда» (1930) и «Рабы» (1934) Садриддин Айни впервые в таджикской литературе вводит новые женские типы, такие, как Гульнор, Мухаббат или комсомолка Фатима, - типы женщин-героинь, верных подруг, самоотверженных борцов и талантливых строителей новой жизни.

Женским образам в творчестве С.Айни посвящали свои работы Рахим Хашим [8], М. Шевердин в статье «Социальная повесть Востока», где осуществлен обстоятельный анализ повести «Одина». Этой же проблеме посвящена статья литературоведа С. Аминовой «Образ женщины-борца в творчестве Садриддина Айни» [1].

В трудах М. Шукурова, А. Сайфуллоева, С.Табарова и других литературоведов кратко рассмотрены женские образы в повести «Одина». З.Г.Османова в исследовании «Художественная концепция личности в литературе советского Востока» признает типичными образы Гульбиби и Бибиоиши [16].

В начале сороковых годов Джалол Икрами рассмотрел вопрос о женской свободе в повести «Зухра», которая вызвала противоречивые мнения в таджикском литературоведении, по причине того, что это произведение не смогло полностью отобразить «настоящие образы людей социалистического времени» [10]. Этому рассказу были посвящены статьи Ш. Хусейнзаде, который принципиально не рассмотрел основной вопрос произведения - вопрос женской свободы, так как литературовед считал нежелательным описание писателем недостатков социалистического общества, М. Шакури в статье «Психолог и ценитель чувств» отметил попытки писателя охватить вопрос женской свободы.

Важно отметить, что женская тема в таджикской литературе всегда была в центре внимания поэтов, прозаиков, ученых, однако конкретно проблема женского счастья/несчастья не становилась предметом отдельного анализа и исследования таджикского литературоведения.

Изучению женских образов в персидско-таджикской средневековой народной литературе посвящены работы Ю.Салимова, А.Акрамова, К. Чиллаева, К. Восиева, А. Джалолова, Г. Валиева и др.

Профессор Дж. Бобокалонова в статьях «Женщины и время», «Образ женщин в книге царей» анализирует женские образы в «Шахнаме» Фирдоуси. Этой же теме посвящена работа - монография Д.С. Гиунашвили, Г. Инсофпур, М. Иттиходия, М. Шукуров и других современных литературоведов.

Женский вопрос изучался в диссертации Г. Шарофзода, где рассматривается эволюция образа женщины в прозаических произведениях и народных романах персидско-таджикской литературы XI-XYII вв. Ученый в своей работе раскрывает поэтику женских характеров на различных уровнях контаминации художественно-эстетического мышления в пределах персоязычной народной литературы. Особенностью ее работы является то, что исследователь посредством женских характеров раскрывает особенности общественных отношений, характер культуры определённого исторического периода, соотношение реальных и метафизических духовных ценностей.

А. Шоева в диссертации «Проблема женской эмансипации в повестях современных таджикских писателей» рассматривает тему женской эмансипации в таджикских повестях, впервые в таджикском литературоведении изучает женский образ в таджикской литературной мысли, специфические особенности описания женщины в таджикских повестях, вопрос свободы женщины (эмансипации) по сравнению с теорией школы благородного происхождения женщины (феминизм) в контексте новейшей таджикской литературы с выборочным анализом

повестей, даёт оценку женской темы и ее человеческого самосознания на примере повестей известных таджикских писателей, определяет основные особенности мастерства и мышления писателей при изображении женских образов. В данной диссертации впервые методом сопоставительного анализа подробно рассмотрено идейное содержание и специфика изображения писателей в признании человеческих особенностей характера женщины, посредством этого раскрыты различные точки зрения и изобразительное мастерство писателей.

Особое место в определении места и роли женской темы в таджикской литературе занимает докторская диссертация А.А. Абдулназарова «Танатологические мотивы в таджикской литературе XX – XXI вв.» , который, разрабатывая термин «танатологический мотив» для таджикского литературоведения посвящает отдельные главы диссертации теме «Женский облик смерти в современной таджикской литературе» (глава II), где впервые рассмотрен женский вопрос в литературе XX века как обобщающий символ возрождения души и духовной смерти, мотив смерти в сюжете повести «Нидо» Нигины Мамаджановой.

Одна из излюбленных тем, посвященных женщинам – тема материнства. Данная тема имеет множественно культурных и индивидуальных вариантов, и это позволяет говорить о ней как о категории, претендующей на изучение как самостоятельной проблемы. По-настоящему глубоко и полно тема матери зазвучала в рассказе Равшана Махсумзода «Материнское сердце» [12] поражает умение писателя ярко, эпически показать материнскую любовь, внутреннюю силу женщины, сумевшей «зацепиться за жизнь» ради того, чтобы узнать о том, что ее сын жив, и только дождавшись его, она засыпает вечным сном.

Рассказ повествует о последних днях матери, которая уже год хворает и не может встать с места. Из-за боли в позвоночнике она была прикована к постели, ноги перестали слушаться. Все, что ей оставалось – это смотреть в окно - на вершины горы Сурх, ее потускневшие уставшие глаза уже знали наизусть каждый камень и кустик. Она узнавала их сердцем, чувствовала их запах. Каждый раз, как только наступал закат, материнское сердце заполнялось черной пеленой, ожидание сына превращалось в тяжкую муку, сердце обливалось кровью. Но как только утром, лишь появится солнышко, она опять начинала ждать, солнечные лучи вселяли надежду, и с самого утра до вечера, не отрывая глаз с горы, мать, не уставая ждала своего сына. Она прекрасно знала, что дорога сына лежит мимо этой горы. Но сына как не было, так не было. Так, в ожидании сына, мать провела сотни дней, она не сводила глаз с той горы, с досадой думая о том, что вначале ее болезни сельский врач приходил навещать ее чаще, а теперь и его нет.

Рассказ заканчивается тем, что чтобы облегчить учесть матери, которая ради того, чтобы дождаться сына, цеплялась за жизнь, муж женщины и врач солгали ей, сказав, что сын вернулся и в данный момент, уставший спит в другой комнате:

«- Мой Асад вернулся? – вздрогнула тетушка Адолат.

- Да, вот вернулся Асад, а ты целый день спишь, - не отрывая с дочери глаз, быстро ответил дядя Аслам.

- Вернулся?

- Да! – не подавая виду, поддержал доктор.

- Где он?

- Долго сидел рядом с тобой, а ты никак не просыпалась. Уставший, после дороги спит, в последней комнате. Разбудить? – сказал дядя Аслам.

Мать от радости приподнялась с места и сказала:

- Наконец-то… да буду я его жертвой… Слава тебе, Всевышний, что услышал меня, это было мое последнее желание… Теперь могу уйти со спокойной душой.

- Разбудить его? – повторил дядя Аслам.

- Если спит, то не мешайте ему. Пусть отдыхает. Долгая дорога, устал, наверное. Мой мальчик намучался, - сказала она и, повернувшись на бок, заснула вечным сном» [12].

Образ матери необходимо изучить как особое литературное явление, имеющее важное место и в классической литературе, и в современной. В образе матери представляется понимание подлинно традиционного образа женщины – это своего рода национально культурный символ. Что в русской литературе, что в таджикской литературе образ-символ матери существовал всегда как эмблема эпохи. К примеру, в рассказе «Дочь Бухары» (1994)

русской писательницы, сценариста, Улицкой Людмила Евгеньевны (род. 1943), ставшей первой женщиной — лауреатом премии Русский Букер (2001). Лауреатом премии Большая книга, также описана жертвенность матери. События в рассказе «Дочь Бухары» происходят после войны в Москве, когда люди еще не пришли в себя от войны, и именно в этот период в семье старого доктора появляется невестка из Востока: «...во двор въехал «опель-кадет» и остановился возле калитки докторского дома», из которой вышли Дима и Бухара - «красавица» (так назвал Дима свою жену). Бухара родила Дмитрию дочь, которую они назвали Милочкой, но сразу же после появления ребенка в доме отец Димы – доктор увидел, что девочка была отечная, вялая, у нее наблюдалась мышечная расслабленность и полное отсутствие хватательного рефлекса. После смерти отца Дмитрий отвез Милочку в Институт педиатрии, где поставили диагноз «классический синдром Дауна»:

«После пятиминутной беседы Дмитрию стало ясно, что ребенок безнадежен, что никакая медицина никогда не сможет облегчить его участи и единственное благо, которое посылает природа для смягчения этого несчастья, - такое анатомическое строение носоглотки, при котором неизбежны постоянные простуды, сопряженные с этим воспаления легких и, как следствие, ранняя гибель. Вообще, утешил академик, дети эти редко доживают до совершеннолетия.

На возвратном пути неполноценная девочка безмятежно спала, красавица мать прижимала к себе свою драгоценность с такой углубленной важностью, что Дмитрий напряженно думал, вполне ли поняла его жена весь невообразимый ужас происшедшего, и не решался ее об этом спросить» [19].

Муж ушел: «возвращаясь домой испытывал привычное ежевечернее отчаянье, и жена его, так сильно прилепившаяся к дочери, что черты Милочкиной неполноценности как бы проникали и в нее, становилась ему все более чуждой» [19], наконец, ушел к крупнопористой, круто завитой и толстоногой операционной сестре - Тамаре Степановне, оставив Бухару один на один в большом чужом городе с больной дочерью, которая даже в восемь лет множество вещей «знала на вид, на запах и на ощупь. Только слов произносила немного, и произношение было странное, как будто гортань ее была создана для другого языка, нездешнего» [19]. Жизнь в чужом городе теперь для Бухары стала невыносимой: «Круто изменилась жизнь. Прежнее жадное любопытство соседей к Бухаре и ее дочери, подогреваемое высотой забора и их полной отчужденностью, теперь сменилось агрессивным желанием потеснить пришелицу, «уплотнить», как тогда еще говорили. Были написаны безграмотные и убедительные бумаги в райжилотдел, в милицию и в некоторые иные организации, не чуждые проблемам распределения жилплощади. Однако времена уже стояли прогрессивные, ни выселить, ни даже потеснить их не удалось, хотя участковый милиционер Головкин к ним все-таки приходил - посмотреть, что там за комнаты у соломенной вдовы.

Дохлые кошки со всей округи постоянно перекидывались через высокий забор Бухары, но она не была брезглива, выносила кошек на помойку, а если дохлятину находила Милочка в мамино отсутствие, то она рыла в углу садика, под большим дубом, ямку, хоронила там кошку и устраивала на могиле секретный подземный памятник: под осколком оконного стекла раскладывала цветные бумажки, головки толстых золотых шаров, фольгу, камешки» [19].

Бухара сделала все для того, чтобы дочь стала счастливой: устроилась работать в школу для отсталых детей, сопровождала ее везде, старалась научить готовить, держать иголку в руках, свозила дочь на родину и привезла оттуда травы и различных сухих фруктов, выдала замуж за такого же больного человека. Сразу после свадьбы Бухара уехала на родину: «Она давно уже решила, что уедет умирать к старшему брату в Фергану, чтобы Милочка не видела ее смерти и постепенно бы про нее забыла. Память у Милочки была небольшая, долго не держала в себе ни людей, ни события» [19], и там умерла, и, казалось бы, что жизнь для ее дочери и зятя должна была быть кончена, ведь они должны были скоро умереть, но они были счастливы. Григорий каждый день провожал Милу до остановки и встречал ее: «...они шли по улице, взявшись за руки, маленькая Милочка на каблуках, в девичьем розовом платье Бухары, и ее муж, большеголовый Григорий с поросшей пухом лысиной, оба в уродливых круглых очках, выданных им бесплатно, - не было человека, который не оглянулся бы им вслед» [19]. Многие показывали на них пальцем и даже смеялись. Они не замечали зло, исходящее от людей, хотя

им должны были завидовать многие здоровые люди, так как у них было то, что есть ни у каждого: «Брак их был прекрасным. Но в нем была тайна, им самим неведомая: с точки зрения здоровых и нормальных людей, был их брак ненастоящим» [19].

Л. Улицкая показала образ сильной восточной женщины-матери, способной на самопожертвование ради дочери, и что привлекает нас в ее рассказе - она описала с виду хрупкую и слабую женщину Востока, в которой есть внутренняя сила, стойкость и способность «держать» удары судьбы. Бухару не сломили трудности, преграды, предательство мужа и болезнь дочери. Женщина, когда-то случайно оказавшаяся далеко от своей родины, достойно прошла путь, который ей был послан свыше, она выдержала экзамен судьбы. Главный смысл ее жизни – материнство.

Эти два рассказа посвящены образу матери, материнской жертвенности. И Равшан Махсумзод и Л.Е. Улицкая изобразили образ матери объемно, полно, реалистически. При небольшом объеме рассказа, авторы – и таджикский писатель, и русская писательница смогли показать образ матери - мученицы.

Примечателен и тот факт, что Л. Улицкая в самом начале рассказа подчёркивает особенности её воспитания как женщины Востока. Всю дальнейшую жизнь Бухары можно назвать великим подвигом 22-летней женщины-матери во имя будущего своего ребенка.

Однако несмотря на доминирование «материнской» темы и образа матери в таджикской культуре, образ матери как литературная категория остается практически не исследованным в науке.

Среди всего многообразия тем в творчестве таджикских писателей и поэтов образ матери – тема особая, яркая и трепетная, видимо, играющая очень важную роль в жизни и судьбе самих авторов. Тема матери прослеживается во многих произведениях, как прозаических, так и поэтических.

В героине рассказа «Домохозяйка» Уруна Кухзода [11] реализована сущность известного женского образа мировой классики- хитроумного идальго Дон Кихота Ламанчского домашней, спокойной и исполнительной женщины-матери, бескорыстно и щедро любящей свою семью, о чем свидетельствует уже начало повествования: «В этом доме каждое утро раньше всех просыпаются она и радио. Каждую ночь позже всех засыпают она и радио».

Рассказ интересен тем, что Урун Кухзод только глаголами показывает нам будничное состояние женщины: Женщина каждое утро, «проснувшись раньше всех», «поправит сползшее с младшенького одеяло и бесшумно выходит во двор», «Как только она выходит во двор, начинает работать радио», «мать без перерыва хлопочет по хозяйству», «Умываясь холодной водой», «Взяла ведро и пошла к хлеву. Бросила охапку сена в ясли, села на корточки и принялась доить корову», «Мать отнесла молоко в дом, взяла два других ведра и пошла за водой к канаве», «Она, поочерёдно погружая до половины вёдра в канаву, поболтала ими туда-сюда в воде, чтобы развести в стороны муть и грязь, лежащую на поверхности, и набрала «чистой воды»», «подвязала пояс и, открыв дверцу печки, вымела из неё золу, сгибая и ломая сырые ветки, она положила их внутрь, снизу подложила для растопки сухие щепки и подожгла спичкой», «Разбудила», «положила», «поставила», «принялась мести двор», «вывела», «погнала», «Мать и сын, накрошив в чашку с молоком лепёшки, поели», «Собрала на веранде грязное бельё», «снова пошла за водой. Поколола дрова, разожгла очаг, поставила греть воду. Почти половину грязного белья положила в таз, замочила его, посыпав сверху стиральным порошком», «Она выпекла все лепёшки в два захода», «Мать подоила корову. Принесла молоко, налила его в кринку и подвесила кринку на веранде, чтоб молоко к утру не прокисло. Пересмотрев по одной все постиранные вещи – у одной шов разошёлся, у другой – пуговицы не хватает, у третьей – воротник порвался, она достала нитки с иголкой и, закончив чинить одну вещь, обрывала зубами нитку и принималась за другую» и т.д.

В результате анализа этих рассказов мы видим устойчивую традиционную преемственность в описании образа матери в литературе с уклоном к реализму, эпическому способу отображения действительности. Привлекателен конец рассказа «Домохозяйка», где образ матери напоминает образ родины:

«Дом уснул. Только она не спала, вещи латала, а радио говорило и передавало концерт. И когда радио, закончив программу, пожелало слушателю спокойной ночи, она перестала работать и, не переодеваясь, легла под одеяло.

Так прошёл день матери-домохозяйки, один день сельской матери-таджички, прошёл, как и все остальные дни её жизни.

Только она не знает, что в официальных списках числится как безработная, и, уронив голову на подушку, засыпает» [11].

В «Доме невесты» Сорбона [18] героиня рассказа - Малака поднимается на еще более высокую ступень женского самопожертвования, посвятившая свою жизнь тоске по умершей дочери, с утра до вечера, проводя время на ее могиле. Каждое утро Малака с веником и кувшином с водой выметала каждую соринку, веточку, каждый листочек, каждую пылинку, поливала все цветы и даже траву на могиле дочери. Усыпальница дочери расположена посреди вечного и постоянно обновляющегося городка, где каждый, рано или поздно, найдёт свой последний приют. «Кто так обидел тебя? Кто оскорбил?» - спрашивает мать и внимательно смотрит на дочь, которая, кажется, вот-вот ей ответит. Она уже готова говорить, глаза смеются, рот полуоткрыт, вот сейчас, сейчас зазвучит ее голос, но нет… Что-то мешает ей, что-то сдерживает. И Малака начинает придумывать ответы: «Не уберегла, мама… И теперь не знаешь… Так случилось, мама…». Малака в отчаянии щиплет себя, бьёт по коленям, царапает лицо, стонет, плачет, но и это не помогает. Она очень хочет, чтобы фотография дочери ожила, заговорила… Она тянет руки к небесам, со слезами просит, умоляет Бога об этом, но помощь не приходит; она мечется, как подбитая птица, и нутро опустошается, словно выгорает дотла. Открестившись от всего сердца, - от людей, от неба, от Солнца и Луны, от всего мира, она уже не верит ни во что, объявляет войну всему на свете. И когда ее мольбы не доходят до горных высот, опускает голову. Потом обнимает каменную постель дочери и плачет, пока не впадает в забытье. Тогда ей видится, что она уложила спать своего ребенка, она тихо встает и начинает подметать, убирать холодное жилище дочери. Это занятие стало ее главным делом, во время которого она, механически двигая руками, полностью уходит в себя и вот уже шестнадцать лет задает себе один и тот же вопрос, неизменно остающийся без ответа: «Отчего? Почему...?».

Последние строки рассказа также, как и у Равшана Махсумзода, Уруна Кухзода, заканчивается печально:

«Теперь Малака стара, согнулась, ослабла, почти ослепла, жизнь потеряла для нее всякий смысл. Она уже не в силах подметать в вечном доме дочери-невесты, и приходит сюда только присмотреть за усыпальницей. Нет, не приходит. Ноги не держат. Ее приводят сюда утром и вечером уводят. И каждый раз Малак ложится рядом с могилой дочери, обняв холодный бесчувственный камень. Она завещала, чтобы после смерти похоронили ее рядом с Бону» [11].

Образ женщин из рассказов Равшана Махсумзода, Уруна Кухзода, Сорбона можно отнести к традиционному типу, к которым относятся женщины, способные на самопожертвование ради других. В понятие «традиционный» мы включаем привычный подход в определении женщины вообще: сострадательность, способность к сочувствию, сопереживанию, самопожертвованию.

Судя по этому анализу, можно говорить о том, что образ матери в современной литературе изображается в основном в русле традиций народного творчества.

Материнство в художественной литературе похоже на материнство в реальной жизни и судить об этих героинях, безусловно, весьма сложно. Каждая из них имеет свою собственную судьбу, прототип, и как нам близка героиня Улицкой, так же нам близка и героиня Уруна Кухзода, Равшана Махсумзода и др., а значит, материнство в художественной литературе – это отражение судеб реальных женщин, реальных людей.

Отношение к женщине во все времена служит барометром нравственного состояния общества. Как тонко заметил М. Горький, «высота культуры определяется отношением к женщине», а образ женщины в современном мире все более меняется, как и эволюционирует женская тема в литературе на протяжении веков.

В рассказе «Всадник на белом коне» Кароматулло Мирзоева (1941 г.) - прозаика, публициста, Народного писателя Таджикистана художественная концепция автора заключается в том, что не только мужчина ответственен за судьбу женщины, но и женщина еще в большей

степени ответственна за судьбу мужчины читатель видит во всех подробностях. Рассказ начинается со скандала супругов Фарогат-бону и Усто Ёдгора. Ссорились они из-за того, что уже десять лет не могли завести ребенка. Бог не дал им детей. Они ходили к докторам, целителям и колдунам, но всё безрезультатно, и наконец, пришли к выводу, что не могут иметь детей, и нет другого выхода, кроме развода. Но развод давался им тяжело. Оказалось, что они не могут жить друг без друга. Поженились по любви, вместе обустроили дом, заложили большой сад. Слава сада усто Ёдгора - по всей округе, до самой зимы плодоносит, людям на загляденье. Простое ли дело сад растить? Супруги дни и ночи напролёт трудились. Как говорится, Бог дал им всё, кроме детей. Бездетность – мука безысходная. Нелегко постоянно слышать упрёки людей. Мало того, один мулла-недоучка вынес фетву: кто пройдёт возле дома бездетных, совершит большой грех.

В рассказе описана жестокость женщины, которая ради того, чтобы удержать мужчину, или наоборот, жестокость мужчины, который управляет чувствами женщины и в промозглое утро зимних сороковин, в снежную непогоду, когда собаку на улицу не выгонишь, оставляет своего маленького ребенка на улице. Дул сильный ветер. Он поднимал в воздух тучи снега. Ветки деревьев трещали и ломались. Казалось, что вот-вот ветер перевернёт всё вокруг. К счастью находится другой человек - Усто Ёдгор, которого Всевышний в эту холодную погоду вывел из дома и направил в деревню Ширинобод, возможно, во спасение младенца. Усто Ёдгор с большим трудом удерживал коня за поводья. Его руки замёрзли. На нём был чекмень, на голове чалма, на ногах ичиги, пояс повязан большим платком. Но, несмотря на всё это, он мёрз. Он отправился к родителям Фарогат-бону не для того, чтобы пожаловаться на неё. Усто Ёдгор знал, что ребёнок - это Божий дар. Но мулла-недоучка сказал лишнее. В плену своих мыслей, он вышел из деревни и доехал до перекрёстка, от которого дороги вели в несколько деревень. Тут его конь, что-то учуяв, отступил назад и фыркнул, не желая идти вперёд. Взгляд усто Ёдгора упал на свёрток, и вдруг он услышал детский плач. Спешившись, он подошёл к свёртку и увидел в нём младенца:

«Усто Ёдгор поднял ребёнка и заметил женщину, которая поднимается на холм.

«- Тётя! Эй, тётя! - закричал он.

Но женщина не слышала, или, быть может, слышала, но не хотела оборачиваться. Она бежала всё быстрее и быстрее. Усто Ёдгор сел на лошадь и, поскакав к женщине, преградил ей путь.

- Это твой ребёнок? – он протянул ей младенца.

- Да, брат, - женщина виновато опустила голову.

- Возьми его.

- Я сама его оставила. У меня нет другого выхода. Мне нечем кормить его. У меня нет ни хлеба, ни молока.

- Сестра, это же грех. Он погибнет, и виноватой в этом будешь. Что ты ответишь перед Богом?

- С виду ты человек благородный. Возьми его себе.

- В самом деле, я могу взять его себе?

- Отдаю его тебе.

- Я мечтаю о ребёнке, но вдруг ты пожалеешь?

- Ты меня не знаешь, а я тебя. Возьми и уходи. Его зовут Убайдулло. Не меняй его имя.

- Спасибо, я ухожу.

Усто Ёдгор будто нашёл сокровище, повернул коня и поспешил обратно домой. Голос человека на белом коне не переставал звучать в ушах матери» [13].

Так, героиня рассказа Садафмох, избавилась и от двенадцатилетней дочери, отдав ее замуж за пожилого пастуха Аликула. Садафмох лишилась и сына, и дочки. Ей было очень трудно преодолеть эту боль. Она терзала себя, но молча, всё это было ради мужа. Она утешала его словами:

«- Хикматулло, знаешь, мы должны, заботиться о себе. Мы не должны умереть. Нам надо жить. Поверь мне, мы ещё молоды. Я здорова, и ты на многое способен. Я ещё рожу много детей. Нам бы дожить до весны. Знаешь, ещё что? – она привела в пример свою соседку Майрам-биби и её детей, и этим успокоила мужа» [13].

Колхозная ферма находилась далеко от деревни. Но поскольку там организовали «горячую еду», все хотели работать и стремились туда: и пожилые женщины, и маленькие дети. А эта «горячая еда» готовилась так: в большой казан наливали ведро воды, чашку масла, кусок мяса от умершей коровы, немного нута или чечевицы, несколько картофелин. Всё это варили полдня, и получалась «горячая еда». Потом люди со своими мисками подходили к казану. Каждому также давали маленькую лепешку. Прошли годы, жизнь стала налаживаться. Настали хорошие времена. Садафмо пришла в себя. Хлеба теперь полно, но где её дети? За достарханом нет Севарой, чернобровый Убайдулло в чужих руках. Еды достаточно, но нет тех, кто будет её есть. Уверяла, что она здорова и народит много детей. Но уже десять лет как ходит по докторам, а результатов нет. Муж больше не мог терпеть всё это. Однажды, когда оба сидели за достарханом и молча ели, у мужа лопнуло терпение:

«- Я больше не могу так жить. Что мне делать?

- Ты тоже был согласен, я же спрашивала тебя.

- Я не давал своего согласия.

- Значит, я одна виновата?

- Ты говорила, что ещё родишь, говорила, что со здоровьем у тебя нет проблем.

- Ты решил использовать мои слова против меня? У тебя есть совесть?

Я хочу иметь детей.

- Я больше не смогу родить. Но куда делись твои ласковые слова и обещания? Ты говорил, что мы никогда не расстанемся. Говорил это, или нет?

- Да, говорил. Но я уже не молод, и я женился во второй раз. Она ждёт ребёнка».

Садафмох осталась одна в большом доме. Она больше не могла стоять на ногах и прилегла. Пролежала три дня и три ночи. Укутав голову одеялом, стонала и дрожала. Во всём сама виновата. Думала о муже, о Хикматулло. Сама не ела, детям не давала есть, всё откладывала для него. В те злосчастные дни, большинство женщин думали о своих мужьях. Вот и тётя Маджнуна ради своего мужа пожертвовала всем. Тётя Зеварой тоже заботилась о желудке своего мужа. Детям объясняла, что отец кормилец семьи, надо сначала накормить его. Просила Бога беречь отца её детей. Садафмох тоже переживала. Никак не могла забыть, как однажды в доме своего брата нашла кусок сухого хлеба и спрятала. Вечером, когда пришёл муж, а дочка заснула, накормила им мужа. А сегодня Хикматулло отвернулся и ушел от неё. Теперь она будет страдать, будет оплакивать Севарой и Убайдулло, ей будет не хватать детей. Севарой она больше не найдёт. Уже много лет, как пастухи не приводят свой скот на зелёные холмы Файзабада. Их больше не видно. А кто такой Аликул? Лишь Бог знает, кто он. Но она постоянно думала о своём Убайдулло. За деревней перекрёсток, потом деревня Сангвор. Её сын где-то здесь, поблизости, жив и здоров, её сердце чувствует это. Через несколько дней, проведённых в постели, она поднялась с именем сыночка на устах. Стала паломницей, посетила Мекку и Медину. Обошла Божий дом, просила Бога о встрече с детьми. История заканчивается тем, что женщина, спустя много лет, после долгих поисков, от обиды за слова мужа, находит своего брошенного сына, который вырос достойно и стал секретарём района. С точки зрения авторской позиции, одинокая старость - наказание женщине за предательское отношение к детям. Но, очевидно, далеко не всегда вина лежит на женщине. Диалог между той, которая родила, но бросила, и той, которая вырастила показал, насколько от мужчины зависит женская нравственность:

- Поэтому бросила его? – Фарогат-бану перебила её.

- Нет, нет, дорогая учительница, мой желудок был пуст, голод был, неурожайный год. Варили кору деревьев и ели. Хлеба не было. Сейчас никто не верит этим словам. А разве на пустой желудок у кормящей женщины появится молоко? Он не брал в рот пустой сосок, плакал непрерывно, стал очень худым, кожа да кости. Чуть было не умер. Потому я и решилась на это. Я оставила его на перекрёстке днём, в надежде, что кто-нибудь подберет моего сына, если Бог велел ему жить дальше. Этим я не оправдываю себя. Знаю, что я виновата. Но потом Бог не дал мне даже ноготка детей. Всю свою жизнь я оплакивала, произносила только одно слово – «Убайдулло»! Иголкой стал мой посох, решетом стала моя обувь. Искала я Убайдулло.

- А меня, одинокую, несчастную мать, пускай сам Бог судит. Прощайте.

Садафмох повернулась и ушла, слегка хромая. Она медленно шла в сторону заката. Солнце село за горизонт.

Фарогат – бану, воспитавшая мальчика, жила с мужем Ёдгором, который всю жизнь трудился. Слава сада усто Ёдгора - по всей округе, до самой зимы плодоносит, людям на загляденье. Простое ли дело сад растить? Супруги дни и ночи напролёт трудились. Как говорится, Бог дал им всё, кроме детей. А мать, бросившая сына – Садафмох жила с мужем, для которого последний кусок хлеба берегла. Боялась, что голодным он не сможет работать. Он же пастух, разве на пустой желудок можно бегать за скотом? А если заболеет, что с нами будет? Некому будет нас кормить. Зависимость Садафмох от мужского решения, показывает и эпизод, когда однажды она в доме своего брата нашла кусок сухого хлеба и спрятала. Вечером, когда пришёл муж, а дочка заснула, накормила им мужа. А Хикматулло в итоге отвернулся и ушел от неё к другой.

Другое произведение, повесть Умара Сафара «Лабиринты женской души» [17], посвященная истории любви, а точнее, безответной любви. Главный герой Фаромарз, воевал на Афганской войне. В книге описываются реалии военных событий, вся правда трудных времен изнутри. Рассеивается иллюзия благородных поступков и героизма военных. Описывается презрение и жестокость между нациями, несмотря на то, что при «братской войне» СССР считался одной семьей. Жадность, тщеславие, жестокость тех суровых времен в книге разбавляется согревающей теплотой надежды и ожидания. В первую очередь, надеждой на конец войны и ожиданием встречи с родными. Главный герой солдат из Азии, из обычной крестьянской семьи, где правили духовное развитие и покорность. Наш герой за два года службы столкнулся со многими препятствиями, наверное, столько жестокости и подлости, сколько он увидел за это время, он не видел никогда. В характере и воспитании Фаромарза было заложено спокойствие, верность своим принципам и невозмутимость. Слова отца «Гнев - Враг Аллаха» помогали ему в трудные минуты, когда в очередной раз он становился свидетелем низких поступков. Под конец службы, Фаромарз встречает девушку, по имени Мария. Красивая русская девушка служила в той же части, где наш герой. И при первой встрече поразила Фаромарза своей нежностью и светлой словно лучик солнца душой. Афганская война научила Фаромарза не доверять никому, кроме Аллаха, но эта подобно ангелу- чистая, добрая сослуживица наполнила его сердце любовью, разукрасила его суровые дни. И уже служба не настолько жестока, да и будни не настолько суровы… Встреча Марии и Фаромарза дает понять читателю, что любовь способна на многое. После появления Марии в книге, читать становится легче, воображение читателя оживает- Фаромарз влюблён. Фаромарз верен своему народу, описывается его негодование из-за непрофессионализма военных. Его душили мысли о несправедливости сослуживцев и вышестоящих людей. Мария же, тоже была сильно пропитана судьбой народа, могла пустить слезу при одной мысли о судьбе «ни в чем невиновных людей». В какой-то степени верность своему долгу была основной причиной их знакомства, а возможно, как говорит Мария: «Наша встреча - судьба». Автор описывает Фаромарза как благородного, справедливого мужчину, получившего хорошее воспитание. Но смущает несколько «но».

Фаромарз перед отъездом совершил с Марией мусульмаский обряд, сделав ее своей женой. Лишил Марию девственности, причем назвав звезды и луну свидетелем помолвки. На утро, после брачной ночи гласит мысль Фаромарза: «А от свидетелей не осталось и следа…», а также при отъезде: «Фаромарза ничего не держало в этой стране». Фаромарза больше волновала жестокость сослуживцев, он настолько был пропитан внутренней стороной «сказок о войне», что даже не задумался о Марии. А ведь Мария отдала ему самое ценное, что есть у женщины: «Чистоту своего тела и души». Контраст воспоминаний и настоящего времени дают читателю возможность провести аналог этих абсолютно разных времен и дает возможность благодарить Всевышнего, что живет в мирное время, в свободной стране. Служба Фаромарза закончилась, герой вернулся на родину. Мария же осталась на службе, ведь ей оставалось еще 3 месяца борьбы за свободу и честь, но эта борьба была пустяком по сравнению с борьбой в ее слабой, женской душе - борьбой с болью разлуки и разбитыми мечтами. Мария осталась наедине со своим горем, но судьба будто пыталась сломать и без того уязвимую, разбитую девушку разными препятствиями. За связь с «азиатским солдатом» Мария стала жертвой клеветы «своих», ее стали подозревать в связи с «моджахедами». Но девушка всячески

пыталась защитить себя, ведь теперь она ответственна не только за себя, но и за их с Фаромарзом дочь Шахнозу. Назвать дочь таким именем была просьба Фаромарза. Но вы только подумайте, значит, наш благородный Фаромарз допускал мысль о том, что у него может появиться ребенок и со спокойной душой вернулся на родину и продолжил жить обычной жизнью? Фаромарз женился, но Бог не дал ему дочь, стоит упомянуть, что Фаромарз не знал о существовании дочери. Будни главы семейства, рождение сына, покорность жены наглухо погасили в нем воспоминания о прошедшей войне. У меня сложилось такое ощущение, будто герой вовсе и забыл о Марии и о клятвах любви. Пока наш Фаромарз питался любовью, созданной им семьи, радовался каждому дню проведенной со своей семьей, Мария посвятила всю свою жизнь его имени. Имя «Фаромарз»- стало ее горем и радостью. Мария растила Шахнозу одна, всячески пыталась воспитать ее Человеком. Но в один момент Шахноза задала вопрос: «А где мой папа?», на что Мария в растерянности ответила: «Без вести пропал на Афганской войне». Марию ломала мысль о том, что она лишила Шахнозу отцовской ласки, она винила себя во всем случившемся. Мария настолько сильно любила Фаромарза, что была верна ему всю оставшуюся жизнь. Прошло время, Шахноза выросла, стала успешной художницей, ее работы были посвящены теме «Афганская война». Девочка изучала все о «братской войне» в надежде когда-нибудь найти своего «отца-героя». «Герой!», который знал адрес Марии, но никогда не горел желанием поехать к ней. «Герой!», который, кроме двух писем, ничего не сделал для той, что сломала себе жизнь выбрав его! Благородный, воспитанный человек, который не упускает ни одной молитвы, дал сильную уверенность своей жене «Матлюбабону», что она в его сердце единственная! Он был нежен с Матлюбабону, никогда не оставлял без внимания, а она, в свою очередь, была покорна и верна ему всю прожитую с ним жизнь! Она покорно служила ему все эти годы, никогда не перечила его выбору и желаниям, а Фаромарз все это время «мечтал увидеться с Марией и провести с ней хотябы пару дней»! Герою этой повести повезло дважды - ведь ему досталось две чистых и верных спутницы, но жил Фаромарз в обмане. Обманув Марию, клявшись в любви, и обманывая Матлюбаханум много лет, что она единственная. По воле Всевышнего, ни одна ложь не останется тайной. Настал момент, рассказать всем о Марии. Ведь Шахноза собирается замуж за земляка отца. Мария отправила письмо Фаромарзу, рассказав всю свою жизнь в нескольких листах, посвятила героя в то, что он уже много лет имеет дочь, которую назвал сам, рассказала вкратце о своей одинокой жизни и каково было ей одной растить Шахнозу. В конце письма Мария просит прощения у Фаромарза за то, что представила его дочери «пропавшим без вести», просит приехать на свадьбу дочери и дать благословение. Мария после стольких лет мучений и одиночества, просит прощения у «благородного Фаромарза» за нелестное выражение о нем при дочери и дает право после стольких лет отсутствия на отцовство!!! Настолько Мария светлой души человек, настолько Мария любит Фаромарза, что, отложив в сторону женскую гордость и самолюбие, позволила исправить ошибку тому, кто даже не пытался ничего ради этого сделать! Фаромарз счастливчик, ведь и Матлюбаханум приняла эту весть с радостью, приняла решение мужа как должное. Наш герой без капли усилий обрел успешную дочь, вернул потерянную любовь, помимо счастливой семьи, которую уже имел. Что самое интересное, книга не закончена, эмоциональному читателю это даст возможность еще долго додумывать, каким был исход. Каждый строит свою концовку, ведь неизвестно, как приняла Шахноза отца, вспыхнула ли былая любовь между Фаромарзом и Марией, смогла ли ужиться с новой реальностью Матлюбаханум и счастлива ли в браке с земляком отца Шахноза. Книга легко читается, написана доступным языком, захватывает сюжет повести, но заканчивать книгу автор дал право читателю.

Так, если поделить произведения на написанное мужчинами и написанное женщинами, то интерес - это будет представлять только социологический. В связи с этим, необходимо искать в текстах, написанных женщинами, нюансы особенного взгляда на мир, особенного взгляда на жизнь, что-то новое, что мы узнаем как о себе, так и друг о друге. Это не признак качества литературы, а может быть очень хорошая литература, написана женщиной.

Однако нас больше волнуют имена следующих поколений авторов, и это литература другой читательской адресации, другой эстетики. И сюда относятся имена тех авторов – женщин, которые активно работают с женской проблематикой, с особенностями женского

взгляда. По нашему мнению, литература может быть только хорошей или плохой, не делится на мужскую и женскую. Но она делится уже хотя бы потому, что ее творцы - мужчины или женщины по природным, биологическим данным, так как в слово «женская» всегда вкладывается негативная оценка. Хотя, как нам думается, безусловно, понятие «мужская и женская литература» будет выстраиваться до тех пор, пока женщины в обществе не займут те позиции, которые занимают мужчины, и всю свою палитру не смогут предъявлять в творческом варианте.

Проведенный анализ рассказов таджикских писателей доказывает, что образ женщины может ярко раскрываться и в малом жанре, где весьма ярко проявляются особенности женской темы, которые, по мнению русского исследователя Е.Весельницкой, можно классифицировать таким образом:

Традиционные женщины. Это те, которые хранят традиции прошлого, верны им, несмотря на выпавшие на их долю страдания и лишения, они никогда ничего не требовали и не ожидали многого. Тип мировоззрения этих женщин может быть назван «бабушкиным синдромом», по мнению исследовательницы.

Советизированные женщины. Женщины, которые приняли идеализированную роль женщины советского периода - «работающая мать», «женщина-воин». Они играли решающую роль в обществе.

Рецензент: ***Мурувватиён Дж.Дж.*** – кандидат филологических наук, доцент ИЯЛ НАНТ.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Аминова, С. Женские образы в творчестве Садриддина Айни: автореф. канд. дисс… / С. Аминова. - Москва, 1957. - 25 с.
2. Воробьева, Н.В. Женская проза 1980-2000-х годов: динамика, проблематика, поэтика: автореф. дис. ... канд… фил. наук: 10.01.01 / Н.В. Воробьева. – Пермь: Перм. гос. ун-т, 2006. - 19 с.
3. Горбунова, Н.И. Художественная структура образов женских персонажей в современной немецкой женской прозе: автореферат дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.04 / Н.И. Горбунова. - Санкт-Петербург, 2010. - 26 с.
4. Кирилина, А.В. Гендер: лингвистические аспекты / А.В. Кирилина. - М.: Ин-т социологии РАН, 1999. - 189 с.
5. Лазарева, Е.В. Иерархия ценностей в современной женской прозе: на материале произведений Т. Толстой, М. Арбатовой, Т. Москвиной: автореферат дис. ... кандидата филологических наук: 10.01.01 / Е.В. Лазарева. - Краснодар, 2009. - 23 с.
6. Пастухова, Е.Е. «Русская женская проза» рубежа XX-XXI веков в осмыслении отечественной и зарубежной литературной критики: автореферат дис. ... канд… фил. наук: 10.01.01 / Е.Е. Пастухова. - Саратов, 2010. - 16 с.
7. Шоева, Н.А. Проблема женской эмансипации в повестях современных таджикских писателей: автореферат дис. ... кандидата филологических наук: 10.01.08 / Н.А. Шоева. - Душанбе, 2017. - 26 с.
8. Хошим, Р. Якумин киссаи инкилобии точик «Одина» / Р. Хошим. // Рохбари дониш. - 1928. - № 8-9. с.

Художественная литература

9. Гафарова, М.К. Духовный облик женщины Советского Востока [Текст] / М.К. Гафарова; под ред. И. Рахимовой. - Душанбе: Ирфон, 1969. - 207 с.
10. Икромӣ, Ҷ. Се зан / Ҷ. Икромӣ. - Душанбе: Адиб, 1992. - 112 с.
11. Кухзод, У. Домохозяйка / У.Кухзод // Литературный Таджикистан Ежегодный альманах. – 2021. - № 3. - С.56-61.
12. Махсумзод, Р. Материнское сердце / Р.Махсумзод // Литературный Таджикистан Ежегодный альманах. – 2018. - №1. - С.87-93.
13. Мирзоев, К. Всадник на белом коне / К.Мирзоев // Литературный Таджикистан. Ежегодный альманах. – 2021. - №3. - С.62-84.
14. Михайлова, М.В. Внутренний мир женщины и его изображение в русской женской прозе серебряного века / М.В. Михайлова. - Преображение (Русский феминистский журнал), 1996. - № 4. - С.150-158.
15. Набавӣ, А. Ҷусторҳо ва ибтикорот дар наср. (Поиски и начинания в прозе) / А. Набавӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. – 283 с
16. Османова, З.Т. Художественная концепция личности в литературах советского Востока / З.Т. Османова. – Москва: Наука, 1972. – 265 с.
17. Сафар, У. Лабиринты женской души (повесть) / У.Сафар. – Душанбе: Эр-граф, 2014. – 112 с.
18. Сорбон. Дом невесты // Литературный Таджикистан Ежегодный альманах. – 2021. - № 3. - С.79-84.

Электронные ресурсы:

19. https://mir-knig.com/read_330583-2

ҶАҲОНИ ЗАНОН ДАР ЧАШМИ НАВИСАНДАГОН - МАРДОН: МАВЗӮЪ, ПРОБЛЕМАҲОИ ТИПОЛОГИЯ

Дар мақолаи мазкур муаллиф падидаи наверо дар адабиёти тоҷики асри XX1 – «насри занона» баррасӣ кардааст. Ба гуфтаи муаллиф, дар адабиётшиносии тоҷик, дар асл, дар бораи насри занона ягон асари илмӣ вуҷуд надорад, ба ғайр аз он корҳое, ки ба таҳлили осори ин ё он нависандае бахшида шудаанд. Дар мақола гуфта

мешавад, ки мавзӯи занон дар адабиёти асри XX тоҷик асосан дар осори муаллифони мард инъикос мешавад. Онҳо ин мушкилотро ба таври махсус тасвир мекунанд, аммо ба назари муаллифи мақола, ин мавзӯъ бештар хосси эҷодиёти занона аст ва ҳалли худро ёфтааст. Ҳамчунин муаллифи осори илмии олимони рус ва тоҷикро дар мавзӯи занон меомӯзад, ҷанбаҳои калидии онҳоро таҳлил ва ифшо мекунад. Гумон меравад, ки насри занон оҳиста-оҳиста аз соҳаи ҷамъиятӣ ба соҳаи тадқиқоти адабӣ, фалсафӣ, ҷомеашиносӣ, таърихӣ, фарҳангӣ ва ҳатто иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ гузашт. Муҳаққиқ иддао дорад, ки таҳлили маводи назариявӣ нишон дод, ки дар адабиётшиносии ҷаҳон олимон насри занонро асосан дар ҷанбаи равиши гендерӣ баррасӣ мекунанд, аммо дар адабиётшиносии тоҷик ин таъриф то ҳол садо надодааст, ки барои он сабабҳои субъективӣ ва объективӣ мавҷуданд. Ба гуфтаи муаллифи мақола, ба ин мавзӯъ дар баробари олимони адабиёт файласуфон, ҷомеашиносон, равоншиносон ва забоншиносон низ таваҷҷуҳи хос зоҳир мекунанд. Олим дар таҳлили худ ба осори М.Шукуров, А.Сайфуллоев, С.Табаров ва дигар олимони адабиёт такя мекунад. Гуфта мешавад, ки асарҳои Ю.Салимов, А.Акрамов, К.Чиллаев, К.Восиев, А.Ҷалолов, Ғ.Валиев ва дигарон ба омӯзиши образҳои занона дар адабиёти халқии асримиёнагии форс-тоҷик бахшида шудаанд. Дар мақола таҳлили мухтасари муқоисавии достонҳои Равшан Махсумзода «Дили модар» ва «Духтари Бухоро» (1994) аз ҷониби нависанда, сценарист, Улицкая Людмила Евгеньевна оварда шудааст. **Калидвожаҳо:** насри занона, адабиёти тоҷик, адабиётшиносӣ, адабиёти рус, симои модар.

АНАЛИЗ ЖЕНСКИХ ОБРАЗОВ В ТВОРЧЕСТВЕ ПИСАТЕЛЕЙ - МУЖЧИН: ТЕМАТИКА, ПРОБЛЕМЫ ТИПОЛОГИИ

В данной статье автор рассматривает новое явление в таджикской литературе XX1 века – «женскую прозу». По утверждению автора, в таджикском литературоведении, собственно, научных работ о современной женской прозе нет, если только не говорить об исследованиях, посвященных анализу творчества той или иной писательницы. В статье утверждается, что в таджикской литературе XX века женская тема затрагивается в основном в творчестве авторов - мужчин. Данная проблема изображена ими по-особому, но на наш взгляд, наиболее показательным для решения данной проблемы является, все же, женское творчество. Автор статьи изучает статьи и работы русских и таджикских ученых, посвященные женской теме, анализирует, раскрывает их ключевые стороны. Утверждается, что женская проза своим особым подходом к социальной теме, из общественной сферы медленно выдвинулась в область литературоведческих, философских, социологических, исторических, культурологических и даже экономических и юридических исследований. Исследователь утверждает, что анализ теоретического материала показал - в мировом литературоведении ученые женскую прозу в основном рассматривают в аспекте гендерного подхода, однако в таджикском литературоведении данное определение еще не прозвучало, на что имеются свои субъективные и объективные причины. По мнению автора статьи, данной теме наряду с литературоведами особое внимание уделяют философы, социологи, психологи и лингвисты. Ученый в своем анализе опирается на труды М. Шукурова, А. Сайфуллоева, С.Табарова и других литературоведов. Изучению женских образов в персидско-таджикской средневековой народной литературе посвящены работы Ю.Салимова, А.Акрамова, К. Чиллаева, К. Восиева, А. Джалолова, Г. Валиева и др. В статье дан краткий сравнительный анализ рассказов Равшана Махсумзода «Материнское сердце» и «Дочь Бухары» (1994) русской писательницы, сценариста, Улицкой Людмилы Евгеньевны. **Ключевые слова:** женская проза, таджикская литература, литературоведение, русская литература, образ матери.

WOMEN'S WORLD IN THE EYES OF WRITERS - MEN: TOPICS, PROBLEMS OF TYPOLOGY

In this article, the author examines a new phenomenon in Tajik literature of the 21st century - “women's prose”. According to the author, in Tajik literary criticism, practically, in fact, there are no scientific works on modern women's prose, unless we talk about studies devoted to the analysis of the work of this or that writer. The article argues that in the Tajik literature of the twentieth century, the topic of women is touched upon mainly in the works of male authors. They portray this problem in a special way, but in our opinion, the most indicative for solving this problem is, nevertheless, female creativity. The author of the article studies articles and works of Russian and Tajik scientists on the topic of women, analyzes, reveals their key aspects. It is argued that women's prose, with its special approach to the social topic, slowly moved from the public sphere into the field of literary, philosophical, sociological, historical, cultural, and even economic and legal research. The researcher claims that the analysis of the theoretical material has shown that in world literary criticism, scientists, women’s prose are mainly considered in the aspect of a gender approach, however, in Tajik literary criticism, this definition has not yet been voiced, for which there are subjective and objective reasons. According to the author of the article, this topic, along with literary scholars, is given special attention by philosophers, sociologists, psychologists and linguists. The scientist in his analysis relies on the works of M. Shukurov, A. Sayfulloev, S. Tabarov and other literary scholars. The works of Y. Salimov, A. Akramov, K. Chillaev, K. Vosiev, A. Jalolov, G. Valiev and others are devoted to the study of female images in the Persian-Tajik medieval folk literature. The article provides a brief comparative analysis of the stories of Ravshan Makhsumzoda "Mother's Heart" and "Daughter of Bukhara" (1994) by the Russian writer, screenwriter, Ulitskaya Lyudmila Evgenievna.

Key words. Women's prose, Tajik literature, literary criticism, Russian literature, the image of a mother.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Субҳонқулова Сурайё Акбаралиевна*** – Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ, муаллими калони кафедраи адабиёти рус ва ҷаҳон. **Суроға:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиё.Рӯдакӣ, 121. E-mail: **Subhonsura@gmail.com** Тел.: **(+992) 935-08-08-05**

Сведение об авторе: ***Субхонкулова Сурайё Акбаралиевна*** - Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни, старший преподаватель кафедры русской и мировой литературы. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки, 121. E-mail: **Subhonsura@gmail.com** Тел.: **(+992) 935-08-08-05**

Information about the author: ***Subkhonkulova Surayo Akbaralievna*** - Tajik State Pedagogic University named after S. Aini, Senior Lecturer at the Department of Russian and World Literature. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121. E-mail: **Subhonsura@gmail.** Tel.: **(+992) 935-08-08-05**

УДК: 891.550

ВЛИЯНИЕ ТВОРЧЕСТВА МАНУЧЕХРА ДАМГОНИ НА СТРУКТУРУ И ТЕМАТИКУ КАСЫД МАС'УДА СА'ДА

Сайдализода Шодмон Абдувохид
Таджикский национальный университет

В эпоху жизни и творчества Мас'уда Са'да Салмана касыда как форма арабской и персидской поэзии преодолела все периоды своего формирования и развития и по композиции, содержанию и системе художественных образов достигла своего совершенства. В касыдах Мас'уда Са'да видим, что им соблюдены все традиции создания касыд прошлого, в частности поэтов Аравии и Персии, и он предстает как маститый поэт в жанре касыды.

В диване Мас'уда Са'да можно найти касыды, по структуре и стилю изложения напоминающие арабские касыды. В них изображаются кони, верблюды и степь, излагается путешествие поэта по страшной степи верхом на лошаде, восхваляются кони, подвиги самого поэта и другие темы, широко известные в касыдах Имрулькайса, А'шо, Абушимса, Джарира, Фараздака, Мутанабби, Абунуваса и других арабских поэтов. В частности, в таких касыдах, как «В восхваление Султана Махмуда», «Восхваление Абунасра Парси», «Восхваление Имодаддавлы Рашида Хоса» мы наблюдаем композицию и стиль изложения арабской касыды. С целью доказательства приводим сравнительный анализ касыды « Восхваление Имададдавлы Рашида Хоса» с касыдой «В восхваление Султана Мас'уда Газневи» Манучехри, сочинённой в подражании к А'шо ибн Кайсу.

Касыда Мас'уда Са'да начинается бейтами, в которых поэт рассказывает о своём путешествии в Газну на встречу со своим восхваляемым, об опасностей пути, восхвалении своего коня и т. п.:

چو کردم از هند آهنگ خزرت غزنین،
بر آن مهچل تازی نهاد بستم زین.
شبی شده به من آبستن و من اندر وی،
ز صعف سمع و بصر سست مانده خمچ و چنین.
هوا سیاهتر از موی زنگیان و شخاب،
چو باد یافته از دست دیلمان زوبین.
چنین رخی و چپ و راستش قزا و کدر،
چو ببر داده نخیز و چو شیر کرده کمین... [4, с.342]

Покинул Индию, в Газну отправился я,
Оседлав быстроногого арабского коня.
Погрузился я будто в ночь и стало внутри темно,
От слабости слуха и зрения ослабло нутро.
Темнее стало небо волос негров и метеор,
Как ветреный дротик, скользнувший из рук рабов.
С левой и с правой стороны его пупон-судьба,
В засаде таится, как лев, в движении-леопард.

После этого вступления Мас'уд Са'д упоминает о своей встрече с восхваляемым и завершает касыду его прославлением.

Такой способ начала касыды мы наблюдаем в следующих бейтах Манучехри, где поэт рассказывает о своём путешествии верхом на породистом коне, о трудностях в пути и т. д.:

نجیب خویش را دیدم به یک سو،
چو دیوی دست و پا اندر سلاسیل.
گشادم هر دو زانوبندش از دست،
چو مرغی، ک-اش گشایند از حبائل.
برآوردم زمامش تا بناگوش،
فرو هیشتم هویدش تا به کاهل.
نشستم از برش چون عرش بلقیس،

بجست او چون یکی عفریت حایل.
همی‌راندم نجیب خویش چون باد،
همی‌گفتم، که «آللهومّه سهیل»….[3, c.55-56]

Коня своего в стороне я увидел,
Как див взбешенный, его руки и ноги в цепи.
От наколенников я цепи сорвал,
Как будто птицу из клетки освобождал.
Вынул узду из мочки ушей,
Опустил до мякины ушей.
Сел на него, как на Билкиса трон,
Вскочил он как демон, ужасный и злой.
Гнал я коня и он как ветер летел,
И сказал «Аллоҳумма саҳҳил» (О боже, облегчи мою дорогу)

Известно, что Манучехри в своей касыде упоминает арабских поэтов А’шо ибн Кайса и Ди’била аль-Хузаи, которым он подражал. В касыде Мас’уда Са’да нет указания на факт его подражания определённому арабскому поэту, но по структуре и стилю изложения можно догадаться, что в ней существует схожесть с арабскими касыдами в структуре и композиции.

В арабских касыдах также встречается изображение птиц и диких зверей во введении, обращение к ним, выражение своего состояния и т. д. В арабских касыдах часто встречается образ чёрной вороны, которая считается символом горя и печали, злого рока и несчастья. В качестве примера приводим касыду Манучехри, начинающуюся с изображением чёрной вороны:

فغان از این غوراب بین و وای او،
که در نوا فکندمان نوای او.
غوراب بین نیست جز پیمبری،
که مستجاب زود شد دعای او.
غوراب بین نایزن شدست و من،
ستوه شدم ز استیمای نای او [3, c.82]

Стоны того чёрного ворона и боли его,
Что несчастья принесли крики его.
Стала принятой молитва его.
Смотри, как на свирели играет чёрный ворон,
Я слушанием его свирели утомлён.

В касыде Мас’уда Са’да «О затруднениях и восхвалении Абдульхамида Ахмада ибн Абдассамада» каркание чёрного ворона, с одной стороны, приводятся в качестве выразителей горя и печали, мучении и трудностей поэта, а с другой стороны, как художественный приём илтизом (повторение в каждом стихе или полустишии одних и тех же слов или выражений):

چون از فراق دوست خبر دادم آن غراب،
رنگ غوراب داشت زمانه سیاه ناب.
چنان که از نشیمن بر بانگ تیر و زه،
بجهد غراب، ناگه جستم ز جای خواب.
از گریه چون غورابم آواز در گلو،
پیدا نبود هیچ سؤال من از جواب... [4, c.60]

О разлуке с другом оповестил меня чёрный ворон,
Цвет чёрного ворона, чистый чёрный, стал цветом времён.
Как вскакивает от звука стрелы чёрный ворон,
Вскочил я, проснувшись нежданно от звука того,
От плача как чёрный ворон как-то стал голос мой,
Без ответа останется ни один мой вопрос.

В арабской литературе есть немало касыд, введение которых начинается со стонов чёрного ворона, сидевшего на ветке дерева и изображения чёрного ворона вообще. Одним из таких примеров является касыда известного арабского поэта Мухаммада ибн Абдаллаха ибн Рази под псевдонимом Абушис-воспевателя Хорунаррашида и Эмира Раки-Акабы ибн

Джа’фара, первый бейт которой Манучехри цитирует в своей касыде под названием «В восхваление Али ибн Имрана».

بدان وزن این شعر گفتم، که گفتست،
ابوشیس اعرابی باستانی:
«اشاقک ولّیل و ملقه الجرانی،
غورابون ینوه و اله غصن بانی [1, c.268]

В том ритме сказал я, что писал стих
Древний арабский поэт Абушис:
Жажду тебя и ночь-время встречи влюблённых,
Стонет на ветке дерева чёрный ворон.

Описание качеств и состояния птиц и посредством этого выражение радости и печали, лишений и успехов и других состояний самого поэта считается особенностью арабского стиля в поэзии. В качестве примера мы приводим стихотворные отрывки из поэзии Мас’уда Са’да и арабских поэтов. Арабский поэт Ибн аль-Му’тазз в начале одной из своих касыд пишет:

بشر با الصبح طائر هتفا
مستوفیاً الجلار مشترقاً
مذکراً با الصبوح صاح لنا
کخاطب فوق منبر و فقا [2, c.115]

Поведала об утре с радостью птица,
Что стоя у самой высокой стены,
Как хатиб стоя у трибуны,
Похлопала крылями или от радости та птица

Если в упомянутых бейтах Ибн аль-Му’тазза птица, стоящая на стене сообщает о весёлом утре и времени похмелья, то в бейтах муламма’ Робиа бинт Ка’ба стон птицы оживляет печальные воспоминания, боль и скорбь поэта:

شافتی نائح من الاطیار
حاج سقمی و حاج لی تذکاری

Птица на ветке дерева плачет от горя,
Она оживила воспоминания и печаль.
Вчера та птица на ветке дерева.
Стонала с сожалением и плача.

قلت الطیر لم تنح و تبکی
فی الدحی اللیل و النجوم دراری [5, c.76]

Сказал птице не стони и не плачь
В тёмную ночь и под яркими звёздами.

Мас’уд Са’д утреннего петуха считает вестником рассвета, но он не знает, по какой причине петух хлопает крыльями: радуется наступлению рассвета или сожалеет о прошедшей ночи:

مرا به صبح مژده همی‌داد،
آن راستگو خروس مجرب.
می‌زد دو بال خود را بر هم،
از چیست آن، ندانم، یا رب.
هست از نشاط آمدن روز،
یا از تأسّف شدن شب؟ [4, c.61]

Оповестил о рассвете тогда,
Тот правдивый, честный петух меня.
Крыльями своими хлопал он,
Почему это, не знаю, о боже,
Он радуется наступлению дня.
Или ему всё же ушедшей ночи жаль.

Также в касыдах арабских поэтов описание меча и пера как признаков мужества и отваги занимает особое место, и на этой основе написано немало стихов. Так, в следующих бейтах Абутаммама читаем:

لک القلم الاعلی الذی بشباته

تصاب من الامر الكى و المفاصل
اطاعته اطرافُ القنا و نقوضت
لنجواه تقويض الخيام الجحافل
رأيت جليلاً شانُه و هو مرهف
ضنى و سمينا خطبه و هو ناحلُ [2, c.116]

Острие твоего пера напоминает меч,
Что распутывает клубки тяжёлых проблем всегда.
Его стороны остры как бока меча,
Разрушают опоры вражеского войска.
Разве не видишь, хотя тонко оно,
Велико и высоко твоё перо.

Другой арабский поэт Ибн ар-Руми также восхваляет перо восхваляемого и считает что даже мечи подчиняются и служат его перу:

این یخدم القلم السیف الذی خضعت
له الرقاب و دانت خوفه الأممُ
فالموت و الموت لاشی یغالبه
مازال یتبع ما یجری به القلمُ
کذت قضی الله للاقلام مذبریت
ان السیف لها مذ ارهفت خدم [2, c.116]

Если перо находится на службе меча такого,
Что шеи подчинены и нации боятся его.
И смерть, которую не победит никто,
Подчинена тому, что повелевает пером.
И такую волю даёт великий Бог ему,
Что с момента создания меч служит перу.

Описание меча и превосходства пера над ним можно наблюдать и в касыде Мас'уда Са'да:

فلک اندر دمید پنداری،
باد در آستین ما در تیغ.
حکم اختر بدو هباست از آنک،
هم به تیغ اندر است اختر تیغ.
به همه حالها اجل عرض است،
لیک قائم شده به جوهر تیغ.
بکفد چشم تیغ اگر داری،
گوهر کلک را برابر تیغ [2, c.116]

Вздувает будто небо
Не ветер в рукав, а меч.
Воля судьбы как пылинка,
И в меч входит звезда меча.
Во всех случаях смерть как всегда ценна,
Но стоит она перед жемчугом меча.
Взорвётся глаз меча, поднимешь если
Жемчуга пера ты с мечом наравне.

Стоит отметить, что касыда в арабской литературе – это синкретический или смешанный жанр, в котором выражаются все темы арабского стиха: любовь, мадх, описание, вино, фахрия, элегия и другие. Также по структуре «тонкая структура касыды – это тонкая структура эпоса и мадх восхваляемого, в действительности, это прославление мифических героев, признаки которого особенно обнаруживаются в гиперболах касыды и заклинаниях (дуо), как, например, красочно описывается победа Султана Махмуда над Лотом и Уззо, что является победой героя над богами врага» [13, с.227]. По этой причине касыда в арабской литературе имеет функцию эпического жанра (в персидской литературе эту функцию выполняет месневи). Этот вопрос становится яснее, если вспомнить эпосы Бухтури и Абутаммама, написанные в жанре касыды.

Эти особенности эпической структуры арабских касыд в какой-то мере сохранены и в касыдах персоязычных поэтов. В диванах таких поэтов эпохи Газневидов, как Унсури,

Фаррухи, Манучехри, Ато ибн Я’куб, Абульфарадж Руни, Мас’уд Са’д Салман и других встречаемся с касыдами, цель которых «делать мифическим чье-то лицо» [13, с.227]. Иначе говоря, такая касыда – вид религиозного эпоса, так как основной герой этих касыд – восхваляемый - является религиозной личностью, предводителем газавата, а те, кто сравниваются с его личностью, это пророки святые и персонажи религиозных преданий и легенд. Касыды этих поэтов приобретают свойства религиозного эпоса. Религиозным этот эпос считается потому, что «в нём встречаемся с героем, совершающем опасные путешествия, он в одиночку сражается со страшным врагом и побеждает его. Его сражения имеют религиозный характер, а его враги – это неверные или враги края. Например, он на коне переходит через глубокую реку. В заклинаниях поэт называет его вечным, бессмертным. В этом порядке многие особенности эпоса существуют в касыде, и по этой причине мы касыду считаем литературным видом, так как по форме (касыда) и по содержанию (эпос) имеет конкретное положение» [13, с.309].

Когда речь идёт об эпической структуре и содержании арабской касыды, нужно учитывать тот факт, что такое суждение не относится к таким произведениям, как «Шахнаме», «Илиада», «Одиссея», «Махабхарата» и т. п. Эпос арабской касыды по смыслу и содержанию можно разделить на две группы: доисламские эпосы, рассказывающие в основном об эпизодах войн и кровопролитиях и внутренних сражениях между арабскими племенами. В них излагаются героические подвиги богатырей в межарабских войнах. В то время как «особенность эпической поэмы заключается не только в войнах и кровопролитиях, а в изображении богатырей и подвигов племени или нации, являющихся выразителями их идей и цивилизаций» [6, с.55]. Такая особенность, что присуща всем народным эпосам мира, не присуща арабским касыдам, в которых богатыри стоят напротив врагов из других племён, и говорят о своей отваге, мужестве и превосходстве над другими. Хотя в них отчётливо видны смелость, мужество, отвага и кровопролития арабов, но в них нет ни слова о нации и национальных надеждах и чаяниях, которые мы наблюдаем, например, в «Шахнаме», и там, в основном, степная жизнь основывается на независимости личности и чувстве необходимости в личности, которые никогда не может себе представить кочевник» [7, с.18].

Другую группу эпосов арабских касыд составляют религиозные эпосы, встречающиеся в творчестве поэтов исламского периода, в диванах Хассана ибн Сабита, Абутаммама, Бухтури, Джарира, Фараздака, Мутанабби и др.

В диване Мас’уда Са’да также можно наблюдать заимствования религиозных особенностей арабских касыд, примером которых являются касыды «В прославление Султана Махмуда», «Восхваление Абунасра Парси», «Восхваление Алауддавлы Мас’удашаха», «Восхваление Имодуддавлы Рашида Хоса» и т. п.

В частности, в касыде «В прославлении султана Махмуда», начинающейся с матла’ «Тучи покрыли светлое небо, вновь омолодел старый мир этот», после описания весны Мас’уд Са’д переходит к эпическому изображению сражений Махмуда в Индии и пишет:

چو روی داری، شه‌ها، به سوی هندوستان،
به نام ایزد و عزم درست و رای صواب.
به دولت تو ز بهر سپاه و لشکر تو،
به دشت آب روان گشت، هر چه بود سراب.
خیال تیغ تو در دیدهٔ ملوک بماند،
چنان که تیغ تو بینند روز و شب در خواب.
ز بیم تو تنشان زخم‌خورده چون نیزه است،
ز سهم تو دلشان همچو گوی در تبتاب.
به بیشهایی عاری سپاه را، که زمینش،
نتافته است بر او آفتاب و نه مهتاب.
ز رودهایی لشکر همی گذاره کنی،
که دیو در وی هرگز نیافتی پایاب... [4, с.57]

В сторону Индии обращено твоё лицо, о шах,
Именем Бога ради праведных и добрых благ,
Ради твоего богатства, войска твоего,
В степи, однако, потекла вода и из всех истоков.

Дума о твоём мече остались в памяти владык мира,
Снится им твой меч днем и ночью.
От страха же изранены их тела, подобно копью,
Скитаются от страха, как мячи, их сердца.
На леса приводишь войска, чья земля,
Не видевшая ни луны и ни солнца.
Проходит через реки войско твоё,
Даже диву это б не удалось…

В касыде «Восхваление Абунасра Парси» ещё отчётливее наблюдается эпическое изображение подвигов Абунасра – полководца в Чаландаре Индии:

داستان رزمهای تو کند باطل همی،
در زمانه داستان رستم و اسفندیار.
یک شب از دیهگان به چالندر کشیدی لشکری،
چون زمانه زورمند و چون قضا کینگذار.
در هوا بگداخت ابر از تاب تیغ تو چو موم،
بر زمین بشکافت کوه از نعل رخش تو چو نار.
کوهها درهم شکستند، ابرها برهم زدند،
تازیان اندر عنان و بوختیان اندر مهار.
پویه کردند از ره باریک بر شمشیر تیز،
غوطه خوردند از شب تاریک در دریای قار.
ابرها راندی ز گرد اندر سر هر تندشخ،
رودها راندی ز خون اندر بن هر ژرف غار
کوفتی بر خطّة ناکوفته هرگز بر آن،
بادهای تیزقووت، ابرهای تندبار... [4, c.160-161]

(Сказания о подвигах твоих затмевают
Сказания в наше время Рустама и Исфандияра.
В ночное время из Дехгана в Чаландар шло твоё войско,
Сильнейшее в мире и мститель неба.
В небе туча как воск стала водой от твоего меча,
Гора, как пламя, горит от подковы твоего коня,
Горы разделились, развеяны тучи,
Лошади в уздечках, и верблюды на поводях.
Через тонкие, как мечи, дороги прошло войско,
И переплыло через глубокие реки легко.
Из пыли копыт твоих резвых коней тучи возникли,
Реки из крови врагов в глубокие ямы потекли.
Проходишь через непрохоженные места,
Через ветры протяженные, через ураганы.

Как видим, в цитированном отрывке из этой касыды Мас’уда Са’да, действительно, изображается ночное нападения героя касыды-восхваляемого на регион Чаландар Индии. По изображению поэта перед глазами читателя появляется эпический и мифический герой, войско которого сильнейшее в мире и мститель неба. От его горячего меча туча, как воск, превращается в воду и от подковы копыта его коня гора горит в пламени. Горы разделяются на части и тучи развеются. Войско героя проходит через путь, как меч узкий, и легко плывёт через глубокую реку. От пыли копыт его коней в небе появляются тучи и в глубокие ямы течет кровь врагов. Он проходит через места, где не было никогда тучи и ветра. Этот эпический герой, мечами и конями прорвав вал Яджужа, и напротив него построил крепкую преграду, как Искандар.

На рассвете герой поэта возгласом «Бог велик» (Аллах акбар) начинает битву и начинаются крики. Врагу становится ясно, что никто из его войска не спасётся. Враги скрываются на вершине гор и узких ямах. Но одним ударом, одним выкриком героя поэмы рассыпается войско врага и к полудню в том месте, т.е. в Чаландаре, не остаётся в живых ни одного буддиста.

Поскольку герой касыд поэта – это религиозная личность и его цель – борьба с неверным и распространение ислама, то его поддерживают Бог, пророки, ангелы и т.п. Точное указание на такого религиозного эпического героя мы наблюдаем в следующих бейтах касыды «В восхваление Имодаддавлы Рашида Хоса», состоящей из 95 бейтов:

ز بهر نصرت اسلام را ز دارالملک،
به بوم هند درآورد لشکر جرّار.
بدان که تا نبود لشکری گران و بزرگ،
خیاره کرد ز لشکر چهل هزار سوار.
چو چرخ کینه‌کش و چون زمانه باقوّت،
چو ابر طوفانفیعل و چو ابر صاعقدار.
رهی گرفته به پیش اندرون دراز و محب،
همه زمینش سنگ و همه نباتش خار.
شعاع کوکب ثابت به چرخ-بر رهبر،
مسیر دیو دژگه به خاک-بر هنجار.
همی خرامید اندر میان هندوستان،
فراشته سر رأیت به گنبد دوّار.
سپهر نیک‌سگال و زمان فرمانبر،
خدای راهنمای و ملایکه انصار [4, с.230]

Из Даралмулка (столицы) ради победы ислама,
На землю Индии ввёл отважные войска.
Чтобы большими не были войска,
Сорок тысяч всадников выбирал.
Мстительное, как небо, сильное как время,
Как туча с нравом тайфуна и молнией бремя.
Длинный и страшный выбрал путь ты,
Вся земля из камня и комочков.
Сияние звёзд как аргумент главенствует в небе,
И в сторону дива крепости прямое шествие.
В центре Индии шагало оно грациозно,
Поднимая знамя как вращающийся небосвод.
Небо-добро и судьба подчинена,
Бог-указатель, ангелы защитники.

Такой эпический способ изображения восхваляемого, который мы наблюдаем в касыдах Мас’уда Са’да, является общим по содержанию и структуре в касыдах арабских поэтов исламского периода (Хассан ибн Сабит, Ка’б ибн Зухайр, Ибн аль-Му’таз, Мутанабби и персоязычных сочинителей касыд (Манучехри, Унсури, Фаррухи, Катран Табрези, Муиззи и др.).

Рецензент: У.Сафар – доктор филологических наук, профессор ТНУ.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Абдусаттор, А. Фарҳанги арабӣ ва адабиёти аҳди Ғазнавиён / А. Абдусаттор. – Душанбе: Бухоро, 1915. – 430 с.
2. Зайниванд Турач. Таҳлили татбиқии бозтоби фарҳанги арабӣ дар шеъри Масъуди Саъди Салмон / Турач, Зайниванд // Адабиёт ва забонҳо: Лисони мубин, Исфанди 1389 ҳ. ш. - Шумораи 2. (Илмӣ-пажӯҳишӣ). - С.101-192.
3. Манучеҳрии Домғонӣ. Девон. Ба кӯшиш ва эҳтимоми доктор Муҳаммад Дабири Сиёқӣ / Домғонӣ, Манучеҳрӣ. - Теҳрон: Интишороти “Заввор”, 1370 ҳ. ш.
4. Масъуди Саъди Салмон. Девон / Салмон, Масъуди Саъд; бо тасҳеҳ ва эҳтимоми доктор Маҳдии Нуриён. - Исфаҳон: Интишороти “Камол”. Дар ду ҷилд. Чопи аввал, 1365 ҳ. ш.
5. Муҳаққиқ Маҳдӣ. Таҳлили ашъори Носири Хусрав. Абёти қуръонӣ, аҳодис, луғат, амсол / Маҳдӣ, Муҳаққиқ. - Теҳрон, 1344 ҳ. ш.
6. Размҷӯ Ҳусайн. Анвои адабӣ ва осори он дар забони форсӣ / Ҳусайн, Размҷӯ. - Теҳрон, 1370 ҳ. ш.
7. Сафо, Забеҳулло. Ҳамосасароӣ дар Эрон. Аз қадимтарин аҳди таърихӣ то қарни чаҳордаҳуми ҳиҷрӣ / Забеҳулло Сафо. - Теҳрон: Муассисаи интишороти Амири Кабир, 1387 ҳ. ш. - 675 с.
8. Томашевский, Б.В. Теория литературы (Поэтика) / Б.В. Томашевский. – М.: Аспект-Пресс, 1999. - 334 с.
9. Фильштинский, И.М. История арабской литературы / И.М. Фильштинский. – М.: Наука, 1985. – 525 с.
10. Фильштинский, И.М. Очерк арабо- мусульманской культуры / И.М. Фильштинский. – М.: Наука, 1971. – 256 с.

11. Фильштинский, И.М. Арабская литература в средние века. Арабская литература VII-IX веков / И.М. Фильштинский. - М.: Наука, 1978 - 255 с.
12. Халидов, А.Б. Книжная культура / А.Б. Халидов // Очерки истории арабской культуры У-ХУ вв. - М., 1982. - С.215-310.
13. Шамисо, Сирус. Анвои адабӣ / Сируси Шамисо. - Теҳрон, 1370 ҳ. ш.
14. Шидфар, Б.Я. Образная система арабской классической литературы / Б.Я. Шидфар. – М.: Наука, 1974. – 253 с.
15. Эберман, В.А. Персы среди арабских поэтов эпохи Омейядов / В.А.Эберман // ЗКВ. -Т. 2. - Вып. 1. - Л., 1927. – 154 с.

ТАЪСИРИ ЭҶОДИЁТИ МАНУЧЕҲРИИ ДОМҒОНӢ БА СОХТОР ВА МАВЗӮОТИ ҚАСИДАҲОИ МАСЪУДИ САЪД

Дар мақола муаллиф таъсири эҷодиёти шоири араб Манучеҳрии Домғониро ба сохтор ва мавзӯоти қасидаҳои Масъуди Саъд баррасӣ намудааст. Дар давраи ҳаёт ва эҷодиёти Масъуди Саъди Салмон қасида ҳамчун шакли назми арабӣ - форсӣ тамоми давраҳои ташаккул ва инкишофи худро ҳам аз рӯйи сохти асар, мазмун ва системаи образҳои бадеӣ паси сар намуд ва ба камолот расид. Дар қасидаҳои Масъуди Салмон тамоми анъаноти офариниши қасида аз ҷониби шоирони гузашта, махсусан шоирони Арабистон ва Эрон риоя гардида, ӯ ҳамчун шоири муътабар дар жанри қасидасароӣ маҳорати худро нишон додааст. Дар девони Масъуди Саъд метавон чунин қасидаҳоеро вохӯрд, ки аз рӯйи сохтор ва услуб қасидаҳои арабиро ба хотир меоранд. Чунин тарзи баёни қасидаро мо дар байтҳои Манучеҳрӣ метавонем мушоҳида намоем. Бо мақсади исботи ин дар мақола таҳлили муқоисавии қасидаи «Дар ситоиши Имодуддавла Рашиди Хос» бо қасидаи «Дар ситоиши Султон Масъуди Ғазнавӣ»-ии Манучеҳрӣ оварда шудааст, ки дар тақлид бо Аъшо ибн Қайс навишта шудааст.

Калидвожаҳо: Масъуди Саъди Салмон, Манучеҳрии Домғонӣ, таҳлили муқоисавии қасидаи «Дар ситоиши Имодуддавлаи Рашиди Хос» бо қасидаи «Дар ситоиши Султон Масъуди Ғазнавӣ»-ии Манучеҳрӣ, сохтор ва услуби баён.

ВЛИЯНИЕ ТВОРЧЕСТВА МАНУЧЕХРА ДАМГОНИ НА СТРУКТУРУ И ТЕМАТИКУ КАСЫД МАС’УДА СА’ДА

В статье автор комментирует влияние творчества арабского поэта Манучехра Дамгони на структуру и тематику касыд Мас’уда Са’да. В эпоху жизни и творчества Мас’уда Са’да Салмана касыда как форма арабской и персидской поэзии преодолела все периоды своего формирования и развития и по композиции, содержанию и системе художественных образов достигла своего совершенства. В касыдах Мас’уда Са’да видим, что им соблюдены все традиции создания касыд прошлого, в частности поэтов Аравии и Персии, и в жанре касыды он предстает как маститый поэт. В диване Мас’уда Са’да можно найти касыды, по структуре и стилю изложения напоминающие арабские касыды. Такой способ изложения касыды мы наблюдаем и в бейтах Манучехри. С целью доказательства в статье приведен сравнительный анализ касыды «Восхваление Имададдавлы Рашида Хоса» с касыдой «В восхваление Султана Мас’уда Газневи» Манучехри, сочинённой в подражание к А’шо ибн Кайсу.

Ключевые слова: Мас’уд Са’д Салман, Манучехр Дамгони, сравнительный анализ касыды «Восхваление Имададдавлы Рашида Хоса» с касыдой «В восхваление Султана Мас’уда Газневи» Манучехри, структура и стиль изложения.

THE INFLUENCE OF CREATIVITY OF MANUCHER DAMGONI ON THE STRUCTURE AND THE TOPICS OF KASID MAS'UDA SADA

In the article, the author comments on the influence of the works of the Arab poet Manuchehr Damgoni on the structure and themes of Mas'ud Sada's qasid. In the era of the life and work of Mas'ud Sada Salman, qasid as a form of Arab and Persian poetry has overcome all periods of its formation and development and has reached its perfection in composition, content and system of artistic images. In the qasids of Mas'uda Sada, we see that he has observed all the traditions of creating qasids of the past, in particular the poets of Arabia and Persia, and he is shown as a vesting poet in the qasid genre. In the sofa of Mas'ud Sada, one can find such qasids, which are reminiscent of Arab qasids in structure and style. We observe this way of presenting the qasida in the Manuchehri beits. For the purpose of proof, the article provides a comparative analysis of the qasida "Praise of Imadaddawla Rashid Khos" with the qasida "In praise of Sultan Mas'ud Gaznevi" by Manuchekhri, written in imitation of Asho ibn Qays.

Key words: Mas'ud S'ad Salman, Manuchehr Damgoni, comparative analysis of the qasida “Praise of Imadaddawla Rashid Khos” with the qasida “In praise of Sultan Mas’ud Gaznevi” by Manuchekhri, structure and style of presentation.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Сайдализода Шодмон Абдувоҳид*** **-** Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дотсенти кафедраи филологияи араб. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: **Sh.Saidzoda@mail.ru.** Тел.: **(+992) 918-85-00-30**

Сведение об авторе: ***Сайдализода Шодмон Абдувохид*** **-** Таджикский национальный университет, доцент кафедры арабской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. E-mail: **Sh.Saidzoda@mail.ru.** Тел.: **(+992) 918-85-00-30**

Information about the author: ***Saydalizoda Shodmon Abduvohid*** **-** Tajik National University, Associate Professor of the Department of Arabic Philology. **Address**: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: **Sh.Saidzoda@mail.ru.** Tel.: **(+992) 918-85-00-30**

УДК: 801.34

ФУНКЦИИ ПЕЙЗАЖА В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ И ПРОБЛЕМЫ ЕГО ОПРЕДЕЛЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ

Субхонкулова Н.А.
Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни

Одно из важных средств, без которого невозможно понять философский и нравственный смысл художественного произведения – это пейзаж. Не будет ошибочным утверждение, что именно в пейзаж заложен весь философский и нравственный смысл художественного произведения. Посредством пейзажного описания писатель стремится глубже, четче показать эмоциональное состояние героев, психологические фон повествования и т.д.

Понятие «пейзаж» принадлежит к числу неоднозначных понятий, к примеру, в «Литературной энциклопедии терминов и понятий» пейзаж – это «изображение природного окружения человека и образ любого незамкнутого пространства внешнего мира» [5, с.732], по мнению Б. Галанова, пейзаж – это «изображение природы, обозначающее время и место действия в произведении и создающее определенное настроение» [2, с.185]. В.Н. Стасевич трактует пейзаж как «преображенную действительность, для создания которой реальный мир является необходимым стимулом и неиссякаемой кладовой» [11, с.108]. М.Н. Эпштейн характеризует пейзаж как «целостное отображение природы в системе взаимосвязанных предметных деталей» [13, с.114], не изучив который невозможно понять истинно эстетическую сторону художественного произведения. Пейзаж в художественном тексте имеет свои стилистические и смысловые функции, следовательно, служит организации идейного и тематического, пространственного и временного уровней текста.

Пейзажное описание является одним из эстетически важных компонентов художественного текста, без исследования которого невозможно всесторонне понять подлинное содержание произведения. Именно пейзаж в художественном произведении способен наглядно показать отношение человека к действительности, которая его окружает, и не только – для автора он имеет художественное, идейное и стилистическое значение, поскольку может выполнять различные функции. Пейзаж в художественном тексте служит выражением человеческих настроений, переживаний, судеб положительные персонажей, и наоборот, конфликт отрицательных героев. Как ни удивительно, но внутренний мир человека, наряду с диалогом и монологом, раскрывает именно пейзаж, и возможно, потому, в отличие от М.Н. Эпштейна, Б.Е. Галанова, В.Н. Стасевич и др., С.М. Соловьев в понятие «пейзаж» включает особый его вид – архитектурный пейзаж, который определяет, как «описание построек (экстерьера) и внутреннего убранства жилища (интерьера)», то есть понимает пейзаж широко [10, с.183].

Проблема термина «пейзаж» и его определения заключается и в том, что между учеными идет спор, о существовании пейзажного произведения, то есть пейзажа как самостоятельного литературного жанра. Одни исследователи считают, что пейзаж является самостоятельным жанром, его художественная функция и эстетическая сущность едины. Другие полагают, что литературный пейзаж не выделяется в самостоятельную жанровую форму. Так, например, К.В. Пигарев пишет: «Основное отличие живописного или графического пейзажа от пейзажа литературного заключается в том, что первый представляет собой самостоятельный художественный жанр, тогда как второй обособленным жанром не является, входя в качестве составного элемента в произведения различных прозаических и стихотворных жанровых форм (роман, повесть, рассказ, поэма, лирическое стихотворение)» [7, с.64]. Многие ученые не разграничивают понятия «пейзаж» и «природа», в то время, как нам думается, пейзаж является одной из форм воплощения природы в произведении.

Кроме того, что пейзаж может быть произведением, в художественном тексте он имеет еще два уровня – это деталь и картина.

Пейзажная деталь - это не предмет изображения, а средство изображения предмета, следовательно, в художественном произведении эта деталь выступает в форме какого-либо

тропа, а стало быть заключает в себе «информацию, эмоциональное содержание, эстетическую оценку и позицию автора» [6, с.139].

В противовес пейзажной детали, которая, является средством описания, пейзажная картина – это предмет описания, воссоздания.

Несмотря на все эти различия в определении понятия, пейзаж – это самый показательная среди всех форм присутствия природы в художественном произведении, позволяющая понять авторское видение природы. Для примера рассмотрим эпизод пейзажного описания Садриддина Айни в романе «Дохунда», где описана природа долины Нихон.

Главная функция пейзажа в данном романе – это усиление психологизма, эмоционального состояния героя, показать ключевые стороны той действительности, которая описана автором. Важная особенность пейзажных зарисовок заключается в их национальном своеобразии. Такое яркое описание можно увидеть, к примеру, в романе «Дохунда» С. Айни посредством описания передаёт счастливое настроение Ёдгора, добравшегося до Дараи Нихон описанием типичного горного пейзажа ***«горы и долины», «Куропатки взлетали на вершины и носились по склонам***», ***«журчанье ручьев, сбегавших вприпрыжку с камня на камень».***

Настроение героя было располагающее, о его радужном настроении уведомляет описание: ***«сладкая дремота», «серны скакали», не страшась охоты; козлята, резвясь, друг друга бодали, подпаски в веселые игры играли».***

Чтобы сравнить роль пейзажа в передаче настроения, характера, сравним два эпизода, которые усиливают описание различных состояниях героя:

Умиротворение, успокоение, флегматичность:

«***Солнце стояло прямо над головой, наполняя светом и теплом горы и долины. Несмотря на летний полдень, воздух в горах был свеж, как весной. Куропатки взлетали на вершины и носились по склонам. Всюду были слышны голоса певчих птиц, и в их пение вплеталось журчанье ручьев, сбегавших вприпрыжку с камня на камень. Овцы были недвижны от сладкой дремоты, серны скакали, не страшась охоты; козлята, резвясь, друг друга бодали, подпаски в веселые игры играли. Все кругом радовалось и ликовало»*** [1, с.105].

А далее автор описывает то самое умиротворение Ёдгора, исходя из которого произвел некую связь с природой:

«Он больше не мечтал о будущем и не вспоминал прошедшего. Его удовлетворяла теперешняя жизнь. При содействии дядюшки Рустама ему поручили ежедневно пасти небольшое стадо коров и овец. За это хозяева стада кормили его вволю. Молока, простокваши и дуга он мог пить сколько хотелось. Уже прошло три месяца, как он живет в горах, и Азимшах не разыскивает его. Как же теперешняя жизнь могла не удовлетворять Ёдгора?

Все его мысли поглощала Гульнор. Та робкая искра, которую любовь заронила в их сердце, теперь разгоралась в большое пламя» [1, с.106].

Тревогу, панику, смятение, переживания:

(Ёдгор впал в раздумья о том, как он осилит выплату долгов за организацию праздника на деньги бая):

«***Он часто поглядывал на заход солнца. Чем ниже опускалось солнце, тем бледнее становились его красноватые лучи, освещавшие верхушки глиняных стен двора и карниз крыши***. Всякий раз, когда взгляд Ёдгора останавливался на опустевшем хлеве, он невольно задумывался над тем, как в будущем году ему вести хозяйство без быка. И тогда он начинал сознавать, что радость от праздничного торжества несет за собой горе.

Солнце зашло. Сгущалась вечерняя мгла. Воробьи, непрестанно разгребавшие мусор, сметенный Бозором в угол двора, угомонились, наконец, и попрятались в стенных трещинах. А Бозор, погруженный в думы, все еще медлил уходить со двора» [1, с.57].

Все описанные краски сообщают о мрачном настроении Бозора. Его померкшее настроение усиливает описание солнца, лучи которого уже не сверкали. Ему стало хуже, когда у него на глазах вывели рабочего быка, с помощью которого он добывал хоть какие-либо средства проживания, глядя на это, он понимал всю предстоящую сложность заработки денег, когда его оставили почти ни с чем: «Все его сегодняшние думы были связаны с устройством праздника. Хотя он сам, поддавшись на уговоры старосты, послушавшись совета жены и доверившись обещаниям бая, решил праздновать обряд в нынешнем году, однако его вскоре

охватил страх. И, по мере приближения торжественного дня, по мере увеличения связанных с ним расходов, этот страх все больше возрастал. А после того, как со двора увели рабочего быка, его глазам вдруг представились все грядущие беды» [1, с.59].

В следующем эпизоде мы можем увидеть многоаспектный характер пейзажа в художественном тексте: «это и национальный колорит, определяющий общее впечатление от местности, и способность каждого отдельного человека эмоционально «настраиваться» на определенное природное окружение. Это понятие и философское, и психологическое, и эстетическое, и лингвистическое, поскольку отражается в языке народа. Конкретным художественным воплощением «чувства природы» у отдельного автора, либо литературного течения является пейзаж, традиционно понимаемый как видовая картина природы, нарисованная преимущественно с помощью описательной речи» [3, с.11-16].

В этом эпизоде Бозор ссорится с женой и спорят они пылко, громко. Причиной их скандала была именно *злосчастная природа, стихийное бедствие, которое разрушило их дом, оставив без крыши над головой*. Садриддин Айни прокладывает скрытую нить между человеком и природными явлениями, к примеру, в данном случае он показывает спор двух времен года: «- Хотя ***зима была на исходе, но еще держались сильные морозы. Правда, под натиском весны морозы начали понемногу отступать, но, как свирепые войска, разбитые в бою, они не хотели сдаваться и сокрушали все на пути своего отступления***» [1, 69].

Далее происходит спор между Мехрмо и Бозором, в котором ни тот, ни другой не хотят отступать, *так же, как и зима упорно не хотела пропустить весну*: « - Теперь у нас отнято и последнее убежище, - сказал Бозор жене. – Надо нам отсюда уходить.

- Куда же идти? – в отчаянии воскликнула Мехрмо. – На кого надеяться?!

- Куда бы ни повела нас злосчастная судьба, туда и пойдем. Лишь бы где-нибудь найти себе кусок хлеба.

- Нет, Бозор, - рыдая, сказала жена. – Лучше пусть голод и холод, лучше ходить раздетыми и разутыми, но только не покидать родину! Ты хочешь, чтобы мы пошли по миру и, как нищие, умерли на каком-нибудь голом камне или где-нибудь под развалившейся стеной. Нет, нужно безропотно терпеть и благодарить бога за то, что еще не стало хуже!

- Не хочу больше терпеть! – сказал Бозор, угрюмо глядя на обрушившийся потолок. – И за какой такой день нашей жизни благодарить бога?» [1, с.69].

Такая *вспышка эмоций, нарастающее напряжение* между Бозором и Мехрмо, безусловно *сопровождались описанием погоды, соответствующим их настроению.* Автор придал ситуации негативный оттенок, описывая *злость погоды, подобной злости ссорящихся*: «» ***Дул ураган, стремительно мчались тучи, дождь, хлеставший вместе со снегом, слепил глаза, от наводнения по оросительным канавам бурлили мощные потоки, деревья выворачивало с корнями, в горах грохотали каменные обвалы, рушились подмытые стены домов проливались крыши*** [1, с.69].

Как мы видим. пейзаж создаёт в художественном произведении определенную атмосферу, тем самым помогая читателю лучше понять состояние героя, красочней представить место действия, создаваемое автором.

На наш взгляд, наиболее точным является определение Л.М. Крупчанова, по мнению которого, пейзаж – это «один из содержательных и композиционных компонентов художественного произведения, выполняющий многие функции в зависимости от стиля автора, литературного направления (течения), с которым связан, от метода писателя, а также от рода и жанра произведения» [4, с.243].

В романе «Дохунда» пейзаж играет важную роль и выполняет несколько функций. Он описывает место действия, звуки, окружающую природу. Здесь пейзаж также является средством создания таинственной, мистической атмосферы дараи Нихон, на котором происходит действие романа. Описание окружающей природы погружает нас в атмосферу свободы, блаженства и неизвестности, о чем свидетельствует название местности «Дараи Них,он», означающее «тайный, скрытый; сокровенный; секретный»:

«***Если вам захочется пройти*** из Сарыджуя в Курган- Тюбе тайными тропами, ***то вам нужно будет миновать Дараи Нихан***. Дараи Нихан - это одно из ущелий в горах Гиссари

Шадман; его называют еще и Танг Нихан. Само название говорит о том, что это ущелье издалека незаметно. Его видно лишь с двух горных троп от Сарыджуя и Бабатага.

Издали кажется, что ***в горах, сдавивших это извилистое ущелье, нет ни одной расселины, не то что прохода. Но подойдите*** к их подножью из Сарыджуя, и ***перед вами*** предстанет трещина. С первого взгляда ***вы подумаете,*** что это русло ручья, что дождевая вода, веками стекавшая с горных вершин к подножью, постепенно размыла каменистый склон.

Здесь темно, углубитесь *в трещину, и* ***вы поймете свою ошибку и увидите,*** что это не промоина, а узкое ущелье, по которому извивается узенькая дорожка, словно проложенная из крепости военными мастерами, желавшими скрыть ее от глаз неприятеля. Здесь темно как в туннеле. Однако у этого туннеля нет потолка; вверху, словно между двумя рядами высоких строений, виднеется небо. Солнечные лучи никогда не проникают на дно ущелья, но в полдень они озаряют верхушки стен, и тогда в их отблесках можно различить под ногами тропу.

Если у вас появится желание полюбоваться чудесами гор, ***не допускайте страха в ваше сердце, не бойтесь*** этого узкого и темного прохода, ***отважно шагайте вперед, и вы увидите*** истоки горных родников.

Не думайте, что эти родники в состоянии вращать мельничные жернова. Нет, вода в них сочится капля по капле; их можно было бы сравнить со слезами бедняков Бухарского ханства, если бы эти капли были кровавыми.

Капли стекаются вместе и образуют прозрачные ручейки. Вода в них чистая-чистая, словно ее процедили сквозь камень; она ясна сверкает алмазом. Ведь это в самом деле та дождевая и снеговая вода, которая, просочившись в каменные недра гор, очистилась там и выступила наружу.

Ручейки эти совсем не похожи на текущие среди пашен по илистому руслу. Нет, их берега и дно устланы камнями, сверкающими как зеркало, - они, отшлифованные водой, придают воде еще большую прозрачность.

Подойдите в полдень к такому ручейку, и ***вы залюбуетесь*** им, не сможете глаз оторвать.

Солнечные лучи, падающие на верхушки отвесных стен ущелья, отражаются в чистой, прозрачной воде ручейка и искрятся; стены блестят в воде и создают впечатление, будто искусные каменотесы в геометрическом порядке уложили здесь граненые камни. Зрелище величественной стены с солнечными зайчиками, отраженными в узком ручейке, ***приведет вас в изумление.***

Еще большее изумление ***охватит вас, если вы, не боясь встретиться с волком или шакалом, придете сюда ночью***. Звезды вытянутой цепью мерцают над стенами ущелья в «проломе потолка» и отражаются в этом ручейке. Дно его выложено отшлифованной галькой, а потому вода в нем кажется то серебряной цепью, то кольцами, и течет она, слегка припрыгивая: то взлетая на камни, то низвергаясь. Каждая звезда в отдельности отражается в этих взлетах и падениях воды, в этих кольцах и водоворотах. ***Если ваш взор*** в состоянии охватить сразу сотню звезд над головой***,*** то в узком ручейке ***вы увидите*** их сверкающими и умноженными в сотни раз*;* и каждая звезда сверкает и переливается в нем, подобно электрическим лампочкам в граненых подвесках люстры.

Не будь здесь прибрежной растительности, блеск воды со сверкающими в ней звездными отражениями ***ослепил бы вас*.**

Пройдите еще немного вперед, и сияющий ручей внезапно исчезнет, скрывшись под скалой, словно ясный месяц исчезнет, скрывшись под скалой, словно ясный месяц за тучей. Конечно, вам жаль расстаться с таким чудесным зрелищем, но ***не огорчайтесь. Пройдите*** еще сотню шагов, ***сделайте несколько поворотов***, и перед вами из-под другой скалы с журчанием появится тот же ручей, но уже окрепший и жизнерадостный, потому что под скалами он принял в себя еще несколько родников. Теперь он течет шумливо и, перекатывая мелкую гальку, заполняет ею выбоины дна, выравнивает себе русло. ***Чем дальше вы идете***, тем ручей становится шире и полноводней. А путь ваш уже не так сдавлен и зловещ. ***Взгляните вверх***, и ***вы увидите*** над собой распахнувшееся небо. Теперь ***вам уже не страшно***, что какая-нибудь каменная глыба, подмытая ледниковой водой, оторвется от склона: ведь, случись это, ***вам есть куда отбежать***, чтобы не быть раздавленным. ***Вам начинают*** попадаться одинокие деревья - арча, фисташка, орех.

Еще немного и вы, наконец, добрались до середины ущелья. Здесь ручей шумно низвергается с горного склона и становится полноводным и бурливым потомком. ***Оглянитесь вокруг, и вам покажется, что вы на дне корабля, изваянного из камня***, и по обоим бортам его подстроены каюты. Но не думайте, что жилища эти представляют собой деревянные дома или что они сложены из необожженного кирпича. Нет! Жилища этих горцев напоминают скорей птичьи гнезда, вылепленные из земли на скалах и сверху защищенные каменными глыбами, чтобы потоки ливней не размыли их» [1, с.5-6].

Главная функция данного пейзажного описания - это один из способов выражения авторской позиции в романе. Описывая пейзаж, автор вступает с читателем в доверительную беседу, словно раскрывая перед ним красоту долины Нихон, он живет вместе со своими героями, любуется каждым кустиком, холмиком, птицей, ручейком и т.д. Он словно вдыхает в них жизнь. Дараи Нихон – это своего рода гимн свободе, пусть и временной свободы для Дохунда, но сладкой, упоительной, независимой. Потому каждый эпитет, использованный Садриддином Айни, в описании пейзажа, дышит жизнью, здесь много движения, много звуков. При описании природы писатель становился художником, тонко проникающим в потаенную жизнь долины, в каждое ощутимое движение природы Нихон.

В данном эпизоде авторское отношение к природе Нихон не только эмоционально, но и до конца расписано и просчитано. Авторская позиция выражена здесь в прямой авторской характеристике: ***«Если вы захотите пройти…», «то вам нужно будет миновать Дараи Нихан…», «Если у вас появится желание», «не допускайте страха в ваше сердце», «не бойтесь», «вы увидите истоки горных родников», «Не думайте».*** Эти обращения без всяких комментариев наглядно отражают позицию автора. Пейзаж стал в данном отрывке для Айни основным средством выражения своей позиции.

В своем описании С. Айни использует различные стилистические средства, которые делают описание красочным, выразительным – это сравнение, эпитет, олицетворение, перечисление, благодаря которым текст становится более выразительным, привлекательным для читателя. Их основная цель - заострить внимание читателя на определённых деталях и выражение персонального отношения автора к данному явлению, предмету.

Однако наиболее частым стилистическим средством в описании Айни в данном эпизоде – является сравнение. Приведем несколько примеров:

«***словно проложенная из крепости*** военными мастерами, желавшими скрыть ее от глаз неприятеля, ***как в туннеле***»;

«вода в них сочится капля по капле; ***их можно было бы сравнить со слезами бедняков Бухарского ханства, если бы эти капли были кровавыми***»;

«Вода в них чистая-чистая, словно ее процедили сквозь камень; ***она ясна сверкает алмазом***»;

«Ручейки эти совсем не похожи на текущие среди пашен по илистому руслу. Нет, их берега и дно устланы камнями, ***сверкающими как зеркало,*** - они, отшлифованные водой, придают воде еще большую прозрачность»;

«Солнечные лучи, падающие на верхушки отвесных стен ущелья, отражаются в чистой, прозрачной воде ручейка и искрятся; стены блестят в воде и создают впечатление, ***будто искусные каменотесы в геометрическом порядке уложили здесь граненые камни***»;

«Зрелище величественной стены ***с солнечными зайчиками***, отраженными в узком ручейке, приведет вас в изумление»;

«Дно его выложено отшлифованной галькой, а потому вода в нем ***кажется то серебряной цепью, то кольцами, и течет она, слегка припрыгивая: то взлетая на камни, то низвергаясь***»;

«Если ваш взор в состоянии охватить сразу сотню звезд над головой, то в узком ручейке вы увидите их сверкающими и умноженными в сотни раз; и каждая звезда сверкает и переливается в нем, ***подобно электрическим лампочкам в граненых подвесках люстры***»;

«Пройдите еще немного вперед, и сияющий ручей внезапно исчезнет, скрывшись под скалой, ***словно ясный месяц исчезнет, скрывшись под скалой, словно ясный месяц за тучей***»;

«Оглянитесь вокруг, ***и вам покажется, что вы на дне корабля, изваянного из камня, и по обоим бортам его подстроены каюты***. Но не думайте, что жилища эти представляют собой деревянные дома или что они сложены из необожженного кирпича»;

«Нет! ***Жилища этих горцев напоминают скорей птичьи гнезда, вылепленные из земли на скалах*** и сверху защищенные каменными глыбами, чтобы потоки ливней не размыли их» [1, с.5-7].

По этим примерам можно понять, что пейзаж С. Айни богат как географически, так и лирически, что требует серьезного изучения. В этих эпизодах чувствуется восхищение писателя окружающим миром, которое проявляется при описании красот природы. В одном только эпизоде, проанализированном нами, было выделено 10 случаев употребления сравнения в описании пейзажа. Путем сравнения автор создает разнообразные ассоциации, необходимые для возникновения определённого образа у читателя.

Важную роль в описании пейзажа играет цвет, создающий особую атмосферу. Каждый цвет несёт за собой определённую смысловую нагрузку. Изменчивость ситуации подкрепляется контрастностью ярких и тёмных цветов в описании пейзажа. Употребление различного цвета в той или иной ситуации с одним и тем же предметом (зима-лето) создаёт различную атмосферу – от спокойствия до тревоги. Всё это в совокупности со сложным сюжетом романа наделяет его ожидающей атмосферой, которая делает этот роман неповторимым и запоминающимся читателю, к примеру:

«Было начало зимы. Солнце, казалось, изменило свой путь и ушло далеко на юг от горного Таджикистана, но лучи его еще продолжали греть. Воздух был тих и прозрачен. Правда, незадолго перед тем дули холодные ветры, шел дождь вперемежку со снегом, и деревья растеряли свою ***золотую листву,*** приготовившись нарядиться в зимние одежды. И вот, когда природа ожидала сильных морозов, вдруг выглянуло солнце и своими теплыми лучами подарило людям радостное настроение» [1, с.170].

Пейзаж не только отражает переживания героев, но и подчеркивает мысли автора по отношению к вечным проблемам человечества. В романе все пейзажи соотнесены с течением жизни человека. Посредством описания природы Айни показывает тревогу, обиду, несправедливость, несовершенство человеческого бытия и людскую жестокость. Вот как описан эпизод, когда Бозор решает оставить Родину:

«Хотя зима ***была на исходе***, еще нередки были сильные морозы. Правда, под натиском весны морозы начали понемногу отступать, но, как, ***свирепые войска, разбитые в бою,*** они ***не хотели сдаваться и сокрушали все на пути своего отступления.***

Дул ураган, ***стремительно мчались тучи,*** дождь со снегом ***слепил глаза;*** оросительные каналы превращались в мощные потоки, ***деревья выворачивало с корнями,*** в горах грохотали каменные обвалы, ***рушились подмытые стены домов и проваливались крыши»*** [1, с.182-183].

Айни передает чувства Бозора через его восприятие пейзажа ***«прибивала дорожную пыль», «от земли стал отделяться пар, словно земля, очнувшись от глубокого сна, торопилась надышаться прохладным воздухом», «клубы пыли (…) застлали солнце», «наступила темнота», «Все погрузилось во мрак»*** [1, с.192].

В романе «Дохунда» жизнь людей и жизнь природы тесно связаны между собой и выполняют в литературном произведении определенную психологическую функцию. Мастерски, созданный пейзаж передаёт душевное состояние героев, помогает постичь его внутренний мир, прочувствовать испытываемые им эмоции. Более того, пейзаж настраивает читателя на определённую эмоциональную волну.

«Одной из ведущих функций пейзажа является хронотопическая функция, состоящая в указании на место и время действия, а также на обстановку действия» [9, с.160].

Функции пейзажа в приведенных эпизодах из романа «Дохунда» следующие – они обозначают: 1) место и время действия; 2) имеют сюжетную мотивировку; 3) форму психологии; 4) форму присутствия автора, выражающую слияние точек зрения героя и автора.

Анализ пейзажных описаний в романе «Дохунда» С.Айни показал, что функции пейзажа многообразны, однако, главная их функция заключается в том, чтобы придать художественному тексту больше выразительности, психологизма, эмоциональности.

Таким образом, пейзаж в художественном тексте является важной содержательно-композиционной частью произведения, составляющей его художественного мира и элементом выразительности.

Рецензент: ***Мурувватиён Дж.Дж.*** – кандидат филологических наук,

доцент ИЯЛ НАНТ.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Айни, С. Дохунда [Текст]: Роман / Пер. с тадж. О. Эрберга; [Предисл. Л. Климовича]. - Москва: Гослитиздат, 1956. - 404 с.
2. Галанов, Б.Е. Живопись словом [Текст]: Портрет. Пейзаж. Вещь / Б.Е. Галанов. - М.: Сов. писатель, 1974. – 343 с.
3. Кожуховская, Н.В. Роль «чувства природы» в эволюции идейно-художественных особенностей русской литературы XIX века [Текст] / Н.В. Кожуховская. – Сыктывкар, 1996. – С. 11-16.
4. Крупчанов, Л.М. Теория литературы: учебник / Л.М. Крупчанов. – М,2012. – 360 с.
5. Литературная энциклопедия терминов и понятий / Рос. акад. наук. Ин-т науч. информ. по обществ. наукам; Гл. ред. и сост. А.Н. Николюкин. - М.: Интелвак, 2003. - 732 с.
6. Мурадалиева, Н. Романтический пейзаж в литературе / Н.Мурадалиева. - Баку: Язычы, 1991. – 204 с.
7. Пигарев, К.В. Русская литература и изобразительное искусство. Очерки о русском национальном пейзаже середины XIX в. [Текст] / К.В. Пигарев. – М., 1972. – 125 с.
8. Русакова М.В. Теория литературы: учебное пособие/ сост. М.В. Русакова, А.Л. Спектор. - Душанбе: РТСУ, 2018. – 260 с.
9. Себина, Е.Н. Пейзаж / Е.Н. Себина // Введение в литературоведение: учеб. пособие; Л.В. Чернец, В.Е. Хализев, А.Я. Эсалнек и др.: под ред. Л.В. Чернец. - М.: Высшая школа, 2004. – 265 с.
10. Соловьев, С.М. Изобразительные средства в творчестве Ф.М. Достоевского [Текст]: Очерки / С.М. Соловьев. – М.: Сов. писатель, 1979. - 352 с
11. Стасевич, В.Н. Пейзаж. Картина и действительность [Текст] / В.Н. Стасевич. – М.: Просвещение, 1978. - 159 с.
12. Тамарченко, Н.Д. Поэтика: словарь актуальных терминов и понятий / Н.Д. Тамарченко. - М.: Издательство Кулагиной, 2008. - 358 с.
13. Эпштейн, М.Н. «Природа, мир, тайник вселенной…»: Система пейзажных образов в русской поэзии [Текст] / М.Н. Эпштейн. – М.; Высшая школа, 1990. – 303 с.

ВАЗИФАҲОИ МАНЗАРА ДАР МАТНИ БАДЕӢ ВА МАСЪАЛАҲОИ ТАЪРИФИ ОН ДАР АДАБИЁТШИНОСИИ МУОСИР

Дар мақола омӯзиши вазифаи манзара дар матни адабӣ ва масъалаи таърифи он дар адабиётшиносии муосир баррасӣ шудааст. Муаллиф таъкид мекунад, ки тасвири манзара яке аз ҷузъҳои муҳимми эстетикии матни бадеӣ буда, бидуни таҳқиқи он мазмуни аслии асарро ҳамаҷониба дарк кардан ғайриимкон аст. Ин манзара дар асари бадеӣ қодир аст, ки муносибати инсонро ба воқеияти атрофаш ба таври визуалӣ нишон диҳад ва на танҳо барои муаллиф аҳамияти бадеӣ, идеявӣ ва услубӣ дорад, зеро он метавонад вазифаҳои гуногунро иҷро кунад. Албатта, бо вуҷуди ин ҳама тафовутҳо дар таърифи мафҳум, манзара аз ҳама шаклҳои мавҷудияти табиат дар асари бадеӣ нишондиҳандаи бештарин буда, имкон медиҳад дидгоҳи муаллиф ба табиатро дарк намояд. Муаллиф ба унвони мисол як эпизоди тасвири манзараи Садриддин Айниро дар романи «Дохунда», ки табиати водии Ниҳонро тасвир мекунад, баррасӣ кардааст. Таъкид кардан лозим аст, ки дар романи «Дохунда» ҳаёти одамон ва ҳаёти табиат ба ҳам зич алоқаманд буда, дар асари адабӣ вазифаи муайяни психологиро иҷро мекунанд. Манзараи моҳирона офаридашуда аҳволи рӯҳияи персонажҳоро ифода мекунад, барои дарк кардани олами ботинии ӯ, ҳис кардани ҳиссиёти аз сар гузарондаистода ёрӣ мерасонад. Гузашта аз ин, манзара хонандаро ба мавҷи муайяни эҳсосотӣ мегузорад. Бояд таъкид кард, ки таҷлили тасвири манзара дар романи «Дохунда»-и С.Айнӣ нишон дод, ки вазифаҳои манзара гуногунанд, вале вазифаи асосии онҳо ба матни адабӣ бештар ифоданокӣ, равоншиносӣ, эҳсосотӣ додан аст.

Калидвожаҳо: адабиётшиносии муосир, адабиёти тоҷик, вазифаҳои манзара, табиат, жанр, матни адабӣ.

ФУНКЦИИ ПЕЙЗАЖА В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ И ПРОБЛЕМЫ ЕГО ОПРЕДЕЛЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ

Статья рассматривает исследование функции пейзажа в художественном тексте и проблемы его определения в современном литературоведении. Автор утверждает, что пейзажное описание является одним из эстетически важных компонентов художественного текста, без исследования которого невозможно всесторонне понять подлинное содержание произведения. Именно пейзаж в художественном произведении способен наглядно показать отношение человека к действительности, которая его окружает, и не только – для автора оно имеет художественное, идейное и стилистическое значение, поскольку может выполнять различные функции. Безусловно, несмотря на все эти различия в определении понятия, пейзаж – это самый показательный среди всех форм присутствия природы в художественном произведении, позволяющий понять авторское видение природы. Для примера автор рассмотрела эпизод пейзажного описания Садриддина Айни в романе «Дохунда», где описана природа долины Нихон. Важно подчеркнуть, в романе «Дохунда» жизнь людей и жизнь природы тесно связаны

между собой и выполняют в литературном произведении определенную психологическую функцию. Мастерски созданный пейзаж передаёт душевное состояние героев, помогает постичь их внутренний мир, прочувствовать испытываемые ими эмоции. Более того, пейзаж настраивает читателя на определённую эмоциональную волну. Важно подчеркнуть, что анализ пейзажных описаний в романе «Дохунда» С.Айни показал, функции пейзажа многообразны, однако главная их функция заключается в том, чтобы придать художественному тексту больше выразительности, психологизма, эмоциональности.

Ключевые слова: современное литературоведение, таджикская литература, функции пейзажа, природа, жанр, художественный текст.

THE FUNCTIONS OF THE LANDSCAPE IN THE LITERARY TEXT AND THE PROBLEMS OF ITS DEFINITION IN MODERN LITERARY CRITICIS

The article examines the study of the function of the landscape in a literary text and the problem of its definition in modern literary criticism. The author argues that landscape description is one of the aesthetically important components of a literary text, without researching which it is impossible to comprehensively understand the true content of the work. It is a landscape in a work of art that can visually show a person's attitude to the reality that surrounds him, and not only - for the author, it has artistic, ideological and stylistic significance, since it can perform various functions. Undoubtedly, despite all these differences in the definition of the concept, the landscape is the most indicative among all forms of the presence of nature in a work of art, allowing us to understand the author's vision of nature. As an example, the author considered an episode of the landscape description of Sadriddin Aini in the novel Dohunda, which describes the nature of the Nihon Valley. It is important to emphasize that in the novel "Dohunda" the life of people and the life of nature are closely interconnected and perform a certain psychological function in a literary work. The masterfully created landscape conveys the state of mind of the heroes, helps to comprehend his inner world, to feel the emotions he is experiencing. Moreover, the landscape tunes the reader to a certain emotional wave.

Key words: contemporary literary criticism, Tajik literature, landscape functions, nature, genre, literary text.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Субхонқулова Наргис Акбаралиевна*** - Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Айнӣ, муаллими калони кафедраи адабиёти рус ва ҷаҳон. **Суроға:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё.Рӯдакӣ, 121. E-mail: **nakbaralievna@mail.ru**. Тел.: **(+992) 988-56-17-17**

Сведение об авторе: ***Субхонкулова Наргис Акбаралиевна*** - Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни, старший преподаватель кафедры русской и мировой литературы. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 121. E-mail: **nakbaralievna@mail.ru**. Тел.: **(+992) 988-56-17-17**

Information about the author: ***Subkhonkulova Nargis Akbaralievna*** - Tajik State Pedagogic University named after S. Aini, Senior Lecturer at the Department of Russian and World Literature. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121. E-mail: **nakbaralievna@mail.ru**. Тел.: **(+992) 988-56-17-17**

УДК: 891.550

ТРАНСФОРМАЦИИ В ПЕРЕВОДЕ РОМАНА «ФИРДОУСИ» С. УЛУГЗОДА НА РУССКИЙ

Ашури Тахмина Тахсинзода

В данной статье исследованы переводческие трансформации в переводе романа «Фирдоуси» (издание 2014 года) с таджикского языка на русский (1992). Напомним, что переводческие трансформации – это сложный и в тоже время, необходимый в работе переводчика прием, без которого невозможно достичь адекватности перевода. Трансформации в переводе являются важнейшим инструментом достижения переводческой эквивалентности и адекватности. Данной теме посвящены работы А.Д. Швейцера, Л.С, Бархударова, Л.К. Латышева, Я.И. Рецкера, Р-К. Миньяр-Белоручева, В.Н. Комиссарова и других [26], [4], [12; 13], [16], [14].

В теории перевода существует множество типов трансформаци, каждый из которых выполняет определенную функцию. Вряд ли возможно перевести текст с одного языка на другой, не используя такие приемы, как перестановка, замена, добавления, опущения.

Мы не можем утверждать, что всегда использование этих приемов добавляет тексту перевода то качество, которое переводчик пытается добиться в процессе своей работы, однако некоторые незначительные перестановки и добавления, изменения порой помогают более точно передать эмоциональное состояние героя, достичь целостности произведения, облегчить читателю понимание той или иной ситуации.

Учитывая высказывание исследователей перевода о том, что «тексты художественной литературы, несомненно, представляют большой интерес для филологии в целом и языкознания, в частности» [1, с.211], мы решили проанализировать переводческие трансформации в тексте перевода романа «Фирдоуси» С. Улугзода с филологической точки зрения, так как данный текст несёт в себе не только «сведения об определенном времени, жизни, культурных ценностях общества, но и позволяют заглянуть во внутренний мир живущих в определенный период людей» [1, с.313].

Безусловно, в основе каждого произведения лежит желание автора донести до своего читателя определенную информацию, поэтому все вопросы использования переводческих трансформаций теснейшим образом связаны с текстологическими проблемами художественного текста и с точки зрения литературоведения, и с позиции лингвистики. Следовательно, проведенный нами анализ можно считать филологическим.

Вопросы, затронутые в статье, могут являться поводом для дальнейших исследований роли переводческих трансформаций в анализе текстологических проблем художественного перевода с таджикского языка на русский. Результаты настоящего исследования могут послужить основой для анализа произведений художественной литературы на таджикском и русском языках с целью выявления универсальных приёмов усовершенствования переводов.

При исследовании основных видов трансформаций в данном романе следует отметить, что одним из самых частотных типов является перестановка, которая представляет собой «изменение расположения (порядка следования) языковых элементов в тексте перевода по сравнению с текстом подлинника. Элементами, которые могут подвергаться перестановке, являются обычно слова, словосочетания, части сложного предложения (clauses) и самостоятельные предложения в строе текста» [4, с.19]. К примеру, перестановка ремарок, использованная в данном эпизоде:

Оригинал	**Перевод**
«Истеъдоди фикрии ӯ дар гӯяндагию шоириаш зуҳур кардан гирифт. Дар солҳои талабаи мадраса буданаш аз «Худойнамак»- и бостонӣ ***(китобе, ки пас аз тарҷума шудан ба форсии нав «Шоҳнома» ном гирифт***)	«Он рано начал слагать стихи. А в ту пору, когда стал студентом медресе, облекал в поэтическую форму особенно волнующие и полюбившиеся места из древней книги «Худайнамак», написанный на пехлеви. Позже, после перевода на

баъзе пораҳои барояш писаномада ва шавқангезро назм мекард» [25, с.5].	новоперсидский, эта книга получила название «Шахнаме» [24, с.6].

показывает отсутствие ремарки в русском тексте. Однако информация, заключенная в ремарке не исключена из текста, переводчик передаёт ее читателю прямым повествованием. С единственной разницей в том, что ремарка таджикского текста *«(китобе, ки пас аз тарҷума шудан ба форсии нав «Шоҳнома» ном гирифт)»* создаёт в тексте произведения важную подтекстовую информацию, и является одной из форм выражения авторской позиции в художественном тексте. Ремарка в данном эпизоде представляет собой констатирующий текст.

Такая перестановка порядка слов и словосочетаний в структуре предложениий является наиболее частотным синтаксическим приёмом, встречающимся в русском тексте романа «Фирдоуси».

Важно отметить, что проблема перевода ремарок в романе «Фирдоуси» достойна отдельного внимания, поскольку этот стилистический прием в романе помогает читателю глубже и полнее понять текст и заложенную в него авторскую идею - это добавочные, служебные приемы, и ни один рассказчик не будет вести повествование, употребляя лишь описание и комментарий. Анализируя вопросы, связанные с присутствием автора в тексте романа «Фирдоуси» таджикский ученый Дж.Дж. Мурувватиён отмечает, что: «Ремаркам в романе «Фирдоуси» Сотимом Улугзода отведено особое место. Они выводят на первый план литературные темы, настроение героя, его отношение к тому или иному событию. В этом контексте есть необходимость более целостного изучения ремарок в тексте романа, ее роли, функций в описании процесса творчества. Безусловно, на фоне иных образных форм словесно-художественного творчества безличность, внешняя функциональная утилитарность делают ремарку мало привлекательной для исследования, но это обманчивая сторона, внешняя ясность ремарок, чаще всего, кажущаяся. В литературоведении неоднократно предпринимались попытки научно сформулировать функции ремарок и классифицировать их по видам, но единая точка зрения до сих пор не выработана. В тексте романа «Фирдоуси» ремарки содержат описания места действия, обстановки, внешнего облика персонажей, характеризующих их психологические состояния (движения, жесты, мимику, интонации, темп речи, паузы и т. д.). Но практический анализ материала показал, что если в драматургии и кинематографии С. Улугзода отводит ремарке только разъяснительную и описательную роль, то в романе, чтобы раскрыть свой стилистический потенциал, писатель использовал этот прием в полной мере. Это можно назвать своего рода эволюцией ремарки в его творчестве. Такая эволюция демонстрирует постепенное усиление интереса к образу персонажа, его облику, чертам характера, его уникальности и нетипичности, к его скрытым душевным движениям. У С. Улугзода особый, повышенный интерес к ремаркам по нескольким причинам. Во-первых, С. Улугзода не только прозаик, но и драматург, а драма – повествовательный род литературы, к которому относится ремарочный комментарий. Во-вторых, С. Улугзода не только писатель, но и сценарист. Ремарочный комплекс С. Улугзода по своей форме многофункционален и разнообразен, порой он способен играть главенствующую роль, помогая автору выстраивать правильную композицию своего произведения, где ни одно слово не употребляется случайно – это одно из средств раскрытия внутреннего мира человека» [17].

Это, своего рода, композиционно-стилистический приём, свойственный Сотиму Улугзода, заключающийся в отступлении автора от непосредственного сюжетного повествования, к примеру:

Оригинал:

«Дар пойтахти ҷонишинони Пайғамбари ислом (с) ба қабули Муҳаммад ибни Исмоили Аскофӣ ***(лақаби дигараш Муваффақ)*** мушарраф шудан осон набуд. Ноиби «шоҳаншоҳ» ***(амир Баҳоуддавла худро шоҳаншоҳи Эрон эълон карда буд)*** дар саройи махсуси воқеъ дар соҳили Даҷла истиқомат мекард. Ду ҳазор сарбози савора ва садҳо мулозиму навкарҳо дар хизматаш буданд ва дар хақиқати амр ҳокими Бағдод ӯ буд, зеро ҳукмдорони эронии мансуб ба хонадони Дайламии Бувайҳӣ дар соли 945 милодӣ Ироқи Арабро, ки Бағдод дар вай аст, забт карда буданд; амир Баҳоуддавла ҳамчун мусалмон расман мавлои халифа бошад ҳам, аслан халифа дастнишондаи ӯ буд. Халифаи пир ал-

Қодир бе савобдиди Баҳоуддавла ва ноиби ӯ Аскофӣ коре карда наметавонист» [25, с.84-85].

Перевод:

«В бывшей столице арабских халифов, потомков исламского пророка, непросто было удостоиться приема у наместника «шахиншаха» ***(царем царей провозгласил себя эмир Бахо-уд-давла)***. Наместник Мухаммад ибн Исмаил Аскафи жил в прекрасном дворце на берегу Тигра. Располагал двухтысячной боевой конницей, сотнями нукеров и многочисленной прислугой, Аскафи был фактически единоличным правителем Багдада. Его владыка, эмир Бахо-уд-давла из династии Буидов, захвативших в 945 году Багдад, как мусульманин формально подчинялся халифу, но в действительности халиф Алкадыр был его ставленником и ничего не решал без одобрения самого эмира и его наместника Аскафи» [25, с.81].

В последнем эпизоде мы наблюдаем множество различных трансформаций, одним из которых является опущение ремарки, которая сообщает, вроде не столь важную информацию, но, сущствующую, и возможно, способную охарактеризовать персонаж: (лақаби дигараш Муваффақ). Заметим, что роман «Фирдоуси» является филологическим [18] и некоторые сообщения в виде ремарок могут не представлять интереса большому читательскому кругу, однако могут быть важны исследовательскому вниманию. Безусловно, сохранение ремарки такого характера важно. В целом, при анализе данного эпизода, переносе ремарок с оригинального текста на текст перевода в данном романе наблюдается также прием опущения + перестановки.

Некоторые ремарки являются в тексте избытычными, как например, ремарка ***(як миллион)***:

Оригинал:

«Абӯалии Симҷӯрӣ бидуни муқаддима ба ҳоким амр кард, ки ҳарчи зудтар ҳазор-ҳазор ***(як миллион)*** дирам ба хазинаи ӯ супорад, зеро, - гуфт ӯ, - ҷанги калон дар пеш аст, барои оростани лашкар, таъмини маоши сипоҳиён ва таҳияи афзори ҷанг симу зари бисёр даркор аст» [25, с.34].

Перевод:

«Симджури без околичностей велел правителю Туса немедленно сдать в его казну тысячу тысяч дирхемов. «Ибо, - сказал он, - впереди у нас большая война, для подготовки к ней потребуется много серебра и золота: войска надо одеть, обуть, заготовить продовольствие, припасти оружие. Предстоят большие расходы» [24, с.35]. Следовательно, ее отсуствие не сыграет особой роли в идейно-тематическом плане. Однако, пропустив данное сообщение, переводчик добавляет новое предложение (*прием добавления*): «***Предстоят большие расходы».***

Данные приемы никак не искажают цель сообщения и не умиляют качество перевода. Однако важно заметить, что ремарки дополняют сюжетную линию или выражают отношение автора к изображаемому, ими автор заменяет значительные объёмы сюжетной линии, часто ремарки в художественном тексте являются альтернативой фактическому сюжету, поскольку могут принимать различные формы и указывать на обстоятельства места, времени, текущих событий. Ремарки С. Улугзода служат как уточнения и могут настраивать читателя, готовить его к будущим событиям и создавать нужную атмосферу.

Прием добавления в русском тексте встречается часто. К примеру, в таджикском тексте переводчик видит комнату, где работал поэт «в глубине сада виднелся небольшой домик с терассой-здесь поэт работал», хотя в тексте оригинала об этом ничего не сказано. *Сравните:*

Оригинал	Перевод
«Ҳавлӣ калон, даруну берундор буд, дар ҳавлии берун саис ва дигар хидматгорони даргоҳ истиқомат доштанд ва ҳам меҳмонхона, анбор ва дигар биноҳои лозимаи рӯзгор дар он	«Большой дом был окружен просторным, разделенным по обычаю на две половины двором. В наружном дворе жили слуги, тут же находились михманхана - комната для гостей, кладовая и другие хозяйственные постройки, ***а в глубине сада виднелся небольшой домик с***

ҷо буд» [25, с.5].	***терассой-здесь поэт работал***» [24, с.7].

Этот тип трансформации - добавления, которые используют для невыраженных элементов смысла оригинала.

Наиболее частотным приемом перевода в романе является также опущение, как отказ от передачи в переводе семантически избыточных слов, значения которых нерелевантны или легко восстанавливаются в контексте:

Оригинал:

«Дар ҳавлии дарун Равшан андармон буд. Манижа дар суфаи рӯйи ҳавлӣ як духтарак ва як писараки хурдсолро ширбиринҷ «зиёфат» мекард. ***Онҳо кӯдакони Равшан буданд.***

Равшан чусту чобукдаст, агарчи дар хонаи худаш мезист, ҳар рӯз бо кӯдаконаш ба ҳавлии Абулқосим омада, аз пагоҳ то бегоҳ хидмати рӯзгори ӯро мекард, хӯроки худаш ва кӯдаконаш дар хонаводаи шоир буд, пӯшокашонро ҳам Фотимабону медод» [25, с.6].

Перевод:

«Равшан жила своим домом, но каждое утро являлась к господам и до вечера выполняла домашнюю работу, за что получала здесь еду и одежду для себя и детей. Сейчас ее малышей, мальчика и девочку, «угощала» на суфе рисовой молочной кашей хозяйская дочь Манижа» [24, с.7].

Данный образец перевода может стать примером использования пересказа, как прием перевода - переводчик использовал смысловую трансформацию – неполный перевод, передающий смысловое содержание оригинала с пропусками и сокращениями. Сравнение двух текстов - оригинала с переводом показывает, что автор сократил многие расширенные описания, как, например, предложение «***Равшани каниз дар ошхона сари дегу оташдон андармон буд»*** он сокращает таким образом: ***«Дар ҳавлии дарун Равшан андармон буд»***.

Если сравнить эти два текста с переводом, мы видим, что переводчик просто пересказал текст с таджикского языка, не соблюдая последовательность сообщений, однако данный прием нисколько не искажает содержание исследуемого отрывка.

В тексте перевода наблюдаются также элементы вольного перевода:

Оригинал: ***«Абулқосим назди онҳо хам шуда Манижа ва он ҳар ду кӯдакро як-як бӯсид.*** Абояшро кашид ва дастор аз сар баргирифт. Равшан або ва дастори ӯро гирифта ба боғ, ба ҳуҷраи хоҷа бурд, дар мехи чӯбии девор овехт ва зуд баргашт» [25, с.6].

Перевод: «***С доброй улыбкой наблюдая за ними,*** он снял и отдал подошедшей Равшан свой просторный легкий плащ и чалму. Та отнесла одежду в рабочую келью поэта и тотчас вернулась» [24, с.8].

То же самое можно наблюдать в следующем эпизоде:

Оригинал:

«Аз ошхона дар косаҳои чинӣ шири гарм овард. Ҳарсеяшон пораҳои нонро реза карда, дар косаи шир андохта, бо чумчаҳои чӯбии сурхранги мунаққаш тановул мекарданд» [25, с.6].

Перевод:

«***Семья села завтракать.*** Равшан подала горячее молоко в больших фарфоровых пиалах, принесла искусно расписанные деревянные ложки» [24, с.7].

Одним из частых приемов трансформации в переводе является синтез двух приемов - опущения + добавления. Ср.:

Оригинал:

«- Ва аллайкум ассалом. -Фирдавсӣ як лаҳза ба вай назар дӯхта, дар он марди қадпасти лоғандаром, бо ҷомаю дастори на он қадар покиза, рухсораи чӯкидаву риши паҳни жӯлида, ошнои мадрасагии ***бисту як сол*** пеши худро базӯр шинохт: -Найсонӣ? Магар шумо Ҳамдуллоҳи Найсонӣ нестед?» [25, с.15].

Перевод:

«-Здравствуйте и вы, - ответил Фирдоуси, ***охватив цепким взглядом своих быстрых внимательных глаз*** небольшую фигурку пришедшего. Худощавый, невысокого роста человек, одетый в не слишком опрятный камзол, с несвежей чалмой на голове, впалыми щеками и растрепанной окладистой бородой, ***чем-то напоминал*** Абулькасиму его давнего приятеля, с которым они учились в медресе. - Найсани? Вы, случайно, не Хамидуллах Найсани?» [24, с.18].

Встречаются и опущения в чистом виде:

Оригинал:

«-Хайра мақдам, хуш омадед... баъд аз ин қадар солҳо...» [Улуг-зода, С. Фирдоуси = 16].

Перевод:

«-Доброе пожаловать. Я рад видеть вас... Прошу» [24, с.19].

Часто встречается замена+добавление:

Оригинал:

«Ҷамоат ба ҷунбиш омада зуд пароканда шуд, бузургон ба истиқболи ноиби хуросонии ***подшоҳи Сомонӣ*** ва дигарон ба тамошои вуруди лашкари ӯ шитофтанд» [25, с.50].

Перевод:

«Толпа заволновалась и быстро растаяла. ***Отцы города***, позабыв о Фирдоуси, поспешили навстречу ***хорасанскому наместнику шаха***, а простые люди вышли поглазеть на торжественное шествие его войска по городским улицам» [24, с.49].

В русском тексте, данного отрезка, автор перевода заменяет слово определение ***«подшохи Сомони»*** на ***«хорасанскому наместнику шаха»*** и добавляет ***«позабыв о Фирдоуси».***

Если опущение такой ремарки, как ***(як миллион),*** отмеченное нами выше, не играет особой роли для замысла автора, то в следующем предложении отсутствие слова ***«октябрь»*** значительно усложняет русскоговорящему читателю понимание романа:

Оригинал:

«Ба ҳамин тарз вай пас аз ҳаждаҳ соли заҳмати муттасил дар **октябри** соли 994 милодӣ нусхаи (варианти) аввалини «Шоҳнома»-ро ба охир расонд. Октябр ба моҳи форсии исфандармад рост меомад ва нигориши китоб дар рӯзи бисту панҷуми ҳамин моҳ поён ёфт, ки он рӯз муборак ва рӯзи толеи нек ҳисоб меёфт, бинобар ин, шоир ва аҳли хонаводаи ӯ ба итмоми «Шоҳнома» дар ин рӯз шодӣ карданд» [25, с.79].

Перевод:

«Восемнадцать лет такой напряженной работы, и в середине осени 994 года, в двадцать пятый день месяца исфандармада - день благословенный, когда расположение звезд сулит удачу и счастье, - «Шахнаме» была закончена. Поэт и его жена сочли это совпадение добрым предзнаменованием» [24, с.77].

Таким образом, как показала работа над текстом, в процессе анализа перевода художественного текста необходимо обратить особое внимание приемам трансформации, которые способстуют адекватности перевода или наоборот - искажению содержания оригинала. Переводческие трансформации в русском тексте романа «Фирдоуси» служат техническими приемами перевода. Переводчик использует их для того, чтобы обеспечить переводу большую степень эквивалентности, избежать негатвных последствий в определенных контекстах. Перевод романа «Фирдоуси» на русский язык выполнен качественно, переводчиком адекатно передан смысл оригинального текста, соблюдены все нормы языка и особенности ментальности русского народа, на язык которого переведен текст.

Рецензент: ***Мурувватиён Дж.Дж.*** – кандидат филологических наук, доцент ИЯЛ НАНТ.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Александрова, О.В. Проблемы экспрессивного синтаксиса: на материале английского языка: учебное пособие для студентов институтов и факультетов иностранных языков / О.В. Александрова. - 2-е изд., испр. - М.: URSS, 2009. - 211 с.
2. Асозода, Х. Абулқосим Фирдавсӣ дар шинохти Сотим Улугзода / Х.Асозода. - Душанбе: Адиб, 2000. - 80 с.
3. Аттор, Фаридуддин. Асрорнома. Бо тасҳеҳ ва таълиқоту ҳавошии дуктур Сайид Содиқи Гавҳарӣ / Фаридуддини Аттор. - Теҳрон: Шавқ, 1338. - 442 с.
4. Бархударов, Л.С. Язык и перевод. (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л.С. Бархударов. – М., 1975. – 240 с.
5. Бойко, Л.Б. Особенности функционирования заглавий в текстах с различными коммуникативными заданиями: автореф. дис. ... канд. филол. наук / Л.Б. Бойко. – Одесса, 1989. – 25 с.
6. Большая советская энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://slovari.yandex.ru/~книги/БСЭ/Рифма/. Дата обращения: 08.01.2016.

7. Виноградов, В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) / В.С. Виноградов. – М., Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
8. Володарский, В. Российский кинематограф: догоним и перегоним? [Электронный ресурс] / В. Володарский – Режим доступа: http://www.razgovorchiki.ru/arkhiv/volodarskii.htm. Дата обращения: 08.03.2016.
9. Ермолович, Д.И. Имена собственные на стыке языков и культур / Д.И. Ермолович. – М., Р.Валент, 2001. – 200 с.
10. Комиссаров, В.Н. Теория перевода: учеб. пособие / В.Н. Комиссаров. – М.: Высшая школа, 1990. – 250 с.
11. Комиссаров, В.Н. Пособие по переводу с английского на русский / В.Н. Комиссаров, Я.П. Рецкер, В.И. Тархов. – М.: Высшая школа, 1965. – 287 с.
12. Латышев, Л.К. Структура и содержание подготовки переводчиков в языковом вузе / Л.К. Латышев, В.И. Провоторов. – М., 2001 – 136 с.
13. Латышев, Л.К. Перевод: проблемы теории, практики и методики преподавания / Л.К. Латышев. – М., 2009. – 213 с.
14. Левицкая, Т.Р. Теория и практика перевода с английского языка на русский / Т.Р. Левицкая. – М., 1963. – 125 с.
15. Матусевич, М.И. Введение в общую фонетику / М.И. Матусевич. – М., 1941. – 135 с.
16. Миньяр-Белоручев, Р.К. Общая теория перевода и устный перевод / Р.К. Миньяр-Белоручев. – М., 1980. – 269 с.
17. Мурувватиён, Дж.Дж. Становление филологического романа в таджикской литературе XX века: на примере романа «Фирдоуси» Сотима Улугзода: дис. ... кандидата филологических наук: 10.01.08 / Дж.Дж. Мурувватиён [Место защиты: Ин-т яз. и лит. им. Рудаки. АН Респ. Таджикистан]. - Душанбе, 2018. - 175 с.
18. Мурувватиён Дж.Дж. Становление филологического романа в таджикской литературе XX века: на примере романа «Фирдоуси» Сотима Улугзода: автореферат дис. ... кандидата филологических наук: 10.01.08 / Дж.Дж. Мурувватиён [Место защиты: Ин-т яз. и лит. им. Рудаки. АН Респ. Таджикистан]. - Душанбе, 2018. - 27 с.
19. Мусулмонқулов, Р. Дар боги Фирдавсй. Эъҷози ҳунар / Р.Мусулмонқулов. - Душанбе: Адиб, 1992. - С.140-290.
20. Нарзиқул, М. Андар муаммои чанозаи шоир / М.Нарзиқул // Ҷойгоҳи сухан. - Душанбе: Адиб, 2006. - С.126-138.
21. Раҳмонов, Н. Гуҳар бе ҳунар нописанд асту хор / Н.Раҳмонов // Газетаи муаллимон. - 1987. - 29 сентябр. - С.3-4.
22. Рақабӣ, М. Сотим Улуғзода - абармарди набард ва андеша / М.Рақабӣ. - Душанбе: Деваштич, 2004. - 172 с.
23. Рецкер, Я.И. Теория перевода и переводческая практика / Я.И. Рецкер. – М., Р.Валент, 2009. – 240 с.
24. Улуг-зода, Сатым. Фирдоуси / Сатым Улуг-зода. [Перевод с таджикского языка Хуршеды Даврондухт]. – М.: Советский писатель. – 1992. - 240 с.
25. Улуг-зода, С. Фирдоуси: Роман / Сотим Улугзаде. - Душанбе: Адиб, 1988. – 269 с.
26. Швейцер, А.Д. Теория перевода [Текст]: статус, проблемы, аспекты / А.Д. Швейцер; отв. ред. В.Н. Ярцева; АН СССР, Ин-т языкознания. – М.: Наука, 1988. – 214 с.

ТАНОСУҲ ДАР ТАРҶУМАИ РОМАНИ «ФИРДАВСӢ»-И СОТИМ УЛУҒЗОДА БА ЗАБОНИ РУСӢ

Муаллиф таносухи тарҷумаи романи «Фирдасӣ»- ро ба забони русӣ (нашри соли 2014) мавриди омӯзиш қарор додааст. Мақсади асосии таҳқиқоти мазкур аз он иборат аст, ки то махсусияти тарҷумаи романро аз забони тоҷикӣ ба забони русӣ, ки Хуршеда Даврондухт (соли 1992) анҷом додааст, дарк намояд. Муносибати таҳқиқотчӣ нисбати кор аз болои ду матн – матни аслӣ ва тарҷумаи он аз он асос ёфтааст, ки таносухи тарҷумонӣ ин усули хеле мураккаб ва дар як вақт зарурӣ дар фаъолияти тарҷумон мебошад, ки бе он наметавон айнияти тарҷумаро ба даст овард. Ҳангоми омӯзиш муҳаққиқ ба заминаи бойи назариявии адабиётшиносии рус, аз ҷумла асарҳои А.Д. Швейтсер, Л.С, Бархударов, Л.К. Латишев, Я.И. Ретскер, Р.К. Миняр-Белоручев, В.Н. Комиссаров ва дигарон такя намудааст. Навъҳои таносух, функсияҳои онҳо дар матни бадеӣ баррасӣ гардидаанд. Аз рӯйи ақидаи муаллиф, дар гумон аст, ки матнро аз як забон ба забони дигар бе истифодабарии чунин усулҳо ба монанди ҷойивазкунӣ, ивазкунӣ, иловакунӣ, партофта гузаштан тарҷума намуд. Муаллиф қайд менамояд, ки на ҳамеша истифодабарии ин усулҳо ба матни тарҷума он сифатеро, ки тарҷумон дар раванди кори худ мехоҳад ба даст орад, зам менамояд, лекин баъзе аз ҷойивазкуниҳо ва иловаҳо баъзан барои интиқоли аниқи вазъи эҳсосотии қаҳрамон, бадастории пуррагии асар, осон гардонидани дарки ин ва ё он ҳолат барои хонанда кумак хоҳанд кард. Масъалаҳое, ки дар мақола баррасӣ гардидаанд, метавонанд боиси таҳқиқоти минбаъдаи нақши таносухи тарҷумонӣ дар таҳлили масоили матншиносии тарҷумаи бадеӣ аз забони тоҷикӣ ба забони русӣ гарданд. Натиҷаи таҳқиқоти мазкур метавонад ҳамчун асос барои таҳлили асарҳои адабиёти бадеӣ бо забонҳои русӣ ва тоҷикӣ бо мақсади ошкорсозии усулҳои универсалӣ ва такмили тарҷумаҳо хизмат намояд.

Калидвожаҳо: таносухи тарҷумонӣ, матни русии романи «Фирдавсӣ», усулҳои етхникии тарҷума.

ТРАНСФОРМАЦИИ В ПЕРЕВОДЕ РОМАНА «ФИРДОУСИ» С. УЛУГЗОДА НА РУССКИЙ

Автор статьи изучает переводческие трансформации в русском тексте романа «Фирдоуси» (издание 2014 года). Главнаяцель данного исследования заключается в том, чтобы понять особенности перевода романа с таджикского языка на русский, выполенный Хуршедой Даврондухт. с таджикского языка на русский (1992). Подход исследователя к работе над двумя текстами – оригинального и перевода, основан на том, переводческие трансформации – это сложный и в тоже время, необходимый в работе переводчика прием, без которого невозможно достичь адекватности перевода. При изучении, исследователь, несомненно опирался на богатую теоретическую базу русского литератроведения, в частности, на труды А.Д. Швейцера, Л.С, Бархударова, Л.К. Латышева, Я.И. Рецкера, Р-К. Миньяр-Белоручева, В.Н. Комиссарова и др. Рассмотрены типы трансформаци, и их функции в художественном тексте. По мнению автора, вряд ли возможно перевести текст с одного языка на другой, не используя такие приемы, как перестановка, замена, добавления, опущения. Автор утверждает, что не всегда использование этих приемов добавляет тексту перевода то качество, которое переводчик пытается добиться в процессе своей работы, однако некоторые незначительные перестановки и добавления, изменения порой

помогают более точно передать эмоциональное состояние героя, достичь целостности произведения, облегчить читателю понимание той или иной ситуации. Вопросы, затронутые в статье, могут являться поводом для дальнейших исследований роли переводческих трансформаций в анализе текстологических проблем художественного перевода с таджикского языка на русский. Результаты настоящего исследования могут послужить основой для анализа произведений художественной литературы на таджикском и русском языках с целью выявления универсальных приёмов усовершенствования переводов.

Ключевые слова: переводческие трансформации, русский текст романа «Фирдоуси», техническими приемами перевода.

TRANSFORMATIONS IN THE TRANSLATION OF THE NOVEL "FIRDOUSI" BY S. ULUGZOD INTO RUSSIAN

The author of the article studies translation transformations in the Russian text of the novel "Ferdowsi" (2014 edition). The main goal of this study is to understand the features of the translation of the novel from the Tajik language into Russian, performed by Khursheda Davrondukht. from Tajik into Russian (1992). The approach of the researcher to work on two texts - the original and the translation, is based on the fact that translation transformations are a complex and at the same time, a necessary technique in the work of a translator, without which it is impossible to achieve the adequacy of the translation. When studying, the researcher undoubtedly relied on the rich theoretical basis of Russian literary criticism, in particular, on the works of A.D. Schweitzer, L.S., Barkhudarova, L.K. Latysheva, Ya. I. Retskera, R-K. Minyar-Belorucheva, V.N. Komissarova and others. The types of transformation and their functions in the literary text are considered. According to the author, it is hardly possible to translate a text from one language to another without using such techniques as rearrangement, replacement, additions, omissions. The author claims that the use of these techniques does not always add to the translation text the quality that the translator is trying to achieve in the course of his work, however, some minor rearrangements and additions, changes sometimes help to more accurately convey the emotional state of the hero, achieve the integrity of the work, make it easier for the reader to understand one or a different situation. The issues raised in the article may be a reason for further research on the role of translation transformations in the analysis of textual problems of literary translation from Tajik into Russian. The results of this study can serve as a basis for the analysis of works of fiction in Tajik and Russian languages in order to identify universal techniques for improving translations.

Key words: translation transformations, Russian text of the novel "Ferdowsi", translation techniques.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Ашури Тахмина Тахсин-зода*** - муаллимаи забони русӣ дар маркази омӯзиши «London school». E-mail: **tamirisaliya@gmail.com.** Тел.: **(+992) 989-12-62-66**

Сведение об авторе: ***Ашури Тахмина Тахсин-заде*** - преподаватель русского языка учебного центра «London school». E-mail: **tamirisaliya@gmail.com.** Тел.: **(+992) 989-12-62-66**

Information about the author: ***Ashuri Takhmina Takhsin-zade*** - Russian language teacher at the London school training center. E-mail: **tamirisaliya@gmail.com.** Tel.: **(+992) 989-12-62-66**

Ж У Р Н А Л И С Т И К А

УДК: 070 (575.3)

ШАРҲИ ВОҚЕАҲОИ МАРБУТ БА ТУРИЗМ ДАР ҚОЛАБИ ЖАНРҲОИ ХАБАРӢ (дар мисоли рӯзномаҳои «Ҷумҳурият» ва «Ҷавонони Тоҷикистон»)

Абдуллоева М.Н.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Феълан матбуоти даврӣ ҳангоми иттилоърасонӣ дар саҳифаҳои худ аз қолабу жанрҳои гуногун истифода мебаранд. Жанрҳо асосан барои рангорангии маводи журналистӣ ва саҳифаҳои матбуот ва ҷалби хонанда истифода мегарданд.

Профессор М.Муродов дар бораи жанр чунин андеша дорад: «Жанр ҳамчун шаклҳои гуногуни инъикоси воқеият на танҳо фаъолияти эҷоди рӯзноманигорро мушаххас мегардонад, балки баррасии матлаби ӯро рангин низ мекунад» [6].

Мо ба андешаи ин олим ҳамақида буда, нақши жанрҳоро дар рангинтар намудани маводи журналистӣ муҳим меҳисобем, зеро дар қолаби жанр сухани журналист тобиши дигар мегирад ва ҷолибтар мегардад. Нашрияҳои даврӣ барои риояи рангорангии жанрии ҳар як шумора ҳавасманданд, зеро ин омил барои ҷалби хонанда созгор аст.

Ҳамин тавр, журналист фикру андешаашро дар қолаби жанрҳо омода намуда, пешкаши хонанда месозад. Муҳаққиқон жанрҳоро ба се гурӯҳ тақсим кардаанд: хабарӣ, таҳлилӣ ва бадеӣ.

Дар нашрияҳои таҳқиқшавандаи мо низ ҳайати эҷодӣ аз жанрҳои гуногун истифода бурдаанд.

1. Яке аз жанрҳои маъмули хабарӣ, ки дар ҳарду нашрия хеле зиёд истифода гардидааст, ин **хабар** мебошад. Дар нашрияи расмии “Ҷумҳурият” хабарҳои ба мавзӯи сайёҳӣ бахшидашуда, асосан дар саҳифаи 3-юми рӯзнома ҷой карда шудаанд. Дар саҳифаи якум бошад, хабарҳои расмӣ ҷойгир карда мешаванд. «Хабар яке аз жанрҳои оперативии матбуот ва аз қадимтарин жанрҳои мустақили рӯзнома аст» [7, с.25], меҳисобад профессор А.Нуралиев. Ба андешаи профессор И. Усмонов бошад, «Хабар маълумоти тоза аст. Хабар гуфта, факт ва воқеаро мешиносем, ки нав ба вуқӯъ омадааст ё акнун ба амал омаданаш мумкин аст» [12, с.14]. Мо низ ҷонибдори андешаҳои муҳаққиқони мазкур буда, ба чунин хулоса омадем, ки аз ҳама жанри маъмултарин дар матбуот ин жанри хабар аст, ки воқеаву ҳодисаро ба таври оперативӣ ба хонанда мерасонад. Хабар ҷузъиёти сегонаи классикиро дар бар мегирад: ҳамаи фактҳои он бо як мавзӯъ муттаҳид шудаанд, ҳолати яклаҳзаинаи равандҳои воқеан ҳам баамаломада қайд карда шуда, ҷойи амал дақиқ нишон дода мешавад. Вақте ки ҳар се ҷузъи хабар дар ду ё се иборае, ки матнро кушода медиҳанд, мутамарказ шаванд, мувофиқи мақсад хоҳад шуд.

Ҳангоми таҳқиқи маводи нашрияи “Ҷумҳурият” ба чунин хулоса расидем, ки хабарҳо дар мавзӯи сайёҳӣ асосан дар бораи вохӯриву чорабиниҳои гуногуни дар ин самт баргузоршуда иттилоъ медиҳанд.

Ин ҷо намунаҳоеро аз онҳо мавриди таҳлил қарор медиҳем. Хабари таҳти унвони “Тоҷикистон. Самараи беш аз 500 чорабинӣ дар самти рушди сайёҳӣ” (Б. Карим. – 2018. – 2 август. -№: 152) хусусияти ҳисоботдиҳӣ дошта, ба иттилооти маркази матбуоти Кумитаи рушди сайёҳӣ такя карда шудааст. Муаллиф дар асоси маълумоти манбаъ дар бораи тадбирҳои гузаронидашуда, аз ҷумла Форуми байналмилалӣ дар осоишгоҳи “Зумрад” ва Фестивали «Наврӯз – мероси фарҳангии сайёҳӣ», ки барои рушди соҳаи сайёҳии Тоҷикистон ниҳоят пурсамару манфиатбахш буданд, маълумот дода, натиҷаи ин чорабиниҳоро чунин маънидод кардааст: “дар шаш моҳи аввали соли 2018 ҳудуди 530 ҳазор сайёҳи хориҷӣ аз мавзеъҳои сайёҳӣ, маконҳои таърихӣ, чашмаҳои шифобахшу истироҳатгоҳҳо ва табиати нотакрору мафтункунандаи Тоҷикистон дидан намуданд”, ки ин факти ҷолиб ва нав буда, яке аз талаботи асосии жанри хабар мебошад. Асосан дар хабар факт унсури асосӣ маҳсуб меёбад ва ҷавҳари хабарро ташкил медиҳад. “Зеро хабар инъикоси як ё якчанд факт аст. Маълумоти маъмулӣ ҷойи хабарро гирифта наметавонад”

[7, с.25]. Дар хабари мавриди таҳлил низ гуфта метавонем, ки он тамоми унсурҳои хабарсозро дорост ва ба талаботи ин жанр ҷавобгӯст. Талаботи асосии хабар инҳоянд:

- фаврият;
- аҳамиятнокӣ – мувофиқат ба манфиатҳои аудитория ва дақиқии воқеӣ;
- содабаёнӣ – барои аудитория фаҳмо будани моҳияти хабар;
- тозагии иттилооти муҳим аз "садои дигар" (маълумоти иловагӣ, ҷузъиёт ва тафсилоте, ки аз мазмуну мавзӯи асосӣ дур мекунад);
- муҷазбаёнӣ, ки хабари болозикр ҳамаи инро дорост.

Дар хабари дигар бо номи “Душанбе – шаҳри сайёҳӣ” (Ш. Аброр. – 2018. – 28 август. - №170) хабари ба тасвиб расидани **қарор дар бораи «Барномаи рушди сайёҳӣ дар шаҳри Душанбе барои солҳои 2018 - 2020» оварда шудааст, ки ба иттилои** раёсати иттилоот ва робитаҳои хориҷии дастгоҳи раиси шаҳри Душанбе такя кардааст**. Барои** иҷрои барномаи мазкур “аз ҳисоби маблағҳои барои иҷрои вазифаҳои пойтахт пешбинишуда дар соли равон 67000 сомонӣ ҷудо гардид”, менигорад муаллиф, ки факти авваларо тақвият ва пурра мекунад.

Тавре профессор И. Усмонов менависад, «Хабар воқеаеро, ки аҳамияти сиёсию иҷтимоӣ, илмию фарҳангӣ ва ғайра дорад, возеҳ месозад. Хабар бояд ба саволҳои чӣ рӯй дод, кай, дар кучо, ба кадом сабаб, дар кадом шароит ба амал омад ва чӣ натиҷа дод, посух гӯяд» [12, с.14]. Дар хабари мавриди таҳлил низ ба ин саволҳо ҷавоб пайдо мешавад. Маъмулан дар нашрияи “Ҷумҳурият” дар хабарнависӣ сабки нигориши ҳарами воруна истифода гардидааст, яъне факти асосӣ ва ҷолиб дар қисмати аввали мавод ифода карда мешавад, ки онро лид низ меноманд. Лид мулоҳизаи содаю равшанест, ки аз як ва ё ду ҷумла иборат мебошад. Лид асоси воқеии хабар, ҷавҳари маъноии он буда, сохтори матнро муайян мекунад: хабарнигор моҳияти фактро баён карда, сипас майдони иттилоотии маводро тавсеа мебахшад, онро бо иттилооти нав - рақамҳо, иқтибосҳо, истинодҳо ба манбаъҳои иттилооти гирифташуда пурра мекунад. Вазифаи лид диққати хонандаро ҷалб ва ӯро барои хондани хабар водор намудан аст. Ин ду хабари болозикр ба ҳамин услуб навишта шудаанд ва дар онҳо иттилоотонӣ, ки вазифаи асосии ин жанр маҳсуб меёбад, риоя гардидааст. Рӯйдодҳои тоза дар бораи сайёҳӣ, ки аҳамияти иқтисодию иҷтимоӣ доранд, дар қолаби жанри хабар ҷолиб, саривақтӣ ва мухтасар баён гардидаанд.

Муҳаққиқони соҳаи журналистика хабарро аз рӯйи ҳаҷмаш ба се навъ тақсим мекунанд – хроника, хабари кӯтоҳ ва хабари васеъ. Дар рӯзномаи “Ҷумҳурият” дар солҳои 2015-2016 дар саҳифаи аввал асосан хроникаи расмӣ чоп мегардид. Дар солҳои минбаъда бошад, хабарҳо аз рӯйи мавзӯъ ҷудо гардида, таҳти рубрикаҳои махсус, ба мисли “Варзиш”, “Рӯйдодҳои илмӣ”, “Саноат”, “Навидҳои фарҳанг”, “Сайёҳӣ”, “Ҷаҳон”, “Ҷаҳон дар як сатр” дар саҳифаи 3-юм ҷо карда мешаванд, ки бештарашон хабарҳои васеанд. Бояд гуфт, ки дар кадом саҳифа ҷо шудани мавод низ барои ҷалби хонанда нақши муҳим мебозад ва ба назари мо дар саҳифаи аввал ва ё охир, саҳифаи чорум омадани хабарҳои рӯз ҳадафрас мебошад, зеро хонанда онро тезтар мебинад.

Дар рӯзномаи “Ҷавонони Тоҷикистон” низ дар иттилоотонии мавзӯи сайёҳӣ аз ҳама жанри серистеъмол ва маъмул ин хабар буда, он асосан аз чорабиниҳо ва тадбирҳои дар ин самт баргузоргардида маълумот медиҳад. Хабарҳо дар рӯзнома асосан дар саҳифаи 2-юм ва 3-юм ҷойгир карда шудаанд.

Хабарҳои ба соҳаи сайёҳӣ бахшидашудаи ин нашрия ҳам ба талаботи ин жанр ҷавобгӯянд, ки ин ҷо намунаҳои хабарҳоро ба риштаи таҳлил мекашем. Масалан, хабари “Саёҳат тавассути қатора оғоз мегардад” (Ҳ. Тоҳирӣ, 2016. - 12 ноябр) дар бораи бо мақсади рушди туризми дохилӣ ва ҷалби сайёҳон ба минтақаҳои гуногуни мамлакат бо ташаббуси Кумитаи ҷавонон, варзиш ва сайёҳӣ дар якҷоягӣ бо КВД “Роҳи оҳан” ва роҳбарони ширкатҳои сайёҳии ватанӣ ташкили хатсайри сайёҳати Душанбе – Қурғонтеппа – Кӯлоб тавассути қатора мебошад. Ин хабар ҳам тамоми унсурҳои хабарсозро доро мебошад ва факти асосӣ ин ба роҳмонии хатсайрҳо мебошад. “Нахустин шуда, тавассути ин қатора бо мақсади баланд бардоштани донишҳои соҳавӣ, донишҷӯёни риштаи туризми муассисаҳои олии таълимӣ ва миёнаи махсуси кишвар ҷалб карда

мешаванд” [10], навиштааст муаллиф. Вале аввалин хатсайр кай оғоз мегардад, оварда нашудааст, ки овардани ин иттилоъ хабарро пурратар мегардонид.

Дар хабари дигар таҳти унвони “Туризм - даромадноктарин соҳаи иқтисод» (2016. - 02 сентябр) аз баргузории конфронси байналмилалии сайёҳӣ таҳти унвони «Тоҷикистон ҷавҳари кашфношуда: мушкилот ва дурнамо» иттилоъ дода шудааст. Дар он факти асосӣ дар аввал омадааст ва мақсади баргузории ин конфронсро аз номи А. Абдуллозода мустаҳкам кардани мавқеи мамлакат ҳамчун кишвари мусоид барои сайёҳон, тарғиби мероси шоҳроҳи Абрешим, ки аз Тоҷикистон мегузарад ва ба ин васила, муаррифии захираҳои бойи таърихию фарҳангӣ ва вусъат бахшидан ба рушди сайёҳии дохилӣ ва байналхалқӣ дар Тоҷикистон арзёбӣ кардааст, муаллиф. Дар ин ҷо мабнои асосии он рӯйдоди нав аст, ки ин хабар онро дорад ва дигар сари вақт иттилоъ додан аст, ки сареъияташ аз ҷумлаи аввал маълум аст (рӯзнома худи ҳамон рӯз - 02 сентябри соли 2016 нашр гардидааст): “Рӯзи 2 сентябр, дар арафаи ҷашни 25-умин солгарди Рӯзи Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар меҳмонхонаи "HYATT Regency"-и шаҳри Душанбе дуюмин Конфронси байналмилалии сайёҳӣ таҳти унвони «Тоҷикистон ҷавҳари кашфношуда: мушкилот ва дурнамо» баргузор гардид” [11].

Дар хабари дигар таҳти унвони “ВАО- инъикосгари асосии захираҳои сайёҳии Тоҷикистон” (Додова М. – 2018. - 22 ноябр) дар бораи семинари омӯзишӣ, ки аз тарафи Кумитаи рушди сайёҳӣ ва Академияи ВАО-и Тоҷикистон барои рӯзноманигорон ташкил кардаанд, маълумот дода мешавад.

Дар хабари мазкур, ки аз семинари баргузоршуда (номи семинар сарлавҳаи хабар аст) иттилоъ медиҳад, дар бораи ВАО ва нақши он дар инъикоси захираҳои сайёҳии кишвар сухане гуфта нашудааст. Ин ҷо барои тақвияти андеша хабарро пурра меорем:

“Дар муассисаи давлатии “Академияи ВАО-и Тоҷикистон” дар ҳамкорӣ бо Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати ҷумҳурӣ, санаи 21 ноябр, семинари омӯзишӣ дар мавзӯи “ВАО - инъикосгари асосии захираҳои сайёҳии Тоҷикистон” барои рӯзноманигорони воситаҳои ахбори омма доир гардид.

Ҳ. Амирбекзода, муовини аввали раиси Кумитаи рушди сайёҳӣ, зимни ифтитоҳи семинар иброз дошт, ки таъмини рақобатпазири маҳсулоти сайёҳӣ дар асоси баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ, мутобиқгардонӣ ба стандартҳои байналмилалӣ ва таъмини бехатарии сайёҳон яке аз ҳадафҳои стратегии рушди соҳа маҳсуб мешавад.

“Имрӯз самтҳои афзалиятноки ин соҳа барои Тоҷикистон сайёҳии экологӣ, табобатию солимгардонӣ, сайругаштӣ, таърихию фарҳангӣ, кӯҳнавардӣ ва шикор ба шумор меравад”, - гуфт дар идома Ҳабибулло Амирбекзода.

Дар семинар инчунин масъалаҳои ҷорӣ намудани стандартҳои байналмилалӣ ва низоми идоракунии сифат дар соҳаи хизматрасонии сайёҳӣ ва меҳмонӣ, сифати хизматрасонӣ чун нишондиҳандаи асосии рушди соҳаи сайёҳӣ, тадбирҳо оид ба баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ дар соҳаи сайёҳӣ ва зарурати истифодаи стандартҳои байналмилалӣ дар хизматрасонии меҳмонхонаҳо дар Тоҷикистон муҳокима карда шуданд» [1].

Тавре дида мешавад, номи сарлавҳа ва семинар “ВАО- инъикосгари асосии захираҳои сайёҳии Тоҷикистон” мебошад, вале дар хабар дар ин бора сухане оварда нашудааст. Пас дар семинар дар бораи нақши ВАО дар рушди сайёҳӣ сухане гуфта нашудааст ва ё рӯзноманигор ҷавҳари суханрониҳоро дарк накардааст. Аз рӯйи хабар ин шакли семинар ба кормандони соҳаи сайёҳӣ – меҳмонхонаҳо ва ширкатҳои сайёҳӣ гузаронида мешуд, вале дар хабар омадааст, ки он барои рӯзноманигорон омода гардидааст. Агар дар семинар дар бораи ВАО сухан нарафта бошад, пас рӯзноманигор инро нодида нагирифта, ташкилкунандагони онро барои мутобиқат накардани мазмуну мундариҷа ба мавзӯи семинар танқид мекард (дар шакли жанри дигари публитсистӣ). Дар ин ҷо нақши сарлавҳа басо муассир аст ва дар ин ҳолат ба мазмуни хабар сарлавҳа мувофиқ наомадааст. Ба ақидаи муҳаққиқи соҳаи журналистика В.Ф. Олешко «Сарлавҳаҳо бояд моҳияти маводро ифода намоянд. Дар онҳо аҳамияти фактҳои мавод на кам ва ё на аз будаш зиёд шавад, танҳо бояд инъикоси дақиқ ёбад» [8]. Бояд гуфт, ки дар хабари болозикр ин принсипҳо риоя нагардидаанд, ҳол он ки дар баъзе мавридҳо чунин мешавад, ки хонанда бо хондани сарлавҳа маълумоти зарурироро гирифта метавонад. Аз ин бармеояд, ки сарлавҳа бояд ба мазмуни мавод мувофиқ бошад.

Хулоса, ҳар ду нашрия аносири муҳимми хабарӣ – кӯтоҳ навиштан, бо факт асоснок намудан, мухтасарбаёнӣ ва ба назар гирифтани сареиятро риоя намудаанд ва дар ин навъи хабарсозӣ қолаб бо мундариҷа таносуби комил дошта, ҷолибият ва таъсирбахшии онро таъмин намудааст.

2. **Мусоҳиба** яке аз жанрҳои хабарӣ буда, дар матбуоти даврӣ ва хоссатан дар нашрияҳои мавриди таҳқиқ серистеъмол аст. Дар бораи ин жанри хабарӣ муҳаққиқони соҳа чунин андеша доранд, масалан, дар шарҳи И. Усмонов «Жанре мусоҳиба номида мешавад, ки камаш ду кас, баъзан якчанд кас иштирок мекунанд. Қолаби маъмулӣ суҳбати ду нафарро дар назар дорад. Аз ин ду ё чанд кас ҳатман як нафараш журналист мебошад. Журналист савол медиҳад ва ҳамсуҳбат ҷавоб мегардонад» [12, с.50]. Профессор М. Муродов бошад, ба мусоҳиба чунин таъриф додааст: «суҳбати журналистро бо ашхоси баруманди ҷомеа доир ба масъала ва мавзӯъҳои гуногун ва мухталифи иҷтимоии давру замон, ки дар шакли саволу ҷавоб, гуфтугӯ сурат гирифта, пахши он дар ВАО пешбинӣ шудааст, метавон мусоҳиба номид» [6, с.45]. Муҳимтарин нишонаи жанрофарии мусоҳиба ин субъективизатсияи баён мебошад. Асоси матнро суханҳои ҳамсуҳбат ташкил намуда, вижагии тафаккури ӯро инъикос менамояд. Ба даст овардан ва сабт кардани ин хусусиятҳо бениҳоят муҳим аст.

Санъати мусоҳиба ин доштани қобилияти пешниҳоди саволҳои дуруст барои гирифтани ҷавобҳои дилхоҳ мебошад. Мусоҳиба ҳам роҳи муҳимтарини ба даст овардани иттилоот ва ҳам яке аз жанрҳои паҳншуда дар журналистика мебошад. Дар таҳқиқоти мо низ жанри мусоҳиба маҳз барои иттилоърасонӣ дар соҳаи сайёҳӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Дар нашрияи “Ҷумҳурият” дар муддати солҳои таҳқиқшаванда жанри мусоҳиба дар мавзӯи сайёҳӣ на он қадар зиёд чоп гардидааст, ки ин ҷо чанде аз онро ёдрас мешавем. Намунаи мусоҳибаи маъмулиро, ки рӯзноманигор савол медиҳад ва мусоҳиб ҷавоб, дар маводи бо номи “Туризм. Аз мутахассисони ғайрикасбӣ то нобуди хатсайрҳои нав” (Ш. Қурбон. – 2015. – 15 июн. -№: 143) дидан мумкин аст. Дар он рӯзноманигор барои муаррифии дастоварду мушкилот ва сабабу омилҳои боздорандаи рушди соҳаи сайёҳӣ бо коршиноси соҳа Моҳира Қодирова, номзади илмҳои педагогӣ, мудири кафедраи туризми факултаи туризм ва хадамоти гумруки Донишкадаи соҳибкорӣ ва хизмати ҷумҳурӣ ҳамсуҳбат шудааст. Мусоҳибаи мазкур дар шакли муколама омода гардидааст ва рӯзноманигор оид ба вазъи соҳаи сайёҳӣ, ки дар он айём нигаронкунанда буд (солҳои 2015), ба мутахассиси соҳа 4 савол пешниҳод карда, роҳи ҳалли муамморо ҷустуҷӯ менамояд. Чун барои мусоҳиба савол аз омилҳои асосии муайянкунанда ба ҳисоб меравад ва муваффақияту камбудии мусоҳиба ба савол вобаста аст, дар мусоҳибаи мазкур пайдарпайии саволҳо ва мантиқан дурустии онҳо аз тарафи рӯзноманигор риоя гардидааст ва ҳар як саволи оянда давоми мантиқии саволи қаблӣ аст ва барои кушодани мақсад равона гардидааст. Масалан, чунин саволҳо пешниҳод гардидаанд: саволи аввал: “Дар натиҷаи кӯшишҳои ҳадафноки вазорату идораҳои давлатӣ дар ҳамдастӣ бо Ҳукумати мамлакат монеаҳои сунъии маъмурӣ, талаботи беасоси молиявӣ ва дигар омилҳо, ки садди роҳи ҷалби туристон ба кишвар мегардиданд, бартараф шуданд. Ин имкон медиҳад, сайёҳони хориҷӣ ҳангоми будубош дар ҳудуди Тоҷикистон худро осуда ва дар фароғат эҳсос намоянд?” [3]. Саволи дувум: “Вале аз чист, ки ташрифи гурӯҳҳои нави ҷаҳонгардон дар кишвар то ҳол қонеъкунанда набуда, суди аз соҳа ба буҷети мамлакат воридшаванда ҳам нисбат ба дигар кишварҳои минтақа ночиз мебошад?”[3]. Ба ин саволҳо ҷавоб дода, сабаби инро мусоҳиб дар камбудиҳои соҳа, аз ҷумла гаронии нархи чиптаи тайёра, сустии инфрасохтори сайёҳӣ дар маҳалҳо, набудани хатсайрҳои ҷолиб ва аз ҳама асосӣ набудани мутахассисони соҳа медонад. Норасоии мутахассисонро дар ҷавобгӯ набудани стандартҳои таълимии ихтисосҳо ба талаботи замони муосир тавзеҳ дода, мусоҳиб мактабҳои олии мутахассисони соҳаро омодакунандаро, дар он айбдор месозад, ки онҳо, пеш аз ҳама, манфиатҳои худро дар мадди аввал мегузоранд ва барои ислоҳи вазъ пешниҳод менамояд, ки МТОК “барномаҳои дарсиро ба сатҳи байналмилалӣ мувофиқ созанд, фанҳои ихтисосиро бештар ҷорӣ намоянд, таҷрибомӯзиро мақсаднок ба роҳ монанд” [3]. Вижагии мусоҳиба ҳамчун жанр дар он ифода меёбад, ки дар матни он на нуқтаи назари муаллиф, балки андешаи мусоҳиб бартарӣ дорад. Дар мусоҳибаи мазкур низ роҳҳои ҳалли мушкилот аз назари коршиноси соҳа бо ҷузъиёти махсус вобаста ба ҳар

як самт оварда шудааст. Мусоҳибаро А.А. Тертычный жанри аз ҳама «объективӣ» меҳисобад, зеро дар он сухани мусоҳиб пешбаранда аст, на сухани рӯзноманигор. Матни жанрҳои дигар бошад, қариб пурра аз сухани журналист таркиб ёфтааст, ки тафсири журналистиро ифода мекунад. Аз ҷониби дигар, ин муҳаққиқ муътақид аст, ки ин жанри сирф субъективист, зеро ҳамсуҳбат метавонад нигоҳи яктарафаро ба масъалаи баррасишаванда баён намуда, тафсири ҳодисаву воқеаҳоро ба суди худ ба анҷом расонад [9, с.47]. Ин хусусиятҳои мусоҳиба дар нақши мусоҳиб зоҳир мегардад ва дар мусоҳибаи таҳлилгардида мусоҳиб басо мувофиқ интихоб гардидааст ва метавонад ба вазъи соҳаи сайёҳӣ баҳои воқеӣ ва объективӣ диҳад.

Барои мусоҳиба журналист шахси мувофиқеро, ки он воқеаро медонад, мефаҳмад, пайдо карда, маҳз барои ӯ, маҳз дар мавриди мавзӯъ саволҳо тайёр мекунад. Тавре дар мисоли боло дидем, саволҳо ҳамдигарро бояд мукаммал кунанд ва имконият диҳанд, ки мусоҳиб дар ин мавзӯъ мавқеи худро, донишу фаҳмиши худро баён кунад, ҳатто вазъро таҳлил намояд. Дар мусоҳибаи мазкур вазъи кунунии соҳаи сайёҳӣ шарҳ дода шудааст, ки яке аз талаботи ин жанр маҳсуб меёбад. Дар мусоҳиба коршинос мавқеи худро нишон дода, вазъи соҳаро баён кардааст. Мусоҳиба вақте хонданбоб мешавад, ки рӯзноманигор ба саволҳои худ ҷавобҳои пурра гирад ва ин ҷавобҳо мавзӯъро ифода намоянд. Ин дар он ҳолат рӯй медиҳад, ки мухбир барои баррасии мавзӯи мусоҳиба шахси масъул ва коршиноси соҳаро интихоб намояд, ки дар мавриди мо рӯзноманигор ба мақсадаш расидааст. Ин ҷо мавқеи муаллиф низ нишон дода шуда, фаъол аст, бо пешниҳоди саволҳои бомантиқ ва муаррифкунии мавзӯъ муаллиф дар кушодани мавзӯъ иштирок кардааст.

Мусоҳибаро профессор А. Нуралиев ба навъҳои зерин ҷудо кардааст: мусоҳиба-нақл, мусоҳиба-муколама, мусоҳиба-лавҳа, конференсияи матбуот, мизи мудаввар, мусоҳиба-анкета, мусоҳиба-ақида [7, с. 34]. Шакли мусоҳиба-нақл (монолог) дар рӯзномаи “Ҷумҳурият” низ чоп гардидааст, ба мисли “Бриан Муллис: “Тоҷикистон кишвари афсонавист”” (Меҳрангез Қодирова. – 2018. – 25 январ. -№ 20), ки он чунин оғоз мегардад: “Тоҷикистони биҳиштосо бо табиати нотакрор ва мавзеъҳои дилфиребаш қалбҳоро тасхир кардааст. Ин аст, ки таваҷҷуҳи коршиносони байналмилалӣ ба омӯзиши захираҳои туристии мамлакат зиёд мегардад. Бо мақсади омӯхтани имкониятҳои туризми мамлакат ва муайян кардани дурнамои рушди он коршиноси варзидаи экотуризми байналмилалии ИМА Б. Муллис моҳи октябри соли 2017 аз минтақаҳои гуногуни кишвар дидан намуд. Бо мавсуф ҳамсуҳбат шудем, то ки андешаҳояшро дар бораи туризми Тоҷикистон иброз намояд” [2].

Ҳамин оғози мусоҳиба-монолог шаҳодат медиҳад, ки ин жанри мусоҳиба аст, на мақола ва ё жанри дигар. Дар ин ҷо рӯзноманигор бо 4 ҷумла маълум намудааст, ки ӯ бо коршиноси соҳаи экотуризм ҳамсуҳбат шудааст ва дар поён ҷавобҳои мусоҳибро овардааст. Сухани журналист бо ранги сиёҳ ва ҷавобҳо бо ранги муқаррарӣ аз ҳам ҷудо карда шудааст, ки ин ҳам яке аз талаботи мусоҳиба маҳсуб меёбад.

Мусоҳиб дар монологаш аз табиати зебои Тоҷикистон ва мавзеъҳои дилфиреб, ки дар муддати 8 рӯзи дар ин кишвар буданаш таассурот бардоштааст, нақл кардааст.

Коршинос дар охир барои рушди бахшҳои алоҳидаи соҳаи сайёҳӣ тавсияҳои судманд додааст, ба мисли “Тоҷикистон барои ба роҳ мондани намудҳои гуногуни туризми экстремалӣ низ мувофиқ мебошад. Рушди устувори ин бахшҳо тақозо менамояд, ки мақомоти маҳаллӣ, созмонҳо, бахши хусусӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ ҷиҳати ҷалби бештари сармоя барои беҳбудии фазои сайёҳӣ дар мамлакат тадбирҳои зарурӣ андешанд.

Дар ҳақиқат, Тоҷикистон ганҷинаи кашфношуда аст ва бо муҳайё намудани инфрасохтори зарурию пешниҳоди хизматрасонии босифат метавонад дар бозори байналмилалии сайёҳӣ мақоми арзандаро касб намояд. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф таҳияи стратегияе, ки рушди минбаъдаи соҳаро муайян намояд, муҳим мебошад” [2]. Ин мусоҳиба низ унсурҳои мусоҳиба-монологро дорост, ки яке аз онҳо андешаи коршинос ва ё мутахассиси хориҷӣ дар бораи рушди сайёҳӣ дар Тоҷикистон буда, басо таъсирбахш ва ҷолиб аст.

Ҳарду мусоҳибаро ба навъи мусоҳибаи коршиносӣ (экспертӣ) ворид намудан мумкин аст, зеро дар онҳо коршиносони соҳаи сайёҳӣ вазъи соҳаро арзёбӣ кардаанд. Мабнои ин

навъи мусоҳибаро муаммо (проблема) ташкил медиҳад ва омилҳои рафъсозии онҳоро мусоҳиб (респондент) маънидод намуда, тавсияҳо медиҳад ва ояндабинӣ менамояд.

Дар рӯзномаи "Ҷавонони Тоҷикистон" низ жанри мусоҳиба дар иттилоотонии мавзӯи сайёҳӣ ба таври васеъ истифода гардидаанд, ки намунаи чанде аз онҳоро ин ҷо таҳлил менамоем. Дар шумораи 23 декабр соли 2016 мусоҳибае чоп шудааст бо номи "Худро тоҷик муаррифӣ мекунам", ки он бо Регина Гатаулина, коршиноси соҳаи сайёҳӣ аз Ҷумҳурии Қирғизистон, директор оид ба туризми дохилии Ширкати сайёҳии "AAA-TOUR" дар бораи таассурот, рушди туризм, маслиҳатҳои муфид ва мушкилоту дастовардҳои туризм дар Тоҷикистон анҷом дода шудааст. Рӯзноманигор ба мусоҳиб 6 савол додааст, ки ҳама ба унсурҳои мусоҳиба ҷавобгӯ буда, бомантиқ ва равонию пайдарҳамии саволҳо риоя гардидааст. Мусоҳиб ба ҳама саволҳо пурра ҷавоб дода, имкониятҳои сайёҳии Тоҷикистонро васеъ хонда, бароҳмонӣ ва рушди навъҳои туризми кӯҳнавардӣ, треккинг, аспсаворӣ, ҳунармандӣ ва тиббиро муҳим мешуморад, инчунин коршинос барои рушди соҳа чанд таклиф пешниҳод намудааст, ба мисли ташкили фестивалҳои миллӣ (фестивалҳои нон, оши палав, тарбузу харбуза, каду, ангур, ҳунарҳои миллӣ, ҳатто фестивали хурмо), тарғибу ташвиқ дар хориҷа тавассути сафоратхонаҳои Тоҷикистон, табодули донишҷӯён ва ғайра. Ин мусоҳибаи эксперт буда, барои пешбурди соҳаи сайёҳӣ дар Тоҷикистон маслиҳатҳои судманд додааст. Мусоҳиба басо ҷолиб ва самимӣ ҷамъбаст гардидааст. Хулосаи мусоҳиб чунин аст: "Ман, аллакай, забони тоҷикиро омӯхтам. Дар бозор ҳангоми харид бо савдогарон бо забони тоҷикӣ гап мезанам. Баъзан нафарон мепурсанд, ки "ту аз Бадахшон ҳастӣ?" Аввалҳо мегуфтам, ки "Не, ман тоторам!" Ҳозир бошад, инро ба худ қабул кардааму ҳар куҷо худро тоҷик муаррифӣ мекунам...» [15].

Бояд гуфт, ки ба хотимаи мусоҳиба бояд диққати махсус дод. Асосан ҷоиз аст, ки он ҷамъбаст карда шавад ва дар айни замон, ғайримуқаррарӣ бошад, интизориҳои хонандаро ба иштибоҳ андозад ва саволҳои наверо, ки аз доираи ин мусоҳиба берун мондаанд, саволҳои бетарафро ба миён гузорад. Дар мусоҳибаи болозикр ин талабот риоя гардидааст.

Дар мусоҳибаи М.Имомназаров бо роҳбари Ассотсиатсияи сайёҳӣ - экологии фарҳангии Помир (АСЭФП) А. Зоолшоев, ки зери унвони «Водии Вахон - машҳуртарин мавзеи туристӣ" (М. Имомназаров. – 2016. - 21 июн) чоп гардидааст, имконоти сайёҳии вилоят, нақши фаъолияти ин ташкилот дар рушди сайёҳӣ ва дигар паҳлуҳои самти туризм мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Рӯзноманигор ба мусоҳиб 3 савол додааст, вале саволҳо ҷавобгӯи талаботи мусоҳиба нестанд, гӯем ҳам, хато намешавад. Масалан, ин гуна саволҳо: Лутфан бигӯед, ки ширкати мазкур бо кадом ҳадафҳо таъсис дода шуд?, Водии Вахон нисбат ба дигар мавзеъҳо дар самти туризм пешсаф аст, бартариашро дар чӣ мебинед? Бузургтарин дастовардҳои Шумо дар даврони Истиқлолияти давлатӣ ва Ваҳдати миллӣ?. Тавре дида мешавад, саволҳо идомадиҳандаи ҳамдигар нестанд ва барои кушодани мавзӯъ нисбатан камтаранд, ақаллан як ва ё ду саволи дигар илова мегардид, ки якдигарро пурра мекард ва барои рафъи муаммоҳо нигаронида мешуд. Ҳол он ки барои мусоҳиба савол аз омилҳои асосии муайянкунанда ба ҳисоб меравад ва натиҷаи ниҳоии мусоҳиба ба савол вобастааст.

Дар ин ҷо саволҳо ба мавзӯъ мувофиқанд, вале моҳияти баъзе саволҳо ба ҷавоби мусоҳиб алоқамандӣ надорад. Масалан, саволи "Водии Вахон нисбат ба дигар мавзеъҳо дар самти туризм пешсаф аст, бартариашро дар чӣ мебинед?" бемавқеъ омадааст. Умуман, ин мусоҳиба нопурра буда, мавзӯъ кушода нашудааст ва рӯзноманигор дар он муваффақ нагардидааст.

Ҳамин тавр, дар рӯзномаи "Ҷавонони Тоҷикистон" мусоҳиба бисёр истифода мегардад, вале дар кушодани мавзӯи сайёҳӣ ва иттилоотонии ин самт аз имконоти ин жанри хабарӣ камтар корбаст гардидааст.

Аз таҳқиқи маводи нашрияҳои болозикр ба чунин хулоса расидем, ки идораи рӯзномаҳо ва аҳли қалами он дар иттилоърасонӣ ва шарҳу тафсири воқеиёти марбут ба сайёҳӣ аз имконоти жанрҳои хабарӣ ба таври васеъ истифода бурдаанд ва гуфтан мумкин аст, ки ба мақсади худ расидаанд. Жанрҳои хабарӣ, махсусан хабар, мусоҳиба ва ҳисобот дар ин ду нашрия ҷойи махсуси худро дошта, серистеъмол аст ва муҳимтарин меъёри арзёбии онҳо аз тарафи рӯзноманигорон риоя гардидааст. Рӯзноманигорон аз омилҳои

асосии жанрофарӣ – предмети инъикос, ҳадаф ва усули инъикос дуруст истифода бурдаанд. Предмети инъикоси ҳама маводи хабарии таҳлилшуда мавзеъҳои сайёҳӣ ва ё чорабиниҳои бахшида ба сайёҳӣ буда, ҳадафи инъикос ба оммаи васеъ расонидани ахбори тоза дар бораи рӯйдоди ба сайёҳӣ рабтдошта аст ва рӯзноманигорон аз усулҳои гуногуни инъикос ва жанрҳои мухталиф истифода бурдаанд.

Мусаллам аст, ки бе иттилои ҳаёти ҳаррӯза, воқеаву ҳодисаҳо журналистикаи иттилоотӣ наметавонад амал кунад. Бинобар ин, тавассути бозгӯи ҳодисаву воқеаҳои марбут ба сайёҳӣ идораи рӯзномаҳои фавқуззикр кӯшиш намудаанд, ки бавосита ва ё бевосита дар рушди сайёҳӣ саҳм гузоранд.

Муқарриз: ***Муродӣ М.Б.*** **–** доктори илмҳои филологӣ, профессори ДМТ.

А Д А Б И Ё Т

1. Додова М. ВАО-инъикосгари асосии захираҳои сайёҳии Тоҷикистон / М. Додова // Ҷавонони Тоҷикистон, 2018. - 22 ноябр
2. Қодирова М. Бриан Муллис: “Тоҷикистон кишвари афсонавист” / М. Қодирова // Ҷумҳурият, 2018. – 25 январ. - № 20.
3. Қурбон Ш. Туризм. Аз мутахассисони ғайрикасбӣ то нобуди хатсайрҳои нав / Ш. Қурбон // Ҷумҳурият, 2015. – 15 июн. - №143.
4. Милостивая А.И. Газетный текст и когнитивно-дискурсивное событие наррации / А.И. Милостивая // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 2-2.URL: http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=21849 (дата обращения: 25.02.2021).
5. Митчук О.А. Формы и методы освещения туристической тематики в специализированных изданиях Украины / О.А. Митчук // Вестник Московского университета. Серия Журналистика. - 2014. - №5. – С.67-75.
6. Муродов М. Асосҳои фаъолияти эҷодии журналист. Қ.2. / М.Муродов. - Душанбе, 2008. – 88 с.
7. Нуралиев А. Жанрҳои ахбории матбуот / А.Нуралиев. - Душанбе, 2004. – 144 с.
8. Олешко В.Ф. Психология журналистики: учебное пособие / В.Ф. Олешко. - СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 2006. - 240 с.
9. Тертычный А.А. Жанры периодической печати: учебное пособие для вузов. 5-е изд. преб. допол. / А.А. Тертычный. - М.: Аспект Пресс, 2014. – 350 с.
10. Тоҳирӣ, Ҳ. Сайёҳат тавассути қатора оғоз мегардад / Ҳ. Тоҳирӣ // Ҷавонони Тоҷикистон, 2016. - 12 ноябр.
11. Туризм - даромадноктарин соҳаи иқтисод // Ҷавонони Тоҷикистон. - 2016. - 02 сентябр.
12. Усмонов И. Жанрҳои публитсистӣ / И.Усмонов. - Душанбе, 2009. – 140 с.
13. Усмонов, И.К. Журналистика / И.К. Усмонов. - Душанбе, 2011. - Қ. 4. – 447 с.
14. Ученова, В.В. Творческие горизонты журналистики / В.В. Ученова. – М.: МГУ, 1976. – 204 с.
15. Худро тоҷик муаррифӣ мекунам // Ҷавонони Тоҷикистон, 2016. - 23 декабр.

ШАРҲИ ВОҚЕАҲОИ МАРБУТ БА ТУРИЗМ ДАР ҚОЛАБИ ЖАНРҲОИ ХАБАРӢ

(дар мисоли рӯзномаҳои «Ҷумҳурият» ва «Ҷавонони Тоҷикистон»)

Дар мақола истифодаи жанрҳои хабарӣ, аз ҷумла хабар ва мусоҳиба дар расонидани иттилоот ва шарҳу тафсири воқеаҳои ба соҳаи сайёҳӣ рабтдошта дар рӯзномаҳои “Ҷумҳурият” ва “Ҷавонони Тоҷикистон” баррасӣ гардидааст. Ҷой, мақом ва нақши жанрҳои хабариро дар шарҳи воқеаҳои марбут ба сайёҳӣ нишон дода, муаллиф ҳадафи жанрҳоро бозгӯ намудааст ва истифодаи дурусти омилҳои жанроофарии маводи таҳлилгардидаро аз тарафи рӯзноманигорон мавриди таҳлил қарор додааст. Муаллиф дар асоси таҳлили маводи ин нашрияҳо ба хулосае расидааст, ки имконияти жанрҳои хабарӣ дар иттилоърасонии воқеаҳои марбут ба сайёҳӣ хеле фарох буда, нашрияҳо тавассути истифодаи ин жанрҳо тавонистаанд иттилооти дуруст ва саривақтӣ расонанд. Дар баробари ин, муаллиф имконияти жанрҳои хабариро дар муаррифии мавзеъҳои сайёҳӣ ва ёдгориҳои таърихию фарҳангӣ назаррас дониста, навъҳои жанрҳоро дар мисоли маводи таҳлилгардида ҷудо ва унсурҳои таркибӣ ва услуби баёни маводро таҳлил намудааст. Собит шудааст, ки предмети инъикоси маводи хабарии таҳлилшуда мавзеъҳои сайёҳӣ ва ё чорабиниҳои бахшида ба сайёҳӣ буда, ҳадафи инъикос ба оммаи васеъ расонидани ахбори тоза дар бораи рӯйдоди ба сайёҳӣ рабтдошта тавассути жанрҳои мухталиф аст, ки ин вазифаро нашрияҳо дуруст иҷро намудаанд.

Калидвожаҳо: жанрҳои хабарӣ, хабар, мусоҳиба, мусоҳиба-монолог, омилҳои жанроофарӣ, воқеаҳои марбут ба сайёҳӣ, ҳадафи инъикос, маводи нашрия, моҳияти савол, иттилоот.

ОБЗОР СОБЫТИЙ, СВЯЗАННЫХ С ТУРИЗМОМ В ФОРМЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ЖАНРОВ

(на примере газет «Джумхурият» и «Джавонони Тоджикистон»)

В статье обсуждается использование новостных жанров, включая новости и интервью, для предоставления информации и обзора событий, связанных с туризмом в газетах «Джумхурият» и «Джавонони Тоджикистон». Указывая на место, статус и роль новостных жанров в освещении событий, связанных с туризмом, автор показывает назначение жанров и анализирует правильность использования журналистами жанровых факторов в анализируемом материале. На основании анализа материалов этих изданий автор приходит к выводу, что возможности новостных жанров в освещении событий, связанных с

туризмом, очень широки, и благодаря использованию этих жанров газеты смогли предоставить точную и своевременную информацию. При этом автор рассматривает возможность информационных жанров в представлении туристических объектов и памятников истории и культуры, выделяет типы жанров на примере анализируемого материала, а также анализирует композиционные элементы и стиль изложения. Было установлено, что предметом анализируемых новостей являются туристические достопримечательности или события, посвященные туризму, и что цель состоит в том, чтобы предоставить общественности актуальную информацию о событиях, связанных с туризмом в различных жанрах, которые были правильно выполнены журналистами.

Ключевые слова: информационные жанры, заметка, интервью, интервью-монолог, жанровые факторы, события, связанные с туризмом, цель освещения, материал газеты, суть вопроса, информация.

REVIEW OF EVENTS RELATED TO TOURISM IN THE FORM OF INFORMATION GENRE

(on the example of the newspapers "Jumkhuriyat" and "Javononi Tojikiston")

The article discusses the use of news genres, including news and interviews, to provide information and an overview of tourism-related events in the Jumhuriyat and Javononi Tojikiston newspapers. Pointing to the place, status and role of news genres in the coverage of events related to tourism, the author shows the purpose of genres and analyzes the correctness of the use of genre factors by journalists in the analyzed material. Based on the analysis of the materials of these publications, the author comes to the conclusion that the possibilities of news genres in covering events related to tourism are very wide, and thanks to the use of these genres, newspapers were able to provide accurate and timely information. At the same time, the author considers the possibility of information genres in the presentation of tourist objects and monuments of history and culture, identifies the types of genres using the example of the analyzed material, and also analyzes the compositional elements and style of presentation. It was found that the subject of the news analyzed was tourist attractions or tourism-related events and that the aim was to provide the public with up-to-date information on tourism-related events in various genres that were correctly performed by journalists.

Key words: information genres, note, interview, interview-monologue, genre factors, events related to tourism, purpose of coverage, newspaper material, essence of the issue, information.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Абдуллоева Машҳура Нематовна*** - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯйи кафедраи матбуот. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё.Рӯдакӣ, 17. E-mail: **abdulloieva71@mail.ru.** Тел.: **(+992) 938-08-09-95**

Сведение об авторе: ***Абдуллоева Машхура Нематовна*** – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры периодической печати. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр.Рудаки, 17. E-mail: **abdulloieva71@mail.ru.** Тел.: **(+992) 938-08-09-95**

Information about the author: ***Abdulloeva Mashhura Nematovna*** – Tajik National University, applicant for the faculty of the press department of journalism faculty. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: **abdulloieva71@mail.ru.** Тел.: **(+992) 938-08-09-95**

УДК: 891.550

ҶАҲОНБИНӢ ВА МАВҚЕИ ҶАМЪИЯТИИ МУАЛЛИФИ ОЧЕРК

(дар мисоли очерки «Мураббӣ ва мураббо»-и Шодон Ҳаниф)

Алишери Абдумаҷид
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ

Назари муҳаққиқон оид ба жанри очерк ягона нест. Зеро очерк қариб дар ҳамаи марҳалаҳои инкишоф аз ҷузъиёти алоҳида (мавзӯъ, фабула, объект) то гунаҳои олии ташаккул (шакл, анвои ташкили сухан, композитсия) истифода мекунад ва дар ин бора ақидаи муҳаққиқон аз ҳамдигар тафовут доранд.

Маълум аст, ки пайдоиши очеркро ба саёҳати адабӣ иртибот додаанд («Сафарнома»-и Н. Хусрав, «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ, осори Стил ва Адисон (журнали «Зритель» ва «Болтун») то «Саёҳат ба Арзрум», «Наводир-ул-вақоеъ». Очерк дар адабиёти муосири мо ба солҳои 20-уми асри XX иртибот мегирад. Солҳои 20-ум очерк - манзара, очерк - тасвир, очерки психологӣ, иҷтимоӣ ва дигар гунаҳои очерк шинохта мешуд. Аммо ин гуна навиштаҳо (ҳатто бо таъкиди М. Горький) асоси ягона надоштанд. Баъдтар (Б. Полевой, М.С. Черепахов, Ю.Суровцев, Л.Н. Демедчик, В. Костелянц, У. Журбина ва ғ.) авзои публитсистӣ доштани очерк, эҳсосоти ратсионалию эмотсионалиро таъкид карда, «мазмун ва мундариҷа»- ро санги маҳаки он хонда, фақат баъди адабиёт моли журналистика будани очеркро зикр кардаанд. Аммо барои журналистика ҳам замоне омад, ки майдон танг шуд. Фарорасии замони нав, иқтисоди бозаргонӣ, аз рӯйи манфиатҳои шахсӣ амал кардани на танҳо ашхоси алоҳида, балки гурӯҳҳои иҷтимоӣ боиси танг шудани майдони очерк дар рӯзнома ва умуман журналистика гардид.

Публитсистика дар ҳама давру замон ба сифати бозгӯкунандаи набзи ҷомеа хидмат мекунад. Дар бораи шинохти публитсистика ҳарчанд муҳаққиқон назари гуногун доранд, аммо ба андешаи профессор И. Усмонов «публитсистика соҳаи эҷод аст» [15, с.8], аксарияти муҳаққиқон мувофиқ ҳастанд. Муҳаққики рус Е. П. Прохоров ақида дорад, ки «Публитсистика хосияти тарбиявию иҷтимоӣ дорад ва барои дарки оянда мусоидат мекунад» [6, с.116]. Дар ин таърифҳо тамоми ҷанбаҳои шинохти публитсистика ғунҷидаанд.

Шоир ва мунаққид Аскар Ҳаким ба заҳмати публитсистон баҳои баланд додаст: «Агар қариб ҳар шоиру нависанда ба публитсистика рӯ оварда бошад, қариб ҳар публитсист ҳам дар жанрҳои бадеӣ чун роману қисса ва ҳикоя асар навиштааст. Ин нукта аз ҷумла дар эҷодиёти адибон М. Наҷмиддинов, Ҳ. Аскар, Шодӣ Ҳаниф, Б. Муртазоев, И. Файзулло, Н. Табаров, Р. Мардон ва дигарон тақвияти худро меёбад. Аксари асарҳое, ки дар ин соҳа ба қалам омадаанд, натиҷаи ташвиқ ва роҳҳатҳои эҷодии Иттифоқи нависандагон мебошад» [13].

Яке аз жанрҳои серистеъмоли публитсистика ин очерк аст. Дар бораи очерку публитсистика низ андешаҳои гуногун баён шудаанд. Дар мавриди мавқеъ ва саромади очерку скетч, новелла ва эссе баҳсҳо басо шадид буданд. Муҳаққиқи насри мустанад А. Саъдуллоев андешаву тадқиқоти Е. Журбина, В.П. Прохоров, В.В. Ученова ва дигаронро ба риштаи таҳлил кашида, таъкид месозад, ки бо вуҷуди тағйири ном ва гоҳо услуби нигориш ҳадафи ин гуна эҷодҳо рӯ овардан ба таърихи «зинда» аст. В. Канторович қайд мекунад, ки «очерк чун жанри насри бадеӣ» дар қатори «роман, повесть, ҳикоя, новелла як ҷинси ҳамосии адабиётро ташкил медиҳад» [10, с.253]. Ин нуқтаи назарро Е. Журбина, М. Шеглов, Б. Кастелянс низ таъкид намуда, очеркро як жанри публитсистика низ гуфтаанд. “Очерк – намуди ҷинси эпикӣ буда, аз намудҳои дигари он (повест ва ҳикоя) фарқ дорад. Ин фарқ аз он иборат аст, ки воқеа дар очерк ба ҳақиқат наздик тасвир меёбад. Дар жанрҳои дигари асари бадеӣ нависанда аз воқеаҳои ҳаёт зарур ва муҳиммашро интихоб намуда, бо ёрии хаёл ва бофтаи бадеӣ пурра ва умумият дода, тасвир менамояд. Дар очерк одамону воқеаҳои дар ҳаёт мавҷуда бо ному ҷою тафсилоташ тасвир меёбад. Очеркнавис ҳам на ҳамаи воқеаю ҳодисаю одамони дидааш, балки муҳиммашро тасвир менамояд» [6, с.98].

Дар китоби «Ҳамосаи инсони кор» зикр шудааст: «Очерк калимаи русӣ буда, аз назари луғавӣ тасвир ва тавсифи таблиғи маъно дорад. Муодили он дар забонҳои урупоӣ

калимаҳое ба монанди скетче, эссе, репортажи бузург мебошад. Дар забони дарӣ калимаи воҳиде, ки ба танҳоӣ ифодакунандаи маънои он бошад, то кунун дастёби муаллифони асар нашудааст. Ба сурати тақрибӣ истилоҳи «Достони воқеӣ», «Чеҳраи қаҳрамони воқеӣ», «Симои инсони воқеӣ» ва амсоли ин метавонад муодили очерк бошад» [7, с.6].

Ба андешаи ин муҳаққиқон очерк дар тарғиби ҳамагуна андешаву ғояи пешқадам дар тамоми давраҳои мавҷудияти инсоният хизмати арзанда намудааст. «Очерк дорои нишонаҳои зиёдест, ки ба асарҳои бадеӣ тааллуқ доранд. Барои очерк унсурҳои бадеӣ низ хоссанд» [9, с.21]. Муваффақияти ҳар як очерк ба ҷаҳонбинӣ ва мавқеи ҷамъиятии муаллифи он вобаста мебошад. Профессор Саъдуллоев мефармояд: «Сабки нигориши нависанда, услуби суханронии вай, ки аз нигоҳи субъективиаш аз ҳаёт ва падидаҳои он дарак медиҳад, таҷаллии сатҳи дарки бадеии воқеият аз ҷониби нигоранда мебошад. Нависандаи бориқбин ҳаёти одамони ҷудогонаро омӯхтаю муоина карда, ҷиҳатҳои завқбахши рафтори ӯро (хоҳ нек хоҳ бад) ба мушоҳида мегирад ва образро пуртаъсиру дерзӣ мегардонад…» [8, с.42-43]. Диди вай ба зиндагӣ, дониш, таҷрибаи ӯ аз боби зиндагӣ, эҳсоси ватандӯстӣ, ҳамаи ин ба он боис мешавад, ки чеҳраи қаҳрамони очерк дар назари хонанда ҳамчун як шахси ниҳоят самимӣ, маҳбуб ва ба ҷамъият даркорӣ муаррифӣ шавад. Дар очерк муносибати қаҳрамон ба ҷамъият, шахс ба муҳити зист, рӯйдодҳои зиндагӣ ва сиёсати давру замон кушода мешавад. Инчунин, муаллиф ҳамчун шореҳи воқеа, ҳамчун як тан аз шаҳрванд мавзӯи худро дар рӯзгор пайдо карда, аз назари доғии масъалаҳое, ки ӯро ба ташвиш меоварад, дар образи қаҳрамони худ ифода мекунад ва кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки дар ҳалли мушкилоти зиндагӣ саҳм гузорад. «Бадеият аз муҳиммоти дигари очерк буда, ба он умри дароз мебахшад» [14, с.108-112].

Очеркҳои Шодон Ҳаниф аз боби муҳимтарин муаммоҳои зиндагии халқи мо баҳс карда, дар айни замон бо тарзи баён, малоҳати сухан, таркибу ибораҳои тозаи мардумӣ, возеҳии фикр, кайҳо боз дар дили ҳар хонандаи тоҷик маскан гирифтаанд. Албатта, ин бесабаб нест, зеро Шодон Ҳаниф талаботи ин жанри бадеи-публитсистиро амиқ омӯхта, талаботи очеркро дарк кардаву аз услуби очеркнависони собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва публитсистони ҷаҳон огоҳии комил дошт. Дар ин замина публитсист услуби хосси худро ба амал овардааст.

Шодон Ҳаниф аз як очерк то очерки дигар ҳам аз ҷиҳати интихоби мавзӯи актуалӣ, ҳам аз ҷиҳати воситаҳои тасвиру бадеияти сухан ва ҳам аз ҷиҳати дарёфти шакли тозаю устухонбандии очерк ба комёбӣ муяссар гардидааст. Ба ин очеркҳои «Кӯҳдоман», «Диловари Вахш», «Ҷилои мармар», «Садои чашмасорон», «Мураббӣ ва мураббо» ва ғайра мисол шуда метавонанд. Муҳаққиқ С. Гулов қайд мекунад: «Очерки хуби имрӯзи бояд чун ҳикоя шевою муассир ва чун мақола аниқ, нишонрас ва ҳаётӣ бошад… очерк жанри на танҳо ҳамакора, балки гуногунпаҳлую гуногунавзоъ ҳам мебошад ва тарзу тариқ, сатҳи таъсир ва ҷузъиёти бадеият ба малака ва маҳорати нигоранда вобастагӣ дорад» [3, с.52].

Муаллифони китоби «Современная газетная публицистика» хислати очеркро дар мансубияти он ба жанрҳои бадеӣ-публитсистӣ дониста, объекти тасвирашро ба инсон ва фаъолияти вай вобаста медонанд ва таъкид ҳам мекунанд, ки кору зиндагӣ, муаммои иҷтимоии инсон ва мавқеъгирии вай дар зиндагӣ якнавохт нест [11, с.89] ва ин гуногунрангӣ истифодаи роҳу усулҳои гуногуни тасвирро тақозо мекунад.

Банду басти очерк, қабл аз ҳама, ба омилҳое вобаста аст, ки хосси жанрҳои бадеӣ-публитсистианд. Ин гуна жанрҳо нисбати кулли жанрҳои дигар аз нигоҳи фарохи фарогирӣ ва озодии интихоби сабк бартариҳо доранд. Татьяна Александровна Беневоленская, ки доир ба очерки замони шӯравӣ тадқиқоти зиёде анҷом додааст, бо муҳаққиқони ватанию хориҷӣ баҳси аҷибе ороста буд. Вай афкори муҳаққиқони дигарро ҷамъбаст намуда, таъкид менамояд, ки «гунгунпаҳлуӣ, рангорангии жанр сохтори печидаи композитсионию услубиро пеш мегузорад». Аз ин рӯ, барои очерк муқаррар намудани қолиби муайян мумкин нест. Вай ҳам воқеанигор аст, ҳам аз «сужаи марғуби беллетристӣ парҳез надорад» ва ба замми ин ҳама дар он ҳаракати фикр мушаххас аст [1, с.30].

Дар фаъолияти эҷодии Ш. Ҳаниф очерки ӯ «Мураббӣ ва мураббо» нақши муҳим дорад. Муҳаққиқони очерк таъкид мекунанд, ки образи инсон дар ин жанр на аз тариқи тасаввур ва тахайюл, балки пас аз мушоҳидаи тӯлонӣ бунёд гузошта мешавад. Дар очерки «Мураббӣ ва мураббо» образи пирамарди ширафкан офарида шудааст, ки аз эҳёи

ҳунарҳои халқӣ шод гашта, дар нахустин артели қаннодии шаҳри Душанбе «Бо ҳавсалаи тамом кор карда, хел ба хели ҳалвоҳои лазиз, қандалотҳо ва нишоллоҳои хосса» [12, с.187] месохт. Очерки портретӣ бо сохтани образ ва тасвири ҳаёти инсон ҳамеша диққати хонандаро ҷалб намудааст. Очерк нақл нест, балки тасвир аст. Асаре, ки иттилооти иҷтимоӣ ва моҳияти иҷтимоиро дар худ фаро намегирад, очерк нест. Тарҷумаи ҳоли як нафар ҳатто бо дарёфти даҳҳо факту асноди нав очерк нест ва на ҳар як фард низ қаҳрамони очерк буда метавонад.

Қаҳрамони очерк - Хуррам-ака ширворпази касбӣ буда, ӯ ин касбро аз бобокалон ва пирҳои худ, ки дар Самарқанди бостонӣ як сулолаи қаннодиро ба вуҷуд овардаанд, омӯхтааст. Вай дӯстдори касби худ, нигоҳдоранда ва ривоҷдиҳандаи ҳунари қадимию гуворои халқи мо аст. Ӯ нахустин касест, ки дар шаҳри Душанбе саноати қаннодиро ба по гузоштааст. Туфайли меҳнату хизмати бурдборонаи ӯ, фарзанду шогирдон ва давомдиҳандагони кори вай дар сеху корхонаҳои қаннодии ҷумҳурӣ чанд намуди машҳури ширвори миллиро ба роҳ монда, ин ҳунарро эҳё кардаанд.

Нависанда дар очерк ҳаёти қаҳрамони асосиро батафсил нақл намуда, ӯро аз давраи ҷавонӣ то пирӣ ба қалам медиҳад. Мо ба Хуррам Шарифов он ҷое шинос мешавем, ки бо язнааш Ҷалили ҳалвогар аз боғ (атрофи шаҳри Самарқанд) ба шаҳр омада, дар хонаи ӯ бо меҳнату ранҷ зиндагӣ мекард. «Язнаи бадтоли мумсик, агарчи дар рӯзҳои аввал ба вай пешомади хуб карда бошад ҳам, баъд ӯро «ҷабри устод беҳ аз меҳри падар» гуфта, мисли муздури дигари худ сахт кор мефармуд». Боре дар вақти тайёр кардани набот хаёли Хуррам ба боғот, ба модар ва укаҳояш меравад ва қиёми набот мегузарад. Ин ҳолро дида, язнааш ӯро дашном медиҳад ва таъкид мекунад, ки як бори дигар ба ин кор роҳ диҳад, ӯро аз даргоҳаш меронад. Рӯзи дигар худи Хуррам, ки шахси боору номус буд, хонаи язнаашро тарк мекунад. Ӯ надонист, ки дар гузари «Намуна» Ҳамроқул ном қанноди хушҳунаре дӯкон дорад. «Язнааш бошад, паррон ба савдо рафтани қандалот, парварда, нишолло, ҳалвои лафз ва дигар дастовардҳои ин усторо шунида дар як гӯшаи дил ҳамеша ба вай ҳасад ва кудурат мепарварид. Дар суҳбатҳо ҳеҷ гоҳ ӯро ба некӣ ёд намекард, вай бахил, худбин ва ҳавобаланд аст, гуфта ӯро наҳ мезад» [12, с.101].

Ба ин роҳ нависанда тавонистааст, дунёи ботинии Ҷалил ҳалвогарро дар муносибатҳояш бо Хуррам кушода диҳад. Ин қабил косибон, зимнан дар шаҳр кам набуданд. Онҳо намехостанд, ки аз ҳунарашон дигарон парвариш ёфта, бозори онҳоро касод кунанд. Усто Ҳамроқул Хуррамро ба шогирдӣ гирифта, нозукиҳои касби худро ба ӯ меомӯзонад. Бо сарварии ин марди мушфиқ, валинеъмат ва қанноди асил Хуррам асрори нав ба нави сохтани ширинихоро меомӯзад ва худ ҳам ба ҳайси як қанноди хуб тарбият меёбад. Вай «марди сахию дарёдиле буд… хулқу атвори нек ва хушкории шогирди навро пай бурда, дар кори «пирхона»-и худро бовар карда ба вай супоридан мегирифт… шогирди чобукдаст ба кор дилгармии зиёд ҳосил карда, дар рӯзҳои ба тӯю таъзия рафтани устод ҳалвою қандалотҳо пухта, ба лаълиҳо чошт мекарду бозори дӯконро гарм менамуд» [12, с.182].

Усто Ҳамроқул хатту саводи хуб надошта бошад ҳам, бо одамони аҳли маърифат ва санъат ошноӣ дошт. Ба хонаи ӯ ҳар сари вақт машшоқону ҳофизони шаҳр ҷамъ омада, базми суруду мусиқиро метафсонданд. Ҳофизи машҳур Ҳоҷӣ Абдулазиз Расулов бошад зуд-зуд ба ин хонадон омада, шаҳмот мебозид, навоҳои «Шашмақом»-ро соз карда, сурудҳо мехонд.

Дар очерк муаллиф як саргузашти аҷиберо нақл мекунад, ки он барои кушодани хислату характери Ҳоҷӣ Абдулазиз каме бошад ҳам, хизмат намудааст ва аз ҷониби дигар, бадеияти очеркро шавқовар кардааст: «Як шаб вай чанд суруд хонда, акнун тамбӯри сеҳрноки худро ба ҷилдаш андохтанӣ буд, ки ин дам писарчаи панҷсолаи усто-Рабиқул ба лафзи ширини кӯдакона гуфт:

- Ҳоҷӣ-бобо, боз яктаи дигар ашӯла хонед. Ҳу ҳамон «Ушшоқи Самарқанд»-ро хонед.

- Ин луқмаро ба даҳони ту кӣ андохт? - ҳайрон монда пурсид ҳофиз.

- Дадом ёд доданд. Аз Ҳоҷӣ- бобоят ҳамин хел илтимос кун гуфтанд, - пинҳон накарда гуфт кӯдак.

Аҳли суҳбат аз ин сирфошкунии бача завқ карда хандиданд. Ҳофиз тамбӯрро аз ҷилд гирифта гуфт:

- Хуб, ҷони бобо, барои ту мехонам. Хоҳиши туро ба ҷо наовардан гуноҳ аст» [12, с.183].

Вақте ки Душанбе пойтахти Тоҷикистон интихоб мегардад усто Ҳамроқул ба ин шаҳр омада, аз гузари Чинор (ҳоло қариби мағозаи «Олами кӯдакон») хонаеро харида кори қаннодиро ба роҳ мемонад. Дере нагузашта ӯ ба Самарқанд, ба аёдати хонаводаи худ омада, бемор мешавад ва аз ҷаҳон чашм мепӯшад. Вай пеш аз маргаш ба Хуррам, ки ӯ ба аёдаташ омада буд, чунин насиҳат медиҳад:

- Паймонаи умри ман пур шудагӣ барин, бачем. Орзу дорам, ки сарат аз санг шавад, хориро дигар набинӣ. Ман аз ҳунари худ ҳеҷ чизро дареғ надошта ба ту омӯзондам. Ту ба қадри он рас, худ шогирд барор. Ба инсоф бош [12, с.184].

Пас аз сари устоди худ Хуррам ба Душанбе омада, чароғи дӯкони устодашро равшан мекунад. Боре шоир Деҳотӣ дар як маърака дар паҳлуи Хуррам Шарифов нишаста мемонад. Дар рӯйи ин дастурхон қандалотҳои аз мағзи писташу донаи зардолу пухтаи қаннод буданд!

- Бай, - бай аҷаб қандалоти лазиз! - як донаи онро хӯрда изҳори хурсандӣ кард шоир.

- Устояш дар паҳлуи худи шумо нишастаанд, - касе аз нишастагон Хуррам Шарифовро ба Деҳотӣ шинос кард.

- Офарин Хуррам-ака! Дастатон гул будааст, - ситоиш намуд ӯ ва бо нақли шӯхӣ идома дод: ин хел қандалоти лазизро хӯрда, шеъри ширин нагуфтан гуноҳ аст:

- Мо ба шеъри шумо ихлоси зиёд дорем, онҳо аз қанду наботи мо ҳам ширинтаранд, дар навбати худ сипосгузорӣ кард қаннод! [10, с.187, 188].

Хонанда дар очерк бо чунин эпизодҳо ва муколамаҳо бисёр дучор меояд, ки онҳо барои кушода додани дунёи қаҳрамон хизмат кардаву таваҷҷӯҳи хонандаро ба худ ҷалб мекунанд.

«Хуррам-ака чӣ тарз пухтани оби наботи бухороиро намедонист. Устодаш Ҳамроқули шираворпаз ҳам фурсати ба шогирд омӯхтани ин ширинро наёфта, аз дунё гузашта буд. Бинобар ин, Хуррам Шарифов як рӯз ба Бухоро меравад, то ки ба ягон устои обинаботпаз шинос шуда, асрори пухтани онро ёд гирад. Ӯ тавассути касе аз ошноҳояш ба усто Некӣ шираворпаз муаррифӣ мешавад ва ӯро ба шаҳри Душанбе даъват мекунад.

- Ба назарам дар ин шаҳр оби наботи бухороиро пухтан муҳол аст, - баъди як ҳафта шаҳрро сайр кардан гуфт усто Некӣ. Ин фақат неъмати Бухороӣ мебошад, ба он дуо рафтагӣ. Гумон аст, ки дар ин ҷо аслашро пухта шавад.

- Ман қариб чил навъи шираворро дар ин ҷо пухтам, каму кост надоштанд, - ба фикри усто розӣ нашуда гуфт Хуррам Шарифов.

- Набошад чаро нони Галаосиёи Самарқандро дар ин шаҳр пухта намешавад, - ба фикри худ далел оварда, пурсид усто Некӣ.

- Устояш омада пазад, шудан мегирад, -аз фикри худ нагашт Хуррам Шарифов.

- Хайр як таваккал карда мебинам» [12, с.189].

Рӯзи дигар усто Некӣ дар пухтани оби набот аз усули маҳрамонаи корӣ истифода мебарад, то ки Хуррами шираворпаз пухтани онро ёд нагирад. Вале Хуррам аз ин огоҳ мешавад. Рӯзи дигар худи ӯ ба пухтани оби набот иқдом карда, ин ширинии лазизро тайёр мекунад. Усто Некӣ инро дида ба вай мегӯяд:

«- Ту маро барои пазондани оби набот на, балки барои ёд гирифтан ба шаҳрат овардӣ.

- Хайр чӣ шудааст, усто-ака, аз ҳунари шумо номи дигар баҳравар шавад ганда-мӣ? Гавҳари ноёб мешуд, гапи дигар буд, - шӯхиомез гуфт, Хуррамамак.

- Ин аз гавҳар ҳам қимат аст! - шӯрида гуфт усто Некӣ - То он замона, ки мо ин асрор, ин ҳунарро омӯхтем, пир гаштем, муҳтоҷ шудем ва хориҳо кашидем. Давлати мо ва мероси мо фақат ҳамин аст. Ҳунарманд асрори пирхонаи худро ифшо кунад, вай рӯз намебинад, куфрони неъмат мешавад.

- Замона дигар шудааст, усто-ака. Акнун аз ҳунар ҳама баробар бархӯрдор мешаванд. Ҳунар моли халқ шуд, - бо шарор гуфт Хуррам-амак» [12, с.191].

Аз очерк бармеояд, ки образи усто Некӣ муқобили образҳои усто Ҳамроқул ва шогирди ӯ Хуррам Шарифов меистад. Дар ин бархӯрди афкорӣ ду раванди хислату афкор, ду иродаву ҷаҳонбинӣ ва ду ҷиҳати муносибати инсонӣ падидор мегардад. Муаллиф ин образро офарида ба он муваффақ шудааст, ки набояд ҳунарманд мисли усто Некӣ

ҳунарашро аз дигарон кам бинад ва бо ин васила ба таъбири усто Некӣ ба гӯр барад, балки ҳунарманд бояд монанди усто Ҳамроқул ва Хуррам-ака шогирд тарбия намояд, ҳунарҳои миллиро ривоҷ диҳад, онро ба дигарон ба мерос гузорад ва бо ин васила аз ҳунари гузаштагон ҳама аҳли ҷамъият бархӯрдор бошанд.

Мо дар рафти мутолиаи очерк, инчунин бо образи Аҳмадҷон шинос мешавем, ки ӯ давомдиҳандаи касби падар буда, пас аз ба нафақа баромадани Хуррам Шарифов зимоми корро ба даст мегирад ва касби падарро, ки аз дигарон ба мерос гирифтааст, рушду равнақ мебахшад.

Баъди нашри очерки «Мураббӣ ва мураббо» онро дар вазорати савдо ва кумитаи маълумоти касбӣ-техникии ҷумҳурӣ баррасӣ намуда, иқдоми аз нав рушд додани ҳунари қаннодиро ба роҳ монданд. Дар пойтахт чанд корхонаи хурди қаннодӣ таъсис дода, мағозаҳои қаннодиро боз карданд, дар омӯзишгоҳҳои касбию техникӣ омӯзондани онро ба роҳ монда, ҳатто роҷеъ ба ҳунари қаннодӣ китобе ҳам нашр гардид.

Хуллас, очерки «Мураббӣ ва мураббо» бо ҳалли мавзӯъ, бадеият ва забони фасеҳи худ дар публитсистикаи тоҷик нақши намоёне дошта, то ҳол арзиши худро аз даст надодааст. Хусусан дар шароити муосир, ки барои рушди ҳунарҳои мардумӣ дар сатҳи олии ҳукумат чораҳо андешида шуда, шароитҳои мувофиқ фароҳам оварда шудааст. Мутаассифона, бисёр касбу ҳунарҳои миллӣ, ки ба дарди ҷомеа мехӯранд, аз байн рафтаанд. Эҳёву рушди онҳо талаби замон аст. Дар ин кори хайр, қабл аз ҳама, публитсистон ва очеркнависон метавонанд саҳм гузоранд. Очерки «Мураббӣ ва мураббо» аз истеъдоди баланд ва камолоти Шодон Ҳаниф дарак медиҳад.

Муқарриз: ***Гулов С.*** – номзади илмҳои филологӣ,
дотсенти ДМТ.

А Д А Б И Ё Т

1. Беневоленская Т.А. Композиция газетного очерка / Т.А. Беневоленская. - МГУ, 1975. - 86 с.
2. Гулов, С. Амвочи сухан / С. Гулов. – Душанбе: Эҷод, 2005. – 96 с.
3. Гулов, С. Махсусияти очерки муосири тоҷик / С. Гулов. – Душанбе: Дониш, 2012. – 132 с.
4. Кутбиддинов А.Ҳ. Хосияти публисистика / А.Ҳ.Кутбиддинов, Ҷ.М. Раҳмонова. – Душанбе, 2018. – 164 с.
5. Мирзозода Х. Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ / Х.Мирзозода. – Душанбе: Маориф, 1992. – 244 с.
6. Прохоров Е.П. Публицист и действительность / Е.П. Прохоров. – Москва, 1973. - 317 с.
7. Саъдуллоев А. Ҳамосаи инсони кор / А.Саъдуллоев, П.Гулмуродзода. – Душанбе, 1995. – 64 с.
8. Саъдуллоев, А. Хосияти адабиёт / А.Саъдуллоев. - Душанбе: Адиб, 2000. - 256 с.
9. Саъдуллоев, А. Очерк: Генезис, развитие и современное состояние / А.Саъдуллоев, А.Аминов. - Душанбе: Ирфон, 2012. - 216 с.
10. Словарь литературоведческих терминов. - М.: Просвещение, 1974. – 253 с.
11. Современная газетная публицистика. - Л.: ЛГУ, 1987. – 119 с.
12. Ҳаниф, Ш. Такяи қуллаҳо / Ш. Ҳаниф. - Душанбе: Ирфон, 1984. - 384 с.
13. Ҳаким, А. Баъд аз ҳазор сол…, / А.Ҳаким // Адабиёт ва санъат, 1994. - 12 декабр.
14. Усмонов И. Масъалаҳои очерки муосир / И.Усмонов // Садои Шарқ, 1986. - № 4. – С.108-112.
15. Усмонов И. Жанрҳои публисистика / И.Усмонов. - Душанбе, 2000. – 138 с.

ҶАҲОНБИНӢ ВА МАВҚЕИ ҶАМЪИЯТИИ МУАЛЛИФИ ОЧЕРК

Дар ин мақола сухан дар бораи ҷаҳонбинӣ ва мавқеи ҷамъиятии муаллиф дар эҷоди очерк меравад. Муаллиф иброз менамояд, ки очеркҳои Шодон Ҳаниф аз боби муҳимтарин муаммоҳои зиндагии халқи мо баҳс карда, дар айни замон бо тарзи баён, малоҳати сухан, таркибу ибораҳои тозаи мардумӣ, возеҳии фикр, кайҳо боз дар дили ҳар хонандаи тоҷик маскан гирифтаанд. Шодон Ҳаниф талаботи ин жанри бадеи-публитсистиро амиқ омӯхта, аз услуби очеркнависони собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва публитсистони ҷаҳон огоҳии комил дошт. Дар ин замина публитсист услуби хосси худро ба амал овардааст. Ба андешаи муаллиф, Шодон Ҳаниф аз як очерк то очерки дигар ҳам аз ҷиҳати интихоби мавзӯъ, ҳам аз ҷиҳати воситаҳои тасвиру бадеияти сухан ва ҳам аз ҷиҳати дарёфти шакли наву устухонбандии очерк ба комёбӣ муяссар гардидааст. Дар фаъолияти эҷодии Ш. Ҳаниф очерки ӯ «Мураббӣ ва мураббо» нақши муҳим дорад. Қаҳрамони очерк - Хуррам-ака ширворпази касбӣ буда, ӯ ин касбро аз бобокалонаш дар Самарқанд омӯхтааст. Ӯ нахустин касест, ки дар шаҳри Душанбе саноати қаннодиро ба по гузоштааст. Нависанда дар очерк ҳаёти қаҳрамони асосиро батафсил нақл намуда, ӯро аз давраи ҷавонӣ то пирӣ ба қалам медиҳад. Мо дар рафти мутолиаи очерк, инчунин бо образи Аҳмадҷон шинос мешавем, ки ӯ давомдиҳандаи касби падар буда, пас аз ба нафақа баромадани Хуррам Шарифов зимоми корро ба даст мегирад ва касби падарро рушду равнақ мебахшад, гуфтааст муаллиф. Хуллас, очерки «Мураббӣ ва мураббо» бо ҳалли мавзӯъ, бадеият ва забони фасеҳи худ дар публитсистикаи тоҷик нақши муҳимме дошта, то ҳол арзиши худро аз даст надодааст. Хусусан дар шароити муосир, ки барои рушди ҳунарҳои мардумӣ дар сатҳи олии ҳукумат чораҳо андешида шуда, шароитҳои мувофиқ фароҳам оварда шудааст. Мутаассифона, бисёр касбу ҳунарҳои миллӣ, ки ба

дарди ҷомеа мехӯранд, аз байн рафтаанд. Эҳёву рушди онҳо талаби замон аст. Дар ин кори хайр, қабл аз ҳама, публитсистон ва очеркнависон метавонанд саҳм гузоранд. Очерки «Мураббӣ ва мураббо» аз истеъдоди баланд ва камолоти Шодон Ҳаниф дарак медиҳад.

Калидвожаҳо: журналистика, публитсист, жанр, очерк, воқеият, бадеият, образ, муаллиф, маҳорат, қаҳрамон, характер.

МИРОВОЗЗРЕНИЕ И ОБЩЕСТВЕННАЯ ПОЗИЦИЯ АВТОРА

В данной статье рассматриваются вопросы мировоззрения и общественной позиции автора в очерке. Очерки Шодона Ханифа, затрагивая важнейшие вопросы жизни нашего народа, прочно вошли в сердце каждого таджикского читателя своим изложением, стилем, изяществом выражения, использованием новых народных фраз и оборотов, ясностью мысли. Глубоко изучив требования этого жанра искусства и журналистики, Шодон Ханиф был хорошо знаком со стилем эссеистов бывшего Советского Союза и мира. В этом контексте публицист выработал свой стиль и почерк. От очерка к очерку его мастерство совершенствовалось. Это касается и его выбора композиционного решения темы, использования средств выражения и образности. Очерк «Наставник и варенье» играет важную роль в творчестве Шодона Ханифа. Главный герой очерка - Хуррам-ака, профессиональный кондитер, который освоил эту профессию у своих предков в Самарканде. Он был первым, кто основал кондитерскую промышленность в Душанбе. В очерке писатель подробно описывает жизнь главного героя от юности до старости. В процессе чтения очерка мы также знакомимся с образом Ахмаджона, который не только продолжил профессию своего отца после его выхода на пенсию, но и развил её. Одним словом, очерк «Наставник и варенье» своим решением темы, образностью и красноречием, сыграв важную роль в таджикской публицистике, не утратил своего значения и в наши дни. Особенно в современных условиях, когда на высшем государственном уровне приняты меры по развитию народных ремесел, созданы соответствующие условия. К сожалению, исчезли многие народные ремесла и промыслы, которые были раньше востребованы. Их возрождение и развитие диктуются требованием времени. И в этом деле, в первую очередь, публицисты и писатели могут внести свой посильный и значимый вклад. Очерк «Наставник и варенье» свидетельствует о высоком мастерстве и зрелости Шодона Ханифа как публициста и писателя.

Ключевые слова: журналистика, публицист, жанр, очерк, действительность, художественность, образ, автор, мастерство, герой, характер.

PUBLIC OPINION AND THE POSITION OF THE AUTHOR

This article discusses the author's public opinion and public position in the essay. Shodon Hanif's essays discuss the most important issues in the life of our people, and at the same time, they have long been ingrained in the hearts of every Tajik reader. Shodon Hanif studied the requirements of this genre of art and journalism in depth and was well acquainted with the style of essayists in the former Soviet Union and the world. In this context, the publicist has developed his own style. Shodon Hanif has succeeded from one essay to another, both in terms of the choice of subject, in terms of the means of expression and art, and in terms of finding a new form and structure of the essay. In the creative activity of Shodon Hanif's essay “The Coach and the jam” plays an important role. The protagonist of the essay, Khurram-aka, is a professional juicer who learned this profession from his ancestors in Samarkand. He was the first to establish a confectionery industry in Dushanbe. In the essay, the writer describes in detail the life of the hero, describing him from youth to old age. In the process of reading the essay, we will also get acquainted with the image of Ahmadjon, who is a continuation of his father's profession, and after the retirement of Khurram Sharipov will take over the job and further develops his father's profession. In short, the essay “The Coach and the jam” has played an important role in Tajik journalism by addressing the topic, its art and its eloquent language, and has not lost its value. Especially in modern conditions, when measures have been taken at the highest levels of government for the development of handicrafts, appropriate conditions have been created. Unfortunately, many national professions and trades, which are a source of pain for the society, have disappeared. Their revival and development is a need of time. First of all, publicists and writers can contribute to this good work. The essay “The Coach and the jam” shows the high talent and maturity of Shodon Hanif.

Key words: Journalism, publicist, genre, essay, reality, artistry, image, author, skill, hero, character.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Алишери Абдумаҷид*** – Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ докторанти Ph.D, кафедраи адабиёт ва журналистика. **Суроға:** 735340, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Кӯлоб, кӯч. С.Сафарова 16. E-mail: **alisher.abdulmajid@mail.ru.** Тел.: **(+992) 918-33-44-42**

Сведение об авторе: ***Алишери Абдулмаджид*** - Кулябский государственный университет имени А.Рудаки, докторант Ph.D кафедры литературы и журналистики. **Адрес:** 735340, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С.Сафарова 16. E-mail: **alisher.abdulmajid@mail.ru.** Тел.: **(+992) 918-33-44-42**

Information about the author: ***Alisheri Abdulmajid*** - Kulyab State University named after A. Rudaki, Ph.D. candidate of the Department of Literature and Journalism. **Address:** 735340, Republic of Tajikistan, Kulyab, st. S. Safarov 16.
E-mail: **alisher.abdulmajid@mail.ru.** Тел.: **(+992) 918-33-44-42**

УДК: 07.34

ПРОБЛЕМА СИСТЕМАТИЗАЦИИ КОНЦЕПТОВ: ЛОГИКА СОЧЕТАЕМОСТИ И КОМБИНИРОВАНИЯ

Хасанова Т.Г.
Филиал Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова в г. Душанбе

Концепты, будучи ментальными единицами, не имеют жестких границ и четкой структуры. Концепт есть некая идея в массовом сознании определенного этноса и его лингвокультуры на определенном этапе ее социоисторического развития. Ввиду этого достаточно часто ученые рассматривают концепты как индикаторы культуры, а культуру – как среду их бытования [16, с.38].

Используя регистр просторечия, можно представить концепты как нечто, задевающее "струны души" представителя конкретного этноса.

Изначально следует отметить, что под лингвокультурологией принято понимать относительно молодое направление языкознания, изучающее отношения между языком и культурными концептами. Лингвокультурология возникла в рамках современной антропологической лингвистики, базирующейся на двух принципах текстоцентричности и антропоцентричности [12, с.176], которые существенно сближают лингвистику и окололингвистические науки, в частности журналистику.

В лингвистическом дискурсе все большую популярность приобретает понятие «лингвокультура». Однако в большинстве изученных источников отсутствует его определение, несмотря на то, что дефиниция ключевого понятия "лингвокультура" объясняется самоочевидностью его внутренней формы: лингво + культура, вероятно, понимается, как «культура, получившая выражение в языке». Данное слово имеет чрезвычайно широкую трактовку: в разных источниках в содержание лингвокультуры включаются образы, прецедентные тексты и имена [19, с.20], ценности [8], традиции [17], арсенал языковых средств и символов [10]. Также достаточно разнообразны аспекты рассмотрения лингвокультуры - как компонента лингвокультурного поля национального языка, как члена оппозиции «родная/иноязычная», «исходная лингвокультура/лингвокультура перевода» и как эквивалента концептосферы [18].

Предпримем попытку составить приблизительный перечень базовых концептов таджикского и русского лингвокультурных сообществ. Справедливо может возникнуть вопрос о необходимости презентации концептов русскоязычного этноса. Мы уверены в правомерности этого шага, поскольку наши народы объединяет не только долгая "советская" история, но и непосредственное участие России в таджикском миростроительстве, а также стратегическое сотрудничество во всех сферах современной жизни.

Таблица 1. Базовые концепты таджикского и русского лингвокультурных сообществ.

	Таджикское лингвокультурное сообщество	Русское лингвокультурное сообщество
еда	плов, курутоб, шакароб	борщ, блины
напиток	чай	квас, водка
дом	двор (хавли), дастархан	изба
одежда	тюбетейка, чакан, атлас	сарафан
растение	чинара	береза
животное	снежный барс	медведь
танец	.....	хоровод
песня	фалак, шашмаком	частушки
музыкальный инструмент	рубоб, тавлак, сурнай	балалайка
отноошения	начальник, семья, соседи, родственники	начальник, семья

сувенир	сухофрукты	матрешка

Безусловно, этот список не является идеальным и полным, его даже можно считать достаточно спорным, однако он довольно точно демонстрирует этноспецифические ценности двух народов, которые задевают "струны души" как таджиков, так и русских.

Отметим, что большинство базовых концептов, которые представляют национальные гастрономические предпочтения, устройство дома, национальную одежду, растительный и животный мир, национальный антураж (одежда, танец, песня, музыкальный инструмент, сувениры), досуговые привычки, специфику межличностных отношений и т. п., не могут характеризоваться без символического контекста. Некоторые ученые считают, что именно символика придает предмету концептуальный подтекст. Например, О.О. Селиванова считает, символ "эстетически канонизированный культурно значимой концептуальной структурой иной, нежели первичное содержание реалии или знака, понятийной сферы" [15, с.645].

Исследователь В.В. Красных понимает под символом "единицу лингвокультуры, основной функцией которой являются замещение по форме чего-то чем-то без серьезного сдвига в значении: феномен *А* замещается более простым по форме и природе феноменом *Б*; при этом сохраняется совокупность всех смыслов и коннотаций (ассоциаций) *А* с возможным добавлением некоторых значений и коннотаций *Б*, которое не ведет к принципиальному изменению места *А* в культуре, разрешающей *Б* осознаваться и функционировать как *А* [7].

Украинский ученый В.И. Кононенко уверен, что природа символа

раскрывается в иерархии «слово → образ → символ → смысл → концепт»[5, с.159].Таким образом, можно заключить, что базовые концепты находят свое воплощение и в слове, и в образе, и в материальном предмете, а концепты-символы формируются при условии своей достаточной репрезентации через систему осознанных «переходов» от материального предмета к образу и только потом к слову.

К концептам-символам можно отнести различные "валоративно значимые ментальные образования" [13, с.170], то есть те объекты, которые являются обязательно значимыми для каждого представителя этноса.

Таблица 2. Концепты-символы таджикского и русского лингвокультурных сообществ.

	Таджикское лингвокультурное сообщество	Русское лингвокультурное сообщество
географические и ландшафтные ценности	озеро Нурек, река Вахш, г.Душанбе, г. Ходжент	река Волга, г. Москва, г. Санкт-Петербург
Памятники, мемориалы	Сомони, Абу Али ибн Сина (Авиценна), Бободжон Гафуров	Царь-пушка, Родина- мать, Рабочий и колхозница
Госучреждения общенациональной значимости	Президентский дворец (здание ЦК Компартии Таджикистана)	Кремль, МГУ им. М.В.Ломоносова
Прецедентные тексты	"Шахнаме", "Таджики", "Смерть ростовщика"	«Евгений Онегин», "Война и мир"
Прецедентные личности	Фирдоуси, Рудаки, Б.Гафуров.	Петр I, Сталин
Литературные герои	Рустам и Сухроб, Одина	Анна Каренина

Понятно, что концепты-символы представляют как бы свернутый пласт этнически, национально значимой информации. Например, Абу Али ибн Сино (Авиценна) - выдающийся учёный, философ и врач. Был придворным врачом саманидских эмиров и дайлемитских султанов, некоторое время был визирем в Хамадане. Всего написал более 450 трудов в 29 областях науки, из которых до нас дошли только 274. Самый известный и влиятельный философ-учёный средневекового исламского мира.

Однако эта "сухая" энциклопедическая справка трансформируется для таджика в полноценный национальный концептосимвол в силу целого ряда факторов: во-первых, это

национальная идентичность - Абу Али ибн Сино был таджиком; во-вторых, его именем назван Таджикский государственный медицинский университет; в - третьих, в столице установлен памятник Авиценне; в - четвертых, один из столичных районов назван в его честь; в - пятых, функционирует одноименная больница и целая сеть аптек; в - шестых, про него сняты художественные и документальные фильмы (в частности, "Авиценна" (СССР, 1956) "Юность гения" (СССР, 1982г.), "Лекарь: ученик Авиценны" (Германия, 2013г.), "Авиценна. Свет с Востока" (Узбекистан, 2017г.)). Негласно даже существует такая точка зрения, согласно которой врачи-таджики, считаясь потомками великого Авиценны, приравниваются к статусу специалистов высокого уровня.

Максимальный исследовательский интерес для нас представляет структура концептов. Г.Г. Слышкин воспринимает концепт как продукт беспрерывного ассоциативного процесса и наделяет его характеристиками системности, отмечая, что концепт имеет вход и выход. Так, комплекс входов номинируется интразоной концепта, а совокупность выходов - его экстразоной. Расстояние между этими зонами заполняется двумя основными слоями концепта. То есть ядро концепта формируют закрепленные в виде словарных значений ассоциации (по Слышкину) и/или ценностного компонента (по Карасику); далее идет приядерная зона и периферия. Данная структурная организация концепта считается базовой.

Репрезентация какого-либо слоя концепта происходит посредством восприятия признака объекта представителем конкретного этноса. Так, описание концепта происходит при перечислении его признаков по мере уменьшения яркости от ядра к периферии. Е.И. Голованова предлагает более детализированное описание структуры концепта в виде поля (полевая структура концепта), что демонстрирует достаточно сложную его природу: ядро концепта, приядерная зона концепта, периферия концепта, ближайшая периферия концепта, дальнейшая периферия концепта, отдаленная периферия концепта [3].

Возможность хаотичного существования концептов учеными полностью исключается. Концепты отличаются разнородностью по целому ряду критериев, к которым в том числе относится логика их сочетаемости и комбинирования. В этой связи на первый план выходит проблема их системного устройства. Под системностью ученые понимают некоторую совокупность типологически разных концептов в их единстве и многообразии, в которой вся палитра ментальных образов упорядочивается в виде определенных паттернов, формируемых по принципам структуры и системы [13, с.170].

Отметим, что мнения ученых по поводу группирования концептов расходятся. Одни [1] считают, что концепты выстраиваются по принципу противопоставления и бинарности (двойственности) в ряды-звенья, образовывая при этом своеобразную сетку - картину мира. Другие уверены в гораздо более сложной организации концептосистемы, называя главным ее признаком иерархичность и сравнивает этот принцип группирования концептов с принципом "матрешки", каждая составляющая которой повторяет в основных своих чертах функции, структуру и форму целого. Последняя напоминает саму себя на всех уровнях выбранного диапазона – подобно тому, как каждая головка цветной капусты напоминает саму капусту, а каждый камень в горах – сами горы" [4, с.156].

Рассмотрим второй подход в решении вопроса систематизации концептов - концептуальное поле, - предложенный С.А. Кошарной, З.Д.Поповой и др. [6].

Опорной дефиницией концептополя для А.Н.Приходько является понимание его как образования медиального уровня, которое устанавливает связь между концептосферой и самим концептом [13, с.173]. Ученый также считает его некоторым "интегрированным целым" и констатирует идентичность понятий "система и "концептуальное поле".

С.А. Кошарная заявляет о том, что концептополе представляет собой "ментально и семиотически разработанную область этнокультурного пространства; это отдельные концептуальные участки концептосферы" [6, с.54].Несколько своеобразное определение концептополю дает Е.И. Голованова, называя им поле смыслового притяжения, образуемое вокруг концепта [3]. То есть концептуальное поле формируется за счет ассоциаций, вызываемых концептом.

Констатируем: несмотря на определенную степень синонимичности понятий "сфера" и "поле", они кардинально отличаются в концептуальном срезе, о чем свидетельствуют обзор

представленных выше дефиниций. Резюмируем: несмотря на кажущуюся хаотичность, концепты (напомним, достаточно сложные по своей структуре) объединяются в отдельные дискурсивные, тематические поля. Посредством так называемых линков (link - 1) звено (цепи) 2) связь; соединение) - ассоциаций и общих семантических признаков отдельных концептов - осуществляется взаимодействие этих концептуальных полей. Упорядочивание концептополей происходит уже в рамках концептосферы. Схематически эту системную организацию можно представить следующим образом:

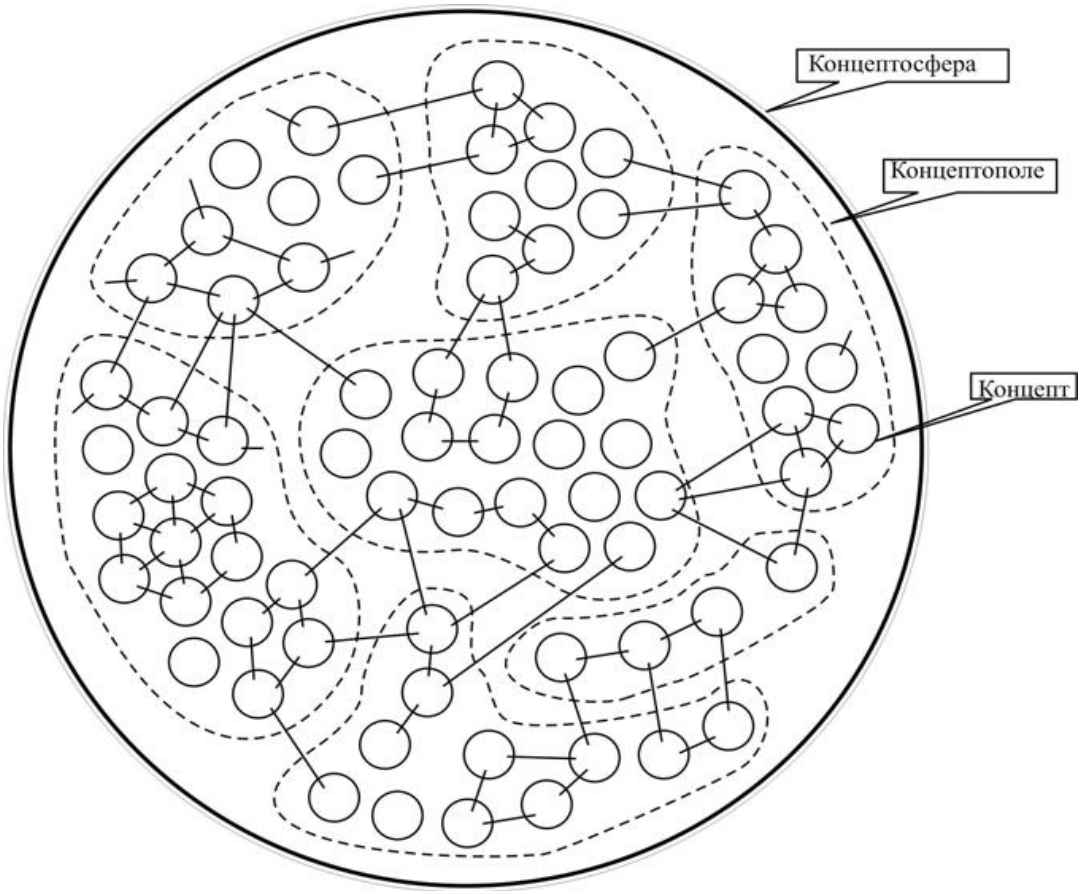

Рис. 1. Системная организация концептосферы (по Приходько) [13].

Относительно определения сущности концептуальной сферы существует две контрарные точки зрения. Согласно первой, концептосфера - это упорядоченная совокупность концептов в сознании человека [12, с.176]. В соответствии со второй позицией, концептосфера является достоянием не отдельной языковой личности, а всего этноса, к которому эта личность принадлежит [13].

В качестве рабочей гипотезы нами будет обозначено мнение Поповой З.Д. о субъективной сути концептуальной сферы. Полагаем, что именно это субъективное начало положено в основу концептуального пространства, которое, напомним, считается важнейшим типом концептуальной структуризации, в основе которой лежат так называемые контрадикторные отношения. Считаем целесообразным визуализировать принцип организации концептуального пространства.

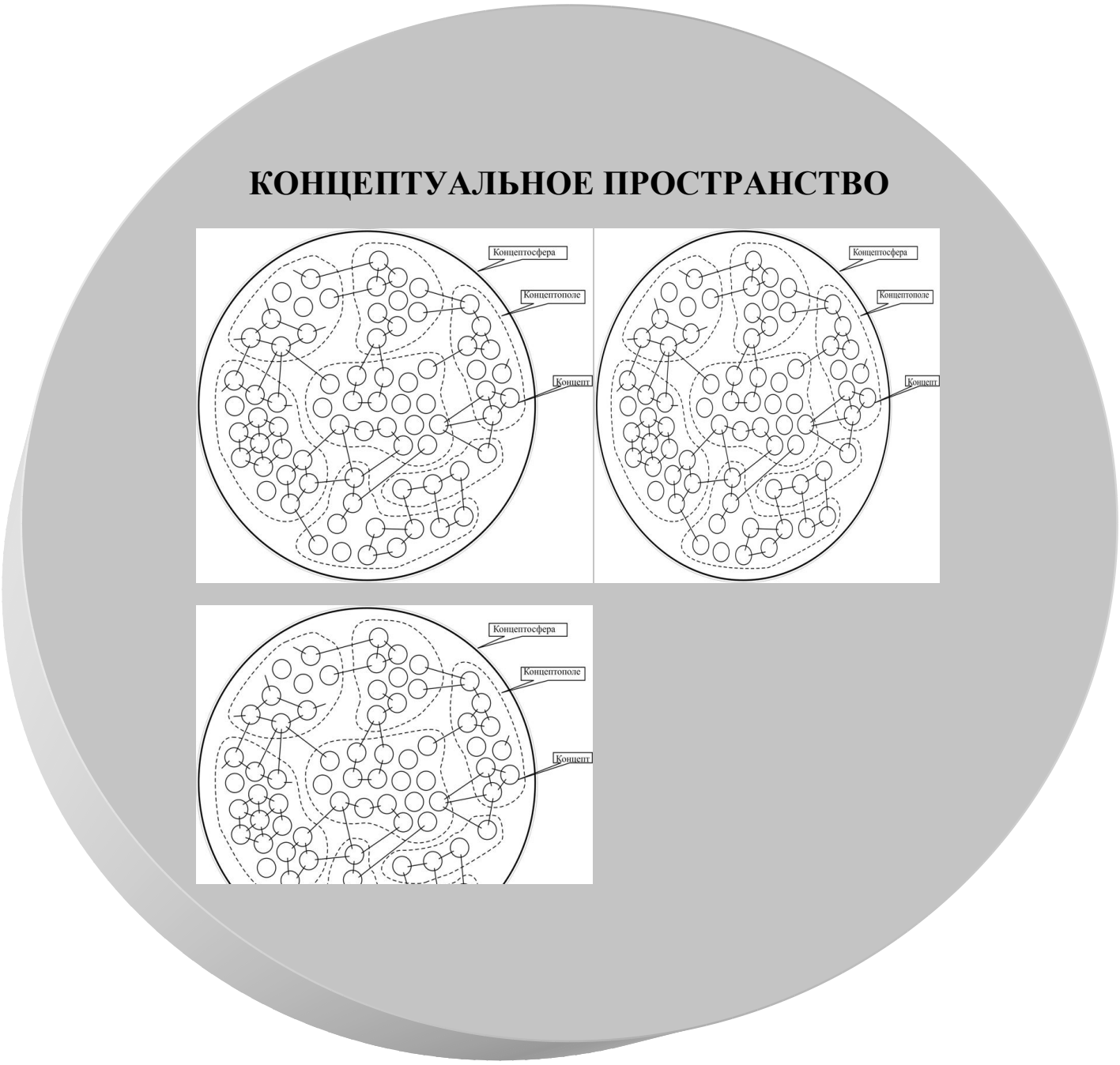

Рис. 2. Принцип организации концептуального пространства

Отметим, что концептуальное пространство не отличается однородностью/плотностью, ввиду наличия концептной лакунарности, которую В.И.Карасик называет "значимым отсутствием признаков и единиц в одной системе, по сравнению с другой", или проще "незаполненными клеточками". То есть лакунарными концептами принято считать единицы, которые не имеют аналогов или эквивалентов в контактирующей культуре. Появление лакун обусловлено бесконечным "размножением" концептов и отсылкой каждого концепта к другим концептам, концепты собираются в поля и сферы, часто оказываются вырванными из них, искажаются и теряют концептообразующие связи.

Подобная лакунарность может привести не только к коммуникативным неудачам в рамках общения представителей двух разных культур, но и к коммуникативному диссонансу в контексте соприкосновения с научным знанием. "Ведь в разных лингвокультурах по-разному осуществляются фокусировка и членение концептуального пространства, а в пространстве межкультурной коммуникации расхождение концептов, отражающих национальный дух, специфику мышления и характер восприятия действительности представителями разных

лингвокультур, при попытке осмыслить чужую культуру через собственную концептосистему приводит к конфликту концептов и провоцирует ситуации непонимания" [9, с.272].

В рассматриваемых рамках принципиальным следует считать проблему систематизации концептов в журналистских текстах; следовательно, особую актуальность приобретает вопрос идентификации предмета исследования: "концептуальное пространство СМИ" или концептуальное пространство текста?" Суть ответа на этот вопрос видится нам в природе самого концептуального пространства, то есть в его многомерности. Соответственно, концептуальное пространство СМИ невозможно определить без выявления концептуального пространства публикаций о политических, социальных, экономических, образовательных, культурных преобразованиях в стране, заполняющих СМИ.

Проведение анализа концептуального пространства текста не представляется возможным без обращения к основам психолингвистики (дисциплина, которая находится на стыке психологии и лингвистики и изучает взаимоотношение языка, мышления и сознания) и традиционной стилистики (филологическая дисциплина, раздел языкознания, изучающая неодинаковые для разных условий языкового общения принципы выбора и способы организации языковых единиц в единое смысловое и композиционное целое (текст), а также определяемые различиями в этих принципах и способах разновидности употребления языка (стили) и их систему).

Психолингвистические эксперименты, направленные на исследование смыслового восприятия речевого сообщения и текста, подтверждают, что читатель/зритель/слушатель воспринимает текст концептуально, в его смысловой целостности. Сделаем небольшую ремарку: под текстом здесь понимается не только традиционный печатный текст, но и аудио и видеотексты. В процессе чтения/слушания происходит своеобразная компрессия/сжатие содержания текста, что приводит к выделению текстовых фрагментов в смысловые блоки, которые затем объективируются в наборе ключевых слов, их количество может варироваться от 4-5 до 15-19 единиц.

Концептуальное пространство текста невозможно обозначить без участия пресуппозиций, то есть фоновых знаний о предмете контекста, которые как бы дополняют смысл предложений текста. К пресуппозициям, как правило, относят имя автора, жанр произведения (статья, передача), время его создания и т. п. Анализ семантики заглавия текста или названия программы также может быть включен в алгоритм определения концептуального пространства.

Например, если до просмотра передачи зритель знает, что ее автором и ведущим является В.Познер, советский, российский и американский журналист и телеведущий, радиоведущий, писатель, то есть зритель владеет фоновыми знаниями, то со стопроцентной вероятностью он определит, что в рамках одноименной программы-интервью В.Познер ведет беседы с политиками, общественными деятелями, представителями культуры, искусства, науки, спорта. Разговор может быть как привязан к актуальным событиям недели, так и не связан с ними напрямую.

В качестве еще одного примера приведем известную телеведущую и общественного деятеля Наргис Касымову, которая работает как русскоязычный журналист. Долгое время она трудилась на главных радиостанциях страны. Кроме того, Н. Касымова ведет информационную программу "Навид" (Новости) на телеканале "ТВ Сафина", она также автор и ведущая многих передач на таджикском телевидении, ключевой темой которых являются проблемы женщин и детей в стране. Особенно известными телепроектами считаются "Карьера"и "Тема дня".

Вся эта информация считается пресуппозицией, которая позволит уже по названию программы определить суть контекста, либо по имени автора и/или ведущего очертить основные характеристики передачи (язык, жанр, стиль общения и пр.)

В плане выделения концептуального пространства немаловажную роль играют лексические доминанты или слова-лейтмотивы, но чаще их называют "ключевые слова", идентификация которых обозначена одной из актуальнейших задач при работе с текстами.

Отметим, что предлагаемые учеными способы выявления концептуального пространства, как правило, относятся к художественным тестам, которые по ряду характерных особенностей отличаются от журналистских, основной из которых считается способ воздействия на сознание читателя: художественный текст соприкасается с духовным миром человека и демонстрирует единство коммуникативной и эстетической функции, отличается высокой образностью; публицистический - способствует формированию массового сознания, имеет свойства логичности, образности, эмоциональности, оценочности, призывности.

Ввиду этих кардинальных отличий, предлагаем комбинировать представленные этапы анализа; полагаем, что эта комбинация позволит обозначить концептуальное пространство

публицистического текста. Таким образом, разработанный нами протокол будет включать следующие действия:

1. выделение предтекстовых пресуппозиций, важных для формирования концептуального пространства текста: время его создания, имя автора, несущее определённую информацию о нем; роль эпиграфа (если имеется) и пр.;

2. (опция по выбору исследователя) анализ семантики заглавия и его семантического радиуса в тексте;

3. выявление набора ключевых слов текста, определение на их основе концептуально значимых единиц, то есть концептов.

4. анализ лексического значения и внутренней формы слова, репрезентирующего концепт;

5. моделирование структуры концептосферы, т. е. выделение, приядерной зоны (основных лексических репрезентаций), ближайшей периферии (номинативно совмещенных и ассоциативно-образных репрезентаций) и дальнейшей периферии.

Представленный алгоритм позволит обозначить концептуальное пространство публицистического текста, которое вбирает в себя следующие компоненты: пресуппозиция, ключевые слова, концепты, лексемы, реализующие базовый концепт текста, и моделирование структуры концепта.

Подчеркнем, что концептуальное пространство может быть обозначено как в рамках как одного текста, так и нескольких произведений одного автора. Более того, исследования в концептуальной плоскости можно проводить на материале многих текстов целого ряда авторов, посвященных одной теме.

Рецензент: ***Балхова С.Я.*** – доктор филологических наук, профессор ДФМГУ им. М.В. Ломоносова.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Белова А.Д. Языковые картины мира в рамках когнитивно-дискурсивной парадигмы / А.Д. Белова // Культура народов Причерноморья. – 2002. - № 29. - С.17-23.
2. Введение в когнитивную лингвистику: учеб.пособ. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2005. - С.75.
3. Голованова, Е.И. Введение в когнитивное терминоведение [Электронный ресурс]: учеб. пособие / Е.И. Голованова. - М.: НАУКА: ФЛИНТА, 2011. - 225 с. - ISBN 978-5-9765-1046-3 (ФЛИНТА). - ISBN 978-5-02-037407-2 (Наука). - Режим доступа: https://rucont.ru/efd/244167. Дата обращения 2.02.2021
4. Капра Ф. Паутина жизни. Новое научное понимание живых систем / Ф.Капра; пер. с англ. В.Г. Трилиса. - К.: София; - М.: ИЗ София, 2003. – 336 с.
5. Кононенко В.И. Концепты украинского дискурса: монография / В.И. Кононенко. – К.; Ивано-Франковск: Плай, 2004. – 248 с.
6. Кошарная С.А. Миф и язык: Опыт лингвокультурологической реконструкции русской мифологической картины мира / С.А. Кошарная. – Белгород: БелГУ, 2002. – 288 с.
7. Красных В.В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В.В. Красных. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 375 с.
8. Латышев Л.К. Отражение ценностей американской лингвокультуры в художественном тексте при переводе на русский язык / Л.К. Латышев, Н.В. Тимко // Вестник МГОУ. Серия «Лингвистика». - 2013. - №2. - С.44-49.
9. Мошняга Е.В. Концептное пространство / Е.В. Мошняга // Энциклопедия гуманитарных наук, 2011 - №1. - С.269-273.
10. Пожидаева Е.В. Пути формирования и развития национальной лингвокультуры питания (на примере английского языка) / Е.В. Пожидаева // Вестник Костромского гос. ун-та им. Н.А. Некрасова. - 2012. - Т.18. - №5. - С.84-87.
11. Попова Е.А. Человек как основополагающая величина современного языкознания. Филологические науки / Е.А. Попова. - 2002. - №3. - С.69-77.
12. Попова З.Д. Семантико-когнитивный поход как направление когнитивной лингвистики / З.Д. Попова // Vitainlingua: К юбилею профессора С.Г. Воркачева: сб. ст.; отв. ред. В.И. Карасик. – Краснодар: Атриум, 2007. – С.171-180.
13. Приходько А. Н.Концепты и концептосистемы / А.Приходько. – Днепропетровск: Белая Е. А., 2013. – 307 с.
14. Приходько А.Н. Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия "Филология" / А.Н. Приходько. - Том 18(57). – 2005. - №2. - С.327-351.
15. Селиванова О.О. Лингвистическая энциклопедия / О.О. Селиванова. – Полтава: Довкилля-К., 2010. – 844 с.
16. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю.С. Степанов. – М.: Школа «ЯРК», 1997. – 824 с.
17. Супрун В.И. Донская казачья лингвокультура в произведении Б.П. Екимова / В.И. Супрун, Р.И. Кудряшова, Е.В. Брысина // Известия Волгоградского гос. пед. ун-та. - 2013. - №6 (81). - С.79-85.
18. Федоров М.А. Термин "лигвокультура" в аспекте теории культуры / М.А. Федоров // Вестник Бурятского государственного университета. – 2014. - № 6(2). - С.83-86.
19. Юзефович Н.Г. Российская лингвокультура в произведениях Орландо Файджеса / Н.Г. Юзефович // Политическая лингвистика. - 2011. - №2. - С.244-249.
20. Юзефович Н.Г. Картины мира: лингвокультурологический аспект / Н.Г. Юзефович // Индустрия перевода. - 2013. - №1. - С.363-368.

ПРОБЛЕМАИ УСЛУБИЯТИ МАФҲУМҲО: МАНТИҚИ ДАРАҷАИ ВОБАСТАГӢ ВА ЯКҶОЯКУНӢ

Масъалаи тақсимоти фазои консептуалӣ бо сабаби якхела ва нуқси матнӣ доштани ин фазо мақоми мубоҳисавии худро идома медиҳад ва кӯшишҳои таҳлили фазои консептуалӣ бо басомадӣ ва пурқиматӣ фарқ намекунанд. Дар асоси баррасии васеи сарчашмаҳои махсус, ки дараҷаи баланди плюрализми афкор дар ин мавзӯъро нишон медиҳад, мақола муқарраротеро, ки дар он мавқеи олимони таҳқиқоташон аз нуқтаи назари консепсия гузаронида мешаванд, пешниҳод менамояд. Муаллиф кӯшиш кардааст, ки рӯйхати тахминии мафҳумҳои асосии ҷамъиятҳои лингвомадании тоҷикон ва русҳоро тартиб диҳад. Муаллиф қайд мекунад, ки ин рӯйхат олӣ ва мукаммал нест, баръакс онро хеле баҳсбарангез ҳисобидан мумкин аст, аммо он арзишҳои этноспецификии ду халқро, ки ба "торҳои ҷони" ҳам тоҷикон ва ҳам русҳо даст мезананд, ба таври дақиқ нишон медиҳад. Инчунин ҷадвали рамзҳои консепсияи ҷамъиятҳои лингвомадании тоҷикон ва русҳо муаррифӣ шудааст. Дар ҳоле ки қайд карда мешавад, рамзҳои консепсия гӯё як қабати иттилоотии қавмие мебошанд, ки дорои аҳамияти миллӣ бошанд. Дар мақола далели ихтилофи назарҳои олимон дар мавриди гурӯҳбандии мафҳумҳо баён шудааст. Ташкили системавии соҳаи консепсия ва принсипи ташкили фазои консептуалӣ тасвир карда шудааст. Таърифи истилоҳи "мафҳумҳои дорои нуқси матнӣ" дода шуда, хавфҳои яқин муайян карда шудаанд. Ба фарқият ва тақсимоти фазои консептуалӣ аҳамияти хоса дода мешавад.

Калидвожаҳо: мафҳум, арзишҳои этноспецификӣ, фазои консептуалӣ, лингвомаданӣ, рамз, мафҳумҳои дорои нуқси матнӣ.

ПРОБЛЕМА СИСТЕМАТИЗАЦИИ КОНЦЕПТОВ: ЛОГИКА СОЧЕТАЕМОСТИ И КОМБИНИРОВАНИЯ

Вопрос выделения концептуального пространства продолжает сохранять свой дискуссионный статус ввиду неоднородности и лакунарности этого пространства, и попытки анализа концептуального пространства не отличаются частотностью и полноценностью. На основе широкого обзора специализированных источников, который показывает достаточно высокую степень плюрализма мнений относительно рассматриваемой тематики, в статье представлены положения, обобщающие позиции ученых, чьи исследования проводятся в ракурсе концептологии. Предпринимается попытка составить приблизительный перечень базовых концептов таджикского и русского лингвокультурных сообществ. Автор отмечает, что данный список не является идеальным и полным, его даже можно считать достаточно спорным, однако он довольно точно демонстрирует этноспецифические ценности двух народов, которые задевают "струны души" как таджиков, так и русских. Представлена таблица концептов-символов таджикского и русского лингвокультурных сообществ, при этом отмечается, что концепты-символы являются как бы свернутым пластом этнически, национально значимой информации. Констатируется факт расхождения мнений ученых по поводу группирования концептов. Визуализируются системная организация концептосферы и принцип организации концептуального пространства. Дается определение термина "лакунарные концепты"и обуславливаются определенные риски. Особое внимание обращено на различие в фокусировке и членении концептуального пространства.

Ключевые слова: концепт, концептосфера, пространство, лингвокультурология, символ, лакуна, этнос.

CONCEPTS SYSTEMATIZATION PROBLEM: CORRELATION AND COMBINATION LOGIC

The issue of allocating conceptual space continues to maintain its debatable status due to the heterogeneity and lacunarity of this space, and attempts to analyze the conceptual space do not differ in frequency and usefulness. Based on a wide review of specialized sources, which shows a fairly high degree of pluralism of opinions on the topic, the article presents the provisions that summarize the positions of scientists whose research is carried out from the conceptology perspective. The author made an attempt to compile an approximate list of basic concepts of the Tajik and Russian linguocultural communities. She notes that this list is not ideal and complete, it can even be considered quite controversial, but it quite accurately demonstrates the ethnospecific values of the two peoples, which touch the "strings of the soul" of both Tajiks and Russians. The table of concept symbols of the Tajik and Russian linguocultural communities is presented, while it is noted that the concept symbols are, as it were, a folded layer of ethnically, nationally significant information. The fact of the divergence of scientists'opinions of regarding the grouping of concepts is stated. The systemic organization of the concept sphere and the principle of organization of the conceptual space are visualized. The definition of the term "lacunar concepts" is given and certain risks are determined. Special attention is paid to the difference in focus and division of the conceptual space.

Key words: concept, conceptual field, conceptual space, linguoculture, lacuna, symbol, ethnospecific values.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Хасанова Тахмина Гаюровна*** **-** Филиали Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М.В. Ломоносов дар ш. Душанбе, номзади илмҳои филологӣ, докторанти кафедраи матбуоти факултети журналистикаи ДМТ. **Суроға:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Бохтар, 35/1.
E-mail: **azamat99996@mail.ru.** Тел.: **(+992) 93-510-11-16**

Сведение об авторе: ***Хасанова Тахмина Гаюровна*** - Филиал МГУ им. М.В. Ломоносова в г. Душанбе, кандидат филологических наук, докторант кафедры печати факультета журналистики ТНУ. **Адрес**: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Бохтар, 35/1. E-mail: **azamat99996@mail.ru.** Тел.: **(+992) 93-510-11-16**

Information about the author: ***Khasanova Takhmina Gayurovna*** - Lomonosov Moscow state university in Dushanbe, Candidate of Philological Sciences, Doctoral Candidate of Periodical Press Department, Journalism Faculty of Tajik National University. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Bokhtar Str., 35/1.
E-mail: **azamat99996@mail.ru.** Tel.: **(+992) 93-510-11-16**

МУНДАРИҶА-СОДЕРЖАНИЕ	
ЗАБОНШИНОСӢ-ЯЗЫКОЗНАНИЕ	
Абдулфайзов С., Муҳиддинзода С.Н. Ифодаи ҷонишинҳои номуайянӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ……	**5**
Абдуллоева Г.З. Корбурди калимаҳои сермаъно дар луғоти ифодакунандаи соҳаи ҳунармандӣ ва маишӣ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор.....	**11**
Насруллоев М. Корбурди истилоҳот дар осори Убайди Зоконӣ……	**20**
Ҷуракулов Б.Р., Муқимов О. Калимасозӣ ва роҳҳои сермаҳсули он дар ташаккули калимаҳои мураккаби забони англисӣ.....	**26**
Ҳикматуллоева Н.А. Таъсири забонҳои дунё ба таркиби луғавии забони англисӣ…….....	**33**
Шарифова А.Ш. Корбурди калимаю таркибҳои пайвандакӣ дар ташаккули ҷумлаи пайрави пуркунанда дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ……	**39**
Воҳидова Н.А. Усулҳои шарҳ дар фарҳангҳои фразеологии забонҳои гуногунсохт……	**46**
Мирмухамедов О.Т, Ашрапов Б.П. Ҷамъбандии арабӣ дар забони адабии тоҷикии қарнҳои XVIII ва XX (дар мисоли усули ҷамъбандии солими арабӣ)……	**53**
Абдукаримова Ф.Ш. Баъзе вижагиҳои ҳодисаи такрор дар забонҳои дорои сохтори грамматикии гуногун……	**60**
Афгонова М.Х. Мавқеи корбурди феъл дар қиссаи “Писари газета”-и Фазлиддин Муҳаммадиев……	**66**
Додаров О.М. Нақши дастурии чанд пасванд дар фарҳанги «Ҳафт қулзум»……	**72**
Мақсудов У.О. Асимметрияи байнизабонӣ дар тарҷумаи воҳидҳои фразеологии тоҷикӣ ва англисӣ.....	**77**
Забирзода Ш.М. Идиомаҳои муболиғавӣ дар забони адабии муосири тоҷикӣ……	**88**
Маҳмудзода М.Қ. Сохтори морфологии истилоҳоти ахлоқӣ дар осори Ҳусайн Воизи Кошифӣ……	**94**
Абдуллоева Г.З. Ҷанбаҳои этнолингвистии истилоҳоти ифодакунандаи номи бозиҳо дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор……	**100**
Камбарова М.А. Лингвостатистические характеристики пословиц русского языка с базовым понятием человек и с ключевой лексемой «человек»……	**107**
Бобоев С.М. Языковые и коммуникативные средства эмоционального воздействия и текст.....	**115**
Хайдарова Ф.У. Структурные особенности словосочетаний с фразовыми глаголами английского языка и их таджикские соответствия……	**122**
Сангинова Ш.А. Синтагматическая характеристика посессивных глаголов в английском языке……	**128**
Нозилшоев Д.Б. Семантическая классификация фразеологических единиц в произведениях Садриддина Айни……	**133**
Мухиддинова Т.Х. Лексический анализ лексемы «бовар - belief - вера» в таджикском языке.....	**139**
АДАБИЁТШИНОСӢ-ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ	
Ӯрунова М.Р. Маънигароӣ дар ғазалиёти Соиби Табрезӣ……	**146**
Шодиев М. Романтизм дар шеъри муосири араб……	**152**
Амирқулов Н.А. Симин ва масъалаи навоварӣ……	**162**
Маҳмадшоев М.М. Омилҳои ташаккул ва рушди нақди адабӣ дар адабиёти асрҳои XVI-XVII……	**167**
Ахорова Г.У. Тасвири симои ёр ва маъшуқ дар ашъори Камоли Хуҷандӣ……	**175**
Абдулҳаев З.М. Фаъолияти маорифпарварии Садри Зиё аз дидгоҳи Садриддин Айнӣ……	**181**
Саидзода В. Тасвири мамолики араб дар шеъри Муҳаммад Иқбол……	**190**
Боронов У.Х. Гузаштае, ки ҳамеша бо мост……	**197**
Ашурова Н. Симои Манижа дар “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ.....	**204**
Каримов Б.Ҷ. Таҳқиқи зарбулмасал ва мақол дар адабиёти шифоҳӣ ва хаттӣ……	**211**
Низомова С.И. Замахшарӣ ва осори ӯ……	**219**
Мурувватиён Дж. Дж. Феномен иронии в прозе С. Айни……	**227**
Субхонкулова С.А. Женский мир глазами писателей - мужчин: тематика, проблемы типологии……	
Сайдализода Шодмон Абдувохид. Влияние творчества Манучехра Дамгони на структуру и тематику касыд Мас’уда Са’да……	**249**
Субхонкулова Н.А. функции пейзажа в художественном тексте и проблемы его определения в современном литературоведении……	**257**

Ашури Тахмина Тахсинзода. Трансформации в переводе романа «Фирдоуси» С. Улугзода на русский…….....	**265**
ЖУРНАЛИСТИКА	
Абдуллоева М.Н. Шарҳи воқеаҳои марбут ба туризм дар қолаби жанрҳои хабарӣ (дар мисоли рӯзномаҳои «Ҷумҳурият» ва «Ҷавонони Тоҷикистон»)…….....	**272**
Алишери Абдумаҷид. Ҷаҳонбинӣ ва мавқеи ҷамъиятии муаллифи очерк (дар мисоли очерки «Мураббӣ ва мураббо»- и Шодон Ҳаниф)……	**280**
Хасанова Т.Г. Проблема систематизации концептов: логика сочетаемости и комбинирования……	**286**

ТАЛАБОТ НИСБАТ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМӢ:

1. Риоя намудани «Этикаи чопи мақола дар маҷаллаҳои илмии ДМТ»;
2. таҳияи мақола бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русию англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ, ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо 1,5 мм;
3. ҳаҷми мақола: формати А4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 15 саҳифа ва на беш аз 30 саҳифа;
4. индекси УДК (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);
5. номи мақола;
6. насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падари муаллиф(он);
7. номи муассисае, ки дар он муаллиф(он)и мақола кору фаъолият менамояд;
8. матни асосии мақола (на камтар аз 10 саҳифа; схема, расм ва ҷадвал дар матни асосии мақола ворид намешавад);
9. рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 15 номгӯ адабиёти илмӣ. Ба нашри мақолаҳое бартарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмии солҳои охир ва манбаъҳои муътамад бештар такя кардаанд. Номгӯи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25%-и рӯйхати адабиёти мақоларо ташкил диҳад;
10. таваҷҷуҳи муаллиф(он) дар мақола ба таҳқиқоти қаблии доир ба мавзӯи мақола, ки дар маҷаллаи «Паёми ДМТ» ба нашр расидааст;
11. тарҷумаи номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр (аз 150 то 200 калима) ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ;
12. дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли чопии он дар як нусха ҳатмӣ мебошад;
13. аризаи муаллиф(он) ба редаксия оид ба асолати мақола ва ризоияти чоп;
14. мақолаи аспирант/докторанти Ph.D/ унвонҷӯ танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ/мушовири илмӣ қабул карда мешавад;
15. мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад/доктори илм қабул карда мешавад;
16. маълумот дар бораи муаллиф(он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);
17. нишон додани манбаи иқтибос дар қавси чаҳоркунҷа [ ];
18. рақамгузории нақша, схема ва диаграммаву расмҳо ва тарҷумаи номи шарҳдиҳандаи онҳо бо забонҳои русӣ ва англисӣ;
19. маълумотномаи антиплагиати мақолаи бо забонҳои русӣ ва ё англисӣ таҳияшуда талаб карда мешавад.
20. Мақолаи ба маҷалла воридшуда аз ҷониби ҳайати таҳририяи силисиламаҷаллаҳои илмии ДМТ дар муддати 30 рӯз баррасӣ мегардад.

ТРЕБОВАНИЯ К НАУЧНЫМ СТАТЬЯМ:

1. Соблюдение «Публикационной этики научных журналов Таджикского национального университета»;
2. Статьи принимаются в редакторе World, шрифт Times New Roman для текстов на русском и английском языках, Times New Roman Tj для текстов на таджикском языке, размер (кегль) 14 (таблицы 12), поля 2,5 см, межстрочный интервал 1,5 строки;
3. Объем статьи: не менее 15 и не более 30 страниц компьютерного текста формата А4, включая список литературы и аннотации;
4. Индекс УДК (данный индекс можно получить в любой научной библиотеке);
5. Название статьи заглавными буквами по центру текста;
6. Фамилия И.О. автора(ов)
7. Название организации, где работает(ют) автор(ы);
8. Основной текст статьи (не менее 10 страниц, исключая схемы, рисунки, таблицы, диаграммы, аннотации и список литературы);
9. Список литературы не менее 15 наименований. Статьям, где использованы авторитетные, а также наиболее поздние научные издания отдается предпочтение. Допускается использование не более 25% научных публикаций автора(ов).
10. Ссылка на предыдущие публикации научных журналов Таджикского национального университета по теме исследования приветствуется.
11. Название статьи, аннотации и ключевые слова приводится на трех языках (таджикский, русский, английский), аннотация в объеме от 150 до 200 слов, ключевые слова 7-10 терминов;
12. Статьи принимаются в печатном и электронном варианте;
13. Заявление автора(ов) об оригинальности статьи и согласие на издание;
14. Статьи аспиранта/докторанта Ph.D/соискателя принимается к рассмотрению с рекомендацией научного руководителя/научного консультанта;
15. Статья магистранта принимается к рассмотрению только в соавторстве с кандидатом наук/доктором наук;
16. Информация об авторе(ах) на трех языках (таджикский, русский и английский);
17. Ссылки на литературу в тексте обязательны и оформляются следующим образом: [3, с.24], где первая цифра – номер источника в списке литературы, вторая – страница;
18. Нумеровать таблицы, схемы, диаграммы и рисунки и перевести их оглавление/название на русском и английском языках;
19. Представить справку об антиплагиате (статьи на русском и английском языках).
20. Статьи, поступающие в редакцию журнала, рассматриваются редколлегией журналов в течение 30 дней.

ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК

Научный журнал «Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук» основан в 2012 г. Выходит 6 раз в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Журнал включен в Перечень рецензируемых научных изданий, рекомендованных ВАК Министерства образования и науки Российской Федерации. Журнал принимает научные статьи по следующим группам специальностей: 10.01.00 – Литературоведение и 10.02.00 – Языкознание. Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ), регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных. Полнотекстовая версия журнала доступна на сайте издания (www.vestnik-tnu.com).

ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК

2021. №6

Над номером работали:
Ответственный редактор: М.К.Ибодова
Ответственный редактор серии филологических наук: М.Н.Набиева
Редактор русского языка: О.Ашмарин

Издательский центр
Таджикского национального университета
734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Сайт журнала: www.vestnik-tnu.com
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41

Формат 70x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 200 экз. Уч. изд. л. 31,125 усл. п.л. 8.
Подписано в печать 25.11.2021 г. Заказ №2018/04-01
Отпечатано в типографии ТНУ
734025, г.Душанбе, ул.Айни, 32.